ספר

תולדות חכמי ירושלם

משנת ה"א ור"ן ליצירה עד ה"א ותר"ל ליצירה.

חברו הרה"ג **אריה ליב פרומקין** ז"ל
מטיסדי המושבה פתח תקוה — בארץ ישראל

עם תולדות המחבר ותמונתו.

עם הוספות רבות והערות, מבוא וטפתחות

מאת **אליעזר ריבלין** ירושלם

בהשתתפות חכמים וסופרי הזמן

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2019

חלק שלישי

משנת ה"א ותיק עד ה"א ותריל ליצירה.

דפוס שלומון, ירושלם, תרפ"ט.

התכן של החלק השלישי

(עפ"י סדר הפרקים והסימנים וסדר הזמנים.)

פרק ראשון.

חכמי הספרדים בירושלם בתחלת המאה הששית:

א) הרב חיים ן' עטר. ב) ר' נסים חיים משה מזרחי. ג) ר' ישראל מאיר מזרחי. ד) ר' ישראל יעקב אלגאזי. ה) ר' גדליה חיון. ו) ר' אברהם בי"ר יוסף רוזאנוש. ז) ר' יונה בי"ר חנן נבון. ח) ר' אריה יהודה בי"ר אפרים גבון. ט) ר' רפאל בי"ר אליה הלוי. י) ר' אהרן ן' חסון ובנו ר' יוסף ן' חסון. יא) ר' שמואל עמאר ובנו ר' חיים דוד עמאר. יב) ר' נסים שלטה אלגאזי השני. יג) ר' יצחק זרחיא אזולאי. יד) ר' אליעזר סופיני. טו) ר' יהודה עייאש. טז) ר' דוד בי"ר חיים חזן. יז) ר' אברהם ישראל. יח) ר' אליה ישראל. יט) הרבנים ממשפחת מאגר: ר' אליעזר משה מאגר, ר' יעקב מאגר, ר' דוד מאגר, ר' אברהם בי"ר דוד מאגר, ר' שמואל מאגר, ר' משה מאגר, ר' אברהם בי"ר אליעזר מאגר. כ) ר' יוסף בי"ר אברהם מולכו. כא) ר' יצחק קרישפון. כב) ר' מצליח מאיר. כג) ר' מנחם בן חביב. כד) ר' אברהם אמארילייו. כה) ר' דוד מודינא. כו) ר' אהרן רוזאנוס. כז) ר' יוסף צלמונא. כח) שאר רבני ירושלם: א ר' יוסף מיגדיס ב ר' שם טוב גבאי, ג ר' אברהם אלחריף. ד ר' שלמה הדס. ה ר' נסים ברכה. ו ר' מאיר שבתי ן' בנבשתי. כט) א ר' נסים יצחק הלוי, ב ר' אברהם חנדאלי, ג ר' יצחק קופינו, ד ר' חיים משה די בוטין, ה ר' שמואל נחמיאש, ו ר' חננאל מרזוק, ז ר' רפאל משה מונטיקו, ח ר' מרדכי תלוק, ט ר' יעקב אשכנזי, י ר' יעקב דאנון, יא ר' יעקב צולא, יב ר' רפאל עלי נבון, יג ר' יצחק קאלימאטו, יד ר' יוסף אליהו סורנאגה, טו ר' אביגדור עזריאל, טז ר' אברהם סאנגוינישי, יז ר' אברהם שאול צינסטרו, יח ר' יעקב וואליירו, יט ר' דוד פלורינסין, כ ר' יצחק ן' שאנג'י, כא ר' יוסף חזקיה קובו, כב ר' יוסף חסון, כג ר' יוסף טולידאנו. ל) א ר' דוד פארדו, ב ר' יונה נבון ור' שם טוב ן' גבאי, ד ר' דוד מאגר, ה ר' יעקב משה עייאש, ו ר' רפאל מוראגוסטה, ז ר' אברהם פאדידו, ח ר' משה זעפראן, ט ר' אהרן עזריאל.

[ה ו ס פ ה מאת א ר—ן. תעודות אחרות: תעודה א' מהמעלות לשלמה. מספר הישיבות והרבנים:

א ישיבת ר"י פיריירה א) הרב מיוחס בכי"ר שמואל. ב) ר' יעקב אשכנזי. ג) ר' יצחק זרחיה אזולאי. ד) ר' אברהם מיוחס. ה) ר' אברהם אלמושנינו. ו) ר' מנחם—רפאל—מזרחי. ז) ר' שלמה חייא מזרחי. ח) ר' דוד אריה. ט) ר' שמואל מיוחס. יוד) ר' משה וואקיל.

ב ישיבת נוה שלום. א) ר' משה בולא. ב) ר' נסים ברכה. ג) ר' יום טוב אלגאזי. ד) ר' אליהו פרחי. ה) ר' יעקב—ישראל—בורלא. ו) ר' אפרים נבון. ז) ר' עמרם דיוואן. ח) ר' דוד פראגי. ט) ר' אברהם ן' שושן. יוד) ר' דוד אשכנזי.

ג ישיבת יפאר ענוים. א) ר' אברהם בן אשר. ב) ר' יונה נבון. ג) ר' יוסף חזן. ד) ר' יוסף טולכו ח) ר' אליהו צבי. ו) ר' יעקב כהן קדוש אלהים. ז) ר' יהודה ן' ווינישטי. ה) ר' יהודה גאזאל. ט) ר' בכור אזולאי. [חיד"א].

ד ישיבת הסד לאברהם ובנין שלמה. א) ר' צמח. ב) ר' נסים שלום. ג) ר' אליהו ישראל ד) ר' שבתי אנגיל. ה) ר' יהודה אהיו של ר' צמח. ו) ר' דוב אשכנזי ז) ר' שמואל אלחריף.

ה ישיבת דמשק אליעזר. א) ר' יהודה נבון. ב) ר' יקיר אשכנזי. ג) ר' רבינו אלפנדרי. ד) ר' שמריה סאראגו ה) ר' אברהם חאיון. ו) ר' יהודה בולי. ז) ר' יצחק נבון. ה) ר' משה גאליקו. ט) ר' אברהם בצלול.

ו ישיבת כנסת ישראל. א) ר' חיים מונדיכי. ב) ר' שם טוב גבאי. ג) ר' יעקב אצבען. ד) ר' יעקב פרוינטי. ה) ר' צבי הלוי. ו) ר' עזריה לאורינס ז) ר' אליהו דודי. ח) ר' שלמה אגואיטי. ט) ר' מרדכי טעראבי. י) ר' דוד חאסאן. יא) ר' בכור לוי.

ן ישיבת ר' מרדכי שאלוק. א) ר' יונה נבון. ב) ר' שם טוב גבאי. ג) ר' אברהם הלוי ברוכים. ד) ר"י אשכנזי. ה) ר' אברהם חיים. ו) ר"א באראכאת. ז) ר' [יצחק] זרחיה אזולאי.

ח ישיבת ר' אברהם מיוחס: א) ר' מאיר סורנאגה. ב) ר' יוסף ברבי. ג) ר' אברהם אשיאו. ד) ר' יצחק משאלוניקי. ה) ר' יעקב חזן. ו) ר"ב מאספורטה. ז) ר"י טולידאנו. ח) ר' ישראל מאזמיר.

ט כורש חסידים. א) ר' שלום—שרעבי—מערי יימן. ב) ר' חיים דילה רוזא. ג) ר' כליפה חסיד. ד) ר' אליעזר פרחי. ה) ר' שאול מולכו. ו) ר' אברהם גרשון [קוטיבר] ז) ר' יוסף סאמאנון ח) ר' שמואל אלחריף, ט) ר' אברהם זונגוניטי. יוד) ר' שלמה פירנאנדיס. יא) ר' יעקב מאנאר ואחיו [דוד]. יב) ר' יום טוב אלגאזי. יג) ר' אהרן הלוי. יד) ר' אבינדור בכ"ר עזריאל. טו) ר' מנחם בכ"ר יוסף.—ר' אברהם הכהן אשקיר, ר' חיים הכהן, ר' ביוך סאספארטא, ר' אהרן רוזאנוס, ר' בניטין קמחי, ר' עזריה פאפולה, ר' שבתי ולאנו, ר' יצחק ן' שאנני.

תעודה ב' א) שטר התקשרות של חברים בירושלם, משנת תקי"ד:
ר' ישראל יעקב אלגאזי, ר' רפאל אליעזר פרחי, ר' שמואל אלחריף, ר' שלמה פירנאנדיש דיאס, ר' חיים די רוזה, ר' אברהם ישמעאל חיים סאנגוניטי, ר' אהרן בכ"ר אליה הלוי, ר' יום טוב אלגאזי, ר' יעקב בושון, ר' אברהם בעלול, ר' שלום מזרחי דידיע שרעבי, ר' רפאל משה גאליק.

ב) שטר התקשרות של חברת אהבת שלום משנת תקי"ח: ר' יעקב בושון, ר' מנחם בי"ר יוסף, ר' ישראל יעקב אלגאזי, ר' שלום מזרחי דידיע שרעבי, ר' חיים די רוזה, ר' רפאל אליעזר פרחי, ר' שלמה פירנאנדיש דיאש, ר' יום טוב אלגאזי, ר' שמואל אלחריף, ר' אברהם בעלול, ר' חייא אהרן בכ"ר אליהו הלוי, ר' יצחק מזרחי, ר' חיים יוסף אזולאי, ר' מנחם בי"ר יוסף, ר' ישמעאל אבי"ם סאנגוניטי. בהערה 3: ר' יעקב בושקי, ר' יעקב אלגאזי, ר' שאול בי"ר אברהם מילס.]

פרק שני.

חכמי האשכנזים בירושלם, בתחלת המאה הששית.

[וחכמי האשכנזים החסידים שעלו והתישבו בימים ההם בצפת ובטבריה].

א) עלית האשכנזים במאה הששית. ב) ר' אברהם גרשון קוטאביר. ר' יהודא מאפטא, ר' מרדכי פתחיה, ר' יקר או יקיר, ר' חיים אהרן, ג) ר' דוד יקותיאל כהנא. ד) ר' יצחק הכהן רפהפורט. ה) ר' חיים יוחנן וילנא, ו) ר' יעקב וילנא אלישר. ז) ר' שניאור פייביש אשכנזי, אחד מעיר שידלוו, ר' אריה יהודא בי"ר אלכסנדר מאפטא, ר' מרדכי פתחיה, ר' יקר, ר' אריה ליב מייזלס, ר' משה קאצענעלענבוגין, ר' דובער הכהן, ר' חיים אהרן יקר, ר' יצחק בערמאן, ר' אברהם יפה, ר' מרדכי יפה, ר' אביגדור בי"ר דוד מעיר דובנא, ר' אריה ליב בי"ר יהודה, ח) ר' יעקב אשכנזי. ט) ר' לוי בי"ר יצחק מירושלם. יוד) ר' שמואל וועלוש נשיא ירושלם יא) ר' יהודה ליב בי"ר צבי אפרים, ר' מרדכי פתחיא אשכנזי, ר' אברהם מבראדי. [ר' אברהם רייזלס —בהערה]. יב) ר' מנחם מנדל מפרעמישלאן. יג) ר' עזריאל משקלאוו. יד) ר' חיים בי"ר חיים. טו) ר' אברהם קאליסקר. טז) ר' מענדיל ויטאפסקר ובנו ר' משה. יז) ר' ישראל איסר מוילנא. כ) ר' יעקב שמשון משפיטאווקע. כא) ר' אריה יהודה ליב בי"ר שלום סג"ל. כב) ר' דוד שלמה אייבשיץ. כג) ר' ישכר בערוש אב"ד זלאטשוב. כד) ר' חיים בי"ר שלמה מטשערנאוויץ. כה) ר' שלמה מחעלמא. כו) ר' אברהם סלאסק. [בהערה—ר' אהרן בי"ר מאיר, ר' אורי מוילנא, ר' אליעזר זוסמאן סוי"ר, ר' אליעזר, ר' אריה ליב בי"ר נתן, ר' דוד אב"ד ביהאווא, ר' וואלף סאמאנאוער, ר' יהושע אלטשולר, ר' יוסף כזמיגראד, ר' יוסף מפלניקיאוב, ר' יחיאל מיכל בי"ר אברהם, ר' ישראל בי"ר יהודה, ר' ישראל בי"ר יעקב, ר' מאיר, ר' משה בי"ר אברהם סג"ל, ר' משה בי"ר מ"ם מוטעלסק, ר' מתתיהו בי"ר חיים אב"ד פיקאב, ר' נחמן מהורדנקי, ר' צבי הירש נכד הבעל"ם שם טוב, ר' שבתי מוויניצע, ר' שלמה זלמן ברי"צ כ"ץ מווילנא, ר' שמואל בי"ר ישעיה סג"ל פוליצקר, ר' שמחה בי"ר יהושע, ור' אברהם שמעון כ"ץ]. כז) ר' אשר ענזיל אשכנזי. [בהערה—ר' אשר ענזיל מפינשווע]. כח) ר' זאב וואלף אשכנזי.

[בהערה—ר' זאב הלוי ב"ר שמואל מק"ק בראדי, ר' זאב וואלף אלישקער]. כט) ר' חיים [בעל תוצאות חיים]. ל) ר' משה אשכנזי. לא) ר' יהודה ב"ר יעקב אשכנזי. לב) ר' רפאל פריוש לג) א ר' יהושע הכהן, ב ר' שלמה יעקב מאי פאראן, ג ר' ישראל אשכנזי, ד ר' משה נכד הגאון משה פרנס, ה ר' אברהם גרשון אשכנזי נכד ראי"ג קומיבר.

פרק שלישי.

חכמי הספרדים בירושלם במהצית הראשונה של המאה הששית:

א) ר' רפאל מיוחס ב"ר שמואל. ב) ר' אברהם מיוחס ב"ר שמואל. ג) ר' נתן בורגול. ד) ר' יוסף ן' ג'ויה. ה) ר' יוסף גאנדור. ו) ר' רפאל משה בולא, ובנו שלמה בולא. ז) ר' חיים דוד מארדו, ר' יעקב כרח"ד מארדו, ר' יצחק בהר"ד מארדו, ר' אברהם ברח"ד מארדו ח) ר' חיים רפאל אברהם ן' אשר. ט) ר' רפאל חיים טרדכי סורנאגה, ר' בנימין ב"ר יונה נבון י) ר' יצחק ארויס, ר' שלמה ארדיס. יא) ר' מנצור מרזוק, ר' סעדיה מרזוק, יב) ר' אברהם ציפיס. יג) ר' יעקב חזן, ר' אליעזר חזן. יד) ר' אברהם חיון. טו) ר' אברהם כלפין. טז) ר' דוד חיים, ר' שמואל חאסון, ובנו ר' שלמה חאסון. יז) ר' רפאל אליעזר נחמיאש ובנו ר' רפאל חיים שמואל נחמיאש. יח) משפחת לב אריה: ר' אברהם לב אריה, ר' חנניה יצחק מיכאל לב אריה, ר' יעקב נתן אריה, ר' רפאל רחמים נסים אריה, ר' משה ששון לב אריה. יט) ר' שלמה ב"ר דוד מולכו. כ) ר' יום טוב אלגאזי. כא) ר' חיים יוסף דוד אזולאי. כב) ר' שלום מזרחי דידיע שרעבי. כג) ר' חיים די לה רוזה. כד) בית הכנסת בית אל ורבניה. כה) צרות ירושלם, השר"ר רפאל ן' רובי. [וזקנו ר' רפאל בניטין חיים מורינו]. כו) ר' רפאל צמח ן' שמעון. כז) ר' אברהם עייאש. כח) ר' רפאל פנחס מזרחי ואחיו ר' חייא שלמה מזרחי. כט) ר' אברהם מעלי הכהן. ל) ר' ישראל חיים יוסף אליקום, ובנו ר' יחיאל יעקב אליקום. לא) ר' אברהם בעלול. לב) ר' רפאל יעקב אסה. לג) ר' יצחק קובו, ור' חזקיה יוסף קובו, לד) ר' רפאל שלמה הלוי. לה) ר' חיים עמרם איש ירושלם. לו) ר' מיכאל ב"ר משה הכהן, אביו ר' משה הכהן, וזקנו ר' מיכאל. לז) ר' יעקב פייתוסי. לח) ר' ראובן ב"ר אברהם, לט) ר' יצחק קוריייאט. מ) ר' חיים אברהם שאול. מא) ר' אפרים ב"ר יהודה נבון. מב) ר' משה זעפראן. מג) ר' משה גאגין. מד) ר' שלמה בכור ווילנא. מה) ר' רפאל יוסף מאפורטה, ר' אליהו פרנס. מו) א ר' שמואל ן' שאנגי, ב ר' יעקב יוסף מיוחס, ג ר' רפאל שלמיא גאליקו, ד ר' ישראל עוזיאל, ה ר' שמואל בנימין, ו ר' שמואל ב"ר אברהם מיוחס, ז ר' אברהם מולכו, ח ר' יוסף אלמושנינו. ט ר' יהודה פיזאנטי. י ר' יוסף עראמה. יא ר' נסים שלמה אלגאזי. יב ר' רפאל חיים שמואל נחמיאש. יג ר' יהודה ב"ר אפרים נבון, יד ר' יצחק ב"ר יהודה נבון. טו ר' דניאל מולכו טז ר' בנימין נבון, יז ר' יוסף אסזלג. יח ר' מאיר ן' זאמירו. יט ר' ישראל יעקב בורלא. כ ר' יוסף הכהן סאלמון. כא ר' חיים נסים הכהן. כב ר' יעקב עשאל, ור' יצחק נסים שלום. כג ר' יצחק קאנפורטו. כד ר' טשה ן' שבתי. כה ר' חיים רפאל נבון. כו ר' יהודה אשכנזי מאנדרונא. [בהוספה—א ר' אברהם בכ"ר אליעזר. ב ר' אברהם אלהדיב. ג ר' אברהם אשכנזי. ד ר' חזקיה בעלול. ה ר' חיים אברהם אליעזר ן' שאנגי. ו ר' חיים יהודה הלוי ז ר' חיים שבתי מונין. ח ר' ירדיה משה וואקיל. ט ר' אברהם סגרי. י ר' יצחק אלגאזי. יא ר' יצחק שיראנו. יב ר' משה באסאן. יג ר' פרחיה רנן. יד ר' רפאל אשכנזי. טו ר' רפאל חיים בב"ר ישראל. טז ר' שאול הלוי. יז ר' שלמה חבאן. יח ר' שמואל יהודה מושאבאק. יט ר' שמואל מאיימאראן. כ ר"ח אלפנדרי. כא ר' בכור אלמוסנינו.

פרק רביעי.

ספור התחלת ישוב האשכנזים הנקראים פרושים, במהצית השניה של המאה הששית.

א) עליית ר' מנדל משקלאוו וחבריו בשנת הקס"ח: ר' נחום טואכטע, ר' אייזיק טגיר דוואראנאוו, ור' ירמיה טוולנא, התישבותם בטבריא ובצפת, השלוחים ר' דוד טעניל, ור' אברהם

הלוי. יסוד כולל הפרושים ע"י הגר"ח מוואלוזין, ור' ישראל משקלאוו. ב) עלית ר' סעדיה ור' נפע בהרמ"ט בשנת תקס"ט. עלית ר' חיים פאקראייער ור' ישראל משקלאוו בשנת תק"ע. ג) יסוד הישוב, ישיבה ושעורים בצפת. ד) נסיעת ר' ישראל לחוץ לארץ, בואו לווילנא ולרייסין ועזרת הגר"ח וואלוזין לחזוק הכולל. ה) ר' ישראל בחבל ווארשא, מדפים אגרות הכולל, עושה שער עם שלוחי אנשי וואלין מצפת, חזרתו דרך יבשה בזמן מלחמה. ו) דבר בארץ, נסיעת חשדי"ר ר' יחיאל מקרימשוב, בריחה מפני הדבר, חללי הדבר, ר' מנדל ורבים מן הפרושים מתישבים בירושלם, ר' ישראל חוזר לצפת, שליחת שד"ר חדש, ר' ישראל נשא בת ר' דוד בהגאון דיאמפולי, סדור ה"חלוקה". ז) ר' זלמן שפירא, ההתעכבותו בקושטא, אברן הכסף מסשתלח, לוים ואוכלים, שנות המגפה, בחירת ממונים—בצפת בש' תקע"ד—לכולל: ר' מנחם מנדיל והאחים יעקב קאפל ושמחה בני רבי בניטין, ור' ישראל בי"ר שמואל, המממונים בשנת תקע"ו: ר' ישראל, ור' צבי הירש מזעזמיר, ור' משה נעציל"ס מווילנא. ר' זלמן שפירא מתישב בירושלם. ח) הריגת השר חיים פרחי בעכו, סבל היהודים בעקב הריגת השר, עלילות ונגישות על היהודים, עזרת מיניסטר רוסיא, כובד החובות, עזרת השר אליהו פיצאפו, הדבר בשנת תקס"ו, עלית הגאון רב חיים כהן מפינסק. ט) "הקדש" של ר' שמעון ווינער בווין לכוללות ארה"ק, ר' ישראל משקלאוו בווין, אפוטרופסי ההקדש ר' נעץ אופנהיים ור"ד ווערטהיים, פשרות בין הספרדים והאשכנזים וכוללות החסידים והפרושים. יוד) משפטים על דבר החלוקה מארץ אשכנז בין האשכנזים והספרדים, שליחי א"י: ר"ש זלמן מירושלם, ור' בנימין מלונדון מצפת. דין תורה ופשרה בין האשכנזים והספרדים. יא) משפט בין כולל פרושים וכולל החסידים, עמדו לדין באמשטרדם, ד"ת בארם צובא, עמדת הרב צבי הירש לעהרן, ר' ישראל, ור' חיים כהן מפינסק, והנאמן ר' זלמן הכהן, ור' עטרם חסידא עם ראשי ממוני צפת ומבריא מתפשרים ביניהם בירושלם, ה"חתם סופר" ויחסו למשפט בין האשכנזים והספרדים. יב) פשר בין האשכנזים והספרדים ע"ד החלוקה מאויליא, משפטים עם החסידים ע"ד החלוקה ממדינת אונגרין, ר' צבי הירש מצפת נסע לפרעשבורג בתור בא כח הפרושים, הגאון ר' משה סופר והרבנים דעימיה מפשרים בין הפרושים והחסידים, סכומי החלוקה והחובות, מחלקת ר' ישראל עם הספרדים ע"ד חק הירושה [תקנות העזבונות]. יג) סדר תקנות החלוקה של הפרושים. יד) הסכמת החלוקה ע"ד הנשים ובעלי מלאכה, ר"ש פ"ח ובנו ר' יצחק, שאר תקנות ישוב הפרושים, העולים החלוצים הראשונים ר' היים הכהן הרב דפאקראי, ר' מנחם מנדל ב"ר ברוך בענדיט, ר' אברהם ברוך ב"ר מרדכי, ר' יעקב קאפיל בהרב בנימין, ר' משה ב"ר מאיר, ר' סעדיה ב"ר נ"נ, ר' יהושע העשיל בעל ספר "מצמיח ישועה", ר' יצחק שפירא, ר' משה זאב בלאך, ר' הלל כ"ץ, ר' יוסף ב"ר יוסף כרוך בענדיט, הישיש ר' יוסף יעקבקא פריינקיל ב"ר אשר אנשיל מברעסלוי, ר' ישראל פאת השלחן, ר' צבי הירש כ"ץ, ר' משה ב"ר יוסף, ר' יצחק ב"ר צבי, ר' יהודה יהל ב"ר יוסף, ר' יהודה ליב ברוידא, ר' אליהו ב"ר משה, ר' דוד צייטלין, ר' נתן נפע ב"ר סעדיה, ר' זלמן ליב ב"ר וואלף, ר' משה צייטלין, ר' בניטין בטוהרמ"ז, ר' יהודה ליב ב"ר יעקב. רשימת השלוחים מן שנת הקע"ה עד שנת תקצ"ב: ר' יחיאל, ר' נחום, ור' יצחק, הרב שמואל מעיר קאמון, ור' יצחק מקאוונא, ר' אליהו ביאליסטאקער, ור' זלמן כהן, ר' זלמן שפירא, ר' משה נעציל, הגבירה בלומא מטינסק, ר' שמואל הוראדנער, ר' זלמן קלעצקיר, ר' נפע ברמ"ט, ור' נפע בהרי"ם. ר' זלמן צורף, ר' פוביה, ר' שלמה פ"ח, ר' בצלאל הכהן, ר' יודיל מווילנא, ר' הירש פרוש, ר' צבי הירש הזרחי, ר' יהושע גליקעס, ר' ישעי' ברדקי, ור' זלמן הירץ. דרכי חלוקת ד' הארצות אצל הספרדים, ופשרם עם הפרושים והחסידים. טו) מצב עיה"ק ירושלם, וסבל היהודים האשכנזים בטוף המאה הששית, האשכנזים והספרדים בירושלם. טז) פדיון חורבת רבי יהודה החסיד, שלוחים שהדלנים ר' יצחק ברוך מקאוונא ורש"ז שפירא, מאמר המלך לפדיון החורבה. יז) שנוי המצב למובה עם כבוש א"י תחת שלטון מצרים, נסיעת ראש"ז צורף למצרים, והשגת הרשיון לבנין ה"חורבה", הפירמאן השני, בנין בית הכנסת מנחם ציון, השלוחים ר' אהרן זעליג אשכנזי, רבי צבי הירש, ור' נתן נפע ב"ר סעדיה, בנין ביהכ"נ שערי ציון בשנת תרי"ר ע"י הגבאים ר' אריה נאמן ור' מרדכי צורף, יסוד ת"ת וישיבה, והכנסת אורחים, וחנויות, ובית הכנסת הגדול "בית יעקב".

פרק המישי.

חכמי האשכנזים [בירושלם ובצפת]. מיסדי הישוב האחרון במחצית חשניה של המאה הששית:

א) ר' מנחם מגדל ב"ר ב"ב. ב) ר' סעדיה ברנ"ג. ג) ר' ישראל (פאת השלחן). ד) ר' אברהם אשכנזי. ה) ר' חיים בר"מ כ"ץ. ו) ר' חיים ב"ר פרץ כהן. ז) ר' חיים ב"ר אביגדור. ח) האחים ר' יעקב קאפל ור' שמחה בני ר' בנימין. ט) ר' יהושע העשיל ממינסק (בעל מצמיח ישועה). י) ר' עמרם חסידא. יא) ר' אברהם דובער מאווריטש. יב) ר' הלל ריבלין. יג) ר' מאיר שלום הכהן. יד) ר' אברהם שלמה זלמן שפירא. טו) ר' מנחם ממדינת זאמוש. טז) א ר' יצחק ב"ר יוסף, ב ר' יעקב יוסף הלוי, ג ר' שמואל מווילנא, ד ר' צבי דרישער, ה ר' טוביה יצחק מווארשוי, ו ר' משה מהוראדנא, ז ר' חיים משקלאוו, ח ר' צבי הירש מנישוויער, ט ר' צבי הירש מדאלאטיש, י ר' שאול מקרלין, יא ר' יעקב משולם, יב ר' ליב מהורדנא, יג ר' מרדכי ב"ר אביגדור מווילנא (או ר"מ מינסקר), יד ר' בנימין מדובראווני, טו ר' צבי משקלאוו, טז ר' דוד ממוהילאוי, יז ר' מרדכי ב"ר ירחמיאל, יח ר' נפתלי הערץ, יט ר' יוסף מסטעראקאב, כ ר' דוד וויסאקיר, כא ר' שמואל מהוראדנא, כב ר' יוסף מקאליש, כג ר' צבי הירש טריוויש, כד ר' ירמיה ב"ר מאיר, כה ר' שלמה זלמן צורף, כו ר' נתן נטע ברמ"ם, כז ר' נתן נטע בר"ם. כח ר' ישראל ברוך, כט ר' אברהם שלמה הלוי, ל ר' ישכר דוב ב"ר ישעיה. [הוספה: א ר' יהודה יודיל ממוהילאוו, ב ר' שלמה בן אב"ד... ג יעקב דוד יקותיאל כהנא, ד ר' מנחם מנדיל אב"ד טשערקאוו, ה ר' שלמה מסאלאטשין, ו רבי טוביה בר"ש מסאלאטשין, ר' אברהם ברוך ב"ר מרדכי, ר' אליהו ביאליסטאקער, ר' אליהו ב"ר משה, ר' בנימין מלונדון, ר' בנימין כמוהר"ז, ר' בצלאל הכהן, ר' דוד בהגאון ריאמפולי, ר' דוד ציוטלין, ר' הלל כ"ץ ר' זלמן קלעציקיר, ר' יהודה ליב ברוידא, ר' יהודה ליב ב"ר יעקב, ר' יודיל מווילנא, ר' יהושע גליקס, ר' יוסף ב"ר יוסף ברוך בעגדעש, ר' יחיאל מקריטשוב, ר' יצחק שפירא, ר' יצחק מקאוונא, ר' יצחק אייזיק בהגאון מאטיק, ר' משה זאב בלאך, ר' משה געציל, ר' משה ב"ר מאיר, ר' משה ציוטלין, ר' צבי הירש הזרחי, ר' יצחק ב"ר אהרן, ר' שלמה ב"ר ישראל].

פרק ששי.

הכמי הספרדים בירושלם במחצית השניה של המאה הששית:

א) ר' משה יוסף מרדכי מיוחס. ב) ר' מרדכי הלוי, ג) ר' יעקב משה עייאש. ד) ר' יעקב קוראל. ה) ר' רפאל יוסף חזן. ור' אליעזר חזן. ו) ר' יו"ט האנון. ז) ר' שלמה משה סוזין. ח) ר' שמואל דוד אלקלעי, ובנו ר' יוסף אלקלעי. ט) ר' משה אהרן מקושטא. י) ר' יקיר מרדכי גירון. יא) ר' אברהם סגרי ובנו ר' ישראל רפאל סגרי. יב) ר' יוסף זאמירו ובנו ר' זכריה זאמירו. יג) ר' רחמים נסים מזרחי. יד) ר' חיים אליהו הלוי. טו) ר' מרדכי אשיאו. טז) ר' שלמה הכהן. יז) ר' שלמה חאמוס. יח) ר' אברהם פארדו. יט) ר' אליעזר ירוחם אלישר. כ) ר' אברהם שלום מזרחי דידיע שרעבי. כא) ר' רפאל יהודה עוזיאל, ר' שמואל הלוי, ור' שלמה יצחק ב"ר בנימין מיוחס. ור' ברכה דאנון. כב) ר' יצחק אבולעפייא. כג) ר' רפאל בנימין עשאל. כד) ר' רפאל קאליפארו. כה) ר' שלמה רפאל בהוראי, ר' אברהם ב"ר דוד. כו) א ר' בנימין משה מיוחס, ב ר' אליעזר סוזין, ג ר' רפאל אברהם מיוחס, ד ר' יעקב פלורינטין. ה ר' יהודה אברהם עזריאל, ו ר' שמואל דאנון, ז ר' יוסף דאנון, ח ר' יהודה בורלא, ט ר' חיים יצחק פיזאנטי, י ר' יוסף מיוחס, יא ר' בנימין חיים מיוחס, יב רפאל יעקב מפאלון, יג ר' יהודה עוזיאל, יד ר' רפאל חיים יצחק אלקבין. טו ר' שאלתיאל נינו, טז ר' דוד הלוי [קאראסו], יז ר' רפאל אשר אליהו הלוי, יח ר' חזקיה אברהם הכהן, יט ר' חיים הלוי פולאקו.

[הוספה: א ר' אביגדור טוריאל, ב ר' אביגדור ב"ר מנחם, ג ר' אברהם בראשית, ד ר' אברהם נולי, ה ר' אבריהם רפאל לב אריה, ו ר' אברהם הלוי, ז ר' אברהם מהדאר, ח ר' אברהם פינסו, ט ר' אליעזר נאליסידי, י ר' אליעזר אברהם הלוי, יא ר' ברוך קובו, יב ר' דוד שמיאל זארדו, יג ר' דוד קופאנו, יד ר' חזקיה בעלול, טו ר' חיים אלגאזי, טז ר' חיים דוד אלקלעי,

יז ר' חיים יצחק סורינו ז' גיאת, יח ר' חיים יוסף דאנון, יט ר' חיים יצחק מולכו, כ ר' חיים יצחק מוסאפיה, כא ר' חיים אליהו מנשה, כב ר' חיים רפאל נבון, כג ר' יאודה ישראל, כד ר' יהודה שטבון, כה ר' יהושע גירון, כו ר' יהושע לוברזו, כז ר' יהושע צבי, כח ר' יוסף טוב הלוי, כט ר' יוסף בי"ר אברהם, ל ר' יוסף אמון, לא ר' יוסף יחיאל מארואגאן, לב ר' יוסף מנשה, לג ר' יוסף בן אהרן צלמונה, ר' יוסף בר"ש צלמונה, לד ר' יעקב אלגאזי, לה ר' יעקב פרחיה, לו ר' יעקב רובין, לז ר' יצחק אריה, לח ר' יצחק סולם, לט ר' יצחק ענתבי, מ ר' יצחק דוד בן רבי, מא ר' ישראל יצחק שיריזלי, מב ר' ישועה הכהן טנוני, מג ר' ישעיה ענבי, מד ר' מורינו ביפון, מה ר' מנחם הלוי, מו ר' מרדכי אליזי, מז ר' מרדכי בעלול, מח ר' מרדכי הכהן שולאל, מט ר' משה אלזראקי וו' חיים אברהם אלזראקי, נ ר' משה חיים בראזה, נא ר' משה פ־חי, נב ר' משה קואינקו, נג ר' משה רולו, נד ר' משה שאול, נה ר' עובדיה הלוי, נו ר' רפאל אשכנזי, נז ר' רפאל דוד באשאן, נח ר' רפאל משה דאלבה, נט ר' רפאל חיים הלוי, ס ר' רפאל אלעזר נחמיאש, סא ר' רפאל משה רוסו... סב ר' רפאל גרשון מורינו בי"ר משה שאול, סג ר' רפאל יצחק שלם, סד ר' שבתי יעקב מירקאדו מולכו, סה ר' שלמה ן' בישם, סו ר' שלמה פאדרו, סז שלמה פאדרו, סח ר' שמואל נח מוצירי, סט ר' שמואל פיראנקו, ע ר' שמחה הכהן.

פרק שביעי.

חכמי האשכנזים בירושלם, בשליש הראשון למאה השביעית:

א) ר' יוסף זונדל סלאנט, ב) ר' נחמן שלמה הלוי. ג) ר' אהרן משה מבראד. ד) ר' נתן נטע ברמ"ם, ור' נתן נטע בר"ס. ה) ר' משה מגיד ריבלין. ו) ר' אשר לעמל אב"ד גאלין. ז) ר' נחום אבר"ק שאדיק. ח) ר' ישעיהו בורדאקי. ט) ר' מאיר בי"ר אליהו אב"ד עיר הדש. י) ר' אביעזר מפיקפין. יא) ר' ברוך מרדכי אפשטיינא מבאברויסק, יב) ר' דובער הלוי אב"ד מוש. יג) ר' שבתי יפה ור' יצחק יפה. יד) ר' שמואל מראגאלי. טו) ר' שמואל מדאלהינוב. טז) ר' משה יהושע הכהן. יז) ר' שמעון מפלונגיאן. יח) ר' יהוסף שוורץ. יט) ר' שמעון הזרחי מטאוריג. כ) ר' אליהו יהודה דייכעס. כא) ר' משה יהודא ליב מקומנא. כב) ר' אליהו יוסף ריבלין. כג) ר' יוסף יואל ריבלין. כד) ר' שמריה אבר"ק ריטלוב. כה) ר' שלמה בי"ר משה דוד בעל כתנות אור. כו) א ר' אלכסנדר זיסקינד ברצ"ח מאמשטרדם, ב ר' משה מלעלוב, ג ר' יהודה ליב מקארלין, ד ר' אהרן זעליג בהרי"ם, ה ר' דובער בי"ר ארי' סגל, ו ר' בנימין מפשערנאוויץ, ז ר' משה אהרן בר"ג מאטליא, ח ר' שאול הלוי מאמשטיסלאוו, ט ר' אריה ליב בי"ר חיים מווילנא, י חגר ר' אברהם, יא ר' שמואל מווילנא, יב ר' יוסף בי"ר מרדכי, יג ר' דוד מסמאניסלאוו, יד ר' ליב כהן מווילנא, טו ר' נתן בר"ט מפיורדא, טז ר' שמואל מווארשא, יז ר' מאיר ליב מוויטן, יח ר' אליעזר מיאסי, יט ר' אברהם בנימין ריבלין, כ ר' שלמה מאונגארן, כא ר' דוד פעבלי בהר"ם מלונדון, כב ר' יודל בי"ר משה מפינסק, כג ר' אליעזר בר"ל מהאלבערשטאם, כד ר' משה בי"ר דוד מבוקארעסט, כה ר' אברהם גר צדק, כו ר' זאב וואלף מווילנא, כז ר' הירש ליב מצפת, כח ר' שלום בר"ד משערשוב, כט ר' מנחם משה בר"י מהאמבורג, ל ר' שמואל דוד חיות מווילנא, לא ר' אלחנן דוב בראי"ם, לב ר' יחיאל אשר שמואל אב"ד זאלין, לג ר' צבי קאסוויענער. לד) א ר' אברהם בי"ר יקותיאל, ב ר' אברהם צבי נכד הגר"א מווילנא, ג ר' אורי יצחק מברויסק, ד ר' אליהו בי"ר ליטמאן מלאמזע, ה ר' אליהו בר"ד ממעזריטש, ו ר' אפרים זיטל מגל מפינסק, ז ר' גרשון הלוי, ח ר' דוד שעפער, ט ר' יוסף יעסיל אב"ד קאוונאה, י ר' יוסף בי"ר אברהם אב"ד סובאלק, יא ר' יוסף בר"י מרומסיקאק, יב ר' יחזקאל פרוש מהוערזאן, יג ר' יחיאל מסלוצק, יד ר' יחיאל מקעלם, טו ר' יעקב ברלין, טז ר' יעקב האוסיס, יז ר' ישראל אוזלאנער מניסק, יח ר' מאיר בי"ר משה, יט ר' מרדכי מאיר בי"ר אליהו מטעזריטש, כ ר' משה מאיר שישאק, כא ר' משה יהודה בי"ר צבי אב"ד באלצין, כב ר' נפתלי הירש פרוש מבאברויסק, כג ר' סיוויוש בי"ר משה דיין, כד ר' צבי יהודה הכהן. כה) א ר' אברהם רב דחערסאן, ב ר' בן ציון מוין טרשקין, ג ר' יעקב בי"ר משה שלמה זלמן, ד ר' ישראל דובער בי"ר יוסף ר"ץ

דקאליש, ה' ר' ישראל נחום בר"צ מטשערנוביל, ו' ר' מנחם נחום מפאלאצק, ז' ר' משה שלמה אביד פעטריקאוו, ח' ר' שלמה מנחם מהאיסין כמ"ש) ר' שמואל קעלמער [אבי הרב המחבר ר' אריה ליב פרומקין זי"ע].

[הוספה מאת א. ר—ן: סדר א: חכמי ירושלם האשכנזים מראשית המאה השביעית עד שנת התר"ל ליצירה, שנפטרו לפני שנת התר"ל:

א' ר' אברהם מאיר בי"ר ירמיה, ב' ר' אברהם ניסן בי"ר ראובן, ג' ר' אברהם מפינסק, ד' ר' אברהם יצחק פרוש, ה' ר' אברהם שויב משאר, ו' ר' אהרן בער מטרעביטש, ז' ר' אורי שבתי דיין, ח' ר' אלי' דיין מטטאוויצק, ט' ר' אלי' ריבלין, י' ר' אלי' יהושע ריבלין, יא' ר' אליסלך דוב מקארלין, יב' ר' אליעזר בערגמאן, יג' ר' אליעזר יהודה הלוי, יד' ר' ארי' ליב ליאון, טו' ר' אשר גולדמאן, טז' ר' אשר מאניקסט, יז' דיר בנימין ראפחציגעל, יח' ר' בצלאל בראיש, יט' ר' ברוך בנימין זאב, כ' ר' גבריאל שטאקלישקאוער, כא' ר' דוד ליב זילבערשטיין, כב' ר' דוד מביא [ילין], כג' הגר' ר' דוד קלאסקין, כד' ר' חיים הורוויץ, כה' ר' חיים ילקוט, כו' ר' חיים חיקיל יפה, כז' ר' חיים ראצקער, כח' ר' חיים יוחנן צבי הירש שלאנק, כט' ר' טובי' בי"ר יחודא ליב, ל' ר' יהודה ליב גאלדשמיד, לא' ר' יודא רמשקר, לב' ר' יהודה בי"ר משה מקארלין, לג' ר' יוסף בי"ר משה מברזין, לד' ר' יוסף שא"ל הלוי, לה' ר' יוסף מסמארגאן, לו' ר' יוסף שמואל פרוינד, לז' ר' יחזקאל כ"ץ מיאגר, לח' ר' יעקב ממינסק, לט' ר' יעקב הלוי מ"ט דחסלאוויץ, מ' ר' יעקב מלוצין, מא' ר' יעקב הרכבי, מב' ר' יצחק יוסף הכהן, מג' ר' יצחק יעקב בי"ר מאיר, מד' ר' יצחק ש"ץ, מה' ר' ירמיה משקלאוו, מו' הגר' ר' ישראל בועז, מז' ר' מרדכי סגל הורוויץ, מח' ר' מרדכי יהושע מביאליסטאק, מט' ר' מרדכי מנאוויגראד, נ' ר' מרדכי צורף [סלומון], נא' ר' מרדכי שלאנק, נב' ר' מרדכי שניצר, נג' ר' משה בויסגארטען, נד' ר' משה שמעלקע הורוויץ, נה' ר' משה הארזאקער, נו' ר' משה יחזקאל בי"ר יואל, נז' ר' משה זאקס, נח' ר' משה נאמן מאנשיפולע, נט' ר' משה רייטיער, ס' ר' נחום בר"ג משקלאוו, סא' ר' נתנאל טוויגא, סב' ר' פישל לוי רובין, סג' ר' צבח אהרן מניקלסבורג, סד' הגר' צדק פעטער רומפף, סה' ר' צבי יצחק ליפשיץ, סו' ר' צדוק הלוי, סז' ר' ראובן כהן, סח' ר' שלום ברוך בי"ר צבי אלימלך, סט' ר' שמואל אברהם מסלאנים, ע' ר' שמריה מקראקינאוו.

סדר ב': חכמי האשכנזים בירושלם, משליש הראשון למאה השביעית, שנפטרו אחרי שנת התר"ל ליצירה:

א' ר' אברהם אייזנשטיין מדרהיטצין, ב' ר' אברהם אלברט כהן מפאריז, ג' ר' אברהם אבלי קטובסקי, ד' ר' אברהם פראסס, ה' ר' אהרן משה מסלאנים, ו' ר' אורי אורינשטיין, ז' ר' אליעזר דיר לעווי, ח' ר' אליעזר מנחם מענדיל מלעלוב, ט' ר' אריה מארקום נאמן, י' ר' אשר אנשיל נאיימאן, יא' ר' בנימין דוד טווילנא, יב' ר' דוביר הלוי, יג' ר' זאב אסיא לעווינסאן, יד' ר' זאב וואלף וואלפענזאהן, טו' ר' זאב לוריא כמוהליוו, טז' ר' זבולון חרלפ, יז' ר' זלמן חיים ריבלין, יח' ר' חיים פרס, יט' ר' יהודה ליב יענין, כ' ר' יהודה ליב מפרעשבורג, כא' ר' יהושע צבי מיכל שפירא, כב' ר' יואל משה סלומון, כג' ר' יונה ליב מפרעסבורג, כד' ר' יוסף ריבלין, כה' ר' יחיאל בריל, כו' ר' יעקב מרדכי הירשענזוהן, כז' ר' יעקב יהודה לעווי, כח' ר' יעקב ספיר, כט' ר' יצחק יעקב הסופר, ל' ר' יצחק מיכל אליהו הכהן, לא' ר' יצחק דוד מלעלוב, לב' ר' יצחק פח, לג' ר' יצחק פראג, לד' ר' ישעיה ראובן קלינגער, לה' ר' ישראל בק מדפיס, לו' ר' מאיר אוירבאך, לז' ר' מאיר קאמאיקא מאניקשט, לח' ר' מאיר שעהנבוים, לט' ר' מנחם מנדיל מקאמי־נין, מ' ר' משה אליעזר דן רלב"ג [ר' לייזשקע], מא' ר' משה כגל המבורגר מנאוואבעסטע, מב' ר' משה חסלאוויצער, מג' ר' משה נחמיה כהניו, מד' ר' נפתלי רוהלד שויב, מה' ר' נתן יוסף מליסקא, מו' ר' נתן נטע נטקין, מז' ר' ראובן ברמ"ט שויב, נב' ר' שאול בנימין הכהן מראדישקעוויץ, נג' ר' שלום מבויסק, נד' ר' שלמה זלמן לעווי בריי"ל, נה' ר' שלמה זלמן לעווי בהר"ן, נו' ר' שמואל מוני זילברמן, נז' ר' שמואל סלאנט, נח' ר' שמעון דייטש, נט' רש"ז ברמ"ט שניאורסוהן].

פרק שמיני.

חכמי הספרדים בירושלם. בשליש הראשון למאה השביעית:

א) ר׳ יונה משה נבון. ב) ר׳ יהודה מורינו נבון. ג) ר׳ חיים אברהם גאגין. ד) ר׳ יצחק קובו. ה) ר׳ חיים נסים אבולעפיא. ו) ר׳ חיים דוד חזן. ז) ר׳ אברהם אשכנזי. ח) ר׳ חיים דניאל שלמה פינסו. ט) ר׳ יהודה הכהן. יוד) ר׳ שמואל חיים אסטרוג. יא) ר׳ יוסף אליקום, ובנו ר׳ רפאל ישראל אליקום. יב) ר׳ יעקב עינתיבי. יג) ר׳ שאלתיאל יעקב ניניו. יד) ר׳ יצחק פרחי. טו) ר׳ לוי נחמיאש. טז) ר׳ אליהו פרץ. יז) ר׳ יצחק חאטים. יח) ר׳ יעקב פינצי. יט) ר׳ עבדאללה. כ) ר׳ פנחס רפאל די סיגורה. כא) ר׳ אברהם אלאזרקי. כב) ר׳ יהושע אברהם יהודה. כג) ר׳ בנימין מרדכי נבון, כד) ר׳ דוד חיים. כה) ר׳ רפאל חיים שלום הלוי. כו) ר׳ ברוך עייאש. כז) ר׳ יעקב הלוי. כח) א ר׳ דוד בכ״ר אברהם, ב ר׳ נסים חיים לחמי, ג ר׳ מאיר בנימין מנחם דאנון, ד ר׳ יוסף מינדיש, ה ר׳ דוד אברהם קאריו, ו ר׳ שמואל פראנסיס, ז ר׳ אברהם הכהן, ח ר׳ משה שמואל פליאג׳, ט ר׳ עזרא מיכאל בכור מולכו, י ר׳ וידאל קואינקו, יא ר׳ מיכאל יעקב ישראל, יב ר׳ מרדכי אליעזר סוזין, יג ר׳ מנחם אלישיך, יד ר׳ אברהם בונאן, טו ר׳ יוסף מורדוך, טז ר׳ אליהו נסים, יז ר׳ רפאל יצחק בוטיטו, יח ר׳ יהודא בוטיטו, יט ר׳ ידידיה רפאל אבולעפיה.

[הוספה מאת א. ר—ן: סדר א׳: שאר החכמים הספרדים, מראשית המאה השביעית עד שנת התר״ל, שנפטרו לפני שנת התר״ל:

א ר׳ אברהם רבינו בכ״ר אברהם, ב ר׳ אליהו ישראל, ג ר׳ אליהו יום טוב צמח מהודאר, ד ר׳ אפרים בכ״ר משה, ה ר׳ אפרים חייא נבון, ו ר׳ אשר הלוי, ז ר׳ בכור אברהם ן׳ יקר, ח ר׳ בכור משה יהודה עוזיאל, ט ר׳ דוד חי גאגין, י ר׳ דוד דבש, יא ר׳ דוד יאודה הכהן, יב ר׳ דוד מזרחי, יג ר׳ דניאל אלקלעי, יד ר׳ חייא אברהם ן׳ בנבשת, טו ר׳ חיים יעקב בי רבה, טז ר׳ חיים משה בכ״ר ישראל, יז ר׳ חיים בכור כהן, יח ר׳ חיים דניאל הלוי, יט ר׳ חיים—דוד—שלמה הלוי, כ ר׳ חיים הלוי ייאפקאג׳י, כא ר׳ חיים נחום מזרחי, כב ר׳ חיים משה פיזאנטי, כג ר׳ חיים שבתי צבי, כד ר׳ חנוך הכהן, כה ר׳ ידידיה סוזין, כו ר׳ יהודה בכור בורלה, כז ר׳ יהודה פאפו ן׳ פליא, כח ר׳ יוסף יום טוב מיוחס, ובנו רפאל אברהם בכור מיוחס, כט ר׳ יוסף פיזאנטי, ל ר׳ יחיאל בכ״ר יוסף, לא ר׳ יעקב אישטרומשה, לב ר׳ יעקב הלוי, לג ר׳ יעקב בין גון, לד ר׳ יעקב ן׳ צהל, לה ר׳ יעקב קאפילוטו, לו ר׳ יוסף תורג׳מאן, לז ר׳ יצחק אבולעפיא, לח ר׳ יצחק בכ״ר חיים, לט ר׳ יצחק פאג׳יר, מ ר׳ יצחק צעדיה מהודאר, מא ר׳ יצחק חיים עוזיאל, מב ר׳ יצחק רפאל, מג ר׳ ישראל משה חזן, מד ר׳ מאיר יום טוב מירקאדו פרחי, מה ר׳ מנחם בכ״ר מאיר, מו ר׳ מרדכי חיים מיוחס, מז ר׳ מרדכי רפאל ן׳ נון, מח ר׳ משה ב״ר אברהם, מט ר׳ משה ברדע, נ ר׳ משה וולאנסי, נא ר׳ משה חננאל, נב ר׳ משה מאג׳אר, נג ר׳ משה מזרחי, נד ר׳ משה ן׳ נחמיאש, נה ר׳ שמואל נסים יהודה ארוואץ, נו ר׳ פרחיה סאראנוסי—שאדיגוסטי, נז ר׳ רחמים שלמה הלוי, נח ר׳ רחמים פנחס מזרחי, נט ר׳ רפאל יצחק אלמאראס, ס ר׳ רפאל אברהם חיים מכלוף, סא ר׳ רפאל סוזין, סב ר׳ שאול יהודה, סג ר׳ שלמה אלקלעי, סד ר׳ שלמה יעקב נתן אריה, סה ר׳ שלמה יהזקאל יהודה, סו ר׳ שלמה בכור ששון, סז ר׳ שמואל הכהן חסיד, סח ר׳ שמואל מאגאר, סט ר׳ ששון בן משה.

סדר ב: חכמי הספרדים בירושלם, בשליש הראשון למאה השביעית, שנפטרו אחר שנת התר״ל:

א ר׳ אהרן עוזיאל, ב ר׳ אהרן רפאל חיים משה פיריירה, ג ר׳ אליהו הזן, ד ר׳ אליהו מני, ה ר׳ בנימין יהודה, ו ר׳ דוד פאפו, ז ר׳ דוד ן׳ שמעון, ר׳ אהרן ן׳ שמעון, ח האחים ר׳ חיים, ור׳ שלמה, ור׳ רפאל בני ר׳ יוסף אמואלאג, ט ר׳ חיים נסים ברוך, י ר׳ חיים חזקיה מדיני ואבותיו, יא ר׳ חיים יעקב פארדו, יב ר׳ חיים יצחק פיזאנטי, יג ר׳ יהודה הלוי מיסו, יד ר׳ יוסף רפאל עוזיאל, טו ר׳ יעקב שאול בכור אלישר ובניו, טז ר׳ יעקב ולירו, יז ר׳ יצחק קאלמארו, יח ר׳ מש׳ ן׳ וינישטי—בינישתי, יט ר׳ משה פארדו, כ ר׳ פרג׳ חיים יהודה, כא ר׳ רפאל מאיר פניזל, כב ר׳ שלום משה חי גאגין].

פרק ראשון

חכמי הספרדים בירושלם בתחלת המאה הששית.

א הרב הקדוש והנאון ר' **חיים** ן' משה ן' חיים **ן' עמר**[1], איש אלקים, קדוש ונאון נפלא מארצות המערב מעיר מאלי, בעל המחבר ספר "אור החיים על התורה" ופרי תואר" עלי יו"ד. הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות בהסכמותיו כתב עליו בזה"ל: "ממרום שולח איש עיר וקדיש, איש אלקים נורא מאד, בוצינא קדישא. חסידא ופרישא, ר' חיים בן עטר זללה"ה, הוא היה אבי כל תופשי תורה בארצות המערב, כו'. ועלינו להכיר בטובה שהטיב ה' עמנו דקאי במערב ואיהדר ואזקי ליה במזרח, להזריח לישרים אור תורתו ולקדש עמו ישראל בקדושתו בחצרות ה' בתוככי ירושלם, כו'. ובהלכות טרפות לקטתי במה גרגרים בסעיפי פוריה, ואספתים לתוך ביתי "בית אפרים", עכ"ל.

והחיד"א זי"ל [מע"נ אות ח' מ"ב] כתב: "אני הצעיר זביתי והייתי בישיבתו הרמה. ועיני ראו גדולת רתורתו, עוקר הרי הרים, וקדושתו הפלא ופלא. ולפי דורנו היה לב הרב מבעית בתלמוד, והיה כמעין המתגבר, וחן בעין הדור עלה לשמיים בן מ"ז שנה, וחכר כו'. אך זה אחד מעשרה מחכמתו ורוחב לבו וחודפתו הפלא ופלא, וחופף עליו כל היום סדר קדושה והברלה מעניני עוה"ז", עכ"ל.

הרב ר"ח ן' עטר זי"ל נולד שנת תנ"ו, ונפטר שנת תק"ג. הרב זי"ל קבל תורה מפי זקנו החסיד ר' חיים ן' עטר, ובספרו "חפץ ה'", מפליג מאד בשבחו, וז"ל: "ושבתי ללמוד תורה לפני מורי ורבי אדוני זקני כו'. אשר מימיו שתיתי מיום היותי לשאוב מדרכיו הטובים כו'. לא עכר עליו חצי הלילה אפילו לילי תמוז מלקום ולספוד על חרבן בית אלקים בבכי נדול, ולהשלים הלמוד עמי וכיוצא בו מיוצאי חלציו כו'. וראיתי רבוקתו בו יתכרך שאפילו בשעת טרדתו לא נמנע מלהביט בספר המקרא. וממנו למדתי קצת מעשים כטיפה מן הים" עכ"ל. וכתב עוד: "ואף הוא [זקנו הנ"ל], רביים קמו עליו, וכמה צרות עברו עליו. והוצרך לנוד ממקומו מעיר לעיר מהרודפים, ואף גם זאת, בל מקום שגלה מורי הרב שכינה עמו זה מושב ביהמ"ד", כו'.

חבריו של הרב היו: גיסו הרב ר' שמואל די אבילה בעהמ"ח ספר אזן שמואל וכתר תורה, והרב זי"ל מזכירו בספרו "חפץ ה'". אשר זקנו הנז"ל קנה בו תלמיד הגון, וזיכה אותו בזה ובבא, ומובא כמו כן בספר אזן שמואל, וז"ל: "בהגיעי

---

1) [המשפחה ן' עטר נודעה מישנים קדמוניות במערב אפריקא, ותולדותה הובא באיגר ישראל לאייזנשטיין ערך ן' עטר. א. ר-ן].

לשנת ט"ו"ב, ויעף אלי אחד מן השרפים אשר זכיתי להתהתן בו, ולקחה בת בנו לאשה כו'. הוא הזקן אדמו"ר ר' חיים ז"ל. ומפליג שם בשבח זקנו הג"ל שלא חיסר שום מדה חמודה, צדקה וגמילות חסדים והכנסת אורחים, ביתו פתוח לרווחה, בית ועד לחכמים. והיה לו עוד חבר, החסיד ר' כאליפה ן' מלכא, שהשיג הרבה על הרב בעל אוה"ח בדין החגבים, ומביא שם שהיה חבר אליו בזמן הרב זקנו ז"ל, [מובא בספר מזמור לדוד להגאון ר"ד פארדו בחק' ר' דוד פינטו, עיין שם].

מתלמידי הרב רבינו ז"ל היו: ר' ש"ט גבאי בעל ספר טוב וחסד על סדר חפרשיות [מע"ם אות ט' ה'], ור' דוד חאסן, אשר חבר על שו"ע או"ח, וקצרו על הש"ם ורמב"ם [מע"ג ד' י"ח], והרב המובהק ר' אליהו צרפתי האבר"ק פיס, דור ט"ו לר"ת [מע"ג ו' ו'], והרב ר' חיים דוד בהרב הגדול ר' שלמה עמאר, אשר שלח אותו לפניו להכין לו הדרך בעיר ירושלם. ובבואו הגאון הר"ח ז"ל לירושלם נתוספו לו שמה עוד תלמידים מהקיפי ארעא דישראל, יושבים על כסאות מסביב לו, [מובא בספר מזמור לדוד הנז"ל].

רוב שניו למד הגאון ז"ל תורה מתוך לחץ ודחק, ולא נהנה משום אדם, והיה צנוע מאד, ועבה עליו צרות נוראות ע"י מסירות ועלילות, שלל וביזה, ומתנצל בזה בספרו חפץ ה', מה שלפעמים הוא כותב באריכות ולפעמים מקצר ביותר, לפעמים מבאר ומפלפל, ולפעמים מעלים עין במקום שאינו רשאי להתעלם, וכתב: "דע לך אחי שכל מה שלמדתי בחיי, לא היה אלא מאהבת ה' וחשק התורה, כי מאז פתחתי עיני סבבוני צרות צרורות... נהפך הודי למשחית... בני ברית אשר דרשתי שלומם והייתי להם ללחם... כו'. והאחרון דכביד זה לי שבע שנים אשר שללו ממני כל אשר חנני ה', כחי והוני מעת פטירת אדוני חמי כו', ע"ש.

וכן מזכיר בספרו אור החיים, מרוב הצרות והגזרות שעברו עליו במסירה ועלילה, בתפיסא ונגידא בידי שר אכזרי, וכשזה נופל זה קם, באין מובטה רגע לחייו להרגיע על עסקי ממון ועסקי נפשות, ועם כל זאת הציל נפשו ולמד תורה מתוך הצער-והשערת החכם א' טולידאנו בספרו תולדות ישראל במארוקו: שדברי העלילות נמשכו לרגלי הסכסוכים על ידי ירושה של הון גדול שירש הגאון ז"ל מחמיו ר' משה הנגיד בנו של רש"ט ן' עטר, שגם הממשלה לקחה חלק בתביעות אלו, והמיטו על הר"ה ז"ל נזקים והפסדות ומאסת, ומביא שם שהרתנהג הרב בסגופים הרבה, והיה צם לפעמים משך שנים שלשה ימים רצופים.

מנהגו של הרב היה, לכלות הבט בספרי המפרשים אפילו לאחר העיון. וכל שכן קודם. מחשש גנבת דעת, רק לפעמים ידועים, אחרי גמר העיון בכל הצורך, בספרו אור החיים מביא. שמנהגו היה לייחד לו זמן בכל יום שניים או שלשה

מאמרי רז"ל לפרש אותם. וכתב, שמהחלה התחיל לכתוב ספר חפץ ה'1) [נדפס באמשטרדם שנת תצ"ב, בהיותו כבן ל"ו שנים, על מסכתות ברכות, שבת, הוריות, וחולין]. שהוא חדושים על הש"ס ואגדות חז"ל למנמר לנפשיה, ואחר כך הכר ספריו על השו"ע לאנמורי לאחריני, ומדי עברו בעיר ארגיל חיה בידו ספר אור החיים, ופלפול עצום בדיני או"ח [נדפסו. כויניציאה שנת תק"ב]. והגאונים ר' יצחק שוראקו, ור' יהודא עייאש הסכימו עליו בשנת תצ"ט ליצירה. וכתבו עליו דתורתו היא תורה לשמה. ומעשיו הם שעמדו לו בכל הדרכים שעבר שהיו בחזקת סכנה, וניסא מובא אתרחשו ליה, כי כלו עומד במקום טהרה. וכתב השה"ג מאות דרשות הר"ן, וז"ל: מלפנים בישראל היו הדרשנין נוהגין לדרוש מאמרים הטוהין כו', עתה חזרו לדרוש מאמרים פשוטים, וכמה מהם שקורין בכל שבוע ספר אור החיים להרב המופלא הרר"ר ן' עטר, ומחבבים את דבריו, כי הם על פי הפשט", ע"ש.

ההגדה תספר: שהרב הקדוש ר' ישראל בעל שם טוב צוה לניסו ר' אברהם נרשון קוטאביר למסור שלום בשמו להרב בעל אוה"ח, ובעברו דרך עיר דמשק בשנת התק"ב, התראה הרא"ג עמו ונועדו יחדיו, וכל אחד התבטם מתורתו של חברו והרא"ג מסר לו שלום בשם ניסו הנ"ל, ועי"ז נתפשט ונתפרסם גם כן ספר אוה"ח אצל אנשי שלומם של הנמשכים אחרי מנהגיו של הבעל שם ז"ל.

בשנת תק"א בט"ו לחודש שבט היה הרב ז"ל בעיר ליוורנו על יד דרכו דרך הקדש לבוא לאה"ק, אחר כך היה בויניציאה, ושם הדפיס ספריו א ו ר ה ח י י ם ופרי תואר, ושמענו שאחר כך היה גם כן ימים מספר בעיר דמשק. ומדי עברו ירושלימה דרך עיר עכו, שלח לפניו את תלמידו הרב ר' חיים דור עמאר, בעהמ"ח ספר תפלה לדוד, שהיה מבית מדרשו בליוורנו, להכין לו חדרך ולקבוע לו מדרש בירושלם. [הגדה אשר בפי אנשי ירושלם הזקנים תספר: שעתות אלו היו שעת חירום, וצרות רבות וסכנות תכופות מצאו את כל העו"ש בדרכים אלו, ונתגלגלו להתלמיד הנזכר כל פעם ופעם סבות נפלאות להחלץ מצרותיו, כי מזרו הר"ח ז"ל מסר לו ספרי סוד וסגולה להנצל על ידם, וכעין זה יזכיר גם החיד"א ז"ל [מע"ג א' ט"ז] על הרב המקובל ר' אברהם אזולאי מרבני עיר מארקאוויץ, כשהיה אדם חולה ושואל ממנו קמיע לא היה משתמש בשמות והיה כותב רק בכתב רש"י: יהי רצון שתשלח רפואה לחולה פלוני, והחולה מתרפא. והר"ח ן' עטר היו לו איזה קמיעות כתובות מהרב הנ"ל, ע"ש].

באותה שנה, היא שנת תק"ב בסופה, בא הר"ח ן' עטר ז"ל ירושלימה הוא

---

1) בהקדמת ספרו כ': "כל פותח ספרי זה לא תהא כוונתו אלא בדחילו ורחימו לשם שמים להבין, כו'. ואם כה יעשה בן יבין אשר לפניו כו' ואי לא"ה יסלק ידו מעלי, ולא ישמא תורת ה' לקנטר, והרב כאליפה, חברו של הרב כתב שאינו מכלל מ"ש הרב שהבא לקפח בספרו וכל שכן לקנטר, כו'.

ושתי נשיו [הנשים הללו מצאו מנוחתן מנוחת עולמים בעיה"ק ירושלם סמוך לקברו של הרב. ובני ירושלם הורגלו לומר ששם מקום מנוחת הר"ח ז"ל עם שתי יבמותיו, והוא טעות.כי לא היו יבמות כלל,רק שתי נשים צדקניות,שהיו נשואות אליו כמנהג הספרדים. והראשונה היתה בת חמיו הנביר ר' משה ן' עטר בי"ר ש"ט, ונם היא היתה טופלאת במעשיה ובמנהגיה להתעטף בטלית ולהתלבש בתפילין, עד"ש בגמרא בטיכל כ"ש]. וקבע שם בירת תלמוד העומד לנם בזכרון שמו הקדוש עליו נם היום, ונקרא בית הכנסת של ר"ח בן עטר, או "בית הכנסת אור החיים". [הגאון ר' מנחם מענדל תלמיד הגר"א ז"ל קבע שם את בית מדרשו בבוא לאה"ק]. שמה השלים יתר ספריו, ושמה למד עם תלמידיו והוסיף קדושה על קדושתו אך לא האריך ימים רבים על אדמת הקדש, רק קצת ירחין, מסופה של שנת תק"ב עד ט"ו תמוז תק"ג, ונקרא אל על לשמי מרום, ונאסף הצדיק אל עמיו ונטמן בחר הזיתים, ועל מצבתו כתוב: "ציון נברשתא דדהבא, ההר חמד אלקים זה אבן יקרה, ושיחה קלה שלו אלקים חשכה לטובה", והארץ האירה מכבודו, כאשר יאירו שבעת הנרות ירכה וקנה, הוא העולה עמו וקרא שמה חפצי כה. יוציא לאור כל תעלומה היא זיוה היא הדרה, ה"ה הרב המופלא וכבוד ה' מלא, המקובל אלקי חסידא קדישא, טו"ה חיים ן' עטר זי"ל, נתבקש בישיבה של מעלה ט"ו לח' תמוז ש' תק"ג ליהנות מזיו השכינה, חפר ס' חפץ ה' וס' פרי תואר וס' אור החיים וס' ראשון לציון".

גדולי רבני עיה"ק: הגאון בעל שארית יעקב אלנאזי, והגאונים הר"מ מזרחי, והרב מיוחס, והחסיד ר"ג חיון קשרו עליו מספר מר וכבד, וספרו לנו בהקדמת הס' ראשון לציון מגרולת אור תורתו וחסידותו,ואמרו שהיה איש אלקים נורא,והכרת פניו ענתה בו שאינו אלא שרף מצבא מרום לבוש הכדים,וכתבו: "הנדלנו השמחה מדי עברו במחננו, וברכנו ברוך שחלק מחכמתו, כי דמי פוטיה דמר כמעין המתגבר, כו' עובד מאהבה, מתנהג בחסידות, ונפלאים מעשיו בגמי"ח, מהדר אזכותא דרבים, בפיו תוכחות משום אקרוזכי בני ישראל עם אלקי אברהם, לימד דעת והרביץ תורה, העמיד תלמידים רבים ונכבדים, ובעון הדור לא היו ימים מועטים וערבה כל השמחה, אל על קראהו מלך חיים, כו'. ובו ביום עמדו קינים הגה והי, וזקני בת ציון העלו עפר על ראשם, אתכנשו חבריא וספדו תאניה ואניה. לולי ה' צבאות הותיר לנו שלשה ספרי חיים, כו' ספר "ראשון לציון", לבאר דברי הנשר הנדול רבינו הרטב"ם ז"ל", כו', ע"ש. ועיין ספר שבחי ירושלם, הנדפס שנת תקמ"ה, מה שכתב בשם הרב רבינו ז"ל.

ספדי הרב שנדפסו הם שנזכרו לעיל: א] חפץ ח'. ב] פרי תואר. ג] אור החיים. ד] ראשון לציון1).

1) [תולדות הגאון ר"ח בן עטר" נתפרסמו בזמן האחרון בפרטות מרובה ע"י הרב

ב הגאון המוכתר בכתר הורה, ענוה, ויראת חטא, ר' **נסים חיים משה** כמהר"ר יוסף **מזרחי** בעל ספר "אדמת קדש" שו"ת על ארבעה חלקי שו"ע [קושטאנטינא תק"ב] אחד מדייני ירושלם המצוינים, ומשנה להרב הגאון בעל חזון נחום, ואחרי מותו של בעל החזון נחום נתקבל הוא לאב"ד וראשון לציון בעיה"ק ירושלם, [כספר מעשה הארץ להרי"י שוואריץ מגביל זמן היותו לראשון לציון לשנת תק"ה, ולא מצאתי מקור לדבריו]. כל ימיו היה עני ונכה רוח, לב נשבר וענו מאד, ונלל זאת בחרו בו להיות העובר לפני התיבה בימים נוראים, ודרכו היה לעמוד על רגליו ביום הכפורים ולהתפלל לפני הצבור כל התפלות מתחלת הצום הקדוש עד לאחר נעילה, וספרו עליו הרבה דברים בכבשונן ש"ע

החכם ראובן מרגליות מלבוב בציורף קונטרס, מאת הגאון מאיר דן פלאצקי. הרב מרגליות כתב באריכות על תכונתו, ותכונת ספריו של הר"ח ן' עטר, וגם הביא אגדות רבות. שנאספו ממקומות שונים, וביחוד מספר מעשי הצדיקים של ר' אברהם ן' סוסאן, שנדפס בירושלם בשנת תרמ"ט.

סערה גדולה נוצרה בין חוקרי התולדות שבזמננו מסביב לתולדתו של הר"ח בן עטר, ביחסו אל הבעל שם טוב, ופגישתו עם גיסו של הבעל ש"ט רבי גרשון קיטובר, הנזכר בפרק שאחרי זה. ועיקר הסערה עמדה על ידי הסתירות השונות שנמצאו במקורות שונים על ענין זה, ויסודם שני מכתבים שכתב ר' גרשון לגיסו הבעל שם טוב מארץ ישראל, (נדפסו ב"גנזי נסתרות" ירושלם שנת "תרדף", חלק אור ישראל סימן ח' וסימן ס"ו). שבאחד מהם מסופר שר"ג התראה עם ר"ח בן עטר ומהשני נראה שלא ראהו, והצד השלישי היא תשובה שהובאה בנוגע ביהודה (אה"ע סימן ע"ג) לר' גרשון קוטייבר, שמשם נראה שר"ג קוטייבר היה עדיין בחול בשנת תק"ד—תק"ה, (דברי הגאון פלאצקי שם). לעומת זה יש הוכחה ממכתבים אחרים שנתפרסמו ב"ירושלם" שנה ב' מאוצר כרמולי, ושנכתבו בשנת תקי"ז, שאמנם בא הר"ג לארץ ישראל בשנת תק"ב, באמרו שם: זה שבתי בחברון ששה שנים, וזה ארבעה שנים שקבעתי דירתי עם ב"ב בירושלם". אבל נוסחים המבקרים אל ההחלטה שאלו המכתבים המספרים על פגישת ר"ג עם ר"ח בן עטר הם מזויפים, ועל פי זה הם חפצים להעמיד בחזקת מזויפים עוד רבים מסוג המכתבים האלה, ביחוד מאלו שנתפרסמו בספר גנזי נסתרות הנ"ל.

ואולם מפי חרב פרומקין ז"ל שעדיין לא ידע מכל הסערה האחרונה מסביב למכתבים שנתפרסמו בזמן האחרון, ומדבריו כאן, ולהלן בתולדות ר"ג קיטובר. אנו לומדים: א) שהר"ג נפגש עם הר"ח בן עטר בדמשק, וב) שהנהו מטיל בספק אם ר' גרשון הנזכר בנודע ביהודה, הוא ר"ג קיטובר דנן.

ואני מוסיף השערה שלישית, שאפשר שר"ג קיטיבר נפגש עם ר"ח בן עטר בדמשק, ושאחר כך חזר ר"ג לחול בשליחות, או שלא יכול להגיע לירושלם בדרכו הראשונה מפני שבושי הדרכים, (כאשר תספר האגדה על עליתו של ר"ח בן עטר), ואחר כך חזר שוב לארץ ישראל. ותדבר צריך עיון ומחקר מרובה, ודעתי נוטה להכשיר את המכתבים שב"גנזי נסתרות", מפני שמצאתי ראיות רבות נגד מכתב ומכתב שאמנם "כנים" דבריהם.

וקשה להאמין על מציאות זיפנים מומחים כמו אלה, אשר ידעו לקשר את דברי זיפנותם בעובדות, שמות ומקרים, שרק מי שהיה שם וכאן, והיה קשור עם החיים בארץ ישראל ובחוץ לארץ בימים ה ה ם, יכול לצייר לו דברים כאלו, ואכמ"ל. א. ר—ן.

ענינים מופלאים מתורתו ועבודתו בקדש. בטרם אשר נתקבל להיות הראשון לציון בירושלם, היה הוא השו"ב דמתא [בספרו אדמת קודש ח"א, טובאת שם תשובה אחת לענין שוחט עני אחר, ורמז שם הענין על עצמו, הערת ידידי ר' יצחק פראג], וסופר: שפעם א' בשובו מבית המטבחים פגעה בו אשה אחרת אלמנה, ובקשתו לקרא לה משרת בית האופים לקחת הבצק שהכינה לאפותה, כי לא הכירתו, הרב ז"ל התבונן כי בין כה וכה תתקלקל העיסה אם לא תמהר לאפותה והיא עצמה תשת כח מאד לחובילה לבית האופה, ויקח מידה וישאיה לבית האופה בעצמו, האופה אשר חשב שזאת עיסת הרב הזה, קצף על משרתו שלא הלך לבית הרב לקחת הבצק, ויענהו הרב ויאמר: אבל עיסת אלמנה היא זאת אשר לא נזהרת בה שלא לענותה, והתורה אמרה: "כל אלמנה ויתום לא תענון", ונפטר הרב ז"ל לכ"ע ביום ד' לחדש תמוז תק"ט ליצירה, בירושלם, ועל מצבתו חרות: "מצבת ריש מתא וריש מתיבתא, ענותן כהלל הרב המופלא כמו"ה נ ס י ם ח י י ם מ ש ה מ ז ר ח י זללה"ה תנצב"ה, יום פטירתו בעו"ה היתה יום ד' לחודש תמוז שנת התק"ט ליצירה, בעל אדמת קדש".

הרב הנזכר היה מבית מדרשו של הגביר פירירה, ושם למד בחברת חבריו ותלמידיו, ועברו עליו ימי צער וצרות מנוגשי פקידי הישמעאלים, והרבה פעמים עינו בכבל רגלו, ונתנוהו בבית הסהר, למען יתנו להם כפר נפשו, וכל המכאובים הללו סבל באהבה, ולא נסה מעודו לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ, והיה מתנהג בחסידות יתירה והצנע לכת עם ה'.

חריפותו ובקיאותו בתורה ניכר מתוך ספרו הבהיר ספר א ד מ ת ק ד ש, ושקיל וטרי עם הרבנים: ר' יצחק ערוך, ר' אליהו ישראל, ור' רפאל שלמה הברלה, ור' יהודא נבון, ועור מנאוני דורו. בנו היה ר' יוסף פנחס מזרחי, ובספר אד"ק שאלה ח' טובא כי ננע בו יד ה' ומת עליו בנו הגדול בן כ"נ שנה, בכ"ה אייר התפ"ט. ובספר התקנות הוכאו ה ה ס כ מ ו ת ו ה ת ק נ ו ת אשר אזנו ותקנו הוא ובית דינו, ושם ההסכמה הראשונה שנתחדשה עוד בזמנו לענין רווקים שאסורים לישב בעיה"ק מבן עשרים עד ששים, כלי אשה. ואם אין ספוק בידו לחנשא, או לא מצא כרצונו, מחוייב לצאת טעיה"ק לבקש חיוו בחוץ לארץ, ועוד סיוגים ותקנות, וחתמו על זה הגאון הרמ"ם ובית דינו: ר' יצחק זרחיא, ור"א אלחדיף, ר' גדליה חיון, ור' אליהו רוזו, ור' מאיר בכ"ר שבתי בנבנשתי, ר"ד יקותיאל הכהן, ר"א ן' אשר, ר' רפאל משה בולא, ר"י יעקב אלגאזי, ר' נסים ברכה, ור' יהודא דיוואן. ובספר חזון נחום נזכרו עוד מהרבנים המסכימים: ר' יעקב אשכנזי, ור' מיוחס בכ"ר שמואל, ע"ש[1].

1) [הרנ"ח מזרחי חתום בראש על ספר חזון נחום (תק"ב), ועל ספר אגן הסהר לר' דוד חזן (נדפס בשאלוניקי, תק"י). א. ר—ן].

ג אחיו של הקודם הי' הגאון ר' **ישראל מאיר מזרחי**, והוא ואחיו נקראו בירושלם בשם "נרות המזרחיים". [הרי"ם מזרחי למד גם כן בישיבת הר"ר פירורה אצל מורו הגאון ר' יהודא הכהן, ואחרי כן אצל הגאון ר' אברהם יצחקי, ושם לילות כימים ללמוד התורה לשמה. חבר שו"ת "פרי הארץ" שלשה חלקים, החלק הראשון הדפיסו בקושטאנטינא בלכתו בשליחות ירושלם, בשנת תפ"ד ליצירה, ושקיל וטרי שם עם אחיו הגאון, וסהר"י זיין, והר"ש הברלה, ומורו הר"א יצחקי. החלק השני נדפס לאחר פטירתו בעיר שאלוניקי בשנת תקט"ו, והחלק השלישי עדיין בידי נכדיו בירושלם בכתב יד, וחבר גם כן ספר על דרושים נקרא בשם "תפארת ישראל" ועדיין הוא בכתב יד, וחבר עוד "באור לתוספי הרא"ם" על הסמ"ג הלכות חנוכה, וגם הוא בכתב יד עדיין, [מע"ם נ' מ"ד] וגו"נ הרבה בהלכה עם הרבנים בני דורו בשו"ת ר' רפאל טריווש, ועם הרב דיוזאן בספרו חוט המשולש.

הרב הנזכר מת בקוצר שנים, וכשחבר ספריו היה עדיין רך בשנים, זמן פטירתו לא נודע אלינו, אך ממה שנראה מספריו היה בחיים עדיין בשנת תק"ז ליצירה. ואחד מנכדיו מזקני ירושלם, ספר לי מה ששמע מאבותיו: כי פ"א רופפו יצורי גוו למאד, וע"פ עצתו של אחיו הרב, נסע עירה יפו לרחוץ במי הים, וכבואו ראה ספינה אחת על החוף, ויקח סירת דוגה ויעל אל האניה פנימה, והתבונן בה לראותה, וכתוך כך נשב רוח חזק אשר בעל הספינה חכה על זה ימים רבים, ולא נתנו רב החובל לשוב העירה, ואחרי שלשת ימים באה האניה בעיר קושטאנטינא ביום ערב ש"ק, ויבא העיר, ויפגע בציר אחד, וישאלהו על מלון אורחים, ויאמר אין פה בית מלון, אך בא אל ביתי, ועלי כל מחסורך, ולמחרתו שאלהו הרב על בית מדרש ובית תלמוד לבוא שמה, ויען: אדוני יודע כי ציד אנכי ולא אדע בתי הישיבות, אך אראיך בית החכם אשר שמעתי שכל החכמים מתאספים כלם בביתו, ולומדים שם כל ליל מוצאי ש"ק ומציעים לפניו את ספקותיהם, ובימים האלה היה הרב בעל המשנה למלך החכם באשי בקושטאנטינא ויסר שם, וישב אצל חפתח, כי לא היה לו גם בנדי שבת להחליפם, ולא לקח אתו מאומה ברדתו על האניה, כאשר לא חשב את דרכו בתחלה. התלמידים העוטרים את רבם ומורם. גם גאונים ותופשי תורה שנלוו לחברתם, הרבו בשאלות וספקות, ורבם הגאון התיר כל ספקותיהם על נקלה כי כל רז לא אנים ליה, רק בדבר אחד לא מצא פתרונו, ונלאו כל אנשי חיל בפלפול ומו"מ של הלכה, ויך הרב המזרחי אל החדר הסמוך לבית הישיבה, ויכתוב בענין הזה את הנראה בדעתו, ובשובו לבית הישיבה הניח הפתקא תחיא על מקום מושבו ויך לדרכו, אח"ז נמצא הגליון חלז אשר רשם בהתרת חספק חזת, ויביאו את הרשום אל הרב המשנה למלך, ויאסר כנראה אשר אחד

מתלמידי הרב בעל אדמת קדש היה אתנו פה, ולעת מנחת ערב הכירוהו בני הישיבה. ויכיאוהו אל הרב המל"מ אשר הכירו, ויאמר שהוא הרב בעל פרי הארץ, ויספר לו כל המוצאות אותו, ויתן לו הרב כסף ומתן, ויאמר שיקחם להוצאותיו, כי עוד רב הדרך, וביום השלישי באה אניה ההולכת עירה יפו, והרוח היה לפי חפצם, ותבוא יפו באותו שבוע ביום הששי, ואחיו הגאון התרעם עליו על הכסף שקבל מאת הרב, ויאמר: גם אנכי לא ידעתי אשר זמן שוכי הנה לא יתאחר רק ד' ימים [האניות היו מתעכבות לפעמים בהלכן גם ירחים אחדים], ועתה אשר הצליח ה' את דרכי למהר בואי, אשוב את הכסף לבעליו.

בניו של הרב ז"ל היו: ר' שלמה חייא מזרחי ור' דוד מזרחי. מקום קבורתו על יד קבר אחיו הרמנ"ח מזרחי הנז"ל, ועל מצבתו אבן בלי שום כתבת1).

ישראל יעקב אלגאזי ד הגאון החסיד אשר האיר עיני כל ישראל בתורתו ר' יוט אלגאזי נכד הר"ש אלגאזי הזקן. גאון אמתי וחסיד מפורסם אשר שרת בקדש בזמנם של הר"א נחום והר"מ מזרחי, ואחריהם בזמן הרב בעל בתי כהונה, ואחרי מותו נתקבל לאב"ד ור"מ בעיה"ק ירושלם, עד אשר לקחו האלקים, ועלה ונתעלה לעולמו הצדק בשנת התקי"ז ליצירה.

ספריו הבהירים נפוצו בישראל כאבני נזר המזהירים בחן לקחם ובעומק מאור תורתו תורת אמת שהיתה בפיהו, והנחיל אותה גם לבנו אחריו, הוא חנאון הנורא ר' יוט אלגאזי, הנודע בשמו הטוב מהריט אלגאזי, בעל ספר שמחת יוט, הגאון הנזכר לא מצאנו אותו שנדד בשליחות מצוה לערי חול, וכנראה לא אבה לקבל שום שררות בכל הימים שהיו ישישים ממנו בעיה"ק, ולא השתמש בכתרה של תורה, וגם כי היה גאון אדיר בזמנו, היה נחבא תמיד אל הכלים, מפני רוב ענות רוח וחסידותו, ובכל זאת הכירו גאוני דורו את רום מעלתו, והרב בעל שעה"מ בכל מקום שמזכירו בספרו, יתאר אותו בשם: "הרב החסיד" ו"חסידא קדישא", או "חסיד ועניו".

אביו הרב ר' יוט ז"ל נפטר שנת התפ"ז ליצירה, ובתשלום שנתו אפטיר עליה בנו הגאון הנז' ונדפס בספרו שמע יעקב, ובאותה שנה נולד להרב ז"ל בנו הגאון הגדול שנקרא בשמו אחריו ר' יוט אלגאזי, בעל ספר שמחת יוט וביאור הלל בכורות להרמכ"ן. [כן יש ללמוד מהדרשה שסדר הגאון הזה בעד בנו מהריט ז"ל, כשנכנס לשנת הי"ג לו, בשנת התק"ן ליצירה]. בשנת התצ"ז ליצירה. נפל

1) [הר"מ מזרחי כתב הקדמה והסכמה לספר אדמת קודש של אחיו בשנת תצ"ט, הסכמה על ספר חום המשולש לר"י דיוואן (בשנת תצ"ט), על חזון נחום ושמע יעקב (תק"ב), על שו"ת רדב"ז (תק"ה), על נחפה בכסף (תק"ו), על פרי האדמה (תק"ז), על קהלת בן דוד (תק"ח) ועל אגן הסהר הנ"ל (תק"ט). ס. מפתח ההסכמות ללעווינשטיין. א. ר—ן].

הגאון הרי"א ז"ל למשכב, בחולי כבד מאד, עד אשר נואש מחייו. אז נדר בערת צרה להוציא לאור עולם את מחבוריו, והתפלל לה', ושמע ה' את תפלתו וירפא את דמעתו ויקם ויחי מחליו [נזכר זאת בספר שמע יעקב, בפרשת בשלח, ובהקדמתו לספר ארעא דרבנן, שנדר עליו לחברו].

ואלה המה הספרים של הרב ז"ל שיצאו לאורה: א] ספר קהלת יעקב, על שיטורת הש"ס בסדר א"ב חריפות נפלאה לאמש"ת. וכולל "תוספות דרבנן" "לשון חכמים ולשון ב"א", ו"מדות חכמים", ושם הגהות רבות מבנו הגאון מהרי"ט ז"ל.

ב] ס' "ארעא דרבנן", גם כן על שיטות הש"ס, ודרכו בקדש דרך ספרו הנ"ל.

ג] ספר "אמת ליעקב" על דיני קה"ת, הדפיסו ר' יצחק אלנאזי בליוורני־תקל"ד והרב החיד"א ז"ל קצר אותו באמרים, ויקראהו בשם "לדוד אמת", וכתב שנאצל ונשפע מספר הכהיר מעשה הרב החסיד ר"י אלנאזי השומר אמת ושוקד על שמריו, כותב ומעלה בדרך אמת כפי סדרו כו', מקצר ועולה לרבר הלכה, כו'.

ד] ספר "שלמי צבור", כל דיני התפלה ועבודה בחול, מה שהעלו האחרונים עד זמנו, ושלמי יחיד וחניגה, כולל כל דיני היחיד ודיני שבת והמועדות, נדפס בשאלוניקי תק"ן, וכו הרבה הגהות מהרב ח"ק ר' אברהם חיון המו"ל הספר הנזכר.

ה] ספר "נאות יעקב", שאלות ותשובות", ובסופו קונטרס "מענה לשון", והוא הקונטרס לשון תורה, ומצורף שם קונטרס "נט מקושר" לבנו הגאון מהרי"ט ז"ל בעניני נטין וקדושין ונדפס בעיר שאלוניקי.

ו] ספר "שארית יעקב" ו"שמע יעקב", דרושים נפלאים וערבים, לפי סדרי הפרשיות, ושארי ענינים.

ז] "וירוי לת"ח" בפרטות, ועדיין בכתב יד [מע"ס ו' ו'].

ח] קונטרס "דעת להשאל", שו"ת וחקירות נפלאות לאמתו של תורה, מצורף לספר קדושת יו"ט לבנו הגאון מהרי"ט ז"ל.

ונאסף הגאון הזה אל עמיו וננזנו ארון הקדש בששי לחדש תמוז תקי"ו. ונטמן כהר הזיתים, ועל מצבתו חרות: "ציון קברת ארץ צדיק מושל ביראת אלקים, הוא הקדוש שלשלת היוחסין ה"ה ר"ט ור"מ, כמו"ה י ש ר א ל י ע ק ב א ל ג א ז י, בעל שמע יעקב ושי", נאות יעקב. אמת ליעקב, נתבקש בישיבה של מעלה, יום ו' תמוז התקי"ו לפ"נ"1). ואפטירו עליהו הגאון בעל שער המלך, ונדפס בספרו דרכי הים, והגאון רבי יעקב שאול מאזמיר. ונדפס בספרו קול יעקב, ובירושלם הספידו הרב ר' אברהם סיוחס, ונזכר בספרו בני אברהם [ראיתיו בעיר אוקספורד]. נשמתו צרורה בצרור החיים, וזכרו לא יסוף מעמנו2).

---

1) [המצבה נדפסה גם כן ב"חלקת מחוקק" לר"א בריסק חברת ב' מחברת ג' ע"א, ושם נעתק שנפטר יום י'. א. ר—ן].

2) [בחלקת מחוקק (שם) מעיר שרי"י אלנאזי היה לראש בק"ק בית אל קהל חסידים

ה הרב החסיד מארי דרזין ר' **גדליה חיון** רבן של חסידים בעיה"ק ירושלם, וכתב הרב החיד"א: "הר"ג חיון הוא הקדוש, נולד בקושטאנטינא יע"א, חיה תלמיד הרב המופלא מוהר"ח אלפאנדרי ז"ל, ובא לעיה"ק ירושלם ת"ו, והלך בשלי"חות מצוה של עיה"ק ת"ו, בלי כסף ובלי סחיר, וחזר לעיה"ק. ותמיד היה טופיף קדושה, ועסק בחכמת האמת וכוונות רבינו האר"י ז"ל בכל כחו, והיה מכוון כל כונת הרב ז"ל במצות ובתפלות, אחת מהנה לא נעדרה, והכל בקדושה והתבודדות ופרישות. ובדורנו היה חסיד מופלג מאד, ומתפלל על החולים, וזמנין דהחולה אומרים לו בחלום שניצול בעבור תפלת החסיד זי"ע, עכ"ל. [מע"נ ג' ו'], ובספר יוסיף אומץ דף ל"ו מובא מה ששאל מן הרב הגאון ר"י רוזאנוש בעל המשנה למלך, בהיותו עור בקושטאנטינא.

הרב החסיד הנזכר היה **הסיסד הראשון של הבי הכנ"ס "בית אל"**, והוא בית מדרש מארי דרזין ואספת חסידי קדש, מעגין חבירין, ואנשי מעשה בעיה"ק ירושלם, מאלו שפרשו עצמם מכל תענוני עולם הזה, ומיחדים כל כונות האר"י ז"ל בכל תפלותיהם. והחסיד הנזכר היה שם העובר לפני התיבת והשליח צבור, והוא הנקרא "רבן של חסידים". ועד היום נבררים שמה לשליחי צבור מהחסידים ואנשי מעשה, דור אחר דור מהגדולים והחשובים שבהם ומכונים בכל תפלותיהם אל כוונת האר"י ז"ל. ונקרא בשם התואר של "הרב החסיד". ועיין להלן, פרק ג' ובהערה שם על סדרי הבית הכנסת הנזכר, עם הרבנים ששרתו בו בקדש.

הרב הקדוש ר' גדליה ז"ל נפלאים מעשיו, ואמרו עליו שרבריו עשו רושם תמיד בשמים, ופעם אחת כאשר היה חורב על הארץ, **ומטר לא נתן ארצה**, עד שנחרבו ונתרוקנו כל הבורות והמעיינות, וכל העם עמדו בתפלה ותחנונים, והרבו תענית וצוקה ולא נענו, נתאספו כלם בבית הכנסת עם טפם ועוולליהם, ובאו ועמדו על פתח בית הרב ז"ל שיתפלל בעדם שישלח ה' מטרות עז על הארץ, והילדים שוררו: "**אבא תן לנו מטר**", אף הוא התמלא בבכיה עצומה, ועמד ואמר: רבונו של עולם עשה למען אלו, דלא ידעי בין אבא דלא יהיב מטרא! (ע"ד שספרו רז"ל במסכת תענית) ותיכף התקדרו השמים, ומטר סוחף וגשם רב ירד על הארץ, ויודו לה' חסדו, [שמעתי זאת בפי הר"י פראג, בשם זקני ירושלם].

הרב הנז' היה גם כן מרבני ירושלם בזמנו של הרב בעל אדמת קדש ובתי

(כנראה מחתימתו הראשונה בספר התקשרות משנת תקי"ד שנדפס בספר "ציון וירושלם", לר' יצחק באדהאב). הסכמות הרי"ו אלגאזי נמצא על ספר אדמת קדש (בשנת תצ"ט), חוט המשולש (תצ"ט), שו"ת רבי"ז (תק"ח) נחמד מסתר (תק"ו), פרי האדמה (תק"ז), ראשון לציון (תק"ז) ואגן הסחר (תק"ט). ממפתח ההסכמות. א. ר—ן].

כהונה, וחותם עמם בתקנותיהם והסכמותיהם, ונפטר בעיה"ק ירושלם ושם ננזנ "ארון קדשו" בסלה העולה לכפר סילואן, ולא נזכר פרט השנה על ציון מקום מנוחתו, אך יש לשטוע שנפטר סמוך להה"פ משנת תקי"א, כי הרב הנדול ר' ידידיה טרייאקה הספידו בעיר רודים, בכ"נ למספר ב"י שנת תקי"א1), ומזכיר שם בהספדו שלא נשאר עוד צדיק וחסיד תמים כמותו. [ה' לונץ בספרו ירושלם תרמ"ב כ' שחר"נ חיון חבר מדרש תלפיות]. וזה חרות על מצבתו: "..... לנפש הודיע אחריו גודל אהבת היראה, על כל דבר קשה אמר עלה זו היא פירושא, קבץ ורבה פעלים לתורה כל היום, וכל הלילה על התורה ועל העבודה ה"ה הרב הכולל המקובל אלקי ח"ק, כסו"ה ג ד ל י ה ח א י ו ן, תנצב"ה"2).

ן הרב הגדול בנן של קדושים ר' **אברהם** במו"ה **יוסף רוזאנוש**. [כן הובא חתימתו משנת תק"ז3) ליצירה, תחת כתב מליצה שחתם בעבור הגאון ר' חיים ירוחם ווילנא]. רב נדול ודיין מצויין, בא מעיר קושטא ועלה לעי"ק ירושלם כאשר היה מופלג בחכמה ובזקנה, וחי שם רק זמן קצר, וזכה לחקבר בתוך ד' אמות לקבר זכריה הנביא, ובמצבתו הפליגו מאד בתואריו, וזה לשון ציונו: "ציון המוכתר בכתר של תורה, איש צדיק תמים, אשרי אדם מצא חכמה ויניחהו בגן עדן, ושם שם לו חק ומשפט שם חלקת מחוקק ספון, עוד לא ראתה עיני כל חי ונעלמה מכל חי, זאת היתה לו אשר תמים דרכו, כך היא דרכה של תורה תורת ה' תמימה, צרור הכסף לקח בידו וילך לו אל דרך עץ החיים, אל המנוחה ואל הנחלה לחסות בנחלת ה'. להודות ולהלל, לו שם תהלה כל הנשמה, חלקו ונורלו מה טוב ומה נעים, מח שאין הפה יכול לספר, כמה טובה כפולה נחלה ויהיה לנם, ד"ה שלשלת היוחסין בנן של קדושים, הרב המובה"ק, כמו"ה א ב ר ה ם ר ו ז א נ ו ש נ"ע, נלב"ע יום ח"י להדש חשון, שנת התק"ד לפ"ק, תנצב"ה"4).

ונמצא הסכמתו והקדמתו על ספר פרשת דרכים שנדפס בויניציאה שנת תק"ג. והוא הנקרא ר' אברהם רוזאנוש האחרון, והרב החיד"א ז"ל [מע"ג א' ק"ה]

---

1) [וכן הוכיח בעל המעלות לשלמה בערכו. א. ר—ן].

2) [הר"ג חיון הסכים על ספר אדמת קדש (בשנת תצ"ט), פרי האדמה (תק"ז) וראשון לציון (תק"ז). ממפתח ההסכמות. א. ר—ן].

3) [ברור שיש כאן טעות, כי הלא בשנת תק"ד כבר נפטר לעולמו, כמו שמביא להלן. א. ר—ן].

4) [המצבה נדפסה ג"כ בחלקת מחוקק חוברת ד' הלקה ר' שורה א' ט"ו. ושם בדף ג', צפון לקבר זכריה מצבת אשתו הרבנית מרת ב י ד ה אשת הרב המובחק כמ' אברהם רוזאנוש... נפטרה כ"ז תשרי התק"ט. א. ר—ן].

כתב שזכה בנעורותו להקביל פני קדשו כמה פעמים, ונתבשם מתורתו, וקסתו ננחרת כמפורסם מהקדמות והסכמות שנדפסו בשמו בכמה ספרים, ויש לו תשובות בספר בתי כהונה ח"א, וע"ש שכתב שקודם אליו היה גם כן אחד בשמו ר"א רוזאניש שהיה חמיו של הרב המל"מ, ע"ש. הרב בעל שארית יעקב אלגאזי הספידו להר"א רוזאנוש האחדון, ונדפס בספרו.1)

ז הגאון האמתי הרב ר' **יונה נבון** בעל ספר נחפה בכסף, ורבו וסורו של הגאון חיד"א ז"ל, וזה סדר יחוסו: אביו היה ר' **חנן נבון**, דיין מצויין, אחד מרבני ירושלם בזמנו של הר"א יצחקי והר"א ן' נחום, ור' חיים משה מזרחי. והוא היה בנו של הרב ירא אלקים ר' **רפאל ע"י נבון**, המוזכר בציוני הקברים, שנפטר שנת התק"ט ליצירה, ולהגאון ר' יונה ז"ל היו שלשה בנים: **ראשון** היה ר' אפרים נבון, המדפים ספר נט מקושר למר אביו ז"ל, כנזכר שם בספר ההוא, ולו היו שני בנים: הרב הנדול ר' בנימין מרדכי גיליבין, חסיד גדול ומקובל אלקי, בעל ספר "בני בניתין", והרב ר' חנן נבון. והשני היה הרב ר' בנימין בעל נחפה בכסף, חברו של הרה"ג ר' רפאל חיים מרדכי סורנאגה, ונקרא בשמו ר' "בניתין הצדיק", והוא אשר חבר ספר פי שנים, בלמדו בחברת רעו רח"ם סורנאגה ז"ל, והוא אבי הגאון המפורסם ר' יונה משה נבון הראשון לציון בעיה"ק ירושלם. השלישי היה הרב החכם הכולל ר' מרדכי הנזכר בספר נט מקושר למר אביו ז"ל, ויש לו הרבה חדו"ת בענין מצות צריכות כונה והפקר ב"ד, ולר' מרדכי הנ"ל לא היו לו בנים כי"א בנות.

הרב חנן נבון אבי הרב ז"ל שמש בכהונת הרבנות גם בזמנו של הגאון ר"א יצחקי, וחתום בהסכמותיהם אחרי הרב ר' בניתין מעלי הכהן, הראשון לציון בירוש' ת"ו, וחבר ספר "דרושים נחמדים" והמה בכתובים [מע"ג י' ק"א]. והגאון הרב ז"ל נולד לאביו הרב בשנת תפ"ג, ובבחרות ימיו למר אצל הגאון ר' ישראל מאיר מזרחי, ומובא בספר פרי הארץ חלק חו"מ סימן ט"ז.

ורבו הנ"ל קורא אותו תלמיד המחכים את רבותיו, ומיום עמדו על דעתו לא זז מכותלי בית המדרש בית יעקב פיריזה, במקום שסנלו שם הרבה תורה

---

1) [במפתח ההסכמות מציין את הסכמות הרב אברהם בי"ר יוסף רוזאנוס לאלה: על ספר בני יעקב (תע"ד), שו"ת פני משה (תע"ט) פרחי שושנים ושער ההכנה (תצ"ד) ראשית חכמה (תצ"ו), ארמת קודש וחוט המשולש (תצ"ט) כתונת עולם (ת"ק), דינא דחיי (תק"ב), נחפה בכסף (תק"ז), פרי האדמה (תקי"ב), תקוני הזהר (תקמ"ט), ע"כ. וכנראה שיש כאן ערבוב של שני חכמים (או שלשה) בשם אחד, והרבר צריך ברור.

ועיין במאמרו הגדול של רוזאנוס "משפחת רוזאנוס" באוצר ישראל לאייזנשטיין ערך רוזאנוס, וגם שם ערבוב שמות וזמנים, וכתב על ר' אברהם דנן, שהוא בן יצחק, וכאן בן יוסף. וגם כתב יום פטירתו בשנת תק"ה, והנכון תק"ד. א. ר—ן].

וחכמה כל גאוני ירושלם, ולמד תורה מעוני והסתפק במועט, כמובא בספר נט מקושר. וגיסו ר' יצחק זרחיא אזולאי אבי הרב החיד"א בהקדמתו לספר נר"פרה בכסף כותב, וז"ל: "כבר שית וכבר שבע כבר זרחה עליו השמש, וילך הלוך ונדול בתלמוד. גדול ומעשה רב, ובן י"ז שנה, שנה ופירש נופי הלכות, לעיין בעומקא דדינא ושקיל וטרי מקשה ומותיב תריץ וישיב, קולע אל השערה, ארי שבחכורה מתנבר בהויות דאביי ורבא, מתנהג בחסידות, ורבורו בנחת, כו'.

ותלמידו החיד"א כר"ב עליו שיהיה אחד מרבני הדור, וכמעט לא הניח פסקן כמותו בגלילותינו והיה חסיד ומקובל והן בעון הדור נח נפשיה בן מ"ז שנה, יום י"ו שבט תק"כ". וכתב בספר נט מקושר שלרוב דחקו ועניותו בישיבת הרב פיריה, הוכרח להחליף מקום תלמודו לישיבת בנסת ישראל, ואח"כ העיר ה' את רוח הגביר ר' מרדכי תלוק ליסד ישיבת "גדולת מרדכי" ומסר אותה תחת עין השגחתו והשגחת עמיתו ר' שם טוב גבאי. ע"י יוקר השערים והחובות הוכרח לצאת חוץ למחיצתו בשליחות רבנן קדישי דארעא דישראל ובא עד קושטא, ושם הדפים את ספרו נחפה בכסף.

דרכו של הרב ז"ל היה לרשום בספר רק את אשר בחר אחרי העיון הרב,כמו שמזכיר מזה שם בהקדמת ספרו הנ"ל, והיה מנהגו כן מיום עמדו על דעתו למען לא ילכו הדברים לטמיון. ובספר פרי מפרי מובא שבשנת תק"ח היתה עצירת גשמים, ובין גשם לגשם היה ארבעים יום, ונחלקו החכמים אם יש לגזור תענית צבור לפי כל החומרות, אבל הרב ז"ל והגאון ר' חיים יוחם ווילנא נטו שלא לגזור רק תענית פשוט, והעושה שלום במרומים עשה שלום בין החכמים שבא גשם בשפע גדול, ולא הוצרכו לתענית כלל, ונפטר הרב ז"ל לעולמו הצדק יום י"ו שבט תק"כ, בן מ"ז שנה,ונטמן בהר הזיתים.ועל מצבתו כתוב: "קברת ארץ חפץ כלל גדול, לעטרת צבי ונזר, ותפארה נחפה בכסף דחשיב, מזהב ואבן יקרה, בנן של קדושים הוא זיוה והדרה, כמו"ה יוגה נבון, תהא נפשו בצרור החיים צרורה, מנוחתו יום ו"י שבט שנת תק"ך ליצירה".

ספריו שנשארו לברכה: א] ס' "נחפה בכסף". לעטרת ראשי מורי הרב זללה"ה שו"ת על סדר ד' טורים א"ח, יו"ד, אהע"ז, חו"מ. וביאור על תוספי הרא"ם, וחלק כ' כת"י שו"ת לעט"ר מורי הרב הנז' וביאור לתוספי הרא"ם לסמ"ג, ואחרי זמן נדפסו שארית באורי תוספי רא"ם בס' נט מקושר למורי הרב ז"ל" [לשון הטע"ס נ' כ"ה].

ב] ספר "פרי מפרי", הוא החלק השני נחפה בכסף ומישב שם השגת הרב פרי תואר ושמלה חדשה על הפרי חדש, הדפיסו ר' בנימין מרדכי המכונה נילבין, "והן בעון נח נפשי' דרב ולא השליטו" [מע"ס פ' קמ"א].

ג] ספר "נט מקושר" שקלא וטריא על ספר נט פשוט של הרב ר' משה ן' חביב, ובסופו באור לתוספי רא"ם לסמ"ג.

ד] "באור להלכות פסח" וחלק שו"ת ודרושים ולקוטים [מע"ג י' ק"א]. וראיתי מספריו עור בכתב יד שו"ת בחלק אהע"ז וחו"מ, ושקיל וטרי שם עם חרב בעל

קריית מ"ר, ועם רבי פנחס יוסף מזרחי, ועם רבי יצחק הכהן בעל ספר בתי כהונה ועם חרב ר' אליהו ישראל. בטרם מלאו לו עוד כ"א שנה, ומו"ם עם תלמידו חרב החיד"א. [ועיין בתשובת חיים וחסד בתולדות חרב המחבר ז"ל. הגחת ידי"נ חר, ר' יצחק פראג], ועיין בספר הסנהגים מה שכתבתי סמנו בחלק או"ח נ' ניו, ס"ד, ס"ו, וכיו"ד סימן צ"ו1).

ח הגאון ר' **אריה יהודא נבון** בהגאון שר התורה בעל מחנה אפרים זה סדר יחוסו: הגאון אור המופלא ר' אפרים בי"ר אהרן נבון בעל ס' הבחיר מחנה אפרים היה אבי הגאון ר' אריה יהודה נבון, בעל המחבר ספר "קריית מלך רב",

ולהרב ר' יהודא שלשה בנים: ר' יצחק נבון בעל ספר "דין אמת", איש קדוש אלקי לא ימוש מתוך אהלה ש"ת, בבית מדרשו אשר קבע לו הוא בירת "דמשק אליעזר". והרב הגדול ר' אפרים נבון בעל ספר "בית מושב" על הלכות דיינים, וחמו"ל ספר דין אמת לאחיו הרב. והרב ר' רפאל נבון [אשר למר תורה עם הרב ר' אברהם ציפיג ז"ל בי"ם עיני א ב ר ה ם, הערת הרב י"פ]. והוא אבי הרב הג' ר' יהודה נבון ראל"צ בעה"ק, בי"ם "דגל מחנה אפרים" שהוא עדיין בכתובים].

הגאון ר' יהודא אריה נבון היה מופלג בחכמה וחסידות. והוא רבו ומורו של הגאון הנשגב חרי"ט אלגאזי זלה"ה, ותלמידו הגאון הנ"ל כותב עליו שהיה "תנא דאורייתא, פטיש חזק, ועמוד היטני". ונקרא הספר הזה "קריית מלך רב", על שם עיה"ק ירושלם, ונדפס בקושטאנטינא שנת תקי"א, בעזרת הנבירים בני השר זונאנה סקושטא, "כולל ב"ח על קצת הלכות הרמב"ם [שבועות ונדרים, זכיה ומתנה, ומלוה ולוה] ושו"ת [מע"ם ק' ק"י]. ובעודנו עוד צעיר לימים שקיל וטרי עם בעל ארמת קדש, וכותב לו שם הרבה ד"ת בחו"ם סימן ט' ובהשמטות שם, והגאון הנזכר משיבו בכבוד גדול, וקורא אותו "איש עטיתי, נחית לעומקא דדינא, עטרת תפארת לראשי, סיני ועוקר הרים, כו'. הלך למנוחתו מנוחת עולמים בן נ"ד שנה, בכ"א שבט התקכ"א, והרב ר' יוסף נחמולי בעל ספר אשר הנחלים הספידו, ונדפס בספרו. וזה לשון מצבתו: "ציון הרב המופלא כמו"ה יהודה נ ב ו ן בעל ק ר י ת מ ל ך ר ב, יום כ"א לחודש שבט שנת התקכ"א"2).

ט הרב הנדול אב בחכמה ורך בשנים ר' **רפאל ב"ר אליהו הלוי**, דיין מצוין סיני ועוקר הרים בעל המחבר ספר "קול בן לוי" על ש"ם ורמב"ם

---

1) [הר"י נבון הסכים על הספרים "חיי עולם" (בשנת תקי"ב), שלחן גבוה (תקי"ד), פרי הארץ ח"ב (תקי"ד) ושער יוסף (תקי"ז). מפתח ההסכמות. א. ר—ן].

2) [הציון נדפס בחלקת מחוקק חוברת ב' מחברת ג' שורה י"ז ע"ש. ושם סימן פ"ו. ציון "הרבנית מ' ז י נ ב ו ל אלמנת הרב המופלה כמוהר"ר יהודה נבון". — הרא"י נבון הסכים על ספר פרי הארץ (תקי"ד) ושער יוסף (תקי"ז). מפתח ההסכמות. ועיין בערך "נבון משפחת" באוצר ישראל לאייזנשטיין. א. ר—ן].

ושו"ת, תלמיד מובהק להגאון בעל ספר כתי כהונה. נפטר בכחרות ימיו בן כ"ב שנה, והיה לו בן אשר נשא את שמו עליו, ואף הוא נפטר בכחרותו, ויתאבל עליו אביו חגביר למאד, ויקח את חדושי תורתו של בנו הרב הנ"ל, והביאם לבית המדרש, וחספר הנזכר היה מלא חריפות ובקיאות רב וכולל כמה באורים ללשונות חרמב"ם ושו"ת, ומתגבר בגבורה של תורה, ושקיל וטרי הרבה עם הגאון ר' משה ישראל, הרב מרודים. וגם כי היה עוד צעיר לימים לא נשא פנים להרב חנזכר, רק לכבוד האמת האהובה לפניו, ורבן של ישראל מורו הגאון בעל בתי כהונה עורר עליו בהקדמתו קינה רבה והספד, והוסיף שם שתי דרשות שדרש ליום חתונתו ועטירתו, וכותב שם שהיה מתפאר בו, כי אפילו באלף בחורי ישראל לא נמצא כמוהו. נפטר בפרק אחד עם עוד שני גדולי הדור: הגאון ר' בנימן נשיא נשיאי הלויים, ור' יצחק אלנאזי. והגאון ר' ברזילי יעבץ רבו של שער המלך בספרו לשון עדומים, דרוש י"ג הספיד להגאונים ההם, וכתב: יבא השלישי שלישי בקדש, צורבא מרבנן, ותיק הלן בעומקא של הלכה שהגיע להוראה וחורה, ר' רפאל חלוי עודנו באבו, עולה וצומח על עין המעין, ויבש המעין ונקצץ האילן עם כמה קדושי עליונים. וזה חרות על מצבתו בהר חזיתים: "פ"נ הרב ר' רפאל הלוי בכור, מנו"כ י"ד אב ש' התקמ"ב, בעהמ"ח ספר קול בן לוי"1). ונפל שם טעות בפרט השנה, שכתוב שנפטר י"ד אב התקמ"ב, וצ"ל התקי"ב, כי נתעלה הצדיק בחיי מורו הכתי כהונה שלא האריך ימים עד אותו הזמן.

י הרב הנדול ר' **אהרן** ן' **חסון** ובנו הרב המובהק חסידא קדישא ר' **יוסף** ן' **חסון** מרבני עיה"ק ירושלם. ושניהם, האב והבן, מנוחתם כבוד בעיה"ק ירושלם, וציוניהם סמוכים חוכרו יחדיו, ובחייהם ובמותם לא נפרדו. הרב ר' יוסף חסון עלה משאלוניקי לירושלם ת"ו, והיה מבית דינו של הכהן הנדול בעל ספר בתי כהונה.

חבר ספר "בית המלך" על הרמב"ם ושו"ע, וספר "בית המרש", דרושים לפי סדר הפרשיות, ונדפסו בקובץ אחד עם חדושי "סוכת דוד" לחר"ר שלמה פירנאנדיש דיאש. אביו הרב ז"ל נפטר ביום ב' אלול ש' התק"י. ובנו הרב נפטר לעולמו כ"ד תשרי תקכ"ב,

וזה מה שחרות על ציוניהם: "מצבת קבורת החכם השלם, זקן ונשוא [ונשוא פנים], שלשלת היוחסין, כמוהר"ר אהרן חסון נ"ע, שנפטר היום ב' לחודש אלול שנת הק"י ליצירה, והיתה מנוחתך [מנוחתו כבוד]".

1) [כחלקת מחוקק חוברת ד' מחברת ג' שורה י"ז סימן נ"ט, נעתקה המצבה: "הרב רפאל הלוי המכונה בכור, מנוחתו כבוד י"ד אב התקמ"ב", ולא מוזכר שם בעהמ"ח ספר קול בן לוי, ואולי הוא אחר. א. ר-ן].

"קבר החכם השלם הדיין המצויין, כמוה"ר יוסף ן' חסון זללה"ה נפטר לבית עולמו כ"ד לחודש תשרי שנת התקכ"ב ליצירה"1).

יא הרב ר' **שמואל עמאר** חותנו של הגאון המובהק ר' יוסף מרדכי מיוחס, בעל ספר שער המים, ומכיאו שם בספרו, ובנו היה הרב הגדול החסיד ר' **חיים דוד עמאר** בעל ס' "תפלה לדוד", וכתב שם בהקדמתו, בזה"ל: "בחיותי בן י"ד שנה, הופיע בהר שפר דין הר הקדש ירושלם, אבא מארי, איש חי רב פעלים, קדוש יאמר לו, כמוה"ר שמואל ממכון שבתו בילונראדי, כו' ואברך את ה' אשר יעצני ושם חלקי מיושבי בית המדרש של הרב המופלא ר' חיים ן' עטר זיל, כנסת ישראל אשר כוננו מעלת השרים הנכבדים אשר בעיר ליוורני, [הספר ההוא נסדר על דיני מאה ברכות שחייב אדם לברך בכל יום].

שניהם יחד האב והבן נפטרו בעיה"ק ירושלם, הרב ר' שמואל נפטר שנת התק"ח. וזה מה שחרות על מצבתו: "קבר הנבון ונעלה המדוכה ביסורין, כה"ר ש מ ו א ל ע מ א ר, מנוחתו היתה יום כ"ד לחודש טבת שנת התק"ח ליצירה תנצב"ה". ובנו החסיד נפטר י"ד סיון שנת התקל"ח,ובהיותו בחייו עוד, כתב לשון מצבתו: "מציון מצבת קברת ארץ אשר כריתי לי, אני הצעיר חיים דוד עמאר, אזכה לקום בטל תחיה". נלב"ע יום י"ד סיון שנת התקל"ח. [וראיתי להעיר בכאן על ס' ירושלם שנת תרמ"ב לה' לונץ, שהזכיר את ר' שלמה עמאר חברו של הר"ח ן' עטר, שנפטר בירושלם שנת התצ"ח ליצירה, ומקום קבורתו בשפולי הר הזיתים ומציין ע"ז ס' שם הגדולים, ולי נפלא מאד דברי הח' לונץ ,כי לא נמצא בס' שה"ג ערך על שם ר"ש עמאר, ואם אמנם שמזכירו אצל ר' אברהם ממארקאויץ שהר"ח ן' עטר היה חברו של הר"ש עמאר, ושנפטר קודם להרב בשנת תצ"ח, הנה לא נאמר שם שבא לירושלם, ושנפטר שם].

יב הגאון החסיד ר' **נסים שלמה אלגאזי השני**, נכדו של הרנ"ש אלגאזי הזקן המובא לעיל בחלק שני פרק ד' אות ז', ותלמיד מובהק לרבנו בעל הפר"ח. ושם בפרק הנ"ל נתבאר שלשלת יחוסו. הרב הזה היה בבחרות ימיו בעיה"ק ירושלם, ושמש בקדש את מרן הפר"ח. "ואחרי פטירתו היה מרבני ירושלם בזמנו של הר"א יצחקי, אחרי כן ירד למצרים ונתקבל בחברת הרבנים ר' אברהם מעלי והר"ר יהושע זיין, ואח"כ שמש לכדו בעדתו יותר מעשרים שנה, ובסך הכל היה שם ארבעים וחמשה שנים. וראיתי חבוריו בכתב יד משו"ת ולשונות הרמב"ם והיה אפוטרופום גדול לעניים, ואחרי פטירתו לא השאיר אלא שיעור כתובה

1) [הר"י ן' חסון חסכים על הספרים "שלחן גבוה" ו"שער יוסף" בשנת תקי"ד. מפתח ההסכמות. א. ר—ן].

לה־בנית, ע"ד שכתב הרב זרע ברך על הרב ב"ח ותוספת יו"ט, והרב בית שמואל, זרוב הכנסותיו היה מחלק לעניים צנועים ותלמידי חכמים. חסידותו ושקידתו בתורה היה להפליא, וכמעט שלא הסתכל בד' אמותיו, וחי קרוב לתשעים שנה1), ואני הצעיר בשנת תקי"נ זכיתי לקבל פני שכינה ימים אחדים, והיה אחיו מאמו של הרב הגדול עיר וקדיש מוהר"ח אבולעפייא בעל יבין שמועה. כו'. והני תרי אחי קדישי, מלאכי אלקים עולים בכל הארץ יצא קום, ודבריהם נשמעים בשמים, ורבו עניניהם זי"ע. [עכ"ל החיד"א מע"ג ש' כ"ד].

בספר עין משפט לר' ידידיה טרויאקה חחו"מ סימן יוד, מביא להרב ז"ל שהיה בשנת תקכ"א בחיים עוד, ובהר הזיתים קברו של אחד מבני משפחתו או נכדו אשר נשא את שמו עליו, שמת בקוצר שנים בי"ט טבת תקמ"ד2).

יג הרב הגדול **יצחק זרחיא אזולאי** אבי הנאון הרב חיד"א ז"ל, אחד מרבני ודייני עיה"ק מכלל רבני ירושלם בזמנם של הר"א ן' נחום, והרב בעל בתי כהונה. וחתום בהרבה מתקנותיהם בשנת התצ"ז ליצירה, ואח"כ נזכר בשו"ת אדמת קדש ח"ב סימן יוד ועוד מקומות. ולפי מה שנראה משם, היה מתלמידיו של הרב מוהר"ם מזרחי ז"ל, נפטר בעיה"ק ירושלם, ביום כ"ג טבת תקכ"ה [מע"נ א' ט"ו].

יד הרב ר' **אליעזר** במו"ה יעקב **סופינו**, חסיד גדול ומקובל אלקי ממדינת איטליא מעיר פיסא. מצאנו תשובתו מ"ש מעיר פיסא בשנת תצ"ב, להגאון ר' יהודה עיאש, במלחמתה של תורה נגד הפרנס שרצה להקרות ללוי במקום א' מהקרואים משלישי ולמעלה, ונדפסה בספר בית יהודה לר"י עיאש סימן א'. והנראה משם שהוא היה שם חכם הקהל, והתרים נגד הפרנס, ואנר שזה נגד הדין, והאריך שם בתשובה בחביבות ראיות מדברי הראשונים והאחרונים. והגאון הנ"ל משיבו וכתב: שיפה דן והורה, ואפריון נמטויה שקיים דברי חכמים, ונתקומם נגד המרימים ראש להקל כמולי דרבנן, וכפה על פיהם פסבתא, והחזיק במעוז האמת. ועיין מתשובותיו בספר דבר שמואל בענין תמונת הה', ודאבר קונטרס מיוחד לענין אם הראשון עולה לכנין שבעה, וחתם שמו בקונטרס ההוא בחדש כסלו ש' התצ"ט, ואח"כ עלה ונתקדש

---

1) [עיין במוסב מצרים" שכתבתי דברי בעל "מנחתי מצרים" בהקדמתו שהגיע אלגאזי האריך ימים עד לשישה ותשעים שנה, ומה שחקר שם על השנים שישב הרנ"ש על כסא רבנותו במצרים. א. ר—ן].

2) [בחלקת מחוקק חיב מיד בעתק תקמיב, ונזכירהו להלן. תרגיש אלגאזי חשני חתום בהסכמות על ספר חק לישראל (בשנת התי"ק) וספר שער יוסף (תקי"ד). מהבחת ההסכמות א ר—ן].

בקדושת ירושלם ונפטר כה בשלשה לכסליו שנת התק"ז ליצירה, והרבו בתואריו על ציון מצבת קבורתו, וז"ל: "פ"נ נברשתא דדהבא ה"ה החכם השלם הדיין המצוין הרב הכולל, חסידא קדישא, ישיש ונשוא פנים, המקובל אלקי, מוהר"ר א ל י ע ז ר ס פ י נ י זללה"ה, נתבקש בישיבה ש"ם בשלשה לחו' כסליו שנת התק"ז ליצירה".

טן הגאון מופת הדור ר' **יהודא עייאש** צדיק כביר וקדוש עליון באחת מארצות המערב, איתן מושבו היה בעיר אלנאזיר היא ארגיל, ושמש שם ככתר הרבנות ארבע ושלשים שנים. כל ראשי הגאונים הספרדים והאשכנזים חרדו מנורל מעלתו וסלאו פיהם תהלתו, ורבנו הגאון רבן של ישראל ר' יהונתן ז"ל מאבד"ק אה"ו, במכתבו אליו משנת תקי"ו מתארהו בתואר "הגאון פאר הדור". וכן הגאון הגדול ר' שמואל האבד"ק וילנא, בהסכמתו בשנת תקכ"ד, על ספרו וזאת ליחודה, מכנהו בתואר הגאון מופת הדור החה"ש כו'. וכתבו עליו שכל דברי תורתו וחדושיו נוטים אל מרכז האמת וקו הישר, והגאונים הרי"ט אלנאזי והר"י חזן בהיותם בעיר פאדובה בשנת תקל"ב, העידו בו שהיה מעין דוגמא של מעלה, חסידא קדישא, רם דומה למלאך ה' צבאות.

באביב שנותיו שמש את מורו הגאון האמיתי ר' רפאל שלמה צרור, בעל המחבר ספר פרי צדיק, והיה מבית דינו. ובהתחלת ספרו בית יהודה מפליג בשבחו מאד, ומשפיל עצמו מאד לעומתו, וכתב שם בדרך השיר, ואמר שם בלשון הזה: "מכיר אני ערכי וחסרוני, כעין גרגיר בים נדול לעומתך, קשתי בידי תחליף, אבם תעמוד פתח שעריך בשיחתך, כו'.יני, ואם יחזק למים שופכים מול יניך, כו', מימי, ואם מתקו, והיו דם, כו'. פתי, ואם נקיה, היא כפת קיבור ומובין, כו'. מדי; ואם תהי בד, כו'. לו יחשוב אדם מלאכת מחשבת יחיו, כאין מול סברותיך, אשרי אנשיך שותי מימיך, כו'. מים צלולים לך לבד נתנו כו'. אין לי פה לדבר, ולא לשון לסדר כל פליאותיך", כו'.

שם בעיר ארגיל חבר רוב ספריו, והוציא לאור משפטי שלום ואמת בהנחגת חקהלה ומנהניה הטובים, העורכים שם מכבר מזמן רבותינו הקדמונים חריב"ש והתשב"ץ ז"ל, ובכל זאת אוה לחסתלק ממשא הרבנות, ולא שקט ולא הרגיע עד עלורתו להר אלקים, למשכנות אביר יעקב, ללון באהלה של תורה בעיה"ק ירושלם. ומזכיר מזה בספרו וזאת ליחודה1). ויבא עד עיר ליוורני, ושם חבר קונטרס "אות

1) עיין שם, שמפרש בזה בהספדו על מורו הר"ש צרור, את הפסוקים: "שתה מים מבורך" שהם חלק ה ב ק י א ו ת מהמים המכונסים. "ונוזלים מתוך באריך" מים הנובעים על ידי פ ל פ ו ל ה של תורה, "יפוצו מעיינותיך חוצה" כי הכל צריכים למרי דחיטי, החכמים הבקיאים במשנתם, ומכל מקום דרוש גם ח ל ק ה ע י ק ר עיקר חרים לשלוח "ברחובות לגי מים" לפני בעל תרסין, ובכל זאת יעץ לנו המלך מהכם, ויאמר שעם כל זאת טוב

ברית", המצורף לספרו בית יהודה חלק שני, כי מצא שם חבורה גומלי חסדים ועוסקים במצות החזקת ידי אבות עניים, להוצאות סעודת ברית מילה, ולומדים גם כן בבית אבי הילד הרך הנימול, ובעבורם סדר וכתב מעלת הענין הזה, ומשם בא לארץ הקדושה, וחתכודד במועדו לשבת רק על התורה ועבודה ויהי סנור ומסוגר וישם לילות כימים בבית הכנסת "כנסת ישראל", ושם בעיה"ק יצתה נשמתו בטהרה ונפטר בשבת ר"ה, באותו יום שמצאו כתוב בעלה אחת כתב יד עצמו בחבוריו על אהע"ז. שנולד גם כן באותו שבת בר"ה, ונתקיים בו מאמרם, שהקב"ה ממלא שנותיהם של צדיקים, בו'. ובבוא השמועה לר' אברהם יצחק קאשטילו באיטליא, כתב קינה בחרוזים על לוח, והעמידה בבית חכנסת הגדול בעת ההספד אשר נעשה שם1).

הרב הנזכר השאיר אחריו ארבעה ארזי אל מצוינים בתורה ובמעשים טובים: הא' היה הגאון ר' יעקב טשה עייאש, הראשון לציון בעיה"ק ירושלם, אחרי הגאון הרב בעל שער המים, והוא הוא שחוציא לאורה ספר מטה יהודה, למר אביו, בליוורני תקמ"ג. הב' היה ר' אברהם עייאש המו"ל ספרו של מר אביו וזאת ליהודה, בעיר זולצבך תקל"ב. הג' היה ר' יוסף עייאש, סו"ל ספרו של מר אביו קול יהודה, ליוורני תקנ"ג. ור' יצחק פראג מיחם אליו גם את ר' יצחק עייאש הנזכר בציוני הקברים בהר חזיתים. תלמידי הגאון הזה היו רבים בישראל, ומהם היה הגאון הרב ר' יעקב בר"א בשן האבד"ק ספרדים בעיר האמבורג, המסכים על ספרו וזאת ליהודה.

ספריו שנשארו לברכה הם: א] "בית יהודה", ב' חלקים שו"ת כסדר הטורים, הדפיסו בעצמו בעיר ליוורני, שנת תק"ו.

ב] בהקדמתו שם משנת תק"ד, הזכיר שחבר ספר "לחם יהודה", והגביר ר' יעקב בושערה הוא זהב מכיסו להדפסתו, והחיד"א במע"ס ל' כ"ד, מזכירו שהוא

לפניך "שיהא לך לבדך" שיותר טוב שתהיה סגור ומסוגר בבית המדרש, "ואין לזרים עמך", וכדרך שאמרו בהפועלים: "דר"ז איתעני ד' מאה תעניתי שלא יכות ר"א ויפול עליה מילי דצבורא. כי הוא נזק והפסד ללימוד התורה, והתועלת הנמשך אינו אלא לזולתו, ועל כל פנים אם יביאך ההכרח ורבים צריכים לך לכל הפחות ראה: "שיהיה מקויך ברוך", אך אימתי תהי כן, כאשר "תשמח באשת נעוריך" בגרסא דינקותא דאולא ולא אתיא. והבן פח"ח. וכנו בהקדמת ספרו הנ"ל. מביא שם שענין עליתו לארץ ישראל היה בעין סבה מוכרחת, על ידי הופעת רוח מרום וחזון נורא שנדמה לו, ועל ידי כן הוכרח לעלות במעמ זמן. ע"ש.

1) בקינתו זאת תשתפך נפשו, לאמר: "איה יהודה שר מעון ראשי? איה ארון קדשי, איפה נשכחה? איה נביא האל, אנא נחכא? איה יסוד עולם משיב נפשי? התקוששו נא גוי לא נכסף, כי מפני רעה צדיק נאסף! כו' עורו ישנים חיש לבכות תאיצו, שוכבים על מטת ש: נא הקיצו!

ביאור על ספר הרמב"ם על כל ד' חלקים, וכנראה נדפסו בפרק אחד שם בליוורני, ומסכימים בספר בית יהודה הרבנים מארניל ומליוורני מזכירים גם הספר ההוא.

ג] "בני יהודה" "שו"ת ולשונות הרמב"ם" [מע"ס ב' צ'].

ד] "וזאת ליהודה", שני חלקים, יבאר מעלת השלום ומילי דאבות, תלמוד תורה, השובה ותפלה, באור הגדה, ומנלות וחדושים על סדר הפרשיות, בביאור ברייתא דקטורת, וסדר עבודת יום כפור, הגהות על ספר המצות להרא"ם. הדפיסו ר' אברהם עייאש. והגאונים ר' יו"ט אלנאזי ור' יעקב חזן, בהיותם בשליחות מצוה בעיר פאדובה הסכימו עליו.

ה] "מטה יהודה" שני חלקים על שו"ע או"ח [הדפיסו בנו רי"ט].

ו] "שבט יהודה" על שו"ע יו"ד. וכדמות שני הספרים הללו נמצא ספר שלם, שהוא עדיין בכתב יד גם על חלק אהע"ז וחו"מ, אצל חתן נכדתו בכוד ידיד נפשי הגאון ר' יצחק פראג ז"ל.

ז] "עפרא דארעא", הזכירו גם החיד"א ז"ל, מע"ס ע' ע"ד. והוא הגהות סובב על ספר ארעא דרבנן שחברו הגאון ר' ישראל יעקב אלנאזי. וכתב החיד"א שנדפס יחד עם ספר ארעא דרבנן בשמע יעקב, הנדפס מחדש.

ח] "קול יהודה" דרושים על התורה, בג' חלקים, ושם ביאור לספר מגלת אסתר[1].

ט] "אות ברית" המצורף לספר בית יהודה חלק ב', ונז"ל.

י] "פלטת בית יהודה", הלכות ופסקים[2].

מז החסיד הרב ר' **דוד חזן** בן הגאון המפורסם ר' חיים חזן בהגאון ר' יוסף בעל ס' עין יוסף, חבר ס' ח ז ה ד ו ד על ס' תהלים, והדפיסו בעיר אמש־

---

1) ושפרה עלי להזכיר בזה מתורת אמת שהיתה בפיו. ויסוד גדול למעשה, העבודה שאמר: שצריך אדם בכל ענין שנראה לאדם היתר על פי הדין. אף על פי שאין בו לפקפק לפי דעתו. מכל מקום צריך לחשוב את החילול שם שמים אם אפשר שיצמח מזה, כי אז אין לזה שום כפרה, ומוכיח זאת מאסתר, שהיתה אנוסה וקרקע עולם, רק שהעולם כמובן לא שיערו זאת שהיא אנוסה, וידעה שיצמח מזה חילול שם שמים ובפרט שהיתה בת טובים וקרובה למרדכי הצדיק, ואם היתה מגדת משפחתה, היתה מבישת שם מרדכי ושם אביה, לכן כחרו הצדיקים שלא להגיד עמה ומולדתה. וגם הראתה לכל שהיא אנוסה, ולא בקשה שום דבר מתכשיטין, שאם חס ושלום יתודע משפחתה שלא על ידת, שנשאת לאחשורוש, ידעו הכל שהיא אנוסה בכל פסיעותיה, ולא יבא לכלל חילול שם שמים, וסכנת עצמה ברבר מפני כבוד שמים, ודפח"ח.

2) [הרב יהודה עייאש בא בהסכמותיו על הספרים האלה: תשב"ץ (תצ"ד), ארחות חיים (תצ"ט), פירות גנוסר (ת"ק), יבין שמועה (תק"ד), פרי צדיק (תק"ז), עומר תשכחה (תק"ז) ושער יוסף (תקי"ז). ממפתח ההסכמות. א. ר—ן].

טרדם כשהי' שם בש' התפ"ד ליצירה. הרבנים המסכימים על ספרו, מפליגים בשבחו, וכותבים שהיה "חסיד נדול, ורב חכם ושלם,הוא דוד הקטן שמקטין עצמו, ורב חיליה לאורייתא זכה וזיכה את הרבים",וכספר הזה מתבאדים כמה דרושים רחבים ועצומים, ומכיל הרבה מאות ניירות בדרך פרד"ס.וכתוב ברשמי הערוכין לה' ח' מיכל: שבהיותו בהאמבורג, פרצו שם נדר התקנה שהיתה אצלם, שאין רשות למחבר לחלק ספרים לבתי יחידים, ולכבודו הכריזו בפומבי שכל הקונה ספרו, רוח חיים נוחה היבנו. והיה זה יום ו' אייר תפ"ה [פנקס הכרוזים כתב יד]. ובהיותו בעיה"ק חבר ספרו על משלי, ויקראהו א ג ן ה ס ה ר , באור ארוך ונעים, ומובא שם, וז"ל: בבואי להסתופף בבית אלקים על הארץ חלמי ההר חמר אלקים לשבתו, נכספה נפשי לרעות בשושני המלך החכם, אחרי אשר זכיתי להשתעשע בנועם שיח אבי הצדיק [רומז על פירושו לתהלים] כו' חבורו לתהלים, חברו בבית גיבו ר' מאיר ן' נבאי בבואו בכל יום השלישי ללמוד בביתו והיה מעיין שם בספר תהלים. וחבר עוד פירוש על קהלת בדרך הפשט ודרך הסוד, ויקרא שמו "קהלת בן דור", ועשה עליו מהדורא תנינא על פי הקרמות האריז"ל. ושם מובא כי חבר גם בן ספר נקרא בשמו " ד ו ד ב מ צ ו ד ה " , והוא פירוש על מסכת אבות, וחברו בעיר ויינה [ווין] בזמן שהיה במאסר בעסק ליליה אחת, ובהחוא יומא דמטא פירושא דא למגמר נתגלה צדקו ויצא דבר מלכות לפוטרו בלא בלום. ועוד נשאר אחריו חבור נדול בכתב יד, על ספר בראשית. וכרקרמות הרבנים המסכימים על ספריו מובא דרכו בקודש, עוצם חסידותו והפלגת שקידתו והתמדתו בתורה בחיי צעד ודוחק למאד, ולולא גבר חסר ח' על הנדיב הגביר ר' יצחק די מאיו, לא הוה איתדיר ליה בעיה"ק מרוב לחץ ועוני, אולם אחרי הימים הוכרח להעתיק מושבו לעיר אזמיר, ושמה תיקן כית דפוס בשותפות עם החכם המרומם ר' יונה אשכנזי, והדפיסו שם הרבה ספרים, וכנראה כבר שב מאה"ק קודם שנת תצ"ט ליצירה, כי שם באזמיר הדפים ספר י פ ה ק ו ל על מדרש שיה"ש להרב ר' שמואל יפרח בעל יפה תואר, והדפיסו בשותפותו של הנאון החסיד הר"ח אבולעפיא בשנת חיים שאל ממך [תצ"ט], ובנראה ששב עוד לאה"ק, ובה נמר את ימיו האחרונים.

יז הרב המקובל אלקי הנאון ר' **אברהם ן' משה ישראל**, בעל ספר משאת משה שהיה חתנו של הר"מ ן' חביב. והוא המו"ל ספרו של מר אביו ז"ל, משאת משה חלק ג', בשנת התי"ב, כסובא שם בתקדמה. "הרב הזה עודנו באבו נתקבל להרביץ תורה בק"ק קאנדיה, ומשם בא לק"ק נוא אמון, ועל כי ירדו לשערים מפני חמס המציק, הלך לליוורני וישב שם שנים, ומשם נתקבל לראש באנקונא ושם מנוחתו. בניו היו הרב ר' משה ישראל אשר מלא מקומו בנוא אמון, ואחיו ר' רפאל יהודה" [רשמי חערוכין לה' ח' מיכל], וה' כרמולי

בספרו גדולי ישראל, מביא שבשנת תק"י הלך בשליחות ירושלם לארצות הגולה, וכן מובא בספר לוחות העדות, להגאון נר ישראל מוה"ר יהונתן ז"ל, וכותב שם הר"א ישראל ז"ל: שבדרך מסעו שמע ענין חמחלוקת על הגאון הר"מ איבשיץ וחחריש, אף שלבבו בער בקרבו כאש, עד בואו לעיר האמבורג, אצל ק"ק הספרדים דשם, ובא לשחר פני הגאון הנ"ל, וכתב: "תהיתי אקנקניה, ומצאתיו מלוא דבר בחכמת חנסתר, ממש אין כמהו בכל הארצות שהייתי, וראוי לברך עליו ברוך חכם הרזים", ותם על כבוד תורתו, אף על פי שחכמי הספרדים מנעוהו מלהתערב במחלוקת האשכנזים. ומביא שם לשון החרם, שהחרים הרב הנ"ל את המערערים על הגאון ר"י ז"ל, וקבל על עצמו שבבואו לאה"ק יציע הדברים לפני חכמי ישראל ולא ימוג רישית אבי סריא עד שיקוטו כלם להחרימם לפני כותל המערבי ומערת המכפלה. מתוך אותן הדברים יש לראות דרב חיליה, ורב נובריה של הרב הזה להמנות במספר הרבנים הנדולים שיצאו לעזרת הגאון הר"י איבשיץ ז"ל, ולאו גברא דקטלי קניא באנמא הוה, רק גאון מופלא בנגלות ונסתרות, וכמו שיראו לנו חבוריו הבהירים: ספר "אמרות טהורות" על הלכות נדרים ואישות, קדושין וכתובה, והל' גטין, בפלפול עצום על הטור וב"י, ראשונים ואחרונים, ומסיק לענין דינא. וספר "בית אברחם", פלפלא חריפתא על חו"מ [לשון החיד"א טע"ם א' ק' וב' מ']. ולא כדברי ה' גרעץ, שכתב עליו "שחעיז פנים להיות קופץ בראש", וזלזל בכבודו, רק מפני שצדד בזכות הגרי"א. ונאמנים עלינו יותר דברי הגאונים ר"ד מילדולה ור"י אאיליון שהעידו עליו שהיה מקובל וחסיד ורב גדול.

פסקי הרה"ג הזה נמצאים עוד בספר נשמת חיים להר"ח אבולעפיא. בשנת תקכ"ו מצאנו להרב הגאון הנזכר בעיר ליוורני, והסכים שם על ספר שיח יצחק להגאון ר' יצחק נונים, וחותם עצמו שם: אברהם ישראל ס"ט, משרת ק"ק נוא אמון, וכנראה היה שם לאב"ד ור"מ אחרי שובו משליחות מצוה מערי חו' 15).

יח אחיו הגאון ר' **אליהו ישראל** בעל ספר "עגת אליהו", נולד ונתגדל בעיה"ק ירושלם, ובעודו ילד רך וענוג כבן ט', שגה באחבתה של תורה, והמית עצמו על דברי תורה,ולמד בחברת הרבנים המצוינים כישיבת חסר לאברהם ובנין שלמה, ואח"כ יצא בשליחות מצוה בערי פרנקיא, ובחזירתו משם לא נשאר עוד באה"ק וישב ברודים, ומשם נתקבל לאב"ד ור"ט בנוא אמון, וכפי הנראה מחבוריו היה בירושלם בשנת תקט"ו ותקי"ט. [נות ביתו הרבנית, היתה בת

1) [ב"מפתח ההסכמות" מזכירהו בשם חיים אברהם ישראל, ומציין להסכמותיו: על ספר אסיפת זקנים (תקל"ד), ילקוט הלוי (תקל"ד) ואהלי יעקב (תקמ"ה), וכלם באנקונה. וכנראה שהוא הוא ר' אברהם ישראל שמביא במפתח ההסכמות הסכמתו על הספר "ארחות צדיקים" שנתן בליוורני בשנת תק"ל. א. ר—ן].

ה"נרות חמזרחיים", במבואר יוצא בהקדמה לתשובת קול אליהו ח"א וגם בכמה מקומות מתשובותיו, העירת הרה"ג יצחק פראג זלה"ו]. בשנת תקכ"ג יצא בשליחות עיה"ק והיה במצרים בנוא אמון, ובשנת תק"ל היה ברודים [ע"ש סימן א' כ"ד, כ"ה]. אחר כך נתקבל לרב ואב"ד בנוא אטון, ונפטר שם כט' שבט, בשנת תקמ"ד [שנת ב'ל"ה ב'ש'ר'י'], ככתוב בהקדמת ספרו שני אליהו, ור' ידידיה טריאקה אפטיר עליה בשנת תקמ"ד ליצירה. [בנו היה הרב החריף כמו"ה משה ישראל, בעל מחבר ספר "משה ידבר", שהיה אב"ד דק"ק רודים, ונפטר עודנו באבו, על פני אביו הרה"ג ז"ל, חערת הגר"י פראג].

ספריו המה: א] "ענת אליהו", שו"ת ופוסקים, נדפס על ידי בנו ר' משה ישראל, בליוורני שנת תק"ץ.

ב] "קול אליהו", שני חלקים, שו"ת ופסקים וחדושים על הרמב"ם, ושם בסופו קונטרס מחנה אליהו [ליוורני תקנ"ב].

ג] "אזור אליהו", באור על ספר מקח וממכר לרבנו האי גאון ז"ל.

ד] ספר "שנות אליהו", דרושים לשבת השובה והמועדות, ובסופו ספר ארעא דרבנן כללים על הש"ס, בסדר א"ב, ונדפס בליוורני שנת תקס"ו.

ה] ספר "דבר אליהו", דרושים.

ו] ספר "צפחת אליהו" על סדר הפרשיות.

ז] ספר "דבר המלך" על הלכות מאכלות אסורות להרמב"ם.

ח] ספר "אדרת אליהו", חדושים על הרא"ם.

ט] ספר "כסא אליהו", חדושי דינים על או"ח וקצת על יו"ד, וחו"מ ואהע"ז. נדפס בשאלוניקי תקע"א, ומזוכר בספר "התקנות ממנהגי ירושלם" באו"ח סימן כ"ב, כ"ג, נ"ח, צ"ח, ובספר ארמת קדש לשארו ר"מ מזרחי בחו"מ סימן כ"ו1).

יט הרבנים ממשפחת מאנר. וזה סדר יחוסם, כפי שקבלתי מפה קדוש הישיש סבא דחכימא בעיה"ק ר' שלמה הלוי, אשר ידע לנכון שלשלת המשפחה הזאת, והכירם:

הרב הגדול הצדיק ר' **אליעזר משה בכ"ר יעקב מאנר**, קברו בהר הזיתים ונפטר בכ"ד לחודש סיון שנת תקי"ב.

וזה מה שכתוב על מצבתו: "ציון אשר טרח ויגע אל הקודש פנימה, האירה ארץ מכבודו. מעוטף בטלית ותפילין כל היום להגות אמרי שפר מימים ימימה ה"ה החי המרוכה ביסורים, אוהב תורה ולומדיה, יקרא שמו חפצי בה

1) [עוד לו בכתב יד "מזבח אליהו". שימה על מסכת גטין, רמזו בספרו "עוגת אליהו דף נ' פ"א,ונקל אליהו" רמזו בספרו אדרת אליהו בכמה דוכתי. המעלות לשלמה בערכו. וע"ש. א. ר—ן].

כמו"ה א ל י ע ז ר מ ש ה בכ"ר יעקב מ א ג ר. והיתה מנו"כ יום כ"ד לחדש סיון שנת התקי"ב לפ"ק".

ולהרב הזה היו שלשה בנים חסרי עליון: הראשון אשר מצא מקום מנוחתו סמוך לקבר אביו ז"ל, ובחייהם וכמותם לא נפרדו, הוא החכם השלם חסידא קדישא ר' **יעקב ב"ר משה מאגר**, ונפטר כ' ניסן התקל"ג,

וזה כתוב על ציונו: "מצבת קבורת האיש היורא את ה', החכם השלם ה"ה חסידא קדישא כמו"ה י ע ק ב בכ"ר משה מ א ג ר. נתבקש בישיבה של מעלה ביום כ' לחודש ניסן משנת התקל"ג".

והשני הוא הקדוש והראש, שלשלת הקבלה האלקית ר' **דוד במו"ה משה מאגר**, שנפטר כ' אדר התק"ס, והוא היה הרב החסיד העובר לפני התיבה בבית הכנסת ק ה ל ח ס י ד י ם הנקראת ב י ת א ל, אחרי החסיד הר"ש שרעבי,

וזה כתוב על ציונו: "פ"נ מוכתר בכתר של ת ו ר ה, איש צדיק היראת את ד ב ר ה' וילך לו אל ארץ החיים אל המנוחה ואל ה נ ח ל ה, הוא הראש שלשלת ה ק ב ל ה, האלקי המפורסם הקדוש, כמו"ח ד ו ד במו"ה משה מ א ג ר זללה"ה. והיתה מנוחתו כבוד יום כ' לחדש אדר משנת התק"ס לפ"ק, תנצב"ה".

והוא ר' דוד היה אבי החסיד ר' **אברהם**, אשר קם תחתיו עובר לפני התיבה בקהל ההוא לפני הרב אג"ן ז"ל, אחרי הר"ש מזרחי דיוזע שרעבי, שהיה אבי הרב ר' דוד מאגר בעל ספר זהב שבא. וספרו על הרב החסיד ר' דוד זקנו של הנ"ל, נפלאות ונצורות, מתורתו וקדושתו, ושזכה להופעת רוח הקודש ברוב עניניו. והיו לו עוד שני בנים: הרב ר' **שמואל ראב"ד**, ונפטר שנת תר"ח ליצירה[1].

וזה כתוב על ציונו: "זו לארעא דישראל דחסידא נבוא ר ב א, וי לחאי שופרא דבלי בעפרא פאר הדור עטרת ש י ב א, וי ן צדיק אב"ד לדורו רב משרשיא ראש ב"ד מקודש עמד בפרץ ירושלם, הרב המופלא וכבוד ה' מלא, סבא דמשפטים, סלת נקיה, וי לחאי מרגליות ואבן יקרה, שנפלה בין החולות, מר ש מ ו א ל בכ"ר דוד דיזע מ א ג ר, נתבקש בישיב אל המנוחה ואל הנחלה, יום ו' לחודש תמוז שנת התר"ח לפר"ג". ובעל כסא שלמה, הרב ר' שלמה חכים אפטיר עליה ונדפס בספרו.

ואחיו של ר' שמואל הרב ר' **משה**.

---

1) [הסכמות הרב שמואל ב"ר דוד מאגר מירושלם באו על ספר מחנה לויה (תקפ"ז) על ספר דברי שלום (תי"ר) מפתח ההסכמות, א. ר—ן].

והבן השלישי אשר להרב ר' אליעזר משה חנ"ל, היה הצדיק המקובל אלקי ר' **אברהם מאגר**, שנפטר שנת התק"ם בששה ימים אח"פ פטירת אחיו הקדוש ר' דוד ז"ל.

וזה כתוב על ציונו: "אפתח בכתרה של תורה, איש צדיק הוא הירא את ה' וילך לו אל המנוחה ואל הנ ר ח ה, הוא הראש שלשלת ה ק ב ל ה, הרב המקובל אלקי המפורסם, מו"ה אברהם בכ"ר משה מ א ג ר, נ' כ"ו אדר התק"ם לפ"ק".

ומקום מנוחתם של הצדיקים הנז' כמעט סמוכים זה אצל זה, וראש משפחתם הרב אליעזר משה, קבור במערה אחת, וכלל כל חלקת השדה ממקום קבורתם יכנו הספרדים בשם: "ח ל ק ת ה מ ג א ר י ם".

הרב הקדוש ר' דוד מאגר חבר כללים בחכמת האמת נקרא "ח מ ד י ד ו ד", ראיתיו בעיה"ק, ועדיין הוא בכתב יד, ונמצא עוד ספר שו"ת נקרא "בני משה", להרב הגדול ר' משה בכ"ר יעקב מאגר שר"ר מעיר טבריה, באור על ד' טורים, חקירות וספקות ושו"ת, נדפס בליוורני שנת תקס"ד אחרי פטירת המחבר, ורבני ליוורני מפליגים מאד בשבחו, אך איני יודע להכריע, אם הוא הרב ר' אליעזר משה בכ"ר יעקב הנזכר למעלה, או אחר מבני משפחתו.

כ הרב הגדול החריף ר' **יוסף** בהחסיד ר' אברהם **מולכו**, מעיר שאלוניקי, בעל המחבר ספר "אהל יוסף", ומובא שם בתשובותיו סימן ה' ח', שמפני חמת המציקים גבירי הזמן, שהטילו מסים על תלמידי חכמים, הוכרח לעקור דירתו משם. ובא לעיר דוראן בט"ו לחדש חשון התפ"ה, ובשנת התפ"ח היה בעיר אנדרינופולי" [שם סימן ד']. אחרי זאת בא לעיה"ק ירושלם [שם סימן ה']. הרב הזה היה שני בשני עם הרב ר"א נאטיניו בעל המחבר ספר טירת כסף, ושו"ת צרור חכסף [שם חל"ק אהע"ז סימן ב']. ולפי מה שנראה בהספר הזה היה בשנת התקי"ו בחיים עדיין, הספר הזה סובב הולך בתשובות שאלות לפי סדר הטורים, ובסופו קונטרס שלם על הרסב"ם והש"ס, נדפס ע"י אחיו ר' יצחק מולכו בעיר שאלוניקי, שנת ו'יצב'ור' יוסף כ'ר' [תקי"ו]. ושם שקיל וטרי עם הרב ר' שמואל שלם. ור"מ אמאריליו בעל דבר משה, ור' חיים בכ"ר דוד אבולעפיא, והר"ש פלורינטין והר"א נאטיניו, ורי"צ אשיאו, והר"ש אביגדור מאינדרונא. ואני מסתפק אם הוא עצמו הנאון בעל ספר שלחן גבוה, אשר על שו"ע או"ח על הלכות פסח, ועוד ג' חלקים שנדפסו על ספר יו"ד, שהזכירם בעל כע"ם ש', ע"ב.

כא הרב הגדול ר' **יצחק** ב"ר מרדכי **קרישפין**. בנו הרב ר' יחושע משה קרישפין הוציא לאורה תורת זקנו החסיד ועניו ר' מרדכי קרישפין. והוא ספר "מאמר מרדכי" על מסכת גטין, ובחקדמתו מזכיר למר אביו, וכותב עליו: שהיה זך וישר פעלו, וגם שהיה עסוק להביא טרף ביתו, לא פסק פומיה מגרסא. ונפטר בירושלם, ונטמן בהר הזיתים. ועל מצבת מקום מנוחתו, כתוב עליו: "מצבת קבורת החכם השלם, הדיין המצויין, איש אלקים קדוש הוא, המדוכה ביסורים, יצחק קרישפין נ"ע, נפטר לב"ע ב' אלול תקי"א". הרב הזה הוציא לאורה ספר "זחרי חמה" חמש מגלות מהזהר.

כב הרב הגדול ר' **מצליח מאיר**. רב גדול ומובחק וסרביץ תורה בתלמידים. חתנו ותלמידו ר' משה סוסי [מורו וחטיו של הרב ר' רפאל הלוי אבי הישיש הרב חגדול ר' שלמה לוי, אשר זכיתי לקבל פניו הק' בהיותי בעיה"ק] מפליג בשבחו בספר דבר שמואל1), להרה"ג ר' שמואל דניאל ז"ל, זקנו של הר"מ סוסי, ומתארהו רב דומה למלאך ת' צבאות, חסיד ומאור הגולה, ואור תורתו זורחת בעיה"ק ירושלם, וכנראה משם היה הרב ר' מצליח מאיר בחיים עדיין בשנת תקי"ו, וכן מצאתי בספר דרכי חים, להנאון המפורסם בעל שער המלך, שהרב מצליח ז"ל נפטר בעיה"ק, שנת תקי"ו, והגאון הנזכר אפטיר עליה, ומתארהו בתואר "חכם ושלם, וחסידא קדישא". וזה לשון מצבתו: "יחי"כ ט"ק הרב הגדול מרביץ תורה בתלמידים, כמו"ה מצליח מאיר זללה"ה, נתבקש בישיבה של מעלה ביום כ"ט סיון שנת התק"ו ליצירה זיע"א.נ"ם". ואין ספק שנמחק היוד וצ"ל התקי"ו2).

כג הדיין המצוין ר' **מנחם ן' חביב** אחד מרבני ירושלם בזמנם של הר"א ן' נחום, ו"הנרות המרחזירים", וחתום בתקנותיהם משנת התצ"ז ליצירה, נפטר פעיה"ק ירושלם, שנת התק"ו ליצירה, והגאון ר' ישראל יעקב אלגאזי, הספידו ונדפס בספרו שמע יעקב, ומונה שבחו ומעלתו בקודש, וקורא אותו "איש עמיתי" שהיה מחברי ישיבתו ב"נוה שלום".

כד הרב החסיד ר' **אברהם אמאריליון** מרא דאתרא בעיר טריקולא, חבר ספר "ברית אברהם", דרשות וחדושים על הש"ס, ונדפס בחוצאת אשתו, שהפרישה מחונה על מות הבן יקיר לנ, למען תהיה לחם שארית ומזכרת

---

1) [ס"ם, וצ"ל זקן שמואל? א. ר—ן].

2) [בחלקת מחוקק חוברת ד' עמוד 4 נעתקה המצבה, ושם: ה ת' ק ו ט ו ב ליצירה, ותולה תקי"ו. א. ר—ן]

נצח, כי חלך בלי בנים, וזכה לבוא לעיה"ק ירושלם, ונפטר בה ביום ה' סיון תקי"ד, וזה כתוב על ציונו: "פה נטמן הרב החסיד המדוכה ביסורים, כמו"ה א ב ר ה ם א מ א ר ל י י ו ה' סיון התקי"ד לפ"ק, תנצב"ה"1).

כה חרב החסיד המקובל אלקי ר' **דוד ב"ר משה מודינא**. בעל המחבר ספר "רוח דוד", פירוש על האדרא רבא קדישא, וספר "נשמת דוד" פירוש על שיר השירים על דרך הקבלה. [ובספר רבני איטליא מובא שחבר גם כן ספר "נפש דוד", בדרך האמת על התורה]. ומובא שם בספר רוח דוד, שזכה לשכון כבוד באה"ק בעיר צפת, ומרוב יגון ואנחה שבר על שבר, ברח משם כבורח מבית המוהר לעיה"ק ירושלם, וברח מהנחש ופגע בו ארי, צוקי ירושלם אויבים בשער, ובא לחוץ לארץ, והיה בשאלוניקי בשלהי סיון התק"ז, ובדרך עברו שם, בהיותו במלון עם אחוזת מרעיו, יחידי סגולה לויית צבא קדושים, אשר פנו לשבות ביום השבת בכפר אחד, כאשר קדש עליהם היום, חילו את פניו שידרוש להם בשבת ההוא, ויחי למו כמשיב נפש, ונדרו בעדו, וקדשו ממוצש סיוע שיש בו ממש להדפיס את שני הספרים הנז'. ורבני שאלוניקי מפליגים בשבחו, וכותבים עליו: "חכם הרזים ומקובל אלקי".

כו הדיין המצוין הרב ר' **אהרן רוזאנוש**, נזכר בשו"ת פאת נגב סי' כ"ב, להג"ר נסים גבאי, לענין ההקדשות שלו, כאשר הלך לעיה"ק ירושלם.

והח' לונץ בספרו ירושלם, תרמ"ב, מביא לשון מצבתו בלשון הזה:

"והאבן הזאת אשר שמתי מצבה לעדות כי
"באהרן בחר ה', זה היום אשר קויתי, בת
"קול יוצאת בבתי קברי, קומי אורי כי פרח מטה
"אהרן והצא מן המקום לחזות בנועם ה', ובי
"ישאל בנך מחר לאמר מי האיש הלזה אהרן בחיר ה'
"עדיו בחותמיו זכין לו, רב נדול להיהודים החכם הש'
"דיין המ' זרע קדש כמוהר"ר
"אהרן רוזאנוש תנצב"ה, נפטר יום יוד לחד' כסליו,
"שנת התק"ך".

ואנכי לא מצאתי את הציון הלזה2).

---

1) [המצבה הזאת נעתקה בחלקת מחוקק חוברת ב' מחברת ג' אות נ"ג ושם א מ א ר י ל י י ו, ושם על ידו מצבת קבר "ס' רבקה די אמאריליו". א. ר—ן].

2) [הר' אהרן רוזאנים נזכר ברשימת החכמים של ישיבת מדרש החסידים (מקובלים) שבחמעלות לשלמה, שאעתיק לחלן. א.ר—ן].

כז הגביר הנכבד נשיא ירושלם, ר' **יוסף צלמונא**, זקנו ומורו ורבו של הגאון ר' שלמה שלם, בעהמ"ח ספר שונה הלכות ודברי שלמה, האב"ד לעדת הספרדים באמשטרדם, ואף הוא מונה שבחו שהיה מהאשכולות הטובות שעמדו לישראל, אילן גדול ששרשיו מרובין, יועץ וחכם חרשים, גביר נכבד בעטו, מטיל מל"אי לת"ת. ובלול במקרא משנה וגמרא, נאה דורש ונאה מקיים. ולעת זקנותו אוה למושב לו את הר ציון אשר אהב, ויהי להם לשר זקן, ונשוא פנים, ועד זקנה ושיבה עמר טעמו בו, וריחו לא נמר, נפטר בעיה"ק ביום ח' אייר תקי"א ובתשלום שנתו חספידו נכדו הנ"ל. ונברו אשר נקרא שמו עליו נזכר בתשובת שמחת יו"ט להגאון הריט"א, מעניניו שהיה לו עם הרב ר' חיים יוסף ן' ארדוט, והזיל זהב להדפים ספרי המרכבת ח"ב וח"ג אחרי פטירתו של הגאון המחבר ז"ל, והוא נכדו של הנביר הנז"ל, ונדבר עליו להלן.

כח שאר רבני ירושלם שחיו קרוב לזמן ההוא, חם:

א] ר' **יוסף מינדיס**, חתום בספר חיים וחסד לר"ת אכולעפייא, חחו"ט סיתן ט"ז, אחרי חתימת הרב ר' נסים חיים משה מזרחי, לענין ענונה אחרת בסבת הרעש.

ב] ר' **שם טוב בכ"ר יעקב גבאי**, מתלמידי הגאון ר"ח ן' עטר, כמובא בחקדמת ספר ראשון לציון, ואחד מרבני ירושלם החתום בתקנותיהם, בזמנו של הרב פרי הארמה, והוא עם איש עמיתו הגאון הגדול ר' **יונה** בעל נחפה בכסף, נתמנו יחד להשניח על ישיבת המקדיש הנביר ר' מרדכי תלוק, בישיבת נדולת מרדכי, כמו שהזכרנו למעלה1).

ג] הרב ר' **אברהם אלחדיף**, מב"ד הנדול בעיר רורים, וחתום שם על פסק דין אחד שיצא מת"י בשנת התפ"ב ליצירה [מובא בספר "משה ידבר" דף מ"ג]. ובכואו לעיה"ק ירושלם, נתמנה לחד מבי דינא רבה בזמנו של הרב רנמ"ח מזרחי. והרב בעל בתי כהונה.

ד] ר' **שלמה הדס**, אחד מרבני ירושלם, בזמנו של ר' אליעזר נחום, וחתום עמו בתקנותיו משנת התצ"ז.

ה] הרב ר' **נסים ברכה**, מרבני ירושלם, בזמנם של הרב בעל אדמת קדש, ובעל ספר בתי כהונה, והוא היה חותנו של הרב חיד"א ז"ל, ומזכירו בספרו וקורא אותו: "ציץ הזהב, נזר הקדש, החכם חשלם, חדיין חמצוין". והוא שר המסכים על ספר שער יוסף, להחיד"א ז"ל2).

---

1) [והיה גם מהכמי הישיבה כנסת ישראל, כמוזכר ברשימת חכמי הישיבות שבהמעלות לשלמח שנזכיר להלן. א. ר—ן].

2) [ועוד נמצאת חסכמתו על ספר חיי עולם (שנת תקי"ב), מפתח חחסכמות. ונזכר

ו] הגביר הנכבד, פקיד עיה"ק, ר' **מאיר שבתי ן' בנבנשתי**, חר"ום בתקנות ירושלם, בזמן הרב כעל ארמת קדש. ועל מצבתו יתארו אותו בשם אחר חמיוחר רועה נאמן, ונפטר לעולמו ב' אייר שנת א'י"ש צ'ד'י"ק [תקט"ו]

וזה כתוב על ציונו: "מה הציון הלז, אחר המיוחד רועה ה נ א מ ן, אמרו המושלים האי מ א ן . . . . . ראה ח' והביטה כל עמלו, מפקד פקיד בצרור חחיים אא"ז מ א י ר ן' ב נ ב נ ש ת י זללה"ח, כ' אייר שנת א י ש צ ד י ק".

כט הצדיקים השוכנים בצל שדי, אשר לא מצאנו זכרם, רק על ציון מקום מנוחתם, שנפטרו קרוב לזמן זה, המה אלו:

א] הנדיב הנכבד צדיק תמים, ר' **נסים יצחק הלוי**, נפטר באחרון לחנוכה, שנת מנוחתו [תק"י].

וזה כתוב על ציונו: "זה ציון קבר איש צדיק תמים, היה טוב וישר כל שרוח הכריות נוחה היטנו, רודף צדקות ומקיים מילי דאבות, עושה להם סמניות, המנוח הן גביר גומל חסדים טובים, בונה בניות, שם נאה במעשיו ובמקומו כלו מצות וזכיות, כמו"ה נ ס י ם י צ ח ק ה ל ו י זללה"ה. תהא נפשו צרורה את ה' אלקיו, תחת כנפי החיות, והיתה מ"כ יום חנוכת ה מ ז ב "ח שנת זאת מ נ ו ח ת ו [תק"י] לפ"ק נשטתו תעלה מעלה מעלה".

ב] ר' **אברהם הנדאלי**, נפטר בי"ו לאלול תקי"ד. וזה כתוב על ציונו "מצבת החכם מו"ה א ב ר ה ם ח נ ד א ל, נלב"ע יום י"ו לחודש אלול ש' התקי"ד"י

ג] הרב המקובל אלקי ר' **יצחק קופינו**, וזה כתוב על ציונו: "קבורת החכם השלם המקובל האלקי ר' יצחק קופינו, תנצב"ה".

ד] החסיד והעניו המרומם, ר' **חיים משה די בוטין**, נפטר י"א אייר התק"י. וזה כתוב על ציונו: דיין הוא פרי"ו עץ הדר ה"ה המרומם החסיד והעניו כה"ר ח י י ם מ ש ה ד י ב ו ט . . . . . י"א אייר התק"י ליצירה, תנצב"ה".

ה] הרב הגדול ר' **שמואל נחמיאש**, נפ' ב"ו כסליו התק"י וז"ל מצבתו: בכו בכה כדבר ה א ל, ספדו ספוד ה א ר י א ל, ועל עלותו במזבח א ל, וקוננו על מת ש מ ו א ל נ ח מ י א ש, נפ' בכ"ו כסליו שנת התק"י ליצירה, תנצב"ה".

ו] הרב הגדול ר' **חננאל מרזוק**, נפטר ז' מר חשון התק"ט. וזה כתוב על ציונו: "ציון זה ראש חיל רב פעלים, וכי ישאלו מי הוא זה, ה"ה זקן ונשוא פנים חונן דלים, כבוד שמו ראש המשרה ח נ נ א ל מ ר ז ו ק ס ל א מ י ה והיתה מנוחתו ז' לחודש מרחשון שנת התק"ט".

כן חכמי הישיבה "נוה שלום" של הר"י די מאיו, שנזכיר להלן. א. ר—ן.

ז] ר' **רפאל משה מונטיקין**, נפטר שנת התי"ק ונמחה פרט היום. וזה לשון מצבתו: מצבת קבורת איש תם וישר, שמח בחלקו חלק אדם מאל, דומה דודי לצבי כאחד מצביא, מר ונאנח כפרה כתיב ביה. זו היא מיתת בנים כי כל ימיו מכאובים, נפש דא... ויהי לעת זקנותו זו היא שיבה זו היא ביאה ועלה האיש מעירו לעיר הקודש, בחבה יתרה זו אהבה רבה, זה האיש רפאל משה מונטיקיו בכ"ר שמואל נ"ע, תנצב"ה. באתר דעיילי שם צדיקיא וזיו שדי ירענו בג"ע העליון והעוה"ב, נפטר לב"ע יום . . שנת התק . . ".

ח] הנביר ר' **מרדכי תלוק**, ח"י מנחם אב תק"ט[1]), וזה כתוב על ציונו: "בכאן קבור ר' מרדכי תלוק, נפטר ח"י מנחם. תק"ט".

ט] חרב ר' **יעקב אשכנזי**[2]). וזה ציונו: "ציון קבר הישיש מוהר"ר יעקב אשכנזי נ"ע".

י] הרב הצדיק ר' **יעקב דאנון**, ח' שבט תקי"ח.
וזה ציונו: "מ"ק איש צדיק תמים כמו"ה יעקב דאנון, נלבע ח' שבט תקי"ח".

יא] הרב ר' **יעקב צולא**, ב' חשון תק"ד. וזה כתוב על "ציונו: "זה קבר הרב הישיש רודף צדקה וחסד, כה"ר יעקב צולא, נפ' לב"ע יום ראשון שני ימים לחדש חשון שנת התק"ד ליצירה, תנצב"ה".

יב] חרב ר' **רפאל עלי נבון**, ו' אייר התק"ט. וזה כתוב על ציונו: "ק' החכם ירא את ה', כמו"ה רפאל עלי נבון, מנוחתו כבוד ו' אייר התק"ט".

יג] הרב ר' **יצחק קאלימאטו**, ט"ו טבת תקכ"ב[3]). וזה ציונו: "קבר הישיש החכם המרומם כה"ר יצחק קאלימאטו נ"ע נפטר ט"ו טבת תקכ"ב".

יד] החסיד הרב ר' **יוסף אליהו סורנאגה**, ה' ניסן תק"ט: וזה ציונו: "קבר הרב החכם החסיד הנפטר בקו"י כמו"ה יוסף אליהו סורנאגה יום ה' לחדש ניסן התק"ט".

---

1) [הוא הקדיש ישיבה בירושלם, ונקראת על שמו גדולת מרדכי, כנזכר לעיל בפרק זה סימ' כ"ח—כ'. ונזכירהו להלן ברשימה מהמעלות לשלמה, ואינני יודע אם אמנם היה גם חכם, וגם מלשון מצבתו לא נראה שהיה חכם. א. ר—ן].

2) [אולי הוא ר' אשכנזי מישיבת הרר"י פרירה, שנ"ביר להלן; ועל דבר החכמים השונים בשם ר' יעקב אשכנזי" בדור ההוא ושלפנינו בירושלם, אדבר בהערות שבסוף הספר. א. ר—ן].

3) ר' יצחק קאלימטו, נזכר בשו"ת לישן ערומים, דרוש רביעי. ומובא שם הדרוש מה שדרש הרב בעל שעה"מ על נישואי בנו.

מו] הרב הר"מיד קדוש יאטר לו, ר' **אבינדור עזריאל**, טבת תק"ח. וזה כתוב על ציונו: "ט"ק הרב החסיד קדוש יאטר לו כח"ר אבינדור עזריאל, נלב"ע ג' טבת תק"ח"1).

טז] החכם השלם חסידא קדישא המקובל אלקי, ר' **אברהם סאנגויניטי**2). י"ו חשון שנת עזבתנו. וזה כתוב על ציונו: "ציון מצבת איש צדיק תמים, ירא את דבר ה', הולך אל חכמים ועוסק באורייתא תדירא נגד כל העמים, החכם השלם הסידא קדישא המקובל אלקי, כמו"ה אברהם סאנגויניטי, מנוחתו כבוד נח נפשיה יום ו' חשון שנת עזבתנו (תקל"ה)".

יז] החסיד והעניו ר' **אברהם שאול צינסטרו**, כ"ג טבת תקי"ו. וזה כתוב על ציונו: "מצבת החסיד והעניו, כמו"ה אברהם שאול צינסטרו, נלב"ע כ"ג טבת שנת התקי"ו".

יח] החכם הכולל ר' **יעקב וואלירו**, כ"ו אדר תקכ"א3). וזה ציונו: "מצבת קבורת אדם שקדן בתורה, יבור אלקים, בחור כארזים, החכם השלם הכולל יעקב וואלירו, נפטר כ"ו אדר תקכ"א לפ"ק".

יט] הרב ר' **דוד פלורינטין**, ה' אייר תקכ"א. וזה ציונו: "ציון מעלת החכם השלם מו"ה דוד פלורינטין שנפטר ה' לחודש אייר שנת התקכ"א".

כ] הרב חמובהק ר' **יצחק ן' שאנגי**, ט' תמוז התקי"ט4). וזה ציונו: "מצבת הרב המובהק, כסוהר"ר יצחק ן' שאנגי, נפטר יום ט' תמוז שנת התקי"ט".

כא] הרב המובהק ר' **יוסף חזקיה קובו**, י"ז תשרי תקכ"ב5). וזה

---

1) הרב אביגדור עזריאל חתום עם רבני ירושלם על ספר בית הבחירה להרב המאירי על שבת. א. ר—ן].

2) ר' אברהם סאנגי ווינטי, ממשפחה מיוחסת ורמה קצינים ויראי ה' מעיר מודינא שרשם נובע מבעל מעבר יבק תלמיד הרמ"ע [מע"ג א' קכ"א].

[כנראה שהוא אברהם ישמעאל סאנגוויניטי אביו של ר' שמואל, שהוציא לאור את חדושי הרב המאירי על שבת מכתב יד, בשנת תקנ"ד. הר' אברהם זאנגוניטי נזכר בין הרשימה של חכמי הישיבה של הזמן ההוא, בישיבת "מדרש החסידים" של ר' שלום שרעבי שנזכר בהמעלות לשלמה אות ת', ישיבה ח',ועיין בששר חברת אהבת שלום",שאעתיק להלן. א.ר—ן].

3) ר' יעקב וואלירו מארץ המוריאה, ממשפחת הרב ר' שמואל ב"ר יהודה וואלירו, בעל המחבר ספר חזון למועד, על דניאל [ווניציאה שמ"ו]. ויד המלך על מגלת אסתר.

4) [הר"ן' שאנני נזכר בין חכמי ישיבת "מדרש החסידים" להר' שלום שרעבי. ברשימת הישיבות שבהמעלות לשלמה. א. ר—ן].

5) ר' יוסף חזקיה ובו הוא אביו של הרב ר' יצחק קובו, רבני עיר הקודש שנ"ל

ציונו: "מצבת הרב המובהק ירא את ה', במצותיו חפץ מאד, כמו"ה יוסף חזקיה קובו תנצב"ה, והיתה מנוחתו שבעה עשר יום לחודש תשרי בחג האסיף שנת התקכ"ב".

כב) החכם הטרומם ר' **יוסף הסון**, נפ' י"ד ניסן תק"ך. וזה ציונו: "קבר החכם הטרומם הנפ' בקו"י כה"ר יוסף חסון נ"ע, יום י"ד ניסן שנת ת"תק"ך".

כג) הרב ר' **יוסף טולידאנו**, י"ט אייר תק"כ1). וזה ציונו: "קבר הרב יוסף טולידאנו, נפטר י"ט אייר תק"ך".

ל וראינו להזכיר כאן מה שכתב בספר זכרון ירושלם [נדפס באמשטרדם תקי"ט] לר' יעקב בוכיאנה בסדר הקפות ירושלם, וז"ל: "ויש בתוכה שתי בתי כנסיות [רומז לקהל ציון וקהל ת"ת אשר להספרדים]. מלבד הרבה בתי מדרשות וישיבות ות"ת, ובפרט המדרש הגדול אשר יסד ובנה הגביר המפורסם החסיד והעניו דחיל חטאין ומוקיר רבנן כמו"ה ישראל יעקב פיירה נ"ע. ומדרש אחר אשר קבעו יחידי סגולה דק"ק ליוורני, ועיר איטליא, להרב המובהק חסידא קדישא כמו"ה חיים ן' עטר זללה"ה, בשם "כנסת ישראל", אשר לעת עתה תלמידו הרב המובהק כמו"ה יונה נבון נר"ו ממלא מקומו. ועוד יש מדרש אחר אשר קבעו האחים בני המנוח כהר"ר משה פראנקו מפרנסי ליוורני, בשם "יפאר ענוים", כו' ע"ש.

והננו רושמים בזה שארי הישיבות וההסנרים, אשר נוסדו אח"כ בזכרון שמות המקדישים והמחזיקים אותם. ואלה המה, לבד השלשה הנזכרים למעלה בסיתן הקודם:

א) ישיבת "חסד לאברהם", נוסדה בשנת התק"ז על ידי המקדיש ר' אברהם ן' נתן, וע"י הראש הנאון ר' דוד פארדו.

ב) ישיבת "גדולת מרדכי", נוסדה על ידי ר' מרדכי תלוק, ונמסרה להנהגת הגאון ר' יונה נבון ורש"ט ן' נבאי.

ג) ישיבת "מנן דוד", נוסדה ע"י המקדיש סיניור דוד די פינטא מהולאנדא, הוא היה מעשירי אמשטרדם שעמד על צדו של הגאון ר' יהונתן ז"ל אייבשיץ.

ד) ישיבת "קדושת יו"ט", המקדיש ע"י ר' דוד מאנר היה עשיר אחד מעיר קושטא הרב ר' יו"ט ברוך.

---

1) [נזכר ברשימת החכמים שבישיבת ר' אברהם מיוחס שאעתיק להלן מהמעלות לשלמה, והוא ר' יוסף טולידאנו שחקר עליו הרי"ל טולידאנו בספרו "נר המערב" עמוד 162 הערה רצ"ו. א. ר—ן].

ה] ישיבת "חיים וחסד", נוסדה על ידי הנאון הראשון לציון, ר' יעקב משה עויאש, ונתבטלה אח"ז מפני דחק ההוצאה.

ו] ישיבת "דמשק אליעזר", ע"י הרב ר' רפאל סורא־גוסטה מקושטאנטינה.

ז] ישיבת "זרע יצחק", הקדישה ר' יצחק רוסו, סעיר מונישטיר.

ח] ישיבת "בית נדליה", ע"ר' יהודה גדליה מלונדריש.

ט] ישיבת "בית אהרן", ע"י המקובל ר' אברהם פארדו1).

י] "בני משה", ע"י הרב הנביר ר' משה זעפראן2) מאלניר

יא] "שבת אחים", נוסדה ביטים האחרונים בשנת תרל"א, על ידי הנביר ר' משה פינצו מאיטליא, תחת הנהגת רבן של חסידים ר' אהרן עזריאל ז"ל.

יב] ישיבת "שושן", על ידי מחזיקה הצדיק ר' שלמה בר' יחזקאל מבגדד.

הוספה

[כאן מצאתי צורך להעתיק תעודות אחדות שלא היו לעיני המחבר הרה"ג פרומקין ז"ל, ויש בהם זכרונות חשובים לתולדות רבני ירושלם וישיבותיהם, בתקופה של הפרק הזה, ובהם זכר לרבנים וחכמים שלא נזכרו כלל בדברי המחבר, ויש בתעודות אלו גם הארה יפה על מצבם החברתי והרוחני של הרבנים בירושלם ביטים ההם:

תעודה א'. העתקתיה מס' "המעלות לשלמה" אות ת'. כל אלו "החדשים" שלא נזכרו בדברי הרב המחבר ז"ל, נסדרו באותיות גדולות, ועל השאר ציינתי שנזכרו "ע"ל" או "להלן". ואת הערותי על חקר החכמים האלה נתתי בהערותי לחוד.

תעודה ב'. נתפרסמה על פי מה שנדפס מכתב יד בספר "ציון וירושלם" לר' יצחק בדהב (ירושלם תרנ"ח), ושניה בספר "ברכת הארץ" לרבי ברוך דוד הכהן מצפת ז"ל (נדפס בירושלם תרס"ד). א. ר—ן].

---

1) [נזכר להלן. א. ר—ן]. 2) [נזכר להלן. א. ר—ן].

א מאמר תקיפי דארעא בירושלם ת״ו. מספר ״חמעלות לשלמה״ מערכת גדולים אות ת׳1).

תקיפי דארעא בירושלם ת״ו, מספר הישיבות וסדר הלימוד ושבות הרבנים ומספר ימי חייהם שהיו בעה״ק ירושלם ת״ו, מזה קרוב למאה שנים מו״מ: מצאתי כתוב בכת״י בספר מ״ם ח״ם שבידי בדף הראשון מהחלק, ואמרתי אני אל לבי להעתיקו, אולי יעלה מזה איזה תועלת ידיעה, וזה מה שמצאתי כתוב אות באות תיבה בתיבה:

הישיבות אשר יש בעה״ק ירושלם ת״ו, היום כ״ד למכ״י שנת ה ת ק י ״ ח לבריאת עולם:

א] י ש י ב ת ה ״ ר י ע ק ב פ י ר י ר ה נ״ע, מ א ו ל א נ ד ה מאלף ומאתים גרוש. חכמים: ח״ר מ י ו ח ם בכ״ר שמואל, בן נ״ג שנה (בעל ספר פרי הארמה) (נזכר להלן).

ב. ח״ר י ע ק ב א ש כ נ ז י בן ס׳ (נזכר לעיל).

ג. ח״ר י צ ח ק [ז ר ח י ה] א ז ו ל א י, בן חמשים שנה (אביו של מוה״ר חיד״א ז״ל), (נזכר לעיל). והם ב״ד2).

ד. ח״ר א ב ר ה ם מ י ו ח ם, חסיד וחכם בן מ׳ (נזכר להלן).

ה. ח״ר א ב ר ה ם א ל מ ו ש נ י נ ו, חסיד וחכם, בן חמשים (נז׳ להלן).

ו. ח״ר פ י נ ח ם מ ז ר ח י, בן מ״ב, והוא חזן, (נזכר להלן בשם רפאל פנחס מזרחי).

ז. ח״ר ש ל מ ה מ ז ר ח י, חכם גדול וחזן, (נזכר להלן בשם חייא שלמה מזרחי).

ח. ח״ר **דוד אריה**, בן חמשים. ט. ח״ר **שמואל מיוחס**, בן ל׳, סגי נהור3) י. ח״ר **משה .וואקיר**, בן ס׳.

בחורים ל׳. מלמדים נ׳. סדר הלמוד: חצי היום לומדים כולם הלכה לבדם אחר חצי היום נקבצים כולם ולומדים אותה הלכה, ופרק אחר טשנה עם פירוש רע״מ וחו׳ יו״ט.

---

1) [ראשי פרקים ממאמר זה, בהערך שמות חכמי הישיבות, הובאו במאמר ״היהודים בארץ הצבי״ להמנוח הח׳ לונץ בירושלם״ כרך חמישי עמוד 192—193, ולא הביא שם המקור ל״המעלות לשלמה״. א. ר—ן].

2) [ר״ת בית דין. א. ר—ן].

3) [כנראה שהוא בן הרב אברהם מיוחס הקודם, ונזכר להלן שמואל בי״ר אברהם מיוחס. א. ר—ן].

ב] ישיבת נוה שלום, מהנכבדים הר׳ יצחק די מאזו וחבריו, אשר בעיר קושטא יע״א.
ראש ח״ר משה בולא (נזכר לקמן), בעס״ם גט מקושר בולא.
ב. ח״ר נסים ברכה (נזכר לעיל).
ג. ח״ר יו״ט אלגאזי (נזכר לקמן) בעל ספר שמרת יו״ט והלכות יו״ט.
והם ב״ד.
ד. ה״ר **אליהו פרחי** הסיד וחכם. ה. ח״ר יעקב בורלא (בעס״ם מקור ישראל הנד״מ). (נזכר לקמן בשם ישראל יעקב בורלא). ו. ח״ר אפרים נבון (בעס״ם מחנה אפרים) (נזכר לקמן). ז. ח״ר **עמרם דיוואן**[1]. ח. ח״ר **דוד פראני**. ט. ח״ר **אברהם ן׳ שושן**. י. ח״ר **דוד אשבנזי**.
תלמידים ד׳. מלמדים ב׳. הכנסה שבע מאות גרוש. סדר הלימוד: בבקר הלכה, ואחר חצי היום ה׳ דפים ראשית חכמה וכ״י.

ג] ישיבת יפאר עניים, מהנכבדים אשר בעיר ליוורנו יוסף ורפאל ואברהם פראנקו. הכנסה שש מאות גרוש.
ראש ח״ר אברהם ן׳ אשר (נזכר לקמן).
ב. ח״ר יונה נבון (נזכר לעיל) (בעל ספר נחפה בכסף).
ג. ח״ר **יוסף חזן**, בעס״ם עין יוסף ועין יהוסף[2].
ד. ח״ר יוסף סולכו (נזכר לעיל).
ה. ח״ר **אליהו צבי**[3]. ו. ח״ר **יעקב בהן קדוש אלהים**.
ז. ח״ר **יהודה ן׳ ווינסטי**. ח. ח״ר **יהודה נאזאל**[4]. ט. ח״ר

---

1) [כנראה שהוא בנו של הרב יהודה ב״ר עמרם דיוואן שהובא לעיל ח״ב פ״א סימן י״ח. ונראה גם כן שהוא הוא ר׳ עמרם דיוואן שיצא בשליחות חברון למערב הפנימי, ונח נפשיה שם בחדש אב שנת תקמ״ב, כמוזכר בספר תהלה לדור ן׳ חסון דף ס״ז, ומובא ב״המעלות לשלמה״ בערכו. א. ר—ן].

2) [כן נדפס בהמעלות לשלמה, אבל זה טעות, כי ר״י חזן בעל עין יוסף ועין יהוסף היה במאה הרביעית ונזכר לעיל בח״ב פ״ד, ונראה שזה היה בנו של ר׳ דוד חזן הנזכר בפרק הקודם. ואולי הוא ר׳ יוסף חזן בעל חקרי לב, שנולד בשנת תק״א, ועיין להלן בתולדותו. א. ר—ן].

3) [הרב אליהו צבי חתום עם רבני ירושלם בהסכמה על ספר ״וחשב לו הכתף ועל הספר ״בית יעקב״ לר׳ אברהם הכהן מלאסק, וחתום עם רבני ירושלם על ה״מכתב מירושלם משנת תקמ״ב. שנתפרסם ב״ירושלם״ ללונץ שנה שישית עמוד 43. וחתום על שטר הרשאה לישראל ר׳ אליעזר ן׳ שאנני בעיר ישיבת קק חסידים שהובא ב״המעלות לשלמה״ מ״ם אות ק׳, כ״ט. א. ר—ן].

4) [ר׳ יהודה נואל חתום עם רבני ירושלם בשנת תקל״ז, על כתב ההרשאה להשריר

בכור אזולאי, שלם בכל מדות טובות1). סדר הלמוד: בבקר הלכה, ואחר חצי היום פי' רע"ם ותיו"ט.

תלמידים י', מלמד א'.

ד] ישיבת חסד לאברהם ובנין שלמה, הכנסה אלף גרוש.
הראש חיר צמה2). ב. חיר נסים שלום3). נ. חיר אליהו ישראל (נזכר לעיל). ד. חיר שבתי אנגיל. ה. חיר יהודה אחיו של חיר צמח הנזכר. ו. חיר דוב אשכנזי, ונקרא כן ע"ש שמתו בניו. ז. חיר שמואל אלחדיף4). בהורים ו'. סדר הלמוד: בבקר הלכה ג' שעות, ואחר חצי היום טור ג' שעות.

ה] ישיבת דמשק אליעזר5), מהגביר אליעזר אשכנזי. הכנסה ארבע מאות וחמשים גרוש.
הראש חיר יהודה נבון, (נזכר לעיל בחלק זה פ"א).
ב. חיר יקיר אשכנזי (הוא בנו של ראי"נ קוטיבר ויוזכר להלן)6).
ג. חיר רבינו אלפנדי7). ד. חיר שמריה סאראנו. ה. חיר

ר"א ן' שגי' בעד ישיבת ק"ק חסידים, שנתפרסמה ב"המעלות לשלמה" שם. וכנראה שהוא הוא "רפאל חיים יהודה הלוי גזאל", שנפטר בשנת תקמ"ד, וציונו נתפרסם בחלקת מחוקק — מצבות הר הזיתים — חוברת ב' מחברת ג', וזה נוסחה: "מ"ק הרב הכולל בנן של קדושים, המדוכה ביסורים מר ונאנח כמוהר"ר רפאל חיים יאודה הלוי גזאל, תנצב"ה. מ"כ יום ה' להי' ניסן ש' התקמ"ד. א. ר—ן].

1) [כנראה שהוא הוא הרב חיר"א שהיה בכור, ונקרא בכנויו בכור אזולאי. א. ר—ן].

2) [אולי הוא הרב רפאל צמח ן' שמעון הנזכר להלן. א. ר—ן].

3) [אולי יש כאן ט"ס וצ"ל נסים שלמה והוא אלגזי [השלישי], ונזכר להלן. ואולי הוא ר' יצחק נסים שלום, הנזכר להלן. א. ר—ן].

4) [עיין לעיל פרק זה סימן כ"ה סעיף ג' ר' אברהם אלחאדיף, ואולי היה אביו או אחיו של ר"ש אלחאדיף זה. ר"ש אלחאדיף נזכר גם במאמר זה להלן בישיבת מדרש החסידים. ונמנה בין החברים החתומים על "שטר ההתקשרות של ההברים"-שנ"ל.ונז' בדברי החיד"א במעגל טוב (הוצאת ר"א פרימן עמוד 47 ועמוד 58). ומשם נראה שיצא עם החיד"א ועם הר"א בן אשר הנזכר להלן, בשליחות ירושלם למצרים ולקושטא, בשנת תקכ"ד. א. ר—ן].

5) [עיין לעיל חלק שני פרק ג' סימן ה' בהערתי. ועיין במעגל טוב להיד"א (הוצאת ר"א פרימאן עמוד 50 ועמוד 69) שמוזכר שם חר' יקר [והוא ר' יקיר אשכנזי הנזכר כאן בתור בן ישיבת דמשק אליעזר] בענין תביעת של חוב חכרון לדמשק אליעזר. א. ר—ן].

6) [עיין ההערה הקודמת. א. ר—ן]

7) [אולי הוא הרב אחרן אליפנדרי שמוזכר להלן בתולדות הרב חיר"א. ובמעגל טוב להיד"א עמוד 47 נזכר הר"ח אלפנדרי. א. ר—ן].

אברהם חאיון, (הרב החסיד המניה לספר שלמי צבור). (נזכר להלן).
ו. ח״ר **יהודה כולי** ן׳ הרב מעם לועז. ז. ח״ר יצחק גבון (נזכר להלן). ח. ח״ר **משה נאליקו**1). ט. ח״ר אברהם בעלול (נזכר להלן).
תלמידים ח׳. סדר הלימוד: בכל יום הלכה שעה והצי. ושאר היום לומדים כל אחד לבדו. ויום ד׳ לומדים טה שעיין כל השבוע כל אחד ואחד.

ז] ישיבת כנסת ישראל, מהר׳ חיים ן׳ עטר, בעל פר״ת מערי פראנקיה. הכנסה שש מאות גרוש.
ראש ח״ר **חיים מונדיכי**. ב. ח״ר שם טוב נבאי (נזכר לעיל). ג. ח״ר **יעקב אצבעו**. ד. ח״ר **יעקב פריינטי**. ה. ח״ר **צבי הלוי**. ו. ח״ר **עזריה לאורנים**. ז. ח״ר **אליהו דודי**. ח. ח״ר **שלמה ארגואיטי**. ט. ח״ר **מרדכי מערבי**. יוד. ח״ר דוד חאסאן2). יא. ח״ר **בכור לוי**3).
בחורים ד. סדר הלימוד הלכה.

ז] ישיבת הגביר מרדכי טאלוק, ממערב. הכנסה ארבע מאות גרוש.
ראש ח״ר יונה נבון (נזכר לעיל). ב. ח״ר שם טוב גבאי (נזכר לעיל). ג. ח״ר **אברהם הלוי ברוכים**4). ד. ח״ר **יהודה אשכנזי**5) ה. ח״ר **אברהם חיים**. ו. ח״ר **אברהם בארכאת**. ז. ח״ר זרחיא אזולאי, (הוא ר׳ יצחק זרחיה אזולאי הנ״ל).
בחורים ד׳.

ח] ישיבת כמה״ר אברהם מיוחס (נזכר להלן). הכנסה אלף גרוש.

---

1) [כנראה שהוא רפאל משה גאליקו שחתום על שטר ההתקשרות של אגודת „אהבת שלום״ שאעתיק להלן, ואפשר שהוא הוא ר׳ רפאל שלמה גאליק שמכיאו הרב פרומקין להלן ונתחלף שלמה במשה. א. ר—ן].

2) [כנראה שהוא ר׳ דוד שמואל חסאן שנזכר להלן. א. ר—ן].

3) [כנראה שהוא הוא הרב „רפאל הלוי המכונה בכור״, שציונו נתפרסם בחלקת מחוקק ח״ב ט״ג שורה י״ז—נ״ט, וזה נוסחו: „ק׳ הרב רפאל הלוי המכונה בכור, מנוחתו כבוד י״ד אב התקמ״ב״. א. ר—ן].

4) [בשם הזה נודע רב גדול וצדיק באמצע המאה הרביעית בצפת. א. ר—ן].

5) [כנראה אחד מהחכמים האשכנזים שנקראו בשם יהודה שיובאו בפרק שאחרי זה, ואולי הוא ר׳ יהודה אשכנזי מעיר אינדרונא הנזכר להלן. א. ר—ן].

ראש ח״ר **מאיר סורנאגה** 1). ב. ח״ר **יוסף ברבי**2). ג. ח״ר **אברהם אשיאו**. ד. ח״ר **יצחק משאלוניקי**. ה. ח״ר יעקב חזן (נזכר להלן). ו. ח״ר **בנימין סאספורטה**. ז. ח״ר יוסף טולידאנו (נזכר לעיל). ח. ח״ר **ישראל טאיזמיר**.

בחורים ה׳. סדר הלימוד: הלכה ז׳ שעות בכל יום.

מ ד ר ש ה ח מ י ד י ם. ראש ח״ר ש ל ו ם מערי יימין (הוא הקדוש הרב שר שלום שרעבי ז״ל) (נזכר להלן).

כ. ח״ר ח י י ם ד י ל ה ר ו ז א (נזכר להלן). ג. ח״ר **כליפה חסיד**.

ד. ח״ר **אליעזר פרחי**3). ה. ח״ר **שאול מולכו**4). ו. ח״ר **אברהם גרשון**5). ז. הגביר והפקיד ח״ר **יוסף סאמאנון**. ח. ח״ר ש ט ו א ל א ל ח ד י ף6). ט. ח״ר א ב ר ה ם ז ו נ נ ו נ י ט ו ל7).

י. ח״ר **שלמה פירנאנדים**8). יא. ח״ר י ע ק ב מ א ג א ר ואחיו9).

יב. ח״ר י ו ״ט א ל ג א ז י (נזכר להלן). יג. ח״ר **אהרן הלוי**10).

יד. ח״ר א ב י ג ד ו ר ב כ ״ ר ע ז ר י א ל (נזכר לעיל). טו. ח״ר

---

1) [עיין לעיל בפרק זה סימן כ״ה סעיף י״ד, ר׳ יוסף אליה סורנאגה,ועיין להלן רפאל חיים מרדכי סורנאגה. א. ר—ן].

2) [אולי הוא רפאל יוסף ן׳ רבי הנזכר להלן ? א. ר—ן].

3) [הוא הרב רפאל אליעזר פרחי, שחתום על ההתקשרות של החברים, שנעתיק להלן. ועיין לעיל בישיבת נוה שלום, ר׳ אליה פרחי. א. ר—ן].

4) [אולי ט״ם וצ״ל שלמה מולכו, ומובא להלן. א. ר—ן].

5) [הוא ר״א קוסיבר האשכנזי, ונזכר בפרק שאחרי זה. א. ר—ן].

6) [נזכר לעיל בישיבת יפאר ענוים, וע״ש בהערתי. א. ר—ן].

7) [הוא ר׳ אברהם סאנגויניטי הנזכר לעיל פרק זה סימן כ״ה סעיף ט״ז, ועיין שם בהערה, ומזכר בדברי חיד״א ב״מעגל טוב״ עמוד 69 בכסלו תקל״ה. שהיה אז ״שליח לעצמו״ באנקונה, וחיד״א קורא לו ״אהובנו הר״א סאנגוי״. ושם ב״מעגל טוב״ צד 7 נזכר הקצין סי׳ יצחק סאנגויניטי במודינא שחיד״א התאכסן אצלו, ונראה מזה שמקור המשפחה באיטליא א. ר—ן]

8) [הוא ר׳ שלמה ב״ר דוד פירנאנדיש דיאש או ביאש, החתום על שטרי החברים שנעתיק להלן. א. ר—ן].

9) [הוא ר׳ יעקב ואחיו ר׳ דוד מאגר שנזכרו לעיל. א. ר—ן].

10) [הוא אהרן ב״ר אליהו הלוי החתום ב״שטרי התקשרות״ של החברים שמובא להלן א. ר—ן].

מנחם בכ"ר יוסף[1].

כל הכתוב כאן הוא עפ"י ה"ר מנחם הנזכר ז"ל[2]. ומלבד הרבנים הנזכרים עוד רבנים אחרים: ה"ה ח"ר **אברהם הכהן אישקיר**, שלא עבר עליו חצות ובליל שבת ויו"ט הוא לומר בבית הכנסת כל הלילה. ח"ר **חיים הכהן**. ח"ר **ברוך מאספארטא**. ח"ר **אהרן רוזאנום** (נזכר להלן). ח"ר **בנימין קמחי**. ח"ר **עזריה פאפולה**. ח"ר **שבתי ולאנו**. ח"ר **יצחק ן' שאנגי** (נזכר לעיל). ועוד ג' ישיבות בעלי בתים הלומדים מקרא משנה ומוסר.

עד כאן מה שמצאתי כתוב אות באות תיבה בתיבה.
[עד כאן מהמעלות לשלמה].

ב שטר התקשרות לאהבה את ה' ולעבדו בלב אחד, הנעשה שנת הבקר אור (תקי"ד), בין חכמי ורבני ד' קיפי ארעא דירושלים ת"ו.

לשם יחוד קבה"ש וכו', אנחנו החברים חברי הנפש בעוה"ז ובעוה"ב[3] הבאים עה"ח נתוועדנו יחד בדחילו ורחימו למרם את דם אהבת

---

1) [גם הוא נזכר בשטר התקשרות הנזכר, ושם מובא שמת בחו"ל זמן קצר אחרי שנת תקי"ח. א. ר—ן].

2) [הוא ר' מנחם ב"ר יוסף הקודם, ונראה שהוא סדר את הרשימה הזאת, ומכאן ואילך הוספה של מעתיק קרוב לזמנו. א. ר—ן].

3) [על האגודות של אהבת החברים בין חסידי היהודים ובחיריהם, יש לכתוב ספר שלם, וכמדומני שעדיין לא נכתב על זה כלום, ואמרתי להעיר כאן בקצרה בתור מלואים לאגודת אהבת שלום של החכמים הירושלמים בשם "הקוטונה אצל המקובלים בירושלם", נתפרסם על ידי הסופר א. ז. רבינוביץ ב"ספר השנה של ארץ ישראל" (תל אביב תרפ"ג) שנה ראשונה, חלק מן שטר ההתקשרות הבא אחרי זה. וכדאי להעיר כאן, כי דבר התאחדות חברים מושבעים לאהבת חברים, עם שתוף הרכוש, משמעת חברותית חזקה, סודיות והכנסת החברים בכרית החברה בשבועה וכו', והכל לחזוק אהבת ה' ועבודתו, נמצא בזמנים רבים בין היראים והחרדים לדבר ה'. והשוה לזה ברית החברים בישיבת ר' משה חיים לוצאטו, לעיל בתולדות חכמי ירושלם חלק ב' פרק שמיני סימן י"ב. ועיין בראשית חכמה שער ענוה פ"ד: "ט"ו דברים צריך לעשות החבר השוב לחבירו הנאמן ואז תהיה חבורתו נאה ושלימה . . . ". ובשליה הלכות תשובה דרך חיים תוכחת מוסר: "ושמעתי מעשה היה בחבורת חסידים שנתחברו יחד

החברים שלא יקרוש, ובאנו להוסיף על הקודש על התנאים שבינינו המפורשים בהסכמתינו הראשונה 1) בקשר אמין קשרא דמחימנותא בחיובים אלו:

הראשון שבראשון: כי איזה מהחברים אשר יולד לו בן מחוייבים ני חברים חוזר הלילה בכל שבוע חבן ללכת לבית אבי הבן ללמוד שמה לשמירת הילד, ובליל החי למילה מחוייבים להמצא שמה כל החברים יחד באהבה כלולה, ללמוד שמרת תיקון המסודר ללילה ההוא, ולכוין בעד הילד הנולד, ולהתפלל עליו שלא יפגום ברותו לעולם, והכל לפי המקום, כי אם יהיה המקום קטן מהכיל, ילכו שמה מקצת החברים, ותו לא.

החיוב הב': נתחייבנו בכל תוקף באהבת נפש זכה, שאם חי יחלה א' מן החברים, להתאמץ בכל לב ובכל נפש בתפילותינו ולמודינו על רפואתו כאיש בבנו ובאחיו טמש וביותר, ואם חי יכבד עליו חליו, נתחייבנו להתועד יחד בצום ובכי בסליחות ותחנונים עליו, ואם ירצה החולה בשינוי השם, לשנות את שמו על ידי א' מן ההברים היודעים כוונות שנוי השם, ולכוין להוריד לו נשמה חדשה, ואחר כך ללכת אצל החבר החולה, ולכוין בסוד בקור הולים, והתפלה המסודרת בספר מי2) בסוד ה' יסעדנו על ערש דוי, ולומר עליו קדיש תתקבל בדמע לב. ואם דעת החולה מיושבת עליו לדבר על לבו על דברי וידוי דברים וקבלת עול מלכות שמים עליו, ככתוב בסדור בקור חולים, ושיאמר היג עיקרים שבפיוט יגדל אלקים חי, ואחריו סדר אין כאלקינו אין כאדונינו עד תקום תרחם ציון, כי הוא מסוגל מאוד לאבד הבאים להעתעו באמונות רעות חי ולדבר על לבו כי יפריש ממטמונו קמס3) פרוטות ויתנם בידו ויאמר זה לפדיון נפשו, ויעשו

בתמימות ובחסידות קדושה והיו עשרה ביחד והוסיפו . . . קדושה בלי שיעור . . . ונצטרפו יחד לכרות ברית חדשה עם ה' אלקינו... ואל תתמה על זה...". והשוה גם בשו"ת תורת חיים לר' חיים שבתי, חלק ג' סימן כ"ה: "שאלה על קצת גבירים אנשי ק"ק... רצו להתאחד באחדות גמורה ולהיותם באגודה אחת... ולבוא בברית ונשבעו על זה". ויסוד החברה האחדותית של שתוף הרכוש ואהבת החברים והסדריות כנ"ל, מקורו בסיעת האסיים בזמן הבית השני. ועיין על זה בספר תולדות מלחמת היהודים ליוסף בן מתתיהו, ס' ב' פרק שמיני א. ר—ן.

1) [מובא מכאן שהחברה נתיסדה שנים אחדות לפני שנת תקי"ד, ואולי נתיסדה עוד בסוף המאה החמשית עם יסוד הישיבה של המקובלים "בית אל" או "מדרש החסידים", וחכל שחסר לנו השטר הראשון, כדאי לציין שהשם "אהבת שלום" שנזכר בשטר שאחרי זה לא נזכר כאן. ואולי היה לחברה בראשיתה שם אחר או שלא קורא לה שם כלל, והשם "אהבת שלום" נוסף אולי אחר כך לכבוד הרב שלום שרעבי שהעמד אחיכ בראשה. א. ר—ן.

2) [מעבר יבק. א. ר—ן.

3) [בגימטריא "פדיון". א. ר—ן.

לו סדר פריון נפש של הרב ז"ל[1]), ויחלקוהו לז' ענינים עמלי תורה וזכות לפדות נפש החבר מז' פורעניות, ואחר זה יוסיף עוד ט"ז פרוטות של כסף נגד שם י"ה המשמש בעוה"ז, ועיקר פגם האדם בזה העולם הוא בשם י"ה ובפרט בפגם ברית הסעור, וזה השם צריך כל א' לתקן בחיים בסוד לא הטתים יהללו י"ה, ויחלקום לעניי עמלי תורה לו לשמו, ואם אין לו להולה, יגבו החברה הקדושה סך פרוטות הנ"ל, ויזכו להחבר ע"י אחר במתנה, ויעשו לו כסדר הנ"ל בכל עוז ותעצומות, בבכי יבואו ובתחנונים יצאו על נפש החולה, בכל שעה ובכל רגע לא יסחו דעתם ממנו.

החיוב הג': נתחייבנו בכל תוקף שאם ח"ו יראו כי תקוף ליה עלמא טובא ועת מצוא זו מיתה קרובה אליו, להתוועד כולנו יחד שם בביתו סביב למטתו ביראה וכרעדה ובדמע לב ונפש מרה, ללמוד סדר יציאת נשמה שנדפס בס"פ ההכנה להר"נ אשכנזי ז"ל. ומקצת החברים ילמדו באדרא זוטא, וכו'. ולהתפלל לפני הקב"ה ברמעות שליש על יציאת נפשו, שיהא בחמלה וחנינה, בישועה ורחמים, ולכוין בעדו להעלות נפשו למקום שמטמנו חוצבה ולהצילה מפח יוקשים, ויחלקו לשמו ט"ז פרוטות לעניים, בסוד יסור יסרני י"ה ולמות לא נתנני פתחו לי שערי צדק, ויאמר אלו הפסוקים בעת שיגבו ט"ז פרוטות של כסף על נפשו, וברגע צאת נשמתו יעמוד א' מן החברים היודע לכוין ויאמר קדיש בקלא תקיפא ובכל כחו וכוונתו להעלות את נפש החבר למעלה.

החיוב הד': שאם ח"ו נפטר בשבת, נתחייבנו כולנו יחד אחר סעודת שבת להתוועד יחד בבית הנפטר ללמוד ה' ספרים שבתהלים מלה במלה לזכר עריצים ולחברית והצטית נגעי בני אדם בל יקרבו אל חברנו החביב עלינו בנפשינו, ואם בירך החבר קטן מהכיל כל החברה, יתוועדו בבית א' מן החברים וילמדו ויבטו בשפתיים לו לשמו בס"ה[2]) הנז', וקדיש אחד בכל ספר וספר לתברא נושפנקין דפרזלא ולבטלא כל קלפין.

החיוב הה': נתחייבנו בכל תוקף לפקח בעסקי קבורתו, שתהא תיכף למיתתו קבורתו, ולא יזוזו כל החברא הקדושה להיות אצלו סביב למטתו מעת צאת הנשמה מדלתי ביתו החוצה, מי בתפלה מי בלמוד אם המקום נקי, והחברים היודעים לכוין שילווהו באמירת ויהי נועם ז' פעמים בכל כוונותיו והשמות היוצאים ממנו, וגם בהגיע המטה אל בה"ק, שלא להניח לאיש זר לעשות ההקפות, וההקפות יהיו ע"י החברים היודעים והמכוונים והיותר

1) [כנראה האר"י ז"ל. וכן מזכירים גם להלן את האר"י בתאר הרב. א. ר—ן].

2) [בספר התהלים ? א. ר—ן].

מתקדשים ומתטהרים, ויכוונו בכל הקפה להגביה המטה באויר ולהורידה אל הקרקע להבריח הקליפות, וגם לפקח בעשיות קברו, שיצוו לקוברים לעשות קברו רחב ועמוק שיעור קומתו מ״מ כמו שכתב הרב ז״ל(1), וב׳ מהחברא הקדושה מחיורעים והחשובים יניחו את המת בתוך הקבר והמה ישליכו עליו את העפר הדק הראשון בכל גופו, ויתפללו עליו בדמעות שליש, המלך ברחמיו יקל מעליו דיני דקברא.

ח ח י ו ב ה ו׳: ללכת כל החברה הקדושה, כל ז׳ הימים יום יום לביתו, וללמוד שם בש״ס משנה ובספר הזהר שיעור ב׳ שעות בכל יום ויום וכן בתשלום החודש, וגם לבנות נפש(2) על קברו בתשלום הז׳, ונתחייבנו ללכת על קברו בתוך שנתו בכל משמורה ומשמורה של ר״ח.

ח ח י ו ב ה ז׳: לפקח על בניו אחריו שילכו בדרכי ה׳, ולהשתדל כל החברה על בניו כאיש בבנו, גם לתת צדקה להקל דינו מהנפטר ז׳ צדקות ביום המיתה כנגד שבע עדנין די יהלפון עלוחי, וכן נתחייבנו ליתן צדקה בכל יום עד תשלום השנה וכל הצדקה הנז׳ אם אפשר תהיה ממון הנפטר, ואם לאו תהיה משלנו. עוד נתחייבנו חיוב גו״ש כ״א ממנו להשתדל לזכות לחבירו שיקיים איזה מצוה שחסר ממנה ואינה בא לידו לעשותה, ומי שבא בידו ממנו להחזיק בידו שיעשה המצוה ישתדל בכל הבא לידו שיקיימנה, וכן בכל מילי דשמויא.

ע ו ד נ ת ו ו ע ד נ ו י ח ד ו נ ש ת ת פ נ ו ש ו ת פ ו ת ג מ ו ר כ ו ל נ ו כ א ח ד, ואין כוונתינו בשותפות הזה ח״ו לגרוע ולזכות כל אחד לחבירו מזכיותיו ממש. כי אם כוונתינו ע״ד שכל ישראל זוכים זה לזה ויחיד עושה מצוה מזכה לכל ישראל, אלא דע״י שותפות הזו נזכה כולנו כאחד יותר במפרטות משאר כל ישראל, והכל נגמר בחג״ש(3) ובהסכמה גמורה, וחומר וחזק הסכמה זו כחומר וחזק כל ההסכמות הנעשות מימות משה רבינו עליו השלום, ולהיות אמת חתמנו שמותינו ביום ר״ח אדר משנתינו ה׳ ב׳ ק׳ ר׳ א׳ ו׳ ר׳(4), והכל שריר וקיים.

י ש ר א ל י ע ק ב א ל נ א ז י ס״ט(5). ר פ א ל א ל י ע ז ר פ ר ח י ס״ט. ש מ ו א ל א ל ח ד י ף ס״ט. ש ל מ ה ב ל א״א ד ו ד פ י ר־

---

1) [עיין עמוד 49 הערה 1. א. ר־ן].

2) מצבה.

3) בחרם גמור שלם.

4) תקיד לפ״ק.

5) [עיין לעיל בפרק א׳ סימן ד׳ תולדתו באריכות, ובאן אנו רואים אותו בראש חבורת החסידים — המקובלים —. ומכאן, ויותר מהשטר השני שאחרי זה, אנו למדים לדעת מרום ערכו

נאנדיש דיאם ס"ט. חיים די' רוזה. אברהם ישמעאל חיים סאננוניטי. אהרן בכ"ר אליהו הלוי ס"ט1). יום טוב אלנאזי2). יעקב כוטון ס"ט3) אברהם בעלול ס"ט. שלום מזרחי דידיע שרעבי ס"ט. רפאל משו' נאלינק יצ"ו4).

וזה הוא העתק שני5) מההתקשרות, הנעשה בשנת תקי"ח, מבלי מנרעת ותוספת.

שטר חברתינו הקדושה הנקראת אהבת שלום6), תקון בצדק לעד ולעולמי עולמים בחן ובחסר וברחמים, אכי"ר.

ברצות ה' בתשובת השבים רוח לבשה אותנו אנחנו צעירי הצאן הח"מ ונלוו אתנו אחינו וידידינו כמהור"ר יעקב כוטון נר"ו וכמה"ר מנחם בכ"ר יוסף7) וכו', אשר לעת כזאת טובים הב' הנז' בקרית חוצות ה' יחזירם לביתם ולשלום שלמים בכל, כי"ר. ואנחנו החתומים מטה בצירוף שני צנתרות הזהב הנז', שנים עשר איש כמספר שבטי י"ה ולכבוד ולתפארת ועטרה לראשנו, נלוה אלינו חרב המובחק חסידא קדישא, אבינו רועינו קדוש יאמר לו, כמוהר"ר ישראל יעקב אלנאזי זצ"ל8). ונעשו בינינו תקנות ומנהגים לעשות נ"ר ליוצרנו, ונכתבו ג' שטרות

ומעלתו על חבריו ותלמידיו בתור ראש וראשון «צדיק מושל» (כמו שחרות על מצבתו שנ"ל). ויש להוסיף אל רשימת הסכמותיו שהזכרתי לעיל, את הסכמותיו על ספר קהלת בן דוד (תקי"ח), חיי עולם (תקי"ב), פרי הארץ ח"ב, שלחן גבוה ושער יוסף (תקי"ד) א. ר—ן.

1) [כלם נזכרו לעיל ולהלן, ור' אהרן לוי ולהלן בשם חייא אהרן נזכר ב«מעגל טוב» לחיד"א בשנת תקל"ג ד' נצבים, שמזכיר שם את בנו «החכם מרדכי לוי (מוזכר להלן) מירושלם בן הח' אהרן נ"ע אהובי...". א. ר—ן.

2) [מהרי"ט בן החותם הראשון רי"י אלגאזי, ונזכר להלן א. ר—ן.

3) [לא מצאתי זכרו במקום אחר. ומשטר השני שאחז"ז מובח שנסע בשנת תקי"ח בתור שד"ר לחו"ל. א. ר—ן.

4) [נזכרים לעיל ולהלן. א. ר—ן.

5) לשונו של ר' ברוך דור כהנא ב«ברכת הארץ» ור"ל העתק של שטר שני. אבל באמת היה זה שטר ההתקשרות הרביעי של החברים, כמובח מלקמן, שנאמר: «ונכתבו ג' שטרות בעניניס», וכן להלן «אחד מהשלשה־שטרות» אלו. א. ר—ן.

6) [עיין הערתי לעיל עמוד 48 הערה 1. א. ר—ן.

7) [שניהם נזכרו לעיל. א. ר—ן.

8) [רי"י אלגאזי נפטר בשנת תקי"ו, כמו שמובא לעיל בתולדותו. א. ר—ן.

בעניינים אלו1), אבל בקושטא עינינו הרואות אורך הקרי"ש2) בדם אהבתינו, ונם כמה תקנות שנתקנו שגבו ממנו שא"א לקיימם, אי לזאת נתעוררנו אנחנו החי"מ ונשאנו ונתננו בכל העניינים הנכתבים ונחתמים בגי' שטרות הנז', כאהבה ואחוה והסכמנו לבטל העניינים אשר ראה ראינו כי קשה לקיימם, ולמען תהיה לעדה הדברים והתנאים אשר עלינו בהסכמה לקיימם בעזר משדי זאת זכרון בספר להגיד כי ישר והרוח תשוב להיותינו אנחנו חי"מ עם טוביה השניים הנז' ואדרישא קאי הרב החסיד זללה"ה הנז', כאיש א' חבירים והכל לשם יחוד קבה"ו לעשות נ"ר ליוצרינו, ועל דבר זה נכרת ברית בינותינו עפ"י התנאים הללו שרירין וקיימין חזקים כראי מוצק בל יסעו ימודותיהם לנצח.

ראשון הוא: שכלנו הי"ב כמספר שבטי י"ה נהיה כולנו אוהבים זה לזה אהבה רבה אהבת נפש ואהבת הנוף, והכל לעשות נחת רוח ליוצרינו בדביקו דרוחא חדא, אך בחלקות לענין הגשם בלבד, ואולם איש את רעהו נפשו קשורה בנפשו שנהיה כולנו בנפש אחת רבה תפארת, וכל א' יעלה על חבירו כאלו הוא חלק ממנו ממש בכל נפש ובכל מאד. באופן שאם חי"ו יהיה צער לא' ממנו לסייעו כלנו יחד, או כל א' בפרטות, ככל הבא לירו, ועיקרו של דבר להוכיח כל א' להבירו אם חי"ו שמע עליו איזה הטא. ובכלל הדבר נתחייבנו אנו החי"מ לקשר אהבתינו בתכלית הקשר אמיץ, ומקבלים עלינו מעכשיו מחדש ככל אשר קבל הרב המובהק הצדיק הטהור עיר וקדיש, מורינו ורבינו אביר יעקב זללה"ה3) על עצמו שלאורך ימים ושנים בעוה"ב יטרח פל אחד ממנו הן בעודנו בעוה"ב להציל ולתקן ולהעלות את נפש כל א' מחברתינו בכל מה שיכול ובכל מיני הטרחא שיכול לעשות כל א' בעוה"ב, וכל א' הצל יציל את חברו, וגם שאם חי"ו יסכימו מן השמים שא' ממנו יקח את הטוב מחברו עד זכה נוטל חלקו וכו' מעכשיו בשביל טובת הנאה שקבלנו כל א' מחבירו להשתתף בצרתו שלא תבא נתחייבנו בחנו"ש בכל לשון ואופן המועיל בדיני אדם ודיני שמים למחול לו הטוב ההוא לאותו חבר שנגזר עליו לקחת את טובו ושלא נהנה ממנו ואיש את

1) [עיין לעיל עמוד 48 הערה 1. א. ר"ן].

2) [מלשון קרירות וקפאון, ור"ל שהחברה הלכה ורופפת. א. ר"ן].

3) [רבי ישראל יעקב אלגאזי הנזכר. א. ר"ן].

קדשיו לו יהיו, ע"ד שפירש טרן האריז"ל זצ"ל בכונת ושים חלקינו עמהם. על הדרך ההוא נתחייבנו באופן האכור, כללא דטילתא שחרשנו וחזקנו ואמצנו והקמנו על תלה חברתינו1), ומחרש מעכשיו נתחברנו ונתקשרנו זנתייחדנו באיש א' חברים בכל מכל כל לסייע ולעזור ולחזק ולאמץ איש את רעהו, לשוב בתשובה ולהוכיחו ולהשתתף בצרתו בין בעוה"ז ובין בעוה"ב, ע"ד הדרכים הנאמרים ויותר מהטה, ואנו מבארים שכל הדברים הכתובים בשטר אחד מהשלשה הנז' שזמנו ר"ח אדר משנת הבק"ר אור"ר וחתום עליו מורנו הרב ז"ל הנ"ל2) לא יהיה עלינו כתורת חיוב והסכמה כלל רק בהניע תור איזה פרט מהם נתחייבנו להתועד יחד כלנו או הרוב מחברתינו ולשאת ולהת בדברים שאפשר לקיים לפי העת והמקום והזמן, ואשר יסכימו הרוב כן יעשה לאותו חבר.

עוד נתחייבנו שכל תקנה וסיוג ומנהג טוב שיסכימו רוב חברתינו לעשותו שכלנו וכל א' ממנו לבדו יתנהג ויעשה הדבר ההוא, זולת אם יהיה לו אונס. עוד נתרצינו ונאותנו ונתחייבנו שלא לשבח איש אחד ממנו את חבירו ואפילו שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין לכל מראה עיניו ושלא לקום איש ממנו לחבירו כאשר אין זה אתנו3) מלא קומתו רק הדור בעלמא, ושלא להפציר בכבוד, באופן שנתנהג כאלו כולנו כאיש א', ואין יתרון מקצתו אל קצתו, והעיני בשר לו לב יודע ערכו וערך חבירו, ומן השפה ולחוץ מפקנא ליה ליה באפי מריה.

עוד נתחייבנו שלא להקפיד שום הקפדה איש על חברו כלל ועיקר בין בענין התוכחות בין בענין אחר, ואם יחטא איש לאיש יכחול לו מיד בכל לב ובכל נפש.

כ"ז נתחייבנו בחיוב גו"ש ובקנו"ש בדל"ב מיד כולנו כתחז"ל, והסכמנו בכל האמור בהסכמה גמורה כתוקף כל ההסכמות הנעשות מימות משרע"ה, ויחי נועם י"א עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו וכו'. עזרנו אלקי ישענו ע"ד כ"ש, ולאות אמת ח"ש פעה"ק ירושלם ת"ו חדש ניסן שנת תקח"י מיסד. וקיים.

שלום מזרחי דידיע שרעבי ס"ט4). חיים די רוזה. רפאל אליעזר פרחי ס"ט. שלמה בלא"א דוד פירנאנדיש דיאש.

1) [עיין עמוד 48 הערה 1 ועמוד 52 הערה 2.]

2) [ר"י אלגאזי.]

3) [אבל כשהיה זר אתם, לא. בכדי שלא יבירו אחרים בפודיהם. א. ר—ן.]

4) [עיין לעיל עמוד 48 הערה 1, ור' שלום שרעבי נמנה לראש החברה אחרי התחדשותה (אחרי שהכירו החברים בגדולתו, (עיין להלן בתולדתו), א. ר—ן.]

יום טוב אלגאזי ס״ט. שמואל אלחדיף ס״ט. אברהם בעלול. חיא אהרן בכ״ר אליה הלוי ס״ט. יצחק מזרחי ס״ט. הצעיר חיים יוסף אזולאי ס״ט1).

בקצה היריעה מהשטר הנז׳ מצר ימין היה כתוב עור, וז״ל: יען שבעוה״ר החי׳ר מנחם בכ״ר יוסף היתה מנוחתו כבוד בחוץ לארץ, לכן הסכימו כל החברים הי״ו בהסכמה גמורה להכנים במקומו לכמה״ר ישמעאל אברהם סאנגוינטי נר״ו2), ואברהם היה יהיה בחברתינו איש ממנו בכתוב ומפורש לעיל, והחי׳ר אברהם הנזכר נתרצה ונאות בכל מכל כל. ולאות אמת ח״ש בהסכמת כל החברים הי״ו, והנה אמת נכון הדבר, ושריר וקיים.

שלום מזרחי דידוע שרעבי ס״ט. חיים יוסף דוד אזולאי ס״ט. יום טוב אלנאזי ס״ט. חיים די רוזה.

עליונים למעלה המיבו אשר דברו, ועד״א אני חזתם באהבה רבה, וזעירא דבית רבן אברהם סאנגוינטי 3).

[עד כאן ההוספה שלי—א. רבלין].

---

1) [כ״ציון וירושלם״ מוסיף שם ״יוסף ס...״ מכתב היד שלא ידע לקרוא כל חתימתו ולפי מספר השנים עשר אחרי ששנים היו בחו״ל אין צריך להוסיף. א. ר—ן].

2) [תמוהים הדברים, כי הלא ר״י אברהם סאנגוניטי חתום בין החברים על שטר ההתקשרות הקודם משנת תקי״ד? ואולי יצא ושוב נכנס. א. ר—ן].

3) [בשטר הזה חסרים מלבד הרב יעקב ישראל אלגאזי שנספטר, גם ר׳ יעקב בוטון ור׳ רפאל משה גאליקו, ובמקומם מלאו את מספר ה ש ג י ם ע ש ר חברים ר׳ יצחק מזרחי וחיד״א. ולא מצאתי זכר ר׳ יצחק מזרחי במקום אחר. — במאמר ״הקומונה אצל המקובלים בירושלם״ שהזכרתי לעיל, נתפרסם רק העתק חשני משנת תקי״ח (ושם כתוב תקי״ז), וחסר שם הרבה מגוף השטר ובמקום זה יש הוספה מפורשת: ״עוד נתחייבנו שלא לגלות הדבר הזה שנתחברנו לשום נברא שבעולם״. ושם חסר חתימת ר׳ יצחק מזרחי, ובמקומו יש החתימת יעקב בוטקי. וסדר החתימות של החכמים האחרים שונה שם ממה שנדפס כאן ושם כת״ב שהכניסו את אברהם ישמעאל ואת חיים סאנגוויניטי, וברור שזה טעות כי הכל שם אחד. כמו כן נזכרו שמה חברים נוספים הר׳ יעקב אלגאזי [?] ור״א בן אשר שנזכר להלן ור׳ שאול בי״ר אברהם מילא [?], והשמות טעונים ברור ומחקר. א. ר—ן

פרק שני

חכמי האשכנזים בירושלם בתחלת המאה הששית.
[וחכמי האשכנזים „החסידים“ שעלו והתישבו בימים ההם בצפת ובטבריה].

א ישוב האשכנזים בירושלם שנהרס על ידי החובות אשר נשו בהם הישמעאלים, עזב אחריו מצב עגום לחובבי הארץ אשר בחוץ לארץ אשר שאפו לבוא לחצרות אלקי יעקב. סכנות הדרכים והמסים שהוטלו גם על הספרדים — אשר הסבינו מכבר לדור במלכות התוגר והמכירים בלשונם — והחובות אשר נשו הישמעאלים מעדת האשכנזים ביחוד, הטילו מגור ופחד לבלתי בא אל הארץ הזאת, ועם כל זאת נמצאו עוד שרידים ויחידים אשר תשוקתם העזה וחבתם לארץ הרת אבותינו גברה על פחד לבם, והסתכנו בעצמם, והתחכמו בתחבולות שונות לבוא שמה, ולהתחפש במלבושי הספרדים וארחות חייהם לבל יכיר אדם בם שהמה זרים מבני האירופים, וגם בארחות חייהם הדתיים נגררו אחרי בני הספרדים, וישוו למו, כאשר לא היה להם בית מקדש מעט ובית דין קבוע, ואחיהם אלה, חטו להם רצון ויקבלו אותם באהבה, ולשמע ביאתו של איזה איש נכבד מערי חוץ לארץ היו שולחים תמיד אחד מעדתם להורידו על החוף ולמלאות מחסורו, ושמרו את סודו לבל יגלה דבר בואו להישמעאלים, וכאשר הכירו את מעלתו, כבדוהו ונשאוהו והושיבו אותו עם חכמיהם ורבניהם. אולם האשכנזים בידעם כי לא זאת המנוחה והמרגוע, וכל עוד שלא יהיה להם קבוץ שלם מעדתם, ונחלת בית מדרשם בית הכנסת „דיר אל אשכנז“ מסור ביד צר, תרחף עליהם לעולם סכנה תמידית, היו מתאזרים כדי שנה לעזור רצון אחיהם באשכנז, למען יקומו לעזרתם, אבן לא עלתה בידם, ולבן הוכרחו לכונן הישוב שלהם בצפת וטבריה, כמובא להלן בפרק הזה, שחשבנו בו גם כל גדולי האשכנזים אשר שמו שם משכנם, באשר פחדו לנפשותם לגור בירושלם, אולם לאט לאט הגיעו גם אל מטרתם לגור בעיר הקודש ירושלם, ובסוף המאה הששית בא להם הרשיון ממלך מצרים לבנות את החורבה בדיר הנזכר, ובא להם מאמר מלך אשר פטר אותם מההוכות שנשו הישמעאלים מאבותיהם האשכנזים הראשונים, ואחרי כן בזרוח אור הדרור והחופש בארצות התוגר, עם בא הקונסולים שנשלחו ממדינות אירופא להגן על נתיניהם אז חיתה רוחם ואזרו עז במשך שנים מועטים של סוף המאה הששית וראשית המאה השביעית, לכונן ישוב גדול של אשכנזים, עם בתי דינים מיוחדים בתי כנסיות ומדרשות ומוסדות, וכו'.

אברהם גרשון קוטאביר. ב הראשון אשר הסתכן לבוא אל הקרש, היה הרב החסיד ר' גרשון קוטאביר. בא"ה"ק בש"ת"ק ליצירה, ובעברו דרך עיר רמשק התראה שמה עם הנאון החסיד ר' חיים ן' עטר ז"ל, ויועדו יחדיו, וכל אחד התבסם מתורתו של רבירו. והגדה תספר: שהרא"ג ז"ל מסר לו פרישת שלום בשם גיסו הקדוש הרב ר' ישראל בעל שם טוב, שצוהו על ככה, וגילה אותו שיסצא בעל"ו את הר"ח ן' עטר ז"ל, ומהעתק דברי המכתבים מאוצר כרמולי שנעתקו בספר ירושלם שנה ב', שמזכיר שם הרא"ג ז"ל, ואסר: "זה שבתי בחברון ו' שנים, וזה ד' שנים שקבעתי דירתי עם בני ביתי בירושלם", אנו לומדין, שבתחלה התישב בעיר הגליל צפת כחמש שנים, כי המכתב הזה נכתב שנת תקי"ז, אשר כבר היה כט"ו שנים בס"ה בארץ הקדושה1), אולם גם בחיותו בחברון ובצפת, ביקר לפרקים את עיר הקדש ירושלם, והיה מחליף מכתבים על ידי משולחי אה"ק לחוץ לארץ להודיעם מחבת הארץ וקדושתה. ובספר פרי מגדים או"ח סימן תקס"א אשל סק"א כתב, וז"ל: "ושמעתי מאדוני אבי הרב ז"ל, שאמר כמדומה בשם החסיד ר' גרשון ז"ל קוטבר, שבא לירושלם וראה בשלותה עמים יושבים בה, ובכה ואמר שזה שאומרים "בראותי כל עיר" [ירושלם של מטה] על תילה בנויה, "ועיר האלקים מושפלת" [ירושלם של מעלה], כו' שם ניכר החרבן", כו', עכ"ל. ובספר חבת ירושלם מובא, וז"ל: שמעתי שהרב ר"ג קוטאביר אמר קינות לפני כותל המערבי, ונתעלף כמה פעמים מרוב המרירות, עד שבקושי הקיצו אותו, ע"ש.

הרא"ג ז"ל היה גיסו של רבנו הקדוש ר' ישראל בעל שם טוב, ובספר "בן פורת יוסף", מובא נוסח אגרת שנתן הבעש"ט להרב הק' ר' יעקב יוסף כ"ץ, רב מפולנאה, בעל המחבר כפר תולדות יעקב יוסף, להביאו אתו לגיסו ז"ל, אך על ידי עכוב לא נסע הרי"י לשם [ומעות הוא ביד המחבר ספר שה"ג החדש שכתב עליו שהיה רי"י מתושבי עיה"ק]. שם במכתב ההוא יתאר את הרא"ג

---

1) [עיין לעיל פרק א' סימן א' בתולדות הר' חיים ן' עטר, ובהערותי שם. וכאן אנו מוצאים ברור דעתו של הרב פרומקין ז"ל, שהרא"ג בא לא"י בשנת תק"ב דרך דמשק, ושם התראה פנים עם הר"ח בן עטר, ומכיון שכן מביא ראיה מהמכתב שבאוצר כרמולי הנ"ל שרא"ג התישב בצפת חמש שנים, ומובן שהמסקפקים בביאתו של הרא"ג בשנת תק"ב מביאים ממכתב הנז' ראיה להיפך שלא בא לפני שנת תקי"ז. והם אומרים שבשנות תקי"ד תקי"ה היה הרא"ג בקושטא בדרכו לא"י, כמוכח משו"ת שבנודע ביהודה. אבל הרב פרומקין מפקפק, אם רא"ג שנזכר בנב"י הוא רא"ג קוסיבר, והדבר שקול ושעון מחקר רב. שמעון באוצר ישראל לאייזינשטיין בערך קוסובר. וכבר התעוררנו בזה בזמן האחרון מגדולי הרבנים החסידים, כמו הרבי מגור ואחרים, וגם מראשי המשכילים וההיסטוריונים, כמו הח' דובנוב, וחקרו על צדקת הכתבים שבספר "גנזי נסתרות" שנזכר לעיל. ודעת הח' דובנוב—ועמו הח' אברהם כהנא—(עיין ספרו "ר' ישראל בעל שם טוב" עמוד 66—97) שהרא"ג בא לירושלם בשנת תק"ב, כמו שמספרת ההגדה. א. ר—ן].

ז"ל בתואר "הרבני המופלא החסיד המפורסם בתורה ויראה". ומזכיר בו שקבל אגרתו ביריד לוקא אשר שלח על ידי ה מ ש ו ל ח ש ה ל ך מ י ר ו ש ל ם, והודיעו במכתב ההוא מאימת הדבר שנתפשט במאהליאב, ובוואליכיי, ומדינות הקדר, ומזכיר שם מההשבעות שעשה בשנת תק"ז, ועליות נשטה בר"ה שנת תק"י, וכתב: ורציתי להרחיב הדבור ולטייל אתך באריכות, אך מחמת הדטעות אשר נזכרתי פרידתך ממני, לא יכלתי לדבר, אך בקשתי ממך לחזור על דברי מוסר שלי שאמרתי לך כמה פעמים, ושיהיו תמיד על רעיונך. ולהגות ולדקדק בם, כי תמצא בכל דבר מיני מתיקות, כו', השם יודע שאין אני מיאש עצמי מנסיעת ארץ ישראל, ולהיות עמך ביחד, אך אין הזמן מסכים לזה. ע"ש באריכות רב1).

---

1) [כל המכתבים, מהרא"ג ואל הרא"ג (מהבעש"ט) ואחרים, המזכירים את הרא"ג נתפרסמו בספר "גנזי נסתרות" (ירושלם שנת תרד"ף) ע"י רח"א ביחאווסקי בחלק הראשון מן הספר, הנקרא אור־ישראל, במספרים א', ב', ג', ד', ח', י"ג, י"א, ס"ה, ס"ז, ס"ז וקמ"ג. ובשביל שאין הספר מצוי והמכתבים שם בלי סדר ובלי מפתחות, אמסור כזה תמציתם ותכנם מה שנוגע לתולדות הרא"ג: מכתב הראשון הוא משנת תפ"ט לפ"ק, מהבעל שם טוב—טרם התגלותו—לרא"ג.

מכתב ח' הוא מהרא"ג לגיסו ר' ישראל בעל שם טוב, נכתב בפרשת חוקת ת ק " ב י ת בצפת. ובו מזכיר שראה את הר"ח ן' עטר (והמכתב הזה הוא החשוב למזויף כמו שנדי לעיל ושטולח להבעש"ט תיקון לתפילין מעצי זית (כדאי לעמוד על הדבר הזה, כי קשה להאמין שזיפן המציא דורון כזה מארץ ישראל, תיקי תפילין מעצי זית, ואף כי באמת לא שמענו ולא ראינו שעשו תיקון לתפילין מעצי הזית, אבל הדבר מעניין וראוי לחשומת לב).

מכתב י"ג מהבעש"ט לרא"ג משנת תק"ח, בו מודיע ששלח לו כסף, ע"ב אדומים, ומבקש ממנו ב ש מ י ם ע ל ה ב ד ל ה

מכתב ט"ז הוא מהבעש"ט למחותנו הקדו" ר' משה מקושיב, ואפשר לשער שהוא בנו של רא"ג שנזכר להלן במכתב ס"ו.

מכתב נ"א משנת תקי"ח מהבעש"ט אל גיסו רא"ג "יושב בשבת תחכמוני בעי"ק סתם — תובב"א (כנראה בירושלם, ואז נמצא רא"ג בירושלם ונמנה בין חכמי ישיבת מדרש החסידים כמו שנזכר), ומודיע לו ששלח לו מאה אדומים מעות רמב"ן.

מכתב ס"ה מהבעש"ט—בערך שנת תקי"א—להרא"ג ו א ש ת ו ב ל ו מ א, והוא תשובה על מכתבי רא"ג, בו מאריך הבעש"ט על דבר הדבר שנתפשט אז בעולם, ועל עלית נשמתו ו"תקונים" בינו לבין רא"ג לשכך הקטרוג שבשמים, וכי אינגו "מיאש עצמו מנסיעה לארץ ישראל". והוא שמביאו הרב פרומקין ז"ל מספר "בן פורת יוסף".

מכתב ס"ז הוא גדול מאד, בלי תאריך, והוא מהרא"ג אל הבעש"ט, ונכתב בחברון, ושם מזכיר את בנו הקטן אשר אתו בחברון — כנראה אפרים פישל הנזכר להלן — ואת בניו משה ויקיר, והקטן יצחק ואחנו אהרן, שהיו כלם בחיי. במכתב הזה מספר מבקורו בירושלים שהאשכנזים שם, מגדלם ועד קטנם (ונראה מזה שנמצאו גם אז מספר חשוב של אשכנזים ועי' בדברי הרב פרומקין בסי' א' מס' זה) הפציר בו להיות להם לראש אבל הוא מאן בזה. בירוש' הספיד את הרב מצפת, קומעם ז"ל. (הוא הרב בנימין קאזיס שנזכר בשה"ג בערכו), ושם הוא מספר על המחלות שבצפת ובירושלם, מפני מי הבורות המעופשים. והבריאות בחברון ששותים

הרב ראי"ג זי"ל ה"יה מקובל אלקי וחסיד, הגאון ר' יהונתן מזכירו בתואר חזה: "חסיד מפורסם, מופלג בתורה ויראה מקובל אלקי", על עדותו שכתב על הרב הגאון ר' חיים ירוחם ויל"נא. וכן הגאון בעל נודע ביהודה, בשו"ת אהע"ז סימן ע"ג מתאר אותו בתוארים נדולים, וקורא אותו: "מחמד עיני, חסדת לבי, ליש ולביא, מופלג בתורה וחסידות, לו עשר ידות, שושן סודות, נר ישראל כו' קבלתי מכתבו ושמחתי בשלומו, ונתתי שבח לה' אשר לא עזב את חסידו, ורגלי חסידו ישמור".

[כן כתב בעל שה"ג החדש, שעליו כיון הרב הנוב"י, ואני מסתפק הרבה בדבר, כי הראי"ג שהזכיר הרב הנוב"י כתב מכתבו אליו מעיר קושטא, ושם הודיעו ממינוי השר זונאנה אשר פקד אותו המלך על משמרת אביו, ומענין מו"ם של תורה שהיה לו עם הגאון ר' יצחק בכר דוד, ואנחנו לא מצאנו להראי"ג קושאביר זי"ל, שנפרד מהקדש לבוא לעיר קושטא][1].

במשך הזמן שחיה הראי"ג בארץ הקדושה, התלקטה בימיו עדה אשכנזית קטנה, אשר עמד בראשם הוא והרב ר' **אריה יהודה מאפטא**, ור' **מרדכי**

שם מים מכארות האבות. ועוד הוא מספר על שכונת יהודים וחצרם בחברון, ועל יחס הגוים ליהודים שם. שם מספר על ספורי הפלאות ששמע על דבר החכם אחד ממדינת חמערב והוא ניצוץ של משיח — ששבק חיים זה כמו ד' שנים (והוא, כפי שמשערים הרב חיים בן עטר). ובסוף המכתב כותב ביחוד לבן אחותו ו ת ל מ י ד ו **צבי הירש**. המכתב הזה הוא כנראה הראשון לבואו לא"י? התישבותו בחברון בשנת תק"ו, ואם נאמר שהיה בארץ ישראל ובדמשק ובצפת בשנת תק"ב, אנו מוכרחים לומר שיצא אח"כ לחו"ל וחזר שנית בשנת תק"ו, וכמו שחערותי לעיל בתולדות הר"ח בן עטר.

מכתב ס"ז הוא מראי"ג לגיסו הבעש"ט, מחשון התקי"ז, ולאשתו—אחותו של ר' גרשון—מרת לאה רחל, ולבניו של ר"ג, משה הבכור, ויצחק (בנו יקיר הנ"ל עלה כבר לארץ—ונזכר בין חכמי הישיבה חסד לאברהם כמו שנזכר לעיל עמוד 44) בו מודיע מפטירת אשתו—בלומא—הנ"ל, ומודיע רצונו לנסוע לארצו לישא אשה, ושם מזכיר את בתו אסתר ששדכה עם בן הרב מרדכי רבינו מאזמיר בחברון, וגם שעומד לשדך את בנו—הקטן—אפרים פישל הנ"ל. ובסוף המכתב מוסר דרישת שלום מבניו אשר אתו יקיר, חיים (הוא חיים אהרן), בתו אסתר ובנו אפרים (פישל) ובנו יהודה, ונכדיו יקיר ושמואל.

מכתב קמ"ג מספר על חלופי תשובות שבין הבעש"ט והראי"ג על אודות מראה נבואה שראה הבעש"ט על ראי"ג שנענש בשביל ש ה ע י ז פ נ י ו נ נ ד ה ר ב א ב " ד [?] ושבקנאותו נידה חכם אחד שלא כדין. א. ר—ן].

1) [לא צרק בזה הרב פרומקין זי"ל. כי מהמכתבים שנזכרו לעיל מוכח שכן היה הראי"ג בקושטא קרוב לזמן ההוא — תק"ה — וביחוד ממכתב סימן ס"ו שבגנזי נסתרות, ובאותו המכתב מוכר שחרב יצחק אבד"ק קושטא עלה יחד עם הראי"ג לירושלם ומת בה קרוב לביאתם. אבל אין זה הרב יצחק בכר דוד בעל "דברי אמת", שנזכר בנודע ביהודה, ולחנם חשד הגאון רמ"ד פלוצקי שליט"א את המכתב הנזכר למזויף רק בשביל שהחזיק את ר' יצחק ראב"ד דקושטא לאחד עם ר' יצחק בכר דוד, וצדקתו של המכתב הנזכר—סימן ס"ו—מוכח מתוכו ומענינו כאשר אוכיח להלן. א. ר—ן].

פתחיה ובנו ר' יקר[1], והם החתומים על מכתב אחד מר"ח אייר שנת תקי"ז, שכתבו מירושלם להקצינים דק"ק מין בתודה על הסך שש מאות ליטרות, שנתקבל על ידי הרבני ר' בערמן שפייאר מין, ליד משולחם הרב ר' שניאור, פיובוש, ובבקשה לעתיד, שלא ירימו פרי נדבתם על ידי שלוחים אחרים אשר לד' ארצות, כי קצרה היריעה מהכיל גודל השוד ושבר שמצא אותם ביתם ההם, וגורלם רע וסר יותר מאחיהם הספרדים, ששולחים להם די מחסורם, ועשו להם כמה ישיבות והספקות, כי קציני האשכנזים מעליטים עין מהם, וזה שבע שני רעב שפסקו אנשי אמנה משלוח להם פרי נדבתם, עיין שם במכתב ההוא שנעתק בספר ירושלם שנה ב', באריכות[2].

להרב ראי"ג היו לו שני בנים, האחד הוא ר' יקר, החתום עמו במכתב הנזכר, והשני הוא ר' **חיים אהרן**[3], הוא הרב שנשלח לשד"ר על ידי הרה"נ ר' חיים ירוחם וילנא, לק"ק מין, בשנת תקכ"ח ליצירה, ובקשו אותם לקיים הבטחתם שהבטיחו לשלוח מדי שנה שני מאות לירות, על ידי השליח מיוחד החכם השלם והכולל ר' חיים אהרן בן לאותו צדיק כו' ראי"ג קוטאביר זללה"ה.

ספרי הרב ז"ל לא נודעים לנו, אך באיזה מקומות מספרי המחברים, מובאים דברי תורה משמו, עיין בספר שמחת הרגל להרב חיד"א, מה שאמר לו אביו ר' יצחק זרחיא משמו של הרא"נ, בענין טעות הגואל דלא דרש מואבי ולא מואבית, אף על פי שדרש עמוני ולא עמונית, [ועיין בספר אמר יוסף אלקלעי דף צ"ד, ועוד בהרבה מקומות שהביא חדו"ת משמו. ומכנהו "מאור עינינו הרב"].

זמן פטירתו של הרב לא מצאנו מפורש, אך ממכתב הנזכר משנת תקי"ז נודע לנו שהיה אז בחיים עדיין[4], וממכתב השני שנכתב לק"ק מין בשנת תקכ"ג בפרשה פינחס בחתימת בנו ר' יקר הנז"ל, שכתב על אביו ראי"ג "זכרונו לברכה. לחיי העולם הבא". ולא כתב עליו "הריני כפרת משכבו", נדע מזה שנפטר קודם זה הזמן בשנה אחת לפחות[5].

---

1) [או יקיר. א. ר—ן].

2) [וכ"ברכת הארץ" לר' ברוך דוד כהנא מצפת. א. ר—ן].

3) [מן הכתבים הנזכרים מוכח שהיו לו ששה בנים, והם: משה ויצחק בחו"ל. ויקיר, חיים אהרן, אפרים פישל ויהודה ליב בארץ ישראל. ובתו אסתר וחתנו אהרן, בחו"ל. ולהלן מוזכר נכדו שנקרא על שמו בירושלם ראי"ג אשכנזי. א. ר—ן].

4) [ועיין לעיל שנזכר ברשימת החכמים בישיבת החכמים של ישיבת מדרש החכמים שנכתבה בימי הספירה של שנת תרי"ח. א. ר—ן].

5) [באוצר ישראל בערך קוסובר, כותב שנפטר בשנת תקכ"ב, והמקור לא ברור.

ג הרב הגדול ר' **דוד יקותיאל כהנא** דיין מצוין, ואחד מרבני ירושלם בזמנו של הרב ר' אליעזר נחום והרב בעל בתי כהונה, וחתום בהסכמות ותקנות ירושלם המובא בספר חוט המשולש, אחרי הרב בעל אדמת קדש, ובשנת תתפ"ז ליצירה, בזמן הרב ר"א ן' נחום, ושם מובא כל סדר הרבנים שהיו בזמנו. וזה סדרן:

אליעזר ן' נחום, עובדיה משה גואיקל, יצחק ערוך, יעקב אשכנזי, דוד יקותיאל הכהן, יאודה בכיר עמרם דיוואן, טיוחם בכיר שמואל, ישראל מאיר מזרחי, יצחק זרחיא אזולאי, מנחם ן' חביב, אברהם אלמושנינו, נסים בכיר משה מזרחי.

הרב הזה היה דור שלישי להגאון ר' דוד הכהן, שהיה בזמנו של הרב ר' משה גאלנטי, בעל ספר דעת קדושים, ונזכר לעיל בחלק שני פרק חמישי סימן יוד. וכשהיה בן שרתי שניהם נשאר יתום מאביו ואמו פרנסתהו ממה שהרויחה במעשה ידיה, ואך לשמע אזן שמע חסידותו ושקדנותו של מר אביו ז"ל וגדלו בתורה. והיה קרובו של הגאון הרב בעל בתי כהונה, כמובא בספר כתב יד הנמצא בידי והוא לגאון אחד אשר לא חתם בשמו עליו, על ספר יו"ד, ומביא שם את הרב ר"ד יקותיאל ז"ל, לענין כהנים החפצים להשתטח על קברי צדיקים, וקורא שם להרב בעל בתי כחונה "מר שניי". הרד"ך ז"ל הוציא לאור ספר "דעת קדושים", לזקנו הרב, בערכי כל הדינים הנמצאים בתשובות, והוסיף עליו הרבה חנהות משלו, ויסראהם בשם "שלל דוד", ומזכיר שם כי אין לו יורש שיזכיר שמו עליו, ועד אליו לא פסקה תורה מזרעו. וחבר ספר "לדוד אמת", פירוש על ספר חזהר, והנהות על ספר התיקונים אשר קראם בשם "יד כהה". והיה הרבה פעמים בשליחות מצוה בעיר תונים וליוורני, ושם עשה הנהותיו [מובא כן בספר שלל דוד]. ונפטר בעיה"ק ירושלם, ועל ציון מקום מנוחתו בהר הזיתים, נוסח המצבה שמדרה בחייו בלשון הזה: "לדוד אליך ה' נפשי רוחי ונשמתי כו', זכר עניי ומרודי צרות רבות סבבוני כו' כי"ד מעתיר המקוה לחסד אל. שפל אנשים, דוד יקותיאל כהנא, כו'1).

גם מקום קבורתו לא נודע היום בירושלם, והמצבה נאבדה זה זמן רב. א. ר—ן].

1) [הרב המחבר ערבב בזה את הרב דוד יקותיאל שנספר בראשית המאה הששית, עם הרב יעקב דוד יקותיאל כהנא, שהיה כנראה נכדו של רדי"כ. והמו"ל את הדעת קדושים ומחבר הספרים והשדי"ר הוא ר' יעקב דוד יקותיאל שחי במחצית השניה של המאה. ובשנת תק"ע נמצא בשליחות ארץ ישראל בחוץ לארץ (עיין ירושלם לונץ כרך י"ג עמוד 217). וכל דברי הרב פרומקין מראשית הפסקא "הרב הזה" וכו' שייך לריד"ק השני, והיה דור ש ש י —ולא שלישי—להגאון ר' דוד הכהן, וברור. הרב דוד יקותיאל כהנא מבית דינו של הרב חזון נחום, חתום עם רבני ירושלם בהסכמותיהם על הספרים: חוט המשולש (תקצ"ט), שמע יעקב

ד הגאון הגדול ר' **יצחק הכהן רפה־פורט**, בן הרב ר' יהודא כהן רפה־פורט מגזע כהונת עולם אשר בלובלין, אביו ר' יהודא היה חתן הגאון ר' דוד הכהן בעל ספר דעת קדושים בזמנו של הר"מ גאלנטי, והוא היה תלמיד הרב פר"ח, וחברו היה סוהר"ש אלגאזי אב"ד בסצרים, והלך בשליחות מצוה סעיה"ק צפת ת"ו. ובחזירתו קבלוהו לרב בעיר איזמיר, ויהי שם ארבעים שנה. ולעת זקנתו חזר לעיה"ק ירושלם ת"ו, וקבל"ה שם לרב. ואני הצעיר כתבתי שטר הרבנות מכוללות עיה"ק, ותלמידיו: הרב הכולל מוהר"י שאול, והר"ח בכ"ר דוד אבולעפיא, והחכם השלם המקובל "קול בן לוי", והרב המופלא חסידא קדישא סוהר"ם רובינו1),וסוהר"ש נעים" [לשון שה"נ אות ו' שכ"א],הרב הגאון הנזכר נתקבל לראשון לציון בעיה"ק ירושלם, אחרי אשר נכבה נרו של הגאון ר"מ מזרחי שהלך לעולמו הצדק בשנת התק"ט ליצירה2)

חזון נחום (תק"ב), שו"ת רדב"ז (תק"ה), נחפה בכסף (תק"ו), ראשון לציון (תק"ז), קהלת ן דוד (תק"ח), אגן הסהר (תק"ט) וחיי עולם (תקי"ב) (ממפתח ההסכמות מספר 609). ויש להוסיף ע"ז הסכמתו על ספר קריאת שמע כמו שמזכיר הרב המחבר בסימן שאחרי זה א. ר—ן].

1) הרב המופלא חי"ק מו"ה מרדכי רובינו הוא בעל ספר שמן המור, שו"ת בפלפול עצום [מע"ס ש' ע"ג]. ועמש"ל ח"ב פי"א אות ו' בשם השה"ג שהרב ר' יהוסף קונקי בן אחיו של המחבר ספר אבק סופרים היה ג"כ מורו ורבו של הבתי כהונה ז"ל.

2) הרב ר' יוסף שווארץ בספרו תבואות הארץ דפוס לונץ דף תכ"א,כתב: "בשנת תק"ה היה הראש ר' חיים משה מזרחי כו', ובזמנו היה ר' אליה רולא, ר"ג חיון, ר' משה בולא, ור' ישראל יעקב אלגאזי, ואחרי מות רח"מ מזרחי, נעשה הוא [רוי' אלגאזי] אב"ד ור"מ בירושלם, והוא בן הר"ש אלגאזי הנ"ל, רב במצרים כו', ובשנת תקי"ד הראש הר"ר יצחק הכהן בעל בתי כהונה", כו', ע"ש. והנה מה שכתב שהיה בן הר"ש אלגאזי, כבר הזכרנו לעיל שהוא טעות יען שבספרו שארית יעקב ושמע יעקב, חותם עצמו במפורש: ישראל יעקב כ"ר יו"ט אלגאזי, ומספידו שם בתשלום שנתו ש' התפ"ז, אך רע מזה, הוא הטעות השני, במה שכתב שנעשה אב"ד ור"מ אחרי הרח"מ מזרחי, ולדבריו נתקבל אחריו הרב בעל בתי כהונה בשנת תקי"ד, וזה אי אפשר להאמר, כי מצאנו חתימת הרב הזה בספר קריאת שמע, ובספר התקנות אחרי הרב בעל בתי כהונה בהרבה מקומות, וגם זה קשה להאמר שהעבירוהו מנשיאותו אחרי ביאת הרב בעל בתי כהונה, וידענו שהרב אלגאזי נספר שנת חתקי"ו, והרב בתי כהונה כבר היה לראש קורם לזה. ומעלין בקדש ואין מורידין! וגם מ"ש שהרב בתי כהונה נתקבל לראש בשנת תקי"ד, אין האמת כן, רק שנתקבל לראש תיכף אחרי מות הרח"ם מזרחי, כמובא בספר קרית מלך רב משנת תקי', ומובא בספר שה"ג שבזמנו של הרב ב"כ, נשמעה תרועת מלחמה של היעב"ץ על הגאון ר' יהונתן מפראג, וזה היה בשנת תקי"א—תקי"ב, וגם במה שפרט שבזמנו של המזרחי היה ר' אליהו רולא, וחיון ור"ם בולא, לא ידעתי במה זכו רק אלו לפורסם בזמנו, ולא כל שארי הרבנים והב"ד שלו? וגם מה שכתב הרה"ג ר' יצחק פראג ז"ל בגליון הכתב יד שלי, שהרר"י אלגאזי נתקבל לאב"ד אחרי הרב בתי כהונה לא נתברר לי עדיין, כי לפי מה שנזכר בציוני הקברים שהרב טיוחס נספר ש' התקל"א

הרב הנזכר היה כמעיין המתגבר בתורה, מלא בחריפות רב ובקיאות, וכל רז לא אנים ליה, כל גדולי תורה וגאוני הדור המפורסמים חרדו ממעלתו והריצו אליו ספקותיהם. חבר ספרים חברה בכל מקצעות התורה, וכמוכא בספר שה"ג להחיד"א ז"ל, שבהיותו עומד ומשמש לפניו, ראה תיבה מלאה מכתבי קדש שלו, אבל לא נדפס רק ספרו הגדול בית כוונה שני חלקים, וכולל חלק בית דין שאלות ותשובות, בית ועד באורים ללשונות הפוסקים, בית אבות חרושים על הש"ס, בית מדרש דרושים. ומלבד מעלת גדלו בתורה היה מנהיג הדור בטוענות ודעת ואזן וחקר באספת חכמי דורו תקנות לרפא צרת הבת ירושלם, ולהציל שה פזורה ישראל משיני טרף החפצים לבלעהו1). החכמים מבית דינו, היו: הרבנים הגאונים בעל פרי האדמה, והרב בעל שלל דוד2), ור' ישראל יעקב אלגאזי, והרב בעל נחפה בכסף, ור' יצחק זרחיא אזולאי. ור' יעקב אשכנזי, ור' יוסף חאסון, ור' אברהם אלחדיף, ור' נסים ברכה. כלם נזכרים בחתימותיהם על ספר קריאת שמע להגאון ר' יעקב. האב"ד פאדובה.

הגאון האדיר הלז בחריצות שכלו ושנינות דעתו אשר דרך בדרכי סורו הגאון בעל פר"ח ז"ל, היה מפורסם מאד אצל רבני דורו, והגאון החריף בן עירו בעל שער המלך ז"ל, בכל מקום שמזכירו, יכנהו בתואר "מרן מלכא", ותלמידו הגאון ר' יעקב שאול בהסכמתו על ספר מאורי אור להמקובל הרב ר' ר"מ בקייאם. כאשר הזכיר שם מורו שהסכים על הספר הזה וכתוב שם דברים אלו: "עין בעין יראו המלך הקדוש, הוא אבינו מלכנו נשיא אלקים בתוכנו רבן של כל בני הגולה מורנו ורבנו, כו'. הכהן הגדול בעל ספר בתי כהונה ריש מתא דעיה"ק ירושלם כו'. כן צויתי מפח קדוש יום תעלותו על הארץ הטובה, אותי צוה ויאמר: קח לך גליון וכתוב כי ירפים מעין שופריה", ע"כ

וירענו שהיה נשיא בירושלם י"ו שנה כמובא להלן, אם כן נתקבל הרב מיוחס לראש תיכף אחרי פטירתו של הרב בעל ב"כ, וקרוב לאמר שהריי"א שמש בכחונתו זמן מועט אחרי הרב בעל בתי כהונה עד שנת תקי"ו, השנה שנפטר בה, ואחריו היה הרב מיוחס לראש, מזמן ו' תמוז תקי"ו עד כ"ב מנחם תקל"א, והוא כמ"ו שנה ומעט יותר.

1) ההסכמה משנת התקי"ד נגד שחוק הקארטין ושחוק עצמות (הנקרא דאדום) . . וששום בת ישראל.. לא תצא בלי מכסה על מלבושיה הנקרא ליזאר... ושום בר ישראל לא יסכור יין ושכר לשום גוי וערל.. על האופים שלא יקחו משרת רך בשנים.. ושום אשה לא תלך אל התנור... ואשה שלא השליטה ארבעים שנה לא תוכל לבוא לביהכ"נ למנחה וערבית... ועל החתום יצחק הכהן, אליהו רולו, רפאל משה בולא, יונה נבון, מנחם יוסף מזרחי, ישראל יעקב אלגאזי, מיוחס בכ"ר שמואל ס"ט. נסים ברכה, אברהם אלחדיף ס"ט, יוסף בכ"ר אהרן חאסון, ויצחק זרחיה אזולאי.

2) [כנראה שכון בזה אל ר' דוד יקותיאל כהנא שנזכר בסי' הקודם, אבל כבר העירותי בסימן הקודם שאין הוא בעל השלל דוד. א. ר—ן].

בזמנו של הרב ז"ל היתה המחלוקת הידועה עם הגאון ר' יהונתן ז"ל כמובא בטע"ם ק' צ"ה, וז"ל: "ובימי חרפי בזמן הרב הגדול סבא קדישא ר' יצחק הכהן בהיותו רב בעיה"ק ירושלם, נשמעה קרן מלחמה כי רבים מלוחמים מגאוני אשכנז עם מהרי"ז הג"ז. ורבני גאוני עיה"ק לא ידעו אמתת הרבורים, ולחיכן מגיעים ומה טיבן של ענינים, ודי כי בארעא קדישא לא נמצא איש מפקפק על שום דבר תורה ורז"ל ח"ו, כו'. גם אין לומרים בעיה"ק קבלה כי"א בשטונה שערים שהועתקו מכתבי מהרח"ו עצמו כו', ותו לא. כי אפילו בכתבי האר"י חוששים לספרים וסדרים אחרים, והוצרכתי לכתוב זה יען ראיתי דתלו בוקי סריקי ביושבי ארץ ישראל, וכתוב בספר שרו להו מרייהו", עכ"ל. והטבין יבין שהדברים הללו נרמזים אל ספר המטפחת שהזכירו בטע"ג י' רנ"ד, שחברו הגאון היעב"ץ בקורת על ס' הזהר וכתבי המקובלים, כדי להוציא מכללם דרכי למודם של המקובלים יושבי אה"ק. הסכמותיו של הרב ז"ל מצאנו בספר קרית מלך רב משנת תק"ז, ובספר קריאת שמע לר' יעקב חזן[1], האב"ד דעיר פאדובה לבטל מנהגם שהנחינו לקרות קריאת שמע בנינון המוסיקא ובהפסקות מרובות, ובספר פרי הארץ ח"ב בהסכמות רבני ירושלם[2], ועיין בספר התקנות והמנהגים חלק או"ח כ"ז, ובאהע"ז ט' וניטין ל"ט, ס"ב, ס"נ[3].

וראיתי בספר נ ו נ ה צ ד ק שחותם עצמו לנכד להרב הגאון ז"ל, וז"ל: "יאודה אהרן הכהן בלא"א הרב הגאון כמו"ה משה הכהן תקלי זללה"ה, בן הרב המפורסם הגאון כמו"ה יאודה הכהן זצוק"ל, מחבר ספר בתי כהונה", ע"כ. ויש שם טעות דמוכח, וצ"ל יצחק בר' יאודה הכהן, ועמש"ל חלק שני פרק שביעי אות ה' לענין חתימתו של הרב, שהיה חותם עצמו רפה־פורט, שעליו אמר הגאון בעל פני יהושע דילכון אמרי, דילנא הוא, ע"ש.

1) [אוצר הספרים מיחס את הספר קריאת שמע להרב בנבנשתי גאפיניייו, וגם הוא על מנהג קורפו בעניו ק"ש בניגון ושיר. א. ר—ן].

2) [בפתחת ההסכמות מספר 1368–1369, ערבב ויחס לר' יצחק הכהן אחר, הסכמותיהם של שנים או שלשה שנקראו בשם יצחק הכהן, האחד הוא דנן בעל בתי כהונה ושני הוא ר' יצחק הכהן משונים, ושלישי מחברון? ולעומת זה חלק בטעות את ר"י הכהן בעל בתי כהונה מר"י הכהן הרב באזמיר. ואנכי ברורתי מרשימתו את הסכמותיו של ר"י בעל בתי כהונה, והם על שארית יעקב וקרית מלך רב (תק"י), גולל אור (תצ"ז) ובאוצר הספרים תקי"ז? א. ר—ן]. חיי עולם (תקי"ב), שלחן גבוה ופרי הארץ ח"ב ושער יוסף (תקי"ד) ומאיר בת עין (תקמ"ו) כל אלה בירושלם, ובאזמיר נתן הסכמותיו על: משכנות יעקב (תס"א). חוזה דוד (תפ"א), מר דרור (ת"צ) ומגן אבות (תק"ח). א. ר—ן].

3) [בשבלים בודדות" אספת מאמרים שיצאו לאור ע"י ר"א דיינארד בירושלם שנת תרע"ה, נדפס כתב תעודה מהרב הגדול שבאזמיר יע"א..." בשביל השדר מא"י הרב שלמה עבאדי. ונתחם שם בשנת תק"ח "הצעיר יצחק הכהן מעה"ק ירושלם תוב"ב". ובמעגל טוב" לחיד"א (הוצאת ערייסאן) עמוד 23 מספר החיד"א ע"ד היחס שבין הר"י הכהן ובעל "פני יהושע", ע"ש. א. ר—ן].

הרב הגאון הנזכר נפטר בעיה"ק ירושלם, ושם חלקת מחוקק ספון על חר חזיתים, אבל לא נזכר על מצבתו פרט חשנה שנפטר בת, וזח לשונה: "קבר שלי המאור הגדול חרב המופלא מר ק ש י ש א כמוי"ח יצחק הכהן זלל"ח, תנצב"ה". ועמש"ל בהערה מרז שנראה לעניד שחלך לעולמו חצדק קרוב לשנת תקט"ו1). וכל אבירי גאוני ישראל אשר בעיה"ק קשרו עליו מספר מר וכבר, וגם תלמידיו הגאונים ר' יעקב שאול באזמיר, ורש עליו לשטועה כי באה בכוות רבו תנזכר וכן הגאון בעל שער המלך אפטיר עליה, ונרפם בספרו דרך השער,חנספח לם' דרכי חים2).

ה הרב המקובל אלקי, ר' **חיים ירוחם וילנא**, סגזע היחם והמעלה בנו של הרב הגדול ר' יעקב וילנא ז"ל בעיה"ק מאורות נתן תג"ל. הרב הגדול חזה חיה מגדולי עיה"ק שנתגדלו שם בלחץ ובעוני, ועמד תמיד בפרץ ישראל להושיע עניי עם, והכנים עצמו בערבות עבור אביו שהתחייב למענם לישמעאלי אחד ח א ס א ן ג י א ו נ י, סך אל"ף ומאה ושלשה ושבעים זהובים, לפדיון קחלת אשכנזים ונתוסף על זה רבית על רבית, עד שעלה עוד שני אלפים ומאתים, ועל ידי זה היה שרוי רתמיד בפחד וברעדה, ומזכיר מזה בספרו להגאון הנביר הר"ש טולידו מאזמיר, בכ"ד מנחם תק"נ, המובא בספר ירושלם שנח ד' (תרנ"ב), שכאשר חוכרח לצאת לערי חוץ לארץ לכלכל שיבתו בלחם צר ומים לחץ—אשר לא השיגה ידו גם על זה בהיותו בתוככי ירושלם, כי עתה ב א ר ץ־י ש ר א ל ה ר ע ב כ ב ד, מה שלא היה לעולמים, ונפישי נפוחי כפן מחללי רעב, ועול חובות מנשך ומרבית להנוים אולי הארץ—ובא לעיר דמשק, ושם שמו אותו בבור בגלל החובות דקייסו אכתפיה, ויבקש משם להרב הנ"ל שהיה גזבר למעות ארץ ישראל, לשלם פוליסא אחת [המחאה], אשר שלח רץ אחד לק"ק אזמיר, שנכתבה על סך אלף ומאה גרושות, אשר יראה לשלמה מסעות ארץ ישראל המופקדים תי' מכוללות מעות קדשים, ואם לא יספיקו ואין ת"י, יעמוד בפרץ עם כוללות ס"ק שיפרעו מה שחייבים לו, ובזה יציל ארבע נפשות לקוחים למות וסטים לחרג ביד זרים אכזרים, ויעשה זאת גם כן למען כבוד ירושלם, שהוא שליח מצוה למענם.

בשנת תק"ח מצאנו להרב הזה שהיה בעיה"ק, והוא והגאון ר' י ו נ ה נ ב ו ן נחלקו בה עם החכמים בענין ת ע נ י ת ע ל ע צ י ר ת נ ש מ י ם, כהובא למעלה פרק א' סימן ז', ומצאנו אותו גם כן מהחותמים בכלל הרבנים הספרדים והסכמותיהם, ואחר כך היה בשליחות ירושלם בעיר קושטא ובעיר ווינא,

---

1) [עלה לשמים יום י"ז לחודש תמוז שנת התקט"ו לב"ע, כ"כ הרב מוהרי"ע ז"ל בס' קול יהודה פ' פקודי ע"ש. מהמעלות לשלמה בערכו. א. ר—ן].

2) [ונספר גם בס' "קול יהודה" הנ"ז בהערה הקודמת, ובס' שרה הארץ ח"ב דרוש ב' כפ' עקב ועי' גם ילינק צד 25 (מפתח החספרים א' צד 32). א. ר—ן].

ובכל מקום בואו כבדו את מעלתו וחרדו מקדושת תורתו וכן כתבו גאוני רבני ק"ק קושטא. במכתבם הטובא בספר לוחות העדות, ח"ל: "כנון חאי צריך לאודועי, כי פה ק"ק קושטא נמצא מרגלית ואבן יקרה מאד, מקובל אלקי, איש אלקים, מוחזק בחסידות, ומעומר בכתר תורה. צריק זה בא מארץ ישראל, והאיר אל עבר פנינו, רבץ תורה בקדושה וטהרה... וכי פנה לחזור לארץ ישראל חלינו פניו", כו'. וכה יעיד עליו החסיד ר' אברהם נרשון קוטאביר, ומוסיף לומר שדבורו עושה רושם. והגאון מורנו ר' יהונתן ז"ל, כתב: "המפורסמות א"צ ראיה כי נמצא בוינא שד"ר משולח מגליל ארץ ישראל, חרב הגדול המקובל, חסיד ועניו, מפש ראוי שתשרה עליו שכינה", כו'. וכן יתאר אותו הגאון ר' יחודה ליב פפשטיין מקאניגסבערג1),אשר דבורו עושה רושם. והרחי הגז' עמר אז על ענין הקמיעות, ואחרי העיון הצדיק את הצדיק הרב ר' יהונתן2) ועמר ליתינו. אחרי שנים הרבה אשר היה בערי חוץ, עמסו מחורשים עליו לקבל על עצמו שליחות עיה"ק צפת, אולם בשנת תקכ"ח ביום ב' ר"ח אייר, מצאנו אותו שוב בעיה"ק ירושלם. ובמכתב אחר ששלחו עדה אשכנזים לראשי גזברי ק"ק ויניא3), ציוה להחתים את שמו, וכתוב בזה הלשון: "יען כי כהו עיני, צויתי לשום את שמי, חיים נסיב ירוחם וילנא". ונכדו ידי"נ הגאון ר' יעקב שאול אליישר כתב לי, שזקנו החסיד ר' חיים ירוחם קבל בסוף ימיו שליחות חברון 4), והלך לערי פרס, ובעונות לא זכה לשוב לארץ חקדושה, כי נטבע בנהר חדקל, ובנו חרב הגדול ר' יעקב וילנא הוא אשר השלים שליחותו בערי פרס ובעיר בצרה, כפי שנזכיר מזה לחלן. ובבוא השמועה לעיה"ק הספידו הגאון ר' מנצור מרזוק, ונדפס בספרו בן פרהצור פ' שלח5).

ן בנו היה הרב הגדול ח"ק ר' **יעקב וילנא אלישר**, הוא השם שקראו אביו בחניכתו אלישר, ובאורו "הישר והתמים". כאשר ראה בו רוב תמימותו וישרת לבו, ומזה נסתעף אחרי כן לשם המשפחה לקרותה אלישר, וכאשר נאסף אביו הגאון אל עמיו, נשתלח הוא לערי פרס לשלוחא דרחמנא במקומו, ובחיותו בעיר בצרה, שמע שמתה אשתו, ונשא שם

---

1) [בספרו הפרדס. ושם יש הסכמת הרב חיים ירוחם. ועיין "קריה נאמנה" עמוד 20, א. ר—ן]. 2) [בשנת תקי"ד. עיין קריה נאמנה שם. א. ר—ן].

3) [נתפרסם "בירושלם"—לונץ שנה ב' עמוד 157. א. ר—ן].

4) [כן הובא גם ב"ירושלם" שנה ד' עמוד 126, ושם בהערה טובא שחרב חיים ירוחם ווילנא חבר עם אביו הערות על ספר "חיקוני הזהר" שנדפס בקושטא בשנת התי"ק בשם הערות "יסין" (יעקב מווילנא ירושלמי נ"י) ו"חיוק" (חיים ירוחם ווילנא נ"י). א. ר—ן].

5) [ר' חיים ירוחם נסים ווילנר נתן הסכמותיו על ספר הלכה אחרונה (תקי"ם) ושער חמים (תקכ"ח) (מפתח ההסכמות No. 3556), א. ר—ן].

אשה, בשנת התקל"ה. ובאותה שנה קם מלך פרסי לחשמיד להרג ולאבד את כל היהודים, ועמד הרב הנז' בתפלותיו, ונתבטלה הגזרה, ועמו ועבדיו של המלך, קשרו על מלכם והמיתוהו, ביום אשר שברו המלך ויועציו להנקם מהיחודים, ותיקן הרב ר' יעקב הנ"ל מגלה ארוכה, ונקראה בשם "מגלת פרס", הלא היא כתובה בספר הזכרון ביד זרעו הי"ו, ועד היום עושים יום פורים ושמחה ויום טוב, ביום כ' ניסן בכל שנה בעיר בצרה הנזכרת. ובהיותו בעיר הנ"ל נולד לו בן מאשתו השניה, הוא הרב ר' אליעזר ירוחם אלישר, ואחר כך חזר הרב משליחותו ונתישב בעיה"ק צפת, כי חשש לצער קרובי אשתו הראשונה, שהיתה בת מלכים, שלא יצטערו בראותם אשתו השניה, ונתעלה בישיבה של מעלה בעיה"ק צפת, ונשארו שני בניו: הגדול מאשתו הראשונה, שמו ר' חיים, והשני הוא הרב ר' אליעזר ירוחם. [לשון נכדו הגאון ר' יעקב שאול אלישר, והוא אשר מסר לי את מגלת הנס להעתיקה ויען שכבר נעתקה עתה בספר ירושלם לה' לונץ תרע"א כרך ט' חוברת ג'—ד', לא אבפול הדברים, ואכתוב רק תוכן הענין. אכן לבי מפקפק על קבלת דברי הרה"ג חנז', כי הרב ר' חיים ירוחם וילנא היה שמו העיקרי "חיים נסים", ולפי ראשי החרוזים שבמגלה ההיא חתום שם "אני יעקב בן חיים יוסף אלישר", ולא נזכר שם נסים כפי שהחתים אביו א"ע כנ"ל, ואולי חוסיפו לו שם יוסף ע"י חולי ונשתקע שם נסים, ואם קבלה נקבל].

המגלה הזאת כתובה על קלף, למשמרת למשפחת אלישר, ונתקנה בחרוזי שיר, אף על פי שאין רוח שיר נודף ממנה, השיר הראשון נתקן באי"ב משול"ש, ובראש השיר החתים עליו את שמו יעקב, ובשיר השני החתים ראש החרוז תיבת וילנה. ואחר כך תשר"ק. ובשיר השלישי, שיר מסומן בראשי החרוזים: "ואני יעקב בן חיים יוסף אלישר צעיר חזק, קהל בצרה חזקו", [בהעתק שבספר ירושלם, לא עמדו על כל זאת, ונתבלבלו שם הענינים]. ובסוף כל חרוז ימים בתיבת עולם, וגם כי אמנם שכל השירים הללו פעולה מלאכתית, קשה להמעיין לעמוד על כונת דבריו והענינים מעורבבים למאד. אך תוכן הענינים כך: שבשנת חמשת אלפים וחמש מאות ושלשים וארבע במשול השר סולימאן הישמעאלי במלכות תימן בעיר בצרה, באה העיר ההיא במצור על ידי שר פרסי אחר אשר בנה דיק ושפך סוללה ויצר עליה, וישלח בה חצי זעמו, ויכבד הרעב מאד, ובראשון לחודש ניסן לתקופת השנה שלחו לו להתחנן על נפשם, לבקש ממנו אוכל להשיב נפש, וילכוד את המבצר בשבעה ועשרים לחודש וחילו הגדול באו העירה, וישבו ויבוזו, ובראשון לחודש אייר ישב על כסא המלכות וימשל בה כרצונו. ושר המשנים ורבים מחשובי העיר לקח בערבון, לבל ימרדו בו, ואת העם פיתה לאמר: כי יכין בחסד כסאו, אם ישמרו להביא לפניו את המסים ומנחתם, והעשירים שבהם נתנו ערובתם בעד שם העניים, וילקוט כסף לרוב, ואחרי זאת שם פניו להשחית, וישפוך דם

נקי, ורבים אוספו לבית הסהר, ויהי המקום הפקר לכל עריץ ומרצח, נואף וטמא, אולם בנות ישראל הכשרות מסרו למות נפשם, ולא נתנו הודם לזרים, אחרי כן נתן ה' בלב הצר הצורר להניח בחילו על מחנות הערב, ויגף לפניהם, אכן התחזק עוד, ויוסף שלוח את חילו הרב וישם שלישים על כלו וילחם עמם על יד הנחל, וגם הפעם ההיא לא עצר כח נגר הערביים, ולא היה לו ידים לנוס לפנים ולאחור, כי הנהר סגר עליו את הדרך, ובכוא השמועה אליו, העביר קול לחדש פני חמלחמה ואסף עם רב, ויפקוד את אחיו עליהם לשר, והוא נבור חיל מאד, אך פקידי העם ואנשי החיל התקצפו בסתר לבם על הדבר, וישימו סם רעל בטשקה השר הצבאי, אחי המשנה הזה. ויהי ביום השלשה עשר לחדש אדר ובשמונה ועשרים לחודש הזה, נפל פחד ח' על הצר ההוא, ויברח מהעיר, ושר אחר, איש ישר ומהיר צדק, ישב על מכונתו, והוכן בחסד כסאו, וישמח העם ויהללו את ה'.

המאורע ההוא נזכר בדרך אגב בשו"ת שמחת יו"ט, סימן ל"ב, בעסק הגביר ר' יעקב, שפטרו המלך מהמסים, וז"ל: "השר הגדול והמפואר סלים איפינדו, פקיד ומורשה בעיר קושטא, מצד השר הגדול ומאד נעלה סולימאן פאשי המושל בכבל יע"א לעת הזאת בא, ויגד לפני גדולת מלכותו, ויאמר: כי בזמן שהיה סולימאן פאשי מושל בעיר בצרה, והיתה העיר במצור ובמצוק מפני חיל מלך פרס, נמצא עם השר ההוא, איש יהודי ושמו יעקב, מנדולי המוחרים אשר בעיר בצרה, שהזמין והסציא כל מיני הוצאות", כו'1)

שניאור פייביש אשבנזי הרב החריף חכם הרזים בנגלות ובנסתרות, ר' בעל ספר "פתחי לבנון". נשלח מראשי עדת האשכנזים מירושלם לערי חו"ל, להציב נבול אלמנה ולפדות חורבת רי"ח, בית מקדש מעט, שהיה להם, אשר נהרסה על ידי ההוכות אשר נשו בהם הישמעאלים, ובא עד אמשטרדם ולונדון ועיר טיץ. ועם כל הטרחות שטרח הרב הזה, לא עלתה מהשבתו בידו. וזה לשונו שם בספרו הנ"ל: "אודה לה' אשר גמלני ויצילני מחרב ביום הרג רב, וימשני ממים, ופדאני משבי, והושיבני בין ברכי ת"ח, ואחר שסבלתי ברית יסורים זכיתי לבוא לירושלם תובב"א, ובקשתי לישב בשלוה ובמנוחה, ננזר עלי מבית דין של מעלה ומטה, לבלתי רגלי בשליחות נדון דבר מצוה, שלא היה יכול להתקים

1) הרב ר' יעקב אלישר נסע בשליחות חברון עם הרב חיד"א בשנת תקל"ג, וחיד"א מזכירהו בספרו "מעגל טוב" (הוצאת ר"א פרימאן עמוד 49—51). ובטעות נזכר שם (עמוד 49 הערה 1) שהוא ר' יצחק אלישר, וצ"ל יעקב אלישר, ועיין שם (עמוד 51) כשרבו חיד"א ור' אלישר ע"ד סדר מהלכם עם השיירא אמר החיד"א לר' אלישר: "נהי דבתורה אתה גדול ממני, אך בעניני העולם אינך מכיר כלום...". א. ר—ן.

על ידי אחר, אולי יחנן ח' צבאות ויונמר על ידי, וכעברי בים הגדול ותעמור רוח סערה ותגע בכל יורכתי הספינה, ויהי כפתע ביני ובין המות, עלה על לבי לחוק תוי לזכרון, ואותן ארבעים יום שישבתי ולא הניחוני לבוא אל המקום, לפי מנהגם, ראיתי בספר וספור בספרים שבאמתחתי כו', ולקט שכלי בסוד העבור אשר סעולם לא שלח אדם להעלותו על ספר בדפוס, אך בהיותי על קברי אבות בחברון ת"ו, ראיתי שם ס' שושן סודות שהעמיד על תכונת ש"ם מעלות, כו', ע"ש. שלפי זה הדרך העמיד יסוד ספרו, ויש שם בסופו צרופי שמות על כל שנת תקי"ד. תוכן דברי הספר ההוא סובב הולך ע"ד הגגלה והנסתר, והראה בו גם את כח"ו בחכמת התכונה, אף על פי שלא היתה זאת מכוונת באורו, וצרף אליו עוד חריפות עצומה בנפ"ת, אשר נקב בשם "פרחי לכנון", והוא ליבון הלכות מרוכות דאתיין מדרשתו לחכמי עיר אמשטרדם, ויאמר שם: "אני אתנהלה לאטי לרגל מלאכת קדש אשר לפני בית הכנסת אשכנזים דעסיקנא ביה כו'. והנה ראיתי בעין טוב כמה חבורות קדושות בעיר אמשטרדם, ואמרתי בלבי, בלי ספק יהיה ברצונם הטוב לנדור חורבת בית נדול שבירושלם, שמגדלים בו תורה ותפלה נוכח כותל המערבי [ירמז על כותל מזרחי של החורבה, העומד נוכח ממש מול כותל מערבי שבבית המקדש], ומה גם בד' אמות של הלכה, שמשם תצא תורה. ע"ש שכבר באו בפנקס חתומים ראשי אלפי ישראל עם אחד המיוחד שבעדה, הגאון ר' שאול האבד"ק אשכנזים באמשטרדם, והסמוכים ונראים מק"ק לונדון, כו'.

והמכתבים שנעתקו מאוצר כרמולי, בספר ירושלם בשנה ב' על ידי החי' לונץ, יראונו לדעת שהיה הרב הנדול הזה בשנת תקט"ו בעיר טיץ אשר בפראנציא, ואנו מעתיקים תוכן המכתבים וענינים אשר מתוכם ינלו לפנינו מצב האשכנזים שבירושלם בימים אלו: המכתב הראשון נכתב מרבני האשכנזים לק"ק טיץ, ולהרב הגאב"ד דשם בשנת תקי"ז, והחתומים עליו היו הרב ר' **אברהם גרשון קוטאביר**, ואחריו **אחד מעיר שידלאוו**, אשר לא נדע שמו, כי נטשטשה ונמחקה חתימתו, ואחריהם ר' **אריה יהודה**[1]) בי"ר **אלכסנדר מאפטא**, נכד ר' ליב חסיד האבד"ק לבוב, ור' **מרדכי פתחיה**, בהרב החסיד ר' אריה ליב מנוץ ר' שאול וואהל, ואחריו ר' **יקר** בן הרא"ג. ותכן ענינו כבר הזכרנו סעט למעלה שמתאוננים שם, שאף על פי שהטה בירושלם מעותים במספרם, מעלימים קציני האשכנזים מהם עין, לבל יגועו ברעב, ורוב הכנסת הספרדים באים על ידי השולחים שלהם הסובבים בערי אשכנז פולין והולאנדריא איטליא ופראנציא, שכלם הם אשכנזים, ומשנים מצדקה לצדקה למסור הנדבות ליד הספרדים שבד' ארצות, והספרדים לא יחלקו

1) [נזכר להלן בסימן זה בשם ארי' ליב מיזלם. א. ר—ן].

להם כדי חיותם של התיח ההם, וכאשר קבלו בשנת תקי"ז מכתב הר"ר בערמן שפאייר, שמסר בעדם לשר"ר הנ"ל סך ששׁ מאות ליטרין יודו אותו על הטוב והחסד הזה, ויחלו פניו שמכאן ולהבא יסמרו גם כן כל פרי צדקתם רק לידי שלוחם דוקא או ישלחו להם ישר לעיה"ק, כי זה שבע שנים אשר פסקו מלשלוח להם מתנת ידם ומאין יתפרנסו, כלום טו"ם יש ביניכו בביניהם, המן הגורן או מן היקב? [ירמזו בזה, כי הספרדים תושבי הארץ מלפנים, אשר שפת הארץ לא מוזר מהם, על כל פנים ירויחו מעט גם ע"י מו"ם].

ובכל זאת לא עלתה מזור לשועת בני האשכנזים, כמו שיודיעו מזה בכתבם משנת תקכ"ג לחכמי מיץ להגאון אב"ד והפקידים דשם, שמאז אשר קבלו נדבתם משנת תקט"ו, על ידי חנגיד האלוף הגביר ר' בניטין שפירא, נשכחו כמת מלב, ובשמונה שנות רעב אלו יגועו יפסו מחולי אל חולי, ומוטלים באשפתות בחוצות ירושלם, ומהומה ומגרעת ואש בוערת אוחזת אותם, כאשר יבער הגלל עד תומו, והיה כי יגש אחד ממנו אל אחינו הספרדים, והתחנן להם, לאמר: עשו אתי ברכה, איזה סיפוק מהישיבות, או חלוקה שלהם להחיות נפשו, יענו אותם: פנו לכם אל הגבירים אשר באשכנז, ומה לנו ולכם בני האשכנזים? ואם כה יאמר הלא אתם שולחים לערי פראנקיה ומדינות אשכנז, ומקבלים ממון רב, וגם שלחתם כתבים לכל ערי אשכנז שכים אחד לכלנו: יכחשו לאמר שלא היו דברים מעולם והעני יוצא מלפניהם בפרחי נפש וקול בוכים".

והחותמים שם: ר' **אריה ליב מיזלם** נכד ר' ליב חסיד[1]. ואחריו ר' **משה** בי"ר **יצחק קאצענעלענבויגין** מסטריא נכד ר' יעקל שור האב"ד בריסק, ור' **דוב בער הכהן**, ור' **חיים אהרן** ור' **יקר** בני הרב ר"נ קוטאביר, ועוד ג' חתומים ר' **יצחק** כ"ר **אברהם בערמאן**, ור' **אברהם** ור' **מרדכי** בני ר' **נתן יפה**.

חמכתב הזה עשה פרי שהכטיחו להם לשלוח מדי שנה שני מאות ליראי, אשר קבלו אותם עד שנת תקכ"ו, אולם בשנת תקכ"ח הוסיפו לשלוח שליח מיוחד את ר' **חיים אהרן**, בנו הגדול של הרב ר' גרשון קוטאבר, ויתנו מכתב על ידו ויודיעו בו לאלופי עיר מיץ, כי באו מים עד נפש, ובבקר יאמרו מי יתן ערב, כי אין יום שקללתו מרובה מחברו, וזה קרוב לשתי שנים שלא הגיעו נדבתם, וגם אין זה מספיק כלל לישוב תלמידי חכמים, שמספרם היה בעת הזאת יותר מחמשים נפש, והחתומים בו היו"ר הגאון ר' חיים נסים ירוחם הנ"ל, אשר כחו עיניו מראות, וצוח לחתום בשמו, ואחריו ר' משח ק"ב הנ"ל, ואחריו ר' **אביגדור** בי"ר **דוד מעיר דובנא**. ואחריו ר' יקר בהראי"ג

1) [עיין הערה הקודמת. א. ר—ן].

קוטאכיר, סופר וגבאי דק"ק אשכנזים, ואחריו ר' **אריה ליב ב"ר יהודא.**

ה הרב המובהק קדוש יאמר לו, ר' **יעקב אשכנזי** ז"ל, נלב"ע ביום כ"ג תשרי שנת התקכ"ט כמו שמווכר בציונו אשר בחר הזיתים, וזה לשונו: "ציון קברת ארץ אחד המיוחד, קדוש יאמר לו, אין נומרין עליו את ההלל, ענוותן כהלל, הרב המובהק, מאיר כברק, כמו"ה יעקב אשכנזי, תנצב"ה. נפ' כ"ג תשרי שנת התקכ"ט". ולא זכיתי לדעת ענין תולדתו במקום אחר, ורחוק לפי דעתי שיכונו על הרב ר' יעקב אשכנזי, עמיתו ורעו של הרב ר' נטע האנני שהיה אבי הגאון ר' חיים ירוחם, כמוש"ל בח"ב פ"ה ס"ט, ע"ש1).

ט הגאון ר' **לוי** בן הר"ר **יצחק מירושלם** ר"טוב"ב, נזכר בהרבה מקומות, בתשובות פנים מאירות להגאון חאמיתי ר' מאיר אייזנשטאט, וחותם עצמו שם תמיד "לוי ירושלמי", ע"ש סימן ט' מ"ח. והגאון בעל פנ"מ כותב לו בכבוד גדול: "רועה ישראל, חכם חרשים". וכל התשובות הנז' נכתבו בקרוב לשנת תצ"ו, תצ"ז, תצ"ח. ולפי הנראה בא ה"ג ר' לוי ר"זנז' לכסוף יסיו ונעשה רב ואב"ד בעיר בילוגראדי, ושקיל וטרי ר"רבה עם הגאון הניל.

י הגאון ר' **שמואל וועליש נשיא ירושלם** ת"ו, נכדו של רבן של ישראל, ר' יהודא ליווואי ב"ר בצלאל בעל המחבר ספר גור אריה, מנוחתו כבוד בבית החיים הישן, ארבע אמות רחוק מקבר של זכריה הנביא, ונכדו ר' אהרן זעליג בן הרבני ר' יהודא ליווואי בן הגאון הר"ש הנ"ל, בהקדמתו לספרו בית אהרן על תהלים ובית יהודא על התורה, אשר כתב בשנת תרט"ז, מזכיר לזקנו הנ"ל, וכן מזכירים אותו הגאון דזאלקאוי והגאון מווישניצא, בתואר גאון מפורסם בתורה וחסידות, שנתקבל לנשיא בירושלם עיה"ק.

---

1) [עיין לעיל בחלק זה פרק א' סימן כ"ט אות ט' ובהערתי שם, ועכשיו נראה לי לשער שר' יעקב אשכנזי בעל המצבה משנת תקכ"ט הוא שנזכר לעיל ברשימת החכמים משנת תקי"ח מהמעלות לשלמה, בין חכמי ישיבת יעקב פוירירה ושהיה אז בן ס' שנה, וכנראה שהוא הוא שהסכים על הספרים הבאים, כפי מה שנרשם במפתח ההסכמות מספר 344, וחם: על ספר חזון נחום (תק"ב), נחפה בכסף (תק"ו), פרי האדמה (תק"ז), קהלת בן דוד (תק"ח), אגן הסהר (תק"ט), אדמת קדש ח"ב (תקי"ג) שלחן גבוה ופרי הארץ ח"ב ושער יוסף (תקי"ד).

וכבר העירותי במקום אחר, שהשם אשכנזי לבדו איננו מספיק כדי ליחס בו את המכונה בו ונחליט עליו שהיה מהאשכנזים, ולא ידעתי איפוא מאין החלטתו של המחבר הרב פרומקין ז"ל לקבוע את החכם הזה כאחד עם החכמים האשכנזים. ובמפתח ההספדים א' (עמוד 27) מביא את ר' יעקב אשכנזי סירושלם (עי' הערה שם) שנספד בס' בן פרהצור בס' בראשית תקכ"ח, וכנראה שהוא ר' יעקב דנן וגם שעות בהעתק מהציון או בהספד שם ונתחלף תקכ"ח בתקכ"ט, ועיין להלן בפרק זה סי' ל"א ר' יהודה ב"ר יעקב אשכנזי ובהערתי שם. א.ר.—ן]

יא שארי הגדולים אשר היו מעדת האשכנזים בשנים האלו, ומצאנו זכרם בהציונים על מקום מנוחתם בהר הזיתים, הם:

א] הגאון ריש מתיבתא וריש גלותא, ר' **יהודה ליב** בי"ר **צבי אפרים** נתבקש בישיבה של מעלה בט"ו אלול תק"ו.

וזה כתוב על ציונו: "פה ננוז הר"ר השלם גדול האיכה ורב הכמות, ריש מתיבתא ור"ג מ"ד ההי"ר יודא ליב בהי"ר צבי אפר.. נתבקש בישי"ם בי"א ט"ו לחודש אלול לשכן שמו שם [? א. ר—ן] לפ"ק".

כ] הרב החכם השלם ר' **מרדכי פתחיא אשכנזי**, נפטר כ"ד שבט התקי"ח, והוא החתום בספרו ר"ג קוטאביר לעיר טיץ הנ"ל.

וזה כתוב על ציונו: "ק' החכם השלם כהר"ר מרדכי פתחיא אשכנזי, נפטר כ"ד שבט שנת התקי"ח".

ג] הרב הדרשן ר' **אברהם מברארי** זללה"ה, בא בחברת הגאון הקדוש ר' אלעזר רוקח בעל המחבר ספר מעשה רוקח על משניות, [אשר נתישב בעיה"ק צפת. ונפטר שם בשנת התק"ב ליצירה]. והרב הזה עלה אחר כך לעיה"ק ירושלם, ושם עלתה נשמתו למרום ביום ז' אלול שנת התק"ו.

וזה כתוב על ציונו: "קבר הישיש הי"ש [חירא שמים] החסיד כמו"ה אברהם מברארי זללה"ה, נפטר ז' אלול שנת תק"ו לפ"ק"1).

יב הרב הגדול חסידא ופרישא, ר' **טנחם מענדיל מפּרעמישלאן** תלמידו של הרב הקדוש ר' ישראל בעל שם טוב והרב המגיד ממעזריטש, הי"ר מבאי הארץ קרוב לשנת תקכ"ה [כן הוגד לי מפי זקני ירושלם]. ושם מנוחתו כבוד. נדפס ממנו דברים נחמדים בספר לקוטים יקרים, ונדפס ממנו גם כן קונטרס נפלא על הנהגות ישרות נקרא ספר "דרכי ישרים", ויש שם ענינים הרבה מרבותיו, מה ששמע מפה קדשם [סדר הדורות החדש, ועי"ש עוד ספורים מהרא"ל פרעמישלאן משמו של הרב החסיד הזה]. והצדיק ר' ברוך קאסיבער בספרו יסוד האמונה מביא שזכה להיות במחיצתו כמה ימים בטרם שנפרד ממנו לאה"ק, והציע לפניו מהנהו מילי דמעליותא שהוטב בעיניו למאד, וכן מובא בספר לקוטים יקרים להרב הגדול ר' פיבוש הלוי חברו של הגאון בעל באר מים חיים שהיה גם כן אצל חרה"ג הנזכר, וזכה לראות את פניו הקדושים, וכן מובא חדו"ת ממנו בספר תפארת

1) [לפי השערתי הוא הוא אברהם ריזלס — ורבי אברהם שווערשק (ג"כ נשתבש מרייזלס) מבראד שמזכיר הרב אברהם גרשון קושיבר במכתב שנתפרסם בגנזי נסתרות אור ישראל מספר ס"ו — ורא"ג קושיבר קראו בשם רייזלס כי כן נקרא בעירו בראד, שהיה רא"ג משם, ושם מזכיר רא"ג שנפטר ר' אברהם ריזלס בימים ההם—באלול. ועל פי זה יכולים אנו לקבע ברור זמן כתיבת המכתב הנז' של רא"ג. לחשון תק"ז בערך. א. ר—ן].

עזריאל, להגאון ר' עזריאל מיזלש בעל המחבר ספר כרם שלמה, וכספר ארח לחיים להגאון חק' ר' אברהם חיים מזלאטשוב1).

יג שועת אחינו האשכנזים גרי עיה"ק ביטים האלה באה והניע גם עד אחיהם אנשי גאולתם, בני רוסיא ופולין, ותעש שם רושם נמרץ בלבבם חטהור, ויאספו אסיפה נדולה מנאוני וגדולי רוסיא, בעיר וילנא המעטירה. ושם נמרו פה אחד להחזיר כבוד ישוב האשכנזים בירושלם על מכונו, ויועצו להניע למטרתם, ויאמרו לשלוח לירושלם איזה כשפחות מראשי נדוליהם אשר יודעו על ידם איך ובמה לרפא מחץ מכתם, והתנדב לדבר ההוא הרב הצדיק המפורסם, ר' **עזריאל משקלאב**, זקנו של הנאון בעל פאת השלחן, ויהי הוא הראשון אשר התנדב לחענין הקדוש הזה, ויהי המצביא לכל הבאים עמו, ויסע משם הוא בני ביתו, בשנת תקל"ב, והחל ליסד את הישוב של האשכנזים, ואחרי בחנו וידעו כל המעצורים והמפריעים, חזר עוד לחוץ לארץ כדי לבצע את הענין הזה, ולחשיב שולחיו דבר, והצליח מאד בכל אשר פנה, והשתדל אצל נבירי קושטא האצילים השועים אשר עניני אה"ק מסורים אל לבם, וכן אחר כך בבואו בארצות רוסיא ופולין, הצליח דרכו לפניו, אך סוף סוף, חיתה כל הצלחתו למפח נפש, כי נלקח ארון האלקים ויטת בדרך מצוה בק"ק אזמיר, בחזירתו לבוא לעיה"ק, [חעתק מכתיבות נכדו הנאון בעל פאת השלחן, אשר נביא לחלן].

יד עם הרב ר' עזריאל הנ"ל התלוה בשנת התק"ל החסיד, ר' **חיים בי"ר חיים**, חתנו של ר' שבתי חפץ טוילנא [וקנו של הרב הצדיק ר' יצחק אליהו לאנדא, סניד מישרים מק"ק ווילנא. הערת ר' הלל נח שטוינשנוידר], כן כתב חח' בעל קריה נאמנה, שנראה זאת מפנקס העזבון, שהיה זה בשנת חתק"ל2). והרב חנזכר בא לעיה"ק, ובה שבת נשמתו למעונה.

---

1) [בגנזי נסתרות חלק אור נערב סימן מ"ג, נתפרסם מכתבו של הרמ"ם בהרח"ח מוה"ר אליעזר ז"ל פרעמשליאנר לאחיו ר' צבי חסיד מזלאטשוב, ושם הוא כותב לו: . . . עד מתי אתה יושב בחוץ? ואתה שומע לקול המדברים סרה על אה"ק הזאת. אשר כל חללי עלמא כלא נחשבו עליה, צריך להתפלל תפלות הרבה להרגיל קדושתה, ואזי ידע ויחכב בעצמו שהוא חולך עם אלקים". א. ר—ן].

2) [בקריה נאמנה § 92—ם—כתוב: "ועלה לארץ ישראל — ולא כתוב לירושלם — כ נ ר א ה בשנת תקל"ל, ואם נשער שבא יחד עם הרב עזריאל צריך לתקן שבא בש' תקל"ב כמו שכתב בעל פאת השולחן מסורש על זקנו ר' עזריאל שבא בשנת תקל"ב. ושם בקריה נאמנה מביא "מפנקס עזבון של באר הגולה" שמחזכר שם הרב חיים בתאר "האלוף המרומם התורני הרבני ה ר א ש ו מ נ ה י ג ה"ח מוהר"ר חיים בחסנוח הח' חישיש מוהר"ר חיים". ובמקום אחר במפנקס חנז' נזכר בשם "החסיד", ולא ידעתי מקורו של הרב פרוסקין לזה

מן[1]) אולם כל חשתדליות הרבנים והנדלים של העולים האשכנזים לכונן את הישוב בירושלם, לא עשו פרי ישוה למו, כי חמת המציק מאיזי הישמעאלים, אשר צררו אותם גלל החובות הראשונות, היתה לאין טרפא. הפחות שמו עליהם מסים כחפצם, ויהיו לשלל ולהפקר, כי עכרים משלו בם. ועל כן נועצו גדולי הרבנים הפרושים והחסידים, להעמיד את ישובם בעיר צפת, אשר היתה יותר קרובה לדמשק, ואשר משל שם תמיד פאשא וויזיר מנשיאי הפחות הנשלחים מעיר קושטא, ולא נבר שם עול הגלות כל כך לגזול ולחמוס. ראשוני המתנדבים לדבר הגדול הזה, היו הצדיקים המפורסמים הגאונים: ר' **אברהם קאליסקר**, ור' **מענדיל וויטעבסקר**, ור' **ישראל פאלייצקר**. שבאו יחד לאה"ק קרוב לשנת התקל"ז ליצירה. ויתישבו בעיר צפת, וחפצם הצליח בידם, כי שם היו חפשים מעול הישמעאלים וישבו שם בחשקט ובבטחה, ואך לפרקים. באו בשערי ירושלם, לבכות על חרבותיה, ולתנות על שממותה לפני היכל ה', בהר המוריה.

הרבנים החסידים האלו היו מתלמידי הגאון הקדוש המגיד ר' דובער ממעזריטש.

הרב הק' ר"א **קאליסקר**, לא זכה להבנות בבנים ובנות, ולעת זקנותו לקח לו לאשה את אלמנת החסיד ר' זלמן מווילנא, אשר ארח לחברה עם הר"מ מוויטעפסק, בשנת התקל"ז. ושם בעיה"ק צפת, ואחר כך כטבריה תוב"ב הנהיג נשיאותו, ויהי חמטונה הראשי על שארי אחיו ואנשי שלומו, לפקח על עניניהם, ולהכין מחסוריהם, ובעיר טבריא מנוחתו כבוד, ונפטר בערך שנת התקמ"ט ליצירה, הוא היה קדוש עליון, נאון ומקובל אלקי, ונדפסו ממנו רמזי תורה, בשם "חסד לאברהם", ובסוף ספר "פרי הארץ" נדפסו ממנו מכתבים מלאים מוסר ויראת

שר' חיים דנן ע"ה לעיה"ק ירושלם. א. ר—ן.

1) [מכאן עד סימן כ"ו מספר המחבר על תולדותיהם של הרבנים העולים מהחסידים אשר עלו בתקופה ההיא והתישבו בצפת, ולפי השערתו שנראית נכונה היתה עיקר עליתה לירושלם אלא שלא איתדר להם בה מפאת עול הגלות. ועם זה היו גם "לפרקים באים בשערי ירושלם". ואנכי לא השמטתי את הסימנים האלה אף על פי שאינם שייכים לתולדות חכמי ירושלם. וגם חסר בהם חלק מהרבנים העולים החסידים שהתישבו אז בצפת. אבל יש בדברי הרב המחבר דברים חדשים וראוים להשמע בנוגע לתולדותיהם של הרבנים ההם, ולכן הבאתי את כל הפרק הזה כמו שהוא בכתב יד. אבל לא מצאתי לנהוון להוסיף ולהשלים על תולדותיהם של חכמי צפת מכיון שאין כאן מקומם העקרי, וכבר נכתבו מאמרים מיוהדים מסופרים שונים על עליית החסידים הראשונים בא"י, והם מהסופרים: דובנוב (בהפרדס) הורודצקי וכהנא בספריהם על החסידים. ועיין בספר "ארץ ישראל ושכנותיה" לר"ז הורוויץ ערך טבריא. ובמאמר היהודים בארץ הצבי בירושלם" של לונץ ועוד. ובשנה זו חגגו סופרי ירושלם את חג המלואת של קץ שנים לעליית החסידים. ופרסמו ע"ז מאמרים וחוברות שונים. א. ר—ן].

ח', ויש גם כן מכתבים ממנו בכתבי יד, מה ששלח מעיה"ק לאנשי שלומו, וחרב בעל "רגל מחנה אפרים" מביאם בספרו1).

טז הגאון ר' **מענדיל ויטאפסקר** היה גם כן תלמיד מובהק להרב המגיד ממעזריטש. והוא מורו ורבו של הגאון המובהק ר' שניאור זלמן בעל ספר התניא והשולחן ערוך, וחנקרא בשמו הטוב "הרב" ז"ל. וכאשר רצה מורו להפרד ממנו כמעט אל הקדש, לוהו הרב רש"ז עד קרית מאהליב המעטירת, וכא הרט"ם ז"ל לעיר טבריא, ויהי שם למגיד מישרים ומורה לכת בדרכי ה' לבני מיעתו הנלוים עמדו, ושם יצתה נשמתו בטהרה, וסגר את יומו האחרון בשני לחדש אייר שנת התקט"ח. בנו יחידו של הרב הזה היה הרב הק' ר' **משה** ז"ל, אבל לא הניח בנים ושארית אחריו בעו"ה. ובספר שה"ג החדש כתב: שמעתי שנשאר ממנו חבור על התורה, והוא בכת"י.

הרב ר' מענדיל ז"ל חבר ספר "פרי הארץ" לקוטים על התורה, ועד פרשת לך לך הוא שם תורת הרב ר' אברהם המלאך, ושם נדפסו מכתבים ששלחו הוא והגאון ר"א מקאליסק לתלמידיהם שבחוץ לארץ, ועצות נפלאות בעבודת חשם, נדפסו בספר זה, וגם בספר אגרת הקדש, ובסוף ספר התניא מובא מכתב יד קדוש של תלמידו רש"ז, אגרת תנחומים מה ששלח לאנשי עיה"ק לנחמם על פטירת רבם ומורם הנז2).

---

1) [ר"א מקאליסק הוא הרב אברהם **בי"ר אלכסנדר כ"ץ**, ומלבד מכתביו שבספר "פרי הארץ" נדפסו אגרותיו בחתימת עצמו ועם חתימות הרמ"ם ושאר חכמי צפת וטבריא, מהשנים תקל"ח—תקס"ט בסוף ספר "חבת הארץ" ובסוף ספר "ברכת הארץ" (שניהם לרבי ברוך דוד הכהן מצפת), ועוד נתפרסמו "קובץ מכתבים מר' אברהם" ע"י החכם אברהם יעקב בראוור ב"קרית ספר" ירושלם תרפ"ד (ובחוברת מיוחדת). ועוד מה"ח ברוור בשם "על המחלקת בין הרש"ז מלאדי ור"א הכהן מקאליסק", ושם במבואו סותר הח' ברוור את דברי האשמה של הסופרים הורדוצקי וכהנא נגד הר"א מקאליסק. וב"קרית ספר" שנה ג' חוברת ד' במאמר "לישוב האשכנזים בכפר פקיעין" מאת י. בן צבי, נתפרסם מכתב מאת חכמי האשכנזים מאב תקס"ט שהר"א ב"ר אלכסנדר חתום בו בראש.

ועיין עוד במאמר "לקורות ישוב היהודים בארץ ישראל" שני מכתבים מהחכם בראוור עמוד ד' ועמוד ו' שנזכר שם הר"א מקאליסק.

ועוד נתפרסמו מכתביו בספר גנזי נסתרות ירושלם שנת תרנ"ף) חלק אור נערב בסימן ט"ו, כ"ד, כ"ח, ל"ד, מ"ו פ"ם (ושם נדפס במעות ר' אברהם ב"ר משה), צ"ב וצ"ג. א. ר—ן].

2) [ר' מנחם מנדיל **ב"ר משה מוויטעבסק**. מכתביו נתפרסמו בסוף ספר חבת הארץ וברכת הארץ הנזכר לעיל, ועיין חלופי מכתביו עם הרש"ז מלאדי, ושאר מכתבים, צוואתו ותעודות מהרט"ם בספר גנזי נסתרות הנ"ל חלק אור נערב סימן י"ג, י"ד, כ"א, כ"ם, ל"ה, מ"ד מ"ו, ס"ח פ"ז פ"ח, צ"א, צ"ג ושם—סימן מ"ח—ספור מהצדיק מרוזין שסופר: "שבימי הח"ק הר"ם מויטעבסק כ ש ה י ה ב י ר ו ש ל ם אירע...", ע"ש. ועיין עוד ב"לקורות ישוב

יז הרב ר' **ישראל פאליצקר** מתלמידי חרב המגיד ממעזריטש. והגאון הרש"ז מקאזניץ בספרו עבודת ישראל מביא משמו פירוש הפיוט "באין מליץ יושר סוד מניר פשע", ע"ש. "ושמעתי שהיה גם כן תלמידו של הגאון הקדוש ר' מנחם מענדיל מוויטעפסק, אשר מנוחתו באה"ק", [שה"ג החדש, ופלא ששכח להזכיר שהרב הזה התלוה בדרכו לאה"ק יחד עם הרב ט"ם ז"ל,ושהיה גם כן אחד מעמודי הישוב]1).

יח העולים הראשונים האלה, החסידים חאשכנזים אשר עלו יחד תחת פקודת שלשלת הצדיקים הנזכרים חיה מספרם יותר משלש מאות נפש. ובטרם אשר עזבו את ארץ מולדתם תיקנו להם רבני החסידים "מעמר" אשר אנשי שלומם שבערי פולין ורוסיא יתמכו בידם, אולם כאשר לא הגיע לידו כסף התמיכה, וצרכי אוכל נתיקרו למאד, מלבד מס הגלגלת שהכביד עליהם, נתדלדל מצבם מאד, ואז נאלץ הרב ר' ישראל לשוב לחו"ל יחד עם אחד ממתי סודו, ויסר ראשונה לקושטא,להציע לפני הרוזנים הספרדים שם את המצב הרע אשר באה"ק,והמה קבלום בפנים יפות, וקצבו לתמיכתם סך שלשת אלפים גרוש, אלפים מהם שלח תיכף לצפת לפרוע את מס הגלגלת, וסך שבע מאות וחמשים למחית ביתם, והשאר נשאר להוצאות דרכו, אך לא התמהמה הרבה על דרכו, וימסור דבר חזוק המעמדת ביד רעו, והוא שב לאה"ק בעיר צפת ת"ו. ומשם שלח מכתבים לחוץ לארץ לעוררם על דבר חזוק הישוב2).באחד המכתבים האלה אשר חתמו עליו גם הגאונים ר' ישכר בער ב"ר שלמה, ואחריו הגאון ר' שניאור זלמן ב"ר ברוך בעל התניא והש"ע, אסרו בלטותא דרבנן להלוות ולעשות גמי"ח עם מעות ארץ ישראל אפילו ל"בטוח" דיותר גדול, ושלא לאחר המשלוח.

אולם גם השנה השניה לבואם היתה שנת בצורת, והרבה מהעולים הוכרחו לשוב לחוץ לארץ אבל בכל זאת נשארה בצפת קהלה גדולה מעדתם, אך סוף כל סוף הוכרחו הגאון ר' מנחם מענדיל ור' אברהם קאליסקר לעזוב את עיה"ק צפת, ולהתאחז בעיר טבריה הסמוכה , וכאשר נפטר הצדיק ר' מנחם מענדיל ל"ע, עזב לסטלא מקומו בהנהגת העדה את חברו הרה"צ ר' אברהם שהנהיג נשיאותו בעיר טבריא, ולא בא שינוי וגרעון במצב העדה, רק כאשר נתרבה עוד הישוב, ונתמעט

החסידים" הנז' לבראוור. ובמכתבים שנתפרסמו ב"ירושלם" לונץ כרך ה'. א. ר—ן].

1) [ר' ישראל ב"ר פרץ, מכתבו משנת תקל"ח נדפס ב"חיבת הארץ" דף ט"ז. ועיין ב"גנזי נסתרות" חלק אור נערב סימן כ"ו וכ"ח, וחלק אור רב סימן ס'. א. ר—ן].

2) [בגנזי נסתרות הובאו מכתבים רבים בנוגע לחזוק הישוב ע"י העולים החסידים חראשונים. א. ר—ן].

על ידי זה חלקם של כל יחיד ויחיד, שלח הר"א ז"ל שליח מיוחד למרינת פולין ליסר שם הכנסות תמידיות, והגאון הצדיק ר' מרדכי מניעסכיז שלח מכתב עם פנקס חתום לאנשי שלומו, ביד השד"ר ר' אפרים פישל מצפת, וחד דעימיה, שכל אחד ואחד יתחייב עצמו מדי שבוע בשבוע על סך קצוב לנדבה, להחזקת הישוב, על ידו החזיקו הגאונים הצדיקים: הה"צ דקלאבסוב, והה"צ ר' יצחק יעקב מלובלין, וחגאון ר' ישראל המגיד מקאזניץ, והרב ר' שניאור זלמן מלאדי, ור' אהרן מקארלין, ודבריהם עשו פרי, והגיעה להם החלוקה במועדה, ביד נדיבה. [מספר ירושלם תרע"א, כרך ט']

יט הרב החסיד ר' **ישראל איסר מווילנא**, איש צדיק גדול בתורה ויראה, תלמידו של הגאון החסיד מלאדי, ובסוף ימיו אוה אה"ק למושב לו ובה מנוחתו כבוד.

כ הגאון והמקובל אלקי ר' **יעקב שמשון משפיטאווקא** בהרב ר' יצחק, האבר"ק סלאוויטא, שיפטאווקי, וק"ק אוהימאן וק"ק באר. תלמיד טובחק להמגיד ממעזריטש. גם הוא נסע קרוב לימים אלו לאה"ק, ובספר סדר הדורות החדש, מוכא שהיה אהוב מאד להגאון בעל נודע ביהודה והגאון ר' ישעיה ברלין, ושמחו בתורתו וכבדוהו. ובספר אוצר החיים מוכא מעשה נורא, מה שאירע להח"ג הזה. ועיין לשון האגרת הנדפם דברי ריצוי להצדיק ר' ברוך ממעזבוז נכד הבעל ושם טוב, בענין מעות ארץ ישראל ששינה מפקודתו, והרב ר' ברוך הקפיד על זה והוא היה מהחתומים יחד בהכרוז שהוציאו גאוני הדור חבריו הצדיקים הר"מ מניעסכיז, והר"א קאליסקר, והרא"ל וואלאטשיסק, בענין מעות ארץ ישראל, שלא לשנותם לצדקה אחרת. והוא והצ' מוואלאטשיסק חתומים על ספר מאור עינים לר' נחום מטשארנאבל, הנדפם שנת תקנ"ח.

כא הגאון ר' **אריה יהודה ליב** בהרבני שלום ז"ל סג"ל ז"ל מזאבוריז וואלאטשיסק, כן חותם עצמו על ספר טהרת הקדש, שנדפם שנת תקס"ו, ומזכיר שם בזה"ל: "חולך ונוסע לארץ הקדושה לחיים ושלום". הוא היה תלמיד הגאון ר' דוב בעריש המגיד ממעזריטש זצ"ל.

ובסוף ימיו קבע משכנו בארץ הקדושה, ושם מנוחתו כבוד [שה"ג החדש] נפטר בעיה"ק צפת, וצוה שלא לחרות על מצבתו שום תוארים, רק לשון "אוהב תורה".

בהיותו בשנת תקנ"ב בק"ק דראהוי, נתן הסכמתו לחר"ר בנימין מזלאזוין על ספרו אחבת דודים, וחתם שם שהוא מוואלטשיסק, טו"ן בק"ק יאסי יצ"ו,

[וכתב בספר "ירושלם" שטנוחתו במערה אחת בצפת, בדרך אשר בין קבר האר"י ז"ל לקבר הב"י סמוך למבר הרב לבושי שרד].

כב הגאון המצוין, רבן של ישראל, עמוד התוך בתוראות או"ה, ר' **דוד שלמה אייבשיץ** האבד"ק סאראקי, ב"ר אביגדור. בעל ספר הכהיר "לבושי שרד" על יו"ד בדיני טרפות הריאה ושמיטת עצם, ועוד דינים מפוזרים בחלק יו"ד, וספר "לבושי שרד" על או"ח, באור לדברי הט"ז וסג"א, וכסופו באור בנין הבית דיהזקאל. וחבר ספר "ערבי נחל" על ד"התורה, בלול בחריפות ובקיאות בנגלה ונסתר, וספר "נאות דש"א" [ר"ת דוד שלמה אייבשיץ], על כל חלקי השו"ע, וכסופו שתי תשובות מהגאון מהרש"ק [נדפס זה לא כבר, בעיר לעמבערג תרכ"א ע"י הגאון ר' אברהם בניטין קלוגר], וספר "טוב גטין", חדושים על מסכת גטין בפלפול עצום, בכתב יד, [מובא בחקדמת ספר ערבי נחל שהוא בין כמה כתבים באסתחת תלמידו ר' אריה ליבוש כר"ם מק"ק בוזנאב, וכתוב שם שהוא כרך גדול ונורא עם חדושי הלכות על כמה מסכתות, וחדושים על השו"ע, ושו"ת רבות, וחדושים על ספר ויקהל משה, ע"ש]. וכתב בעל ספר שה"נ החדש שהרב הנז' היה מתלמידי הרב הגדול ח"ק ר' זאב וואלף דטשערני, ובסוף ימיו נסע לאה"ק, ושם מנוחתו כבוד.

[הרד"ש אייבשיץ בא לעיה"ק צפת בשנת תקס"ט, ונפטר שם בכ"ב מרחשון התק"ע, ובספר ירושלם מובא נוסח מצבתו הישנה, שנמצאה שקועה בארץ ונוסח המצבה החדשה שהקימו על קברו והיא באחת המערות בצפת, ונקבר במערה אחת עם הראב"ד דוואלטשיסק ז"ל].

כג הגאון חכם הרזים המקובל אלקי, ר' **ישכר בעריש** האבד"ק זלאטשוב, חותנו של הרב הגאון ר' אברהם חיים מזלאטשוב, אשר מילא את מקומו. חבר ספר "בת עיני" פלפול ושו"ת, וספר "מכשר צדק" כתבים על פסוקי תורה ששלחם הרב מאח"ק. וזה סדר יחוסו, לפי הסובא בהקדמת ספרו: אביו חיה הרב המאוה"ג ר' ליבוש מנוע צבי, נכד הגאון הקדוש ר' נפתלי כ"ץ האבד"ק פראנקפורט בעל המחבר ספר סמיכות חכמים, בהגאון ר' יצחק הכהן האבד"ק ניקלסבורג וק"ק ווין, בן הגאון ר' שמשון, בהגאון נשיא ר' עקיבא מק"ק אובן ישן, ראש ישיבה בפראג. "הרב ר' ישכר היה עמיתו ורעו של הגאון ר' יחיאל מרגליות האבד"ק הוראדנא הנזכר בספר נבעת שאול להגאון מלאמזי, והרי"ע בערוש בספרו מכשר צדק מביא חדו"ת משמו" [שה"ג החדש]. הרב ר' ישכר בערוש ז"ל שקיל וטרי בתשובותיו עם הגאונים המפורסמים ר' חיים ראפאפורט ור' סנדר מסאטינאוו. ובשנה הנ"ג בהסכמתו על ספר אהבת דודים לר' בניטין מזלאזוץ מביא "מלאכתי

נעשית ע"י אחרים, כי אור עיני אין אתי, וחותם שם: ישכר בעריש מנזע צבי[1]).

מנוחתו ככבוד בעיה"ק צפת סמוך לקבר רבנו האלשי"ך ז"ל, ושנת פטירתו לא נודע לי, אך היא"צ שלו הוא שבעה ימים לחדש מנחם אב, ושמעתי שמורנו הגאון מלבי"ם ז"ל, למר חכמת הקבלה אצל הגאון מראפשיץ, ואצל הגאון מזלאטשוב, והדברים אמורים על מורו הגאון ר' אברהם חיים ז"ל שחיה טויר בחכמת האמת, [מנוחתו בצפת, במערה אחת הנקראת "מערת הרב מזלטשוב", "ירושלם" לונץ].

כד הגאון המפורסם מקובל אלקי, ר' **חיים** במוה"ה שלמה **מטשערנאוויץ**, אב"ד בכמה קהלות ישראל: מהאליב, בוטישאן, קישינאב, טשערנאוויץ וגליל בוקאווינה, ואחרי כן תקע משכנו באה"ק תו"ב. ספריו הקדושים המה: "באר מים חיים" על התורה, בלול פרד"ס בנגלה ונסתר. "סדורו של שבת", דרושים נשגבים בקדושת השבת, וכו כמה שו"ת בפלפול וסברא. "שער התפלה" על סדר עבודה שבלב, חלוק ליוד שערים כפי העשרה לשונות של תפלה, הנזכר במדרש ואתחנן ושם בראש הספר תשובה אחת אשר יתוכח בה בדברי הגאון ריו"ח לאנדא, בעל הנודע ביהודה, בענין אמירת לשם יחוד. ספר "ארץ החיים", לקוטי נ"ך וסגלות אסתר, בדרושים נפלאים ע"ד הפרדס, וחלק השני ממנו חדושי הלכות ואגדות ממס' ברכות [את הספר שער התפלה חזר וסדרו בעיה"ק צפת, ונשלחו אחר כך כתבי קדשו לחוץ לארץ כדי להדפיסם]. היה תלמיד מובהק להגאון ר' יחיאל מיכל מזלאטשוב, ושמענו נפלאות מתורתו וקדושתו, והגאון ר' סענדר מרגליות בחדושיו ל"אהע"ז בשו"ת הרא"ם מזכירו. עלה לעיה"ק צפת, ושם מנוחתו ככבוד, בשנת תקע"ג ליצירה. [רוב הדברים לקוחים מספר שה"ג חחדש]. מנוחתו באחת המערות בצפת, הנקראת על שמו, ושנת פטירתו תקע"ג [ספר ירושלם לונץ][2]).

כה הגאון שר התורה וחכם הכולל, ר' **שלמה** בן חרב המופלא ר' משה האב"ד דק"ק לבוב וק"ק חעלמא, בעל ספר "מרכבת המשנה" על הרמב"ם. לא חניח דבר קטן ולא דבר גדול הויות דאביי ורבא, מעשה בראשית ומעשה

1) [עוד נתן הסכמותיו על: ספר "השרשים" ו"חרב פיפיות" (תקט"ז), "תנא דבי אליהו" (תקס"ג), "סדר תפלות" (תקס"ח), "נגזי יוסף" (תקנ"א), "יפה נוף" ו"מגלה עמוקות" (תקנ"ד) כל אלה בזלוצוב, ועל ספר "זבח שוב" (תקנ"ה) בלעמבערג. מ"מפתח ההסכמות" מספר 1527 א. ר—ן].

2) [כנראה שהוא הוא הר' חיים ב"ר שלמה שנתן הסכמותיו בבושישאן על: "רגל מחנה אפרים" (תקס"ג), "זהר פני משה" (תקס"ח) "אורח לחיים" (תקע"ג[?]) ואולי הוא גם רבי חיים ב"ר שלמה מוירר שנתן הסכמותיו על ספר "דרך חיים" (תקס"ב) בפצערנוביץ ועל "גליא רזא" (תקס"ו) בטוהליב. ועיין במפתח ההסכמות מספר 12—711. א. ר—ן].

מרכבה, שלא למד כם ולא פרשם. היה בקי ושלם בחכמת המספר; גיאומטריא, אלגיברה, ותכונה, חכמת הטבע ומה שאחר הטבע, דקדוק והגיון, דרכי משקל השירים, ופסקי הטעמים, וכמו שכתב בהקדמתו בחלק ראשון: "מיום עמדי על דעתי, על ברכי אבי הרב המנוח ז"ל נתגדלתי, בניתיבו הישר הדריכני, לא הוצאתי זמני לבטלה, לא עבר עלי חצות הלילה בשינה, צללתי במים אדירים, וסלאתי ארבעה טורים בלמודי השים והפוסקים, על דלתות ספרי גדולי הראשונים הייתי שוקד, נשאתי על שפתי ספרי הנמוק"י וחדושי הר"ן, המא"ור, והטלחמור, הרשב"א, והריטב"א, המה הטורים אשר הורוני, גם חוץ לגדרי יצאתי ואבוא אליהם ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים [כונתו על ספר האלים להיש"ר מקנדיא], בחכמת המספר שלמים ושבורים והאלגיברה יפה וברה, ומופתי החנדסה הבדוק ומנוסה, וחכמת הניאומטריה והתכונה, לרוץ אורח כנכור בסוד העבור, וננעתי בחכמת הטבע ובמה שאחר הטבע, ושמתי מהלכים במורה הנבוכים, והצבתי ציון בדקדוק ובהגיון, ולקטתי בעטרים המשקל והשירים, וחבלים נפלו לי בנעימים, בפסקי טעמים, ועשיתי הגהות על שערי זמרה [לבעל בנין שלמה וצהר התיבה], והוספתי עליו חלק ב' על טעמי אמת, וקראתי שמו "שערי נעימה". הכל יפצה פה המטיבים בלמוד החכמות שמץ ודופי, זה דרכם כסל למו, כי אין בפיהם מענה וננעל לפניהם שערי בינה, יעבירו קול לאמר סורו ממנה, ומי יהיה במושב זקנים? ומי יציון התחומין"? כו'. ומפליא שם סדרו של הרמב"ם בספר משנה תורה, ואומר: "לו יהיו כל האנשים קלמסין, וכל בני האדם לבלרין, ילאו לכתוב אפס קצהו, כי זה משה האיש יצא חפשי למעלה משכל אנושי, הנבה למעלה למעלה, ולו דומיה תהלה".

הספר הזה נדפס בארבעה חלקים, החלק הראשון הדפיסו בעצמו בפ"פ די אדרי בשנת תקי"א, והגאונים הרב בעל קרבן עדה, והגאון אב"ד דק"ק גלוגא, ור' נרשון האבד"ק פ"פ די אדרי, חיו מהמסכימים על ספרו, כולל באורו על שני חלקי הרמב"ם עד סוף הלכות מקואות, ובסופו קונטרס "ברכות בחשבון" לפי יסודי הגעאומטריא, וקונטרס על י"ח דבר. ובשנת תקכ"ט היה עור בעירו הראש בית דין דק"ק חעלמא, וגיסו הגאון ר' מאיר האבד"ק קאנסיטין בתשובתו הנדפסת בספר מים חיים להגאון ר"ח ראפאפורט, כותב שם אליו ביום י"ב אדר שנה זו.

אחרי זאת בשנת תקל"ט ליצירה, הלך לארץ ישראל, ובעברו דרך עיר אזמיר, התודע שם אליו החכם השלם המקובל אלקי, חרב המובהק בנגלה ונסתר ר' שלמה מולכו, ושלח לו לתשורה את ספרו "שמן משחת קדש", ונתן עליו הסכמתו. וחלך חרב ובא עד עיר טבריא, אך לא שכן שם שנים הרבה, ובעבור כמה סבות דערו עליה, הוכרח לנוע ממקומו לחוץ לארץ, בשליחות ארעא קדישא, ובא עד עיר שאלוניקי עם תכריך כתבי חדושיו, ספר המרכבת חלק ב' וחלק ג', ושם עלתה

נשמתו למעונה, בא"ך לחורש תמוז שנת תקמ"א. ונדפס שם הספר הזה אחר פטירתו, בעזרת הנכיר ר' "יוסף צלמונה", ושם בחבורו הנז' בפ"ט מהל' אסורי ביאה, מזכיר למחותנו הנאון ר' יצחק הלוי האבר"ק האמבורג, ומחותנו ר' דוד מנלוגא, והחכם המופלא ר' יוסף חזן מאזמיר [הוא הנאון הנודע אחרי כן בעל ספרי חקרי לב, הראשון לציון מירושלם עיה"ק], ואת הנאון בעל נודע ביהודה. החלק השלישי הוא סובב הולך על שני חלקי הרמב"ם האחרונים, נדפס גם כן בעיר שאלוניקי, בשנת תקס"ב [וכו בפרק נדפס שם גם ספרו הקטן שערי נעימה, על פסקי טעמים].

בכלל נחלקו ספרי המרכבת לעשרה שלחנות: "שלחן תמיד", כולל הלכות שבת ודיני המועדות. שלחן "עצי שטים", כולל כל המאכלות האסורות בשבת ויום טוב. "שלחן נד", כל דיני מאכלות אסורות, ודיני חמץ ומרור. "שלחן המלך", דיני שבועות ונדרים, כתיבת ס"ת, קדושת בית הכנסת ותלמוד תורה, וכבוד תורה. "שלחן ערוך", דיני קדושין נטין וכו'. "שלחן הטהור", דיני ביאות אסורות וטהרת משפחה. "שלחן הפנים", דברים שבין אדם לחברו, כגנבה רבית ואונאה. "שלחן הכסף", כמכירה מתנה כו'. "שלחן מערכת" כל משפטי דינין ועניני כפירה בטוען ונטען. "שלחן העולה", לארץ הקדושה בתרומות ומעשרות, וכו'. ועל כלם חבר ס' "קונטרס הראיות", לברר כל הכרעותיו בשו"ע. וחבר ספר "קהלת שלמה" חרושים על גפ"ת וחלוקים, אך מעטים מהמה אשר ראו אור הדפוס[1].

כן הגאון החסיד ר' **אברהם** במו"ה יחיאל מיכל **כ"ץ, מלאסק**[2]

1) [ביד הרב חיים ליב אויערבאך זעחס"ק ירושלם נמצא כתב יד מבעל מרכבת המשנה והוא ביאורו על כל חלק אבן העזר, ביאור נפלא מאד — והרב אויערבאך הדפיס ממנו שלשה סימנים עם ביאור ארוך בשם "חכם לבב" (ירושלם תרפ"ז), כתב היד הזה נמצא לפנים ביד הרב נפתלי הרץ קליין בעל "מעדני אשר" ורבני אוסטריא מעידים שהוא הוא כתב ידו של בעל מרכבת המשנה. — וב"מפתח התשובות" No. 3068 מזכיר את הסכמותיו של ר' שלמה בי"ר משה בעל מרכבת המשנה על הספרים: ש"ם אמש"ד (תקי"), שו"ת בית אברהם (תקי"ג), הליכות עולם (תקי"ד) כל אלה בחלמא, ועל הספרים בית תפלה וסדר הדורות (תקכ"ה), מאורי אש, כתנות אור, שערי נעימה ותוספת שבת (תקכ"ו), שבט מישראל, פרו מגדים יו"ד, נבחר מחרוץ ומפלגי ראובן (תקל"ב). ככב יעקב ועבודת השיר הלוי (תקל"ג), זהב טהור (תקל"ה), מחנה ראובן וקרן אור (תקל"ו) אמרות טהורות והר הכרמל (תקל"ח) כל אלה בלבוב (למברג), ואח"כ בשנת תקל"ט נסע לא"י כאמור בפנים. א. ר—ן].

2) [מכאן ולהלן חוזר הרב המחבר אל תולדותיהם של חכמי ירושלם, ואזכיר בזה את שמותיהם של שאר הרבנים מהעולים האשכנזים עם העליה של החסידים בצפת ובטבריא, ושביניהם היו גם אחדים מיהודי ליטא ווילנאים, ונזכרים במקורים שונים, והם: ר' אהרן בי"ר מאיר (חתום על מכתב משנת תקמ"ט, שנתפרסם "בקרית ספר" ירושלם שנה ד' חוברת ד'). ר' אורי מווילנא (אור נערב צ' בספר "גנזי נסתרות" ועוד). ר' אליעזר זוסמאן סופר

במדינת פולין, צריק יסוד עולם, ונאון נשגב, בא לעיה"ק ירושלם בערך אחרי שנת תקל"ד, והיה שם מרבני הדור, ובשנת תק"מ עמסו עליו שיהיה ציר אמונים, והוכרח לנדות לערי אשכנז ופולין. חבר ספר "בית יעקב", והוא אופן העשרים בדרך הסור, אשר פרש בו ענין הסולם של יעקב, והדפיסו בק"ק ליוורני בשנת תקנ"ב ושם מובא שבחיותו בעיר תוניס ביום ג' ו' תמוז, התחיל לבאר פרשת אלה תולדות יעקב עד כלה, ותירץ שם שבעים ושבעה קושיות, וגמרו בכ"ו לחודש הזה תקמ"ח. הוציא לאור ספרו "וחשב לו הכהן", פרפראות מחכמת האמת על המאמר "בני דרדקי רבי רב", שמרומז שם חמשים שערי בינה, וחבר עוד שני ספרים: מ' "והעריך הכהן", ערך כל הצרופים של האותיות, ובאור על שער הצרוף של ספר הפרד"ס. וספר "ולבש הכהן", אשר בו לבושא וחלוקא דרבנן[1].

הרב ההסיד הזה בשובו מעיה"ק ירושלם, היה בשנת תקמ"ג בעיר פ"פ די אדר, והנאון האמתי מרן הרב בעל פרי מגדים הרב דשם, הסכים על ספרו "וחשב לו הכהן", וכותב שם: "עבר עלינו איש קדוש, שלוחא דרחמנא מירושלם עיה"ק אברם הוא אברהם העומד בצדקתו, הרב המופלג, לו עשר ידות במעלות ומדות תרומיות", כו'. והנאון ר' צבי הירש האבד"ק פיורדא, בבוא הרב הנ"ל בשנת תקמ"ד בעיר פיורדא, כותב: זה האיש הגדיל עצה, הפליא בחסידותו ופרישותו, גם תמול, גם היום, גם קדם מפעליו זה ארבעה עשר שנה [כי בטרם עברו לעיה"ק היה הרב שם גם כן בעיר הנ"ל, בשנת תק"ל ליצירה]. וכפי ששמעתי הואיל הלך אחרי צו לצו, משמרת למשמרת, בפרישות הרבה, וכדידותו הטופלנת למאד, ועשה והצליח בעזרת רוכב שמים, חנותן עצמה ליראיו המתאמצים בעבודתו, ובכל עת היותו אז פה, נער כפיו מתמוך באחת הנרבות והתשורות על יתר צרכי נפשו, ולא

ב"ר יצחק (במכתב תקס"ט הנו' ועוד). ר' **אליעזר** (אור רב שבגנזי נסתרות י"ד). ר' **ארי' ליב** ב"ר **נתן** (שם במכתב תקמ"ט). ר' **דוד** אב"ד דק"ק **ביחאווא** (שם). הישיש ר' **ואלף סאטאנאווער** (אור נערב שם צ'). ר' **יהושע** ב"ר נח **אלטשולר**. ר' **יוסף מזמיגראד**. ר' **יוסף מפלניקרוב**. ר' **יחיאל מיכל** ב"ר **אברהם**. ר' **ישראל** ב"ר **יהודה**, ור' **ישראל** ב"ר **יעקב** (כלם שם במכתב תקמ"ט). ר' **מאיר** (אור רב י"ד בגנזי נסתרות). ר' **משה** בהמנוח **אברהם סג"ל**. ר' **משה** ב"ר מ"ם **מוויטעבסק**. ר' **מתתיהו** ב"ר חיים אב"ד **פיקאב** (שם במכתב משנת תקס"ט). ר' **נחמן מהורדנקא** (עלה תקכ"ה). ר' **צבי הירש נכד בעל שם טוב** (עלה למטריא תרמ"ו). הרב **שבתי מוויניצע** (אור נערב שם צ'). השו"ב ר' **שלמה זלמן** בר"צ כ"ץ **מווילנא** (נזכר במקומות רבים). ר' **שמואל** ב"ר ישעי' **סג"ל פולוצקר** (הסכמתו על ספר שבחי ירושלם ועוד) ור' **שמחה** כ"ר **יהושע**, בעל ספר המסע הידוע "אהבת ציון" (עלה תקכ"ה). ור' **אברהם שמשון** כ"ץ בנו של "תולדות". א. ר—ן.

1) [וחבר עוד ספר "וחשב הכהן" צירופין וגימטריות, ונדפס בליוורנו שנת תקמ"ז (המעלות לשלמה בערכו. ובאוצרות הברון גינצבורג במסרבורג נמצא קובץ בתב יד מהרב הזה בעצם כתב ידו. (קהלת משה 3291). א. ר—ן.

לקח מיד איש מאומה, והכין לו אז הדרך לעלות אל הארץ הנבחרת, וילך למסעיו עד בואו למחוז חפצו, וחיתה מרורתו בירושלם עיה"ק, שם שם לו חק ומשפט התנחנה התמימה בתור אדם המעלה, וישב שם עד החילו מערות זמנו כו'. לא כהתה עין חסידותו, ולא נס שמש חסימותו, ובחר עוד בירושלם". כו'. והגאון ר' יוסף מערצבאך מפיורדא,כותב שזכו לחזות תוך קריתנו פרישותו קרוב לד' שנים,והכירו בטופת גודל צדקתו וחסידותו; למד בעסידה, ויותר משנה התענה משבת לשבת, ותנא ספרא דבי רב ביומא דסיתוא, ותבר גזיזא דברדא ונחית ומבל, ובבל זאת חננו ח' שלא נפסד בריאותו, אדרבא הוסיף חיל ונתרבה שכלו בהלכות עמוקות בש"ס, ע"ש. והתמהמה הגאון הזה על דרכו בחוץ לארץ, ומצאנו את חסכמתו בשלישי לחנוכה תתקנ"ד, על ספר ברכת אברהם על קהלת, לחתן אחותו החריף הדרשן, הדיין המצויין ר' אברהם אבוש ב"ר מ"ם צבי מק"ק שאכשטשכ, וחותם שם "שד"ר מעיה"ק ירושלם", ואחרי זאת שב לעיה"ק ירושלם,ושם נהרג מידי התוגרמים שחבטוהו בקרקע, שלא מילא ספקם בשכיל חוכות הצבור, בסך ידוע של כסף. חמקום ינקום את דמו.

ונראה שחוא הוא הרב החסיד המפורסם ר' אברהם הכהן שלוחא דרחמנא למרינת פולין, אשר העיד על מכתבי הרבנים מעיה"ק ומעיר קושטא, שנרפם בי־ירושלם" כרך ששי עמוד 46—47, אשר חכמי האשכנזים נהנים גם כן מפרי הצדקה של הכולות חלק כחלק, כהתלמידי חכמים בני הספרדים, וכתב: "וגם אנכי מן המקבלים חלק כחלק, ככל המפורש למעלה". והגאון ר' שאול האב"ד אמשטרדם קיים רחימתו, וכתב: "באנפי חתם עצמו החסיד המפורסם מוה אברחם כ"ץ, שהיה עכשיו מאנשי ירושלם, ובפיו מלא את כל הדברים, חמפורסמים למעלה", ע"ש. והיה שם בעיר אמשטרדם כשנת התקמ"ה, וכמו שחותם שם: "ביום ה' ר"ח אדר שנת התקמ"ה, הקטן אברחם הכחן, שד"ר מירושלם עיה"ק תובב"א, מחבר חלה בתוך חלה",[והכונה שמחבר מעט מעט, ציבחר ציבחר, הנדבות חנתנות בעין יפה מתרומות הקדש, כשיעור חלה אשר ירימו תרומה לה' לעזרת אחיהם בירושלם עיה"ק לפרותם מידי העריצים, וירמז גם כן על חלה בזה"ז דלשריפה אזלא, ואין הכהנים נהנים ממנה, וגם מהנדבות האלו אין העניים והאביונים שבארץ ישראל נהנים ואוכלים מהם, רק שנותנים לכופר נפשותיהם להרשעים אשר יאכלו בשרם והונם]. וכנראה חרפים שם החסיד הזה את ספרו וחשב לו הכחן, וכנז"ל.

כז הרב החסיד קדוש עליון, ר' **אשר ענזיל אשכנזי** זלה"ה בזמנו של הגאון הרב מהרי"ט אלגאזי ז"ל, כל זקני ירושלם יפליגו לספר מגדולת מעשיו, חסידותו וקדושתו. נפטר בעיה"ק ירושלם, ומקום מנוחתו בחלקת חקבר

הנקרא באראק, סמוך לר' יעקב וואלירו הנ"ל פרק א' סימן כ"ח. וכתוב על ציונו: "קבר הרב החסיד כמו"ה אשר ענזיל אשכנזי". ומסורת אנדר"ה בפי זקני ירושלם: שהרב הזה, בעת פטירתו, בקש מידידו ורעו ר' אברהם גרשון [נכדו של ר' אברהם גרשון קוטאביר הנז"ל], שיוליכו אותו לבית הטבילה אשר לקהל חסידים [הוא בית הכנסת בית אל] להטבילו שמה, אולם הגאון הריט"א לא הרשה לעשות הדבר הזה, מטעם כמוס שעמו, ויצוה ללותו בכבוד גדול עד בית מועד לכל ד"ו, ולא קיימו רצון הרב הנזכר, ואותו היום ערב שבת היה, ובשוב ר' אברהם גרשון ז"ל מבית הקברות, בבואו בביתו כחדרו האפל, נפל עליו פחד גדול, אשר חלה מזה עד סוף ימיו. והחסיד הזה"ק בא אליו בחלום וציוהו לבקש מחילה בצרוף עדה שלמה על קברו, על מה שלא נעשתה עצתו1).

כח הרב המופלא השקדן בתורה, ר' **זאב וואלף אשכנזי**, אחד מבאי אה"ק, והלך למנוחתו בעיה"ק ירושלם, בזמנו של הרב בעל קרבן אליצור, והרה"נ הזה הספיד עליו, ונדפס בספרו בן פדה־צור, וכותב וז"ל: "גברא רבא כזה שאנו עסוקין בהספדו, היה שקדן בתורה עד זיבולא בתרייתא, ולא בטל מחשבתו מדברי תורה, ראוי לנו להתאבל על חכם שמת ואין לנו תמורתו, אף שהיה זקן ושבע ימים"2).

כט הרב המאוה"ג הישיש, ר' **חיים** בעל ספר "תוצאות חיים" על תנ"ך, חותם עצמו טעיה"ק ירושלם ת"ו, ובשנת תקכ"ט ליצירה, היה בערי פולוניא, והסכים שם על ספר לחם תרומה, להרב ר' אהרן מכלטרומנצי.

ל הרב החכם השלם ר' **משה אשכנזי**, איש החסד, נודע בשערים, עטרת זקנים, נפטר בעיה"ק י"ח חשון תקס"ב.

1) [כנראה שהוא הוא "ר' אשר הענזיל מפינשווע, אשכנזי אחד חסיד ומפורסם צדיק אמתי", שנזכר באגרת הרבני שמואל גרונם משנת תקמ"ט, שנתפרסם במחברת "לקורות ישוב החסידים באי"י מאת ד"ר בראוור (עמוד 16) ור"ש גרונם מספר שם שהוא ור' משה ברמ"ם הלכו ביחד עם ר' אשר הענזיל אל כותל המערבי. א. ר—ן].

2) [לפי השערתי הוא ר' זאב הלוי ב"ר שמואל מק"ק בראדי והמגיד דק"ק פרניפאל. ונקרא גם בשם ר' זאב וואלף אלעשקער אחיו של הרב חיים הלוי הרב המגיד דק"ק ראוונא. חבר ספר "חדושי ר' זאב הלוי" (אמשפרדם או זאלקווא? קהלת משה ואוצר הספרים), ועוד נדפס ממנו "חדושי וכללות הרז"ה" על פי כתב יד המחבר שעשה בעלותו לירושלם והובא לדפוס ע"י דוד קאסיווער תושב ירושלם מגזע משפחת המחבר, וחלק שני לא נדפס, והוא "דרישות הזאב" דרשות על התורה שהתחילו במרנופול וגמרו בירושלם בשנת תקל"ו. א. ר—ן].

וזה כתוב על ציונו: "מצבת איש החסד נודע בשערים עטרת זקנים החכם השלם רודף צדקה וחסד כמו"ה משה אשכנזי נ"ע נח נפשיה י"ח חשון תקמ"ב".

לא הרב ר' **יהודה** בהרב הגדול ר' יעקב **אשכנזי**, נלב"ע ג' דחשון, תקמ"ו, ועל ציונו כתוב: "מצבת קבורת המר ונאנח הנפטר בקוצר ימים ושנים זרע קדושים כמו"ה יהודה ן' הרב יעקב אשכנזי ז"ל נלב"ע ג' חשון שנת התקמ"ו[1])

לב הרב המובהק החסיד, ר' **רפאל** ב"ר ברוך **טריוויש**זללה"הממשפחת הגאון ר' אברהם צרפתי בעל ברכת אברהם. חבר ספר "צח ואדום". לקוטי דינים כוונות ומאמרי רז"ל ומאמרי הזהר, בעבור העולה לאה"ק. ונדפס שנת ה'ש'ק'י'פ'ה' [ת"ק], וספר "דנול מרבבה" על שיר השירים, רב הכמות והאיכות, בדרשות וטעמים מתוקים, ושם שו"ת לחכמי הזמן להגאונים ר' מאיר מזרחי, ולר"י נבון בענין אי יאות למנרר ציצית אארעא. ושקיל וטרי עם הגאון החסיד ר' ישראל יעקב אלגאזי, והגאון ר' משה מזרחי, וחוציאו לאורה בעזרת הגבירים השר ר' יצחק די מאיו, ור' ישכר בהגאון הר"ח אבולעפיא, ור' שבתי בהחסיד ר"א סידית אשר תמכו בידו, ורבני ירושלם מסכימים על ספרו וכותבים עליו: שתהלתו בקהל חסידים, קבץ ורבה פעלים לתורה, ומאז בואו תוככי ירושלם, תקע עצמו באהלה של תורה, שוקד על למודו ומחדש חדושי תורה, באישור כולל ואיטור טוסיף בפלפול וסברא בש"ס ופוסקים והיה זה בשנת תק"ב בסדר בזאת יבא אהרן, והחותמים שם: הגאון ר' אליעזר נחום ור' יהודה דיוואן ור' חיים משה מזרחי. נפטר בעיה"ק ירושלם, ט' לחדש אלול התקל"ג, ומנו"כ אצל קברו של הרב ר' רפאל משה בולא ז"ל

ועל ציונו כתוב: "ק' הישיש נבון וחכם בה"ר רפאל אשכנזי נלב"ע ט' אלול התקל"ג".

לג שאר חכמים האשכנזים שבא זכרם בציוני הקברים אשר בהר הזיתים ולא מצאתי תולדותם בטק"א, הם

א] הרב החכם השלם ר' **יהושע הכהן**, נלב"ע י' טבת התקנ"ו.

וזה כתוב על ציונו: "קברת ארץ החכם השלם עטרת זקנים מו"ה יהושע הכהן נ"ע יוד טבת שנת התקנ"ו[2])

---

1) [כנראה שהוא בן הרב יעקב אשכנזי הנזכר לעיל בפרק זה סימן ח' ועיין הערתי שם. א. ר—ן].

2) [לא הוברר לי המקור לחחלטתו של המחבר שהיה ר' יהושע ה מהאשכנזים. א. ר—ן].

ב] החכם המרומם חרב הגדול ר' **שלמה יעקב** מאי פאראן.
וחרות על ציונו: "זה קבר החכם המרומם הר' הג' כהר"ר ש ל מ ה י ע ק ב מ א י פ א ר א ן נ"ע".

ג] הרב ר' **ישראל אשכנזי**.
כתוב על ציונו רק: "קבר הרב ר' ישראל אשכנזי".

ד] ת"ח מצוין מהר"ר **משה**, נכד הגאון ר' משה פרנס.
וכתוב על ציונו: "מ"ק איש ישר הולך ת"ח מצוין מו"ה משה במוהרר"ש נכד הגאון מו"ה משה פרנס". ולא נזכר בם עת פטירתם. אבל היו שניהם במחצית המאה הזאת

ה] הרב שלשלת היחס זרע קדושים, ר' **אברהם גרשון אשכנזי**, נפטר לעולמו יום י"ב אדר שני שנת תק"ע. והוא היה נכדו של החסיד המקובל ר' אברהם גרשון קוטאביר, ונז"ל בסימן כ"ז בתולדות הרב ר' אשר ענזיל, וסופר שהיה עני נורא, ופעמים רבות אירע לו ולבני ביתו שלא היה להם פת לחם גם כמה ימים רצופים. וקברו סמוך לקבר זקנו הרא"ג קוטיבר.
וזה כתוב על ציונו: "מצבת קבורת החכם זרע קדושים כמוהר"ר א ב ר ה ם ג ר ש ו ן א ש כ נ ז י תנצב"ה נפטר יום י"ב אדר שני שנת תק"ע.

פרק שלישי

חכמי הספרדים בירושלם במחצית הראשונה של המאה הששית.

א הגאון החסיד ר' **רפאל מיוחס** בב"ר שמואל, בעל ספרי "פרי הארמה". ראשון לציון בק"ק ספרדים בעיה"ק ירושלם, נתמנה לראש אחרי הרב בעל בתי כהונה, ור' ישראל יעקב מזרחי, ולפי מה שהוכחנו למעלה בתולדות הגאון בעל בתי כהונה, נתמנה הרב ז"ל קרוב לשנת התקי"ו, אחרי פטירת הגאון האלנאזי ז"ל. מחשובי בית דינו היו: הרבנים רש"ט בכ"ר יעקב נבאי, ור' רפאל יצחק זרחיא אזולאי, ובנו החיד"א, והגאון ר' יו"ט אלנאזי, והרב בעל שער המים, ור' רפאל אברהם נ' אשר. וזה סדר יחוסו: ר' שמואל מיוחס הראשון חי בתחלת המאה החמשית, פרנס ומנהיג, ועמד בפרץ ירושלם כל ימיו, בנו היה ר' אברהם משה, נקרא ר' משה פרנס, זקן ונשוא פנים, ושרת את הקדש בימי עניה וסרודיה

ועמד לישראל בעת צרה בנופו ומטונו. בנו היה הרב ר' שמואל מיוחס השני ונפטר במצרים בן כ"א שנה, היה צדיק וחסיד, מרגניתא דליתא בה טיסי. והוא, אבי הגאונים החסידים ר' רפאל בעל פרי האדמה, ואחיו ר' אברהם בעל ספר שדה הארץ, והמה נשארו עוללים קטנים כשנפטר לעולמו, הרב ר' רפאל היה אז כבן של"ש, ואחיו כבן שנתים, ונתחנכו ונתגדלו על ברכי התורה, אצל מר זקנם הפרנס ר' משה ז"ל. וכתב הגאון בעל פרי האדמה דמטורת בידם על משפחת מיוחס שהם ממשפחות פרעוש בן יהודא, ונזכר מזה בתשובת מהרח"ש ח"א סימן מ"ד, החותם מיוחס למשפחת פרעוש בן יחודה. ועמ"ש התוי"ט תענית פ"ד במשנה ה' לענין זמן עצי כהנים בחמשה באב בני פרעוש בן יהודה, וכתב דר"ל משבט יהודה, ע"ש. ומצד אמו היה נכד להגאון ר"י יעקב חאניז, ולחרב המג"ן זללה"ה, ומובא מזה בספרו, ובספר שער חמים. בנו של הרב בעל פרי האדמה היה הגאון בעל ספר שער המים אביהם של ר' רחמים בכור מיוחס, ור' רפאל אברהם בעל ספר "באר המים", אביו של ר' יוסף מיוחס בעל ספר מלבושי יו"ט". ולאחיו הרב בעל שדה הארץ, היו שלשה בנים, ר' שמואל יצחק, ור' יוסף יעקב, ור' בנימין משה אבי תרב ר' שלמה יצחק בעל ספר "חשק שלמה".

הרב בעל פרי האדמה מאז חיותו כבר שית או שבע, כבר נכנם לישיבתם של הגאון אריוותא דאורייתא, הגאונים בעלי תרסין אשר בבית המדרש של הגביר ר' ישראל יעקב פיריח1),שם למד ושנה בתורת ה' בשקידה נוראה מתוך עוני ולחץ ודחק מאד, כי מעת פטירת זקנתו עברו צרות רבות על זקנו ר' משה הפרנס, ונלה מעל שלחנו, וקדמוהו יסי עוני ומכאובים וחליים קשים, ובכל זאת מאז אשר בא לכלל י"ד שנה לא מנע עצמו מבית המדרש מכי עלה השחר אפילו שעה אחת ביסים ולילות, וזכה להיות מכלל הרבנים המצוינים גם בזמנו של הגאון ר' אברהם יצחקי ז"ל, אשר בחר בו לשלחו לעיר קושטא להעיר את לב הגבירים ברבר צרות עיה"ק כספופר להלן בטגלת חנם. והיה מכלל חרבנים החתומים בחסכמותיהם בזמנם של הגאונים ר"א ן' נחום, ור"ם מזרחי, ואחריהם בזמנו של חרב בעל בתי כהונה, ואחר זה נעשה אב בית דין וראשון לציון. ונהנו נשיאותו מר עת פטירתו לחיי העוה"ב בשנת תקי"א ליצירה.

ואלו חמה הספרים שחבר: א] ספרי "פרי חאדמה", באורים על הרמב"ם ד' חלקים.

ב] ספר "פני חאדמה", מצורף לספר פה"א ח"ד, ושם דרשות לסדר חפרשיות וחספרים.

---

1) [עיין לעיל עמוד 42 ב"מאמר תקיפי דארעא דארעא בירושלם" מחמעלות לשלמה שמוכיר שם את הרב מיוחס בכ"ר שמואל לראש ישיבת ר"י פיריח, ואז בשנת תקי"ח היה בן נ"ג ש; ונפטר בשנת תקל"א—כמובא לחלן—בן ס"ו שנה. ועיין הערותי בעמוד 90. א.ר—ן].

ג] "מזבח אדמה", חדושי הלכות ושו"ת לפי סדר השו"ע.
ד] "מנחת בכורים", על אגדות שבש"ס.
ה] "עטור בכורים" על הש"ס.

ומובא בספר פרי הארמה ח"ד ענין נכבד שהעיד בשם הרב בעל שלחן מלכים או"ח תקע"ו, שלא נשמע מפולת מעולם בעיה"ק ירושלם, וכתב דנראה שעל זה סמכו שלא לגזור תענית צבור על רעש הארץ, דרעש ומפולת חדא מלתא, וכתב שביום ט' חשון התק"ך קודם עמוד השחר היה בירושלם רעש גדול, ובכל זאת לא הוזקו נופי בני אדם, רק בצפת המית הרעש הזה קס"ב נפשות, ובתוכם היה החסיד הר"י פאראני ובנו זללה"ה, ונעשה עליהם בירושלם בכי והספר גדול, ותענית צבור לא גזרו מטעם הנ"ל. אבן ביוסיפון מובא שביטי הורדום היה רעש. ועיין בספר מאירת עינים כו', אמנם אנו מקטנותנו כך קבלנו, שלא נשמע ולא ישמע שיזיק מפולת או רעש לנופי בני אדם, ולדעתי זהו פירוש הפסוק: "חזק בריחי שעריך, ברך בניך בקרבך", עכ"ל.

[בצפת בעוה"ר היה רעש כמה פעמים, שנהרסו בתים עד היסוד, והזקן הר"ר אריה אמר לי, שרשום אצלו שבשנת תקצ"ז היו ז' אלפים בעלי בתים בצפת, ורבים נמוגו על ידי הרעש. ועיין מזה בספר שבר במצרים מענין הרעש ביטיו אכן בירושלם לא אירע ח"ו כל נזק גם מטפולת סתם. והגאון הרי"מ אויערבאך זצ"ל ספר לי, כי הלך עם מסבת רעיו תחת כפה אחת שלא ידע בה שהיתה רעועה. ונפלה תיכף אחרי עברם. ולא אירע להם כל נזק].

בני משפחת הגאון הזה יש להם מגלת הגם כתיבה על קלף, שנעתקה מכתב יד הרב, והיא מגלת הגם שנעשה להרב הנ"ל ולכל יושבי ירושלם, בשנת התפ"ג ליצירה. וכבר נעתקה בספר "ירושלם", ולכן אכתוב רק תוכן ענינה של המגלה, כפי שנמסרה לי מנכדי הרב, על ידי ר' יוסף בהג"ר יצחק פראג זי"ל, בחיותי בירושלם בשנת תרל"א. וזה ענינה: בשנת התפ"ב ליצירה בזמנו של הגאון הראשון לציון ר' אברהם יצחקי, היה רעב נורא בארץ על ידי עצירת גשמים, ויצומו צום אחר צום, ויבואו עד רחובה של עיר וספר תורה בידם, ואפר מקלח על ראשם וינחם ה' על הרעה, ותעל שועתם לפני ה', ויורד כנחרות מים, אולם עד שלא נשכחה צרה הראשונה, וצמחה אחרת תחתיה, כי בט"ו חשון התפ"ג בא עליהם עוכר ישראל, צר וצורר, יוסף פאשא, ויעלל עליות ברשע, ויתן אותם במשמר, וימרר חייהם במכות בעלי אגרופין, ונדונו כל יום באלף מיתות, ויוכו השוטרים אשר על העם מכות בלתי מרה, וביטים חתם היה חפקיד [בא כח היהודים לפני הממשלה] זקנו של בעל פרי הארמה הרב הגדול ר' משה מיוחס. ירא ח' מגזע חיהש והסעלח, ואבותיו שמשו במקדש [כנז"ל שהיו מבני פרעוש בן

יהודא], ויעמוד לפני הצר, ויתחנן לו שיירף ידו מאחיו, ויבזהו הצר ויאמר כי בנפשו דבר הדברים האלו, ויועידהו למשפט, והעמיד עדים שקרים כי בני ישראל משמתים ומאררים את הישמעאלים, וקורים אותם "עם הדומה לחמור", וירא הפקיד כי נצבו האויבים כמו נר מערכה מול מערכה להשמיד ולהרג טף ונשים ביום אחד, ויאמר ארוצה ואגידה למטי ואחי לדעת מה לעשות, ויצומו ג' ימים זה אחר זה, ובני עולה עולים ויורדים ומכים בעברת זדון, ושפכו דמים כמים, ואחרי כן שלח הצורר אחר הפקיד ההוא ויתנהו במשמר ויאסרהו בכבלי ברזל להמיתו, ויכוהו ראשי ישראל אל הצר הצורר, ויוציא עליהם את הפקיד ההוא וידבר אתו קשות, ואחרי הפצרות רבות ובכיות ותחנונים, נמרו ביניהם להביא לו שוחד סך של תשעים ואחד אלף נרוש בזמן צ"א יום, ויחתום הפקיד בכתב ידו, וישב לביתו מר ונאנח, ויאמרו כל העם לגלות זאת לאזן אחיהם הגבירים שבקושטא, אשר יבקשו אופן להצילם מרעתם, ויתוספו יחדיו תחת דגלו של הגאון הר"א יצחקי, ויפול הנורל על הרב בעל פרי הארמה, נכד הפקיד הנז', ויהי ביום ההוא לסדר "וה' הצליח דרכו", שם לדרך פעמיו, ויבא לעת ערב הוא ומשרתו בנמל יפו, וימצא אניה מוכנת ביום ההוא לנסוע לקושטא, ויבא שמה ביום החמשי לצאתו מירושלם, ולעת ערב בא לבית מרזחו של הגאון הר"י רוזאנוש, ויספר לו כל אשר עבר על אנשי עיה"ק, וישלח הרב אחרי השר והטפסר העומד על שער המלך, סיר נ י ל י ב ו ז ו ג א נ ח, ויוליכהו אל ביתו, ויספר לו כל פרשת העבור. ויקם וישב בוכה ומתאבל על צרת הכת ירושלם, ויספר שם: שבעת חצי הלילה בחיותו ישן ברנון חבית הגדול, ראה כעין הופעה משמים דמות שלשה אנשים, אשר נילו את אזנו לברוח מהבית הוא וכל אנשי הבית, כי נגזרה גזרה על המקום שיחרב בדבר רח"ל, ורק זכות הבנסת האורחים היא שעמדה להם להנצל, וישלח את משרתו אחר השר ז ו נ א נ ה שיבא אליו תיכף, ויאמר לו קום צא אתה וכל בני ביתך, ובבקר ראו כל העם ותסחו, כי אשה אחת, זקנה שנשארה שמה, מצאוה נופלת מתה ב"ם, השר זונאנה קם בלילה ההוא, ויקרא לכל אנשי ביתו וילכו באישון לילה בספינות קטנות וימלטו, ובבקר חעמיד הנביר עמידה שיש עמה סמיכה. ותיקן על ידי המלכות. וחפן ונתן מלוא חפניו להחיות נפשות נדכאים, כיד ח' חטובה עליו. וישב תבב מיוחם, ויסע לדרכו לארץ הקדושה דרך אלכסנדריאה, למען יוכל להשתטח על קבר אביו שנפטר שם חוץ לזמנו וחוץ למקומו, וביום י"ד וט"ו לאדר היה שם ביחד עם הגאון בעל גנת ורדים, ויפלפל עמו בד"ת, וביום י"ו לחודש תהוא נסע דרך יבשה לשוב לעיה"ק ירושלם, ובדרך נפלו עליו תשעה שודדים, ויהרגו את חמורו, ואותו שללו כל אשר לו, ולא נשאר על"ו רק החלוק ודי כנפות, ולא הרגו בזה את צמאונם עד שהכוחו גם בחרבם, ומרוב פחד לא חרגיש מכאוביו, וישאר כערער במדבר הנורא החוא, בלי אוכל ומים. אך ח' ברחמיו, נתן בלב השודדים להחזיר לו

את כל אשר לקחו ממנו, ואחרי אשר הלכו ממנו כשני מילין, נחמו על מעשיהם, וישובו אליו ויבקשו ממנו מחילתו, וישיבו לו כל אשר לו, ולא חסרו ממנו מחוט ועד שרוך נעל. וביום ההוא קבל עליו ועל זרעו לעשות יום משתה ושמחה, ולשבח ולפאר את יוצרו על החסדים והתשועות שעשה עמהו. ובו כפרק נזדמן לו אדם אחד, ודבר עמו דברי נחת ולוה אותו בכל הדרך הזה, עד בואו ועד הניעו בשערי ירושלם.

יתר דברי הרב הזה מובאים בהרבה מקומות מספרו, ובס' "התקנות" ענינים רבים מאד, גם מדברי מצב העיר ומקריה, אשר לא ראיתי להעתיקם במקום הזה ומועתק שם הרבה תשובות כת"י, מה שהיה לפניו ממהר"י מולכו, והגאון בעל שלחן מלכים, ותשובות ר"ח אבולעפיא, ור' יוסף גאנדוז, ור"י יעקב אלנאזי ועוד חכמים, ומובא שם עצירת גשמים שהיו בשנת תקי"ו ותקכ"א, ומחלת האבעבועות שנתפשטה בשנת תקי"ז, שמתו יותר מק"ן תשב"ר. וכן מובא שם מנהגי ירושלם לשכור העיר והמדינה משר ה מ ג ד ל, כדי שלא יבטל רשות לענין ערוב שיכשלו על ידי זה בהוצאה מרשות לרשות, ועי"ש שהביא בספר פרי הארמה המצורף לספרו פני הארמה ששכרו הרשות בשנת התי"צ ובשנת תקט"ו, ובשנת תקי"ח שכרו רשות ביום י"ב טבת על משך מאה שנה, ע"ש. ועניינים רבים מזמנו מובא בספר חוט המשולש, ובספר התקנות1).

הוא הקריב את עדת הקראים שבירושלים, לענין כמה דברים, ובספרו פרי הארמה חלק א' הל' ת"ת צדד להתיר ללמוד לבניהם ת"נ"ך וכתב: "כש"כ הני הדרים פה עיה"ק ירושלם ת"ו שמילת בניהם נעשה על ידי ישראל, ומבקשים שיכנסו ת"ח לבתיהם". והסכים על דברים אלו גם הגאון הרמ"ז מזרחי. אולם מפי השמועה שמענו שאח"כ חזר בו הרב ז"ל על ידי מעשה שהיה כי הקראים שבאותו זמן היו נספחים להעדה הגדולה הספרדית, ופעם א' הוצרכו להתאסף להמתיק סוד במקום מתר לתת מוצא לכסף בעתותי התלאות האלו, שלא עברה שנה שלא העליללו הישמעאלים על ישראל, והכבידו עליהם במסים וארנוניות חדשות מדי יום, ויבחר בית כנסת הקראים הבנויה במורד תחת שליבות ומדרגות רבות, ובדרת הרב על המדרגות האלו, ראה שטמונים שמה כתבי קדש, וכאשר הרסו המדרגות מצאו שמה ספרי הרמב"ם שגנזו שם לבזותו ולהקל בכבודו. ויקללם הרב ז"ל בשמתא ונדוי. וההגדה תספר: שארעם שלא יזכו בירושלם למנין שלם, וכן עלתה להם עד היום הזה2).

ומספרים: שבשנת תקצ"ד הכינו עצמם עשרים משפחות מעדתם ממדינת

---

1) [ובאו הסכמותיו עם רבני ירושלם על הספרים: חזון נחום (תק"ב), שו"ת רדב"ז (תק"ה), נחפה מכסף (תקי"ו), ראשון לציון (תקי"ז), קהלת בן דוד (תקי"ח), אגן הסהר (תקי"ט) חיי עולם (תקי"ב), אדמת קדש ח"ב (תקי"ג), פרי הארץ ח"ב, שלחן גבוה ושער יוסף (תקי"ד) ממפתח ההסכמות No. 2311. א. ר—ן].

2) [הספור הזה ע"ד הקללה להקראים הובא גם בי"רושלימה" של פרינקל עמוד 187 ושם לא נזכר שם הרב מיוחס, וע"ש. א. ר—ן].

קרים לבוא לעיה"ק, ובבואם לשערי ירושלם עשתה מגפת הדבר בי"ם שמות בעדתם, ולא הגיעו לסוף רצונם.

לעת זקנת ימיו כתב הר"מ בעצם ידו את הציון אשר חפץ להציבו ולחוקקו על מקום שהכין למנוחתו, בדרך שיר יפה ונעים, ונפטר הרב הגדול הזה בכ"ב מנחם התקל"א וזה חרות על מצבתו: "ציון הדל מעפר חל, עפר מן האדמה. צעקת דל, יחום על דל, ויהיה לו מזבח אדמה. מעוז לדל, יחונן דל, ולא ישחית את פרי האדמה. והשביע בצחצחות נפש דל", באורות טל, והשקה את כל פני האדמה. ישכיל אל דל, ויחיה בטל, ויעמיד בקץ הימין חוי על האדמה. ועל כל הארץ יהיה טל, משחקים יערפו טל, ונברכו בך כל משפחות האדמה. כה דברי שפתי דל, עני ודל. כדל שואל, מיוחס בכ"ר שמואל, נח נפשיה דמורנו ורבינו ביום כ"ב מנחם משנת התקל"א תנצב"ה". ותלמידו ר' מנצור מרזוק אפטיר עליה בהמאמר: "כשמת משה היה יהושע בוכה ומתאבל, ואומר: אבי אבי, רבי רבי, אבי שנדלני טנעורי, רבי שלמדני תורה, עד שאמר ליה הקב"ה: וכי לך לבדך מת, והלא לא מת אלא לי" בן פרהצור פ' שופטים.

ב הגאון ר' **אברהם מיוחס** בכ"ר **שמואל**, אחיו של הקודם הרב בעל פרי האדמה, חורגו של הרב ר' טוביה בעל ספר מעשה טוביה, ותלמידו של הגאון ר' ישראל מאיר מזרחי, ולמד בישיבתו בבית המדרש בית יעקב פירורה1). איש צדיק נשגב וחסיד גדול, אחיו הגאון בעל פרי האדמה מתאר אותו: "איש שהכל בו, בקי בנגלה ונסתר, קורא חלכות חבילות חבילות, המקובל אלקי ענותן כהלל, קדוש אלקים קדושתו מרחם, לא ימוש מתוך האהל בו' פורש מכל עניני עולם הזה, ומדוכה ביסורין, ובכ"ז לא מנע עצמו אפילו שעה אחת מבית המדרש" והוא עצמו יאמר בהקדמתו לספרו שדה הארץ, שטימיו לא ראה בטובה, בן שתי שנים עזבהו אביו [היה צעיר בשנה אחת מאחיו הרב בעל פרי האדמה]2), צרות

---

1) [עיין לעיל עמוד 42 שנזכר בין חכמי הישיבה של ר"י פירורה בשנת תקי"ח וחיה אז בן מ' ונפטר בשנת התקכ"ח בן נ' שנה. ועיין לעיל ברשימת הישיבות עמוד 45 שמזכיר "ישיבת כמוה"ר אברהם מיוחס", ואינני יודע אם הוא ר' אברהם מיוחס דנן או אולי הרב אברהם בר' יהודה מיוחס מקושטא אשר נדב להחזקת הישיבה ההיא. ובטעות כתבתי לעיל בהערה 3 בעמוד 42 שר' שמואל מיוחס הנזכר שם היה בנו של ר' אברהם מיוחס, ואי אפשר לאמר כן אחרי שר' שמואל היה אחות מר' אברהם רק בעשר שנים, כמוזכר שם. א. ר—ן].

2) [מכאן ראיה שר' אברהם מיוחס שנזכר לעיל מהמעלות לשלמה בישיבת פירורא אין זה בעל שדה הארץ, כי ר' אברהם המוזכר שם היה צעיר מר' רפאל מיוחס בי"ג שנים כפי שמוזכר שם, ואולי נשתבשו השנים בהמעלות לשלמה. והדבר צריך עיון וברור. א. ר—ן].

רבות סבבוהו לאביו ז"ל בשערי ירושלם, כי דשו אותו כרבלה, והוכה טן המעלילים אשר לעבדים נמכרו למו, להרינה ולשריפה, ופתאום ככה נרו, ונפטר לעולמו בהיותו כן א"ך שנים. וא"ב מתה עליו אמו מפני רוב הדוחק והעניות, כי תם הכסף, יען שהיה למאכל ולכיזה.

חבר ספר "שרה הארץ", כולל ש"ת, ד'רושים, ה'לכות, וכללם בנוטרייקון ש'ד'ה', שהיא מתנובת ארץ קדש. חלק הדרושים נדפס על ידי בנו ר' בנימן משה מיוחס, וחלק התשובות נדפס בליוורני תקמ"ד, על ידי בנו ר' יעקב יוסף.

כ] ספר "דגלו אהבה", באורים לספרי המקובל הר"ם פאפרוש.

ג] "המאור הקטן", באורים לספר עץ חיים.

ד] ספר "שיח השרה", על ספר הכוונות, דרושים ולקוטים.

[כל הספרים האלו חברם בימי חרפו, בהיותו כבן שלשים, ובעיר אוקס־פורד ראיתי עוד ספר מהה"ג הנז', נקרא "בני אברהם", דרשות והספדים1).

בהיותו כבן ארבעים כהו עיניו ועמדו מלראות2), וכתב שמפני כן לא יכול לברר תלמודו מה שהבין בימי חרפו, וקבצן הכל כפי הכתוב אצלו למבראשונה.

הרב הזה נפטר לב"ע ונתבקש בישיבה של מעלה בחיי אחיו הגאון, בכ"ט לכסליו התקכ"ח. ונטמן בהר הזיתים בין הרבנים מבני משפחת מיוחס. וזה כתוב על ציונו3): "קברת ארץ אחד המיוחד, פרוש מאהבה, בעל שרה הארץ. ציון מאור עינים4) המדוכה ביסורים, בעל דגלו אהבה, אחד בארץ. מצבת המאור הגדול, שקדן בתורה, בעל מאור הקטן להאיר על הארץ. נניזת קודש, הוא הקדוש, המקובל האלקי בעל זרע הארץ. ה"ה הרב הכולל כמו"ה אברהם בכ"ר שמואל מיוחס, נפשו כטוב תלין וזרעו יירש ארץ. והיתה מנוחתו יום ב"ט לחודש כסליו שנת התקב"ח ליצירה".

הרב ר' רפאל אליעזר נחמיאש טעיר סלוניקי נשא עליו מספר נר, ונדפס בספרו הון רב. ובספר התקנות טוכא משמו חדושי דינים בחלק או"ח ל"ג, וביו"ד ע"ג, אהע"ז ה', וגטין ב"א5).

---

1) [אוצר הספרים מכיל "בני אברהם" להר' אברהם מיוחס. שורת וקונטרס על הל' גיטין וקצת דרושים קושטא תקל"ג. וב"מפתח ההספדים" סדר א' עמוד 58 הערה א' מיוחס להרב הזה ספר בשם "שבת אהים". ובאוה"ס איגנז. א. ריין].

2) [עיין לעיל עמוד 42 ס"ק שמואל מיוחס בני נהור והוא בן ל'. א. ריין].

3) [כנראה שעדיכו אחיו הרב מיוחס ב"ר שמואל הנזכר בסימן הקודם. והשנה מצבת הרב הנ"ל שסדרה בחייו בסימן הקודם. א. ריין].

4) [כנראה רמז לכתות עיניו, כנזכר לעיל. א. ריין].

5) [עוד הספים על ספר אדמת קדש ח"ב בשנת תקי"ג. מפתח ההחכמות No. 2302].

ג הרב הגדול ר' **נתן בורגיל**, מארץ המערב מתושבי מתא דתונים, בעל "חק נתן" על סדר קדשים, ושרשים וחדושים על הרמב"ם [נדפס שנת תקל"ו], היה חריף מופלא, ולמד תורה מתוך יסורים ומחלות שונות. עלה לעי"ק ירושלם, ונאסף אל עמיו יום ד' חשון תקנ"ב.

וכתוב על ציונו: "ט"ק הרב המחבר חק נתן בורגיל נ"ע יום ד' חשון שנת [תקי"ב] [תקנ"ב]".

[בציונו מועתק תקי"ב והוא טעות, וצ"ל תקנ"ב, ולרוב יושנו נמחק המ"ם ונראה כמו יוד, ובספר ירושלם לונץ שנה א' מועתק שנת תקכ"ו, והוא טעות המעתיקים שנזדקר להם להחליף תאריך ממצבה הסמוכה, וכמבואר למעלה שעוד בשנת התקל"ו הדפים את ספרו בעצמו].

הרב הזה, אחר צער של גדול בנים, זכה להוליד בן חכם יקר ונחמד, אשר בהיותו כבר שית כבר היה מחודד לפרק להקשות ולתרץ. נולד לו בשנת תי"ד ליצירה, שמו **אליהו חי**, ובהיותו בן י"ב שנה בחודש חשון, התחיל העלם הזה לחבר ספר על שיטות הש"ס, בחריפות עצומה בש"ס ופוסקים, והתחיל במסכת כב"מ וגמרו בזמן קצר עד פרק ששי, אשר אביו הגאון השלימו אחי"כ עד סוף המסכת ויקרא שמו "מנדנות נתן", "אחי"כ הוסיף העלם היקר הזה לחבר על מסכת מכות ושבועות [נקרא גם כן "מנדנות נתן"]. אכן חיש נכבה נרו, ונפטר על פני אביו הגאון ז"ל.

והניח ר' אליהו חי אחריו שלשה בנים כולם גדולי תורה. והרב הגדול מכא קרישא כמו"ה **נתן בורגיל**, ריש מתא בתונים הוא אחד מהם [העתת הגאון ריי"ץ פראג]. ובנו הרב הגדול ר' **יוסף** בהרב ר' **אליהו חי** היה באלגאזיר, וחבר ספר זרע יוסף, חבור ארוך על שו"ת. הגאון בעל חק נתן חתום אחרי הגאון הגדול ר' יוסף זרקא מעיר תונים, ועלה בהסכמה על ספר קרני ראם לר' יצחק חדאר, בשנת תקכ"ה[1].

ד הרב הגדול ר' **יוסף ן' ג'ויה** [ניתה שם אשה, כמובא בספר גט פשוט, ונקרא הרב הזה על שם אמו שגדלתו **וחנכתו**], אחד מרבני ירושלם בדור

---

1) [במפתח ההסכמות No. 614 מביא רשימה של הסכמות הרב נתן בורגיל כולם מתונים משנת תקי"ח עד שנת תקצ"ם. וברור שההסכמות הן לשני נתן בורגיל, הזקן והנכד וקשה לברר ועי"כ לא העתקתים כאן. הרב נתן בורגיל מוזכר ב"מעגל טוב" לחיד"א (הוצאת פריימאן עמוד 55) בשנת תקל"ג, ובספר "חיים וחסד" לר' עזריאל אלחייאך דרוש י"ב וי"ד הובאו הספרים על ר"נ בורגיל מהרב אלחייאך והרב אליהו חי בן הרנ"ב, (הערת ר"מ ראבינוביץ), וצריך לכו זה לתקן דברי המחבר מה שכתב בפנים ע"ד ראי"ח שנפטר על פני אביו, א. ר—ן].

ההוא. ומצאנוהו חתום על ספר שער הטים1) אחרי הרב בעל פרי האדמה, וקודם להגאון ר' חיים ירוחם וילנא. חבר ספר "טל אורות", חבור רחב על ספר הטרדכי להלכות ברכות, שבת, ערובין, ויש שם חדושי דינים הרבה על ט"ל מלאכות שבת, ודרושים נפלאים על סדר הפרשיות, ועניינים טיוחדים בשו"ת, הספר הזה היה בביה גנזיו בירושלם, ואחרי כמה שנים לפטירת הרב הנדול הזה באו הכתבים לידי הרב הכולל ר' חיים שלום מרגוזטי, בעל המחבר ספר דרכי שלום, וסדרן והדפיסן בשאלוניקי בשנת התקס"ו ליצירה, והרב החיד"א מביא את הספר ההוא לענין טהרים מרוטענבורג ומהר"מ ב"ר ברוך שהביא ראיה דתרי הוי, והחיד"א חלק עליו, ע"ש.

הרב הזה נפטר בעיה"ק ירושלם יום ג' אב התקכ"ח,

וזה מה שכתוב על ציונו: "מצבת החכם הדיין המצויין כמוהר"ר יוסף ן' נ'ויה, נפטר ביום ג' לחודש אב התקכ"ח".

ה הרב הגדול ר' **יוסף נאנדור**, מקום מנוחתו סמוך לקברו של הפר"ח ז"ל, וכתוב על ציונו: "קבר החכם יוסף נאנדור". ולא נרשם זמן פטירתו. ומצאתי זכרו בס' פרי האדמה המצורף לס' פני האדמה, שיש לו שם תשובה ארוכה בהלכות כתיבת ס"ת, ותיקון האותיות, והנראה משם שהיה סופר סתם, וכתב שהגיה ס"ת של האלוף התורני כה"ר אריה יהודה, והיא כתיבה אשכנזית, והגיה פעם ושתים. והיה לו יגיעה רבה בהגהתו להכשירה, כי היתה כתיבה דקה, ובמקום שלא היה אפשר לתקן הכשירה בדיעבד, ומביא שם לענין ה"טיתין", שלא היה להם חרטום נכנם לפנים, שפסולים, והגיה אותן, ולענין ה"יודין" בלי קוצין שתקנם, ואותיות מלופפות עקומות ותלויות שהכשירן בדיעבד,ולענין ה"נונין", והפסק הפתוחות והסתומות, ונראה משם שהיה ת"ח גדול ובקי מאד בדיני ספרי תורה.

ן הגאון הרב ר' **רפאל משה בולה**, מרבני ירושלם בזמנו של הרב בעל ברכי כהונה, חריף גדול ושקדן בתורה, דיין מצוין ונחית לעומקא דדינא. חבר ספר "גט מקושר", גדול באאכדת ובכתות, וספר "זכות משה", חקירות ופלפולים עצומים בעניני זכיות וחזקות, וכו' צ"ו סימנים. וספר "חיי עולם", דרשות של הלכה והגדה בפלפלא חריפתא,לפי סדר הפרשיות. רבני ירושלם מפליגים בשבחו לאמר: "שראוי שתשרה עליו שכינה, כי עוטה אורה מזמן תפלת השחר, וגם בלילה לא

1) [ובכתבי נדפס במפתח ההסכמות No. 1130 "שער השמים", והנכון כמו שמצוין שם No. 1852 והיינו הך. א. ר"ן]

שכב לכו בחומרי מתניתא, ונחית לעומקא דדינא, ושם בספרו חיי עולם, מזכיר מצרות חבת ירושלם, וגלות ישראל על ידי גוי עז פנים, דמחשכי וסקדמי בעלילות ותועבות בחוצות ירושלם, כי יאמרו כי סרכים המה לבוא, ולכן נתזנים המה לענוש נכסין ולאסורין, ואין דורש ומבקש ללולי גבירי קושטא אשר יעמדו בפרץ, והמיוחדים שבם המה בני הגביר ר' דוד זונאנה ז"ל. ובשנת התקל"ב ליצירה, היה רעב נורא בקרית ירושלם, ובמשך חורש וחצי מתו ברעב שלש מאות נפש מישראל, ובתוכם הרבה צדיקי עולם ורבני מרא. ותשאר שממה מכניה והוסר הדרה, ואחריהם גם הרב הגאון הזה, אשר נפטר לעולמו הצרק בז"ך לחודש אדר התקל"ג. וכתוב על ציונו: "ציון הרב המופלא מויה רפאל משה בולא בעל נט מקושר, ז"ך לחודש אדר תקל"ג לפ"ק"1). והרב הריי טרויאקה (כספרו קרש ידיד), בעיר כינייא ביום כ"ד תמוז תקל"ג מזכירו בהספדו, ואומר דלא חשיד קב"ה דעביד דינא בלא דינא. כי יקוד המחלוקת שהיה זה ימים ושנים בעיה"ק ירושלם, על האי נברא שעלה לקרות בספר תורה בלא הורמנותא, והיה קטטה ופרוד לבבות בעיר, ונעשו שתי כתות, ונשאר קצת שנאת חנם, ועל ידי הרשעים אילי הארץ האומרים תמיד הב הב, שהוכרחו קצת ת"ח לצאת מהעיר גרם לזה, ע"ש. וכאשר שמעתי רומזים דבריו עוד על ענין אחד שלא רצה לגלותו, כי הגאון בעל פרי האדמה צוה במותו למנות אחריו לראש את בנו הגאון הנורא הר"ר יו"ט אלגאזי ז"ל שהיה גדול ממנו, ורצו בני הדור למנותו לאלוף לראשם, ולא קבלו את צוואת פרי האדמה ועטרו את הריט"א בכתר הנשיאות, ונעשה מזה מחלוקת עצומה, אכן העושה שלום במרומיו עשה פשרה בין החכמים, כי נלקחה מחמד עיניו של הרב בעל שער המים, והתחתן את הריט"א ז"ל לקחת את בתו לאשה, ותרבק נפשו בטר חמיו הגאון ז"ל, ונעשו רעים אהובים זה לזה.

הספרן הרי"ו טרויקה יקונן במר נפשו על מות הרים בולא ז"ל, ויאמר: כי הורם העטרה, וחוסר הסוכך, כי מת משה ספרא רבא דישראל, ר"ם וריש נלותא שנתבקש לישיבה של מעלה, אוי לדור דחסרא גברא רבא כדין, אשר לא נותר איש שהכל בו, לרעות את שאר עמו. ונם הרב רפאל אליעזר נחמיאש הספיד להרב הזה, בעיר שאלוניקי, בכ' סיון התקל"ג, ונדפם בספרו חון רב. הרב בולא ז"ל נזכר

---

1) [מקום קבורתו על יד קבר הרב שלמה משה סוזין הראשון לציון בסוף המאה הששית ומוזכר להלן, ועל ידו מצבת קבורת אשתו שנפטרה בשנת תקל"ז, ונתפרסמו המצבות בחלקת מחוקק לבריסקר חוברת כ' מחברת ג' ז"א—ס"ב. א. ר—ן].

הרבה בספרי המחברים בזמנו. וביחוד בספר עין משפט סימן ה', ועוד מקומות. ובספר התקנות בחלק אה"ע, הל' גטין ויבום וחליצה[1].

בנו של הגאון הנז' היה הרב הגדול החריף, ר' **שלמה בולא**, נולד ונתגדל בעיה"ק ירושלם. ואחרי פטירת אביו הגאון ז"ל לא מצא מנוח מפני רשעת הגוים, וילך לעיר שאלוניקי, ויקבע שם בית תלמוד. ושם חבר את ספרו יקר הערך, קונטרס "חמשה קנינים", בעניני משא ומתן. וקונטרס "חזקת הבתים", בעניני חזקה. וספר "הירוכין", בהלכות גטין, ושם שתי דרשות והספדים על מות מר אביו ז"ל, ונדפס בשאלוניקי שנת תקנ"ה[2].

ז הגאון המפורסם ר' **חיים דוד פארדו** בהרב ר' יעקב, מגזע חסידי שאלוניקי החסיד ר' יוסף [המרבין תורה בק"ק ויניציאה ואטשטרדם], ובנו ר' יצחק ור' אברהם פארדו. ונצר משרשי הגאון מוהר"ש אבוהב. כלם משלשלת רבנים וחסידים, שהאירו עיני הדורות. ובספרו שושנים לדוד פ"ח מ"ח דברכות, מרמז על זה, ואומר: "בגין דאנא מזרעא קדישא קאתינא", ע"ש. הרב הנזכור קבל תורה בחלק הנגלה והנסתר, מאת הרב המופלא ר' יעקב בליליום, וראה סימן יפה במשנתו. ומתוך לחצו וענינו נדד לעיר איספלטרו, ויהי שם למורה נעריו וגם למד באותו זמן אצל הרב הקדוש ר' אברהם דוד פאפו, וכאשר נסתלק ר"א דוד ז"ל, נשאתו העדה ההיא עליהם לראש, ויהי להם למו"ץ. ואחרי זאת נתקבל לרב בעיר סאראיי דמן בוסנאי, בתוגרמה. ויעזוב על מקומו בעיר איספלטרו את תלמידו הה"ג ר' שבתי וינטורה לרב ומורה להם, וזה היה בקירוב בערך שנת תקל"ג.

אחרי שלש עשרה שנה לשבתו שמה, קרוב לשנת תקמ"ו[3], נשאו לבו לבוא לחצרות ה', בעיה"ק ירושלם. ושמח חבר פרושו על חספר הנקרא "ספרא דבי רבי" ורשם שם: "אור הששי ירח זיו שנת תקמ"ו התחלתי לכתוב באורי על הסנור

---

1) [עיין עוד על אביו וחותנו ב"תולדות הפוסקים" אות ז' זכות משה, ובא בהסכמותיו על: שו"ת רדב"ז (תק"ה), שער יוסף (תקי"ד), ושער המים (תקכ"ח). מפתח ההסכמות 608 .No. א. ר—ן].

2) [הספר המשה קנינים יצא לאור בשם "לחם שלמה", ונשארו ממנו עוד בתים כמו שכתב בנו — הר' יוסף — בהקדמתו שם. וכן הוא בעצמו מזכיר בספרו (דקמ"ה ע"ג) את חבורו על טור ח"מ (מהמעלות "שלמה, ערך לחם שלמה). הר"ש בולה בספר מהדיונים ר' חיים יוסף ן- אדון ור' שם בוב שאול לד' הימים א' אדר ראשון תקמ"ה. והובאו ההספדים בספרו לחם שלמה דף קס"ה—קס"ו וקס"ז—קע"א. מפתח ההספדים ב' צד 30. (ומובח מזה שנפטר בכ"ג שבט, ולא כמו שכתב המעלות "שלמה" שנפטר לאד"ר. א. ר—ן].

3) [עיין הערה שאחז. א. ר—ן].

בעיה"ק ירושלם", ובעיה"ק נלוה לחברת הגאון ר' אביגדור עזריאל, בישיבת חסד לאברהם, שנוסדה ע"י המקדיש ר' אברהם ן' נתן, ונמסרה תחת פקודת הגאון הזה, ושם הגו יומם ולילה בתורת ה', [מובא זאת בספר דרך ישרה שנדפס שנת תק"ן].

זמן פטירתו והסתלקותו לבית עולמו לא מצאנו מפורש, אך בהיותי אני הצעיר בישיבת חסד לאברהם, מצאתי זכרו בפינקס הבילאדים, בלשון ההשכבות שנהגו לעשותם ביום היא"צ, ונזכר שם שנפטר לב"ע בי"ב סיון, אבל גם שמה נשמטה פרט השנה1),אולם מלשון ההסכמה שבה חתום עלי ספר דרך ישרה הנז"ל נראה שבשנת ר"קן היה בחיים עדיין, מקום קברו הוא על יד קבר הרב חיים די לה רוזא שנזכירהו להלן, אבל המצבה הוסרה ואיננה.

שלמותו וגדלו בחלקי התורה היתה עד להפליא, כי כל רז לא אניס ליה בגמרא וסברא, ואסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, וכל חלקי הפרד"ם באו צמודים בחדושי תורתו. וכה יתאר לנו הרב המגיה בספר משכיל לדוד, שיאמר בשירתו "לא לכל דרכים אלה, כל הגיעו, לבד בדוד הם כלם הנטו". והחיד"א ז"ל יאמר "נורע בשערים הפלגת חסידותו ושלמותו, ומפורסם בחסידותו ועל משענת הקנה [עט סופרים], תמיד מטהו יפרח ערוגות מטעיו צצים ופרחים, והלכתא גברוותא" אהבתו וחפצו להעמיד האמת לאמתו היתה מופלאת, ולפעמים לא הביט על כבוד מחברים שקדמוהו, ולא נשא פנים לרב. וכה יאמר גם כן בספרו מזמור לדוד שחברו להשיג על ח"פרי תואר" להר"ח ן' עטר ז"ל: כי לאו כל כמיניהן לומר קבלו דעתא, כתר תורה לכל בר ישראל טונח, ומי לנו גדול מהרי"ק ז"ל שהשיגו בעל המאור, והרמב"ם שהשיגו הראב"ד, והרי"ק שהשיגוהו האחרונים, ואיננו בכלל מה שאמר הרב: שהבא לקפח את ספרו וכש"כ לקנטר, כו'. או שנדחק שכלו בשום ענין ישלחהו אליו בירושלם, או לבני ישיבתו, כי לא לקפח באתי, כו' ע"ש.

אולם מחרחרי ריב קנאו בו, והציתו אש מחלוקת בינו ובין הגאון ר' דוד קורנאלדו בעל ספר בית דוד על המשנה, כי הרב פארדו התרים כ"פ נגדו בספרו שושנים לדוד, אבן בבואו שמה בעיר ליוורני מקום משכן כבודו של הרב קורנאלדו, בקש את השלום. ובענותנותו הרב הבטיחו לבלתי עשות כן בחלק השני מספרו הנ"ל, ואמר כי אלקים יחקר זאת שלא כתב הדברים לקנטר, רק שפלטרת קלמסו לפעמים באהבתו את האמת ליישב דברי הראשונים, ואמר שאפ"י שמבטל

---

1) [באסף כתבים מן המאה הששית שנאספו בידי הסופר מר ש"י עגנון מצאתי את שופט ה"מי שברך והשכבה הנהוגים במדרש הקדוש חסד לאברהם", ומתחיל עם ההשכבה של "מורינו ורבינו הרב המופלא המקובל האלקי כמהר"ר חיים דוד פארדו זללה"ה בי"ל אדה שלו י"ב סיון", וחסר השנה, ושם יש גם ההשכבה של בנו ר' אברהם פארדו הנזכר להלן, ועיין בהערה חשניה. א. ר—ן].

הדברים וחוזר מדעתו, מ"מ ישארו ההשנות על תלם, לאהבת האמת, וכן כתב שם שבאם ימצאו דברים קשים נגד הרב ר' אליעזר רוקח, שחבר גם כן על משנה ספר מעשה רוקח הוא מבטלם כפני האלופים מופלגי התורה שבאותו מעמר. וגם הרב קורנאלדו קבל ע"ע במעמר ההוא לבטל מעתה כל דברי הקנטורים, ושלא לכתוב כנגדו, ונעשה שלום בין החכמים, ויהיו לאוהבים זה לזה1).

הספרים שחבר, הם:

א] שושנים לדוד", שני חלקים על המשנה, בחריפות עצומה ובקיאות ביחוד שם פניו ליישב השנות קורנאלדו והרמ"ז ז"ל על התוספות יו"ט, נדפס בוניציאה תקי"ב.

ב] "משכיל לדוד", באור לדברי רש"י מפירוש התורה [וניציאה תקכ"ב].

ג] "למנצח לדוד", כולל ענינים אלו: א. ליישב כל איבעית אימא שבש"ס, ולהכריח דתרויהו צריכו, ונקרא שניות לאריות. ב. על ענין סימנים שבש"ס, ונקרא סימנים דרבנן. ג' תירוצים על כל מקום שמסייטין "קשיא", ונקרא עיסת הקשה.

ד] הספר הרביעי הוא ספר "חסדי דוד", והוא פירושים יקרים על התוספתא, ונדפסו על ארבעה סדרים, ע"י ר' אברהם פינטו, ליוורני תק"ן, ונדפסו אח"כ גם כן בש"ס החדש, ובאוריו על ספר קדשים טהרות, עדיין בכתב יר.

ה] "מזמור לדוד", חדושים על ספר יו"ד, והשגות על ספר פרי תואר, ובמופו שתי תשובות לבנו הרב ר' יצחק, ושם העתקות מהכתוב בכת"י על ספר פר"ח ופרי תואר, נדפס בליוורני תקע"ח:

ו] "מכתם לדוד", שאלות ותשובות לפי סדר ד' טורים.

ז] "ספרא דבי רב". פירוש על הספרי במדבר ודברים, ושם מובא שרזין אצלו ג' פירושים על הספרי בכת"י, מן רבנו חלל, והרב מוליטן, ומהרב ר"א ן' נחום ושקיל וטרי בדבריהם.

ח] "תועפות ראם", פירוש על ספר אבות דר' נתן.

ט] בקשות ותפלות בדרך הסוד, נדפסו ע"י תלמידו ר' אלישע האבילייו בליוורני תקנ"ג. הרב ז"ל נתוכח הרבה עם הרב ר' חיים וואלטירו [עיין בשו"ת

---

1) [בספתח ההסכמות No. 2800 מונה את הסכמותיו של הר"ד פארדו על הספרים: חשק שלמה (תקכ"ה), שער המים (תקל"א) ונהר שלום (תקל"ג), שלשה אלה בסעראי. ועל: "עיני אברהם" (תקמ"ב), קהלת יעקב (תקמ"ג), שדה הארץ (תקמ"ו), יד רמה (תקמ"ט), דרך ישרה (תק"נ) וחקרי לב ח"א (תקנ"א), כל אלה בירושלם, ע"כ. ונמצא לפי זה שבשנת תקמ"ב (בחדש שבט) נמצא כבר בירושלם, ולא כמו שכתב המחבר שעלה קרוב לשנת תקמ"ו, וגם מוכח מכאן שגם בשנת תקנ"א היה בחיים. א. ר—ן].

מכתם לדוד סימן א'). בענין נשיאת האסברעלי [מחסה מסטר ונשם, שמשיה] בש"ק, ועם הרב ר' יעקב חזק האבר"ק פארובה ועוד גאונים.

בניו אשר נשארו אחריו, היו: הרב הגדול ר' **יעקב פאַרדו**, מרביץ תורה בעיר איספלטרו ור"מ בק"ק ראנוזה, חבר ספר "קהלת יעקב" על נביאים ראשונים ו"אפי זוטרא" על שלחן ערוך. "מנחת יעקב" ברוך הנגלה והנסתר בעבודת התפלה, "פטרי רחמים" דיני חלה, גדה והדלקת הנר [ויניציאה תקנ"ז]. "משכנות יעקב", פרוש על ספר ישעיה. וספר "מזבח כפרה1)". הוא אבי הרב ר' שמואל דוד מו"ץ בק"ק ווירונא, מחבר ספר הכללים על הש"ס2), ונפטר בעיה"ק ירושלם. [כן טובא בהקדמת ספרו משכנות יעקב].

הבן השני להרב ז"ל היה החסיד ר' **יצחק פאַרדו**, אב"ד בעיר שארוי בעל ספר "תועפות ראם" על השאלתות, ופירות גנוסר, תשובות3).

השלישי היה החסיד ר' **אברהם פאַרדו**, חתנו של הגאון החיד"א ז"ל, שהדפים ספרי דבי רב למר אביו, ונפטר בעיה"ק ירושלם, וראיתי זכרו בפנקס ההשכבות דישיבת חסד לאברהם4) בלשון הזה: "יזכור א' נשמת עטרת ראשנו וצניף תפארתנו, רב הדומה למלאך ה' צבאות, הוא מלכי צדק מלך שלם, מרן ר' אברהם פארדו הוא הקדוש זצ"ל, נפטר ששה באייר ה' בשבת שנת התק"ף".

תלמידי הרד"ק ז"ל היו רבים מגדולי ישראל, האחד מהם הוא ר' אברהם יונה האבר"ק ויניציאה, דומה לרבותיו בחכמה ובחסידות. [תולדות גדולי איטליא].

ח הרב הגדול ר"מ ור"ג מקובל אלקי ר' **חיים רפאל אברהם נ' אשר**, אב ב"ד בעיה"ק ירושלם בזמנם של הר"א נחום, והר"מ מזרחי, ובעל בתי כהונה, וחתום בפסקיהם. נפטר לעולמו, בזמן הרעב וחמחלות בר מינן שהיו בעיה"ק בי"ח אב התקל"ב וזה כתוב על מצבתו: "מצבת קבורת ארץ אחד המיוחד, עיר וקריש קדושה ראשונה ראשון לציון ממנו יתד ממנו פינה חוא הראש ריש מתיבתא הרב המובהק המקובל האלקי דומה למלאך ה' צבאות כמו"ה חיים אברהם רפאל נ' אשר תחי נבה"ח מנוחה, נתבקש בישי"ט

---

1) [באוצר הספרים לבן יעקב מזכיר ספר "לחם רב" לר' יעקב פארדו, ולא פורש שם מהותו. הספרים על ספר עבודת התמיד בראגוזה תקנ"ב. מפתח ההסכמות No. 2804 א.ר—ן].

2) [הסכים על ספר "יד אבשלום" בוירונא שנת תקפ"ט. מפתח ההסכמות No. 2802 א. ר—ן].

3) [הסכים על: עבודת התמיד (תקנ"ב), אפי זוטרי (תקנ"ג) ותולעת שני (תק"ס) בעיר סעראיי, מפתח ההסכמות No. 2803, וצריך לתקן שם שנדפס יצחק ב"ר שמואל, וצ"ל ב"ר דוד. אר—ן].

4) [עיין הערתי לעיל עמוד 96. א. ר—ן].

י״ח לחדש אב ש׳ התקל״ב1). והספידו הגאון ר׳ מנצור מרזוק, ונדפס בספרו בן פרהצור, פ׳ נח. ובשבת פ׳ שמיני התקל״ג הספידו הגאון ר׳ חיים אבולעפיא בעיר אזמיר בספר נשמת חיים2). ״הרב הנזכר חבב למאד את הספר הקדוש שער הקדושה לר׳ חיים ויטאל, והתנהג בכל דרכיו בקדש, והדפיסו בפעם הראשונה בהיותו בעיר קושטא בשליחות מצוה, ובחזירתו לשם בפעם השניה חילה את הרב ר׳ יעקב באסאן להדפיסו שנית״ [ספר תולדות נדולי ישראל]3).

ט הרב הנדול ר׳ **רפאל חיים מרדכי** סורנאגה, הוא וחברו הרב ר׳ **בנימין** בהגאון ר׳ **יונה נבון** היו תמיד חברים אהובים, מקשיבים ברנה של תורה אצל מורם ר׳ יונה בעל ספר נחפא בכסף, כמובא בספר גט מקושר להרב ז״ל, וחברו יחד ספר ״פי שנים״, באור על ספר טור אורח חיים, ושם נ״כ דרושים לסדר הפרשיות4). הרב ר׳ בנימין נפטר יום כ״ט טבת תקמ״ה, והרב סורנאגה נפטר בז״ך אדר תקנ״ט.

וזה מה שכתוב על ציוניהם:

״מצבת קבורת הרב הכולל בנן של קדושים כמהור״ר **בנימין נבון** תנצב״ה, יום כ״ט טבת התקמ״ה״.

---

1) [בירושלם״ לונץ שנה ראשונה עמוד 129 נדפסה מצבת הר״א ן׳ אשר, ושם כתוב שנספר ביום א׳ ל״ח׳ א ב ש׳ ה ת ק ל ״ ד, ועל פי זה נעתק גם במאמר ״על התואר ראשון לציון״ שפרסם מר מ. ד. גאון ב״דאר היום״ י״ב חשון תרפ״ח, אבל ברור שזה שעות, ומ״י״ח״ נעשה ר ״ ח ובמקום ת ק ל ״ ד צריך להיות ת ק ל ״ ב כמוכח מזמן ההספדים, ועל דבר התואר ״ראשון לציון״ שנכתר בו הר״א ן׳ אשר שהובא על מצבתו נדבר בסבוא הספר בדברינו על תואר זה בכלל. א. ר—ן].

2) [ועוד נספד בס״ז כסלו תקל״ג בת״ת בשאלוניקי ע״י הר״א נחמיאש, והובא בספרו ״הון רב״ ח״א דרוש כ׳ לפ׳ וישב, ועיין שם דרוש כ׳ לפ׳ ויחי. מפתח ההספדים א׳ צד 3. א. ר—ן].

3) [עיין לעיל (עמוד 43) בהוספה לפרק א׳ שנזכר שם, בשנת תקי״ח, הר״א ן׳ אשר בתור ראש ישיבת ״יפאר ענוים״, ועיין הערה 3 לעיל עמוד 54 שהבאתי שם ״מנוסח אחר״ של ״שטר המקשרות החברים המקובלים״, שנמנה בין החברים גם הר״א ן׳ אשר. ב״מעגל טוב״ לחיד״א (הוצאת פרייסמן עמוד 3) מזכירהו תיד״א בשם ״הרב החסיד כמהר״א ן׳ אשר״, ומספר שם שנזדמן בפונדקאו במצרים והר״א ן׳ אשר הטיב עמו. ושם עמוד (47—58) מספר על דבר מסע השליחות מירושלם לקושטא של חיד״א, ר״י אבולעפיא והר״א ן׳ אשר.

הר״א ן׳ אשר הסבים על ספר חוט המשולש (תצ״ט), שער יוסף (תקי״ד) ושלחן גבוה (תקי״ט), כלם בירושלם. מפתח ההסכמות No. 16,315. א. ר—ן].

4) [על דבר ר׳ בנימין נבון עיין לעיל פרק א׳ סימן ז׳, ולהלן בפרק זה סימן י״א. ובספר קדשי דוד הובא פסק חת״ר בנימין נבון עם התימתו של הרח״מ סורנאגה. (תולדות גדולי ישראל). א. ר—ן].

קברת ארץ אחד המיוחד המאיר לארץ ולדרים, עודנו באבו, חמלך בטסבו, קראו רבו. עלה ראש הפסגה, ויעל הכורת בטבחר ימיו הרב הטובחק המדוכח ביסורים מר ונאנח מרביץ תורה בתלמידים אשר הוגה, כמוהר"ר רפאל חיים מרדכי סורנאגה, תנצב"ה כעדן גן אלקים בסתר הטרדנח, יום ז"ך אדר ד' לפ' ה' נ' פ' ש' י' מתונה (תקנ"ט)". והגאון בעל שער המים הספיד את הרח"ם סורנאנה וא"אפליג בשבחו, ואמר: שגם מחדושיו בטילי דאנדתא איכא למשמע הלכתא רבוותא, שדרשן כנתינתן מסיני, וקרוב לשמוע שהחסיד החכם ר' יוסף אליהו סורנאגה שנפטר ה' סיון תקי"ט היה אביו של הר"ם סורנאגה. ונזכר לעיל סוף פרק א'1).

ו הרב הגדול ר' **יצחק ארדיט**, בנו של הרב הגביר הנדול בתורה ר' **שלמה ארדיט** בע"ם "לחם שלמה" על קבלה המצורף לספר "מאורי אור" להמקובל ר' מאיר ביקויאם [הרב בעל לחם שלמה חלך לעולמו הצדק ביום השבת כ"ח כסלו שנת אור ז'ר'ו'ע' לצ'ד'י'ק' [תקי"ז]2),הרב ר' יצחק חבר ספר יקר הערך על ס' ערוכין בחריפות עצומה ובקיאות רבה אך לא השלימו רק עד דף כ"א, ובנו הרב הגדול ר' שלמה ארדיט בעל ספר שם שלמה השלים את ספרו, ויקרא את התוספת שחוסיף עליו בשם "פחות שבערוכין" והוסיף בו כמה דרשות ויקרא אותם "שם שלמה". הרב הנזכר ר' יצחק היה מרבני ק"ק אזמיר וחרבנים דשם יתארוהו: "ארי שבחבורה, מנורה הטהורה", ומובא הרבה בספרי

---

1) [עיין לעיל בפרק א' צד 66 מאיר סורנאגה, ושם בהערה 1. הרח"ם סורנאגה הסכים על ספר יד רמה (תק"ן) וחדושי הרב המאירי (תקנ"ג). מפתח ההסכמות No. 3362 א. ר—ן].

2) [המחבר סתם כאן, ולא כתב אם ר"ש ארדיט בעל לחם שלמה עלה לאה"ק או לא, גם לא חביא המקור ליום פטירתו, ובספר "חלקת מחוקק" (רשימת קברים של הר הזיתים) ח"ב מ"ב שורה י"ב סימן י"ט, מצאתי מצבה לחכם שלמה ארדיט, והנני משער שהוא הוא בעל הלחם שלמה, וזה לשון המצבה שם: "ציון איש שהכל בו חכמה ודעת ויראת ה' היא אוצרו, גדול העצה אב בחכמה ואב בישראל גדול הוא, זכה וזיכה הי"ח החכם השלם פ א ר י ש י ש י ם, ה מ ק ו ב ל האלקי גומל חסדים טובים, כמהי"ר ש ל מ ה ארדישי תנצב"ה, מנוחתו היתה ביום ? שנת התקי"א". ועל ידו שם מצבת קבורת אשתו אפתר, שנפטרה מ"ו כסליו שנת התקי"ו.—ושם בח"ם ח"ב מ"ב שורה י"א אות ה', נעתק: "מ"ק הישיש וח' כמהי"ר ר פ א ל ש ל מ ה א ר ד י ט י נלב"ע יום ה' לח' סיון שנת התקנ"ז", וגראה שהוא מאותה המשפחה. ובמפתח ההסכמות No. 189 מביא את הרב שלמה בי"ר דוד ארדיט בעל מחבר ספר אוצר שלום שנתן הסכמתו על ספר "סדר שערי רחמים" בשאלוניקי בשנת תק"א. א. ר—ן].

הגאון החיד"א, וביחוד בספר פתח עינים ח"ב בהדושיו למס' ערוכין ומפליג בשבחו, ובנו הרב יאמר שחציו היו שנונים במלחמתה של תורה, ושמעו חולך בכל המדינות בתלמוד נדול ומעשה רב, ובמכתר ימיו עלה לא"י, ובהיותו עומד עדיין בחבורו על מס' ערוכין, בהיותו בן נ"ד שנה נתבקש בישיבה של מעלה, ביום שבת קדש כ"ח כסלו שנת התקל"ח, והספיד עליו בנו הנזכר ונדפס בנוספות בחלק הדרושים, ע"ש. ובשדה הקברות בהר הזיתים נזכר רב אחד ממשפחתו ר' יצחק אדידיט שנפטר בט"ו סיון תקנ"ג, וכתוב על ציונו: "קבר הרב המדוכה ביסורים, הנבון ר' יצחק אדידט, נפטר ט"ו סיון תקנ"ג1). ועיין בספר "ירושלם" שנח ד' העתק אגרת בקשה מהחסיד ר"ח די לה רוזא מ"ש להגאון ר' שלמה מולכו באזמיר שיאחיו הבטידו להשתדל בעניניו כ"ז היותו באזמיר, ושהרב ר' יצחק אדידט ישתדל למלאות חסרונו, עיין שם.

יא הגאון ר' מנצור מרזוק ואחיו הרב הנדול ר' סעדיה מרזוק שניהם בני ציון המצוינים, וביסולאים בפז המעלות והמדות. הר"ר מנצור בספרו קרבן אליצור יספר אשר בעודו ביבו ילד רך בשנים מת עליו אביו, ואמו האלמנה נדלתו לתורה, וקבע ישיבתו יחד עם אחיו הנדול ממנו ר' סעדיה, בבית המדרש "בית יעקב פיריה", ויתהלך במחנות קדושים המשולשים שני ה"נרות המזרחיים" והרב בעל פרי האדמה, ושתה בצמא דבריהם, ושמשם בשמושה של תורה. תלמידיו היו הנהו תרי אחי צנתרות ה"ה ר' בניטין נבון, בעל ספר פי שנים, ואחיו ר' מרדכי נבון, ונם הטה יתנו צדקות טורם וגבורת תורתו, עהיה פה מפיק מרגליות ונחל נובע חכמה. חבר ספר "קרבן אליצור" על מסכת עבודה זרה ויניי כרירה בבקיאות ופלפול רב, והדפיסו שנה תקל"ז, וחבר עוד ספר "בן פדהצור", דרשות והספדים, ונדפס אחרי מותו. וחבר ספר "צור תעודה", על שלשה פרקים מהלכות שלוחים להרמב"ם, וספר "בית צור" ועדיין הוא בכתב יד, ונמצא ממנו חדושי תורה הרבה בספר "מחנה יהודה" לר' יהודה קצין מרבני ארם צובה, בעניני מנהגות. הרב הנזכר היתה לו הדרת פנים יפה מאד, משכמו ומעלה נבוה מכל העם היה נותן חתיתו על התלמידים המתרפים בתורתם, והיתה לו מחלוקת עם הרב, בעל שער המים, ולא נחה דעתו ממנו, וכשספרו זאת להרב המקובל שר הרזים ר' חיים די לה רוזא, אמר: מחלוקת ישנה היא זו, מחלוקת שאול ודוד. אחיו הרב ר'

---

1) [הר"י אדידט בעל יקר ערכין נספר באזמיר, ונזכר במצבות אזמיר קנ"ח, וחיד"א הזכירו לשבח בספרו "מעגל טוב" (הוצאת פריימאן צר 43). ובחלקת מחוקק ח"ב מ"ג יש מצבת הישיש החכם ר' יצחק א ד ר י ט י שנפטר גם הוא בשנת תקל"ח, ואיננו ר' יצחק אדידט דנן. ועיין עוד בטשפחת אדידט רבי חיים משה אדידט, שמואל אדידט ורפאל אדידט, כלם מזמן ההוא, שנזכרו במקומות שונים ב"פתח הספרים" להחכם וואכשטיין א. ר—ן].

מעדיה היה לו הרבה חדושי תורה ושו"ת ונשארו בכתב יד. הרב ר' מעדיה נפטר לחיי עולם כ' לחדש אייר שנת התקל"ג, וכתוב על ציונו: "מצבת החכם השלם הרוין המצוין הרב הכולל חסידא קדישא טו"ה מעדיה מרזוק ז"ל, נפטר יום כ' לחדש אייר התקל"ג".

ואחיו הספידו, ויקונן עליו אי חסיד ואי עניו. ולא הניח אחריו רק שתי בנות, ומזכיר שם בספרו הנ"ל הרבה מחדושי תורתו, והרב ר' מנצור נפטר לעולמו בשלישי לסיון התקמ"ט, ונטמן אצל אחיו ר' מעדיה, וזה מה שכתוב על ציונו: "הציון הלז נהו"ר קבר להאי שופרא כלל גדול בתורה מלך צור נודע בשערים שמו שני ספרי תורות זה קרבן אליצור שני בקודש מעוז ומחסה צור תעודה בית גדול בית צור מר ניהו רבא הרב המובהק השקדן בתורה כמהר"ר מנצור מרזוק תנצב"ה, והיתה מנוחתו ככוד יום ג' לחדש סיון שנת שר וגדול נפל בישראל לפ"ק ליצירה".

ומצאנו את חתימתו של הגאון ר' מנצור בספר "ירושלם" (תרס"א), לענין העמדת הישוב בשנת תקמ"א, וחתום עם הרב ר' רפאל צמח ן' שמעון ור' רפאל רובי ור' שלום שרעבי ור' אליהו צבי ור' חיים נסים הכהן, ובשנת תקמ"ב על מכתב השליחות לר' רפאל יוסף ן' רובי כשנשלח לארץ אשכנז, מצאנוהו החתום השני אחרי חראש"ל ר' יו"ט אלגאזי1).

יב הרב הגדול ר' **אברהם** בר' יהודא **ציפיג**, סגי נהור אשר לא ראה מאורות מימיו, אחד מחכמי המערב, מעיר טונים, בעל המחבר ספר "עיני אברהם" על הרמב"ם, והם העינים הרוחניים אשר חלק לו ה' תחת עיניו הגשמיים, חריף ובקי בחדרי תורה, מחדש ומעיין נפלא, העלה חדושים נפלאים בחריפות ובקיאות עצומה בריני הקרבנות, כל למודו היה רק מפי השמועה, ששמע מזולתו ונקבעו בזכרונו בחדרי רוחו, וברוב צחות שכלו וזכרונו הכביר נפתחו לו מאורות בכל שערי הנגלות והנסתרות, ונעשה בקי בכולא תלמודא ברמב"ם ושו"ע וכל הפוסקים ראשונים ואחרונים. בא מעירו עד עיר אמשטרדם וכל

1) [עוד מצאנוהו חתום עם רבני ירושלם, ואחרי הראש הרי"ש אלגאזי על ספר הה רשאה שנתנו רבינו ק"ק חסידים בירושלם אל החכם חיים אברהם אליעזר ן' שנג'י, שנתפרסם ב"המעלות לשלמה" מ"ס אות ק'—כ"ט. וב"מכתב מירושלם" ליצחק קונסיליו ע"ד שליחות ר' רפאל יוסף ן' רובי לפדיון שבוים של ירושלם בשנת תקמ"ב, שנתפרסם על פי עלה נדפסת ב"שבלים בודדות" לדיינארד עמוד 36, ועיין לעיל פרק א' סימן כ"ח אות ו' שנזכר שם הרב חננאל מרזוק. הר"מ מרזוק בא בהסכמותיו על: "עיני אברהם" (תקמ"ב) "וחשב לו הכהן" (תקמ"ג) "ושב הכהן" (תקמ"ז) "עין פנים בתורה" ו"בית יעקב" (תקנ"ב), מפתח ההסכמות No. 2238. א. ר—ן].

חכמי העיר ורבניה הלקו לו כבוד גדול, ויתנו לבסף מוצא וישלחוהו ירושלימה בש' התקל"ה ליצירה, ובבואו בעי"ק התבודד בשקידה מופלגה בתורה ועבודה בבית המדרש חסד לאברהם, והרב ר' חיים רפאל נבון בנו של הרב בעל קרית מלך רב למד אתו בעל פה את רבני הרמב"ם, והיה שומע ממנו חדושי תורתו וכותבן ומעלין על הספר, ואחרי שבע שנים לשבתו בעי"ק, חזר לעיר אמשטרדם להדפים את ספרו שמה. כעברו התודע עם הנאון רבן של ישראל בעל ה"נודע ביהודה" זי"ע, אשר שמח בתורתו, והסכים על ספרו, וכותב: "שכל דבריו מאירין, ולעינים הם קילוריף". וכן יכתוב הגאון הר"ד פרדו: "רב עוירא, דעימיה שרא נהורא", הספר ההוא כלו מהמדים בחדושים נפלאים מאירים בספירים. ולא נודע לנו אם זכה לשוב עוד לאה"ק.

יג הרב הגאון ר' **יעקב לביא חזן**, חברו ואיש עטיתו של מאור עינינו ר' יו"ט אלגאזי אשר נלוה אתו במסעותיו לשליחות מצוה בבל ערי אשכנז ופראנקיה, ומצאנו פסקיהם והתימותיהם בענינים רבים אשר הגישו לפניהם עצומותיהם במקום עברם, ובהסכמותיהם על ספרי חמתברים בשנות תקל"ג, תקל"ד תקנ"ב, כמובא להלן1), ובשדה הקברות בהר הזיתים, מצאתי קבר: "מצבת קבורת הרב הכולל כמוהר"ר **יעקב לביא חזן** נ"ע, נתבקש בישו"ם כ"ט כסלו תקמ"ב". ואיננו הרב יעקב לבית חזן רעז ועטתו של ריו"ט אלגאזי כי הוא חאריך ימים עד אחרי שנת תקנ"ב, כאשר אזכיר לחלן בתולדות ריו"ט אלגאזי, רק שני היה בשטו והוא אחד מבני משפחתו. ואחיו היה הרה"ג ר' **אליעזר לבית חזן** גם הוא נפטר בעי"ק ת"ו.

יד הרב המובהק חסידא קדישא ר' **אברהם חיון** המו"ל והמניה בתוספות הערות מאירות את הספר שלמי צבור להגאון ר' ישראל יעקב אלגאזי "דינים הנצרכים בסדר תפלה, חבר עליו הגהות רבות, תוספות וחדושי דינים רבים ודיני ס"ת בפרשיות המועדות, באורך וברוחב ונוסחאות דוקניות ושפר מנהגים" [לשון החיד"א מע"ם ש' ע"ט]. הרב הגדול חזה הפליא עצה הגדיל תושיה בחבור

---

1) [ר"י חזן חתום עם רבני ירושלם על שופט התרשאה מ"קהל חסידים" להשד"ר ן' שנגי שהובא בהמעלות לשלמה מים אות ק'-ב'-ב' ועיין לעיל (עמוד 46) בהוספה לפרק א' שנזכר הר"י חזן בשנת תקי"ח בין לומדי הישיבה של ר' אברהם מיוחס. וב"מעגל טוב" להחיד"א צד 69 מזכירהו החיד"א, שפגע בשבט תקל"ה את ריו"ט אלגאזי ור"י חזן בהיותם בדרך שליחותם בליוורני וב"מפתח ההסכמות No. 755, מונה הסכמותיו: על ספר "לקוט הלוי" (באנקונה תקל"ב), "וזאת ליהודה" ו"נהר שלום" (בפיזרדא תקל"ב), "אוצרות יוסף" (בקארפינטראץ תקל"ב) "בחינת עולם" (בסטרעליץ תקל"ד) ו"חסדי דוד" (בליוורני תקל"ה). א. ר—ן].

הנזכר, והשיג הרבה על הרב החיד"א בספריו. אולם החיד"א ז"ל חזר והשיבו בספרו "קשר גורל" ועוד מקומות, והיה בירושלם בזמנו של הריט"א ז"ל, וכנראה היה בנו או מבשפחתו של החסיד ר' גדליה חיון הנ"ל[1].

טו הרב הגדול ר' **אברהם כלפון** "אור תורתו זרח בעיר טריפולי זה חמשים שנה, היה רודף צדקה וחסד עם כל עובר ושב תלמידי חכמים כאשר העידו עליו הרבנים שלותי עיה"ק טבריא בהסכמת ספרו החשוב "חיי אברהם" הנותן טעם לשבח על הלכות רבות על ד' טורים, ונדפס בעיר ליוורני שנת אשר נ"ת"ן א"ל"ק"י"ם לאברהם [תקפ"ו]". [תולדות רבני איטליא]. בעלותו אל הקרש היה מפקידי ורבני טבריא, נולד שנת תק"ב וזמן פטירתו בלתי ידוע לנו, ועיין מ"ש בהקדמת ספרו, הרב ר' יוסף סאמון ור' שמואל שושנה, הספר הנ"ל ראיתיו בעיר אוקספורד 2 Opp. 47).

טז הרב הגדול ר' **דוד חיים שמואל האסון**, תלמיד מובהק להרב הקדוש ר' חיים ן' עטר [כן מובא בהקדמת בנו לספר קדשי דוד], חבר ספר "קדשי דוד" ו"חסדי דוד". על קצת הלכות שו"ע או"ח, וספר "מכתם לדוד", חדושים על הרמב"ם, נדפס עם שיטה להריטב"א על מסכת מגילה, ובנו הרב ר"ש חאסון הוציאם לאורה בעיר ליוורני בשנת תקנ"א—תקנ"ב. בא לעיה"ק ירושלם והיה בח לדיין, וכאשר לא מצא די מחיתו שב לליוורני, והיה בחו"ל בשנת התקל"ט ליצירה, כנראה ממה שבא בהסכמה על ספר "עוללות הבציר" לר' יוסף צבי האבד"ק מארנאלין, וחתם שם בכינויו "איש ירושלם". הרב הנזכר היה שליח ארץ הקדושה, ולעת זקנתו חזר לעיה"ק, ובנו הרב הגדול ר' **שלמה האסון** בהקדמתו לספר "קדשי דוד", כותב: שהיה בבית הכנסת כנסת ישראל, שיסדה הגאון הר"ח ן' עטר ע"י הנכבדים מליוורני, ושארי מדינות פראנקיא, כנזכר בספר גט מקושר בהגהנת הרב המקובל ר' רפאל מגרי. ושם היתה לו ישיבה נדולה מת"ח אשר לא ירדו לסוף דעתו מעוסק עיונו, וכותב: "אראה בנחמה אשר לא פעם ולא שתים שגם בערב שבת אחר חצות לא היה לו לחם על שבת קדש, ומרוב דחקו וצוק העתים הוכרח לצאת לשליחות מצוה, ובינו לבינו נפטרה אמו הרבנית והוא נשאר לבדו ככר שית ושבע, ואחר כך הזמין לו ה' יתברך כשבא לליוורני שהגביר ר' יוסף פראנקו בנה לו בית ת"ת ושמו יפאר ענוים, וישלחהו

---

1) [ר"א חיון נזכר לעיל (בשנת תקי"ח) עמוד 45 בין בני ישיבת "דמשק אליעזר" ע"ש. א. ר—ן]

2) [כנראה שלא היה מחכמי ירושלם. והמחבר לא דק בפרקים אלה, והביא גם מחכמי צפת ושבריא בין תולדותיהם של חכמי ירושלם. א. ר—ן].

ירושלימה לשרת בישיבתו 1) ושם זכה להתחתן את הגאון הרי"ט אלנאזי ונשא את בתו לאשה, ואחרי זאת קבל עליו שליחות צפת ת"ו ובתוך הימים ימת עליו אביו ז"ל. וכתב ברשמי הרב ר"ח מיכל: "שחזר לליוורני ונתקבל שם להרביץ תורה במדרש בית יוסף, ושם לקח אותו אלקים", ע"ש, ולא נתברר לי דבריו עדיין הרב ר"ש יש לו הרבה תשובות וחדו"ת בספרי מר אביו ז"ל. וכתב בספר גדולי איטליא שהניח הרבה חדו"ת בכת"י, וכל ימיו היה מתנהג בחסידות, והוא זכה להכירו כשעבר באיטליא בשליחות עיר צפת תוכב"א2)

בן הרב הגדול ר' רפאל אליעזר נחמיאש, מעיר שאלוניקי רבו של הרב ר' יוסף נחמולי, בעל ספר אשר הנחלים. הוא היה הרב אב"ד בשאלוניקי וראיתיו חתום על פסק דין אחד משנת התקל"ג ליצירה, ובא בהסכמה על ספר למנצח לדוד" להגאון ר"ד פארדו. ובספר "חיי אברהם" סימן א' הוא נושא ונותן ברי"ת עם ר' חיים אברהם קובו ז"ל. שם בשאלוניקי שטמוהו בעלי עושק, עד שהוכרח לעקור דירתו משם, ויבקש מרגוע בעיה"ק ירושלם, ובה נפטר לחיי עולם ביום ג' אלול שנת התקל"ח ליצירה, וזה כתוב על ציונו: ציון הוקם על אור נ ע ר ב, היינו צדיק היינו עובד אלקים, בשמרם ע ק ב ר ב, נודע בשערים בספריו המאירים, נאה דורש זה שמו אשר יקראו לו ספר ה ו ן ר ב, ושני בקדש שואל ומשיב הלך ורב, ח"ה הרב המופלא כמו"ה ר פ א ל א ל י ע ז ר נ ח מ י א ש, והיתה מ"כ יום ג' לחודש אלול ש' התקל"ח לפ"ק".

ספריו שחבר המה: ספר "חון רב", דרושים על אגדה בדרך הפלפול וההלכה לפי סדר הפרשיות וחמש מגילות, ודרושים המגיעים לשבח המרות והטוערות. ושם בספר הנ"ל יזכיר שחבר פסקי דינים על סדר ארבע טורים, וקצת חדושים על ספר גדולי תרומה [כנראה הוא חבור "שואל ומשיב" המוזכר בציון מצבת קבורתו]. וחבר עור על נביאים וכתובים, ומדרש הלכות והגדות, והיה לו הרבה חדו"ת, אך רובם ככלם נחטרו ממנו בסבת רוב הטלטולים3).

---

1) [עיין לעיל עמוד 45 שמזכיר את הרר"ש חסון בישיבת "בנסת ישראל". א. ר—ן].

2) [בציון וירושלם" לבהב סיון י"ח—כ"ב נדפסה תשובת הרי"ש ב"ר דוד חאסון לרבני מצרים, ע"ש, ובמפתח ההסכמות מביא הסכמותיו של הרח"ד האסון והם על: יקוט הלוי (תקל"ז), עוללות הבציר (תקל"ט), דברי שירה, אגרות הרמ"ז. ושו"ת ארח לצדיק (תק"כ). עץ החיים, יכין ובעז (תקמ"ב), מאמר מרדכי, צמח צדיק, ושו"ת זרע יעקב (תקמ"ד) כלם בליוורני. א. ר—ן].

3) [הר"א נחמיאש בא בהסכמותיו על: למנצח לדוד" (תקכ"ה) "ארחות צדיקים" (תק"ל) "צמח צדיק" (תקל"א) "מבחם לדוד" (תקל"ב) "יקרא דשבתי" (תקל"ד) "תקוני הנפש" (תקל"ח) כולם בשאלוניקי. מפתח ההסכמות No. 2643. א. ר—ן]

בנו של הרא"ן היה ר' **רפאל חיים שמואל נחמיאש**, ויש לו שם בספרו של אביו הרבה חדושי תורה. נפטר לעולמו ביום כ"א סיון שנת התקמ"ב, ונטמן סמוך לקבר אביו, וזה כתוב על ציונו: "קבר החכם השלם בן של קדושים המדוכה ביסורים, הנפטר בקו"י ושנים כמו"ה רפאל חיים שמואל נחמיאש תנצב"ה, והיתה מנו"כ יום כ"א סיון התקמ"ב"[1].

יח בני משפחת **לב אריה** המתמונים בבית מועד לכל חי בהר הזיתים במערה אחת הנקראת "מערת חסידים":

אבי המשפחה הזאת היה החסיד ר' **אברהם לב אריה** בעל ספר "היכל מלך" על הרמב"ם וספר "אברהם יגל" והוא בכתב יד עדיין. היה בעיה"ק ירושלם בזמנו של הרב בתי כהונה.

בנו היה הרב המוכהק ר' **חנינא יצחק מיכאל** לב אריה, ויש שם בספרו של מר אביו ז"ל חדושי תורה ממנו, וחבר עוד ספר יקר ערך נקרא "שערי חיים", באור על ספר המקח לרב האי גאון, ובטרם אשר גמר את הספר הזה חלה את חליו אשר מת בו בבואו לעיר קושטא אל המלון, ונתבקש בישיבה של מעלה, כסוכא בהקדמת בנו שם[2]. בניו של הרב ר' מיכאל היו: החסיד ר' **יעקב נתן** אריה, אחר מרבני ירושלם, ועובר לפני התיבה בק"ק ת"ת בירושלם, נפטר בשנת תר"ד. ואחיו היה המקובל אלקי חסידא ופרישא ר' **רפאל רחמים נסים** אריה, נפטר בחורש תשרי תקצ"ט, שני האחים עם זקנם ר' אברהם, קבורים במערה אחת, ולא עזבו בנים אחריהם, והיה להם אח שלישי ושמו ר' **משה ששון** לב אריה, וגם הוא נטמן במערה ההיא.

וכאשר חפצתי להתחקות על שם הכינוי לב אריה, ספר לי הגאון ר' אברהם אשכנזי, הראש"ל בעיה"ק ירושלם, שאירע גם נגלה להחסיד ר' אברהם הנז' בלכתו עם שיירה אחת במדבר שנפרד ממנה בערב שבת קדש, כאשר לא חפצו בני לויתו לשבות ביום השבת, ותלך לדרכה, והוא נשאר לבדו בודד במועדו במקום חיות ולסטים אשר הצילהו ה'

---

1) [שתי המצבות של ר"א נחמיאש ובנו הרח"ש נחמיאש נעתקו גם בחלקת מחוקק לבריסקר ח"ב מ"ג שורה ס"ז—צ"ו צ"ח—, ושם גם קברי נשותיהם, ושם שורה י"ח—צ"ג יש העתק מצבה של "בחור כארזים, הרב חסידא כמהר"ר **רפאל אליעזר נחמיאס**, שנפטר בקצרות ימים ביום י"ז חשון שנת התקס"ו", ואולי היה נכדו של הר"א נחמיאש בעל הון רב א. ר—ן].

2) [הרחי"ם לב אריה בא בהסכמותיו על: "דין אמת" (תקס"א) ו"מראה האופנים" (תקס"ו). מפתח ההסכמות No. 738. א. ר—ן].

ברוב רחמיו, וכאשר קדש היום בא אריה וישב על צדהו כל יום השבת, ולא הזיקו במאומה, ומאז הימים כינה שם משפחתו "לב אריה", ועשה בחותמו תמונת אריה לזכר הנס. אך ההשערה הנכונה היא שהרב הזה היה אשכנזי, ושמו היה ר' אברהם אריה ליב, שהאשכנזים מורגלים בשם "אריה" שבאורו בלשון אשכנז "ליב", וכאשר התאחז הרב בין הספרדים, נעשה השם הזה לכנוי משפחה, כי אינו מצוי אצלם שם עצם "אריה". ומצינו ששם אריה הוא כינוי, בסוף פרק ב' דיבמות, שאמר שם: "מנין אתה יודע שאריה שמי כך קורין אותי בעירי יוחנן בן יונתן אריה דמכפר שיחיא", אולם אצל האשכנזים הוא זה שם עצם1).

יט הרב החסיד המקובל ר' **שלמה** ב"ר דוד **מולכו**, מגזע הקדוש ר' שלמה מולכו הזקן שנשרף על קדושת השם, היה גביר ונשיא בעמו בעיר בשאלוניקי, ואב ופטרון לעניי אה"ק, וחברו של הר"א טוביאנה ב"ם חסר לאברהם עסק כל ימיו בתורה ובגמילות חסדים, והחיה נפשות רעבות, וכל לב צר ונרדם מצא אצלו מנוס ומחסה, והיה גבאי מכסף הקדשים אשר לכוללות חברון וירושלם. לחלצם ולנוגנם משיני הצר הצורר ולכלכלם בעת רעה, כמובא במכתבים שהיו בננזי ר' ידידיה אבולעפייא, ונעתקו בספר "ירושלם" שנה ד', אשר פנו אליו החסידים ר' חיים ירוחם ור"ח די לה רוזה, והרבנים הגאון הרי"ט אלנאזי, ור' יעקב חזן, ומזכירים קצת מדרכיו הנעלים, כי לילה כיום יעיר ברינה של תורה, ואוכף למעבדים קליות ונקודים, דאין ומורה ומעיין המתנבר גם בכבשונו של עולם. נהירין ליה שבילי דרקיע, וכל דברים המכוסין מבני אדם, ודורש כל דברים על בוריין, יודע לרצויי למריה, ומימיו מן המקדש הן יוצאים, מתורתו של האור המופלא הארי' ז"ל. ומובא שמה שבחכמת האמת היה תלמידו של הרב החסיד ר' חיים די לה רוזה מדי עברו לשכון כבוד כעיה"ק, ובשנת תקל"ט כאשר עבר הגאון בעל מרכבת המשנה בשאלוניקי בדרכו לעיה"ק, שלח לו הרב את ספרו שמן משחת קודש, והסכים על ידו, וכתב: "עצום הוא בשערי הנגלות ולו עשר ידות בנסתרות". לערי זקנתו הסכים בדעתו לעלות לעיה"ק, ובשנת תקל"ח ליציאה החליף מכתבים עם הרב הגדול ר' אביגדור עזריאל והודיעהו כי רבני ופקידי עיה"ק כבר שלחו את הפשר שנתפשר עבורו ידידו הגאון הרי"ט אלנאזי על שבעה מאות גרוש בער מם הגלגלת, וקרוב לזמן זה, בערך שנת תק"ם בא בשערי ירושלם, וכה שבה נשמתו

---

1) [השוה לעיל צד 42 "החכם דוד אריה" שהיה בישיבת ר"י פיורירה, ואותו ה"ספור" שהביא כאן חמחבר בשם החכם באשי ר"א אשכנזי על משפחת לב אריה, הובא ע"י פרנקל בס' "ירושלימה" (ע' 451—455) ובס' שערי ירושלם, על משפחת "אריאל" בחברון, וגם לפי דבריהם קרה חדבר בראשית המאה השישית, וכעל הנס היה חברוני, שנשלח כשליחות מירושלם, ע"ש. א. ר—ן]

לטרום, ונפטר בששי לחשון שנת תקס"ח ליצירה, וזה כתוב על ציונו: "ציון קברת ארץ החכם הש' והכו' ק ד ו ש א ל ק י ם ה"ה חשקדן כמוהר"ר נ"ז ב"י[1]) ש ל מ ה ט ו ל כ ו, בעל ג' שמנים: שמן משחת קדש, שמן זית זך ושמן המור, נח נפשיה יום ו' מרחשון שנת קדש מרחם ט ש ח ר (תקמ"ח[2]).

ספרי הרב ז"ל הם: ספר "שמן משחת קדש", פירוש על שיר השירים בדרך המוד, וכסופו קונטרס "שושנת המלך", פיוטים ושירים על דרך הקבלה. ספר "שמן זית זך", חשגות על ספר רחובות הנהר שחבר הרב שר. שלום מזרחי שרעבי, [והרש"ש בעצמו ראה איזה קושיות מן הספר הזה, כן שמעתי מר' אחרן עזריאל ז"ל], והוא בנוי ג"כ על הקדמות האר"י ז"ל. וספר "שמן המור" [נזכר על ציון מקום מנוחתו אבל לא ידעתי ענינו].

כ הגאון החסיד, אביר הרועים, ר' **יום טוב** בהגאון ר' ישראל יעקב **אלגאזי**, מתלמידי הגאון בעל נחפה בכסף, נודע ביהודה ובישראל על ידי ספרו הבהיר מהרי"ט אלגאזי אשר על הלכות בכורות להרמב"ן ז"ל. מעשה תוקפו וגבורתו בתורה כאחד הראשונים, ונם מאורי ישראל רבותינו הנאונים הרמים ר' עקיבא איגר, וחתנו ר' משה סופר השתאו על חקרי לבו וגבורתו בתורה, והגאון החתם סופר כותב בזה"ל: "מכירו הייתי לשעבר, בהיותו שליח ציון בפ"פ דמיין, קרוב לשנת תק"ם, והארץ האירה מכבודו, אמנם עדיין לא הגיע לחצי כבוד הראוי לו, לפי הנראה מחבור זה הנקרא "הלכות יוי"ט", על בכורות וחלה, כי הפליא לעשות הנדיל תושיה, ומיום חבור המשנה למלך לא נראה כחבור חזה", וקורא אותו שם "נברא רבא ויקירא נאון עולם", ע"ש. הכתבים האלו של הרמב"ן ז"ל מצא בדרך הלוכו בערי פראנקיה, וישמח עליהם מאד, ובשובו לביתו לעיה"ק ראה לסדר הדברים ולפרשן, ונם כי נתרבו עליו הצרות והנזרות בכל זאת ישב באהלה של תורה לפרש וללבן דברי רבותינו הראשונים, והשלים את החבור הנורא הזה בשנת תקנ"ב ליצירה, וחבר עוד ספר "שמחת יו"ט", שו"ת לפי סדר הטורים, וספר "קדושת יו"ט", תשובות ובאורים לפסקי הרמב"ם, וכסופו קונטרס "דעת להשאל", חקירות וספקות נפלאות ועמוקות ממר אביו ז"ל, ושם ספר "יו"ט דרבנן" דרושים בדרך האגדה והפלפול, וספר "נט מקושרי" נדפס בסוף ספר נאות יעקב למר אביו ז"ל.

והנה לבאר ולפרש תפארת בחיר אלקים הזה, הפלנת תורתו קדושתו וחסידותו, תלא כל עט סופר, ומעט אשר נתבונן מעומק שכלו הכביר אשר הראה לנו בספריו אלו, נראה את לבו כלב הראשונים, פתוח כפתחו של עולם לפרש

---

1) [ר"ת נעים זמירות בישראל, כי היה חזן וש"ץ קבוע. א. ר—ן].

2) [עיין בסוף הפרק הזה "הרב אברהם מולכו" והמצבה של הר"ש טולכו ואשתו נתפרסמו גם בחלקת מחוקק ח"ב מ"ג בסופה. וב"ירושלם" שנה א' צד 132. א. ר—ן].

ולחקשות, לבנות ולסתור בים התלמודים וכל ספרי הראשונים,1) וחרב האגין בהקדמתו לס' קדושת יו"ט יתאר שטין דרכיו, ויאמר: "זה האיש מרעיש הארץ, עיר וקדיש מן שמיא, ריש מתיבתא ור"ג מלך שלם נולת הכותרת, לישראל לאב ולגאון ולתפארת", כו'. וסיים: "כל היד הסרבה לשבח, בא לכלל טעות, כי לו דומיה תחלה" ע"ש. ובתוככי ירושלם יספרו עוד היום זקני העיר וחכמיה מענות רוחו וגודל חסידותו, ומעט מזה ספר לנו גם הרב החסיד ר"י פרחי אשר עינו זכה לראות פני המנורה הטהורה ההיא. כי השתלם ממש בכל המדות שמנו חכמים, וגם אזני שמעה הרבה דברים נפלאים מתורתו וקדושתו, אשר זכרם ימתק עוד לזקני הדור לספרם, מדברים שהם מכבשונו של עולם, ודברים רבים שמעתי מפי ידי"נ הגאון ר' יצחק פראג בשם החסיד — ר' יעקב ענתיבי, ומאדמו"ר הגאון הצדיק ר' אברהם אשכנזי הראש"ל זי"ל, וכבוד אלקים הסתר דבר. ובענין אחד הנזכר בספרו שמחת יו"ט בעובדא של החלוצה מדמשק, שנחלקו עליו גאוני עיר דמשק, והוי הספרדים ובתוכם הגאון בעל שער המים והתירוה ונשאת לאיש, תבע הקכ"ה ליקריה אשר בו בפרק מת בעל האשה והאשה, ורבים ממשפחתה שהחזיקו בידה, ומן החכמים שהתריסו נגדו, וגם הרב בעל שער המים חלה ונטה למות, וישלח להריט"א זי"ל ובקש מחילתו.

הגאון מהריט"א נולד לאביו החסיד ר' ישראל יעקב בשנת התפ"ז ליצירה, וכשנעשה בר מצוה דרש אביו הגאון הלוקא דרבנן והדפיסה בספרו שמע יעקב, קרוב לשנת תקל"ב נסע בשליחות מצוה בערי פראנקויא. בשנת תקל"ג היה עם ר"י חזן בעיר קארפינטראין והסכימו על כפר אוצרות יוסף לר' יוסף מוסקאט, ובשנת תקל"ד היה הוא ורעהו הרב ר' יעקב לבית חזן בשליחות בסרינת פולין בק"ק שטרעלין ובאו בהסכמה על ספר ויפרוש משה [פירוש על ספר בחינות עולם] להר"ר משה ב"ר מרדכי מק"ק שענדשוב, ובשובו מערי פראנקיה לעיה"ק ירושלם נתעטר בעטרת הנשיאות של ראשון לציון לעדת ירושלם וזאת היתה זמן לא כביר אחרי שנסתלק הגאון בעל פרי האדמה לבית עולמו. ובעל ספר תבואות הארץ מגביל זמנו שנתקבל לראש על שנת תקס"ו, והוא דמי זר שתהי' עיה"ק כט"ו שנה בלי ראשון לציון ומורה, כי הפרי האדמה נפטר שנת תקל"א, ולא מצאנו אחר בנתים, וכר כן דין מצאנו כבר את הריט"א חתום ראשון בתור ראשון לציון בשנת תקמ"ב על מכתב השליחות לר' רפאל ן' רובי2).

---

1) [בירושלם' תרס"א מיהם הח' לונץ להריט"א ז' "קול זמרה",ולא ידעתי מקורו.א.ר—ן].

2) [נתפרסם בירושלם' תרס"ב, וחתום עוד על מכתב שליחות לן' רובי בשנת תקמ"ב,

מלכה עטרת נשיאותו אשר שרת בקדש על כסא הרבנות, היה גם כן ריש סדרא לעבור לפני התיבה בקהל חסידים, ואחרי סלוקו של אותו צדיק הרב הקדוש המקובל אלקי ר' ש ל ו ם ש ר ע ב י לבית עולמו מילא רבינו הגדול את מקומו עשרים וחמש שנה רצופות עד עת פטירתו להיי עד,ומזה נדע כי גדול חיליה דהאי אילנא רבתא גם בחכמת האמת לכוין וליחד בכל תפלותיו ובקשותיו כל כוונות האר"י ז"ל1).חתני הרב ז"ל היו הנאון בעל שער המים,והרב הגדול ר' שלמה חאסאן, וחנניר ר' נסים פרחי ז"ל, ותלמידיו היו כל רבני וחכמי העיר ונזכרים על הרוב בתשובותיו, והמנוים לבית דינו היו: ר' ישראל יעקב בורלא, ר' מנצור טרזוק, ר' יוסף ן' רובי, ר' משה מרדכי מיוחס בעל שעה"ט, ר' אפרים בי"ר יהודה נבון, ר' אליהו צבי, ר' יהודה בורלא, ר' יצחק קובו ועוד רבנים, ומובאים בספרי התקנות והסכמות שנתקנו בזמן הרב ז"ל.

בשנת תקל"ב בהיות הרב הנאון ז"ל בחוץ לארץ עמר בעיר אנקונא, הוא ועמיתו הר"י לבית חזן, ומצאנו משם הסכמתם על ספר ילקוט הלוי להרב ר' רפאל בי"ר ידידיה הלוי,וחזרו אח"כ לירושלם,ומצאנו עוד הסכמת הנאון חזה עם בית דינו בירושלם על ספר חדושי המאירי למסכת שבת,שהוציא לאורה הרב ר' שמואל בי"ר אברהם ישמעאל סנגוויטי, בשנת תקנ"ג ליצירה, והחותמים היו: הריט"א ז"ל, ור' רפאל ן' רובי, וריי"צ קובו, ריי"ו בורלא, מי"ם מיוחס, רח"ם סורנאגה ור'.אביגדור עזריאל, ור' יהודא בורלא2).

שנתפרסם ב"שבלים בודדות" לדייגארד צד 35. ועיין ב"מעגל טוב" לחיד"א (הוצאת פריימאן צד 47, 58, 69, שנזדמן עם החיד"א בשליחות מצוה בשנת תקכ"ד (במצרים וקושטא), ובשנת תקל"ה (בליוורנו), ע"ש.וחתום ראש על כתב ההרשאה שנתנה בשנת תקל"ז בירושלם מישיבת בית אל ק"ק חסידים להשד"ר ר"א ן' שאנג'י (נעתק בהמעלות לשלמה אות ק' כ"ם). ומצאתי התימתו בשנת תק"ס, על מכתב מרבני ירושלם — באוסף הכתבים אשר בידי הסופר ש. עגנון בירושלם — להגביר עמנואל בליליוס במצרים, על דבר פדיון החובות 200 אלף אריות, ועיין בסימן הקודם. א. ר—ן].

1) [עיין לעיל צד 43, 46 שנזכר מהר"שא בשנת תקי"ח בין חכמי ישיבות "נוה שלום" ו"מדרש החסידים" של ר"ש שרעבי, ובצד 51, 54 נזכר בין חברי החברה של המקובלים "אהבת שלום", ע"ש. א. ר—ן].

2) [במפתח ההסכמות No. 146, מונח הסכמותיו של הריט"א, וביניהם אחדים שהזכיר הרב המחבר, והן על הספרים: ילקוט הלוי (אנקונא), וזאת ליהודה (פאדואה), ונהר שלום (תקל"ב),אוצרות יוסף (בקארפענטראס) (תקל"ג),בחינות עולם—ויפרש משה (בשטרעלין)(תקל"ד), חסדי דוד (בליוורנו) (תקל"ה), עיני אברהם וקהלת יעקב (תקט"ב), דרך המלך (תקמ"ג), דרך ישרה (תקמ"ה), חקרי לב ושו"ת שדה הארץ [תקמ"ו), ושב הכהן (תקמ"ז), שמן המור ויד רמה (תק"ן), קדשי דוד (תקנ"א), עין פנים בתורה (תקנ"ב), חדושי הרב המאירי (תקנ"ג), מים שאל (תקנ"ז) ודין אמת (תקס"א). א. ר—ן].

וביום ב' אדר ראשון התקס"ב נאסף הכוכב המזהיר הזה לב"ע וחשך השמש בצאתו, ויגדל המספד בירושלם, וכל העם קראו אל נהי ואבל, כי נפלה עטרת ראשם. חתנו הרב בעל שער המים בירושלם, והגאון בעל שער המלך באזמיר, ור' יעקב שאול בשאלוניקי קשרו עליו מספד מר, ונדפסו בספריהם1).

וזה טה שחרות על ציונו: "ציון מורינו הרב שמחת יום טוב וספר הלכות יום טוב וקונטרס גט מ' שלשה ספרים נפתחים, פעל ועשה ציצים ופרחים, בן נקבר ארון האלקים ביום ב' אדר שנת התקס"ב זיע"א"2).

כא הגאון מופת הדור ר' **חיים יוסף דוד אזולאי** המכונה הרב החיד"א בהרב ר' יצחק זרחיא אזולאי, כל סדר יחוסו ושלשלת אבותיו ככר נזכרו לפנינו בפרקים הקודמים, וכבר נודע ומפורסם בתפוצות ישראל על ידי ספריו הבהירים אשר לכל תכלית הוא חוקר בהם שם הנדולים ומערכת ספרים, ולאור השקפותיו וידיעותיו הכבירות הלכנו בחבור זה, וכבר האריך הדב כרמולי בתולדות הגאון הכביר הלזה, בראש ספרו שם הגדולים, ואעתיקם בקצור עם נוספות מאשר ידעתי ע"פ כתבי יד שראיתי ושמעתי מיו"ח ובני משפחתו3).

הגאון החיד"א ז"ל נולד בעיה"ק ירושלם שנת התפיד ליצירה [כן מובא באגרות חיד"א שנדפסו בליוורני תרכ"ז בהק' ר' יעקב רוקח בשם הר"א כלפון,

---

1) [עוד נספד מהרב עזריאל אלחייך בטונים, ונדפס בספרו חיים וחסד דרוש י"ז, והוא מאריך שם מאד בשבחו של הנספד. (הערת הח' מיכל ראכינוביץ)].

2) [המצבה נעתקה גם בחלקת מחוקק ח"ב מ"ג שורה י"ז, וקברו סמוך לקבר אביו וקבר הר"ש שרעבי, ושם בחלקת מחוקק שורה ט"ז מצבה של החכם יום טוב אלגאזי, שנספר בקוצר ימים, בשנת תקע"ן, והוא ממשפחתו של מהריט"א הנדול. ובהמעלות לשלמה אות יוד מ"ב מביא בשם ר"י חזן שמהריט"א נלב"ע ביום ב' לחדש אדר ב' תקס"א. וזה טעות, כמוכח ברור מן המצבה. א, ר—ן].

3) [חסר רב לתולדות החיד"א נמצא באגרות הרב חיד"א ליוורנא (1867), ושם נוסח מצבתו, וברשימת מספיו שנתפרסמו מכתבת יד במקומות שונים, וביחוד בספר מ ע ג ל ט ו ב ה ש ל ם (שעדיין לא נשלם), שיצא לאור על ידי פרופ' אהרן פריימאן (ברלין — תרפ"א), ועל פי רוב החומר יש לכתוב ספר שלם מיוחד לחיד"א, ברשימת מספיו מספר החיד"א כל הקורות אותו במספיו הרבים, פגעיו הרבים וכל העבר עליו, ואזכיר כאן רק פרט אחד מענין שמוזכר דרך אגב (מעגל טוב השלם צד 37). שהיה בן בתו של הרב החסיד המקובל איש האלקים מוהר"ר יוסף ביאליר ז"ל (אשכנזי). אשר בא לעיה"ק ירושלם בחברת הרב הקדוש מוה"ר יהודה חסיד. ע"ש, ובתולדות הפוסקים עמוד 125 מביא שחיד"א היה בן שרה בת הרב ר' יצחק ב"ר אברהם חסיד ומקובל. ולא ידעתי מקורו, ועיין תולדות חיד"א שם בתולדות הפוסקים, ובאוצר ישראל לאייזנשטיין ערך אזולאי חיד"א. א. ר—ן].

(אבן בבחרי יוסף כהוב שנולד שנת תפ"ז. ע"ש). וכן נראה עיקר, כי חברו הגאון ר' יו"ט אלגאזי היה צעיר ממנו בשלש שנים, והריט"א נולד בשנת התפ"ז, כמובא לעיל]. וכתב מוהר"א כלפון כי אף על פי שנקרא בשם חיים יוסף דוד, שם יוסף הוא העיקר, וכמו שמכר בספר ברכי יוסף בשם אביו של החיד"א, שאמר: הבן יקיר לי בני יוסף, ה' יאריך ימיו, ע"ש. הרב החיד"א נולד בן ז' חדשים, אשר הנצבים כלם חשבוהו לנולד מת, וזקנתו חמסתו בבגדים ותשב רוחו עליו ויחי.

בימי נעורי האיש הרם הלזה התרועע את גדולי העיר ותתכסם מתורתם, כמו שהזכיר מזה הרבה בספרו שה"ג: עם הרב הישיש ר' אברהם רזאנוש, והרב ר' אהרן אליפנדרי, ור' אליעזר ן' נחום, ור' ברוך צאני, והר"ח ן' עטר וזולתם, ובשנת תק"ט כשנתקבל הרב בעל בתי בהונה לאב"ד בעיה"ק היה הוא המוציא והמביא בענין הזה, וכתב בעצם כתב ידו את כתב הרבנות בעדו, ואחריו בזמנו של הרב בעל פרי הארמה, נמנה עמו ועם הריט"א ובעל שעה"ט, בהסכמות ירושלם, לענין ת"ח שרצו להיות מעצמם לדיינים בעיה"ק, ע"ש. רבו המובהק היה דודו הגאון בעל נחפה בכסף, ולמד אצלו בחברת עמיתו ורעו הגאון הריט אלגאזי ז"ל, בישיבת כנסת ישראל שיסד אותה הגאון הר"ח ן' עטר, אשר הגאון בעל נב"ך קבע שם את מקומו, אחרי זאת הלכו שניהם ללמוד חכמת הקבלה, מאת הרב הקדוש ר' שלום מזרחי דידיע מזרחי, והרב ר' שלום היה מחזיר פנים ממנו, ואמר: יודע אני שאין ביאתך לעולם ללמוד חכמת האמת, אלא בתחלה יש לך ללמוד בדרכים אחרים, אחר כך תשיג גם דרך האמת, וכן היה1).

בחיותו כבן י"ז חבר ספרו שער יוסף על מסכת הוריות, ושלשה מגאוני הדור, הרב בעל שושנים לדוד, והרב בעל יד מלאכי ומאורות נתן, השיגו על ספרו זה, והוא השיב על דבריהם בחבורו אחורי תרעא. ובימי עלומיו כתב מאמר אחד בכמה השמטות שנשמטו לגדולי ישראל אשר לא ידעו סדרי הרורות וזמניהם, באשר לא עסקו בסעיף הזה, ומזכיר מזה בספרו יוסף אומץ סימן ק"ה, והמאמר הזה היה יסור ופנה יקרה אשר המריצתהו אח"כ לסדר ספרו שם הגדולים ולכאר תולדותיהם ועניניהם עם הספרים שחברו, ולחבר ולצרף את השגיאות ששנו בזה הגדולים המחברים שלפניו.

בשנת תק"ג בחיותו בן כ"ט שנה בחרוהו מעיר חברון לשליחות פראנקיה, ויעבור דרך מצרים ללכת לערי איטליא, וישם פניו לצרפת, הולאנדי, אנגליטירה ואשכנז, ובכל מקום בואו התימרו בכבודו, ונתקבל מהם בכבוד רב, בשנת תקט"ו

---

1) [עיין לעיל צד 44 שנזכר "חיר בכור אזולאי שלם בכל מדות טובות" בישיבת ענוים" בירושלם שנת תקי"ח, וכבר הערותי שם הערה 1 שזהוא החיד"א. ועיין עוד לעיל צד 54 שנמנה החיד"א בין חברי "אהבת שלום". ועיין האגרה עליו ועל חבריו הרי"ש שרעבי וחיים די לה רוזה בירושלימה של פרנקיל צד 324—326. א, ר—ן].

בעברו דרך עיר אמשטרדם התודע עם הגאון הגדול ר' ארי' ליב האבידד דשם, ובפראנקפורט את הגאון בעל פני יהושע, וסופר שבהיותו כפיס אצל הגאון בעל פני יהושע היה שם גם כן הגאון בעל בנין אריאל ועוד רבנים, והרב הציע לפניהם קושיא אחת אשר אשתו של הגאון בעל פני יהושע השיבתו עליה לבעלה בלשונה, החיד"א בכר הבין אמריה, וכשבאו שארי הגדולים לתרץ את הקושיא הזאת השיבם החיד"א ואמר: "כבר פורש מן האשה". הגאון בעל פני יהושע התרועע אתו בידידות רבה, ונתן לו את ספרו פני יהושע על סדר טוער. שנשלם בדפוס באותו פרק, לסתנה. בהיותו בעיר אנשבאך פלפל בחכמה בד"ת עם הגאון ר' יוסף וואסער־טרילינג, ונזכר בספרו מחזיק ברכה.

בכל המקום אשר דרכה כף רגלו חקר הגאון זיל על ספרי הראשונים חדשים וישנים, והיו לסראה עיניו כתבות יד רבות אשר דלה מהם אוצרות רבות בחכמת תורתו ופנינים יקרים. בפאריז היה הוא הראשון שנפתחו לו שערי חכמה מבית עקד הספרים אשר להקיסרית שנזדמנה לו במקרה בלכתו באחת הרחובות, ותראהו הקסרית ותשתומם מהוד פניו הקדושים ומראהו, אשר העידו על אור חכמתו וקדושתו, וזאת אשר הסריצתה לשאול בשלומו, ותחל פניו להתפלל בעד חיי כנה החולה, ובהמשך הדברים חילה פניה על רשיון לבקר שתי שעות בכל יום את אוצרות הספרים אשר בהיכלה, ולהעתיק משם כחפצו, ותעתר לו. שם מצא את ראש ק"ק ספרדים מערי אוניון, החכם ר' ישראל בארקאר, סופר ומתרגם באוצרות ספרי המלכות, אשר הראה לו כל ספרי ישראל כתבות יד הטמונים שם, וראה ערך כ"ה אלפים ספרים מכל הלשונות, ובהם חמשת אלפים כתבי יד מחכמי ישראל. ומשם עבר לארצות אשכנז והאלאנד ואנגליטירה, ואחר כך היה גם בארצות הסערב, ובכל מקום בואו ראה ספרים וכתבי יד עתיקים, אשר היו לו לחומר רב ברוכי ספריו, וזכה לסגל גם בעד עצמו ספרים רבים וכתבי יד. אשר קנה אותם בכסף מלא או הגיע בסתנה בדרך עברו, כי כלם נשאוהו וכבדוהו בגלל חכמתו ותורתו, ורוב ידיעותיו בכל מקצועות התורה.

וסופר דבר הלציי, מה שאמר בבואו בעיר תונים, עיר מלאה חכמים וסופרים בארץ הסערב, אשר סופלגי תורה ובעלי תרסין נתקשו בדבר אחד, ופלפלו הרבה ולא יכלו לצאת מחמצר, והגאון הנזכר ברוב ענותנותו היה כמחריש על כל דבריהם ופלפוליהם, ובהמשך הדברים שמע לאחד החכמים שאמר לחברו: נשאל להאורח הלז,אולי יחלצנו מהמצר,ויענהו חברו "הרא חטבא"[פירושו בערבית "זה עץ", כלומר שאין מוח בקדקדו, ושאין אתו מה להשיב, כי ראה שלא נכנם עמם בדברי תורה בכל הפעמים הקדומים"], אחרי זאת נתבבר בעיר ההיא להגיד חלוקא דרבנן באותו שבת, והתחיל כזה הענין עצמו שנתקשו בו, ופתח דבריו היו במאמרם בססכת ברכות "אתם עשיתוני חטבא אחת בעולם, אף אני אעשה אתכם חטבא

אחת", ותתחיל לסתור כל דבריהם, ומה ששגו בפלפולים, כי כאפס וכאין נחשבו, והעמידם על האמת בפירוש הדבר שנתקשו בו.

בשובו לאה"ק עבר דרך עיר ליוורני ונתקבל שם בבית הגביר ר' מיכאל פיריירה, ובעזרתו הדפיס את ספרו שער יוסף, ומשם חזר לעיה"ק ירושלם, ומפני המחלוקת אשר נתעצמה בין רוב חכמי ירושלם על ידי הפקיד שבא מכבל, פנה הוא והגאון הרי"ט אלנאזי ור' יצחק אבולעפייא, ללכת ארצה מצרים, ושם שמחו מאד על ביאתם, ויבחרו בהגאון חיד"א לראש ורב הכולל עליהם, ויהי שם חמש שנים [רשימת החכם מיכל משם השד"ר ר' אברהם רוביו, ולפי מה שנראה מלשון ספרו "אחורי תרעא" היה שם בשנת תקכ"ח]. ושם בנוא אמון השיא אחת מבנותיו, אך מפני המלחמה שנתחוה במצרים והרעב שבא בסבתה, שב לארץ מולדתו ולבית מדרשו בעיר חברון, ולא ארכו הימים עד שהוכרח לנדוד עוד בשליחות מצוה לערי פראנקיה, והיה בליוורני ומשם פנה לאשכנז, ויהי באמשטרדם בשנת תקל"ח, ונתקבל בבית מדרשו של הגביר ר' שאלתיאל ריקאנטו, ואחר כך היה עוד הפעם בפ"פ, ושם ראהו הגאון בעל חתם סופר, ומשם חזר עוד הפעם לעיר חברון, אולם בשנת תקמ"א ליצירה העתיק דירתו לעיר ליווארני, ויבלה שם טפחות ימיו האחרונים, חמש ועשרים שנה רצופות, בחצר סיר פיריירה הנז"ל.

סבת הדבר שעקר דירתו מאה"ק—יאמר בעל ספר תולדות גדולי איטליא—מפני שלא רצה לקבל עליו עול רבנות וצורכי צבור. וגם שם בליוורני לא רצה לקבל עליו רבנות, אלא יושב והוגה ושונה כל היום וכל הלילה בבית מדרשו ללמוד ולחבר ספריו, והיה מקבל כל אחד בסבר פנים יפות, לכל הבא לקבל פניו או לשמוע תורה מפיו, ומעולם לא רצה לדון ולהורות בעניני הקהלה, והיה ענו ושפל ברך, דרכו היה לדרוש בבית הכנסת של ר' שאלתיאל ריקאנטו ארבע שבתות בשנה, ובבית הכנסת הגדול היה דורש בשבת תשובה, וכל העם המתינו את בואו מביתו עד פתח בית הכנסת, ומראהו נורא כמלאך ה' והיו עולים עמו לשטוח דברות קדשו ומוסריו חנעימים, ומצא חן בעיני כל על חכמתו המפוארה. ובספר ההוא [תולדות גדולי איטליא] יספר מרום קדושתו שהיו נגלים לפניו הרבה רזי תורה, וידע כמה דברים כמו ברוח הקודש, וכשמת בנו ר' אברהם בעיה"ק ירושלם, קבל עליו אבלות בהיותו בליוורני, וחלץ מנעליו, וכוונו את היום והשעה עם מה שנכתב אחר כך מירושלם שהיה בזמן שמת בו בנו הנ"ל. ויהי שמו נדול במדינות ונכבד בלאומים גם אצל בני אוה"ע כאשר יעידו לנו דברי הכומר החכם דע"רוסי במה שכתב בספרו אודותיו.

הרב החיד"א ז"ל היה מלא ונדוש בכל ספרות ישראל בין בתורת חנגלה ובין בתורת הנסתר, וזכה לחבר ספרים בכל המקצועות שבתורה, בפשטי מקראות,

ודרוש, ורמז, וסודות התורה. וקנה לו שם גדול בספרו בית ועד לחכמים שלשלת יחס הרבנים הגדולים מזמן הגאונים עד בני דורו, וסדרם על סדר א"ב עם כל הספרים שחיברו עד זמנו, ודקדק בדבריו מאד עד שיש לסמוך עליהם יותר משאר כל ספרי התולדה. הדפיסו בראשונה בליוורני שנת תקל"ד, וצרף שם בסופו באורו על מסכת אבות, אחר כך הדפיס בשנת תקס"ו את החלק השני ממנו, בתוספות חדושים מהרבה כתבי יד וגדולי ישראל וספריהם שהשמיטם בחלק הראשון, ובשנת תקנ"ו הוציא לאור את החלק הג', כולל שיריים משם הגדולים שהשמיטן בחלקי א' וב', וחלק הראשון הובא שנית לדפוס, עם הנהות מרובות והשמטות בליוורני שנת תקנ"ח, ובאי אחריו סדרו מכל הספרים ההם ספר אחד בשני חלקים, בשם: שם הגדולים מערכת גדולים ומערכת ספרים.

סדרי תלמודו וחדושי תורתו היה שונה מאד מחדושי תורתו של חברו הגאון הריט"א ז"ל מן הקצה אל הקצה, כי לא פנה אל הפלפול והאריכות, ונטה יותר אל דרך הפשט לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ורוב דבריו בלולים תמיד בכל דרכי ה'פ'ר'ד'ס', כי הכל היה על זכרונו, וכל הספרים היו במחיצתו, ונם חבוריו שהיה כותב הן בפשטי המקראות, באגדה או שו"ת וחדושי מסכתות, וכן בחכמת האמת וחקירות בסדרי חכמים וספריהם, היו כלם ערוכים ומונחים על שלחנו באוצר הספרים שלו, וכל ספר שמצא בו ענין חדש והוא משיג עליו או מסייע אותו, היה רושם, תמיד תיכף על הספר בענין שמדבר בו ושייך שם, ולכן זכה לחבר ספרים רבים ומועילים. כל ספרי הרב מפורסמים בהקדמת ה' כרמולי לספר שה"ג, ורשימת ה' מיכל, ובספר גדולי איטליא, ואין צורך לשנותם פה1).

בנו של הרב ז"ל: האחד היה אברהם שנפטר על פני אביו בחיי כנזכר לעיל, והוא אבי הרב יצחק זרחיא, שהרביץ תורה בעיר"ק צפת ונפטר בזמן הרעש, ונקבר תחת המפולת. והשני היה ר' ישעיה רפאל, מו"צ בעיר אנקונה, חבר שו"ת ופסקים, ונדפסו בספרי מר אביו וקצתם הדפיסם בנו ר' משה בעל ספר זכרון משה, ולחם מן השמים. — כי"א לחודש אדר בשכר

---

1) [ועיין מלואים לרשימת ספריו ב"המעלות לשלמה" בערכו, ועיין שם ערך משה מרדכי יוסף מיוחס.

החיד"א הסכים על: חסדי דוד (תקל"ה), המבקש (תקל"ח), המכריע (תקל"ט), ספר יהושע, מעשי צדיקים ושו"ת ארח לצדיק (תק"ם), לשון חכמים, שו"ת רב אלפס ומגן גבורים (תקמ"א), יכין ובעז (תקמ"ב), אהלי יעקב, מאמר מרדכי, דעת זקנים, שבט יהודה וקהלת יעקב (תקמ"ג), כל אלה בחברון [?], ועל משה יהודה (תקמ"ג), שמע יעקב, שו"ת זרע יעקב וגט מקושר (תקמ"ד), בית אברהם (תקמ"ו), חידושי הריטב"א ליבמות (תקמ"ז), ימים אחדים (תק"נ) כל אלה בליוורנו. ובריח אברהם (תקנ"א) באנקונא. מפתח ההסכמות No. 397 — ועיין תעודותיו לעזרת שדר צפת הי' רחמים יעקב, בירושלם" שנה ז' צד 217, ושם צד 354 מובא מכתבו של הידי"א למחותנו ר' דוד זאדדו ז"ל. א. ר—ן).

פרשת זכור שנת תקס"ו נאסף הגאון הזה אל עמיו, וסגר את יומו האחרון כהיותו זקן ושבע ימים, בן שמונים ושתים שנה, כאשר חלה את חליו שני חדשים רצופים, ובמוצאי שבת הכניסוהו לבית מדרשו, והרב ר' רפאל אברהם מודינא קשר עליו מספד מר, ואחר כך דרש החכם ר' דוד מלאך בבית המדרש ת"ת, והגאון הר"ח אבולעפייא בישיבת עץ החיים, ועשרים וששה תלמידי הכמים טבולי טוהר התעסקו בטיהתו ללוותו בכבוד הראוי לו לבית מועד לכל חי, והשמועה באה לעיר שיריו, וק"ק אזמיר, ויספדו עליו הרב ר"א בעל ספר בן אברהם, והגאון ר' יוסף חזן, בעל ספרי חקרי לב, והר"א סתהון, ונדפסו בספריהם, וגם באשכנז ובכל מקום ומדינה שידעו והכירו את הגאון הזה, עטו מעטה אבל, ויודעיו ר' דוד יוסף זוצהיים בעל ספר יד דוד, ראש הקאנסיסטריום בפאריז, והגאון בעל מחנה לוי בעיר פ"פ, קשרו עליו מספד מר, ויקראו הוי אדון והוי הודו1).

כב הרב מארי דרזין המקובל אלקי, ר' **שלום מזרחי** דידיע **שרעבי**, עיר וקדיש משמיא, אחד מבחירי ההשגחה לגלות מסתרי חכמת האמת אשר היתה לפניו כקופא שאין לה אזנים כמו שהזכיר מזה החסיד ר' ידידיה אבולעפייא בהקדמת השערים להרב מהרח"ו, אחרי שהביא עניני קבלת האר"י והרח"ו ז"ל כתב, וז"ל: ככר נודע עומק הדברים, ומי יוכל לעמוד לפני האר"י להבין עמקי סודותיו, ובפרט בעץ החיים ומבוא שערים ושמונה שערים, אכן בחסדי ה' שלח לנו עיר וקדיש, ממנו יתד ממנו פינה, שהאיר עינינו בסדריו וציוניו והנהותיו התרשישים, סורנו ורבנו רבן של חסידים, המקובל אלקי המפורסם כמו"ה שר שלום מזרחי שרעבי זצוק"ל, נדול העצה אשר מלא את העולם, מי יספר שבחו ונודל חכמתו, אשר עשה אזנים לתורה להאיר עינינו בתורת אמת בספרו הקדוש "נהר שלום" על כן יאמרו המושלים לכל מי שלומד דברי הרב בעל עץ חיים מבלי שלמד בנהר שלום והקדמותיו, ומשש כעור באפלה, וכתפל בלי מלח, ולא ידע לכוין אמרא, ואם אמנם שכל מי שלומד חורת אמת זכותיה כמו שילמוד דברי הזוה"ק, אולם לסודו אינו אלא דבר חדה. באין מבין שרש ועומק הענין, והמעמיקים ומעיינים, דעתם נבוך, צוללים במים אדירים ולא מצאו ידם, נבאים ולא ידעו מה נבאים, עד אשר יעברו את הנהר, עכ"ל.

---

1) [עוד נספר ז' אדר תקס"ח בספר "לחמי תודה" דף כ"ה, ועיין גם ילינוק צר 15, ועוד נספר "בספר דרכי הים דרוש א' להספר דף קנ"ז שם", (מפתח ההספדים א' צד 62,19—) ועיין עוד הספר עליו מאת "איש צעיר" בשנת תקס"ו בספר חיים וחסר לאלחייך מערתא דדייני דרוש כ"ב (הערת ר"מ רבינוביץ). ועיין שתי קינות יקרות ערך על החיד"א, שנדפסו ב"שבלים בודדות" לדוינארד צד 148-146. והביאדה (למוד שיעור ביום היארצייט) של החיד"א נזכרת ב"השכבות" של ישיבת חסד לאברהם הנ"ל. א. ר—ן].

הרב הקדוש ז"ל היה מסדינת תימן, מעיר שרעבי, והיה צנוע מאד, עד שלא הכיר בו שום אדם שהוא ת"ח, והתפרנס עצמו מסכירת מחטים ומזלגים ושארי כלי תשמישין אשר נשא למוכרם, והיה נושא חן בעיני בני אדם, כי היה יפה תואר מאד, ורוח חן שפוך על פניו, וגבירה ישמעאלית אחת, בסורו לביתה עם סחורתו כדי למכור, ראתהו, ותתאו יפיו בלבה ותסנור עליו הדלת בבית בעליה, ויקפוץ דרך החלון ארצה, וינצל ממנה, אז גמר בלבו לעזוב את העיר, ויבא דמשק, ויגר שם ימים מספר, שם נפל לו מחלוקת עם הרבנים בענין כוונת אכילת כזית בליל פסח, הידוע ליודעי חן, ויאמר בלבבו להסתיר עוד הפעם את דרכיו ולעלות לעיה"ק, וישא את רגליו ללכת ארצה ישראל, והגביר המפורסם חר"ש פרחי צראף [מוכן] של הבאשה בעברו את ארונו לגבות את המסים היה עם לבבו לטיל מעט, ויפסר לו סוסו להנהינו כי לא הכיר את הרב, והרב ז"ל לא עצר כח להחזיק ברסן הסוס, וישטוף במרוצתו עד מאד, עד כי חזק עליו באחרונה ויעמידהו, וכעס עליו הגביר ויכהו מכה נצחת. בבוא הרב ז"ל ירושלימה, השכיר עצמו למשרת בביתו של החסיד הרב ר' נדליה חיון, שהיה הרב החסיד בבית הכנסת בית אל בעת הזאת, ופעם אחת נתקשה הרב ר' גדליה מאד בספר עץ חיים, ולא מצא פשר דבר להבין את דבריו, והעמיק מאד בעיונו עד אשר נתנמנם, והרב שר שלום שמע את מבוכתו, ויגש בלאט ויעש קטטים במקומות שונים בספר ההוא, וכאשר הקיץ הרב ועבר על המקומות האלו, אורו עיניו בפתרון מבוכתו הגדולה, והבין שהמשרת עשה זאת, כי זולתו לא היה אז בחדר הזה, אז הוכרח להגלות לפניו, ויבקשהו לבל ידע אדם מזה, כי אין חפצו להודע לפני בני אדם. כאשר קרבו ימי החסיד ר' גדליה להפטר לחיי עולם, עזב מכתב חתום אצל פקידי בית הכנסת הקדוש בית אל, ויצוה אותם לפותחו רק אחרי פטירתו מהעולם, ובו צוה הרב למנות את המשרת שלו לרבן של חסידים אחריו, ויעשו כן. ואחרי כמה שנים בלכת הגביר חר"ש פרחי לאיזמירה בירושלם עיה"ק, וילך בחברת מיודעיו להקביל פני הרב החסיד בתג ולנשק את ידיו כמנהגי הספרדים, הכיר את הרב ז"ל, ויזכור את אשר חטא לעומתו, ויפול על פניו ויבך, ויתחנן לו לסלוח ולמחול על עונו, ויענהו הרב ז"ל: "מעולם לא נתתי לבי לדבר הזה ולא הקפדתי עליך". [הספור הזה שמעתי מאת ידידי הרב יצחק פראג בשם הרב הצדיק זקן מופלג ר' דוד קארייו ז"ל. וזקני עיה"ק ירבו לספר עוד ענינים נוראים ונרולות ונצורות על הרב הקדוש הר"ר שלום שרעבי ז"ל, וכבר נזכרו איזה ענינים גם בספרי כתב יד ודפוס, ואפשר להאמינם על צדיק וחסיד כמוהו שהקב"ה מזמין לו נסים גלוים ונסתרים, וכמו שכתב הגאון ר"ח טוולוזין בהקדמתו בספר ספרא דצניעותא, במשרז"ל: "כמה גדוע אדם זה שנשתנו לו סדרי בראשית, שיש הבדל בין אדם

פשוט לאיש חסיד", ע"ש. בכ"ז כבוד אלקים הסתר דבר, ולא ראיתי להעתיק דבריהם] 1).

סנהגו של הרב ז"ל היה לכוין כל כוונות האר"י ז"ל וליחד יחודים ולעשות תיקון חצות בכל לילה, ולדעתו היה מחשב חצות לילה אחרי י"ב שעות מחצי היום תמיד בין בקיץ ובין בחורף, ונזכר מזה בהגהות ספר שלמי צבור שכתב משמו שאמר שאין לנטות מזה ימין ושמאל, וכל התיקונים הללו היה עושה לפני כותל המערבי, ולא נמנע עצמו מלילכת שמה אף על פי שהיה שם תמיד מקום סכנה מפני רעות הגוים אשר רבו מאד, ובטח בצור ישעו אשר לא תאונה עליו רע, והיה הולך שמה תמיד עם משרתו.

ספריו הקדושים המה אלה:

א] הגהותיו שנמצאו בכתב ידו מסביב לספר "עץ חיים", ונקראו בשם "אמת ושלום".

ב] ספר "נחר שלום", והוא על כונות התפלה ויחודי חמצות.

ג] "רחובות הנהר", סובב על הקדמות האר"י ז"ל שבררם הרב ועשאם טולת נקיה, נדפסו בשאלוניקי בשנת תקס"ו, ע"י הרב המקובל ר' יהודא ב"ר שאול ז"ל.

ובבית מדרשו בבית אל ראיתי עוד הרבה כתיבות מסגנו, ומהם דברי מוסר והתעוררות בכתב ידו בלשון צח וקל, קורע סנור הלב, אשר סדר אותם להגיד קודם תקיעת שופר בראש השנה, ובמרוצת דבריו יזכיר שם שאפילו אם יהיו בידו של אדם חטאים גדולים המעכבים את התשובה, מכל מקום היום של ראש השנה גורם ששערי תשובה פתוחים לפניו, וטורח התעוררות תשובה שבאותו יום מעוטה היא נגד הטורח שבזמן אחר, וכן כתבו חראשונים שמי שלא הרהר בתשובה באותן הימים של קודם ראש השנה, ונכתב בראש השנה בין רשעים גמורים, מכל מקום אם יהרהר בתשובה בצבור באותו יום של ר"ה יקרע את נזר דינו, עכ"ל 2).

בחג הפסח של אותה שנה אשר נעלה ארון הקדש לשמי מעונו, כוין הרב סודות רמות ונשגבות לקיים מצות אכילת מצה עם כל פרטי היחוד אשר כוין בה, ואחרי גמרו את הסדר נתנמנם הרב והודיע שהגיע זמנו להפטר מהעולם, ובעת פטירתו בשנה זו התעטף עצמו בטלית ותפלין כמנהגו, והרבה בתורה

---

1) [שבחי רב שלום שרעבי עם ספורים ואגדות שונות נתפרסמו במקומות שונים, ועיין ב"ירושלימה" לפרנקל צר 324–326, ובספר "ישששכר וזבולון" (ירושלם תרע"ג), מצר ל"ז ואילך שנאספו שמה אגדות שונות על ר"ש שרעבי א. ר—ן].

2) [על תפקידו בתור ראש ישיבת ק"ק חסידים בית אל, עיין בהמעלות לשלמה מערכת ספרים אות ק—כ"ט.ועיין לעיל צר 46.מדרש החסידים ראש הר' שלום מערי ימין",ועל עמדתו בראש חברת החברים "אהבת שלום" עיין לעיל עמוד 47–54. א. ר—ן].

ועבודה וכונות יחודים נוראים, ובתוך כך יצתה נשמתו בטהרה. אף הוא צוה בשעת מיתתו להתפלל על קברו על כל צרה שלא תבא, והבטיח שאם יתפללו בלב תמים אין תפלתם חוזרת ריקם, [גם זאת שמעתי מפי הרה"ג הנ"ל].

ונעלה ארון הקדש, ושבה נשמתו לשמי מעונה את ה' אלקים, בעשרה לחדש שבט התקמ"ב ליצירה.

וזה חרות על ציונו: "קברת ארץ איש האלקים קדוש הוא, השקדן בתורה החכם המקובל האלקי בוצינא קדישא כמוה"ר שלום מזרחי דידיע שרעבי זללה"ה, נח נפשיה יום עשרה לחדש שבט שנת מנוחתו ככוד לפ"נ [תקמ"ב]1).

הנאון החסיד ר' יו"ט אלנאזו נתמנה אחריו לרבן של חסידים ולעובר לפני התיבה, כנז"ל. בנו שהשאיר אחריו לברכה היה הרב הצדיק ר' יצחק שרעבי2) אבי הרב החסיד ר' אברהם שלום מזרחי ידיע שרעבי שנביא זכרו להלן.

כג החסיד ומקובל אלקי ר' **חיים די לה רוזה** אחד מאנשי השם לחכמי תורת הסוד והרזים, ועליו ועל הה"ק שר שלום שרעבי ועל החיד"א ז"ל יספרו בירושלם ספורים אמיתים וגם ספורים בדאים רבים אשר יתלו עצמם כאילנות גרולות, ואין דעת הישר מקבלתם, אבל על כל פנים ברור הוא שהרב הנזכר היה קדוש עליון, מבחירי ההשגחה שזכה בחייו למעלות אלקיות נוראות ונשגבות, כאשר יגיד עליו רעו הרב המקובל הגביר ר' שלמה מולכו ז"ל, שהיה מתלמידיו בחכמת האמת, ובהסכמתו על ספרו תורת חכם יבתוב: "דין גלי עמיקא ומסתתרא; רזין עילאין, וכל דבריו כנחלי אש, מפיז לפידים יהלוכו, זקוקין דנורא ובעורין דאשא, ויעש מטעמים נהרי נחלי דבש אלה... ה"ה המופלא, חסידא קדישא, חיים די לה רוזה, זכותו וזכות תורתו יגן עלינו", עכ"ל.

הרב הנזכר מדי עברו ללכת לעיה"ק התרועע את הרב החסיד ר' שלמה הנ"ל והורהו דרך בנתיבות חכמת האמת, והר"ש ז"ל הבטיחהו לעזרו כפעם בפעם, ועל שמוכות שלו נשען בעלותו שמה, ובהיות הר"ח ז"ל בעיה"ק היה הר"ש שולח נדבתו אליו למשען ביתו וטרף עוללין, והעתיק שם למענו את כתבי האר"י ז"ל

---

1) [המצבה נעתקה בחלקת מחוקק ח"ב ס"ג שורה י"ז, ומקום קברו בחלקת "קהל חסידים" שנקרא על שם מנוחת החסידים המקובלים במקום ההוא. א. ר—ן].

2) הרה"צ ר' יצחק שרעבי צוה בשעת פטירתו, לקברו בבזיון ולדחפו בתוך הקבר, כי פעם אחת עבר על מצות אביו הקדוש ועבר בפני התיבה ב"קהל חסידים" נגד רצונו, אך העוסקים לא אבו לעשות כן, ובבואם סמוך לקבר, נקהלו הפאלחין תושבי כפר סילואן ועשו עליהם מלחמה גדולה, עד שהרבה מהם ברחו העירה ונפגרו השערים, ואותם שלא ברחו היה ייהם בסבנה. ועזבו את הנפטר ורחפוהו הערלים ונתגללו אל העמק בבזיון.

ובאחד המכתבים שחריץ אליו חר"ח די לה רוזה והמובאים בספר ירושלם שנת ד', יזכיר שם הר"ח ז"ל רוב דחקו ועניו, והטחלות שעברו עליו ועל בני ביתו מקדחת רביעית אשר חיו אינם חיים, ויאמר שאינו חושש על צער ימות החול כי אם על שבתות ויום טוב, והבטיח להר"ש ז"ל אשר הוא והרב ר' סאמנון סוכנים לשום עין ודעת שלמה על העתק הכתיבות שירצה, וטוכן תמיד לשרתו ולהשיבהו באם יקשה עליו דבר בחכמת האמת, ועל דבר שכתב לו מוהר"ש ז"ל ללכת לעיה"ק צפת, יפלא בעיניו איך יכתוב כזאת אחרי שהודיעו הצרות העוברות כל רגע על בני צפת. רק זאת ינמול אתו לצוות לשני בניו שהלכו צפתה לאיזירה [עליה לרגל] שיכתבו קצת דברים שראו בעיניהם, אבל לא יכול למסור עצמו ובני ביתו למות בלעב ולבטל עבודת ה', ויזכיר עוד שישלח למה"ר יצחק ארדיט את ספר הכוונות שירצה כי כבר נמצאים אצלו בסדר נכון, ונתעצל עד הנה מלשלחם, כי לא ידע אם מכוון, ויבקשהו שיוטיב לשלוח לו שעה של זכוכית שמלאים אותו בחול. על שש או על י"ב שעות, למען יטפל במצוה גדולה בשביל חצות לילה, ולא יניחנו בחמור נועד, [כלומר, שאינו מדקדק לכוין השעה].

הרב הקדוש ר"ח די לה רוזה היה איש טופת סאר, ופעמים רבות נצנצה בו רוח הקדש, וצוה להכריז בבית הכנסת הספרדים המכונה ביהכנ"ס ריב"ז, שכל חרוצה להתלוות עמו בדרך שאלוניקי יצא אניה והבטיח שיצא בשלום ויבא בשלום, כי היה רעב גדול בארץ, ובימים האלה היה להתונו מלחמה רבה בים ואחרי שנתים ימים צוה לאמר, כי פקד ה' את עמו והניעה הצת לשוב לירושלם. וזה כמו עשרים שנה שהיו בשאלוניקי עוד זקנים, שהיו באותו מעמד, וזכרו את הענין [מספורי הרה"ג הר"י פראג ז"ל, אבל לא מצאתי בשום מקום שנסע הרב הזה מירושלם אחרי בואו שמה]1).

ביום הששי לחדש תמוז התקט"ו נאסף הרה"ג ההוא אל עמיו, ויצתה נשמתו בטהרה בעיה"ק ירושלם.

וזה כתוב על ציונו: "קבר חסידא קדישא המקובל אלקי כמו"ה חיים די לה רוזא נח נפשיה יום ו' תמוז ש' תקט"ו"2).

---

1) [עיין לעיל צד 46 שנזכר ר"ח די לה רוזה שני להר"ש שרעבי בין חכמי ישיבת "מדרש החסידים". וחתום עם חברי "אחבת שלום" של המקובלים לעיל צד 51, 53. ועיין ביחוד האגרה היפה על רחר"ל רוזא וחבריו ר"ש שרעבי וחיד"א, שהובא א"ירושלימה" לפרנקל צד. 324—329, והר"ח רוזה הוא גבור האגדה, ע"ש. א. ר—ן].

2) [המצבה נעתקה בחלקת מחוקק ח"ב מ"ב שורה יוד, אות ל"ג, ועיין שם ח"ב מ"ג שנה מ"ז אות ל"א "קבר חיים די לה רוזא", והוא אחר וממשפחתו. ובמפתח ההספדים מזכיר את הרב חיים רוזא שנספד בספר חזון עובדיה, ונראה שהוא הוא ר"ח די לה רוזה דנן. א. ר—ן].

כך בית הכנסת הגדול הנקרא **בית אל** בעיה"ק ירושלם, היה המקום הנועד לבעלי אסופות אלו: חסידי קדש אנשי מעשה ומאנין תבירין מארי דרזי דאורייתא, מאנשי ספרדים [ומעטים גם מאשכנזים] ביטים ההם, וכל החפץ למלאות ידו בספרי חכמת האמת, היה נלוה להבית ההוא, ובזמן הגאונים הנזכרים למעלה רבו הנלוים אל דגלם ללמוד ולהתלמד מהם ולהדבק בדרכיהם ומעשיהם הטיסר הראשון של החבורה הקדושה ההיא כבר הגדנו שהיה החסיד ר' נדליה חיון והוא היה העובר לפני התיבה בזמנו של הרב בעל ארמת קדש, ואחריו עבר לפני התיבה הקדוש רב שר שלום מזרחי המכונה שרעבי, ואתו עמו נלוו חבריו ותלמידיו בחכמת האמת ר' חיים די לה רוזה, וההיד"א ז"ל, והגאון הרי"ט אלגאזי והרב הקדוש ר' דוד מאגר, ואחרי פטירתו נתמנה להיות עובר לפה"ת החסיד הרי"ט אלגאזי ז"ל, ואחריו קם עובר לפני התיבה ר' רפאל אברהם שלום מזרחי נכד הח"ק ר' שלום שרעבי, והיה זה משנת התק"ע עד שנת התקפ"ז ליצירה. ואחריו סר קשישא הקדוש ר' אברהם בכ"ר דור דידיע מאגר, ואחריו הרב הגדול ר' חיים אברהם גאגין בעל המחבר כפר "חוקי היום",המכונה הרב אג"ן, ואחריו הצדיק המדוכא ביסורים ומתפרנס מיגיעו, ר' רפאל ידידיה אבולעפייא, [כל זה מכתבי הרב הגאון ר' שלום משה חי גאגין], ואחרי זה שרת שם בקדש הגאון החסיד ר' אהרן עזריאל ז"ל1).

---

1) וזה הוא סדר הנהגתם בעבודת הקדש: על הרוב מקובצים שם כארבעים חסידים אנשי מעשה, ונחלקים לשלשה משמורות המשמרה הראשונה זמנה קבוע לקום בחצות לילה לומר תקון חצות, וללמוד בכנופיא עד אשר יאיר היום בספר הקדוש עץ החיים ושמונה שערים. ושארי ספרי דבי רב של האר"י ז"ל, כפי הנמצא כתוב בכתב יד מהר"ר חיים ויטאל דוקא, [כי הרב שר שלום מזרחי ז"ל הזהיר מאד, לבלתי ללמוד זאת החכמה משארי ספרי המקובלים, כמו ספרי הרמ"ע והר"י סרוק, ועמק המלך וחמדת הימים, או מספרים הנדפסים בארץ פולין, רק מספרי כתב יד הרח"ו בעצמו]. משמרה שניה זמנה קבוע אחרי תפלת שחרית עד הצהרים, לעשרה או י"ב תלמידי חכמים, וגם כן בספרי הקבלה כנז"ל. משמרה השלישית מחצות ואילך באים עשרה או י"ב תלמידי חכמים ולומדים משניות עם פרוש הרע"ב, ולפעמים גם התוספות יו"ט עד זמן מנחה הסמוכה לערבית, אחר ערבית באים חכמים בעלי סברא ללמוד מדי לילה גפ"ת ופוסקים עד חצות. בכל תפלותיהם מתפללים בכונות האר"י ז"ל כל המשמרות יחד, והרב החסיד עובר לפני התיבה, להיות שליח צבור, ותפלתם בנחת ורעדה וקול דממה דקה. אם יארע אונס להרב החסיד, נותן רשות להסגן להתפלל, אך אין רשות להסגן לעבור לפני התיבה, רק לעמוד ולהתפלל במקומו. על כל הכנסות והוצאות מופקדים ממקחים על כל אשר בקדש סניטה, סך הכל עולה הוצאותיהם לשנת חי' אלף פיאסטרי, השליש מזה יתנו ספרדי ביה"ק בעצמם, והשאר יגיעו מחו"ל [לשונו של הרב חי' גאגין הנדפ"]. ע"כ הערת הרב המחבר.

[על ביהכ"נ "בית אל" בירושלם הוא מרכז המקובלים, יש לכתוב פרק מיוחד ואין כאן מקומו, ועיין ישיבת "מדרש החסידים" לעיל צד 46, והוא הוא ביהכ"נ "בית אל"

כה בשנת התקס"ב ליצירה באה על יושבי עיה"ק צרה חדשה על ידי עלילות הישמעאלים אשר לא שקטו ולא נחו מלרחוק רגלי היהודים גרי העיר כדי להוציא מהם כסף תועפות, כמובא במכתב הגאון הרי"ט אלגאזי וכית דינו, שנעתק בס' ירושלם שנת תרס"ב, והוא מקובץ המכתבים הנמצאים בבית הספרים הכללי מדרש אברבנאל, אשר כתבו בו להרבנים והגבירים דמדינת אשכנז, וז"ל: "זה רבות בשנים שקנינו חלקת שדה לאחוזת קבר בהר חזיתים, ונקברו שמה למאות ולאלפים רבנים וגאוני עולם זללה"ה, ועל אלה חשכו עינינו בקום עלינו החטאים [אילי הגוים] ובקשו נכלי דתות, באומרם ההר הזה קדוש ונורא, שמה נקברו אלף אלפים נביאים ראשונים, ולדידהו לעון יחשב לקבור שם מתי ישראל, ופתחו כלם לחובה לחטוטי שכבי, ולחרוש במחרשת כל מקום שימצא שם קבר ישראל, ולכל בית ישראל יגדל המספד... איככה נוכל וראינו כרעה הגדולה הזאת, והוצרכנו לבטל גזרתם בסך רב ועצום לכל אילי הארץ ולא הונח לנו, כי לא חיו ימים מועטים ששבו להתעולל עלינו, ואין מידם מציל כי אם במאמר המלך יר"ח, גוזר ומקים לבטל המעוררים, אבל צריך לזה הוצאה יתרה להביא הדבר לידי גמר... ועוד זאת מוכרחים אנו לקנות מקום מחדש לאחוזת קבר, וחשך העולם בעדנו מאין יבא עזרנו... ויתן ה' לנו ציר אמונים ה"ה החה"ש הרב המובהק, המאיר כברק לרעיא מהימנא, שליחא דרחמנא, כמו"ה **רפאל יוסף בן רבי** נר"ו כו', והחותמים היו: הרי"ט אלגאזי, ור' מנצור מרזוק, ור"י בורלא, ומי"ם מיוחס, אליהו צבי, אפרים נבון, חיים יהודא הלוי, אביגדור עזריאל, ושמואל אליהו מיוחס, ושם קיום רבני גאוני עיר קושטאנטינא, ובתוכם בני השר זונאנה המודיעים כי חכמי הספרדים וחכמי האשכנזים חלק כחלק יחלוקו בהספקות הישיבות וחלוקי הת"ת, ולבד זאת לא היתה אפשרות לשום אשכנזי לדור בעיה"ק, אלולי יהיו שם בני הספרדים, כי אין להאשכנזים אחוזת קרקע לביה"ק, והם נקברים בבית החיים של הספרדים, ולומדים ומתפללים בבתי כנסיותיהם, וכמה הוצאות והרפתקאות עולות על הכתי כנסיות והבית החיים שעל הר הזיתים, ולכן שולחים הם בערי אשכנז אשר יראו לתמוך ולסעד ולכונן את ירושלם, וחתום גם כן השר"ר האשכנזי הרב החסיד המפורסם, ר' אברהם הכהן תושב ורוש' ושר"ר למדינת פולין [הנ"ל], שהיה בעת הזאת באמשטרדם בראש חדש אדר התקס"ה, לקיום הדפרים, וחתימתו זאת

וביהכ"נ הזה היה מרכזם של חברת האחים המקובלים אהבת שלום הנז' לעיל בהוספה לס"א וישיבה זו עם ביהכ"נ הזה נקראו גם בשם "קהל חסידים". ועיין כתב ההרשאה שנתן "מקהל חסידים" לשד"ר שלהם אליעזר ן' שנג'י. מובא במאמר "ק"ק חסידים" בהמעלות לשלמה אות ק' בערכת ספרים כ"ט, ע"ש. ועיין על ישיבת בית אל ב"טוב ירושלם" לר' פרחי בסופו. ובמשך השנים האחרונות נתפרדה החבילה של המקובלים בירושלם, ונתחלקו לישיבות אחדות ובית הכנסת בית אל כמעט שנהרב לגמרי, עזבוהו המקובלים וספריו נפזרו לכל רוח, והבית עצמו כמעט נהרס לגמרי מהרעש הגדול שהיה בי"א תמוז שנת תרפ"ז, א. ר—ן].

קיים הנאון ר' שאול האבד"ק אמשטרדם, ועל ידי זה נעשת כרוז בלשון אשכנז, ונדבקו מודעות בבתי כנסיות ובתי מדרשות שיצאו לעזרתם, להביא הדבר לידי נמר טוב, ושם נזכר שהוכרחו אז בני עיה"ק ללות כמה אלפים ברבית של כ"ה למאה, לפיים את המעלילים, עד אשר יצא דבר מלכות לבטל הגזרה1).

השד"ר הרב ר' רפאל יוסף ן' רובי חבר ספר "דרך המלך" על הרמב"ם והחיד"א ז"ל כתב בדף קי"ב בסוף הספר, וז"ל: "על דבר הסכמה על ספרו חכהיר מר ניהו רבא, נודע בשערים שמו, כי רב הוא, וספר תורה בידו משוכח ומפואר מאיר עיני חכמים,דרך המלך אין לו שיעור". ובשנת תקמ"ח הסכים גם הריט"א ז"ל על ספרו, ובדף ק"ט שם מזכיר את חבורו אשר על דרשות ואגדות, ולא ראינוהום בדפוס, ושם גם כן איזה תשובות מרבני הדור, ומזקנו ר' **רפאל בנימין חיים מורנו** הנפטר בעיה"ק כ"ז אדר תק"ו.

הרב ן' רובי ז"ל היה אחד מרבני ירושלם, וחתום בהסכמותיהם בזמנו של הרב שר שלום מזרחי שרעבי, בתקנת הישוב שהסכימו בשנת התקל"ו2), ואחרי שובו מארץ אשכנז והולאנדי אשר התמהמה שמה כארבע שנים רצופות, חזר לירושלם, ונפטר שמה בכ"ז לחודש סיון שנת התקנ"א.

וזה כתוב על ציונו: "קבר הרב רפאל יוסף ן' רובי, נפ' יום כ"ז לחרש סיון ש' התקנ"א"3).

הרה"ג הזה נזכר בספר נדולי איטליא להר' חננאל ניפו, וכתב שזכה ליחנות מאור תורתו שהיה כמעין המתנבר בחדושים מתוקים מדבש, ומזכיר שם מפסקיו שכתב להתיר א"א על ידי פסקי הזכרונות של קאמפאניו די אינדרא, שכתוב בהם ביום פלוני מת פלוני כו', ע"ש.

כן הרב הגדול מקובל אלקי, ר' **רפאל צמח ן' שמעון**. א' הרבנים המצוינים בזמנו של הרב הנאון הרי"ט אלנאזי, והר"ש שלום שרעבי, וחתום בפסקיהם והסכמותיהם, נפטר בירושלם כ"ג סיון תק"ם.

וזה כתוב על ציונו: "מ"ק הרב המובהק חסידא קדישא כמוה"ה רפאל צמח

---

1) [בשבלים בודדות" לדיינארד עמוד 35—36 נדפס עפ"י עלה נדפסת מכתב המלצה מרבני ירושלם בעד הר"י ן' רובי שנסע בתור שד"ר לפדיון שבוים ירושלם בשנת תקמ"ב, ע"ש. א. ר—ן].

2) [בשנת התקל"ז חתם עם רבני ירושלם על כתב הרשאה שניתן מק"ק חסידים לשד"ר רח"א ן' שאנג'י שנתפרסם בהמעלות לשלמה מע"ם אות ק', כ"ט, ונתן הסכמותיו על: ס' עיני אברהם (תקמ"ב), יד רמה (תקו) וחדושי הרב המאירי (תקנ"ג). (מפתח ההסכמות). א. ר—ן].

3) [המצבה נעתקה בחלקת מחוקק ח"ב מ"ג שורה י"ח—נ"ג, ושם כ"ו לחי סיון ש' ה ת ק נ "א וכן נכון. כי בשנת תקנ"ג חתם עוד על ספר חדושי המאירי. א. ר—ן].

ן שמעון זלה"ה נלב"ע כ' סיון שנת תק"ם.

אך אני מסתפק בזה, כי אפשר שהיא שנת התק"ם, לפי שאי אפשר להכיר היטב בין ס' לט"ם פתומה, ין כי בהסכמתו שנזכר בס' התקנות שחתם שם הוא ושאר הב"ד כתוב הפרט של "ינל יעקב ישמח ישראל", ואם נחשוב כל תיבת ישראל נמצא שחתם עצמו בשנת התקמ"א, ובפנקס ההשכבות שנמסר לי מאת הרה"ג י"ש אלישר זצ"ל, נרשם שם: "ההשכבה למורנו ורבנו הרב המובהק, המקובל אלקי עמר בפרץ ירושלם, מו"ה רפאל צמח בן שמעון. בעלאדי כ"ג "ניסן", והוא טעות וצ"ל "סיון", ולא נזכר השנה שנפטר הרב ז"ל(1).

כז הרב הגדול ר' **אברהם עייאש**, בנו של הגאון החסיד ר' יהודא עייאש הנ"ל, רב גדול וחסיד מרוכא ביסורים, ומעולם לא שנה בדבורו, נשא ונתן באמונה, קבע בית מדרשו בד' אמות של הלכה, בבית המדרש כנסת ישראל, וברב לחצו וענוי בשערי בת ציון, הוכרח לנלות מן הארץ, ועבר בארצות אשכנז ופולין, וסבל הרבה הרפתקאות ונגנב ממנו יתר הונו, ועבר במרינת ליטא, וחיה בק"ק וילנא, עיר מלאה חכמים וסופרים, שם נתארח אצל הגאון הגדול ר' שמואל האבד"ק וילנא, וקבלוהו ברוב חבה, והחזיקו כל חימים על שלחנו, וגם בא בהסכמה על ספרו של אביו הגאון ז"ל, "וזאת ליהודה". ובהיותו בעיר האמבורג מצא שם הסכמתו של הגאון שר התורה ר' יהונתן, ובעיר פראוכה בשנת התקל"ב מצא שם להגאונים הרב ר' יו"ט אלגאזי והר"י חזן מעיה"ק ירושלם והסכימו גם הם על הספר ההוא, והדפיסו אחר כך בעיר זולצבאך.

כח הרב הגדול ר' **רפאל פינחם מזרחי**, ואחיו הרב ר' **חייא שלמה מזרחי**, בני הגאון המפורסם ר' משה מזרחי, בעל ספר "ארמת קדש" הנ"ל. נזכרים פעמים הרבה בתשובות מר אביהם ז"ל, והרב הגדול ר' רפאל פינחם יש לו שמה תשובות רבות, ושקיל וטרי הרבה עם הרבנים גאוני הדור, ע"ש(2).

כט חרב הדיין המצוין ר' **אברהם מעלי הכהן**, מרבני ירושלם

---

1) [עיין לעיל עמוד 44 שנזכר הרב צמח בתור ראש ישיבת "חסד לאברהם" ו"בנין שלמה", ועיין הערתי שם No. 2 ששערתי שהוא ר' צמח ן' שמעון. א. ר—ן].

2) [שניהם נזכרו לעיל עמוד 42 בין חכמי ישיבת ר"י פיורירה, וכתוב שם שהיו חכמים גדולים וחזנים, ונראה שרפאל פינחם מזרחי היינו הך, פנחס יוסף מזרחי שחתום על פרי הארץ ח"ב ושער יוסף (בשנת תקי"ד) (מפתח ההסכמות 2419) וחתום עם בד"צ ירושלם בשנת תקי"ג על "שפר חזקה" שנתפרסם ב"זכרין לחובבים הראשונים" של ר"פ גראייענסקי, חוברת יוד עמוד 31.—חרב שלמה חייא מזרחי הסכים ג"כ על שער יוסף (תקי"ד). (מפתח הסכמות No. 2421). א. ר—ן].

בזמנו של הרב בעל שארית יעקב אלנאוי, ובלתי ברור עוד אלי, אם הוא חרב בנו של ר' בניטין מעלי, חנז"ל ח"ב בפרק י"א. אות י"ב, ע"ש.

ל הרב המובהק חסיד ועניו ר' **ישראל חיים יוסף אליקום**, מעיר סופיאת, חבר ספר "שם יוסף", על הרמב"ם [נדפס שנת תקכ"ט], נפטר בעיה"ק ירושלם כר"ח אייר התקנ"א.

וכתוב על ציונו: "ט"ק איש הכוונים חכם לב צדיק באמונתו הוא הרב המובהק כהר"ר ישראל חיים יוסף אליקום תנצב"ה, והיתה מנ"כ יום ר"ח אייר תקנ"א".

בנו היה ר' **יחיאל יעקב אליקום**, חתנו של הרב הקדוש ר' דוד מאגר. חבר ספר "דקדוקי תורה", ובשנת תקם"ג הוציא לאור ספר "יד הרמ"ח", לרבנו ר' מאיר חלוי על מסכת בבא בתרא וסנהדרין, והניח בעיר שאלוניקי את תשובת מהר"י ברונא בשנת תקנ"ח ליצירה, וכתב עליו הקדמה יקרה. והוציא לאור ספר "נהרות דמשק" לחרש"ל קמונדו1).

לא הרב המובהק ר' **אברהם בעלול** חד מבי דינא רבא דקרתא קדישא ירושלם ת"ו, הוא היה חותנו של הרב ר' ראובן אסטיפיאה, בעל המחבר ספר "דרך ישרה" הנז"ל ונמצאת הסכמתו על הספר יד רמה על מסכת בבא בתרא שנדפס בשנת מגדול ישועות מ'ל'כ'ו' ו'ע'ש'ה' ח'ס'ד' [תקנ"ב]2), והחותמים שם הם: ר' משה מרדכי מיוחס, ר' יצחק קובו, רח"מ מורנאנה, ר' אברהם בעלול ר' אביגדור עזריאל, ר"י ן' רובי.—נפטר לעולמו כי"ג שבט שנת התקנ"א.

וזה חרות על ציונו: "ק' הרב המובהק כמו"ה א ב ר ה ם ב ע ל ו ל, נפטר י"ג שבט שנת התקנ"א"3).

לב "הרב המובהק מרביץ תורה בתלמידים, ר' **רפאל יעקב אסה"** לשון הציון אשר על מקום מנוחתו בהר הזיתים, והוא הרב הגדול בתורה, אשר

---

1) [עיין להלן הרב יעקב שאול אליקום, והמצבה של ר' ישראל חיים יוסף אליקום נעתקה גם בחלקת מחוקק ח"ב מ"ר שורה י"ח. א. ר—ן].

2) [במפתח ההסכמות No. 465 נרשם בטעות אברהם ב ע ל ו ב והנכון בעלול. א. ר—ן].

3) [בחלקת מחוקק ח"ב מ"ר שורה י"ח ע"ת, נעתקה המצבה וכתוב שם: "יום הפשירה י"ב שבת שנת התקנ"א, וצריך לברר הנכון על פי המצבה.—הר"א בעלול נזכר לעיל צד 45 בין חכמי ישיבת דמשק אליעזר, ונמנה בין חברי האחים המקובלים אהבת שלום לעיל עמוד 41—54, ע"ש. א. ר—ן].

תשובתו נמצאת בספר סירא דכיא סימן ב' להרב ר' מרדכי שמעון בעל המחבר ספר מטה שמעון על שאלות הרהס"ח בענין נאמנות בשטר, והרחס"ח בסימן ג' כותב: "מראות אלקים ראיתי... אנחירינהו לעיינין בעוצם פלפולו, שלא הניח זוית ופינה ער שעלה בהסכמתו להוציא משפטנו לאור כרת של תורה", וכן מובא שם תשובתו בסימן י"א בענין עגונא, והרב ר"ח יעקב בי"ר עמנואל דאנון קוראו שם: "אחר המיוחד מאיר עיני חכמים, חד בדרא".

לג הרב המובהק ר' **יצחק קובו**, אחר מבי דינא רבא של הגאון הריט"ם אלנאזי ז"ל, בנו של הרב ר' יוסף חזקיה קובו, שנפטר שנת תקכ"ב, ונזכר לעיל פ"א סימן כ"ח חתום פעמים בספרי הפסקים והסכמות מבני דורו, וביחוד בחסכמות תקנות ירושלם, ונפטר בעיה"ק, ביום ג' לחודש אב התקס"ז1).

וכתוב על ציונו: "קבר הרב המובהק כמו"ה יצחק קובו ז"ל יום ג' בחודש אב שנת התקס"ז".

בנו של ר' יצחק היה הרב ר' **חזקיה יוסף קובו**, שהוציא לאור את ספר הפרדס לרשי' ז"ל, בעברו בעיר קושטא בשליחות מצוה, בשנת נפלא"ת [התקס"ז].

לד הרב ר' **רפאל שלמה הלוי**, מתושבי עיה"ק ירושלם בזמן מהרי"ט אלנאזי ז"ל, הדפיס ספר הריטב"א על מסכת שבת, שנמצא בבית גנזיו והדפיסו בשאלוניקי שנת תקס"ו, וצרף שמה מתשובותיו שהשיב לחכמי הדור, ושם בתשובה ו' כותב להגאון ר' דוד פארדו, והגאון הרד"ף משיבו בכבוד גדול, והגאונים הריט"א, וחתנו בעל שער המים והרד"ף ז"ל מסכימים על ידו.

לה הרב ר' **חיים עמרם איש ירושלם**, חבר פירוש על תהלים בדרך דרוש, וראיתיו כתב יד בגנזי אוקספורד Opp. 4, ובנו ר' **נתן עמרם**

---

1)) [עיין להלן הרב יצחק קובו הראש"ל בירושלם בתחלת המאה הששית, ועיין באוצר ישראל בערך "קובו משפחת", ולא נזכרו שם לא ר' יצחק קובו דנן הראשון, ולא אביו רח"י קובו. ובמפתח ההסכמות No. 2026 מזכיר הסכמותיו של ר' יצחק קובו, וזן על: יד רמה (תק"ן), חדושי הרב המאירי (תקנ"ג), דין אמת (תקס"א) וסדר תפלה (תר"א), ע"כ. וההסכמה האחרונה היא של ר' יצחק קובו השני הראש"ל אחר הרח"א גאגין, ר"י קובו הראשון חתום עם הרב מי"ם מיוחס על פסק בדבר הפקיד ירושלם שאבד כסף הקהל שנדפס "בציון וירושלם" לבדהב סימן י"ד—ט"ו, וגם חתום עם ב"ד ירושלם אחרי הריי"ו בורלה על הסכמתם בדבר זכות חזני ושמשי הקהלות בירושלם על מקומות הקדושים שנדפסה ב"זכרון לחובבים הראשונים" לר"ם גראיעבסקי ח"ז צד 46. וחתום אחרי הרי"ש אלנאזי על מכתב לר' עמנואל בלילוס במצרים על רבר השו"ר שלמה יצחק מיוחס שנמצא בכתב יד באסף הסופר עגנון בירושלם. א. ר—ן].

שליח הכולל העתיקו)1.

לז הרב ר' **מיכאל** בכמוה"ר **משה הכהן**, בן חרב הגדול **מיכאל** בעל משפט צדקה. הרב כמוהר"ר מיכאל הדפיס והגיה ספר "עת לחננה", ומר אביו הרמ"כ חבר ספר "עט סופר" וספרים אחרים להורות דרך כתיבת איגרות בלשון צח ויפה, מלבד הגהותיו לספר שערי ירושלם, וספר דברי יוסף, שלשתם מנוחתם כבוד בעיה"ק ירושלם תוב"ב [לשון רמש"נ בתולדות גדולי ישראל, ואנכי לא ראיתי הספרים ההם,ולא מצאתי זכרם במקום אחר]2),ואין זה ספר משפט צדק השו"ת להגאון הר' מאיר מלמד, שלא היה כהן].

לח הרב הגדול ר' **יעקב** כ"ר אברהם **פיריטוסי**, חבר ספרים הרבה, והגיה והדפיס הרבה מספרי הראשונים ז"ל. והם: ספר "מזבח כפרה", שיטה מקובצת להגאון ר' בצלאל אשכנזי על מסכת זבחים, ופירושי הנאונים הר"ג מאור הגולה וסייעתו על מסכת בכורות, והרמב"ן ז"ל על מסכת חולין, וצרף משלו ספר "רני ליעקב" על מס' חולין, תרוטה, ומנחדרין וברושים על פרשיות, נדפס בעיר ליוורני תק"ע, וחבר ספר "מזבח יעקב" ו"ברית יעקב", שיטות וחדושים על הש"ס, נדפס שנת נרחי ישראל [תקמ"א], וספר "יגל יעקב" שיטות להגאונים הראשונים להה"ג ר' בצלאל על מסכת סוטה, ולקוטי פירושי נאונים על נדרים נזיר, ולקוטי הרב הגדול ר' אברהם ן' מוסא על מסכת נזיר, ובסופו פירוש על י"נ מדות מהרלב"ג, נקרא שערי צדק, [הר"א ן' מוסא היה רב גדול מארץ המערב, והזכירו החיד"א ז"ל]. וחבר עוד ספר "ירך יעקב", דרשות על סדר הפרשיות, ופירושים על חמש מגילות, ובסופו חדושים על הש"ס, וקצת שו"ת להרב שמריהו קאטאריוס זצוק"ל, שחיה שני דורות לפניו, מלבד הגהותיו הנחמדות שעליהם, וכמה דרושים והספדים, ובספר "סם חיים" הנדפס על ידי ר' אברהם הלוי, נמצא שיטות הרב רבינו יונה, מה שמצא אצל הרב הזה. ורבני תונים מפליגים בשבחו מאד. הרב הנזכר היה מתלמידי הרב הגדול ר' יוסף זרקו ושני

---

1) [יש לשער שהרב חיים עמרם היינו הך הר' חיים עמרם שהובא בהמעלות לשלמה אות ח' בתור אחד מרבני צפת"ו בזמן הרב עזרא מלכי והובאו פסקיו בספר עין משפט לרע"ס, והיה סופר מתא בצפת, עיין שם. ונמצא הסכמתו על ספר מאור עינים בגליל העליון) מפתח ההסכמות No. 174, ושם No, 175 מביא הסכמותיו של ר' נתן עמרם שנתן בחברון על חזון עובדיה (תקצ"ג) וישמח משה (תקצ"ח). א. ר—ן].

2) [ספר עת לחננה מר' **משה הכהן** (ולא מר' מיכאל), נדפס כווניציאה תמ"ח והוא "תפלה להתפלל אצל כותל מערבי בירושלם", ועיין הערת בן יעקב באות"ס במקומו וספר עט סופר נדפס פעמים (אות"ס במקומו). א. ר—ן].

בקרש ר׳ שלמה אבן עטר, ותלמידי הרב ר׳ יעקב, היו: ר׳ מרדכי נאגאר, ור׳ חיים אברהם רחמים אשכנזי, ור׳ מרדכי ס״ט, ובנו ר׳ דוד פיתוסי. אחרי כן חלך לדור בעיר הקדש, ועל פי פקודת רבנן קשישאי חוכרח לילך בשליחות מצוה ובהיותו בליוורנו, בשנת נדחי ישראל, הדפים אלו הספרים.

לח הרב הסובחק המזכה את הרבים, ר׳ **ראובן** בי״ר א ב ר ה ם זללה״ה מעיר א ם ט י פ י. שם הרביץ תורה הרבה בתלמידים, אחר כך אוח את ירושלם למושב לו, היה חמיד ועניו, וזכה את הרבים בספריו, חותנו היח ר׳ אברהם בעלול הנז״ל. חבר ספר ״תקוני הנפש״ בלשון ספרדי, אחר כך העתיקו גם בלשון הקדש, וחרפיסו מהרש בשם ״דרך ישרה״, והפרירו לשערים שונים, וחבר חדושים הרבה על התנ״ך ועל ספר המזרחי. ומנוחתו כבוד בעיה״ק, וצוה שלא יכתובו שום הואר על מצבתו, אך לשון ״המזכה את הרבים״.

וז״ל המצבה: ״מ״ק אשר קנה המזכה את הרבים כמו״ה ראובן בכי״ר אברהם בעל ספר תקוני הנפש ודרך ישרה״1).

לט הרב חגדול ר׳ **יצחק** בי״ר יהודא **קוריאט**, רב בעיר טיטואן. אחרי שנת תק״נ נסע משם, והתישב בעיה״ק ירושלם, ונפטר שם בי״ז כסליו תקס״ה, חבר ספר ״מעשה רוקם״, שיטה על מסכת בבא מציעא ומסכת קדושין, [פסא תקס״ו] (תולרות גדולי מארוקו)2).

מ הגביר המרומם ר׳ **חיים אברהם שאול**, מובא בטהרי״ט אלנאזי בחקדמתו לביאורו על בכורות וחלה לחרמב״ן, וז״ל: מגלגלין זכות על יד איש משרי המלך... שר בשרים, ונגיד נגידים, משועי אומיר, הוא הדר מטשפחת רם הגביר החכם חטרומם על כל מעלה רמה, רודף צדקות ומצמית ישועות, הנדול... כהדר״ת כמו״ה חיים אברהם שאול היו״ ח מעדיף טובו וצדיק באמונתו, ורוה״ק אומרת אברהם אוהבי בכל ביתי נאמן. נפטר לעולמו יום א״ך אב שנת ר׳א״ש׳ו׳ן׳ לציון [תקנ״ז]. וכתוב על ציונו: ״קברת ארץ המנוחה והנחלה גבעת שאול עודנו באבו המלך בממכו קראו רבו הוא ברוך השם ברוך הבא, אבא שאול הוד והדר הארז אשר בלבנון,מגן גבור הוא מגן שאול איש החסר והרחמים ח״ה הגביר הטרומם אוהב תורה ולומריה עץ חיים הוא למחזיקים בה ותומכיה כמו״ה היים אברהם שאול

---

1) [המצבה נעתקה בי׳רושלם׳ שנה א׳ צד 150 ובהלקת מחוקק ח״ב מ״ד שורה כ׳. א. ר—ן].

2) [ר׳ יצחק קוריאט הסכים בליוורנא ע״: ספר הסון חוגג ופת לחם בשנת תקנ״ד. מפתח החסכמות No. 2050). א. ר—ן].

תנצב"ה לחזות בנועם ה' המקום אשר חנה שם שאול ויעל הכורת לקחת את שאול יום א"ך אב שנת ראשון לציון תקנ"ז, והיתה ט"כ עם קדושי עליון אשר בארץ וגם שאול", ובכתב יד מגנזי אוקספורד Opp. 4 נמצא לפר זקנו שו"ת כת"י, ועליו פסק הרב ר' שמואל חסון1).

מא הרב הגדול שושילתא דדהבא, ר' **אפרים נבון** בהגאון ר' יהודה נבון בעל ספר קרית טלך רב. חבר ספר "כית מושב", על הלכות דיינים, היה בדורו של הגאון מהרי"ט אלגאזי, ונסתלק לעולמו ביום ב' סיון שנת תקמ"ד ליצירה, וזה כתוב על ציונו: "ציון הרב המובהק אפרים נבון בן להרב המופלא יהודה נבון נפ' כ"ב סיון שנת תקמ"ד". [ה' לונץ בספרו ירושלם תרמ"ב מעתיק מה שמצא מצבת הרה"ג הנזכר, וז"ל: "ציון היא קברת ארץ, המאיר לארץ לעטרת צבי, הרב המובהק זר"ק כמו"ה אפרים נבון תנצב"ה, והיתה מנוחתו כבוד יום ה' לחדש אייר שנת התקט"ו", ע"כ. והא ט"ם, כי הרב שהזכיר איננו בן הר"י נבון]2).

מב הרב חדיין המצוין ר' **משה זעפראן**, המקדיש את הישיבה הקרושה לתלמידי חכמים, הנקראת ישיבת "בני משה"3), נפטר לחיי עולם יום כ"ב

---

1) [המצבה נעתקה עם חסר ושעויות ב"ירושלם" שנה א' צד 182. א. ר—ן].

2) [עיין לעיל פרק א' סימן ז—ח שגזכרו ר' אפרים ב"ר יהודה נבון ור' אפרים ב"ר יונה נבון עם תולדות אבותיהם, ושניהם האריכו ימים אחרי שנת תקט"ו, ונמצא לפי זה שהיה בזמנם וקצת לפניהם רב שלישי בשם אפרים (מלבד הראשון בעל מחנה אפרים והמאוחרים שיוזכרו להלן). ועיין לעיל עמוד 43 שגזכר ר' אפרים נבון בשנת תקי"ח בין חכמי ישיבת נוה שלום, וחוא אחד מן השנים — ר"א ב"ר יהודה או ר"א ב"ר יונה—,ובטעות גרשם שם מבעל המעלות לשלמה שהוא בעל מחנה אפרים, כי בעל מח"א נפטר במאה החמשית ככתוב בתולדתו לעיל ח"ב פרק י"א, ע"ש. ושלשה אלה מבני נבון שנקראו בשם אפרים ושחיו במחצית חראשונה של המאה הששית לא נזכרו במאמר "נבון משפחת" שבאוצר ישראל, וכל המאמר ההוא אינגו מדויק. המצבה של ר' אפרים ב"ר יהודה נבון נעתקה גם בחלקת מחוקק ח"ב ס"ד שורה י"ח, וזמן פטירתו גם מקום קבורתו של ר"א ב"ר יונה נבון לא מצאתי, ואפשר שנפטר בחו"ל בלכתו בשליחות מצוה. במעגל טוב" לחיד"א צד 69 מזכיר החיד"א מה שעזר בקצת ממון לר' אפרים נבון בן מורו הרב (והוא ר' יונה נבון) בפגישתם יחד בליורנו בשנת תקל"ה. ור' אפרים נבון סתם חתום עם רבני ירושלם על "מכתב מירושלם משנת תקמ"ב ב"ירושלם" שנה ו' צד 45. ועוד בשנה ההיא על מכתב השליחות של הרב רפאל ן' רובי שנדפס ב"שבלים בודדות" צד 36, ולפי השערתי שתי החתימות ההן הן לר' אפרים ב"ר יונה נבון, ועוד מצאתי חתימת הרב אפרים נבון במכתב מירושלם להגביר עמנואל ביליליוס שנמצא באסף הסופר עגנון, ובכתב הרשאה שנתן להשד"ר ר"א ן' שנג'י שנדפס בהמעלות לשלמה מס' ק' כ"ש,—חר' אפרים ב"ר יהודה נבון הסכים על ספר עיני אברהם בשנת תקמ"ב, ור' אפרים ב"ר יונה נבון הסכים על ספר דין אמת בשנת תקס"א (ונראה מזה שחאריך ימים רבים). ובמפתח החסכמות No. 2717—18 נרשם בטעות. ונתחלפו לו שלשה בשם א'. א. ר—ן].

3) [נזכר לעיל צד 41. ובמפתח החסכמות No. 3177 מציין הסכמתו של ר' משה

לחודש אייר שנת התקס"ה.

וכתוב על ציונו: "ט"ק טעלת הח' חש' הדיין המצוין המחזיק ביד לומדי תורה מקדיש מדרש בני משה יכב"ץ,מורינו הרב משה זעפראן ז"ל, נלב"ע יום כ"ך לחודש אייר ש' התקס"ח".

מג הרב החסיד שליח צבור ומגיד משרים בבתי כנסיות ובתי מדרשות, ר' **משה גאגין**, חתנו של הרב הקדוש ר' דוד מאגר, ואבי הגאון המפורסם הרב א"ץ' זללה"ה בעל ספר חוקי חיים, יצתה נשמתו בטהרה בעיה"ק ירושלם, ונפטר לחיי עולם ביום ב' דראש השנה שנת התקס"ח.

וכתוב על ציונו: "ט"כ החכם הכולל הרב החסיד נעים זמירות בי"י מו"ט בב"כ ובב"ם כמו"ה משה גאגין זצוק"ל יום ב' של ר"ה משנת התקס"ח ליצירה".

מד הרב המובהק ר' **שלמה בכור ווילנא**, גיסו של הראשו"ל הה"ג ר' משה יונה נבון ז"ל, [שמעתי שהיה נכד הגאון המקובל אלקי ר' חיים יוחם ווילנא, העתי ר"י פראג] ונסמן על מצבת מקום מנוחתו: "קבר איש האלקים מר ונאנח משכים ומעריב בב"כ ובב"ם כמו"ה שלמה הסכונה בכור ווילנא, נלב"ע ג' לחדש חשון שנת התקע"ה.

מה הפרנסים המצוינים ר' **רפאל יוסף סאפורטה**, ור' **אליהו פרנס**, חתומים על תקנת הקהל1) לכל מיני ההכנסות אשר להבתי כנסיות הספרדים בעיה"ק הנקראים ק"ק גדול, ק"ק תלמוד תורה, קהל אמצעי, וק"ק איסטאמבולים שהשנים הראשונים יקחו שני שליחים, והשנים האחרונים רק שליש אחד, וחתמו על זה בשנת ויאחזו בה ויפרו וירבו [תקע"א].

מו ואלה הם הרבנים חכמי ונדולי עיה"ק אשר לא מצאנו זכרם בספרים, והעתקנו שמותם רק מציוני מקום מנוחתם אשר על הר הזיתים:

א] הרב החכם המפורסם ר' **שמואל ן' שאנני**, רופא, מוכהק וישיש ונשוא פנים המזכה את הרבים בעיה"ק ירושלם, נפטר לעולמו יום ד' סיון תקכ"ז.

וכתוב על ציונו: "מצבת קבורת הישיש ונשוא פנים החכם המפורסם הרופא המובהק המזכה את הרבים מו"ה שמואל ן' שאנני נפ' ד' סיון תקכ"ז".

זערין על "מראה האופנים" בשנת תקס"ו,ואולי נפל טעות בהעתק המצבה, וצ"ל תקס"ח במקום תקס"ה. א. ר—ן.

1) [בספר התקנות" סימן ס"א. א. ר—ן.

כ] הרב המובהק ר' **יעקב יוסף** בהגאון בעל שדה הארץ מו"ה אברהם **מיוחס**, נלב"ע ה' אייר תקכ"ד.

וכתוב על ציונו: "מצבת קבורת הישיש הטרומם הרב המובהק חסדוכא ביסורים, המר ונאנח, זרע קדושים כמוהר"ר יוסף יעקב בכמוהר"ר אברהם מיוחס, נח נפשיה ה' אייר תקכ"ד".

ג] הרב ר' **רפאל שלמיא גאליקן**, איש צדיק תמים, נפטר בטבחר ימיו, כ"א שבט תקל"א.

וכתוב על ציונו: "ציון הנפטר בטבחר ימיו המר והנטהר מצטער בצערה של שכינה, כמו"ה רפאל שלמיא משה גאליקו נ"ע, נפטר ביום כ"א לחודש שבט ש' התקל"א[1].

ד] הרב המובהק איש צדיק ר' **ישראל עוזיאל**, נלב"ע שנת זקן ושב"ע [תקל"ה].

וכתוב בציונו: "מצבת קבורת איש צדיק החכם השלם והכולל פאר ישישים, כמו"ה ישראל עוזיאל תנצב"ה, נלב"ע יום ו' חשון שנת זקן ושב"ע"[2].

ה] הרב המובהק גדול מרבן שקדן בתורה וזרע קדושים, ר' **שמואל בנימין**, נל"ע ו' תשרי שנת ישב רוחו [תקל"ב].

וכתוב על ציונו: "מצבת קבורת איש אחד מן הרמתים, ארץ צבי גדלה, גדול מרבן ושמואל בקוראי שמו איש ירושלם, ה"ה הרב המובהק שקדן בתורה, זרע קדושים, כמו"ה שמואל בנימין זללה"ה תנצב"ה, ושמואל מת ביום ו' לחדש תשרי שנת ישב רוחו יזלו מים לפ"ק".

ו] הרב החכם חשלם ר' **שמואל** בהגאון ר' אברהם **מיוחס** בעל ספר שדה הארץ, נלב"ע א' שבט התקל"ג.

וכתוב על ציונו: "קבר החכם השלם הנבון כמו"ה שמואל בכמו"ה אברהם מיוחס, נפטר א' שבט התקל"ג תנצב"ה"[3].

---

1) [עיין לעיל עמוד 45 משה גאליק, ועמוד 51 רפאל משה גאליק, ועיין הערותי שם שאפשר שהיינו הך רפאל שלמיה גאליקו דנן. א. ר—ן].

2) [המצבה נעתקה בחלקת מחוקק ח"ב מ"ד שורה י"ם, ושם מסופק בפרט השנה על תקל"ז או תקנ"ה. א. ר—ן].

3) [עיין לעיל עמוד 42 שנזכר ר' שמואל מיוחס בישיבת ר"י פיריה, ועיין הערתי שם. והערתי שם על תולדות ר"א מיוחס, ר' שמואל מיוחס חתום על שטר שליחות רפאל ן' רובי שנדפס כ"שבלים בודרות" בשנת תקמ"ב, ועל שטר שליחות שני להרב השד"ר הנזכר שנדפס ב"ירושלם" שנה ו' צר 45, ושם חתום "שמואל אליהו מיוחס", ואם נקיים את זמן

ז] החכם המופלג כהר"ר **אברהם מולכו** בן משפחתו של הגאון ר"ש סולכו בעל ספר שטן משחת קדש. נפטר כ"נ כסליו התקל"ג.

וכתוב על ציונו: ציון קברת ארץ החכם המופלג הנפטר בקי"ז כהר"ר א ב ר ה ם מולכו תנצב"ה, נפטר כ"נ כסליו שנת התקל"ג1).

ח] הישיש וחסיד ר' **יוסף אלמושנינו**, נל"ע י"ח סיון תקל"ח. [לשון המצבה].

ט] הגביר המרומם החכם ר' **יהודה ן' י צ ח ק פיואנטי**, רופא מוכתר בעיה"ק ירושלם, נלב"ע כ"ד חשון תקכ"ז [לשון המצבה].

י] "החסיד והעניו ר' **יוסף עראמה**".

יא] הרב החכם ר' **נסים שלמה אלגאזי**, מגזע היחש והמעלה הגאונים הר"ש אלגאזי וכו', נל"ע י"ט טבת תקס"ב.

וכתוב על ציונו: "ציון היא קברת ארץ אחד מבני עליה גזע היחש והמעלה ה"ה הנפטר בקי"ו החכם המפורסם כמו"ה נסים שלמה אלגאזי, נלב"ע י"ט טבת תקס"ב"2).

יב] הרב החה"ש ר' **רפאל חיים שמואל נחמיאש**. כ"א סיון תקס"ב.

וכתוב על ציונו: "קבר החכם השלם בנן של קדושים המרוכא ביסורים הנפטר בקו"י ושנים כטו"ה רפאל חיים שמואל נחמיאש תנצב"ה, והיתה מנו"כ יום כ"א סיון שי התקס"ב"3).

יג] הרב החה"ש מו"ה **יהודה** בכ"ר **אפרים נבון**4), נין ונכד לחנאון בעל מחי"א, נל"ע י"ט שבט התקס"ה.

וכתוב על ציונו: "מצבת קבורת החכם השלם בנן של קדושים הנבו"י כמו"ה

הספורה על פי המצבה מוכח שהיו שנים, אחד בשם שמואל ואחד בשם שמואל אליהו, והדבר טעון מחקר, ועיין להלן נסים שמואל בי"ר מיוחס. א. ר—ן].

1) [נעתקה המצבה בחלקת מחוקק חי"ב י"ג שורה ט"ז אות צ"ב, אבל שם שנת הפטירה התקל"ט. א. ר—ן].

2) [עיין לעיל צד 44 הר' נסים שלום והערתי שם. והמצבה נעתקה בחלקת מחוקק חי"ב ט"ד בתחלתה. א. ר—ן].

3) [הוא בנו של הרב רפאל אלעזר נחמיאש בפרק זה. וקבריהם סמוכים זה אצל זה, ונעתקו מצבותיהם בחלקת מחוקק חי"ב מ"ג שורה ט"ז, ע"ש. ועיין רפאל אלעזר נחמיאש להלן בפרק ו'. א. ר—ן].

4) [עיין לעיל פרק זה סימן מ"א והערתי שם, ונזכר לעיל עמוד 44 בין חכמי ישיבת דמשק אליעזר, והמצבה שלו נעתקה בחלקת מחוקק חי"ב מ"ד שורה י"ח, וקברו על יד קבר אביו ר' אפרים. א. ר—ן].

יהודה בהה"ר אפרים נבון זלה"ה, נפטר י"ט שבט התקט"ח.

יד] "הרב המובהק ר' **יצחק** בכהה"ר **יהודה נבון**", נזכר בפ"א סימן ח', ע"ש. נלב"ע ח' כסליו תקט"ז.

[וזה כתוב על ציונו: "ציון הרב המובהק כמהה"ר יצחק נבון זלה"ה בן הרב המופלא כמהה"ר יאודה נבון זלה"ה, נפ' ח' כסלו ש' התקט"ז"1]:

טו] הרב המובהק השקדן בתורה ר' **דניאל מולכו**, כ"ה אדר תקנ"א.

וכתוב על ציונו: "קברת ארץ להאי שופרא דבלי בארעא חכם חרשים לא ימוש מתוך אהלו יתד התקועה ה"ה החכם השלם הרב המובהק הנבון זרע קדושים כמו"ה דניאל מולכו תנצב"ה במתיבתא דרקיע, מנו"כ כ"ה אדר שנת ו ז ר ח ב ח ש ך אורך [תקנ"א]".

טז] הרב הכולל ר' **בניטין נבון**, נפטר כ"ט טבת תקמ"ה, הוא היה בנן של קדושים הנאון המובהק ר' יונה נבון בעל נחפה בכסף, וחברו של הרב הגדול ר' רפאל חיים מרדכי טורנאנה, ומפורסם בשמו הטוב אשר קראו לו ר' בניטין הצדיק, והוא ועטיתו הנ"ל חברו יחדיו את הספר הנחמד "פי שנים", באור על ספר טור או"ח ודרושים2).

יז] הרב הדיין המצוין ר' **יוסף אמזאלג**, נפטר קרוב לשנת התק"ן.

וכתוב על ציונו: "מצבת החכם השלם הדיין המצוין עצום ורב כמו"ה יוסף אמזלג זלה"ה".

יח] "החכם השלם ר' **מאיר ן' זאמירו** — אביו של הפקיד ר' זכריה ן' זאמירו—נל"ע י"ז ניסן תקט"ז".

יט] הרב הגדול ר' **ישראל יעקב בורלא**, נל"ע ד' תשרי תקנ"ז. הוא היה ראש בית דין ירושלם בזמנו של הרי"ט אלנאזי ז"ל, וכן רשום גם על מצבת מקום מנוחתו, אשר יתארוהו: "אביר הרועים אור ישראל כרכא דבולא הרב המופלא ומצאנו הסכמת הרב הזה בתקנת ירושלם שלא לקפח שכר השמשים ההולכים להשתטח על קבורת הצדיקים ועל מצבת קבורת רחל, והוא היה ראש לחותמים, ואחריו חתם עצמו ר' יצחק קובו, ואחריהם ר' מרדכי יוסף בכר מיוחס הרב בעל שער המים3).

---

1) [גם הוא נזכר לעיל עמוד 45 בין חכמי ישיבת דמשק אליעזר, והמצבה הוספתי מחלקת מחוקק חי"ב מ"ג שורה ט"ו—צ"ח. א. ר—ן].

2) [כבר נזכר עם חברו הרח"מ סורנאגה לעיל פרק זה סימן כ', ע"ש. א. ר—ן].

3) [ההקנה הזאת נתפרסמה ב"זכרון לחובבים הראשונים" לר"פ גראיבסקי ח"ז צד 46, והיא משנת תקנ"ו. ועוד נמצא חתום עם רבני ירושלם על שטרי שליחות להשד"ר ן' רובי ב"ירושלם" שנה ו צד 45, וב"שבלים בודדות" לריינארד צד 36, ושתיהן משנת תקט"ב.

וכתוב על ציונו: "מצבת קבורת הוא הראש עטרת זהב נדולה אביר הרועים אור ישראל כרכא דכולא, הרב המופלא מויה ישראל יעקב בורלא, והיתה מנוחתו כבוד יום ד' לחודש תשרי התקנ"ז אל המנוחה ואל הנחלה"1).

כי] "הרב החכם השלם חדיין המצוין חסידא קדישא, מו"ה **יוסף הכהן סאלמון**, נלב"ע כ"ט תשרי התקנ"ז"2).

כא] הרב הכולל ר' **חיים נסים הכהן**, נלב"ע יום ל"ג בעומר התקנ"ז. או [התקל"ו]3).

כב] "הרב חסידא קדישא ר' **יעקב עשאל**", ו"הרב חסידא קדישא ר' **יצחק נסים שלום**".

מקום מנוחתם מסוכים זה לזה בהר הזיתים, ולא נרשם על ציוני קבריהם שנת פטירתם, אבל לפי ששמעתי היו ברורו של הריט"א ז"ל.

כג] "הרב חסידא קדישא ר' **יצחק קאנפורטו**, נלב"ע תמוז תקנ"ו".

כד] החכם המפורסם בתורה וכחסידות ר' **משה ן' שבתי**,4) כ"ז ניסן התק"ם.

וכתוב על ציונו: "קבר החכם המדוכא ביסורים מפורסם בתורה ובחסידות מר ונאנח כמו"ה מ ש ה ן' ש ב ת י, נ"ע כ"ז ניסן התק"ם".

ובמפתח ההסכמות No. 617 מונה הסכמותיו, על: עיני אברהם (תקמ"ב), שו"ת שדה הארץ (תקמ"ו), ושב הכהן (תקמ"ז), בית יעקב ועין פנים בתורה (תקנ"ב). חדושי חרב המאירי (תקנ"ג) ושו"ת מים שאל (תקנ"ז). ויש להוסיף על זה הסכמתו על וחשב לו הכהן. ובמפתח ההסכמות No. 471 מיחסו במעות אל ישראל יעקב ב א ר ב א ? והוא טעות סופר. ונראה שחוא הוא יעקב בורלא שהסכים על אוצרות יוסף בעיר קארפענטשראץ בשנת תקל"ה. וגם החיד"א נזדמן עם הר"י בורלא בליוורני בשנת תקל"ה (מעגל טוב הוצאת פרייסמן צד 69), — הר"י בורלא מצאנוהו בירושלם בין חכמי ישיבת נוה שלום (לעיל צד 43), ושם מיוחס אליו ספר בשם "נחלת ישראל", ונדפס פה בירושלם בשנת תרמ"ב — בנו הוא הרב יהודה בורלא, וגזכירהו להלן. א. ר—ן].

1) [המצבה נעתקה בחלקת מחוקק ח"ב מ"ד שורה י"ח, ושם שנת ת ק נ " ם. וכן יש שם אחרי המלים הרב המופלא—וכה"מ נזב"י (שהיה חזן) כמה"ר ישראל וכו'. ושם על ידו מצבת קבורת אשתו מרת סאפירא. א. ר—ן].

2) [נעתקה המצבה בחלקת מחוקק ח"ב מ"ג שורה י"ח מספר נ"ח, ושם על ידו—מספר נ"ז, מצבת אשתו מסעודה שנפטרה ביום כ"ב תשרי תקנ"ז. א. ר—ן].

3) [הרה"נ הכהן נזכר בתבואת הארץ בין רבני ירושלם בזמן מהרי"ם אלגאזי ומקורו ט"ספר התקנות" שחתום שם עם רבני ירושלם על תקנת העזבונות משנת תקל"ז. א. ר—ן].

4) [אולי הוא ר' "משה בר' שבתי איש ירושלם", בעל ההקדמה על ספר "אור צדיקים", שנדפס בשאלוניקי תקנ"ם, עיין קהלת משה—פרידלאנד No. 512. א. ר—ן].

כה] "הרב הכולל ר' **חיים רפאל נבון**, נל"ע ד'1) שבט ש' חתק"ס. הוא הרב הגדול בנו של הגאון בעל קרית מלך רב, ונכדו של בעל מחנה אפרים. אשר למד תורה יחד עם הרב הגדול ר' אברהם ציפיג סגי נהור בעל ספר עיני אברהם כטובא לעיל פרק זה סימן י"ב והוא אבי הרב הראשון לציון ר' יהודא נבון בעל ספר רגל מחנה אפרים.

כו]"הרב המפורסם" טו"ה **יהודה אשכנזי**, רב מעיר אינרונא, לא נרשם זמן פטירתו, אך מהשורה הסמוכה מוכח שהיה קרוב לאותו זמן.

---

1) [בחלקת מחוקק מ"ב מ"ג שורה י"ז נעתק ז' שבט. א. ר—ן].

הוספה

[לתקופה של הפרק הזה, חצי המאה הראשונה של המאה הששית, יש לי להוסיף את זכר החכמים הבאים, אשר לא נזכרו בדברי הרב המחבר, והם:

א הרב **אברהם בכ"ר אליעזר**, שנזכר בחלקת מחוקק(ח"ב שורה כ"א סימן מ"ח), וזה לשון המצבה: "הח' הש' הר' המ' כמה"ר אברהם בכ"ר אליעזר ז"ל, נפ' יום כ"ה תשרי ש' התקנ"ג". ושם על ידו מצבת קבורת אשתו לאה. ולפי השערתי הוא הוא הרב אברהם ב"ר אליעזר המסכים על ספר "קול שמואל" בשנת תקמ"ז (הובא במפתח ההסכמות No. 51).

ב הרב **אברהם אלחדיב**, הובאה הסכמתו מירושלם על ספר בריח אברהם בשנת תקנ"א. (מפתח ההסכמות No. 551).

ג הרב **אברהם אשכנזי**, חתום על קיום "שטר חזקה משנת תקי"ג, שנתפרסם ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת יור צד 31. וכנראה שאיננו אברהם אשכנזי שנזכר להלן פרק ששי.

ד הרב **חזקיה בעלול**, נפטר בשנת תק"ח, וכנראה היה אחיו של ר' אברהם בעלול שנזכר לעיל סימן ל"א. ונמצאה מצבתו בחלקת מחוקק ח"ב שורה י"ז סימן ע', וז"ל: "ציון קבר החכם המרומם ה מ ז כ ה את ה ר ב י ם כמוהר"ר חזקיה בעלול זלה"ה נפטר ביו"א לח' תשרי שנת התק"ח תנצ"ב החיים". ועל ידו שם קבר שמחה די בעלול. וקבר אלמנותו חנה שם שורה י"ט סימן ל"ז. והיה קרוב לזמנו — ואולי נכדו, רב שני בשם חזקיה בעלול, שנפטר בשנת הקס"ז, ואזכירהו להלן. ושם שורה י"ח סימן ע"ט "קבר הנבקו"י ח"ר חזקיה בעלול" והוא שלישי.

ח הרב חיים אברהם אליעזר ן׳ שאנג׳, חכם ושלם שנשלח בשליחות ק״ק חסידים כמו שנזכר בכ ת ב ה ה ר ש א ח משנת תקל״ז, שהזכרתיה לעיל,ונתפרסמה ב״המעלות לשלמה״ טע״ם אות ק׳ סימן כ״ט.

ו הרב חיים יהודה הלוי, חתום עם רבני ירושלם בשנת תקמ״ב על שטר שליחות להשד״ר רפאל ן׳ רובי שנתפרסם ב״ירושלם״ שנה ו׳ צד 45.

ז הרב חיים שבתי מוניון, נפטר י״ב שבת התק״ם. וזה לשון מצבתו (חלקת מחוקק ח״ד שורה ב׳ סימן י״ד — פ״ו): ״מצבת האיש החסד הן נבון וחכם לשט״ו כמה״ר חיים שבתי מוניון נ״ע, נפ׳ יום י״ב לח׳ שבת שנת התק״ם״. ועל ידו שם קבר אשתו לאה, שנפטרה בשנת תקל״ב.

ח הרב ידידיה משה וואקיל, נמצאת הסכמתו משנת תקי״ג על ספר אדמת קודש ח״ב. (מפתח ההסכמות No. 1674).

ט הרב אברהם סגרי, נלב״ע בשנת תקל״ב, ונזכר להלן פרק ו׳ בדברי הרב המחבר עם תולדות ר׳ ישראל רפאל סגרי.

י הרב יצחק אלגאזי, נעתקה מצבתו בחלקת מחוקק ח״ב שורה מ׳ סימן י״ג, וז״ל: ״האבן הזאת מ״ק עמ״ז הח׳ המרו׳ רצ״ו כמה״ר יצחק אלגאזי תנצב״ה, נ״ע ט״ו מרחשון ש׳ תק״ן, נבמ״ת וזרעו ירש ארץ״, ונראה שהוא הוא הרב יצחק אלגאזי, שהרפים בליוורנו בשנת תקל״ד ספר ״אמת ליעקב״ להרב ישראל יעקב אלגאזי, כמו שנזכר לעיל פרק א׳ סימן ד׳, וכתב עליו הקדמה.

יא הרב יצחק שיראנו, נפטר בירושלם, ונספר בספר מנחת שמואל — פלורינטין [האחרון] שנדפס בשאלוניקי תקל״ו (מפתח ההספדים א׳ צד 33). ונראה שהוא הוא הרב יצחק בי״ר אברהם שיראנו נכד הרב שמואל פלורינטין בעל ״בית הראה״, והוא המגיה וחמו״ל ספר בית הראה, (עיין קהלת משה No. 1378).

יב ״החכם הנעלה הגביר רודף צדקה וחסד כמוהר״ר משה באסאן נ״ע, נפטר יום כ״ב אלול ש׳ התקמ״א״. (חלקת מחוקק ח״ב שורה ט״ז סימן צ״ם).

יג הרב הישיש פרחיא רנן, שעלה לא״י כנראה ביטיו האחרונים, נעתקה מצבתו בחלקת מחוקק ח״ב שורה ט״ז סימן ק״ב, וז״ל: ״מצבת אבן ציון חיא נפש עטל בעטלה של ש״ת רנן ירנן דשף מדוכתיה לשכון כבוד בארצנו ואת עפרה יכונן דין הוא הדר הר׳ המו׳ מר קשישא כמוהר״ר פרחיא רנן תנצב״ה, גילה ורנן נפ׳ יום ו׳ לח׳ תמוז ש׳ התקמ״ז״.

יד ״חישיש נבון וחכם כה״ר רפאל אשכנזי נ״ע, נפטר יום ט׳ לחרש אלול שנת התקל״ז״. (ח״ם ח״ב שורה ט״ז סימן צ״ה.ועל ידו שם קבר ״מרים אלטנת חכם רפאל אשכנזי״).

טו הרב רפאל חיים בכ״ר ישראל, חתום עם רבני ירושלם בשנת תקמ״ו ב״מכתב מירושלם״ לר׳ יצחק קונסיליו על דבר השד״ר ן׳ רובי, שנתפרסם ב״שבלים כורדות״ לדיינארד צד 36.

טז הרב שאול הלוי, גם הוא חתום עם רבני ירושלם ב״מכתב מירושלם״ הנזכר.

יז ״הרב השקדן בתורה הנפ׳ במי״ו [במיעוט ימים ושנים] כמה״ר שלמה חסאן

זלה"ה, נפ' יום ז' לחדש אלול ש' התקנ"ה תנצב"ה", לשון המצבה בחלקת מחוקק ח"ב שורה כ' סימן ל"ז, ושם סימן ל"ח קבר אשתו: "האשה המעטירה בת מלכים מרת אסתר אלמנת הרב כמהר"ש חסאן ז"ל שנפטרה יום ד' לחדש איור התקס"ז". ונראה שאין לאחדו עם הר' שלמה חאסון שנזכר לעיל סימן ט"ז.

יח "החכם הכולל כמהר"ר שמואל יאודה המכונה מושאבאק, נפטר יום כ"ה לח' ניסן ש' התקמ"ב". לשון מצבתו בחלקת מחוקק ח"ב שורה י"ז סימן ס"א, ושם על ידו—סימן ס'—קבר אשתו: "הכבודה מבכה על בניה מרת איסטיריא די ציון נ"ב [נות בית] הח' הכו' כמהור"ר שמואל יאודה".

יט הרב שמואל מאיימאראן [?], הסכים בירושלם בשנת תקמ"ח על ספר "דרך ישרה". (קהלת משה No, 2461).

כ עוד נזכר החכם ר"ח [חיים?] אלפאנדרי מירושלם, בדברי החיד"א במעגל טוב צד 47, ששלחוהו חורי"י ירושלם ליגו לזרז את חיד"א לנסיעתו לקושטא, והיה זה בשנת תקכ"ד. ועיין לעיל הרב אהרן אלפאנדארי בתולדות חיד"א.

כא הרב בכור אלמוסנינו שליח ירושלם נמצא בארצות המערב בשנת תקל"ד, והיו לו סכסוכים עם חיד"א כמוזכר ב"מעגל טוב" צד 64,62. א. ר—ן].

פרק רביעי

ספור התחלת ישוב האשכנזים הנקראים פרושים במחצית השניה של המאה הששית[1]).

ספור התחלת ישוב האשכנזים הנקראים פרושים, על ידי תלמידי הגר"א ז"ל, חעתקתיו מפנקס חכו"ל אשר בצפת (דף קמ"ח, קמ"ט, ק"נ) שהגעתי על ידי הרב ר' אריה ב"ר ירחמיא"ל[2]), וחם דברי הגאון בעל פאת השלחן[3]). וזה לשונו:

האמת מארץ תצמח.

א בשנת תקס"ח בא לעיר הקדושה צפת ת"ו כבוד הרב החסיד המקובל המפורסם המנוח מו"ה מנחם מענדיל מק"ק שקלאב. ותחלת בואו היה בעיה"ק טבריא, ושם היו עיקרי המנהיגים של ישוב האשכנזים דטבריא וצפת מכו"ל אנשי רומיא, ורבם הרב המפורסם ר' אברהם רב דקא־ליש רבן של חסידים, והיו לוקחים מעות ארי' מוילנא והמדינה

---

1) [הפרק הזה נתפרסם על ידי על פי כתב היד של הספר תולדות חכמי ירושלם בקובץ "ציון" ספר כ', ירושלם תרפ"ח.

הרוב ממה שנאמר בפרק הזה הוא מדברי הרב ישראל משקלאוו בעל "פאת השלחן", שלקטו המחבר מ"פנקס הכו"ל של צפת".

פנקס הכו"ל הזה לא נודע היום מציאותו, הרא"ל פרומקין אומר בפתיחתו לפרק הזה: "פנקס הכו"ל... שהגעתי ע"י הישיש הרב ר' אריה ב"ר ירחמיא"ל", והוא ר' אריי' נאמן מקידאן הידוע, ונזכר פעמים רבות בדברי הרב פרומקין, ולא הוברר אם הוחזר הפנקס לר"א נאמן או נשאר ברשות הרא"ל פרומקין, וחקרתי אצל צאצאי ר"א נאמן ואמרו לי שתיבה מלאה עם כתבים של זקנם נאבדו או נגנבו מביתם לפני עשרות שנים, וחבל על אבדן הפנקס הזה אשר מהמעט שנשאר לנו לפלטה אנו מכירים את ערכו.

השוואות ומילואים לענינים השונים שמדובר עליהם בפרק זה, נמצאים בהקדמת הר"י משקלאוו לס' פאת השלחן. מאמר היהודים באה"צ ב"ירושלם" לונץ כרך ה'. נוספות למאמר היהודים באה"צ שם כרך ו'. מאמר החלוקה, שם כרך ט'. "קורות היהודים בירושלם במאה האחרונה" שם כרך י"ג. "תולדות הגאון ר"י משקלאוו" בלוח א"י שנה י"ז. יובל בית הכנסת "בית יעקב" בלוח א"י שנת תרע"ו. מאמרי, תקנות החלוקה בשנת תקפ"ג. ב"ציון" קובץ ב'. ו"זכרונות לבן־ירושלם" לר"י יעלין פרק א'. ופרטי תולדותיהם של רוב הרבנים מחכמי ירושלם שנזכרו בפרק הזה, באים בפרק שאחרי זה. א, ר—ן].

2) נאמן, ועיין הערה הקודמת. 3) רבי ישראל משקלאוו.

דליטא וואמוט, והמנוח הטופלג י"א מו"ה נחום מזאמוט, ור' אייזיק מגיד דווארענאוי ור' ירמיה מוילנא היו תחת פקודתם, ובבוא שם הרב מוהרח"מ לא איהדר ליה שמה, ותקע ישיבתו בעיה"ק צפת, ונם שם לא היה יכול להיות יחד עם חסידי וואלין, מפני שנוי המנהגים שבינו לבינם, כי היה נוהג במנהגי רבו רבינו נאון עולם רשכבה"נ הקדוש ר' אליהו החסיד נ"ע מווילנא יע"א, ורבני הספרדים דפה1) עזרו אותו ויקרבוהו לבית מדרשם, ובימים האלו מושל ופקיד של שתי העיירות האלו היה הרב ר' יצחק אבולעפיא בתוקף ממשלת השר הגביר הצדיק הקדוש ר' חיים פרחי זלה"ה, שהיה אז בעכו שאראף של הכאשא2) ומושל נדול. והרר"ם ז"ל שלח שלוחו ר' דוד טעבל ז"ל מאנשי וואלין ואחי"כ שלח את הישר ר' אברהם הלוי ז"ל למדינתנו והביאו אנרותיו לחוץ לארץ. ויען כי בנסיעתו משקלאב היה מהר"ם עמי קשור נפש ממש, ובקש אותי כי בבוא מכתביו למדינתנו לעמוד בעזרתו ולחונן הישוב ולבוא אצלו לארה"ק, וכן היה כי בבוא משולחיו במכתביו דחקוני ואלצוני, ולא זו מחדר למודי עד שהוכרחתי לבטל מסדרי תורתי ועבודתי, ונסעתי עם השד"ר לוולאזין אל הרב נוח נפש הצדיק הנאון הר"ח ז"ל אבד"ק וולאזין ולהגבירים הרוזנים דק"ק ווילנא, ובראשם הרה"צ הגביר המפורסם בתורה המנוח מו"ה אריה לייב פעמעלעם והה"ג החריף המנוח ר' היים ז"ל פאקראייער, והנביר המפורסם בתורה וצדקה מו"ה שמואל הרי"ק נ"י, והה"ג המפורסם מו"ה אבלי הרב דפאסווע"ל נ"י והנביר הצדיק הזקן המפורסם מו"ה זלמן נ"י בר' אורי ז"ל3). מה ארבה לספר אם לא יכילו כמה יריעות מה שהיה לנו ביניעת הגאון דוולאזין ובחכמתו המרובה, וצדקתו הנפלאה, ועזרת הרוזנים הצדיקים הנ"ל, עד שהעלנו לכונן ישוב חדש בפני עצמו להרב מוהר"מ ז"ל, שנשלח אליו עוד מאנשי תלמידי רבנו הגאון החסיד נ"ע וליסד ביהמ"ד פה עיה"ק על שם קדש הקדשים מרן הגאון נ"ע.

ב אז בשנת תקס"ט נסע תלמידו4) הרב המובהק המפורסם המנוח מו"ה סעדיה ז"ל מווילנא וכנו של מוהר"מ ז"ל [הוא הה"ג ר' נטע זלה"ה]. ומעות שהיו נשלחים לחסידי טבריא ניתן יותר מהחצי להרב מוהר"מ ז"ל ודעימיה ועל חובות הוצאותיו. ואז כתבו אי"נ5) נפלאות מרוזני זנדולי ווילנא, והנאון דוולאזין

1) צפת. 2) סוכן הכספים ושלחנו של הפחה.

3) [כל אלה הובאו תולדותיהם ב„עיר ווילנא" ובקריה נאמנה. א. ר—ן]

4) של הגר"א.

5) אינ—אגרות.

וגדולי ק"ק מינסק אשר היו בעוזרנו הרבה עפ"י עצת הגאון זצ"ל, וגם מרוזני גדולי ק"ק שקלאב לרבני קושטאנדינא ולהשר הגביר אור החיים הי"ד[1] ז"ל ולחכמי ורבני הספרדים דפה עיה"ק ולהפקיד הנ"ל בבקשות ופרסום שמו של רבנו הגאון ז"ל ותלמידו הרב טוהר"ט ז"ל והרר"ם ז"ל ורעיטיה. אז החל להתכונן הישוב ברוחק רב, בלי בית המרוש רק בשכירות בתים. אחר כך בשנת תק"ע נסע הרב הג' הספורסם טוהרר"ח פאקראיי"ער מ"ץ דק"ק ווילנא. וגם אני נסעתי עם כל בני ביתי ועם אבי מורי ז"ל, ובאנו לפה בחרש תשרי תק"ע, צפ"ת לפ"ק, ומצאתי פה ערך ארבעים בעלי בתים ק"נ נפשות יקרות. והיו תלמידי חכמים מופלגים ועובדי ח' זקנים יראים שלמים, והיה דוחק רב. והרב טוהר"ם ז"ל מנהיג ומכלכל ומפרנם בהשגת הלואות בחכשרים גדולים רק להחיות נפשות שיוכלו לישב על משמרת התורה והעבודה.

ג אחר כך התועדו יחד כל הגדולים והזקנים בבית הכהן הגדול הר"ח פאקראייער המ"ץ דווילנא לעיין על אופן אשר בארץ, איככה יוכלו לפאר ולרומם קרן ישוב כוללנו. ובאותו זמן במדינתנו בחוץ לארץ עדיין לא נחרש ולא נזרע פעולת הצדקה לחיי א"ק מכוללנו. לא ברייסין ולא בליטא ופרווזדהא, כ"א המעט אשר היה מתן דמים הנשפכים על גבי היסוד ונתרועע היסוד והבנין מרופף, אז כל ראשי זקני חעדה שמו עלי פניהם בשנה הראשונה שבאתי, ויקראוני ויפצרוני, ויאמרו לי: "עליך הדבר מוטל לצאת בצבא למדינתנו לעשות יסודות בהררי קודש, וכאשר מראשית כזאת עשית ויגעת בהתחלת צמח יסוד כוללנו". וגם כי היה כבד עלי ככובד אבן ונטל החול, המשא הכבד הזה, לצאת מא"ק אשר [נתקשרתי אליה] ביסורים וגעגועים רבים כצמא אלי מים, וחביבה היא ומתוקה לי מכל, וגם חיים [?] עמדה לי, ולעזוב כל בית אבי וביתי שהיה לי אז פה, ולמוד הישיבה שקבענו בבית הכהן הגדול, ש"ם בעיון עם שו"ע ובאור הגר"א אשר יגעתי בסדורו והייתי אומר השיעור עם כמה תלמידי חכמים, אבל כבדה עלי דברי בקשתם, והכרחם ראיתי כי רב, כי רבו ספסלי רבי רב מכוללנו הבאים לארי' באין מזון ומחיה.

ד אז קמתי אני עפר ארץ ישראל, בהמנוח הספורסם סוה שטואל ז"ל בהצדיק הבפורסם מוה עזריאל ז"ל. שגם בשנת תקל"ב נסע לירושלם[2] והתחיל ליסד שם ישוב האשכנזים, ונסע להוץ לארץ והצליח שם

---

1) [ה' ינקום דמו,כי ח' חיים פרחי נהרג על ידי מושל עכו, כמסופר להלן. א.ר"ן].

2) רבי עזריאל. כמו שנזכר לעיל פרק ב' סימן י"ג.

ובקושטא, ומת בדרך מצוה בק"ק אזמיר בחזירתו. הרהבתי בלבבי והשלכתי נפשי סנגד, ויצאתי בשלהי חורף תק"ע אחר הפורים לעכו ומשם לקושטא. ומפני השערוריה שלחמו אז הרוסים עם התוגרמים, ננעלו שערי הים והוכרחתי לרכוב ביבשה במדבריות והרים נבוהים, רבות נדדתי ועבר מה שעבר... ומסבות חרב וצרות רבות הצילני הרחמן יתברך למען זכותא דרבים, עדי הביאני אל תוך מדינתי אל בית אבינו, אבי החזקה, הגאון אור החיים הרב דזולאזין, וקרא כל דברי ראשי כוללנו. ויחזקני ויעשרני בכ"ק(1). ונסעתי למדינת ריסין, שמה חדשתי ונטעתי פרי עץ חיים יסודות בכל עיר ועיר במדינה, וביני ביני קנו בעיה"ק צפת חבית המדרש הגדול הישן, ושלחו כתביהם אלי למדינתנו שאראה לעשות נדבות עבור הביהמ"ד בית תפלה יקרא על שם החסיד נ"ע. ועל הכל יגעתי ועשיתי והצליח אלקי הארץ בידי, ונתקבלתי בשמחה ובספר פנים יפות בכל המדינות, ויאמינו לקול האמת מארץ, והבאתי סך מסוים במזומן לידי הרוזנים הגבאים הכוללים דווילנא, והבאתי את הגאון דוולאזין לווילנא. ועשינו סדר נכון באה"ק ושלחנו השלוח ע"י המנוח הרב החריף הנגיד, מו"ה שמחה ז"ל מווילנא, ואני נשארתי עוד על שנה.

ה ואז נקראתי לבא לעיר מלוכה וארשא, וחבל ארגוב פלך מדינה הלז. כי הדפסתי אגרת הכוללות מארץ ישראל ונשלח לשם, והגבאים הגבירים דשם שלחו כי משתוקקים לראותני בעצמי. ונסעתי שמה בכתבי ארץ ישראל והגבאים הרוזנים דווילנא. וגם שם לא שקטתי ולא נחתי ויסדתי יסודות בהרבה קהלות קדושות. ברגלי דרכתי, ובלחיי ופי הריסותי קולי, לעורר רחמים על כוללנו. ונתקבלתי ברצון. ועשיתי פשר עם שלוחי אנשי וואלין מצפת לחלק כל פרי מדינה ההיא גם לכוללנו גם לכולל שלהם לפי הנפשות. אז החלה מלחמת הצרפתי, והוכרחתי לחזור למדינתנו ולגמור הבנין, ולשוב לאה"ק. ותרב המלחמה, עדי כבש הצרפתי כל מדינת ליטא ורייסין ושבתי לארצנו הקדושה בתוך מערכי המדינות ההנה דרך ווארשא, קראקא, וויען, עיר המלוכה2). ולא תכיל היריעה ספר הקורות והסבות מנסיעתי דרך יבשה בחורף בקור הגדול, עדי באתי באה"ק שנת תקע"ג, ומצאתי לכל משלחי הרבנים הזקנים ובית אבי בני ביתי בחיים ושלום.

ו ויהי ביומי בואי—אז היתה מוצאי שביעית3)—עלה טות בחלונינו

1) בכתב קדשו. 2) קושטא.

3) [בארבעה פרקים הדבר מתרבה במוצאי שביעית ספני פרות

דבר הוות באפל יהלך. ותחל בעכו בשובי דרך שם וזרזתי ושלחתי מפה את הזקן וישר כו"ה יחיאל מקרי טשוב שד"ר עם קבלות לחוץ לארץ. ואחר כך החל הנגף הכבד פה העירה. ואנחנו היינו גרים לא ירענו ענין ההסגר והשטירות. ונתקיים ותעשה אדם כדגי הים ר"ל. והרב טוהר"ם ז"ל כרח בין הרי מדבריות שבארץ ישראל והרבה מהזקנים והתלמידי חכמים ברחו ירושלימה וגם אני אחריהם נסעתי שמה עם כל בני ביתי. ובדרך מתה עלי אשת נעורים אשתי הראשונה, ואקברה בעיר הקודש. גם הרב ר' סעדיה נסע לשם. ועמדנו מחוץ לעיר, וגם שם היתה טכת המגפה ר"ל. ונכנסנו בעיר,ושם נלקיתי בכפלים, לוקחו מחמדי עיני, בניי ובנותיי, וחתני. ואבי ואמי נפטרו בצפת, כאשר הזכרתי בהקדמת ספר בית ישראל[1]) שזכיתי להבר ולהדפים בפה עיה"ק[2]). ונשארתי עם כתי טרת שינדיל תי' [זה כשלש שבועות בשנת התרל"ב שהלכה לעולמה תמ"כ. העדת המעתיק] אשת חתני הרב החריף המפורסם מו"ה ישעיהו[3]) נר"ו מטונה דכוללנו בעיה"ק ירושלם. אחר כך שבתי לנליל הקדוש. ועלי נקראו: אל תקראו לי נעמי וגו'. והזקנים והתלמידי חכמים עלו הלכו עדרים עדרים ר"ל. כ"א מצאתי בחיים את הרב החסיד טוהרם"ם ז"ל. ואז התגברנו להקים הישוב. אני נשאתי פה את אשתי הצנועה בת גדולים, בת הרב המופלג הזקן מו"ה דוד בהגאון הרב דיאמפולי, ואז עבר עלינו הוות השני הקשה, וכארי התחזקתי, ומכל הצרות כי נפלתי קמתי בעזרת עוזר ישראל, ושלחנו שד"ר לחוץ לארץ. ויגעתי בסכתבי להקים שיהיה סדר חלוקת נפשות כוללנו על פי סדר הרוזנים הצדיקים הגבאים הכוללים דווילנא כפי הברכה שעולה בכל שנה, למען יהיה בשלום ובמישור ובאמת.

ז והיה לי יגיעות רבות כי היה פה מי ומי שעכבו בדבר, והגאון טוהר"ח דוולאזין היה בעוזרי, וקטה אלומתו וגם נצבה. וככה הוקבע שמה לדורות. ואז שלחו הרוזנים כל ברכת מדינתנו על ידי הרב המופלג המנוח מו"ה זלמן שפירא, ומפחד שמע לכל העובר פה מהמגפות ר"ל לא שלח אלא מעט מהמעט. והשאר הלוה בקושטא. ויתן על מסחר חטים בספינה והלך לאבוד. והוכרחנו פה ללות ולכלכל החיים שיחיו, ולא ימותו ברעב. וכל שתי שנות המגפה הוכרח הרב טהר"ם ז"ל ללות על המחיה ועל הכלכלה. ואחרי כן הכריחוני כל הכולל ויפצירוני שאהיה גם כן מנהל ומטונה ככתוב[4]) בדף כ"א. [לשון ההסכמה שם: "הן עתה

ש ב י ע י ת . . . — אבות פ"ה משנה י"ב. א. ר—ן].

1) הוא "מאת־השלחן". 2) צפת תקצ"ו. 3) ברדקי.

4) בפנקס חכולל.

בהתאסף יחד יחידי כולל שלנו אשר רבים שתו משפט קדושת דינו יתברך ותבער בביה יעקב כו', הטובים שבנו אבדנו, זקננו הצדיקים הלכו למנוחות. ועיני עדתינו מנויי הגבאים רובם נתבקשו לישיבה של מעלה, ויחידי סגולתנו פלטת בית סופרים רוצים להסיר מעל שכמם את עניני הכולל, לכן עלה בטוסכם ישיבה שיש עמה סטיכה. סטיכת חכמים עשויה באמת וישר לברר הנהו ארבעה מטיבי לכת, ה"ה: הרב המאוה"ג החסיד המפורסם מוהרמ"ט ב"ב. [ר' ברוך בענדיט], והנהו תרי אחי הרבנים המופלגים חריפים ובקיאים יראים ושלמים נגידים מפורסמים כבוד מו"ה יעקב קאפל וכבוד מו"ה שמחה בני הרב המפורסם מו"ה בנימין. וה"ה הרב הגדול כבוד מו"ה ישראל במו"ה שמואל הי"ו. כי ידענו גם ידעתם כי באמונה יעשו. ובאנו על החתום יום ה' ב' חול המועד[1] פסח תקע"ד פעה"ק צפת ת"ו וחתמו על זה שם יותר מארבעים איש]. והיה לי יגיעות רבות וצרות אשר עברו עלינו מיתר אחינו. והיו לנו וכוחים רבים בפני הגביר הנ"ל. [ירמז על הגביר אור החיים פרחי הנ"ל] ואז בתחלת שנת תקע"ו, בחדש מרחשון נסע הרב מוהרמ"ט ז"ל וכל בני ביתו וקבע דירתו בעיה"ק ירושלם ת"ו. ויניחני פה להיות משגיח ומנהל עם הממונים הנגידים הבאים פה המופלג מו"ה צבי הירש מזעזמיר ומו"ה משה געצילס מווילנא והרר"ז שפירא ז"ל. כנזכר לעיל[2] דף כ"ג תחימת הרב מוהרמ"ט ביום צאתי מפה עיה"ק. [שם נזכר שהאחים הרבנים צנתרי דדהבא הנז"ל הלכו לעולמם במשך הזמן ההוא, וכמו שכתוב שם: "כעת בראותנו כי שנים לוקחו מאתנו האחים הרבנים נוחי נפש הסכמנו במקום כבודם למנות הני תרי צנתרי דדהבא וכו']. ובצאתו [הרב מוהרמ"ט ז"ל] מגליל, עשה חשבון והניח פה חובות הכולל שנים וארבעים אלף גרוש, כהרשום לקמן דף קס"ה. מי ומי מהלכים ועומדים[3], [ז"ל שם: משנת תקס"ח שבא הרה"ח המפורסם מוהרמ"ט ז"ל עד צאתו ועלייתו לירושלים, בחדש חשון תקע"ו, עלו החובות שנים וארבעים אלף גרוש. מסבות הכתובות: עיקרן, שטרם הליכתו ליסד מוסדות בהררי קדש לא באו שופע ההכנסות מטרינתנו, ונם בשובי הנה היו בשנת תקע"ג תקע"ד מנפות ר"ל והסובא לפה היה עדיין מעט בתחלה, והעולים מכוללנו פה רבו עדי עלו לסנין תס"א נפשות, כמנין וברך אתכ"ם, ורבה ההוצאה לכלכלם ולהצילם, וליתן גם לפקידי הספרדים ובעבור עלילות המלשין הוכרחנו לשלם ששה אלפים גרוש, והרב הנ"ל ודעימיה הוכרחו

---

1) [כדאי לציין שלא נמנעו מלחתום בחול המועד. א ר—ן].

2) בפנקס הכולל, וכן להלן.

3) חובות מהלכים וחובות עומדים.

לות בנשך אוכל על מחייתם, ולגבל היתומים, ולתת את היונקי שדים אחרי סות אסם למניקות] ובשנת תקע"ז מתה אשתו של מוהר"ז שפירא, ונסע הוא ירושלימה ויקבע דירתו שמה, ואותר אני לבדי על הנהגת גליל הקודש עם הסמונים הנ"ל שהיו לי לעזר מעט.

ך ויהי בשנת התקע"ט ליצירה בער"ח אלול נהרג השר הגביר הנ"ל1) ע"י הבאשא השר החדש אשר הקים עליו עבדא בישא, ויהרגהו אחר תעניתו בערב ר"ח אחר תפלת ערבית במדרגות בעליית ביתו ויחנקהו ויזרקהו לים עכו, ונם קבורה לא היתה לו [המאורע האיום הזה מובא בכמה ספרים, וביחוד בספר מעשה הארץ2), וזה תכן ענינו בקצרה: השר הגביר הנז' ר' חיים פרחי ז"ל מסשפחת פרחי בדמשק גדלו המלך וישב שם בעיר עכו, וביתו היה פתוח לרוחה, איש טוב ואהוב, ועושה חסד לאחינו בני ישראל אשר לא שמעו בזמנו קול נוגש, ותחי להם גם הנחה מסם המלך, ויהי שם בעכו שר אחר ולו בן קטן שמו עבדאללה וכאשר מת סולימאן פאשא בחר לו הגביר את עבדאללה וישיסהו לפאשא תחתיו, כי גדול השר פרחי בעיני המלך, ועל פיו העסיר הפאשא ועל פיו הורד, ואת עבדאללה בחר הגביר כי חנכו ונדלו וילסדהו דעת וחכמה, ויהי לו כבן, ואחרי שנה למלכו כאשר הוכיחהו חצדיק כי לא באסונה הוא עושה, ראה הבליעל כי הצדיק הזה יהיה לו תמיד למכשול ולפוקה ולמנוע אותו מכל מעשה דשע, שם לו בסתר עלילות דברים לאמר, כי הוא מורד במלכות ובן מות הוא, וגדולי הישמעאלים גלו את אזן הצדיק למען יברח ויסלט, אך הצדיק מאן לעשות כן, פן ישפוך חסתו על עם ה' השרידים אשר בארץ, וביום צומו בערב ראש חדש אלול בא שר א' עם אנשי חיל, ויקרא לפניו מאמר המשפט של הפאשא כי בן מות הוא, ויחנקהו, ולמחרת היום הזה לקחו את כל אשר מצאו, וגויתו חושלכה הימה. אשתו הצדקת וכל ב"ב ברחו לדמשק ותמת בדרך נוסה, ותקבר בעיר צפת. ואחי הצדיק ר' שלמה, ור' רפאל,ור' משה פרחי הגבירים אשר בדמשק שכרו את סולימאן פאשא מרמשק.ומסטפי פאשא מאלעפפא ועוד שני פאשאם, מחנה גדול מאנשי חיל, ובידם היה מאמר של שיך אל אסלם יועץ המלך, ויבואו בחדש ניסן שנת התקפ"א להלחם עם עבדאללה ולנקום מסנו דמי אחיהם הקדוש, ויחנו על גשר הירדן ויברחו חיל הרשע מפניהם, ויבאו ויצורו על עכו ארבעה עשר ירחים, ויהי שמה רעב נורא, אך בעונות שחקה השעה להרשע הנ"ל,כי שחד מאנשיו לחמית את הצדיק ר' שלמה בסתר בסם

---

1) חיים סרחי בעכו.

2) [שבסוף ספר תבואות הארץ לר"י שווארץ, ונדפס ג"כ בסאסר חיחודים בארץ הצבי. בירושלם לונץ. א. ר—ן].

המות, וגם הפאשא טוסטאפי נלחם במרמה. והגביר ר' רפאל ראה כי מת אחיו, וירא ויחזור דמשקה הוא וסולימאן פשה, ולפי המסופר בספר תבואת הארץ נשלח המאסר של השיך אל איסלאם בלעדי ידיעת המלך, והמלך כעס על זה, ויצו לגרש את השיך מעיר קושטא, ובמשך הימים כאשר הרג עבדאללה את השר הצדיק ז"ל, הצר לישראל מאד, כמו שיספר הרב הלאה].

אז גדל הפחד, כי נזטל עמוד המלין החופף בצלו על כלל אחינו בית ישראל. מה אספר רב הפחד והצרות שעברו עלינו.באותו שבת ב' לח' אלול נלקחו בפקודת השר הנ"ל כל היהודים, אשכנזים וספרדים, אל מבצר הגדול של מושל העיר, ולא ידענו למה ועל מה, והיינו שם כל השבת ומוצאי שבת, והעיקר רצו לדעת מספר נפשות כלנו כי מסרו להשר שיש כמה אלפים נפשות יהודים אשר הגביר לא היה נותן עבורם כרגא דמלכותא, ואף כי אמרנו צמצום המספר לא הועיל. ויאבו להכות את ראשי העדה, אז אמרתי לפני מושל העיר ושרי עכו: ישלחו עמנו משרתיהם ונביא הדפתראות שלנו הרשום שם סך מספר עדתנו המכוון כפי שאנו מקובצים פה, ויעשו ככה, ולמחר הטילו עלינו כרגא דמלכותא בעד עשר שנים, כפי הסך שעלה, ונהי בצרה גדולה, אך מהשמים הקדים בעל הסבות רפואות תעלה ארוכה לעם נדף, אחינו האשכנזים יצ"ו, הנעלבים ונרדפים ונדחקים מכל צד ופינה, ויעבור בעתות האלו שר גדול מניסטרי דקיסר רוסיה יר"ה, והיה גם בירושלם, ומשם נסע לעכו ושלחנו אנשים ונודיעהו כי גרים אנחנו פה ממדינות המלכים האדירות, ופראי אדם קמים עלינו להכריתנו מאח"ק, ויקם וילך להשר הגדול מעכו, ויראהו כתבי נמוסי המלכים וחותמי התוגר כי אין לו ממשלה באנשי הקיר"ה במדינות אחרים, וישיבהו כי לא צוה לקחת המסים רק מאנשי הספרדים אנשי מדינתו, וינע' המיניסטר על הקונסול היושב בעכו על שאינו שומר גרי מדינתו אשר לזאת הושב הוא שם,וישלחהו צפתה.ויבא הנה ויעש פשר שיתנו האשכנזים כל שנה ח"י כיסים [הכיס הוא חמש מאות גרוש]בעד הקרקעות והבתים,לכד ג' כיסים דמי פתחים, וכשיותן כל זה יותן להם כל החירות,ואנכי נסעתי עם הקונסול ופקיד אחד דאנשי וואלין לעכו, וינמור שמה הדבר, ויפסור לנו כתוב וחתום בחותם חשר, שמחויבים לשמרנו ואת בתינו לעולם, וכריתו נאמן לנו עדי נעשה מלחמת... ומלחמת הרוסים עם התוגר, כי אז הפיר השר את כריתו וגם עליו היה מלחמה מהתוגר על מרדו בו, ושרים— פחות —שולחו לצור על עכו, ותהי עכו סנורה ומסוגרת, והקונסול פנימה. אז קמו עלינו מוסרים אחדים, וילשינו אותנו בפני השר החצוני שונא שר עכו, ויטל עלינו ששה כיסים, ויתן אותי ואת ראשי מטוני הסידי וואלין בבית הסהר, ונהי בפחד גדול, והכריחנו למלק המגיע בשבוע אחת, ואנחנו שלחנו לבירוט מקום מושב קונסול... [הקונסולים בערי החוף כבר היו גם מקדם קדמתה, גם בטרם אשר נפקדו שבת הקונסולים בירושלם בשנת תקצ"ט] ולא

אבה להתערב בזה, עדי הרביתי לכתוב לידידי השר הגדול ר' אליהו פיצאטי הי"ו קונסלר הגדול של הקיר"ה, וישלח למשרתו קונסול ביירות לילך עם אגרתו ואנשיו להשר החצוני להצילנו, וילך וירא אל השר כי בשקר הושם עלינו עלילות דברים לפי חשבון הפנקסאות של מר אביו ששלמו לעולם את המגיע מהם, וכיני ביני הלכו המציירים החצונים ועכו נפתחה, אבל אנחנו כבר הוכרחנו לתת הסך הנ"ל.

אחר זה השתרגו עלינו עוד חובות רבות, בגבור קיסר רוסיא בסלחמה אז כעם השר על הקונסלר ושללו, והוסיף ט' אלפים נרוש על היהודים, שלשה עלינו ועל האשכנזים מטבריא, ונתננו על ידי קונסלר עכו, וכתבתי עוד ושלחתי להשר סיר אליהו פיצאטו, וישלח להשר דעכו שיחזיר המעות, ואם לא, יודיע מזה להשוטאן דקושטא והחזיר את המעות ואכלום הקונסלר, ולא היה לנו תועלת ועזר. אחר כך שנת תקפ"ו מוצאי שביעית1). עלה לפה הרב הגדול הצדיק ר' חיים כהן ז"ל הרב פינסק, ונעשה הוות דבר גדול מאד, ואני אז התחזקתי ועשיתי הסגרים לכל אחינו, כי זאת מודעת משמרת לדורות עצת רבותינו חז"ל בגמרא הקדושה2) דבר בעיר כנם רגליך ומגור דלתיך בעדיך, רק שיזהרו בכל השמירות לבלי צאת החוצה, ובכל כחי ומוחי ותוכי יגעתי ונתתי אל לבי להשיג הלואות, לתת לכל אנשי כולנו ולכל עניי כוללנו, שלא היה להם בתי הסגר, והושבתים בכפר פקיעין, ששם היה שקט ב"ה וב"ש, ותיתי לי לעלמא דאתי שהייתי גרמא בהצלת נפשות יקרות, מכולל ספרדים ומכולל חסידים נעדרו ר"ל מכל אחד כשלש מאות נפשות, ומכוללנו ב"ה לא נעדר רק בערך עשרה או י"ב, וכזה תינוקות ונשים שלא שמעו לדברי אזהרתי, ואז היה תוקף הדין פה ובירושלים, ובעזרת ה' מכוללנו נצולו כלם.

ט ידוע כי בעיר המלוכה וויען יש הקדש משר הגאון המנוח ר' שמעון ווינער ז"ל3) על ארץ הקדושה ד' אלפים, על אשכנזים וספרדים יחד, וכאשר היה ת"י ממשלת הספרדים וגברה ידם בכל העולם, לקחו את כל הנדבות גם בכל מדינות אשכנז הולאנד ואנגליטורא, וגם מאחינו האשכנזים לקחו על ידי שלוחם כל ההכנסות וההקדשות, וזה היה מני אז ומקדם. והנה בעברי בשנת תקע"ג דרך וויען עמדתי שם י"ד ימים, והריטותי ידי לחפש אחר כל זה, ומצאתי את הדבר בעזרת הגביר הכשר, השר י"א טו"ה גענין אופנהיים שהיה אפוטרופוס של ההקדש וכל נכסי הגביר הר"ש ז"ל, גם הלכתי אל הגביר ר' דוערטהיים והודעתיו את כל זה, והכטיח לי לתקן הדבר, וכהיות שכל זה נתן

1) [עיין לעיל עמוד 141 הערה 3. א. ר—ן]. 2) ב"ק ס' ע"ב.

3) חוא ר' שמשון וורשהייסר.

בקאנטאר המלך, והיה נשלח בכל שנה מהקיר"ה אל פקידי קושטא הספרדים, אשר היו שולחים כל זה אל רבני פקידי ארץ ישראל הספרדים ויערוך... [מכתב?] מהקיר"ה השר מניסטרי שלו, שתטיה לו כי לא באה לו קבלה מראשי אשכנזים שבארץ ישראל, ולא... [יתן?] עוד עדי יגיע קבלת האשכנזים ובני מדינתו, וכל המדינות ואגרות ממנו לפקידי... ותקנתי זאת כע"ה. וכזה נכנסו כולל חסידים גם כן, ויעשו פה פשר עם פקיד... [הספרדים?] שישלח חצי להם וחצי לאשכנזים,וכך מתנהג, ומזה נתפשרנו, שיותן שליש לכולל שבירושלם וצפת מחצי אשכנזים.

ו ואל ארץ אשכנז התחלתי להריץ אגרות, והרוזנים דווילנא שלחו אגרת נפלאה לק"ק האמבורג, והוכן נקודתה וטענתי היה: כי בספר "שפת אמת" להר"ם חאגיז כתוב: כי בימיו לקחו ק"ק אשכנזים שבעיה"ק ירושלם, שהיו אז בימי הגאון ר' משה כהן ז"ל ור' יהודא חסיד ז"ל, ועוד כמה גאוני אשכנז לקחו כל הספקתם מארץ אשכנז מאחינו האשכנזים דשם, וכאשר נתבטל התמיד דכולל האשכנזים נשלח לק"ק ספרדים, [עיין כל זה שכתבנו והעתקנו למעלה חלק שני פ"ז סי' א']. ועתה כי חזר והאיר ה' את הארץ, בישוב ק"ק אשכנזים מכוללנו תחזור העטרה ליושנה, אחרי שכל הספרדים בארצותם למקומותם לטשפחותם אינם נותנים רק לאחיהם הספרדים שבארץ ישראל, אם כן יותן כל ההכנסות של אחינו האשכנזים לק"ק אשכנזים שבארץ ישראל, ושלחנו שלוחים, מירושלם שלחנו את המפורסם המופ' מוהר"ש זלמן נר"ו, ומצפת המופלא המנוח מו"ה בנימין מלונדון, ושם פגעו את השד"ר מירושלם ומצפת של הספרדים, ויעמדו שני הצדדים האלו לדין ודת תורתינו הקדושה אצל הרבנים הגאונים דשם. והגאון דלונדון, והגאון דאמשטרדם, הם אשר עמדו לימינינו, ואחרי כל הצעת הטענות נעשה פשר דבר בין ק"ק הספרדים שבירושלם ובין כוללנו שבירושלם וצפת, שגם הספרדים זוכים בנדבות הארצות ההם אך שבצפת לא יטלו הספרדים אך שליש הטניע, ובירושלם יטלו החצי הטניע לפי חשבון האחד עשר חלק מחלקי הכ"ח המגיע לכל ארץ ישראל, כמבואר לקמן.

יא ואחר שינענו אנחנו מכוללנו, נתערבו "כולל החסידים", ושלחו המה שלוחם ויבא עד בראר. וישג אגרת להרוזנים ווילנא, ויעשו פשר גם עמהם למען השלום, אך חסידי וואלין דפה חזרו וערערו על הפשר, ושלחנו את המנוח מוה"ר ראש"ז שפירא לאמשטרדם, ושם עמד וטען דבריו כפי מכתבנו על הדין דינא, כי כמו שבמדינות ליטא רייסין וזאמוט, אינם לוקחים החסידים רק משלהם, ואנחנו לוקחים מאחינו אנשים פרושים כמונו, כן ראוי

להיות נם בארצות אשכנז אשר המה מהנוטים להולכי בדרך רבנו הנאון החכיד מווילנא שנדבותם יניע לכוללנו, והציע תשעה טענות ותביעות [ונדפסו שמה], ועלתה בידו שמוכרחים שני הצדדים לעמוד שני הצדדים לעמוד יבד"ת בארם צובה, לפני הרבנים דשם, להיותם הסמוכים יותר לארץ ישראל, ואינם נוגעים בדבר, והגביר ירידי ורחים נפשי הצדיק הפרקליט הגדול בעד ארץ ישראל, כבוד מו"ה צבי הירש לעהרן נ"י פקיד אה"ק, אשר תחילה עמד ליסין הספרדים, ובעזרת ה' על ידי מכתבים יקרים אשר כוננה ידי אליו, והודעתיו, ונם הוא דרש וחקר שהאמת כדברי, אז נעשה אהכ דבק מאח לכוללנו, כאשר אעתיק קצת מאנרותיו משנת תקצ"ב ואילך בדף ק', ונם הוא פקד על החסידים וראשיהם שבצפת שיגמרו על פי דת ופשר עמנו,וראיתי למען השלום,ובחרנו מאת כוללנו את הנאון הצדיק ר' חיים כהן רב דפינסק, ונם אני,והנאמן שלנו המנוח ר"ז הכהן ז"ל, ונסענו עם ראשי מסוני דצפת וטבריא, והרב הנדול החסיד מו"ה עמרם חסידא ז"ל, ונסענו לירושלם ת"ו, ושם נמרנו פשר דבר, כאשר כתב העתקת בדף... וכבר נסתלקו ועלו לעילא הרב מוהר"ם ז"ל, והרב ר"ז שפירא ז"ל, והנאון הר"ח כהן ז"ל ור' נ ם חסידא ז"ל.

[עיין תשובת חתם סופר ח' אור"ח סימן ר"ד, במכתבו להרה"צ רצ"ה לעהרן נידון צעקת לנימה של אשכנזים שצועקים דונו דינא כו', ובעירם ובמדינת ארץ ישראל ידם של נתבעים תקיפא, ונם רבים המה, ע"כ דינא הוא להוציאם חוצה למירן כו', אמנם לכוף על ידי טיקול כו', הנהו זוזי דעניא אוכל נפש ניחו, וא"א לעקלם כו', אכן העתיד לנבות מצוה על הנבאי שיגבה ארעתא דהכי שיהיו המעות מעוקלים וכו', ועיין שם עוד בתשובה סימן ר"ג לענין עזר בנין החורבה ששלחו שליח בשנת תקפ"כ, ועכבו הרצ"ה לעהרן ז"ל].

יב ואחר כך היה לנו יניעות רבות עדי נמרנו עם הספרדים במדינות איטליא שלא נתנו לנו חלק, ושלחנו שד"ר ופעלנו שיותן להאשכנזים דבפת עיה"ק שבירושלם, שליש מכל מדינות איטליא, כאשר מועתקים פשרי, ירושלם וצפת שנדפסו והועתקו לקמן דף... אחר כך היו לי יניעות רבות על מדינות אונגארין שגמרנו בפשר עם החסידים, ולא שמרו אותו וישאבו מעות המדינה ולא הניחו לשלוח לנו. ושלחתי אני ומטוני ירושלם מכוללנו את המופלג ויר"ש מו"ה צבי הירש מפה עיה"ק ונתתי לו אגרות יקרות, והנאון הצדיק הרב המפורסם כמוד מו"ה משה סופר האב"ד ור"מ בק"ק פרעסבורג יע"א והרבנים דעיטיה הכירו האמת, ונעשה לי ולכוללנו אוהב נאמן, ויחלק מדינתנו הנשמעים ונגררים לו, שיתנו על כוללנו, כאשר כן כתוב בפשר, שאם לא נתרצה יחד על

שר״ר אחד, אז מותר לכל כולל בפני עצמו לשלח שר״ר על כולל שלו[1].

ואחרי רבות היגיעות שיצאנו מתחת ידי ממשלת הספרדים הי״ו, על ידי מלחמתה של תורה, שהיה לי עמהם לבטל חק ירושתם כאשר יסרתי על זה תשובתי ״נחלה ומנוחה״[2], ויגעתי בארץ אשכנז, והסכימו לדברי כל גאוני הארץ, אחר זה הרהבתי לב טהור נברא רבא ודחילה, יקירא נשיאה דארעא קדישא, פקידא כנו צדיקיא, המפורסם כבוד מוהר״ר צבי הירש לעהרן מק״ק אמשטרדם, וכתבתי לו כל סבות רבות החובות דכוללנו בירושלם ובצפת, עד שריחם ונשתתק בצערנו וצעקי, ודברי נכנסו בלבבו המהור, כאשר יראה הרואה בדף.. מועתק אגרתו, וכל הנשלח לנו מעות גמילות חסד ונדבות והלואות בהכשר ה׳ למאה, ואותו ההכשר עצמו נתן על אה״ק, עם יתר.. הרשימות והמכתבים הכל מפורש יבא בפנקס, ואעתיק רשימה מכל סדרי החזכות וסילוקן, והמעות אשר שלח הנביר הנ״ל, וכן אשר הביא המנוח הצדיק הרב המפורסם מו״ה חיים ז״ל בהנאון מקארלין, אשר עוררתיהו שיסע לחוץ לארץ. וכן עשה והביא לפה בשנת תקצ״ג, ונפטר בעיה״ק, הכל יבא בפנקס הכולל, [שם טובא כי החובות שנשארו על ידי הרב ריי״ש טרם חרבן צפת היו מאתים וששים אלף גרוש, ועל ידי עקירת הישוב מעיר לעיר והוצאות קבורת הנהרגים נתוסף עוד ש״נ אלף גרוש, שהם אחד עשר אלף אדומים זהב, ובשנת תקצ״ח—תקצ״ט בהיות החלי רע ר״ל, קבלו ג׳ אלפים אדומים אשר אלף מהם הוציאו להוצאות החורבה, ובמשך הימים נשתלמו כל החובות ונותר עוד שני אלפים נדוש].

יג וחננו מעתיקים מפנקס ההוא סדר תקנות החלוקה בכוללים של פרושים אשר בהם נתיסד התחלת הישוב: פרי נדבות בני חו״ל נוסד על כ׳ סעיפים,להחזיק מעמד ישוב הארץ ומעמד התורה, ולכן היתה דרכי חלוקת הנדבה הזאת לפי מספר נפשותם לנולגלותם לפי ערך הכרכה הבאה מדי שנה, אולם כל זאת לאיש הלומד תורת ה׳ והוגה בה יומם ולילה,ואינו מתפרנס משום מלאכה אחרת,כי תורתו אומנתו, אך האיש אשר מלאכתו בידו אפילו תלמיד חכם, או שהוא איש פשוט לא יותן להם רק חצי החלוקה, משום שאף המה מקיימים ישוב הארץ, אך גם זאת רק בפרטים מיוחדים:

---

1) עי׳ בשו״ת חתם סופר חלק חו״מ סי׳ י״ב ובחלק יו״ד סימן רל״ג.

2) [קונטרס ״נחלה ומנוחה״ מוזכר בספרו של רי״ מ״שקלאוו פאת השלחן, בהלכות שביעית סימן כ״ב סעיף ס״ק, ולא נדפס. ומצאתי את גוף הקונטרס בבית הספרים הלאומי פה ירושלים, בכתב ידו של רבי ישראל, והוא ״מכתב מרבי ישראל להגאון מוואלאזין והגאונים מוילנא והגאון רבי עקיבא איגר ולכל גאוני אשכנז ופולין״, ושם חמר מענין לתולדות התקופה המדוברת עליה כאן. א. ר—ן].

א] שכל אחד ואחד מלומדי תורה מחויב לבא לבית המדרש, וללמוד שם כל היום.

ב] כל ליל ששי הסה מחויבים להקבץ יחד ולחלק את הלילה לשתי משמרות, המשמרה הראשונה תלמוד עד אחר חצי הלילה, והשניה עד אור הבקר.

ג] בבית המדרש בשעת התפלה אסור לדבר, ולעת הצורך יצא לחוץ וידבר, וכל העובר על זה יוקנס, גם אנשי המדרגה השניה מחויבים לכל הפחות להתאסף אגודות ולהקים חבורות, אשר יהיה להם חק ולא יעבור ללמוד בכנופיא הלכה ואגדה ודברי בבושים, ואחר שיעור הנ"ל מחויב כל אחד לומר שיעור תהלים ומעמדות, ולכל הפחות ישהה זאת שלש שעות אחר התפלה.

ד] בשבתות ויו"ט מחויבים להתאסף יחד בבית המדרש, וללמוד שם כפי השגת כל אחד, הן בקיץ והן בחורף.

יד ולענין הנשים של אלו: התאספו יחד ראשי מטוני כל הכוללים בטיכום עצה עבורם, וראו לבלי לתת לנשי הבעלי מלאכות והאנשים פשוטים וגרושות ואלמנות, רק חצי חלוקה.

כי דבר זה היה נוגע להצלת נפשות, שהיו כמה נשים רכות וחלושות, וכן חולות, אשר היו צריכים איזה שירות, והן לא רצו בשום אופן לעזרן, ולא להשתכר אצליהם, על כן עלה הדבר שלא יגיע אך החצי, למען ישתכרו המחצית השניה מעסק ידם, וכן הוקבע הדבר גם כן שאם תלכנה אותן הנשים לשרת לאנשי כולל אחר, שלא יגיעו להם שום חלוקה. ולענין יתר נפשות ביתו של אדם מתחשבים לפי ערך ראש הבית, ואם להאב ההוא מלאכתו בידו ובניו סמוכים על שלחנו, אף על פי שהם בתורה, היינו שלומדים אצל מלמד או בבית המדרש, לא יגיע עבורם רק חצי חלוקה. ואחד היה בעיה"ק, ר' שלמה בר' ישראל מווילנא 1), עוסק במלאכתו פתוחה תמות, ויגע הרבה בתיקון ישוב ארץ ישראל, והיה שם מהראשונים ברירת ירושלם, והובטח מאנשים נוחי נפש מיסדי הישוב לעזרו בענין החלוקה ושארי טעמים כמוסים, לכן התאספו הרבנים עבורו לדון בדבר החדש אתו לבד, דהיינו שיגיע בעבור בנו ר' יצחק ולזוגתו חלוקה שלמה, כל זמן שלא יצא בנו לאומנות, הועיל והוא משוקדי בית המדרש, ועוסק יומם ולילה בתורה ועבודה, אבל הוא עצמו וזוגתו לא קבלו אך חצי חלוקה, [בשנים האחרונות נשתנה הענין הזה, אשר כל משפחה ומשפחה

---

1)[היה נודע בשם ר' שלמה פח וכן בנו ר' יצחק פח, וביד הרב י"ל פישמאן נמצא קובץ של עשרות מכתבים מתקופת מאמרנו שנזכרו בהם פעולותיו הכבירות של ר' שלמה פ"ח לטובת יסוד ה'ישוב הישן'. א. ר—ן]

תקח בעד הילדים הקטנים כמו בעד הגדולים, ואין הבדל בזה בין תלמיד חכם לאנשים פשוטים, רק שנותנים דמי קדימה לפי מצב ראש המשפחה בתורה ויחוס, כאשר נבאי ארץ ישראל טוריעים להגבאי הראשי שבחוץ לארץ את סכום הקדימה שראוי לקבוע למענו, וכן קבעו שאין רשות לתת מטעות הכולל להנוסע שלש שנים הראשונות [נסיעתו כי אם לתיתמספורסם].

שארי התקנות שקבעו בזמן טומד הישוב שבאו לידינו, הם: ששום אחד לא יתפרד מחבורה, ומוכרח לקבוע מקומו יחד עם אחיו בישיבותיהם ובית מדרשם ובאם יתפרד מהחבילה בלי רשיון הגבאים, הן בחברון או בטבריא או אפילו לירושלם כשהוא מכולל צפת, וכן להיפוך, וכל שכן ליתר ערי ישראל, מלבד כי יפסיד את חלקו ויוקנם הרבה עוד הוא מכלל הפורש מן הצבור, כו'.

עוד עלה במוסכם כל הגדולים מיסדי הישוב: שבאם יזדמן איזה שמחה למזל טוב ברית מילה או חתונה, אסור לבעל השמחה לקבץ על יותר ממנין, לבד קרובים ושושבינין, ועל הברית לבד המוהלים ובעל הברית, ונעשה חד"א[1]) וכו' על כל הבאים שלא ילכו בלי קריאת השמש.

שארי תקנות שנעשה ביניהם ובין הספרדים ובין כוללות הפרושים והחסידים לא הזכרנו, כי עתה נשתנו הרבה התקנות האלו.

[הערה: האנשים המצוינים האלו באו הארץ הראשונים העולים עם כבוד החסיד ר' מנחם מנדל משקלאב היו מופלאים ומצוינים בקרב ישראל, כי לא חסו על כל מחמדי עינם, ועזבו בארץ מלדתם את קרוביהם ומשפחותיהם והסתכנו בעצמם במרחק הדרך הרב לשבע נדודים בים וביבשה, ולא נמלטו מחומסים ושודדים. כי הבתם אל ארץ הרת אבותינו גברה על כל פגעי זמנם, ורשפי אהבתם לתורה ועבודה בטהרת הנפש, השכיחו מהם את כל מאויי חמדת הגוף, ועוד היום נזכיר את העולים ההם ביראת הכבוד למעלת נפשם הנשאה, וביחוד מי שהיו מעשרה הראשונים שחרפו נפשם לעלות אל הקדש, ונציין בהם שמות האנשים ההם, אשר מצאנו זכרם בפנקס הנ"ל:

הגאון ר' חיים ב"ר טוביא הכהן הרב דפאקראי, הגאון ר' מנחם מנדל ב"ר ב"צ, ר' אברהם ברוך ב"ר מרדכי, ר' יעקב קאפל בהרב בנימין ז"ל, ר' משה ב"ר מאיר, ר' סעדיה במו"ה נתן נטע ז"ל, ר' יהושע העשיל בעל ספר מצמיח ישועה, ר' יצחק ב"ר הירש שפירא, ר' משה זאב בה"ר אהרן בלאך, ר' הלל ב"ר שמואל כ"ץ, ר' יוסף ב"ר יוסף ברוך בענדיט, כל אלה תתומים כסדר הזה ביום ד' כסליו תקע"ג על הקנין שניתן להישיש ר' יוסף יעקבקא פריינקיל ב"ר אשר אנשיל מברעסלוי.

1) חתירא דאיסורא.

ואלו הם החתומים על מנויי הגבאים, ר' ישראל פאת השלחן, ור' צבי חירש כ"ץ, ור' משה ב"ר יוסף, בשנת תקע"ה ליצירה כנז"ל: ר' יצחק ב"ר צבי, ר' יהורה ירל ב"ר יוסף, ר' יהורה ליב ברוידא. ר' אליהו ב"ר משה, ר' דוד ב"ר יחיאל צייטלין, ר' נתן נטע בטו"ה סעדיה, ר' זלמן ליב ב"ר וואלף, ר' משה ב"ר יצחק צייטלין, ר' בניטין בטוהרמ"ז, ר' יהודא לייב ב"ר יעקב. ויחכרו עוד מעט מהעולים הראשונים בדבריגו להלן.

ואלו המה השלוחים שהשתדלו בישוב הארץ, כפי מה שמצאתי בפנקס הנ"ל וז"ל:

מן שנת תקע"ה עד שנת תקצ"ב ועד בכלל, יש שבעה עשר שנה, ומווילנא לא נשלחו התרומות רק על ט"ז שנה, ושנתים נבלעו ונחסרו מסבות המלחמות, בשנת תקע"ה באו השלוחים הראשונים, והביאו לירושלם תרומות נדבותיהם, [כי בימים האלו לא היה אפשר בענין אחר, רק לשלוח איש עתי מדי שנה בשנה], ר' יחיאל ור' נחום ור' יצחק ז"ל, אחר כך בשנת תקע"ז באו הרב ר' שמואל הרב מעיר קמון, והמופלג ר' יצחק מקאוונא. שלישית על ידי השד"ר ר' אליהו בייאלישטאקער, ור' זלמן כהן. רביעית על ידי ר' זלמן שפירא על ידי פוליסא כנז"ל. חמשית על ידי ר' זלמן בעצמו שבא עם הר"מ נעצי"ל והגבירה בלומא טמינסק. ששית על ידי ר' שמואל הוראדנר ור"ז קלעצקיר. שביעית על ידי ר' יצחק ז"ל, ור' נטע בההסיד ר' מ"ם ור' נטע בה"ר ר' סעדיה. שמינית על ידי השד"ר ר' זלמן צורף, בשובו מאשכנז דרך ווילנא. תשיעית על ידי הצדיק ר' טוביה ור"ש פ"ח מירושלם. עשירית על ידי השד"ר ר' בצלאל הכהן, והמנוח המפורסם ר' יודיל מווילנא. יא, על ידי השד"ר המופלג ר' הירש פרוש שבא עם הגאון דפינסק, מקושטא דרך יבשה. י"ב, על ידי המנוח ר' זלמן שפירא ור"ז כהן, בבואם דרך יבשה מקושטא. יג, על ידי ר' נטע ב"ר סעדיה ורצ"ה הזרחי י"ד, דרך בראדי וטריעסטי ואלכסנדרי, והביאם משולחנו ר' יהושע גליקעם. ט"ו. על ידי שלוח חתני מו"ה ישעיה1), ששלח ע"י ר' זלמן הירץ וגיסו מקושטא.

דרכי חלוקת ד' האלצות הנהוג אצל הספרדים מני אז היתה על כ"ח חלקים היינו בדרך זה: 11 חלקים נטלו הספרדים גרי עיה"ק ירושלם,7 חלקים גרי צפת, 6 חברון, 4 מבריא, ס"ה כ"ח. וכשנעשה פשר לענין נדבות אשכנז והאלאנד וכו', מה שמניעים מיחודים האשכנזים בעדם היה פשר בין הספרדים ובין האשכנזים הפרושים. שמן אחד עשר חלק ששולחים לירושלם יחלוקו למחצה, ומשאר חי"ז חלקים ששולחים לשאר העיורות יניעו הספרדים שליש ושני שלישים יגיעו האשכנזים, ואחר כך נתפשרו הפרושים עם החסידים בדרך זה, שמן החמש

1) נזכר לעיל רבי ישעיה ברדקי חתן ר' ישראל בעל פאת השלחן.

ומחצה שמניע לאשכנזים בירושלם, יגיעו הפרושים 4½ חלק, וחלק אחד יותן לחסידים, כי מעטים היו החסידים שדרו בעיה"ק; וטן שני שלישים שמניעים האשכנזים ביתר העיירות שהם י"א וב' שלישי חלק, יותן להפרושים דצפת 2 חלקים.לכולל חב"ד 1 חלק, $7^2/_3$ חלקים לכוללי חסידים [שארי פרטים המוכאים שם, מה שהיו בין הספרדים והאשכנזים ובין הפרושים והחסידים, לא העתקנו בזה].

[ככה התנהגה העדה הקטנה הזאת עדת הפרושים אשר נתחלקה קצתה לדור בירושלם עיה"ק, ותבא שם בלוית הגאון החסיד ר' מנחם מענדל זלה"ה וקצתה נשארה תחת הנהלת הגאון ר' ישראל בעיה"ק צפת, אך לאחרונה אחרי הביזה בשנת תקצ"ד והחרבן והרעש שהיה בצפת בשנת תקצ"ז, עזבו עם ה' יתר השריד את מקומם בצפת, ויבאו כמעט כלם לדור בעיה"ק ירושלם1].

טן2) ובחתימת הפרק הזה נעיר בכלל על מצב עיה"ק בעת ההיא, ומה שסבלו שם אחינו בני ישראל האשכנזים הפרושים ביחוד בל' שנה האחרונות3). היהודי היה כהפקר עם כל רכושו, מקיר העיר מחוץ לחומה היו שודדי ערכים, וגם בעיר עצמה היה כל אחד מוכרח לסנור הדלתות תיכף בערב. ולבד כל המסים המוטלים על ראש כל איש היה פחד החומסים והגנבים גדולה מאד, כי היו לפעמים פותחים חמרתפים ואסמי האוכל, ועיני הבעלים היו רואות ולא היה לאל ידם להציל, כי יראו לבל יעלילו עליהם כי הוציאו שם רע או גדפו את מאמיני האיסלם. שופטי העיר לא היו מקבלים עדות זולתי מהמושלמים, וכה היה משפטם כל הימים. כשהיה למושלמים איזה מחורה שלא היו יכולים להפטר ממנה, היו מניחים אותם בבית שכניהם היהודים, ואחרי כן חזרו ותבעו המעות בע"כ, וכן נהגו אחריהם השאקיים [דולי המים] מסילוואן4) שהיו רגילים להכיא המים העירה על חמוריהם, ט"ו פעם בכל יום, וכשאירע להם שלא מכרו כל כך, שהבעל בתים לא היו נצרכים למימיהם או שלא היו לו כלים מוכנים להריק המים לתוכם היו שופכים המים על החצר וגובים ממנו אחר כך.ככה היו רצוצי משפט כל הימים, וגדוליהם ושופטיהם עוד הוסיפו חמס ושוד ככל העולה על רוחם, ויותר מכל נגעה רעתם על בן אירופי הבלתי רגיל בלשונם ולא מכיר נמוסיהם, כי הסכנה

---

1) [כאן מספר הרא"ל פרומקין את "מעשה הבזה" בשנת תקצ"ד, והרעש של שנת תקצ"ז בצפת, ומפני שלא חדש בזה כלום מטקומות אחרים זולת הידועים לרבים, לא העתקנו דבריו על זה כאשם שייכים לתולדות חכמי ירושלם א. ר—ן].

2) [מכאן ולהלן, הדברים של הרא"ל פרומקין עצמו. והם, כפי שהעיר בסוף המאמר "לקוטים מפי זקני עה"ק, וביחוד מפי הרב הישיש ר' אריה נאמן זי"ע. א. ר—ן].

3) [של המאה הששית]) כפ שילוח.

רחפה כל רגע על ראשו, והגאון ר' מנחם מענדל ז"ל, בבואו בעיה"ק בשנת תקע"ו ליצירה (וכן כל הבאים בעת הזאת), הוכרח להתחפש בשמלות הספרדים, ויהי כודר במועדו בחדר קטן אשר אצלו למענו חכמי ורבני הספרדים ז"ל, ומתחלה בבואו שם התפלל בבית הכנסת "בית אל", ביחד עם הספרדים, כי לא היה עמו מנין שלם שיתפלל עמם כפי מנהגו, שם ראהו הגאון הר"מ סוזין ז"ל, ויכר את ערכו הרם, ויהי לו אוהב דבק מאח, ויכבדהו וינשאהו. אחרי הימים באו מצפת אנשים אחדים מהאשכנזים, אבל עדיין לא היו כמנין שלם, ושכרו אחד מאנשי הספרדים לצרפו למנין עשרה, וזכה במנת חלוקה כאשכנזי אשר קבל הפרס ההוא עד יום מותו, ולפעמים הוכרחו לצרף קטן וספר בידו להשלים להם למנין עשרה.

בן בשנת התק"ף ליצירה נשמע דבר מלכות מקושטאנטינה שכל חוב שעבר עליו יותר מארבעים שנה אשר לא נפרע מהבעלים הוא בטל בהחלט וזה היה לאשכנזים תשועה ומקור נפתח שיוכלו להאחז בעיה"ק, ויועדו יחד וישלחו את הרב ר' יצחק ברוך מקאוונא והרב ר' שלמה זלמן שפירא תלמידו של הגאון החסיד ר"ח מוואלאזין לקושטאנטינה, ויביאו משם את מאמר המלך, כתוב וחתום מהטושאלים הגדול שר המשפטים אשר להוד מלכותו השלטן, אל ידי מושלי ושרי עיה"ק, שמעתה אין שום תביעה ודין ומשפט עוד להישמעאלים על חובות הישנים אשר הם נושים ביחודים האשכנזים הראשונים אשר גרו בירושלם בזמן הריסת הישוב, וכל החובות שיש להם על המנוח ר' יעקב אשכנזי, כלם בטלים ומבוטלים.1)

אולם הישמעאלים כשמעם חק דבר המלכות הלזה, שבו והחזיקו בכל החנויות אשר בדיר אל אשכנז שהחזיקו בם בימים הראשונים ויאחזו בהם עתה לבעבור יהיה להם נכיון על החובות האלו העתיקות הראשונות אשר הורישום אבותיהם, אכן הרב הגדול הר"מ סוזין גילה את אזן מוהרט"ם ז"ל, כי אין כל צדקה להישמעאלים על פי חק נמוסם להחזיק ולהתאחז בבתי דיר המוקדש לבית מדרש ותפלה, ועורר אותו במאוד לבל ישקוט בדבר, ויקומו האפרתים הנכבדים הנז': הראש"ז שפירא ור' יצחק והגאון הרמ"ם ז"ל, והתנדבו מהונם להלוות לפדיון הבית הקדוש ההוא, ולהוציאו מידי הישמעאלים, וישלחו שלוחים לעיר קושטא, ויביאו פקודה מיד השופט הראשי אל הקאדי אשר בעיה"ק ואל הבאשא לחפש אחר ענין הדיר ההוא בפנקסאות העתיקות בעיה"ק.

וחשתדלו ונמרו גם עם המופתי ועם הקאדי והבאשא ושארי גדולי המשפטים, ויבוקש הדבר וימצא מפורש שהחורבה היא מולק האשכנזים, מיום

1) [עיין לעיל חלק שני פרק ה' סימן ט'. א. ר"ן].

כבישת הישמעאלים את העיר הקדושה מידי הנוצרים, ויתנו פירמאן [החלטה] על כל הדברים האלו. וזה העתק הפירמאן שהשיגו בשנת תקפ"ד, ונכתב בשנת 1240 וג' ימים לחדש מוחארים למספר הישמעאלים, וזה לשונו: "במושב המשפט אשר נכתב באר היטב על ידי ארוננו השר ראש שופטי הישמעאלים, הנכבר מכל העם כרצונו הטוב, הנכתב ברחמנותו הגדולה הנקרא סיד אל קאדי בעיה"ק ירושלם, מאמר השופט הי"ו, הנה עבר מאמר השופטים הנהולים שחפשו בדרישה וחקירה מהקאדי הנכבר שופט האמת הנמצא בכת"י הטהור, בא באותו היום במקום טושב המשפט הנקרא מחכמאה החכם מנדיל וואקיל1) מק"ק אשכנזים בעיה"ק ירושלם, ובקש מהקאדי השופט הנ"ל החתום למעלה ודרש ממנו לדעת ולעמוד על האמת, תזכן הדבר מהחצר הנקרא דיר אל אשכנז, העומד בעיה"ק ירושלם, אשר נחרב והולך מיום ליום רובו ככולו, ובכן דרש וחקר הקאדי השופט האמת אשר הממשלה בידו על הדבר הנזכר לעיל מהאנשים הידועים להם בסוד וניווי, ונתברר לו בבירור גמור להודיע לכל ולתת לו בכתב מרצונו הטוב כל מה שנתברר לו, אשר הדיר הנזכר אשר הוא ברחוב היהודים, והנה הוא נחרב, ואין בו שום תועלת, וכעת הוא מולך כולל היהודים האשכנזים, והנה היא באתה ברשותם, וכבר היו דרים בו מימות הקדמונים, ומחמת שעלו עול החובות על צוארם, הוכרחו לברוח מאלו המקומות מזה זמן יותר משמנים שנה, ונשאר הדיר הנזכר בלי דיורים, וזה גרם החרבן. וכעת ידוע ומפורסם בין הגדולים והקטנים בשם "דיר אשכנז" ואחוזה שלהם שהיה בידם וברשותם מזמן קדמון, וכעת הוא חרב ושמם מכלי שום תועלת והנאה, ובכן בקש החכם הנ"ל שיתנו בידו כתב ראיה לעת הצורך, ע"כ כתבנו וחתמנו בחודש מוחארם שנת ארבעים ומאתים ואלף כתב הצעיר הקדום". ובמ"ה הוציאו על הדבר הזה שבעת אלפים ושלש מאות ואחד עשר גרוש, וישלחו את הישמעאלים משם, ותהי להם לאחוזת נחלה.

ין במשך השנים האלו אחר שנת התקפ"ד נשתנו סדרי הממשלה בארה"ק כי השר מחמד עלי פאשא מרד במלכו בשולטאן מחמוד אשר בקושטא בש' תקצ"ב, וימלוך לבדו ככל ארץ מצרים וסוריא וארץ ישראל וכל הערב עד נהר פרת, והוא אשר החל להתנהג באורח משפט ומישרים, ושבר מלתעות עול השר הצורר עבד אללא פאשא בעכו אשר הרג את השר פרחי והצר ליהודים, וישלח עליו את בנו אברהם פאשה והוליכו בשביה מצריטה, והשכית גם את מלחמת הפלאחין, והטרד הגדול שהיה עליו בשנת תקצ"ד, והעניש קשה את כל המתקוממים והשוללים, עד ששם איברהים היה לפחד ולטורא גם להבדווים היותר

1) בא כחם ומנהלם.

פראים, והנהיג את ארצו בדרך משפט וצדקה, וכרת ברית עם טושלי אירופי וקונסולי מדינותיהם, שהם יעמדו בפרץ לנתיני ממשלתם ושאין עוד רשות לשופטי האיסלאם לדון כן מדינה אחרת רק ע"י קאנסול מדינתו בלבד.

וכאשר לא עצרו הרבנים כח לבנות הנהרסות על מקום דיר אל אשכנז עד אשר נשתנו כל סדרי הממשלה, הסכימו כלם בשנת תקצ"ו לבקש רשיון מלך מצרים על הדבר ההוא, ויער ה' את רוח הרב ר' אברהם ש"ז צורף מקידאן, לרדת מצריטה, וקונסולי אוסטריא ורוסיא ודברו על לב מלך מצרים להטיב עם היהודים האשכנזים ולתת להם הרשיון לבנות הנהרסות, ובכח התעורה שהשיג אז בפירמאן השני 1) הצליח להתפשר עם הנושים ולהוציא הנחלה מידם, וביו"ט לחדש אלול התקצ"ו עלו בעצם היום לפנות אבניה ולנקותה מערמת עפרה, ואז נבנה הבית הכנסת הנדול "מנחם ציון" לתורה ותפלה, ונעשה שם בית ועד לחכמים ובד"ץ, ובנו עליו גם עזרת נשים ובית טבילה, וברוח שבט שנת תקצ"ז הכניסו בה את ספרי התורות בשמחת נפש בהודות והלל לה' אשר שמחם מעט, אחרי היגון הגדול והתוגה שהגיע להם בחרבן ערי הגליל. ובח' אייר שנת התקצ"ז שלחו את הרב ר' אהרן זעליג אשכנזי לטרוח בדבר בנין בית הכנסת ושארי בנינים שהיה בחפצם להציב על מקום החורבה הנז', ולאסוף נדבות עליהם, ואז נשלחו גם ר' צבי הירש והרב ר' נטע בהגאון ר' מעדיה, ועל ידם החזיק הגאון ר' דוד מילדולא הרב הפורטוגעזי אשר בק"ק לונדון, והנאון ר' אלחנן ראזענשטיין האבד"ק ברלין, עם תעורת השר הצדיק ר"מ מונטיפיורי, שבעיניו ראה בהיותו בשנת תקצ"ט בירושלם כי כנים הדברים, ובשנת תרי"ד עלתה בידם ע"י גבאי עיה"ק ר' אדוי' כ"ר ירחמיאל חתנו של רש"ז שפירא, ור' מרדכי בהרב ר"ז צורף ויבנו את הביהמ"ד החדש שערי ציון, ועשרה בתים לתורה וישיבות, ובית הכנסת אורחים, ז' בורזת ומרתפים, שני בתי טבילה, ועוד עשרה בתים, ואחד עשר חנויות לצד רחוב היהודים, אך עם כל יגיעתם לא צלחה בידם עוד להשיג רשיון על בנין בית הכנסת הגדול, כי בטלוך הסולטאן עבדול מאג'יד בשנת התר"ך ליצירה נשתנו עוד סדרי הממשלה ונלחמו חילו הגדול עם צבא חיל מלך אנגליטיורא, ויצורו על מבצר עכו ולכדוה בשנת תרי"א ליצירה וכל חיל אבראהים פאשא נפוצו וישובו כל מדינות אח"ק וסוריא תחת ידי ממשלת התונר כבראשונה, ולא נשאר תחת ידי מלך מצרים רק ארץ מצריץ

1) [הפירמאן הזה נתפרסם בשתי תעודות חשובות משנת תקצ"ב בזכרון לחובבים הראשונים" לר"פ גראייבסקי חוברת יוד צד 4—10. א. ר—ן].

ומדינות אפריקה וכוש ונוביה, וכל יגיעתם להגיע רשיון על בנין בית הכנסת היה לשוא כי לא הניעוהו טהוד מלכותו אשר בקושטא, אולם בשנת תרט"ו עבר בדרך מקרה שר בריטאני אחד, לורד נאפיור ממדינת אנגליא, אשר נעתר לבקשת הרב ר' אריה בינם ז"ל לחול המועד סוכות לבקר את בתי המדרשות, וישא עיניו על המקום החרב הזה, ובהודע לו כי לא יעצור כח להשיג רשיון מאת השולטאן יר"ה על בנין בית הכנסת, רשם זאת בפנקסו לבקש זאת בשם ממשלת אנגליא, ונתגלגל זכות ע"י זכאי שנתן הרשיון הזה להשר הצדיק מונטיפיורי בדרך עברו לאה"ק, ובעשר שנים בטרם בא עת בית ה' ההוא להבנות היתה יד ה' אל הגביר ר' יחזקאל ראובן לנדור על הבית ההוא שלשת אלפים וארבע מאות אדומים זהב, ויצו על זה לבניו הגבירים ר' משה ור' ששון מבאגדאד, למלאות דברי צואתו לבנות את בית אלקים, ובבוא האדריכל מטעם השלטן לחזק את ברקי הר הבית, נעתר לבקשת הרב ר' אריה הנ"ל, ופקד על עושי המלאכה לבנותו לפי התמונה שהראה אותם, ונגמר הבנין המפואר הזה בשנת תרכ"ד ליצירה1), [לקוטי ענינים אלה מפי סופרי זקני עיה"ק, וביחוד מפי חרב הישיש ר' אריה הנ"ל].

---

1) [עיין במאמר "יובל בית הכנסת בית יעקב" שנתפרסם בלוח אי"י לונץ שנה כ', שמספר שם באריכות את כל פרשת העבור על בנין ביהכ"נ הגדול, ושם העתק הסירמאן שניתן לבנין ביהכ"נ הגדול. א. ר—ן].

פרק חמישי

חכמי האשכנזים [בירושלם ובצפת] מיסדי הישוב האחרון במחצית השניה של המאה הששית.

א הנאון החסיד מתלמידי הגר"א ז"ל, ר' **מנחם מענדיל** בהרב ר' ברוך בעזדיטש, שהיה מגיד משרים בק"ק האלוסק ונעשוויז, בן הרב הצדיק מו"ה שמחה בונם מפיחאוויטש, בן הרב הצדיק הגאון הגדול המפורסם מו"ה זאב וואלף האבד"ק טינסק וכל הגליל, שהיה בן הצדיק הנאון הגדול החסיד המפורסם מו"ה יהודא ידיל אבד"ק קאוולי, בעל המחבר ספר "קול יהודא", כו'. ויחוסו עולה מעלה מעלה עד רבינו הקדוש, [לשון הגאון החסיד רמ"מ בספרו כתב יד "שער הצמצום" שתחת ידי]. הוא האחד המיוחד יסוד חישוב החדש להאשכנזים אשר בעיה"ק ירושלם, וכבר דברנו מענינו בפרק הקודם, ובפרק הזה נביא יתר מעשיו ופעולותיו הקדושות שעלו בחלקו בחלד ביתי חייו, ובחרנו להעתיק מכתיבת ידו עצמו, כפי המובא בספר הנזכר, וז"ל: "דע כי באמת בער אנכי מאיש וגו', ומה אדם ותדעהו, אך את שפלותי ועניי ראה אלקים, והביאני לבית אדמו"ר הגאון החסיד רבן של כל בני הגולה מוהר"נא כה"ר, והי נתן לי חן בעיניו ושמשתי אותו בכל כחי, וכל אלו השתי שנים פחות שליש שהייתי אצלו לא זזתי ממנו, ואחזתיו ולא ארפנו, ולא משתי מתוך אהלו יומם ולילה, כאשר הלך הלכתי, ובאשר ילין לנתי, ולא זזה ידי מתוך ידו כלל וכלל, ופתח הוא לי מפתח החכמה, ואמר לי כמה דברים פתחים יקרים, גם מה שאמר לפני לאחרים, שמעה אזני ותבן, ובניתי על זה בנינים גדולים ועמוקים, והן הן שעמדו לי, וזכותו וזכות אבותי הצדיקים הישרים, חזקות עמו ישראל, עמדו לי להביאני ארץ הקדושה, ולקבוע דירתי בעיה"ק צפת תוב"ב, וקבעתי שמה בעזרת ה' בתי מדרשות לתורה ולתפלה מלאים ספרים. ויקטן זאת בעיניו, והביאני לירושלם עיר קדש אלוקינו, וגם שם היו הקב"ה ויראיו הן הן רוזני גבאי כו' בעזרי, וקבעתי בעז"ה בית"מ וביהכ"נ לתורה ולתפלה, ועתה עזרני ה' להוציא את החרבה שבירושלם שחיה של אחינו האשכנזים מימי קדם יותר ממאה שנה בית הכנסת בתוכה ונהפכה לזרים ולנכרים, ונעשה חרבה ושוממה, וע"ה ברוב רחמיו וחסדיו הוצאתי מידם, ואמרתי זהו שאמרו חז"ל: כל הנהנה מסעודת חתן וכו', ואם משמחו זוכה לתורה, רנב"י אמר: כאלו בנה אחת מחרבת ירושלם, על כן בנין ירושלם הוא יותר, דאם לא כן מאי מוסיף, על כן אמרתי להדפיס ספר זה, חגם שמתחילה לא היה ברצוני להדפיסו, בשביל כמה טעמים, אבל כיון שאני עושה זה בשביל לבנות

חורבת ירושלם, זכות זה יהיה מגין עלי כו', ויזכני לבנות הבית הבנסת, שהוא בית המקדש מעט בעיר קדוש אלקינו, כ"ד השפל", כו',

הגאון הנז' חבה יתרה נודעת לו מאת רבנו אליהו, שמלבר הספתחות שמסר לו בנגזי הנגלות והנסתרות, למד אתו משניות של סדר טהרות כלו, [מובא בספר תקלין חדתין מה ששמע מפי הרמב"ם ז"ל, שבזמן שקבלו ממנו פירושו על הסדר הנזכר לא חדש הגר"א ז"ל שום שיטה ופירוש מדעתו בסדר ההוא והחליט אותו, בטרם שידע הפנים בכל מקום לפי הסור], הבאור הנפלא ההוא ידוע ללומדי משנה שמאיר בכל מקום את עיני ההוגה בו, ואזן מלים הבחן שהן הן הדברים לאמתו ש"ת כמשה מפי הגבורה, ולמד אתו גם פסוקי משלי בבאורו ואמריו החוצבים שלהבות הקדושה והיראה, ורזי הנסתרות הנמצאות בספר ההוא היו נקראים אליו מפי רבו הקדוש וחוא היה כותבם אז על הספר, ובכמה פעמים באו סתומים, ופרשם הרמב"ם ז"ל ושם עליהם ציונים, ואיזה מהם אמרם הרמ"ם ז"ל לפני מורו רבנו ז"ל, ונענע לו בראשו, ושמע מפה קדשו מפורש, שלא אמר בשום פסוק הפשט, בטרם שידע גם כן הסוד שהלביש בפסוק ההוא. וזכה עינו של הרמ"ם ז"ל להיות על שלחנו בחג הפסח, וראה את הסדר בליל החג ההוא וכל הנהגתו, ושמע חדושי תורתו, והוא פירוש ההגדה של הגר"א ז"ל, שהדפיסו הרמ"ם ז"ל אחר כך.

אחרי מותו של רבנו הגר"א ז"ל עטם הגאון הרמ"ם ז"ל עליו את העבודה הגדולה לסדר דברי רבנו הגר"א בעזרת שארי תלמידיו ובניו הגאונים, והוא היה הראשון שעסק בהדפסת ספרי הגר"א ז"ל, ולראשונה ראה להדפיס פירושו על משלי, והדפיסו בעיר שקלאב בשנת תקנ"ח, כי כן צוה מורו הקדוש זללה"ה להדפיסו לראשונה, כי כלו מלא יראה, וראשית חכמה יראת ה', ונתקיימה מחשבתו. בשנת תקס"א נדפס שם בשקלאב על ידו של הרמ"ם הגהות הגר"א ז"ל, על ספר סדר עולם רבא וסדר עולם זוטא, ובשנת תקס"ב יצא לאור על ידו ועל ידי בניו הרבנים צורת הארץ ותבנית הבית מהגר"א ז"ל. בשנת תקס"ג החל הגאון הרמ"ם ובני הגר"א ז"ל להדפיס באורו הגדול על שו"ע או"ח, והגאון בעל פאת השלחן סדר אותו, [וכתוב בספר עליות אליהו בשם דודי מרן חגאון ר' אליהו ראנאלויר האבד"ק קאליש, שהרבנים הנזכרים בראותם קצור לשונו של רבנו הגר"א ז"ל אשר לא רבים יחכמו להבינו, בקשו את הגאון ר' מנחם אליעזר בן הגאון בעל עטרת ראש שיפרש את דבריו, והוא בחריפותו העמוק הרחיב בפירוש דבריו עד אשר ארכו הדברים למאד, כי על כל קוץ וקוץ למד ממנו תלי תלים של הלכות,—ובשה"ג החדש מיחס להגאון הזה "מאמר סתום" על הלכות שבת—והעידו עליו כי גם טיפת דיו אחת לא שפך לבטלה, ולכן חדלו מלהדפיסם] בשנת תקס"ד נדפס שם על ידי

הרמ"ם באורו על מסכת אבות, והנהותיו על מסכתות קטנות אבות דר"נ מס' סופרים, שמחות, כו', [מובא בהקדמת ספר פאת השלחן1), כי המסכתות קטנות למר עם תלמידו הנאון ר' סעדיה, ור"ם כתב כל ההנהות שהניח הנר"א ז"ל. [בשנת תקס"ה הדפיס הרמ"ם ז"ל בהוראנא את ההגדה של פסח, והוסיף שם מנהגי הנר"א בסדר של פסח, [הספר הזה אינו כי"ק של הנר"א, רק מה ששמע מפיו הקדוש, כתבן הרמ"ם אח"כ על הספר] בשנת תקס"ו הוציא לאור שם בק"ק הוראדנא פירוש הנאון ז"ל על ס' יצירה, וחלק יו"ד בפירושיו ובאוריו שסדר הרי"ש ז"ל והרמ"ם ז"ל הוסיף להגיהן, ורמז כל פעם את ה"צריך עיון" שנשאר לו ברבריו.

בשנת תקס"ח עשה הנאון רמ"ם ז"ל את נסיעותו לארץ הקדושה כמשנז"ל, בהיותו באה"ק עם כל טרחתו ויגיעתו להקים בוסדות הישוב של אחינו, [ולולא הוא, שהיה שליח ההשגחה העליונה להרים קרן אחינו באה"ק לא היתה עד היום מדרך כף רגל לאחינו האשכנזים בעיה"ק, ספני הצרות והיסורים שסבלו על ידי הישמעאלים כנז"ל], ועכ"ז לא פנה לבו רגע מהוה"ק, ויחל לסדר את חדושיו וספרי עשתונותיו בחבוריו הקדושים בנגלות ונסתרות, וחבר עשרה ספרים בחכמת האמת, כמובא בספר פאת השלחן, ובעוה"ר לא יצאו לאור עולם, ורובם אבלתם שיני העת, ועלו בתהו ויאבדו, והמעט הנותר עמוקים מאד, וקשים להבינם, כי דרכו היה לקצר כדרך רבו הגאון ז"ל2).

החבורים אשר זכיתי לקנותם והמה מכתב ידו הקדוש הם:

א] פירוש על הזהר ועל תמונת האותיות, אשר כתבו בעיה"ק צפת 3).

ב] פירוש על אדרא רבא ואדרא זוטא, השלימו בעיר הוראנא בט' מרחשון תקס"ה, ומזכיר מסנו בספרו שער הציפצום, וז"ל: "אם היו אלו הדברים ישרים בעיני אלקים ועמו הצדיקים והישרים, יודיעו נא דבריהם חפצים לדעתו בתורתו האד"ר זוטא ודברים היקרים במאמרי זהר הקשים, ופירוש

---

1) [וכן כתב הרמ"ם עצמו, בהקדמתו ל"מסכת אבות" עם פירוש הגר"א שהוציא הוא לאור. א. ר—ן].

2) ובכתבי קדשו אמר: כמה דברים הוצרכתי להסתיר ולדבר בדרך רמז, כי אסור לגלות אפילו מעה לאוזן כו', וכל מי שירצה להבין ויעמיק בזה, יבקש מהחונן הדעת לחון אותו ולדעת, או כשיתן לו ה' חיים ויודיע במכתבו כו', אבאר לו קצת. אך דפוס הוא כמו שדורש ברבים, כו'.

3) [ביד הרב המקובל נפתלי הירץ הלוי אב"ד יפו זצ"ל, היה נמצא כת"י של הרמ"ם באורו על הזהר. הערת הגרי"ם חרל"פ שליט"א].

על ברית מנוחה, כי ת"ל יתב' חנני ה' לעשות פירוש על כל הנז' בטוב ונעים למתחילים, והמשכילים יבינו"1).

ג] ספר "רזא דמהימנותא" נמטריאות, דרושים וענינים.

ד] ספר "הצמצום" שנז"ל, שהיה ברצונו להדפיסו ולהקדישו לצורך בנין החורבה, אולם מחשבתו הק' לא יצאה להפועל.

ה] ספר גדול וקדוש דרושים בזוה"ק וכתבי האריז"ל אורות גנוזות גדול בכמות ואיכות, ויהי רצון שאזכה ללמדם ולהפיצם בישראל. בהדושים האלו מובא כל פעם: "רזה ננלה לי מן השמים", ולפעמים נזכר: דבר זה ננלה לי ממורי הגאון ז"ל, והיודעים יאמרו ע"פ הכתבים הנ"ל: שנגלה אליו נשמת מורו הגאון, פעם אחת בהתמרמרו בבכי אצל כותל המערבי, ופעם א' אצל קבורת רחל אמנו ע"ה, ופ"א בעמדו בתפלה על הר חזיתים על המקום אשר הכין לו בחייו למנוחת עולמים, ראהו כבאספקלריה מאירה, ונדמה לו שאמר פירוש אחר, ושאין הענין כפי מה שחשב הרמ"מ מקודם. ובאוצר הספרים שלי נמצאת עלה אחת מכתב יד קדשו, תפלה קדושה ונשגבה שסדר הגאון ז"ל להגידה במקומות הקדושים, מלאה שלהבת קדושה, ובקשה על צרות הכלל2).

הגאון הרמ"מ ז"ל סבל צרות הכלל ושבע נדודים, וראה עמל ויגון הרבה מאד עד אשר הקים עמודי הישוב וחזק יסודותיו3), וספר לי איש אמונים

---

1) [בשנת תרמ"ז נדפס בווארשא ספר "מים אדירים" שעל אדרא זוטא מהרמ"מ משקלאוו עם הגהות תלמידו הגאון רבי יצחק אייזיק חבר מסלאנימא בשם "באר יצחק". (עיר ווילנא צר 241). א. ר—ן]. [הביאור על אדרא נדפס מקודם בשם "מנחם ציון", ע"י הרב חצקל משינווע בן הצדיק רבי חיים מצנז, ויחסוהו בטעות לרבי מנחם מענדל מוויטבסק מהחסידים שנזכר לעיל פ"ב סימן ס"ז. ובשעת מחלוקת צנז — וסנדיגר כשהוציאו לעז על רבי חיים שדבר סרה על רמ"מ מוויטבסק, הביאו הצנזים ראיה לסתור, "שהרי השיג רבי חיים כת"י על האדרא מירושלם והוא של הרמ"מ, והיה לומד בו בכל יום" ואולם שהביאור הנזכר הוא לרמ"מ משקלאוו מוכח מתוכו שמזכיר בו פעמים רבות את רבו הגר"א. הערת הגרי"מ חרל"פ שליט"א. א. ר—ן].

2) [בכת"י של הרמ"מ ביאור על הזהר שנמצא ביד הרה"צ רנ"ה הלוי אב"ד יפו ז"ל מובא מהרמ"מ: "הלכתי אצל באר איוב פגע בי מורי ורבי הגר"א, וזה כה שלמד אותי", וזקני ירושלם מספרים על הרמ"מ שאמר: אם יצטרכו לאפר פרה של משה יראה איפה הם. ואמרו עליו שהיה רואה בכל תשעה באב שני עמודים שחורים על הר הבית. ואמר על מקום אחד בירושלם שאם יעלה בו עשב יבוא משיח. ועוד כאלה ספרו לנו זקני הדור מפלאי חגאון הגדול הזה. הערת הגרי"מ חרל"פ שליט"א. א. ר—ן].

3) [בשנת תקע"ו נמצא הרמ"מ בתור אורח בצפת, וכתב משם מכתב לר' יוסף רוזעת ובו מודיע ע"ד קביעת דירתו בירושלם וישיבתו" שקבע במקום "ישיבת בעל אור החיים" ועוד

זקן מופלג אחד שזכה להכירהו בילדותו, והיה בעיה"ק מהעשרה הראשונים מכאי האשכנזים, ר' א ר י ה ב"ר י ר ח מ י א ל ז"ל, כי בערך שנת תקפ"א בא פאשא אחד לעיה"ק מרי עברו לעיר מעקא [כן דרך הישמעאלים לשלוח בכל שנה להתפלל על קבר מחמד נביאם], ועמו נלוו מגדולי האיסלם ומקדושיהם, ודרך עברם היו באים לעיה"ק להתפלל בעד שלום השלטן במקום מקדש ה' ובחברון ובכל מקום עברם היו בוזזים ושוללים את התושבים, הפאשא הזה היה איש רע ואכזרי, ובבואו ירושלימה הטיל מס על הספרדים אחד ושמונים אלף גרוש. ועל האשכנזים האלו אף על פי שלא היו רק כעשרים בעלי בתים, חמשה ושבעים אלף, [המנין הזה בס"ה הוא יותר מאחד עשר אלף אדומים כפי חשבון שחשבו באותו זמן י"ד גרוש לכל אדום זהב], מלבר מסים פרטים שהטילו על יחידים, ורבים נתפשו במאסר כבד קשורים בשלשלאות ברזל אצל אהל הפאשא מחוץ לעיר, [כן היו מאמינים שכל פאשא הלן בירושלם עיה"ק, אינו מוצא שנתו], ותהי עת צרה ליעקב, ומרבית התושבים התחבאו, ורבים מהם נלכדו בחרמם, ומחכמי הספרדים נלכד זקן מופלג יותר מבן תשעים, אשר היה מעשירי עיר קושטא ויאסרוהו בכבלי ברזל לאיים על העם, ומבני האשכנזים נלכד הגאון החסיד ה ר מ " ם ז"ל, ובנו הרב הגדול ר' נ ת ן נ ט ע, והובלו מחוץ לעיר, ולילה אחת לן הגאון הנזכר במאסרו, ויהי מסוכן בסכנת נפש ממש, כי גבר עליו חולי עצום, ויהי כפתע בינו ובין המות. ראשי עדת אשכנזים וביחוד הרב הגדול ר ש " ז ש פ י ר א, בשמעם הדבר הנורא חזה הלכו אל בתי "הדיר" לדעת אולי ימצאו איזה עצה להצילו, שמה הונר להם כי הפאשא ההוא הוא מארם צובא, ויש לו מתורגמן משם, וילך הרש"ז אל המתורגמן ויספר לו מנין עדתו והקורות אותם, ויאמר: אקוה כי מחר יצא בטח ממאסרו, אך אמרו להפאשא כי אתם רק מתי מספר, והנכם קרובי חגבירים בני פ י צ א ט ו, ואני אמליץ בעדכם, [ומה' היתה נסבה, כי המתורגמן הזה נסע ללוות את הפאשא רק עד דמשק, אך כאשר היה מאהוביו ומיודעיו, בקשהו הפחה שילך עמו גם לירושלם], אחרי שעות אחדות יצאו שניהם הרמ"ם ז"ל ובנו ממאסרם, ויום ההוא יום שביעי של פסח, קבע הגאון הנז' ליום משתה ושמחה גם על הנס הזה, והספרדים ובראשם

וחותם "מנחם מענדיל בהר"ר ברוך זלה"ה מירושלם עה"ק תוב"ב" ובמכתב לר' יוסף הנ"ל מאת הרב שלמה... ור' יהודה יודיל ממהילעוו מירושלם מזכירים את "הרב ה ק ד ו ש אשר לו עשר ידות בנגלה ונסתר מוהר"ם מנדל "שעל ידו נבנית ירושלם בישיבת אשכנזים". (שני המכתבים נתפרסמו ב"ירושלם"—לונץ שנה ד' צד 112—115). בגנזי נסתרות אור ישראל סימן נ"ה נדפס מכתב מהבעל שם ותלמידו רבי דובער משנת תקי"ח שנשלח להרב הגאון החריף המפורסם מוה"ר מנחם מענדל אבדק"ק שקלאוו נ"י. ומתוך ענינו נראה שנכתב לתלמיד הגר"א, והוא הרמ"ם דנן תלמיד הגר"א. ומובן שיש לפקפק בצדקתו של המכתב הזה. א.ר—ן]

הרש"ם סוזין, עשו מעמר וגזרו שכל איש מעדתם יביא תכשיטי ביתו לפדיון המס שהטיל עליהם, וגם שטרות הרבה נמכרו בשליש דמיהם.

ביום א' דר"ח אדר יום פטירתו של רבנו הגאון הרמ"ם ז"ל. ביום ההוא מתה גם רעיתו של רבנו, וביום ההוא שלחה אחרי החק נוחש"א, ותאמר כי לבה מגיד לה שתסתלק ביום היא"צ של בעלה המנוח, וספרה גם כן לפניהם שביום ערב שבת קדש אחד בבוא בעלה מהמקוה כמנהגו בכל ערב שבת, וישורר אחי"כ שיר השירים בנעימה, היתה היא עסוקה בצורכי שבת. ונזדמן לה לבוא לחדרו, ותרא שמה כי הוא ועוד זקן לומדים יחד ספר שיה"ש, ובשבת הרב על שלחנו בליל שבת קדש, שאלתו מי הוא האיש שלמדת אתו יחד את ספר שיה"ש? ויאמר לה הראית אותו? ותאמר כן, ויאמר: א"כ חשובה את במאד מאד, ומזה שפטו בני דורו שזכה הרב ז"ל לגילויים נדולים גם בהקיץ,ונפטר הגאון הזה ועלה השמימה בא' דר"ח אדר התקפ"ז.

וזה כתוב על ציונו: "מ"ק אור הגנוז המאור הגדול אור עולם המאיר לארץ ולדרים עליה באור תורתו וחסידותו, המקובל הגאון המפורסם בדורו, מו"ה מנחם מענדיל זללה"ה אשכנזי, אשר אזן וחקר ותקן יסודות באה"ק לתורה ולעבודה, וחבר ס' רזי דמהימנותא, עלה בסערה השמימה יום א' דר"ח אדר שנת תקפ"ז לפ"ק1).

ב הגאון הצדיק ר' **סעדיה** בהרב ר' **נתן נטע** זללה"ה, גיסו של הגאון הרב הדומה למלאך ה', ר' זעלמע"ל זללה"ה מוואלזין. אחד מתלמידי הגר"א זי"ל, אשר לא מש שנים רבות מתוך אהלו והראה לו פנים מסביבות כל הימים, עמו למד הגר"א ז"ל את המסכתות קטנות, וכל מה שהניח הגר"א ז"ל כתבם תלמידו הנזכר על הספר כנז"ל, והוא אשר רשם כל הנהגות הגר"א ז"ל המכונים בשם "מעשה רב". ובנו הרה"ג ר' נתן נטע שלח אותן מאה"ק לעיר ווילנא, והנאון ישכר בער מוי"ן דק"ק ווילנא, עשה שם הקדמה יקרה, ופירש אותן באיזה מקומות.

את הרה"ג ר' סעדיה בחר הגר"א ז"ל לשלחו בחברת הגאון ר' חיים מסאראהיי

---

1) [מצבתו נעתקה בירושלם" שנה א' צד" 137, ושם בשינויים קטנים. ובחלקת מחוקק ח"ב שורה ט"ו סימן ו'—ז' קבר האשה צנועה וחסידה... שהלכה בקוצר ימים, מרת שרה אסתר פרדא בת הרב המאוה"ג מוהר"מ מענדיל זללה"ה אשכנזי, נפטרה ז"ך תמוז תקצ"ז. וקבר בריינא אלמנת הרב החסיד המקובל אלקי מוה"ד מנחם מענדיל זצוק"ל, נפטרה ביום ב' דר"ח אדר הנצב"ה. וצריך עי' פי זה לתקן דברי המחבר שכתב שאלמנותו נפטרה ביום פטירתו, ולא דק כי הוא נפטר ביום אדר"ח, והיא ביום ב, דר"ח. א. ר—ן].

למדינת ליטא ורייסין לפרסם נתיבות בעלי מנדיו חידושים והנהגתם, כנזכר בכי"ק משנת תקנ"ו, וז"ל: "על כי התנדבו בעת הנהו שני אפרתים ה"ה הרב המובהק ר' ה י י ם מ ס ע ר ה י י מ"ץ דפ"ק, וחד דעיטיה הרבני המופלג מו"ה ס ע ד י ה כ ה ו ר"נ לנסוע למדינת ליטא ורייסין לפרסם הדבר הזה", עד כאן לשונו. כל הדברים שידעו העלו על ספר, והרפיסום בק"ק הוראדנא בשנת תקנ"ח, אולם הספר ההוא יקר המציאות ולא נמצא גם אחד במשפחה, ועיני ראו אותו בבתי הספרים בעיה"ק ת"ו. אחרי מות רבנו הגר"א ז"ל עלה הרב ר' סעדיה לארה"ק ונתישב בעיה"ק צ פ ת, ובחברת שארי תלמידי רבנו הגר"א ז"ל, והנאון ר' ח י י ם ב"ר ט ו ב י ה כ"ץ במכתבו לעיר ו ו י ל נ א בשנת תק"ע מזכיר מתנו, וז"ל: "שכרנו מקום דירה ומדרש כו', והרב החסיד המפורסם מו"ה סעדיה נר"ו אומר שיעור נמרא ושארי דברים, ויש שם ב"ה ערך ארבעים בעלי בתים כו", אולם מפני אימת המגפה ושארי צרות וגזרות שאירעו שם ל"ע כנז"ל, הוכרחו כל בני הפרושים תלמידי הגר"א ז"ל לעקור דירתם משם ונתישבו בעיה"ק ירושלם, ושם נפטר גם החסיד הנ"ל בכ"ה מנחם אב תקע"ג.

וכתוב על ציונו: "מצבת קבורת הרב חסידא קדישא כמו"ה ס ע ד י א א ש ׁ נ ז י זללה"ה, נפטר כ"ה חודש אב שנת תקע"נ"[1].

ויודעו ומכירו ידיד נפשי הרב הישיש ר' א ר י ה ב"ר י ר ח מ י א ל, ס פ ר ל י: שבו בפרק חלה בנו יקירו הרב ר' נ ת ן נ ט ע, ונסתכן מאד עדי שגם הרופאים נתיאשו מרפואתו, וקבץ הרב עדה שלמה לבית אצל כותל המערבי, ובמרי שיחו התפלל לה', ויאמר: אם ננזר מבית דין הצדק לאסוף רוחו ונשמתו מעולם הזה, אהיה אנכי תמורתו וחליפותו,באשר לרוב זקנותי ותשות כחי לא אוכל לעבדך כראוי. ובשובו הביתה ראה את בנו והנה חלצתו חמה, ובקרב היטים נפטר הצדיק לב"ע. וביטים האלו שלט ח ו ל י ה מ ה ל כ ת ויגזור על שמאל ויטין, והעם היו כלואים ונסגרים בבית כדרכם ר"ל בעתות האלו, ובזמן פטירת החסיד ההוא הכריזו שיבאו כלם ללותו, ויעשו לו כבוד גדול, ויבכו אותו כל בית ישראל, ויספדו אותו, ויכפר על העם, והמגפה נעצרה.

ג הנאון נר ישראל, ר' **ישראל** בהרבני המופלא בתורה ויראה מו"ה ש מ ו א ל זללה"ה, בן לאותו צדיק המפורסם המופלג בתוי"ר, עסקן במצות מו"ה ע ז ר י א ל זללה"ה [שבא לעיה"ק שנת תקל"ב, כנז"ל], בן איש צדיק

---

1) [מצבת רבי סעדיה נעתקה ב"ירושלם" לונץ שנה א' צד 135. ונמצא חתימתו עם גאוני ווילנא ביום ד' תשרי תקנ"ט על פסק הירושה של בית הגר"א. וחובא ב"עיר ווילנא" צד 104, א. ר—ן].

המפורסם מוה"ה משה ברכה זללה"ה בן הגאון החסיד המפורסם ר' מנחם מענדיל האב"ד ור"מ בכל מדינת רוסיא יע"א, [שלשלת יחוסו שהביא בהקדמת פאת השלחן]. הוא היה מתלמידי הגאון החסיד הגר"א ז"ל, וזכה לשרתו בחצי שנה לפני נויעתו לישיבה של מעלה, קרא הרבה ושנה הרבה לפניו, וביחוד בעשרים יום לפני הסתלקותו לב"ע שלא זזה ידו ממנו, כמובא בהקדמתו לאורי הגר"א באו"ח. והוא אשר הוציא לאורה תעלומות תורתו של רבנו ועזר הרבה לעטיתו הגאון ר' מנחם מענדיל ז"ל, בהוציאו לדפוס ספרי רבנו. סדר את פירושי הגר"א על שו"ע או"ח, וחבר יחד את הלקוטים שהוסיף הגאון ז"ל בהדרורות האחרונות, והיה לו יגיעה הרבה כמובא בדבריו שם, וז"ל: "מלאכות רבות מאד היה לי כו', עיונים רבים וחפושים בים התלמוד ובדברי ראשונים ואחרונים כו', שלש פעמים שמעתי מפי הקורא להגיה, ועל ארבעה לו אשיבנו כו', מנוחה לא מצאתי לילה ויום". וסדר גם כן הגהותיו על ש"ע יו"ד שנדפס בהוראדנא, והדפיס גם כן הגהותיו על מסכת שקלים, והפליא עצה בבאורו שצרף למסכת הנ"ל, ויקראהו בשם "תקלין חדתין", וכן בספרו "פאת השלחן", מובא שם הרבה מהגהות מורו הנ"ל אשר על ירושלמי. אחר כך זכה לעלות אל הקדש ליסד הישוב באה"ק שעמד לו ביגיעות וטרחות רבות, כמובא בפרק הקודם, והיה חשוב וספון מאד אצל גאוני וצדיקי הדור, והחליף עמם מכתבים הרבה, ושאלות ותשובות, כמובא בספר חתם סופר להגאון ר' משה סופר בתשובותיו חלק חו"מ סימן י"ב, והגאון בעל חתם סופר משיבו שם בהכנעה ואהבה נפרזה, וקוראו: "נזר תפארת הגאון הגדול המפורסם כו', פקודתו שמרה רוחי, ועיינתי בדבריו הקדושים בפס"ד כו', ונם כי אינני כדאי שישלח לי, ואיך יאירו דברי שנתנו בעלמה בארעא חשוכא להניה באוירא דא"י, ולדבר מול גדולי ישראל, אך מה אעשה וענות צרקו דמר נ"י גזר עלי לעיין בדבריו", כו'. ומסיים בתשובתו: "כל אלו דברים פשוטים וברורים כפס"ד של כ"ד הגדול של הגאון טו"ה ישראל נ"י, כה יהיה וכה יקום כו', וכל הטערער על פס"ד של כד"צ הנ"ל ענוש יענש", כו'. ובששי לחדש טבת תקצ"ג שלח לו הגאון הנזכר הסכמתו על ספרו פאת השלחן, וקוראו שם: "מארי דארעא דישראל", וע"ש הסכמת שאר הרבנים שכלם מפליגים בשבחו.

בהיותו בעיה"ק השתרגו עליו מקרים שונים, צרות גדולות ונוראות, אשר הפגיע בו ה' בזמן צרת הטגפה בשנת תקע"ד, כאשר ברח מצפת לירושלם, ושם בירושלם נלקה בכפלים, כמו שמזכיר בהקדמת ספרו פאת השלחן, וז"ל: "בראשונה החל הנגף ונלקח חתני המופלג ושנון, כמוה"ר יואל בהצדיק ר' יודל ז"ל, בן טו"ב שנה ביום ז"ך תמוז, אחר כך נפטרה בתי בת ח"י שנה, ונשאר סמנה תינוק יונק כמוה"ה אליקום חבן יקיר לי, וסבלתי יסורים רבים לגדלו עד

היותו בן כ׳ שנה, ונלקח ממני כמוצאי החג תקצ״ד ואחריו בני הנחמד נחמן, ובתי מ׳ אסתר, אחר כך נפטר בני זך השכל בן י״ד שנה כמו״ה זאב וואלף, ובאה אלי שמועה רעה מחרבן צפת, שנפטר אז א״א סו״ה שמואל ואמי הרבנית ז״ל, ומסיים שם וז״ל: «ביסורים רבים עמדה לי שזכיתי להסתפח בנחלת ה׳ ולהתגדר בעפרה זה שבעה ועשרים שנה, פחד ורעב וחרב מעמי, ובשבי הקשה בסוגף ישבתי, כו׳, והרבה הצלתי ועזרתי את אה״ק ואנשיה, והנהגת כולל צבור טהור בכל בחי עשיתי ועבדתי, ולמוד תורה ברבים קבעתי ויסוד ישוב א״י מבחוץ ומבפנים יסדתי».

בהיותו באה״ק התודע עם הגאון הנדול בעל חקרי לב, אשר גם בעוד היותו בצפת חבב את דבריו מאד, ונשא ונתן עמו בהלכה. ויש אצלי באוצר ספרי שתי תשובות כת״י דשקיל וטרי עמו בשאלה שהציע לפניו ר׳ יוסף טולכו, שאירע בארם צובא בקטן שקרש, ואשתו נשארה זקוקה ליבם קטן. אך האלמנה לא המתינה ונשאת לכהן, וגם יש לה בנים ממנו. והאריך בענין הזה עם הגאון הנז׳ ועם הרבנים מארם צובה. ובספר פאת השלחן מביא גם כן ממנו בענין גני עיר צפת, שראה אותם בלי מעקה סביב, וכתב: «ושאלתי לרב חביבי נוח נפש צדיק הגאון בעל חקרי לב נ״ע, והשיב: כי בירושלם יש לחרץ על מניעת המעקה, משום שהחיוב על השוכר אינו אלא מדרבנן, ושם הבתים והקרקעות של הנוים, אין כל כך חיוב, אבל בצפת שהבתים של ישראל, אין שום טעם לפטרם ממעקה, וכתב: עיני ראו ולא זר, שנפלו כמה בי״א סנגי הבתים, ונהרגו כמה נפשות», ע״ש1).

חדושי תורתו שנשארו אחריו לברכה, הם:

חבורו «תקלין חדתין», גרסות הגר״א ז״ל על מסכת שקלים, ובאור ארוך שלו על מסכת הנ״ל, מלא חריפות ובקיאות.

ב) ספרו «פאת השלחן», על דיני פאה דמאי ושארי דיני א״י בבאורים רחבים ועמוקים, ושם הרבה גרסאות בירושלמי זרעים, שהביא משם מורו הגר״א.

---

1) [בספר «חבת ירושלם» מאיש ירושלם רבי חיים בר׳ דוב ז״ל במאמר מבשרת ציון מספר: «בשבעת ובחר עוד בירושלם לפ״ק נתאחרו הגשמים לבא על הארץ וכבר עברה הרביעה השניה וגשם אין, והלכנו—כני ירושלם—לשם— למערת כלבא שבוע — ביום הצום עם הרב הגאון חצדיק תפארת ישראל משקלאוו מהחכם לונץ, ושם מביא ממקורים רבים פרטים מעניינים לתולדתו של הגאון הזה, ואולם לא היה לפניו המקור שהובא בפרק הקודם, הוא «פנקס צפת». ועיין ב«דבור» גינצבורג צד 40—47 במכתבי ד״ר לעווי שמוכיר לשבח את הרב ר׳ ישראל ובית מדרשו בצפת בשנת תקצ״ח. וחתום ראש לחכמי א״י במכתבים לעשרת השבטים משנת תקצ״א, שנתפרסם ב«מבשרת ציון» כרמולי: «ישראל ממונה ומשגיח דכולל פרושים שבא״י תוי״ב», ע״ש. א. ר—ן].

ג] ספר "הזכרון", דרושים ערבים ומתובלים בהרבה חדושי תורה מהגר"א ז"ל, ועדיין בכת"י.

ד] שני הספדים על הרוני צפת, שדרש הגאון הנ"ל במקהלות בית הכנסת קהל ציון אשר להספרדים, ובבית הכנסת סוכת שלום, ושם נזכר שחבר נ"כ ספר "עמק הבכא".

ההספדים הנ"ל שמורים אתי באוצר הספרים שלי, ויש שם חדשות הרבה הנוגעים בעניני ישוב האשכנזים באה"ק[1].

הרב הנזכר נר ישראל והדרו, שבה נשמתו למעונה בעיה"ק טבריא, ויום פטירתו הוא ט' סיון התקצ"ט[2]. השארית מטשפחתו הוא חתנו הגאון החכם הכולל, ר' ישעיהו בורדאקי, אשר נביא זכרו להלן.

ד הרב הקדוש ר' **אברהם אשכנזי**, בימי הרב הראש"ל הר"מ סווין זללה"ה, אחד הרבנים מערי קורלאנד, איש אלקים קדוש, אשר ספרו עליו גוראות. בשנות עלומיו מאס מאד בכבוד הרבנות, אך פעם אחת נדמה לו בחלום שהוא עולה להר, ובו בפרק דרשה קהלה נכבדה אחת מערי קורלאנד רב ומ"ץ בקהלתה, ולכן נעתר להם, כי חשב בפתרון חלומו שיעלה לגדולה, וחשב לקיים בזה מאמר רז"ל, וקבל עליו משרת הרבנות. אך אחרי זאת ראה את בתו שהחלה להתנהג כבנות עשירי עם, וירע בעיניו, אז אמר שפתרון חלומו מורה לעלות לארץ ישראל, ויאחוז את דרכו דרך הקדש לעלות להררי ציון וירושלם, ובכל מקום בואו כבדוהו ונשאוהו וחפצו להנות אותו בסיפוק צרכיו, ובכל זאת לא קבל מהם גם אגורה אחת, רק בשטאמבול הוכרח לקבל מאת הנכבדים נדבה קטנה להחיות נפשו, ויבא הרב ירושלימה, וינר בבית החסיד המקובל ר' אברהם שלום שרעבי, וכל ימיו לא אכל רק עדשים ופתותי לחם יבש אחרי השלטת תעניתו, כי דרכו היה להתענות בכל יום, ואשה אחת ספרדית חמלה עליו, והיתה מביאה לפניו את הבריה לעתותי ערב מבושל, וכאשר התבוננה בו בקדושתו ופרישותו וראתה שנחלשו מאד יצורי גוו, ויחלה את חליו אשר מת בו

---

1) [ההספדים האלו נהפרסמו בירושלם" כרך ו' עמוד 168. ויש להוסיף אל ספריו הנודעים את: קונטרס "מנוחה ונחלה" על דבר העזבונות שהוזכר לעיל עמוד 149, ועיין שם הערה 2. ועוד נשארו ביד נכדיו חדושים על אגדות והלכות הש"ס (הוזכרו בתולדות הר"י משקלאוו בלוח א"י שנה י"ז). א.ר—ן].

2) [הר"י משקלאוו נספר בספר שבט שמעון פרשת כי תשא ובספר דברי פני אריה דרוש כ"ג. (מפתח ההספרים א' צד 35—ומה שכתוב שם שנפטר "בחדש תשרי ת"ר" הוא טעות) ועוד נספר בספר "תורת משה" חלק ג' הוצאה שניה פ' נצבים. (מפתח ההספרים ב' צד 28). א. ר—ן].

לא חפצה בשום אופן לזוז מחדרו למען תעמוד שם למשמרת לשרתהו, להושיט לו הדברים המוכרחים להשיב את נפשו, אולם הרב ז"ל מאן בדבר, ויצו עליה לכת לביתה, והבטיחה בעבור כשרון מעשיה הטובים שתדע את רגע פטירתו לבית עולמו. ובאותו היום שהגיע שעתו להפטר מהעולם, נתנמנמה האשה ופתאם הקיצה משנתה, ותצעק בקול גדול וחרדה גדולה נפלה עליה, ותאמר: גלה כבוד מישראל, כי מת הצדיק ההוא, אז רצו כל אנשי הבית לבית הרב, והגיעו שמה ברגע צאת נשמתו הטהורה. אף הוא צוה שלשה דברים לפני מיתתו: להטבילו אחרי הטהרה במקוה כשרה. ושיתעסקו בו רק תלמידיו שלמד עמהם, ואם יזדמן שימות בערב שבת לא ילינו אותו עד מוצאי שבת ויקברוהו ביום ההוא דוקא, ונזדמן הדבר שמת שעה קטנה קרוב לכניסת יום השבת, עד שנדמה להם ששלשת הפקודים הללו הם כסותרים זה את זה, כי לא תספיק העת לתלמידיו לעשות כל ההכנות הללו, וישאלו את פה הרא"ש, ויצוה לקיים צואתו כפי האפשר, ואם יחשך היום עליהם ילינוהו לכבודו, אך זכותו עמדה להם שקיימו ככל אשר צוה, וגם בשובם מבית הקברות זרחה החמה, וידעו כי לא חללו את השבת, ויראו כל העם כי איש אלקים קדוש הוא בתוכם. [ספרו ר' אליעזר דן מפי אביו, ששמע זאת מפה קדוש הר"ם סוזין, ויריד נפשי הרב הנאון ר' יצחק פראג בשם הרב המובהק הר"ש דידיע סאגר, הוסיף לספר: כי הרב הגדול הר"ם סוזין לא היה בעת הזאת בעיר הקודש, רק בעיר קושטא, ונזדמנה שם בקושטא עלמה אחת ששרה עליה רוח רעה, והתפללו בעדה בהגדת תהלים למענה, ופתאום החרידה אותם, ותאמר: ידע אדוני כי חכם גדול אחד נפטר כעת בעיה"ק, ומלאכי מרום ונשמות קדושות יורדים ועולים להקביל נשמת הצדיק הזה, וישב הרב וירשום בפנקסו: חיום והשעה שאמרה, ובשובו ירושלימה מצא מכתב לאותו רגע שנפטר הצדיק הנ"ל]1).

ה2)הגאון החסיד ר' **חיים** בהרב ר' **טוביה כ"ץ** הנקרא הרב מפאקראי ואח"כ שמש בקדש לדרין ומורה צדק בק"ק **ווילנא** רבתי יע"א. גאון אדיר חסיד מפורסם, והעתיק הרחיב מאד בחריפות ובקיאות בסדר נזיקין, ושקיל וטרי

---

1) [הר"א אשכנזי נתן הסכמותיו על הספרים: מזבח כפרה ומראה האופנים (תקס"ו), דברי שלום[?](תר"ו).מפתח ההסכמות No. 330, ואין להחליפו עם הרב אברהם אשכנזי הראשון לציון בירושלם בשנת תרכ"ט, שהיה ספרדי. א. ר—ן].

2) [מכאן עד סימן י"ב מביא הרב פרומקין תולדותיהם של הרבנים מהפרושים שעלו עם העליה של תלמידי הגר"א והתישבו בצפת, ואנכי לא השמטתי תולדותיהם מכאן אף עפ"י שלא נחשבו לחכמי ירושלם, ועיין לעיל עמוד 73 בהערתי. א. ר—ן].

בתשובה עם הגאון בעל חיי אדם, ונזכרים שתי תשובות מהרב הזה בספר נשמת אדם בהלכות שבת כלל מ"ה, כה שהשיב בדין אכילת אסורים ורפואה בשבת לחולה שאין בו סכנה, והרב בעל חיי אדם קורא לו "עמיתי בתורה". ובספר עליות אליהו בשם הרה"ג ר' דוב בער המו"ץ מווילנא מספר: ששמע ממנו שהגאון הזה היה הולך מדי יום ביומו לשמוע שיעור הגר"א ז"ל, בלמדו תלמידיו את המכלתא מספר משפטים. בי"ד אדר התקס"ה בא בהסכמה הוא והגאון הרב מקרישבערג על ספר תולדות אדם להרב ר יחזקאל המגיד מווילנא, והוא ספר תולדות הגאון החסיד ר' זלמן אחי הר"ח מוולאזין.

בשנת תק"ע נלוה לחברת הגאון בעל פאת השלחן לבא אל ארצות החיים, ולעזור את הגאון החסיד ר' מענדיל בישוב הארץ, ובספר קריה נאמנה מובא העתק מכתבו ששלח בשנה זו לק"ק ווילנא, וז"ל: "קבענו ביה"ם ששכרנו מקום דירה למדרש, ונקרא על שם מרן רבנו הגאון הקדוש רבן של כל בני הגולה ר' אליהו החסיד נ"ע, ולומדים שם בהתמדה, והרב החסיד המפורסם מו"ה סעדיה נר"ו אומר השיעור גמרא ושאר דברים, ויש שם ערך ארבעים בעלי בתים, [היו שם כמו ק"ן נפשות בעת הזאת], וספני דוחק הספרים ודוחק מקום בית המדרש, קבענו ללמוד שיעור בביהי, ובכל יום באים לביתי מופלגי תורה, אוהבי תכלית הלמוד [ר"ל הלכה למעשה, ללמוד ולעשות ולא לפלפולא], ואנו לומדים שיעור גמרא ושו"ע עם באורי מרן הגאון נ"ע, והרב הגדול החסיד המקובל המפורסם מו"ה מנחם מנדל אומר השיעור", עכ"ל. כל נאותי וגדולי המוסד של האשכנזים חלקו כבוד להגאון הנזכר, והושיבוהו בראש לחתום ראשון, כמו שהיתה חתימת יד קדשו למראה עיני בפנקס צפת, בקנין אשר נותן לר' יוסף יעקב קא מברעסלוי, על עסק הבהמ"ד החדש בד' כסליו תקע"ג, כנז' בפרק הקודם סימן י"ד, שחתם שמה קודם להגאון הרמ"מ ז"ל ור' סעדיה ויתר הרבנים. ונפטר הרב ז"ל בעיה"ק צפת, ושם חלקת מחוקק סתון יחד עם חרבנים גו"נ הגאונים ר' חיים ב"ר אבינדוד ור"ח פינסק הנ"ל, אשר שלשתם קבורים זה אצל זה, תמ"כ וזכותם י"ע[1].

---

1) [היה חתן ר' אברהם ב"ר משה ציפקעס מווילנא. ובשנת תקמ"ב מכר חצי בית בווילנא. מלבד הסכמתו על תולדות אדם, בא בראש החותמים על ספר "גאון צבי" (ווארשא תקס"א). ונשארו ממנו שני ספרים גדולים בכתב יד (ביד נכדי הרב לוי חיים רוקח דיו דווילנא) אחד על שיטות הש"ס וב' על יו"ד. ונמצא ממנו—ביד מחבר עיר וילנא—פסק דין בין החסידים והמתנגדים שחתם עליו בווילנא בשנת תקנ"ח. — הוא סדר האגרת מעדת אשכנזים לבני משה ועשרת השבטים [?]. כל זה מ„עיר וילנא" צד 42 הערה 4. ומובא שם שר' חיים מת בירושלים בי"ח תמוז בשנת תקע"ג, וזה פלא, ולא הובא שם המקור. א. ר—ן].

ן הגאון הגדול ר' **חיים** בר' פרץ **כהן**. אב בית דין בק"ק פינסק והגליל, בא לאה"ק בשנת תקפ"ו כנז' בפרק הקודם אות ח', וראיתי חתימת יד קדשו בפנקס צפת משנת התקפ"ט ליצירה, וחתום שם בראש לענין המכסות החלוקות, לפי הפשר שנעשו בין האשכנזים הפרושים והחסידים, ואחריו הגאון בעל פאת השלחן, ואחריהם ר' נטע בהחסיד ר' מענדל מירושלם, ש"ז הכהן מצפת, ר' עמרם בר' משה נחום [הוא ר"ע חסידא הנז"], ר"ז ליב מטבריא, ר' יצ"ז אייזיק בהגאון מוהר"מ מאטיק, ר"ז וואלף משקלאב, ר' גרשון מרגליות מצפת, ר' טוביה בהר"ש מירושלם, ר"א ש"ז בהר"י מירושלם, ר' אברהם מחאסלאביץ ורצ"ה בר"ח מקידאן.

הגאון ר' חיים היה חותנו של הגאון ר' יחיאל מיכל מלאבשוב, ושל ר' משולם זלמן בהגאון הגדול רצ"ה האבד"ק לובלין, ובפנקס צפת הנז"ל מועתק שם הצוואה שסדר וחלק הגאון הנז' בעד שני חתניו הגאונים ז"ל, בעיה"ק צפת אדר"ח כסליו תק"ץ, ונפטר הרב הגאון הנז' בעיה"ק צפת בערך שנת תקצ"ג, ועל מצבתו חרות "שנפטר כ"ח לחודש טבת ארמלת"א". ושמעתי מענין הזה ספור נפלא, שהגאון הנז' צוה לטבלו אחרי מותו בטקוה טים בבור שהיה לו בחצרו, ובשנח זו היה חום גדול, לא ירדו גשמים, ויבשו כל חמעיינות, והבור ההוא היה ריק מאין שום לחלוחית כל שהוא, ועמר הגאון בעל פאת חשלחן ויבקש בשם כל הקהל מחילה מכבודו, כי אי אפשר בשום אופן לקיים צוואתו, והעם עשה לו כבוד נדול, וחספידוהו וגם הלינו אותו לכבודו, אך בליליה ההוא ירדו גשמים רבים, ונתמלאו כל הבורות, ועשו כפקודתו בצוואה, וזה שהזכירו על ציון מצבתו "טבת ארמלת"א", והכונה על פי משרז"ל בפרק קמא דמסכת תענית: "טבא לה שתא דטבת מנוולתא, בישא לה שתא דטבת ארמלתא".

והנה המחבר בעל שה"ג החדש מביא על אביו מהר"ר פרץ כהן שהיה מתלמידי הגאון ר' יהונתן, ושנפטר הר"ח ז"ל בשנת תקצ"א, ואיני יודע מקור לדבריו1).

הרב הגאון ר' חיים ז"ל עלה לארץ הקדושה בערך שנת תקפ"ו או תקפ"ז, ואתו עמו נלוה החסיד הרב המופלג ר' **צבי הירש פרוש** ומפני דוחק אניות כאשר נסגרו החופים על ידי המלחמות. הוכרחו ללכת מקושטא דרך ים שה, עד בואם לאה"ק, ושבעו נדודים חרבה [הובא זאת בפנקס צפת

1) [עיין הערתי על ר' חיים בר' אביגדור בסימן שאחרי זה. א. ר—ן].

בחשבונות המשולחים ע"י חשר"ר רצ"ה פרוש]1).

ז הגאון ר' **חיים** בהגאון ר' **אביגדור**, מצאתי העתק צואת הגאון חנז' בפנקס צפת סיום ג' כ"ב אדר שנת תקצ"ד, ונפטר בעי"ק צפת כנז"ל, ומקום מנוחתו בקרבת מקום רעיו הגאונים הנז"ל2).

ח האחים הרבנים ר' **יעקב קאפל** ור' **שמחה** בניו של הרב הגדול ר' **בנימין** ז"ל, גדולי ישראל המצוינים במדות ומעשים טובים, חריפים ובקיאים יראים ושלמים ונגידים כפורסכים. באו לאה"ק יחד עם העולים הראשונים לעיר חקדש צפת תובב"א, ובשנת תקע"ד כ' חוהמ"פ נסנו לראשי גבאים ואמרכלים מפקחי צורכי הישוב, והסכימו עליהם כל בני המוסר חנעלה, וחתמו על זה יותר מארבעים בעלי בתים, והגאון הרב בעל פאת השלחן ז"ל חלק להם הכבוד הראוי, להחתימם בראש אחרי הגאון החסיד הרמ"מ ז"ל, וקרוב לאותו זמן הלכו לעולמם הצדק וסגרו את יומם האחרון בסגפה ב"מ שהיתה באותה שנה אשר בערה בעדתם ותגזור על ימין ועל שמאל, וכטובא בלשון התקנה השניה שבפנקס צפת שכתוב שם, וז"ל: "אחרי המגפה ב"מ שהיתה בשנת תקע"ד אשר רובם מהקודמים נתבקשו למרום, והנשארים מפליטת בית סופרים לא אבו להתעסק בעניני הכולל, וכעת בראותנו כי שנים לוקחו מאתנו, האחים הרבנים נוחי נפש, הסכמנו למנות במקום בכודם כו', על פי הסכם כלנו החתומים מטה: הרב המאוה"ג מוה' מנחם מענדל, והרה"ג מוה' ישראל במוהר"ש, והרב המופלג הנגיד המפורסם מוה' צבי הירש במוה' אפרים כ"ץ זלה"ה, והרבני המופלג הנגיד מוה' משה במו"ה יוסף טוויל נא, כ' עט"ב צפ"ת"ה' [תקע"ח]. חחותמים: ר' יצחק במו"ה צבי, יהודא יהל במו"ה יוסף, יהודא ליב במו"ה יהושע ברודא, אליהו במו"ה משה, דוד במו"ה יחיאל ציוטלין נתן נטע במו"ה סעדיה, שז"א ארי' ליב במו"ה זאב וואלף, משה במו"ה יצחק ציוטלין, בנימן במוחרמים יהודא ליב בן יעקב". על אותן האחים הנזכרים למעלה זכרם לברכה,

1) [ר' חיים בר' פרץ הכהן אב"ד פינסק נתן הסכמותיו בפינסק על הספרים: נחלת עזריאל וטור א"ח (תקע"ד), מס' ברכות (תקע"ו), שלחן ערוך (תק"פ), ספר המגיד (תקפ"ד) תהילים (סיון תקפ"ו). מפתח ההסכמות No. 710. ועוד הסכים על גבורת אנשים לדודו זקנו הש"ך בשנת תקצ"ט. ובספר "מקור חיים" לר"מ פאדווא יש שתי תשובות מהגאון ר' אהרן בעל "מנחת אהרן" לש"ב "הגאון ר' חיים אב"ד דק"ק פינסק ומ"ב בארה"ק". ושקל ושרי עם חגאון בעל "גליא מסכת", ושם הספר עליו. (כל זה מעיר ווילנא צד 155 בהערה). א. ר—ן]

2) [הגאון רבי חיים בר' אביגדור היה גם כן מפינסק, ונזכר בספר "קורות העתים" לכ

שמענו רבות מקדושת תורתם, נדבת לבם, גורל פזרונם וצדקתם ותרומת מרותיהם שחיו נוחים, ענוים, ומוכלים עול הצבור בפנים צחובות ומסבירות אשר אם נספרם כמו לא יכילו ספר וספרים.

ט הגאון חגדול ר' **יהושע העשל** מעיר מינסק בעל המח"ס מצמיח ישועה. וזה סדר יחוסו לפי המובא בספרו הנ"ל, וז"ל: "אמר המחבר בעל ספר מצמיח ישועה וקרן ישועה וישועת יעקב, בן לא"א חרב החריף, מו"ח מאיר, נכד מצד אביו להרב האי גאון מו"ה צבי הירש האבד"ק לבוב והנליל אחיו של הגאון הגדול המפורסם אריה דבי עלאי, הנקרא בשמו ר' ליב דער הויכער, שהיה אבד"ק קראקא, ואמו של א"א היא בת הרב הגאון מו"ה יהושע העשל האבד"ק אפטא, בן הרב הגאון הגדול המפורסם מו"ה מאיר האבד"ק קרעמניץ מגזע רש"י זללה"ה, ותתן המלך הרב המחבר תשובות בית יעקב, חתן הגאון מו"ח יצחק אייזיק היילפרין, שהיה אב"ד ור"מ בק"ק טיקטין. ואמי מורתי הרבנית מ' חיה בת הרב החסיד המפורסם מו"ה שלמה, בהרב הגדול מריה אורי, נין ונכד להרב הגאון המפורסם רשכבה"ג מוהרש"ל זצללה"ה". ומזכיר בספריו אשר בין מצד אביו ובין מצד אמו עולה יחוסו עד רש"י ז"ל, כי הגאון רבי העשיל היה לו כתב יחוס עד רש"י ז"ל, וכן המהרש"ל ז"ל מיחס עצמו לרש"י ז"ל.

הרב בעל מצמיח ישועה היה חריף גדול, ומיסי נעוריו וילדותו היה מדריכו לחדש הרבה בש"ס על צד הפלפול, וכשהגיע לשנות העשרים נחם על מעשהו ובחר לו דרך לעצמו לתרץ כל קושיות התוס', במקום שנשארו בתימא על הש"ס, ובכל מקום שמקשים על רש"י ז"ל, אשר מימיו אנו שותים, וחפש לישב הכל בדרך הפשט והאמת, וחבר זאת על כמה מסכתות, אך רובם נאבדו ממנו, ולא נשאר ת"י רק על מסכת שבת ועירובין, ואיזה מסכתות על סדר נזיקין. וכתב בספר הנ"ל: "אמרתי אך לריק יגעתי, אשר מטם יומם ולילה לא נחתי", וזה לו כפי שכותב שם, המש עשרה שנה שנתמנה לרב ומו"ץ בק"ק ביחאב, והוטל עליו עול הצבור, שלא היה באפשרות לגמור החבור הנ"ל, ועל כן נרכה רוחו

מנדיל מקאמיניץ דף ח' עמוד א' ור"מ קאמיניץ חבר קינה בחרוזים על פטירת רבו רבי חיים, "הרב הגאון הגדול המפורסם, מ' חיים בהרב מו"ה אביגדור זצללה"ה מק"ק מינסק, שלשלת היוחסין שמת על מטתו, ואני הייתי מבני מדרשו אשר כמעט זמן שהיה באי' הראה טוב בעמלו, הן בלימודי הישיבות שתיקן, הן בפרעון חובות שהיו אז על היהודים שבארץ, והוא קצין ופרע יותר מחצי, ומיד אחרי מותו נמס כל לב על השמועה כי באה...". ועיין שם דף י"א עמוד א' שמזכיר את הגאון ר' חיים מפינסק סתם. ובדף י"ב עמוד א' מזכיר שבהיותו בירושלם בסוף שנת תקצ"ד בא רץ אחד מצפת...כתוב בה מיתת הרב ר' חיים מפינסק. ונראה שר' חיים מפינסק סתם, הוא ר' חיים ב"ר פרץ שנזכר בסימן הקודם, והדבר פשוט ברור. א. ר—ן].

לחבר על ספר המרדכי הצריך ברור רחב ורב, ועם כל גודל הטרדא השלים את החבור הזה בשתי שנים ומחצה. וכתב שם, שמפני גודל טרדתו לא היה לו אפשרות לבאר דבריו שידעם המעיין בהשקפה הראשונה, ואירע גם כן שכאשר הראה הכתבים לפני רבנים גדולים מופלגים, היה לפי השקפתם דברים תמוהים עד שבא בעצמו ובארם לפניהם ולפעמים היו זרים כל כך עד שגם הוא עצמו עמד מרעיד עליהם באיזה מקומות, עד שעלה ברעתו לשרפן כמעט, אכן לאחר שעיין היטב עליהם, ראה שהדברים נכוחים ואמתים, ובהסכמות הגאונים על הס' הנ"ל כתבו עליו אשר גודל חריפותו ובקיאותו עמוק עמוק, מי ימצאנו. והגאון ר' דוד טעכל האבר"ק ליסא, כתב שהניחו לו מקום מן השמים להתגדר בו, ע"ש. בספר עליות אליהו מספר, שזכה לראות פני השכינה קדש הקדשים מרן הגר"א ז"ל מווילנא, ולדבר עמו בדברי תורה. ובהתנדב עם הקדש ללכת אל ארץ הצבי עלה יחד עם הגאון בעל פאת השלחן והתלוה עמם בדרכם. וראיתי חתימת יד קדשו על קנין ר' יוסף יעקבקא פרוינקיל, בפנקס צפת הנז"ל שחתם עצמו אחרי החסיד ר' סעדיה תלמיד הגר"א ז"ל. כנז"ל פ"ד.

הרב הנז' היה מגיד משרים בק"ק מינסק, ומו"ץ בק"ק ביחאב ואח"כ נתקבל בק"ק סאטארגאן, ומשם עלה בקדש, ונפטר שם.

הספר "מצמיח ישועה" נחלק לשלשה ענינים נפרדים: באור על המרדכי מסדר מועד, וקרא אותו "מצמיח ישועה", החלק השני נקרא "ישועת יעקב", והוא להציל דברי זקנו הגאון בעל ספר בית יעקב, אשר הפליא עצה והגדיל תושיה בחדושי דינים, ורבים המשיגים עליו, וישם אל לבו וירא אחרי העיון כי דבריו נוחים ונעימים. וחלק הג' חדושים על מסכת בבא קמא, והמחבר עצמו הדפיסו בק"ק נאוידוואהר בשנת תקמ"ב לפ"ק. אח"כ חבר את ספרו "ישועה בראש", שעסק בו שנה ומחצה ליישב דברי הרא"ש אשר על מסכת בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא. ונזכר בספר הזה שחבר ספר "קרן ישועה" על דרשות, והם עדיין בכתובים.

י הגאון החסיד הרב ר' **עמרם החסידא** בהרב ר' משה נחום ז"ל, אחד ממיסדי הישוב באה"ק, הרב הגדול הזה היה מארץ אונגארין, חבירו ואהובו של הגאון החתם סופר, ומזכירו בתשובתו לענין אם יש מעלה בישיבת ירושלם על שאר ערי ארץ ישראל, וכותב עליו בהדרת הכבוד בתשובתו (סי' רל"ג), וקורא אותו "רב הביבי הרב הגאון חסידא ופרישא כו', נשיא אלקים בתוך הנשיאים לאומתם, עיניו הבדולחים יביטו בהעתק השובתי לגאון ישראל מהר"ז מרגליות דהכל מעלין לירושלם" וכו', ושם בתשובתו להראז מרגליות: "ובאמת טרם הפיד הרב הגאון טו"ה עמרם מפה, הייתי כופל ומשלש עמו שלא ידור אלא בירושלם כו'

וכאשר עשה ה ר מ ב " ן ז"ל, אע"ג דכצפת נמצאו קברי אנשי אלקים הידועים, מ"מ מי יסיר זה בקדושת ירושלם ומקום מקדש! ונסע חנ"ל ע"ד ליל"ך בים דרך יפו לירושלם, וחסיבו בעלי הספנות יתב' דרך עכו, ובא לצפת, ואחרי בואו שם כתב אלי, ושאל בעצה אם יעקר משם לירושלם, אז אמרתי שאני מגני מסיקם, כיון שכבר בא שם וקבע דירתו. וכפי מכתבו נראה שקשה עליו ישיבת ירושלם, וחזיתי לדעתיה שלא רצה אלא לפייסיני על שעבר ע"ד, ע"כ חנחתי כו". ובמכתב להחסיד ר"ע, כתב: "שמעתי שעכשיו אכשור דרי ומטרחק יבאו לעיה"ק צפת ביום ל"ג בעומר בחלולא דרשב"י ואם כוונתם לש"ש, ודילוגי ורילוקי נרות עלי אהבה, כמו"ש תוס' ר"פ אין מעמידין, אבל מטעם זה עצמו אני מן הפרושים שלא אצטרך לישב שם, ומשנה מנהגם בפניהם, ושלא ארצה להתחבר עמם בזה", כו'. וכתב עוד שם: ומאד תמחתי על דברי ידיד נפשי הגאון מו"ה עמרם נ"י, מוחזקני בו שהוא בקי בחדרי תורה, ואך הפעם לא כיון יפה, במ"ש לעיין בת' רמ"פ דבזה"ז אין חלוק מקומות, כו'. הנה הגאון הזה כתב כן להחר"ם אלשקר שאין לו להשתרר עליו, אעפ"י שהוא יושב ירושלם, כו'. אבל מענין קדושת המקום לא דבר הגאון, ע"ש. ועיין בפרק הקודם אות י"א, אשר הוא וראשי ממוני צפת נמנו יחד עם הגאון פאת השלחן והגאון הצדיק ר"ח כהן רב דפינסק, ובאו לירושלם ונסרו פשר דבר בין הפרושים והחסידים שבצפת, עיין שם1).

יא הרב הצדיק ר' **אברהם דוב בער מאוויטש**, צדיק יסוד עולם, ראב"ד בעיר זיטאמיר, תלמיד הרב הק' ר' מרדכי מטשארנאבאל ז"ל. בא לארץ הקדושה שנת תקצ"ב, והיה מנהל ומנהיג עדת ישורון בעיה"ק צפת ת"ו. חבר ספר "בת עין", נלקט מרובי דרשותיו אשר שמעו תלמידיו מפיו מדי שבת בשבתו, והוא ז"ל הגיה את הספר ההוא, ובנסוע השר"ד הרבני המופלא ר' ישראל מפאלטישאן לחוץ לארץ הניח את הספר הזה להה"ק ר"מ מטשארנאבאל ז"ל, גזר אומר להביאו לדפוס, אבל בקרב הימים כי"כ כסליו תר"א נתבקש המחבר ז"ל לישיבה של מעלה בעיה"ק צפת, ונתאחרה ההדפסה, ויצא לאור על ידי נכד המחבר בעיה"ק ירושלם, הס' מיוסד על התורה כסדר הפרשיות, ובסוף דרשות למועדים ולקוטים2).

---

1) [ממשפחתו של ר' עמרם חסידא עלו בראשית המאה הזאת והתישבו בירושלם, ומהם היה הרב משה נחום בר' עמרם וואלענשטיין ז"ל, שהיה ראב"ד לעדת האשכנזים בירושלם. א. ר—ן].

2) [נזכר ב"קורות העתים" לר"מ מקאמיניץ דף י' ע"א: "בא לפה—צפת—איש אלקי מוהר"ר אברהם בער מק"ק אברוץ. ונעשה ראש כולל החסידים אשר ממדינת פולין" וב"יהורית" מונטיפיורי צד 157—159 מוזכר ג"כ בתור רב ומנהיג ק"ק פולין בצפת, ומסופר שם מן

יב הרב הצדיק המפורסם וחכם הכולל, ר' **הלל** בהגאון חחסיד ר' בנימין **ריבלין** מק"ק שקלאב. תלמיד רבנו חגר"א ז"ל, בא לעיה"ק ירושלם, ונפטר שמה ביום שבת קדש ט' סיון תקצ"ח, הובא בספר עליות אליהו בשם הגאון הרד"ל ז"ל שספר ממנו שנכנם לחדר הגר"א ז"ל, ורבנו הגאון ברוב עיונו ודבקות למודו במשנתו לא הרגיש בו, והיה הולך ושב בלמודו, והרב הנ"ל נטה הצדה, אך אחר זמן מרובה הרגיש בו ושאל בשלומו ובשלום מר אביו ז"ל. בספר "קריה נאמנה" האריך לספר ממדותיו התרומיות של אביו הגאון ז"ל, ודרכי תלמודו והנהגתו וחכמת לבו הנעלה. והר"ר בניטין חבר ס' "גביעי גביע הכסף", ונדפס בק"ק שקלאב. בש' תקס"ד, והוא לקוטי חדושים נפלאים ע"ד הפשט במקרא משנה ונמרא, ושם הרבה מחדושי תורה מהגר"א ז"ל. שמו של הרב ר' הלל ז"ל וחכמת לבו ינעם עוד היום לזקני שער שבירושלם, וזכרו לא ימוש מפיהם1).

התהלוכה של הספר תורה החדש שהרב אברה"ם דוב נשא, ואחריו המון חוגג משוררים ומרקדים אחריו והגאון רבי אברהם דוב לבוש בגדי משי לבנים...". ושם צד 165 מוזכר בית הכנסת של הגאון רבי אברהם דוב שמונטיפיורי ויהודית באו להתפלל שם. ושם צד 36—235 מכתב או תזכיר של הרב "אברהם דוב כאוואריטש אבד"ק צפת תוב"ב" ובית דינו ששלחו למונטיפיורי, וכו בקשו מהשר שיעזור לעניי צפת "לעבוד את האדמה, ולהיות רועי צאן ובקר...". ובמכתבי הד"ר לעווי יועצו של מונטיפיורי—משנת תקצ"ח. (נתפרסמו ב"דביר" לגינזבורג), כותב עליו: "האיש הזה — ר' אברהם דוב — הוא אחד האנשים המלומדים והיקרים אשר ראיתי בעודי, ויהי הנקל לו לעבוד את עבודת העדה בלי כל קבלת פרס מקופת הקהל, והנה הוא מחלק את כל אשר לו עם עניי עמו, כעשרה עד חמשה עשר אנשים אוכלים לחם חוקם על שלחנו תמיד...", ושם צד 22 מספר אשר קרה לרבי אברהם דוב בשעת התנפלות הדרוזים על צפת, בחדש תמוז תקצ"ח, ש"אסרו את ר' אברהם דוב ויכינו את נפשו למות מות אכזרי מאד, והרב הזה עמד במנוחה, וישאל מעט מים לרחוץ כפיו, ויצדק עליו את הדין כדברים האלה לאמר: "בני הניחו לי ואקרא בשם השם ואברכהו על משפטו אשר שפטנו היום", והשם עזרהו ונצל בדרך נס. ונמצא חתימתו על המלתב לעשרת השבטים מש' תקצ"א שנתפרסם במחברת "מבשרת ציון" כרמולי: "אברהם דובער מאגיה ומנהיג בצפת ת"ו מ"ק בצפת במערה אחת עם הרב בעל "לבושי שרד". א. ר—ן].

1)[זקני הרב הלל ריבלין, הוא זקן משפחתנו משפחת ריבלין בארץ ישראל. יחוסו עולה עד הגאונים רבי משה קרמר ורבי משה רבקש(בעל באר הגולה) מוילנא.(וממנו בא שם המשפחה רבקש—ריבל"ס—ריבלין) והיה בן דודו של הגר"א מווילנא. רבי הלל ריבלין זכה לתורה וגדולה במ"א, כי היה עשיר נכסין, ועזב ברוסיא חצרות ובתים שמפרים שלחו לו לפרנסתו ופרנסת בי"מ מיוחד ומנין ת"ח שהחזיק בחצרו. זקני ירושלם ספרו כי הוא היה המורה הוראה בירושלם בזמנו, וכל בני ירושלם היו באים לביתו לקבל את ברכתו.בניו היו: הרב משה מגיד ריבלין שנזכר להלן פ"ז, ור' אלי אבי רבי יוסף יואל ריבלין—הראשון,סופר הכולל שנזכר ג"כ להלן,בנו השלישי היה ר' שלמה זלמן ריבלין ראב"ד שקלאוו, בעל "דברי שלמה". ובתו חנה היתה אשת הגביר הנודע רבי שמריה לוריא.רבי הלל ריבלין השפיע על חתנו זה לעלות בשנת תקצ"ג בערך, עם אשתו וילדיו הקטנים לירושלם ולהתישב בה ברוב הונו, וידועים מעשיו הכבירים של ר' שמריה לוריא

יג הרב הגדול החסיד המפורסם ר' **מאיר שלום** כהרב ר' שטריהו **הכהן** זללה"ה, מילידי עיר קארעלין, מתלמידיו של הגאון ר' חיים מוולוזין ז"ל. שמש אותו בקדושה ומהרה קרוב לארבעה עשר שנה, אחרי זאת שלחהו רבו הנזכר לעיר וויל̈נא, ויפקידהו שמה על בית הישיבה של גדולים ותלמידי חכמים, והוא היה הראשון והראש על כלם אשר העמיד שם תלמידים רבים שהיו למאורות בישראל ועל הכבוד הזה קנאו בו רבים מתלמידי הגאון הנז'. וקפחוהו לפעמים בהלכה, כי לא ידעו את ערכו הרם, ובהודע זאת לרבו הגאון שהוא שרוי בצער על זה, נסע הגאון הר"ח ז"ל בעצמו לק"ק וויל̈נא, והתסהמה שמה כשני ירחים, ובאותן הימים היה דרכו של מורו הגאון ז"ל להיות מעוטף בטלית ותפלין כמנהגו בכל הימים כפוף ועוסד בישיבת תלמידו הנדול הנז', והיה נושא ונותן לפניו בהלכה, שואל ומקשה כאחד התלמידים, והרר"ם ז"ל היה מפלפל עמו ושונה, ומתרץ לו כל דבר הקשה. אחרי אשר עזב את ישיבתו הגדולה נתקבל לרב ומו"ץ בק"ק איוויא ומאלאמ, ומשם זכה לעלות אל הקדש ולהסתופף בחצרות ה' והיתה זאת בערך שנת תקצ"ז, גם שמה לא עזב דרכו דרך הקודש, והיה מרביץ תורה ברבים לפני הלומדים גדולי התורה בנפ"ת ובפוסקים, והיה מתאוה לקבוע לו בית תלמוד אך לא עלתה בידו. גדולת מעשיו וחסידותו בפרטות אי אפשר להעלות על הכתב, רק בדרך כלל, לא היה דבר מתלמודו אשר לא זכה לקיים ולעשות, וכל מה שלמד היה על מנת לעשות, לפי הכרעת הפוסקים הראשונים והאחרונים, והיה מקיים כל הטרות שמנו חכמים בם ובתלמידיהם, וביחוד זהירותו הגדולה בנקיון מלבושיו וטהרת ידיו

בגולה והשתדלויותיו בארץ ישראל לפני אברהים פחה, (עיין אהלי שם—גושליב צד 72, בתולדות ר' דוד פרידמאן מקארלין, ובמאמר „קורות היהודים בירושלם במאה האחרונה" ב„ירושלם" י"ג צד 242). בידי נמצאים מכתביו של רבי הלל שכתב מירושלם לחתנו ר' שמריה לוריא ושאר בניו משנת תקצ"ד, בו משתקף בעליל גדולתו של רבי הלל, עשרו בתורה ובנכסים ומדותיו התרומיות. שם מזכיר את אשר תקן הוא בירושלם בדבר כשרות השחיטה, ואת אשר סבל מהגוים אילי הכסף שאכלו את כספו, ואשר גם בשעת דחקו לא חפץ לקוות מכספי הבולי ולהנות מכסף הצדקה.

רבי הלל ריבלין זכה שבניו פרו ורבו בארץ וחוץ לארץ (כ"י), ובירושלם לבד נמצאים מאות רבות מניניו ונכדיו של רבי הלל, והם מלבד רוב משפחת הריבלינים גם חלקים ממשפחות: אורינשטיין, לעווי, יעלין, מיוחס ואחרים. פרטי תולדותו עם פרטי תולדותיהם של שאר הריבלינים הנזכרים להלן יבואו במספר הגדול „בני משה" הוא ספר תולדות משפחות ריבלין, הגר"א, פעסעלעס, פלאטקעס, עליאס ועוד מצאצאי הגאונים משה קרמר ומשה רבקש ז"ל. מקום קברו של רבי הלל בעמק יהושפט לרגלי הר הזיתים, והיום נאבד ולא נודע לנו מקומו. ובכתב ידו של הרב המחבר בסופו נעתק מפנקס החברה קדישה הכללית שהיה לפניו, זכר פטירתו של רבי הלל בלשון הזה: „הרב המאור הגדול החכם השלם, המופלא בתורה ויראה כבוד טויה הלל בהרב ר' בנימין מק"ק שקלאב, י"ג בטהרה ביום ש"ק ט' סיון התקצ"ח ליצירה. א. —ר.]

וגופו, עד שנזהר כמעט בכל ימי חייו מלגעת במקום שער שיצטרך לבוא לידי נטילת ידים, ועכ"ז בכל פעם שהזכיר איזה דבר שבקדושה היה נוטל ידיו בכל פעם, והיה בקי ושלם בתלמודו ומעורב בין הבריות ורצוי בעיניהם, והיה מחבב את עיקרי הלשון ודקדוקיו אשר לזאת היה בקי מאד בחכמת הדקדוק. כה היתה עבודתו עבודה תמה בלעדי פניה זרה חצונית, ופה בעיה"ק יצתה נשטתו בטהרה, ביום י"ז סיון שנת תקצ"ט לפ"ק, [כ"ז מספורי חתנו הרה"ג הגדול הרב מראדישקאוויץ][1].

יד הרב הגדול החכם הכולל, עמוד התיכון לישוב האשכנזים, ר' **אברהם שלמה זלמן שפירא,** ב"ר מנחם מענדל. נכד הגאון המקובל בעל מגלה עמוקות והרב התוו"ט ז"ל, ונכד הגאון ר' אריה ליב בעל מחבר ספר נחלת אריאל ומעון אריות על מסכת סופרים, בהגאון המפורסם ר' יצחק שפירא מק"ק ווילנא. הראש"ז ז"ל היה תלמיד מובהק להגאון החסיד ר' חיים מוואלאזין, והיה חכם גדול מדיני, ופעל הרבה לטובת הישוב, כמובא למעלה, ולמטרה זו עבר כמה פעמים לחוץ לארץ, זה' הצליח דרכו לפניו בכל אשר עשה, ונפטר בעיה"ק כמובא לשון מצבתו בבית הקברות הישן אשר להספרדים. הוא היה חותנו של חישיש הנעלה הרב ר' אריה ב"ר ירחמיאל [נאמן]. זמן פטירתו לא נודע, ולא נרשם על ציון מצבתו, רק המלים: "קבר חרב שלמה זלמן שפירא", אך לפמ"ש בת' חתם סופר הי' בשנת תקפ"ז בחיים עדיין, ועיין בפרק הקודם ובפרק זה סי' א'[2].

טו הרב הגדול ר' **מנחם** ב"ר **אברהם** ממדינת זאמוט, בקי בכל חלקי תרמב"ם ז"ל בע"פ, והיה ש ד "ר לערי חו"ל, ובפעם הראשונה בבואו

---

1) [בפנקס החי"ק הכללית (בהעתקת הרב פרומקין בכת"י בסופו), נזכר "הרב המובהק הדיין המצויין נחית לעומקא דדינא כבוד קדושת תורתו, מו"ה מ א י ר ש ל ו ם בהרב ר' שמריה הכהן, נלב"ע ד' ש"ז סיון תקצ"ט לפ"ק". ונראה שהוא הוא ר' מאיר כ"ץ שנפטר בירושלם תקצ"ט—כן צריך להיות, ולא ת"ר—ונספד בספר "תורת משה"—סופר הוצאה שניה ח"ג פ' נצבים דף נ"ד ע"א-הובא במפתח ההספדים ב' צד 29. ונראה שהוא הוא רבי מאיר או ר"מ הכהן שמוזכר בספרי "הצדיק רבי יוסף זונדל ורבותיו", בצד קי"ד וצד קי"ח—קכ"ח, והצדיק ריי"ז מביא שם משמו מהנהגות ר"ח מוולוזין, וגם חדושים על בבא בתרא ששמע ר"מ כ"ץ מרבו רבי חיים א. ר—ן].

2) [עיין ב"ירושלם" לונץ שנה י"ג צד 236, וב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת א' צד 31 על ראש"ז שפירא שהלך יחד עם ר' זלמן כהן מצפת לערי ליטא בש' תקפ"ז וע"ד המכתב תהלה שהביאו מליטא לשר אנטוניוס קפסגו קונסול בעכו, שנתפרסם ב"שירי שפת קדש" ובחלקת מחוקק ח"ב מ"ב שורה י"א סימן ל': "מצבת האשה הצנועה א"ח ט' אסתר **קאדין די זכותו** [?] זללה"ה א'[למטה] הרב רש"ז שפירא זלה"ה". וחתום עם הרמ"מ משקלאוו על "שטר השליחות" לקושטא של הרב שלמה פ"ח. בדבר הפירמאן להחורבה. (ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"א צד 14). א. ר—ן].

לארץ רוסיא וחביא עמו עפר מאה"ק שקלו זהב כנגדם, וספרו שפעם א' לא רצה לקבל אדום זהב שנפחת צורתו, ואמר שאי אפשר לזלזל כל כך בקדושת הארץ. חוא היה מרביץ תורה ברבים למאר, והיה מתפלל בבית הכנסת הספרדים וחשוב אצלם במאר, וכשמת הלכו אחרי מטתו תלמידיו חלוצי כתף ללוותו [שמעתי מהרב ר' אריה ליפשעם]. אחד מתלמידיו היה ר' יוסף זאמירו בעל ספר עין יוסף ודברי דוד [מהר"י פראג].

מז והננו מעתיקים בכאן גדולי האשכנזים העולים הראשונים לארץ הק', חמני היאהרצייטען שלהם כפי ההעתק מפנקס ח"ק גחש"א שנמצא עוד בידם מזמן התקצ"ח ליצירה, והם:

א] הרב הגדול, חסידא פרישא קדישא, ר' **יצחק** ב"ר **יוסף**, חתן ר' ישעיה מסלאנים, נלב"ע טו"ב תשרי ת"ר.

ב] הרב המפורסם ר' **יעקב יוסה** ב"ר ישעיהו **הלוי**, כ"ה סיון תקצ"ח

ג] הרב ר' **שמואל** ב"ר שכתי **מווילנא**, י"א אייר תקצ"ט.

ד] הרב ר' **צבי** ב"ר יצחק **דרישער**, כ"ו אייר תקצ"א.

ה] הרב המובהק ר' **טוביה יצחק** ב"ר אברהם **מוואַרשוי**, חותנו של הרב ר' אליעזר מרדכי, י"ג סיון תקצ"ח.

ו] הרב הגדול ר' **משה** ב"ר מאיר **מהוראדנא**, כ' סיון תקצ"ח.

ז] הרב ר' **חיים** ב"ר משה **משקראב**, השוחט הראשון לעדת האשכנזים, ר"ח תמוז תקצ"ט.

ח] הרב המופלג ירא וחרד מו"ה **צבי הירש** במו"ה יוסף זלל"ה **מנישׁ-וויער**, כ' תמוז תקצ"ח.

ט] הרב הגדול הצדיק ר' **צבי** ב"ר יוסף **מדאראטיש**, סמונה לעדת אשכנזים, ו' ניסן תקצ"ט[1].

י] הגביר ר' **שאול מקארלין**, כ' דראש חדש תמוז תקצ"ז.

יא] הרב הגדול ר' **יעקב משולם**, הרב דק"ק לעסבערג.

---

1) [חתום ראש לרבני וממוני כולל פרושים בירושלם בחשון תקצ"ז על „שטר משכנתא" מהכולל לר' מרדכי מינסקר שנתפרסם ב„זכרון לחובבים הראשונים" חוברת יוד צד 12, ונזכר ברשימת הרבנים מקבלי החלוקה משנת תקצ"ח אחרי הרב ישראל משקלאוו בשם הרב צבי הירש מדעלאטיץ במאסר לקורות החלוקה בירושלם כ„לוח א"י" שנה י"ח צד 83. מקום קברו מזרחה לקבר זכריה הנביא, אצל קבר ר' אברהם שלמה זלמן צורף שנזכר להלן בסימן זה. ומצבתו נעתקה בחלקת מחוקק חוברת ד' צד 4, וזה לשונה: „פמ"ק הרב המפו' ה צ ד י ק ה ז ק ן מוהר"ר **צבי הירש** זצללה"ה, נתבקש בישיבה של מעלה ביום ו' ניסן שנת ה ת ק צ " ט לפ"ג, תנצב"ה". א. ר—ן].

יב] הרב הגדול ר' **ליב** ב"ר משה **מהוראדנא**, ז"ך חשון ת"ר.
יג] הרב הגדול הישיש ר' **מרדכי** ב"ר אביגדור **מווילנא**, כ' כסליו ת"ר[1].
יד] הרב הסופ"ג ר' **בנימין** ב"ר אליהו **נדובראווני**. ר"ח חדש שבט ת"ר.
טו] הרב הנ' ר' **צבי** ב"ר פלטיאל **משקלאב**, ו' תשרי תקצ"א.
טז] הרב ר' **דוד** ב"ר ראובן **ממהילאוו**, חתנו של הג"ר מענדל תלמיד הנר"א. זכה לתורה וגדולה במקום א', והיה ממונה כמה שנים. ועזב מעות לחלק לצדקה, נלב"ע ב' דר"ח תמוז תקצ"ז[2].
יז] הרב ר' **מרדכי** ב"ר **ירחמיאל**, אחיו של הרב הצדיק הישיש ר' אריה נאמן. הרב ר' ירחמיאל היה בנו של ר' מרדכי ב"ר מרדכי ר' צמח"ם הנזכר בספר קריה נאמנה [ע"ש לשון מצבתו בתואר: "משען לחם ומשען מים, בחוץ לא ילין גר, דלתותיו לאורח פתוח ה"ה הראש ר"ם בר"ם ר' צמח"ם. נפטר ו' תשרי תקי"ט]. אחי הר"ר מרדכי היה ר' שמעון הנקרא ר"ש הגדול, וחיו בימי הגר"א ז"ל, ובניו היו ר' אליהו הינדיש הרב המסדר נטין בעיר ווילנא, ור' ישראל מגיד מישרים, ור' שאול האבד"ק אסטרין, ור' ירחמיאל. ר' ירחמיאל ז"ל נפטר בערב ר"ח אב תקע"ב, ובניו היו ר' מרדכי ז"ל[3], ור' אריה ז"ל. ושניהם היו

מעשרה הראשונים

אשר באו בזמנו של הרב ר' מ"מ משקלאב.
יח] הרב הגדול החסיד ר' **נפתלי הערץ**, והחסידים הגדולים: יט] ר'

---

1) [נודע בשם ר' מרדכי מינסקר, ונקרא גם ה"משולח מווילנא", ונזכר "הרב המופלג והמפורסם מו"ה מרדכי מינסקר" ב"שער משכנתא" שנזכר בהערה הקודמת. שניתן לו מכולל הפרושים בשנת תקצ"ז תמור מה שלוו ממנו שלשת אלפים וחמש מאות גרוש. ונזכר גם ברשימת החלוקה הנזכרת בהערה הקודמת, ג"כ בשם ר' מרדכי מינסקר. ובחוברת "זעליג הויזדארף" צד 5. קברו למזרח קבר זכריה, ועתקה בחלקת מחוקק חוברת ד' שורה ב' סימן ד': "חרב הצדיק רבי מרדכי ז"ל בהרב ר' אביגדור ש"ך [מגיד ש"ך ?]", נלב"ע כ' כסליו שנת ת"ר", ושם סימן ג': מ"ק האשה הצנוע מרת מלכה אשת הרב ר' מרדכי ז"ל מסינסק, נלב"ע מ' לעומר תרס"ו". א. ר—ן].

2) [היה בנו של הרב **ראובן הגדול** ממאהילעוו, ומקודם היה חתנו של ר' חנן קרולער ואח"כ לקח את בת הגאון רמ"מ. מצבתו נעתקה בחלקת מחוקק חלק ב' שורה כ"א אות ט"ו, וז"ל "זמ"ק אור יקר הגנוז ות' כשמש בצ'[הרים] האי גב[רא] רבא ויקירא, אברך הרב הגדול בתורה ובמ"ם, חריף ובקי ור' שופרא ד"ב בקו"י [בקוצר ימים ושנים] מו"ה דוד אשכנזי זלה"ה נלב"ע בדר"ח תמוז תקצ"ז לפ"ק, תנצב"ה".—וחתום עם מטוני ירושלם על "שער המשכנתא" שנזכר בהערות הקודמות, ומה שנדפס שם בחתימתו בזכרון לחובבים הראשונים: "דוד בלא"א מוהר"ר ראובן ב ה ר ב ו ו א פ י ן ", אין לו ביאור, וכנראה שצריך לומר ממאהילעוו. א. ר—ן].

3) [על ר' ארי' נאמן עיין להלן בפ"ז. א. ר—].

יוסף משעראקאב. כ] ור׳ **דוד ווימאזיר.** כא] ור׳ **שמואל** בי״ר אברהם **מהוראדנא**1).כב) ור׳ **יוסף מקאליש.** הקדושים האלו נהרגו בספולת בעי״ק צפת. גדולי חסידי ישראל עושי מצות וצדקה נצרפו ונתנסו ביסורי דוחק וחליים, ואהבתם לאה״ק גברה על כל פגע זמנם [כתי״ק של הרי״ש פאת השלחן בהספדו על הרוגי צפת, ועל ר׳ נפתלי הערץ יספר: שהיה חוזר מדי חדש כל הארבע שו״ע עם כל האחרונים].

כג] הג״ר **צבי הירש** בהרב ר׳ זאב וואלף **שריוויש**2).כד] והרב ר׳ **ירמיה** בי״ר מאיר **מווילנא** [מובא בספר "קריה נאמנה", שנלוו אל החבורה הקדושה במסע הגאון ר׳ סעדיה ז״ל].

כה] הרב **שלמה זלמן** במו״ה יעקב **צורף**, אדם גדול וחכם מדיני, אשר עזר הרבה בהשגת הפירמאן מאת מלך מצרים על בנין החורבה,

קברו אצל קבר זכריה הנביא, וכתוב על ציונו: "מ״ק מהר״ר **א ב ר ה ם ש ל מ ה ז ל מ ן** זצ״ל, אשר הציל **נ ח ל ת ה א ש כ נ ז י ם** מיד הישמעאלים והשתדל בבנינה, ובפרט בבנין בית המדרש הנקרא בשם **מ נ ח ם צ י ו ן** זיע״א, נלב״ע י״ט אלול שנת תרי״א, לפ״ק"3). [ועמש״ל מפעולת בנו הרב ר׳ מרדכי].

---

1) [אולי הוא הרב שמואל הוראדנר שהפיא "השלוח" מווילנא, ונזכר לעיל פרק ד׳ סימן י״ד. א. ר—ן].

2) אולי הוא הרב ר׳ **ה י ר ש** שנזכר בהקדמת הרב אברהם דנציג לספרו "שערי צדק" שמזכיר בה את ה"רשיון" שניתן להרב ר׳ סעדיה והרב ר׳ חיים והרב ר׳ הירש, לעלות לירושלם. ויזכר כאן הרב **אברהם דנציג** עצמו בעל מחבר ספר "חיי אדם", אשר עוד בשנת תקס״ד נדר נדר גדול לעלות לעיר הקודש לירושלם, **ל ה י ו ת ש ם כ ל י מ י ח י י ו**, והתגעגע שיתן ה׳ אותו לרחמים, ויותן לו רשות מחצר אדוננו **ה ק י ס ר י ר ״ ה** על פי מספורש לנסוע לא״י, אבל לא עלתה בידו. ולמען מצוא מפוס לגעגועיו לעלות לא״י חבר אז את ספרו "שערי צדק", על שם ירושלם שנקרא צדק, והוא על הלכות התלויות בארץ. (ש״צ בהקדמה). ועיין שם "קינה בכנוסתו לארץ... ובירושלם". ותשובתו על השמועה אשר נשמעה מירושלם... בזמן שהיו השנים כתקונם, **ו ח ש ל ו ח י ם** היו יוצאים — על דבר המעקות בירושלם, ועל הכהנים שנכנסים למערת קברי הצדיקים. א. ר—ן].

3) [ר׳ אברהם שלמה זלמן צורף בי״ר יעקב, רב וצדיק ובעל מרץ כביר, היה מילידי עיר קידאן, ומהעשרה הראשונים של הפרושים שהתישבו בירושלם, שבחו נאמר בחייו ונתפרסם בדברי בן דורו החכם רבי יוסף שוואַרץ בספרו "תבואת הארץ" בסופו. שם מספר החכם שוואַרץ את שליחותו של ר״ז צורף למצרים, והשתדלותיו לפני קונסולי עסטרייך ורוסיא שיכברו על לב מלך מצרים לתת הרשיון להאשכנזים בירושלם לבנות נחלת אבותיהם... ואח״כ סרח הרי״א ש״ז עד מאד בבנינים אלה, והשניח על המוציא והמביא, ועמד בפרץ נגד הנלחמים והמעכבים. ועם כל זה לא השתמש בתגא. ונהנה מיגיע כפיו, מעבודת צורף כסף, שעסק בה שעות אחדות בכל יום. לפני זה נסע פעמים בשליחות הכולל **ב ש נ ת ת ק ע ״ ט** לארץ אשכנז (כמו שנז״ל פרק ד׳ סימן י״ד). ושנית בשנת תקפ״ט לארצות אשכנז ופראנקיא (רשימה מזכרונותיו

כו] הרב הגדול ר' **נתן נטע** בהגאון ר' **מנחם מענדיל**. כז] והה"ג ר' **נתן נטע** בהגאון ר' **סעדיה**. תולדותם ומפעלותם יובא להלן, ועוד חכמים מגדולי ישראל שבאו עם הרמ"ם ז"ל, אשר לא רשמתים כאן.

ואלה הטה שנזכרו בשער הציונים:

כח] החכם המפורסם ר' **ישראל ברוך**, יום כ"א ניסן תקע"ד. וכתוב בציונו: "מצבת קבורת אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד, החכם המפורסם כמו"ה י ש ר א ל ב ר ו ך נ"ע, נלב"ע כ"א לחודש ניסן שנת התקע"ד".

כט] החה"ש ר' **אברהם שלמה הלוי**, נלב"ע כ"ז תמוז תקפ"ז. וכתוב בציונו: "קבר החכם השלם מו"ה א ב ר ה ם ש ל מ ה ה ל ו י נ"ע, נפטר יום כ"ז לחודש תמוז קפ"ז ליצירה, תנצב"ה".

ל) הרב ר' **ישכר דוב בער** ב"ר **ישעיה**, אבי הגאון ר' ישעיה בורדקי, נפטר שנת תקפ"ח.

ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ח' צד 33). וב"זכרון לחובבים הראשונים" (שם) נעתק ה א ע ל א ם משנת תק"ץ ע"ד פדיון החורבה שנתן לחכם זלמן מ א ר כ ו ו (כן צריך להיות ור"ל אביו של מרדכי) בן יעקב אשכנזי, פקיד משפחת האשכנזים בעה"ק ירושלם, ע"ש. וראש"ז חתום (שם צד 12) עם ממוני ירושלם בשנת תקצ"ז על "שטר משכנתא" מחכולל לר' מרדכי מינסקר, ועוד חתום על תעודות שונות ע"ד סדור ההנהלה של החורבה, שנתפרסמו ב"זכרון לחובבים הראשונים" (שם צד 13—16) בשנת תר"ח—תרי"א, ועיין לעיל פרק זה סימן ו'. ועיין ב"ירושלם" שנה ח' צד 233. ו"בירושלם" יוד צד 301—303 נתפרסם שטר שליחות של הראש"ז אשכנזי ב"ר יעקב מאושר מרבני הספרדים, ונראה שנסע בתור שד"ר משותף לכל עדת היהודים בירושלם. ועיין עוד במאמר "קורות היהודים בירושלם במאה האחרונה" ב"ירושלם" י"ג צד 222—235—244. ובמאמרו היפה של ר"פ גראיבסקי ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת א' צד 7. ובמאמרי "מכתב מר' מרדכי צורף לאביו ר' שלמה זלמן משנת תר"ו ב"ציון" א'. הצדיק הזה, שמסר נפשו וחייו לבנין הישוב, נפל חלל בידי מרצה ישמעאלי נוקם, שנפר לו שנאתו על שהציל את החורבה מידי מ ש פ ח ת כוכשיה העריצים. ובליל אפל הכהו בחרבו על ראשו ונפצע קשה, וחלה ירחים אחדים, עד כי עלה אל על. והמרצח שנמלט בפחד נפל בבור של שמן שומשמין אשר בחנותו ברחוב היהודים, ונטבע ומת. המצבה של ראש"ז צורף נעתקה בחלקת מחוקק חוברת ד' שורה א' ועל ידו שם מצבת אשתו ח ע ס ע שנפטרה ביום ד' חשון שנת תרכ"ו.

ר' אברהם שלמה זלמן הוא ראש משפחת סלומון ביהושלם, ובנו רבי מרדכי נזכר תולדותיו להלן, ובן בנו הוא רבי יואל משה סלומון בונה ירושלם ומושבותיה, ומיסד המושבה החקלאית הראשונה "פתח תקוה". א. ר—ן].

הוספה

[לתקופה של הספרק הזה יש להוסיף את:

א הרב יהודה יודיל בר' יוסף מטאהילוו. ב והרב ר' שלמה בן אב"ד... שהיו מן העולים הראשונים והתישבו בירושלם. הרב יהודה יודיל נזכר לעיל צד 152 חתום על מנוי הגבאים הראשונים של הפרושים בצפת, והוא עם הרב שלמה חתומים על „מכתב מירושלם" משנת התקע"ו ששלחו אל ר' יוסף רוזענט, במכתב הזה מודיעים כי: ב"ה זכינו להתישב מ ג י ן ו י ו ת ר של אחינו האשכנזים בירושלם, ומשם נראה שגם ר' ש ל מ ה היה משקלאוו או ממאהילוו, ועיין להלן בהוספה זו סימן ו'.—

ג הרב יעקב דוד יקותיאל כהנא, שהמחבר ערבבו בטעות עם זקנו ר' דוד יקותיאל כהנא מראשית המאה הששית. וכאשר בררתי לעיל פרק ב' סימן ג' בהערותי שם.

ד „הרב הצדיק המקובל אלקי, המפורסם בחסידות, מו"ה מנחם מענדיל אב"ד ור"מ בעיר פשערקאוו זללה"ה. יצתה נשמתו בטהרה, ועלה לשמים יום ג' כ' שבט ש' תקפ"ח לפ"ק". (נעתק עפ"י פנקס החי"ק בסוף הספר תולדות חכמי ירושלם כתב ידו של המחבר).

ה הצדיק ר' שלמה מטאלאטשין מתלמידי הגאון מווילנא, עוד כהיותו בחו"ל היה נחבא אל הכלים. כל ימיו גלה מעיר לעיר, ורק לעתים רחוקות שב לעירו מאלאטשינה במקום שהיה נודע בצדקתו ומפורסם לגאון וצדיק ולבעל מופת.האגדה מספרת כי אמרו להגר"א מווילנא שר"ש מטאלאשין נמצא כבר בארץ ישראל,ולא ידעו האיך עבר את הדרך שהיתה סוחקת אז למסוכנת מאד. ענה על זה הגר"א: אל תתמו על רבי שלמה,כי ראוי הנהו גם לעבור את הים הגדול בחרבה. ונראה לפי זה שעלה לארה"ק עוד לפני שנת תקנ"ח—שנת פטירתו של הגר"א,גם בהיותו בארה"ק היה נחבא אל הכלים ונסתר בגדלותו וחכמתו מעיני החכמים, והיה גולה בבתי כנסיות של ירושלם, חברון צפת וטבריא. ובירושלם קבע תפלתו בבית מדרש ר"ח ן' עטר.ויודעיו העידו שהיתה כל התורה שגורה על פיו, כי חננו ה' בזכרון נפלא מאד. ומספרים: פעם אחת בהיותו מתארח בבית כנסת אחד באי"ו, נאבד לגבאי בית הכנסת שהיה גם „גבאי הקופה" מגידי א' מכסף העניים, ויחשדו בר"ש מטאלאטשין,ויחפשו בשמלותיו וימצאו מגידי אחת, ור' שלמה לא דבר דבר, ויקחו ממנו את המגידי ויגרשוהו מבית הכנסת.למחרת מצא הגבאי את המגידי בארגזן, וילכו לחפש את ר"ש ולא מצאוהו, כי כבר עזב את העיר והלך לו. עוד מספרים: יום לפני פטירתו מסר הר"ש מטאלאטשין דינר זהב ליהודי אחד, ואמר לו: אני הולך היום חברונה ומחר אמות שמה, טול דינר זהב ושלחהו לבני טוביה ברוסיא, בתור ירושה דאורייתא. וכן היה, שהלך בו ביום חברונה ומת שם. ואת הדינר זהב שלח האיש לר' טוביה. ואז גמר ר' טוביה בדעתו לעלות לא"י, ויבא ירושלימה.

ו רבי טוביה היה גם הוא צדיק וגדול בתורה ובחכמה, ובנסיעתו לא"י נשבית כל הספינה ונוסעיה, ונמכרו לעבדים באחד מחפי טורקיאה, שם נגלה להם כמלאך טושיע טורקי אחד אשר רחם עליהם, קנם ושחררם מיד, והובילם למקום יהודים. ומשם באו לירושלם דרך היבשה.

רבי טוביה הוא חותנו של הרב מרדכי סלומון בן רבי אברהם שלמה זלמן צורף הנ"ל. בשנת תר"א נדפס בדפוס סלומון על פי צוואת רבי מרדכי סלומון הספר „אבן שלמה" חדושים על ש"ס מכתבות יד הצדיק ר' שלמה מטאלאטשין. — כל זה ע"ד ר"ש מטאלאטשין ובנו ר' טוביה מרשימות ר' טוביה בר' יואל משה סלומון,—ויש לשער שר' שלמה דנן הוא הוא

ר' שלמה בא"א... החתום על המכתב מירושלם לר' יוסף רוזעת מש' תקע"ו, אבל ההשערה רחוקה. וב"עיר ווילנא" עמוד 85 העיר כבר שאין להחליף את ר' שלמה מטאלאטשין דנן עם הרב משה שלמה מטאלאטשין, שהיה גם הוא מתלמידי הגר"א והובא ב"קריה נאמנה", כי הלה נפטר בווילנא. כמו כן יש להעיר שלא להחליפם בר' נחמן שלמה הלוי מטאלאטשין, שעלה לירושלם והיה בה אב"ד, ונפטר בשנת תרי"א, ויובא להלן בפרק ז' סימן ב'. — ר' טוביא במהר"ש חתום בהסכמות החלוקות משנת תקפ"ט, בתור ממונה מירושלם יחד עם מחותנו ראש"ז צורף, כמש"ל פרק זה סי' ו'. ונראה שהוא הוא ה צ ד י ק ר' ט ו ב י ה השד"ר הנזכר לעיל פרק ד' סימן י"ד. וב"יהודית" למונטיפיורי בסוף מכתבו של ר' מרדכי צורף (צד 261). חתם "ר' מרדכי בן הרב ר' אברהם שלמה זלמן, וחתן הרב ר' ט ו ב י ה שהיה נ ש י א ה ע ד ה ו מ נ ה י ג ב י ר ו ש ל ם בזמן שבא השר בראשונה להעיר הקדושה—

זולת זה יש לחקור על תולדותיהם של החכמים השונים שנזכרו בפרק הקודם בתור שדרים, וחתומים בפנקס צפת ועוד,והם: אברהם ברוך ב"ר מרדכי, אליהו ביאליסטאקער, אליהו ב"ר משה, בנימין מלונדון, בנימין במוהר"ז, בצלאל הכהן, דוד בהגאון ר' יאספולי (חותן רמ"ם משקלאוו), דוד ציוטלין, הלל כ"ץ, זלמן מלעזקיר. יהודה ליב ברודא, יהודה ליב ב"ר יעקב, ר' יודיל מווילנא, יהושע גליקם, יוסף ב"ר יוסף ברוך בענדעט, יחיאל מקריטשוב, יצחק שפירא, יצחק מקאוונא, יצחק אייזיר בהרב הגאון מאטיק, משה זאב בלאך. משה געציל, משה ב"ר מאיר,משה ציוטלין וצבי הירש חזרחי. והחכמים רבי יצחק ב"ר אהרן ור' שלמה ב"ר ישראל (חתמו על שטר שליחות החורבה בשנת תרפ"ג, ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"א צד 14—17). א. ר—ן].

פרק ששי

הכמי הספרדים בירושלם במחצית השניה של המאה הששית.

א אחר אשר נסתלק הגאון ראש גולת אריאל ר' יו"ט אלנאזי לבית עולמו, בשנת תקס"ב ליצירה, נתקבל לראש בית דין ו ר א ש ו ן ל צ י ו ן חתנו הרב בעל ש ע ר ה ט ו מ י ם, הוא הגאון המפורסם ר' **משה יוסף מרדכי מיוחס**. החותם עצמו בר"ת מ"י מיוחס, וכבר הזכרנו לעיל שלפי צוואת אביו הגאון הראשו"ל בעל "פרי האדמה" ז"ל היה ראוי לפניו לרשת מקומו תיכף אחרי מותו, אך כשנעשה חתן הגאון הגדול המהרי"ט ז"ל, ויתר אליו את מקומו, וזכה לכהונת משרתו זאת אחרי מותו. וכתב בספר רכני איטליא שהרב הנז' קנה לו שם טוב גם בין הישמעאלים בשביל ח כ מ ת ה ר פ ו א ה, כי היה ר ו פ א א מ ן, וכל העם קראו אותו "ע ו ל ה ת מ י מ ה", כו' לא יצא מעולם מארץ הקדושה. וכתב עוד "שמעתי משלוחי ארץ ישראל פלאות

מחסידותו וקדושתו. ופעם אחת מסר נפשו על קדושת השם, כדי להציל קהל עדתו, ע"כ. ובני משפחת הרב הזה יספרו: כי ספרו האחרון אשר קרא אותו בשם "ע י ן ה ט י ם" היה בסבכה, מפני ש כ ה ו ע י נ י ו 1) ועמד מלראות על ידי צער פתאום וחרדה, וזה הדבר: "כי מ ו פ ת י א ח ד [שופט ראשי] בעיה"ק מינה אותו בטרם מותו לאפוטרופס על בניו ובני ביתו, ונכדו של המופתי הלז בהיותו עוד צעיר לימים, דחקה לו שעתו ויהי רעב וכפן, ופעם א' בקש שיתנדבו לו איזה עשרות גרוש, ולא הגיעם בשום מקום, וכאשר ספר הדבר להרב ז"ל מלא את חפצו, ונקבעה אהבתו בלבבו, ולא עברו עשרה שנים והצעיר הלז עלה אחד כך לגדולה, ונתמנה על ידי השלטן לראש על כל ארצות סוריא וארץ ישראל, ובהגיעו לעיר ראסלה העלה מס כבד על היהודים מירושלם שלשים אלף גרוש, ולא היה למו שום עצה ותושיה על מכסת הכסף הרב הזה, והנאון הנז' עם משנהו הרה"ג ר' מ ר ד כ י ה ל ו י, המכונה הרב המלי"ץ, הלכו בלב נשבר לעיר ראסלה לקבל פני השר ההוא, והשר הנז' הכיר תיכף את הרב בעל שער המים, ויצא לקראתו ויכבדהו, ויספר לו כי עתה הוא בא בשם אחיו היהודים, והוא הראש שלהם, ולא יכול לראות ברעה אשר ימצא את עמו ועדתו הגועים בעניים אשר שם עליהם המס הכבד הזה, ויען השר ויאמר: כבודך יקר בעיני מאד, ולמענך אנכי מוותר שני שלישים מהמכסת הכסף אשר שמתי עליהם, ובלבד שיביאו לפני את העשרת האלפים ובהמשך הדבורים התערב גם הרב המלי"ץ ר' מרדכי לדבר עם השר ולחנן אותו שיוותר עוד, ועל זה התקצף השר מאד כי היטב חרה לבו על אשר הוכרח לוותר השני שלישים הראשונים, כאשר לא יכול להשיב פני הרב בעל שער ה'מ'ים' ויגזור להטית תיכף את הרב המלי"ץ, וירמוז לעבדיו למלאת פקודתו, ומרוב החרדה אשר נפלה על הרב בעל שעה"מ נסתמו עיניו ועמדו מלראות עד יום מותו, ובכ"ז פעל על השר ההוא לבטל את הגזירה לבלתי הסית את הר"מ ז"ל.

מ נ ה ג ו היה ללכת אצל כ ו ת ל ה מ ע ר ב י בכל לילי ערב ש"ק אחר חצות עם משרתו, והיה גומר שם התהלים, ומשתהה עד זמן תפלה, ולפעמים היה מתפלל שם גם כן, פעם אחת נדמה לו בתפלתו תמונת ח מ ש ה א ל פ י ן ובחצות היום ההוא יצאה גזרה על ידי רשעת הגוים לגרש את היהודים אשר יש להם חלונות נוטים למקום המקדש, וכן עשו, ושללו ובזזו כל הדרים הסמוכים לשם, אז פירש פתרון המראה שנדמה לו, על הכתוב: "אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל". קרוב לאותו זמן עלה הנבור נ פ ו ל י ו ן ה ר א ש ו ן על ארץ סוריא בשנת תקנ"ט לכובשה, ותהי עת צרה לכל יושבי המחוזות האלו, כי חילו הנדול הרשיעו לעשות גם בעזה גם ביפו, ובירושלם החלו להתבצר ולחזק המקומות בחומת העיר לכל אשר יראו שם בדק, וחפרו מסביב חפירות רבות, ויעשו תעלות למען לא יקרב הגבור בנקל אליהם, גם הרב הגאון הזה בעצמו היה מן החופרים ונושאי

1) [עיין לעיל עמוד 91 בהערתי 2. א. ר—ן].

הסכל כא' מאחיו, ונציב העיר—הפאשא—שלח אל חכמי ורבני ישראל שנתאספו לבית התפלה לבקש רחמים לשלום העיר, ויענהו הרב ז"ל, ויאמר: למה זה יבקש אדוני כן, ואנשיו ומשרתיו יפריעו את ישראל, וינרשו אותם מכל מקומות הקודש ולא יניחום לשפוך שיחם גם לפני הכותל הקדוש הזה! סאו והלאה ניתנה חופשה לכל עם ישראל לשפוך שיחם ותפלתם בכל מקומות המקודשים, והכרילו למעגם מקום מיוחד אצל כותל המערבי להתפלל באין מפריע, והרב ז"ל עם שאר החכמים שפכו שיחם לפני ה' בעד שלום המלכות והמרינה, ובשובו משם בקר את הפאשא, וינחמהו ויאמר: כי יקוה שלא יבא הקיסר לשערי ירושלם, ולא ישפוך עליה סוללה, ונצנצה בו רוח הק', כי שפט בצדק את הדבר הזה כחכם הרואה את הנולד, וכן היה, כי בבוא נפוליון לעיר קרית יערים חזר פתאום לדרכו, וילך עם מחנהו לצור על עיר עכו, ושם נפגש עם חיל בריטאניא אשר תחת פקודת סידני סמיט, ולא יכול להם, וגם מגפה גדולה היתה בחילו, וישב צרפתה1).

הרב הגדול הזה לא האריך ימים רבים בנשיאותו, ואחרי זמן לא כביר הגיעה זמנו להפטר מהעולם, ויצתה נשמתו בטהרה בירח תשרי התקס"ו. והרב הגדול ר' חיים אברהם אסטרוסא הספידו במוצאי חג הסוכות, ונדפס בספרו "בן אברהם" [ושם טעות סופר במש"ש שנת תקס"ד], וכן הרב הק' ר' אברהם סתהון נשא עליו מספר מר, ונדפס בספרו "מלל לאברהם"2).

החכמים: ר' יצחק קובו, ור' מרדכי הלוי, ר' אפרים נבון, ור' יעקב קוראל, והר"ם לב ארי"ה, היו מבית דינו של הרב ז"ל, וחתומים אתו על ההסכמה משנת תקס"ב לענין תושב ירושלם בדבר המס של הרוצה לעקור דירתו ממנה, עיין בספר התקנות, ולענין האורחים הבאים מחוץ לארץ כיצד יתנהגו בחג בחלוקי עליה לס"ת בק"ק בית אל, וק"ק איסטמבולי, וק"ק האמצעי3).

וראיתי ב"י קדשו, הצוואה שעשה עוד ביומי עלומיו, בהיות עוד נר אביו הגאון בחיים, ותיקנה ואשרה גם בסוף ימיו, והנני מעתיק סעיפים

---

1) [ועיין במאמר מגלות משפחה באי"י ב'ירושלם' ט' צד 296—297. א. ר—ן].

2) [עוד נספר: "איש ירושלם הוא המוציא הוא המביא פאר הדור ר"י מיוחס בשנת תקס"ו, בס' "חיים וחסד" דרוש כ"ב. ומוזכר בס' ההוא בכמה מקומות. הערת ר"מ רבינוביץ. א.ר—ן]

3) [הרב מרדכי יוסף מיוחס חתום עם רבני ירושלם על "מכתב מירושלם משנת תקס"ב ע"ד השדי"ר רפאל יוסף ן' רבי' ב'ירושלם' שנה ו' צד 45, ובמכתב ע"ד הנ"ל שנדפס ב'שבלים בודדות" צד 36. ובש' תקל"ז חתם עם ראשי ישיבת ק"ק חסידים ע"ש הרשאה לר"א ן' שאנג, שנתפרסם בהמעלות לשלמה מ"ם אות ק' כ"ט. ובשנת ש מ ר ו חתם בב"ד ירושלם על איסור השגת גבול השמשים של קבר רחל, שנתפרסם ב'זכרון לחובבים הראשונים' חוברת ז' צד 46 א. ר—ן].

אחדים מטנה, וז"ל: "כל שבעה יקחו עשרה ת"ח שיקראו כל יום ז' פרקים וט"ז דפי זהר ותיקונים, באופן שיגמרו אותם ביום השביעי, כאשר ישיטו אבן על מצבתי. ועל האבן יכתבו: "ציון המנוח איש צעיר מתושבי עיה"ק ירושלם יום ח מ ר ד כ י בכמו"ה רפאל מיוחס תנצב"ה, מחיה חיים יחייהו בטל תחיה", ה ה ש כ כ ה לא יאמרו עלי תואר החכם השלם, ולא חסיד ועניו, ולא שקדן בתורה [כדרך הספרדים לאמרם על ת"ח הגדולים בלשון ההשכבות], רק דרושים אם ירצו לדרוש לעילוי נשמתי, במה שמניע למת בארץ ישראל, ולא בתוארים כלל, ועיקר לעילוי נשמתי, ומה טוב אם אפשר שידרשו מחדושי תורתי. אחר השבעה יפשפשו בפנקסי מה שאני חייב, וישתדלו לפרוע תיכף, ואם יבא אדם לתבוע עד ששים חתיכות יפרעוהו בלי עדים ושטר, אחר שיקבל חומרא, ואם ניכר שהוא ירא שמים יאמינוהו גם בלי זה. בני יקראו ח"י פרקים בכל יום לתיקון נשמתי, ויהגו בתורה בכל כחם, ויזהרו בכבוד אמם. במקומי בבית הכנסת ישב בני חכם רפאל, ואני גוזר שלא יצערו אותי בקבר באיזה איסור, או כעס וקטטה ח"ו. ויקיימו בעצמם כל המעביר ע"ט וכו'. נשארתי בתפלה לשוכן מעונה, שיאריך ימי ושנותי להגות בתורתו, ולחזור בתשובה שלמה, ואגיע לגבורות לחזות בנועם ה' משיח אלקי יעקב, נאם הצעיר מ' י' מיוחס ס"ט".

ואחריו חתם אביו הגאון ז"ל בלשון הזה: "ואני אביך הדל, עפר מהאדמה, אני כפרתך ותחיה אתה מאה שנים בשובע שמחות, ברינה של תורה, ואני מצוה אותך ואחיך וכל נכדי לעשות לי רובו ככולו, כמו שכתבת. וישימו איזוב באיזה מלבוש שלי, וגם בסי הרחיצה", כו'.

ספרי הרב הזה הם:

א] ספר "ברכות מים", באורים על כל ד' שו"ע, ושם הרבה תשובות מהרד"ך ומהרי"ט ז"ל, נדפס בשאלוניקי ש' תקנ"ד.

ב] ספר "מים שאלי", שו"ת על יו"ד אהע"ז וחו"מ, נדפס בשאלוניקי תקס"ט.

ג] ספר "שער המים", הדפיסו עור בשנות עלומיו בחיי אביו, והוא צוה עליו לאמר: יפוצו מעיינותיך חוצה.

ד] ספר "פני המים" ו"עין המים", שחברו לעת זקנת ימיו.

ולבד זאת היו באוצרו הרבה כתבות ידות מרבותינו הקדמונים חמדות גנוזות משאלות ותשובות הגאונים, ונדפסו בשאלוניקי שנת תקס"ב[1].

---

1) [בהיותו עוד בן ט"ו שנה, השיב לחכמי הדור שאלות בדת והלכה, (לשונו ב"מים שאלי" דף פ' ע"ג, נשאלתי וכו'. בשנת התקי"ג בהיותי בן ט"ו שנה — ונמצא שנולד בשנת תצ"ח). ספריו מכוונים בשמותיהם לספרי חיד"א—כי"הדפיס חיד"א שער יוסף הדפיס הוא שער המים. וכשנדפס ברכי יוסף לחיד"א, הדפיס הוא ברכות המים,

ב הרב הגאון טו"ה **מרדכי הלוי** "הנודע בשם הרב **המליץ**, מלך בירושלם אחרי פטירת מעלת החכם הרב ר' מרדכי יוסף מיוחס זצ"ל, זכיתי להכירו כשבא בערי איטליא בשליחות עיה"ק ירושלם ת"ו, ומצאתיו רב מובהק מאד בתלמוד ופוסקים, כמאן דמנח ליה בכיסתיה, ועל ידו נדפסו תורתן של ראשונים ספר "אשי ה'", וספר "בית הבחירה", וגם הוא חכם כולל כתב חבור גדול, נקרא "מאמר מרדכי", והן בעון מפני גזרות ירושלם הוכרח לצאת לקוסטאנטינא, ושם נתבקש בישיבה של מעלה בשנת תקמ"ז, [לשון גדולי איטליא להרב חננאל ניפו] וכן כתב לי ידידי הגר"י פראג, "שאחרי שנסתלק ארונו של יוסף, הוא בעל ברכת המים, קבלוהו לראש, והיה זה בשנת תקמ"ו, ואז היה מורי חמי זקני הרב הגדול ר' יעקב משה עייאש זללה"ה חותם שני, כמבואר יוצא מהסכמתם על ספר "מזבח כפרה", שהוציא לאור אביר יעקב פיתוסי ז"ל, ומחמת תנרת ורשעת אילי הארץ, ברח לקושטא ושם עלה שמימה. ואז קבלו לישועת יעקב אח"ז לראש", עכ"ל][1].

כשחיבר חיד"א חיים שאל, חבר הוא מים שאל. "אך מן השמים זיכו להרב חיד"א לחבר ספרים הרבה ולהדפיסם, יען היה במקום הדפוס, ומצא גבירים שפייעוהו להדפיס ספריו" . . . (המעלות לשלמה דף נ"ח ע"א. ומובא אצל לונץ ב"ירושלם" ש' ה' צד 197). ב"ירושלם" ש' ז' צד 355—357 נדפסו מכתביו של ר' משה מרדכי יוסף בכ"ר [ב"ר רפאל] מיוחס. וחלופי מכתביו עם הרב מרדכי הלוי הלוי, המוזכר בסימן השני, ושם מזכיר מספריו ומכתיבתם, ומצערו ודחקו בצער ירושלם" ע"ש. ו"בציון וירושלם" לבדה בסימן י"ז יש ממנו תשובה מענינת על דבר הפקיד—ירושלם, שאבר כסף הקהל שנשלח על ידו. הרב מ"מ בכ"ר מיוחס הסכים על הספרים: קהלת יעקב ועיני אברהם (תקמ"ב), וחשב לו הכהן (תקמ"ד), דרך ישרה (תקמ"ה), שו"ת שרה הארץ (תקמ"ו), ושב הכהן (תקמ"ז), יד רמה (תק"ן), עין פנים בתורה ובית יעקב (תקנ"ב), חדושי הרב המאירי (תקנ"ג), שו"ת מים שאל (תקנ"ז), חדושי הרב המאירי ושדה הארץ ח"ב (תקנ"ח), דין אמת (תקס"א) ושו"ת הגאונים (תק"ס). (סדרתים על פי מפתח ההסכמות שחלקם לשלשה, במספרים: 2304, 2473, 2587. א. ר—ן).

1) [ב"ירושלם" שנה ז' צד 355 נתפרסמו חלופי מכתבים בין הרב מרדכי הלוי והרב מ"מ מיוחס, שנזכר בסימן הקודם, ושם רואים היחס הקרוב שהיה ביניהם, ומשם נראה שר' מרדכי הלוי היה בדרכו בשליחות ירושלם, ובאופן פרטי עזר לרמ"מ מיוחס להפיץ ספריו. ושם מכתב ז' תוכנו מכתב לערי אורומיל על דבר הרב המופלא, ראשון לציון, כמהר"ר מרדכי הלוי שנסע בשליחות ירושלם, ומת בגולה. ושם ב"ירושלם" לא עמדו מפרסמי המכתבים על זה שרבי מרדכי המדובר שם, הוא ר' מרדכי הלוי הראשון לציון, ע"ש. ועוד מצאתי חתימתו של ר' מרדכי הלוי עם הריי"ם אלגאזי ובית דינו, במכתב להגביר עמנואל בלילייוס במצרים, על דבר השליח ציון ר' שלמה יצחק ב"ר בנימין מיוחס, שנמצא באוסף הסופר עגנון. יש לשער שר' מרדכי הלוי דנן, הוא ר' מרדכי הלוי מירושלם, בן הח' א ה ר ן — אהובו של החיד"א, שנזכר ב"מעגל טוב" לחיד"א דף 55. שם מספר חיד"א שנפגש עם רבי מרדכי בשנת תקל"ג ב ת ו נ ס, וחיד"א אומר: "והוא— ר' מרדכי —חיה מכירני מירושלם, אבל אני הנחתיו נער, וזה שנים שהלך לאיזמיר, ושלהוהו שליח בשביל קהלות אזמיר שנשרפו, והיה

הרב הנזכר חבר ספר "מאמר מרדכי" על שו"ע, ועל ידו נדפסו הרבה חבורי הראשונים והם ספר "אשי ה"', כולל חידושי הרמב"ן ז"ל למסכת נדרים שהניע אותם כנגזי אוצר הספרים אשר להנאון ר' יו"ט אלגאזי, וספר "חדושי הריטב"א" למסכת נדרים, שהיו אצל הרב המובהק ר' יצחק מאיו, וספר "נמוקי יוסף" לר' יוסף ב"ר חביבא זצ"ל על מסכת נדרים וכתובות, הניעם אצל הרב ר' יקיר אסטרוק נירון הרב דק"ק אנדרינופלי, והדפיסם בליוורני בשנת תקנ"ה, בהוצאת הר"ר אליהו שלמה יצחק הכהן, שהתנדב על זה אחרי אשר נתרפא מחליו, ושם הגהות רבות מאת הרב הנזכר מכונים גם כן בשם מאמר מרדכי, והרפים גם כן חדושי הרב המאירי על מסכתות נדרים נזיר וסוטה שהעתיקם הרב ר' מרדכי בהנאון ר' שלמה סירליו ז"ל בשנת שי"ט ליצירה, ושם כייל הרב הנ"ל, ואומר: כל מקום שהמאירי ז"ל מזכיר דבר בשם "גאוני הראשונים" כוונתו על רב האי גאון ז"ל, "גדולי הפוסקים" הוא הרי"ף ז"ל, "גדולי המחברים" הוא הרמב"ם, "גדולי הרבנים" רש"י, "אחרוני הרבנים" הם בעלי התוס', ו"גדולי הדור שלפנינו" הרשב"א ז"ל[1].

הרב הנזכר היה רב מוכחק מגדולי דייני עיה"ק ורבניה, וחתום פעמים רבות בפסקיהם והסכמתם, ובספר שפת אמת להר"ם טירני נמצא תשובת הרב בהיותו באנקונה בשליחות בני ציון, וכן בספר טירא דכיא [ובספר הבחיר שמחת יום טוב להנאון מופה"ד הריט"א זי"ע סימן ד' ועוד, ובספר חקרי לב ח"ג, שהשיב תשובה ארוכה יותר מעשרים דפים, לשון הר' יצחק פראג], הרב ר' יקיר בע"ם "טירא דכיא" בתשובתו קורא אותו "חד ברדא" ונפטר בקושטאנטינה בשנת תקס"ז ליצירה[2], והגאון בעל חקרי לב הספידו להרב הנזכר, ונדפם בספרו מערכי לב. חכמי הב"ד של הר"ם חלוי ז"ל היו: ר' חזקיה יצחק מזרחי שרעבי, ר' מיכאל אריה, ר' רפאל בן יוסף מיוחס, ר' יעקב קוראל, ר' שלמה ב"ר בנימין מיוחס, ר' אברהם

שם כמה חדשים, והיה לו ש.ם ג ד ו ל שהוא חכם וזכרן, והיה יודע לשונם, ומצא חן". ושם צד 60 בספר חיר"א על ר"ם הלוי: "שדבר רע עלי ועל ספרי שער יוסף... ושאל ממני מחילה..."', וזה היה בשביל שחשב שחיד"א הפסיד שליחותו בעד אומיר, ע"ש. והחכם פריימאן העיר שם צד 55 בהערה, שר' מרדכי הלוי ב"ר אהרן הוא הנזכר בין חכמי אזמיר, ונספר בר"ח חמוז תקמ"ו, ולדעתי אין הדבר כך. ועיין לעיל פרק א' צד 51 ר' אהרן ב"ר אליהו הלוי, והערתי שם. א. ר—ן].

1) [בזכר נתן" קורניל דף כ"ג ע"א ול"ח ע"א מוזכר ספר "שלום ירושלם" כתב יד להרב המליץ, ונראה שהוא הרב מרדכי הלוי דנן א. ר—ן].

2) [בחלקת מחוקק" מחברת ב' שורה י"ד, סימן כ"ד: "מצבת קבורת האשה חמעפירה ט' א י ס ת י ר ו ל ה אלמנת הרב הגדול כמהר"ר מ ר ד כ י ה ל ו י ז"ל. כ"ח אב שנת קע"ד ליצירה". א. ר—ן].

אשכנזי, ר' משה מוזין, ר' יעקב משז עייאש, כלם חתומים יחד על ספר מזבח כפרה בשנת גאולת ע"ו"ל"ם ת"ה"י"ה [תקס"ו][1].

ג אחרי אשר עקר הרב ה ס ל י " ץ את משכנו לעיר קושטאנטינה, נתמנה אחריו לראש על יושבי ירושלם, הרב הגדול החסיד ר' **יעקב משה עייאש** בנו של הגאון החסיד ר' י ה ו ד א ע י י א ש, שנ"ל פ"א ס"י ט"ז. כאשר מת עליו אביו ז"ל רחם עליו הרב הגדול ר' א ב ר ה ם ן א ש ר ויהי לו למלאך סושיע ויקחהו לבן כאב רחמן, ויעשה חסד עמו ועם כ"ב אביו. ואח"כ היה ש ל ו ח א ד ר ח ם נ א, וסבב הרבה שנים בגלילות ישראל[2], "והיה רב בק"ק ס י י נ ה, ומשם עקר דירתו ונתקבל לרב בק"ק פ י ר א ר ה במדינת איטליא, [הרב ר' יצחק פראג הוא חתן בן בנו של הרב הנ"ל], ויהי שם שנים עשר שנים [ס' גדולי איטליא], שם העמיד תלמידים חשובים: הה"ג ר' יהודה חי חזקיה מלאוידה, אשר שרת אחריו בבית הכנסת האשכנזים שם, והרב הצדיק ר' ח נ נ א ל נ ו פ י אשר יצק מים על ידו משך י"ב שנה ולמד לפניו יחד עם החכם ר' י ע ק ב י ש ר א ל ק ר מ י הטו"ץ בריגיו, ושם ממך עטרת חכמים להרב הגדול ר' יצחק פינצו הרב דק"ק פארובה [שם]. הרב ר' עזריאל יצחק הלוי האבד"ק מנטובה כתב אליו בשנת תקכ"ו קונטרס מיוחד וסכתב הרוב בענין שמות הנרדפים אשר בלשוננו הקדושה, ובענין קדושת שם אלקים, לחות דעו עליו, וכתב: "יורני ויאמר לי, וינחני בדרך אמת כו', ואף חכמתו תעמוד לי בתשובתו הרמתה. ועל ענותנותו דמר קא סמיכנא, שלא ישיבני ריקם, ומינה לא אזוע, דצריכא לי גברא רבא", כו'. ומאותן הדברים אנו למדין שהיה הרב הזה בקי הרבה בחכמת הלשון לבד גדלו בתורה. ובספר ש פ ת א מ ת להר"ם מיזרני נמצאים תשובות רבות מחדושי תורתו. וכנראה היה גדול ככבוד תורתו מאד אצל רבני איטליא "והוא שר המסכים לספר אפי זוטרי להרב מהר"י פארדו זצ"ל" [הר"י פראג]. ["מהבורי הרב הנזכר נשארו מעט מזער, כי שלמו בם ידי זרים, וחבר ספר גדול בשו"ת אשר העלה בשם "שבות ע"מ"י", ותחת ידי נמצא חדושיו על הרמב"ם עם ספר דרשות" לשון ידיד נפשי הגאון ר' יצחק פראג ז"ל]. ומה שראיתי מספריו הוא "ת י ק ו ן ש ו ב ב י " ם ת " ת"[3]. בנו של הה"ג הנזכר הוא ר' **יוסף דוד עייאש**

---

1) [הר"ם הלוי הסכים על: יד רמה (תק"ן), בית הבחירה (תקנ"ה), אשי ה' (תקנ"ד), דין אמת (תקס"א) ומראה האופנים ומזבח כפרה (תקס"ו). מפתח ההסכמות No. 2457 א, ר—ן].

2) [והיה בשליחות עה"ק ירושלם תי"ו למערב הפנימי. כ"כ בספר "תהלה לדוד" ן' חסון ע"ג. (הטעלות לשלמה ט"ג אות י' נ"ז). א.ר—ן].

3) [לא זכר בשום מקום, ואולי כונתו אל ספר "דרך חיים" שהוציא לאור הרב

מחבר ספר "קול דוד" על הגדה של פסח1).

על פי צוואת הרה"ג הנ"ל נקבע בעיה"ק ירושלם מנהג כשר בעת הוצאת המת לב"ע, וזה לשון הצוואה: "בשעה שיוציאו אותי לבית הקברות, יעשו שלשה הנחות, האחת על פתח הבית, וילמדו שם משנה "עקיבא בן מהללאל", והשנית בפתח בית הכנסת, וילמדו שם משנת "הילודים למות והמתים לחיות", והשלישית ב"טיל" [בשער שמוציאים משם], וילמדו פסוק "גדול העצה", ואם אפשר גם מהיום והלאה יתנהגו כך" [הדבר הזה מעורר התשובה נהכבי, וכן נוהגים אחריו גם היום, ובפעם הראשון ששמעתי בזמן הוצאת אמי תנצב"ה לבית הקברות, ישר הדבר בעיני למאד] וכתוב עוד שם בצוואתו הנ"ל אשר ראיתיה בכת"י אצל חתן נכדו הרה"ג הנ"ל, "בשיעשו לי השכבה זו יאמר החזן: רודף צדקה וחסד, בש"ט מן העולם", והריני גוזר בגזרת התורה, שלא יוסיפו על זה התואר כלל ועיקר, ועל דבר זה אצוה שלא לאמר שום תואר בהספדים, ועל מצבת קבורתי יהיה נכתב הזוקא: "מצבת קבורת החכם יעקב משה עייאש, נ"ע".

בית דינו של הרב ז"ל היו: ר' יקיר מרדכי גירון, ור' שלמה יצחק ב"ר בניטין מיוחס, ור' שמואל הלוי, ור' זכריה זאמירו, ר' יו"ט דאנון, ר' יוסף יחיאל טאראנאן, ר' יהודה עוזיאל, ר' יעקב קוראל. וחתומים יחד אחריו בס' התקנות בחודש אדר תקס"ד, לענין חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו2).

אחרי אשר הרביץ תורה בתלמידים כאשר שרת בקדש בעיר פיראדה, אוה למושב לו בעיר אלקים עיה"ק ירושלם, ונתקבל לראב"ד וראשו"ל אחרי הנאון בעל שער המים3), ונסתלק לעולמו הצדק בשנת תקע"ז, ומנוחתו כבוד בהר הזיתים.

וז"ל מצבתו: "גלה כבוד מישראל אל הלקח ארון האלקים, והוא שפט את ישראל בתוככי ירושלם, ימים רבים לדרוש אלקים וזה אשר צוה לכתוב קודם מותו, החכם יעקב משה עייאש, עלה לשמים ביום כ"ו לחודש טבת שנת ו"ה'ו'א'

שליחא דרחמנא כמה"ר יעקב משה עייאש בליוורנו תק"ן (ושנית בשנת תק"ס ותקס"ד), והוא "סדר התרת נדרים והתרות קלות וסדר התשליך, כפי מנהג חסידי עה"ק ירושלם". א. ר—ן].

1) [הרב יוסף דוד עייאש היה גם כן בירושלם, ונסע אח"כ בשליחות ירושלם לאיטליא, ונזכר בתור מורשה של הרב יצחק קובו בשנת תקפ"ה ב"הרשאה משנת תקפ"ה", ב"זכרון לחובבים הראשונים" י"א צד 19—20, ושם מוזכר בשם: "החכם השלם והכולל עצום ורב, בנן של קדושים, שד"ר כמוה"ר יוסף דוד עייאש"—ובנו הוא רבי ברוך עייאש, שנזכר להלן בפ"ח. א. ר—ן].

2) [הרי"מ עייאש הסכים על: מזבח כפרה ומראה האופנים (בשנת תקס"ו). (מפתח ההספמות No. 118). א. ר—ן].

3) [הוזכר לעיל פ"א בסופו שהוא היה המיסד של ישיבת "חיים וחסד" בירושלם. א. ר—ן].

ר"ח"ם י"כ"פ"ר" [תקע"ז]·1).

ד אחרי הרב הגדול ר' יעקב משה ז"ל, נתעלה למשרת הראשו"ל בעיה"ק ירושלם, הרב הגדול בתורה ויראה, ר' **יצחק קוראל** זללה"ה, והוא היה מנוע היחם והמעלה מהרכנים המצוינים בעיה"ק צפת בזמנם של הבית יוסף והארי"ז זל2), ונפטר בעיה"ק ירושלם בכ"ה שבט תקע"ח.

וזה לשון מצבתו: מ"ק רב תנא הוא, כל העם עונים אחריו בקודש, תני תנא ח"ג [תלמוד גדול] ומעשה רב . . . — — — נשבת ישיבה בארעא — — — עשה זמירות בארץ הליכות עולם, וקרא שמו ספר זמרת הארץ, תורת אמת היתה בפיהו, השבע השביע הוא הראש ראשון לציון מורנו הרב החכם המדוכה בישורים, כמו"ה יעקב קוראל זצוק"ל, נתבקש בישיבה של מעלה יום כ"ה לחודש שבט התקע"ח מ"ך [מנוחתו כבוד]3).

וכל רבני עיה"ק כבדוהו ככבוד גדול, ויגדל המספר עליו בעיה"ק ירושלם. ובכל הסביבות, גם הגאון ר' רפאל אשכנזי עשה עליו מספר כבד בעיר אלגאזי, ויעש עליו אבל יחיד, ונדפם בספרו מראה הגדול. וכן הספיד עליו ר' אברהם אסטרומסה, ונדפם בספרו ירך אברהם· הרב קוראל חבר ספר "זמרת הארץ", כמובא על ציון מצבתו, ולא ידעתי ענינו4).

ה אחרי הרה"ג קוראל נתמנה לראש, בשנת תקע"ח ליצירה, הגאון שר התורה ומופת הדור, ר' **רפאל יוסף דזן** בעל המחבר ספרי "חקרי לב"5) שמונה חלקים שו"ת, המחזיקים כשני אלפים גליונות מלאים חריפות ובקיאות בים התלמודים וראשונים ואחרונים, תני ומתני בגבורת תורתו כאחד מהראשונים, ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא לאמיתה של תורה. הספר הזה נודע ומפורסם בדרכו דרך

---

1) [המצבה נעתקה ב"ירושלם" לונץ שנה א' צד 136, ועיין שם בהערה על פרש השנה שבמצבה. בספר "קול יהודה וישראל" דף קי"ט ע"ד מובא הספדו על הרב עייאש בסדר תרומה שנת התקע"ז, הובא ב"המעלות לשלמה" בערך יוסף דאנון. א. ר—ן].

2) [הרב ישראל די קוריאל ור' משה די קוריאל. א. ר—ן].

3) [המצבה נעתקה ב"ירושלם" שנה א' צד 136, ושם ג"כ חסרים מלים, ויש שינוים ממה שכתוב כאן, ומשני הנוסחאות אפשר להעמיד את הנוסח הנכון א. ר—ן].

4) [הר"י קוריאל הסכים על ספר מראה האופנים ומזבח כפרה (בשנת הקס"ו). מפתח ההסכמות No. 2053. וחתום ראש בב"ד ירושלם בשנת תק"ע על קיום "ספר ההסכמה" של רבני ירושלם ע"ד חזקת שמשי הקהלות על קבר רחל, שנתפרסם ב"זכרון לחובבים הראשונים" ח"ז צד 46. והיה מב"ד של הרב עייאש וחתום עמו כנז' בסי' הקודם. א. ר—ן].

5) [נקרא בשם הרב חק"ל, על שם ספרו "חקרי לב", וברכו ל"חק תפוחין קדישין" א. ר—ן].

הקדש בפלפולים אמיתים על דרך תורתו של רבנו בעל השאגת אריה, והוא מלא וגדוש מכל המקצעות שבתורה. ויש אתי בכתובים עוד שתי שו"ת מה שהשיב להגאון בעל פאת השלחן בענין קדושי קטן שאירע בארם צובה. וחבר עוד שני חלקים נקובים בשם "מערכי לב", דרשות על אגדות חז"ל. נולד בעיר אזמיר שנת תק"א. ובן שלושים שנה עמד לשרת לפני העדה בדיני ממונות, ובש' תק"נ קבלוהו שם לרב ומו"ץ יחד עם הגאון בעל שרשי הים.

הרב הזה היה נכד הרב בעל חוזה דוד, ונין ונכד להגאון ר' יוסף חזן כמובא בח"ב מספרנו, בכוד משכן תורתו ברוב ימיו היה בעיר אזמיר, ובשנת תקע"ה עלה ונתקדש בקדושת הארץ, ונתקבל לראב"ד ור"מ בעיר חברון, ובמותו של הרב ר' יעקב קוראל בשנת תקע"ח, עטרוהו בנשיאות עיה"ק ירושלם, והובא לירושלם בכבוד רב להיות הראש"ל על כל חכמי עיר ירושלם1), ובניו היו הרבנים הגדולים ר' **אליעזר חזן**2) [נפטר ש' תקפ"ג], והרב ר' אליהו רחמים חזן, בעל המחבר ספר "ארח משפט" על חו"מ, וספר "חקר דבר", חבור גדול על ספר המקח3),והוא אבי הגאון ר' משה ישראל חזן הראב"ד בק"ק נאמון במצרים, השלישי היה הרב ר' יצחק חזן. והרביעי היה הגאון

---

1) [הר"י חזן יצא מאזמיר לארה"ק בשלהי שנת תקע"ז, כמ"ש בספרו "חק"ל" ח"מ ח"ב סימן ל"ח והתישב בחברון, ובשנת תקע"ה נמנה לראשון לציון בירושלם, ונמצא חתימתו משנה זו על פסק ר"י זאמירו בספר "הון יוסף" סימן א'. ועלה לשמים ביום כ"ג חשון תקפ"א, והיו ימיו שמונים שנה בערך,כמו שמזכיר בספרו "מערכי לב" ח"ב דרוש קכ"ה,כתב שם שאותו דרוש דרש בשנת תקי"ח, כשהיה בן שבע עשרה שנה. כל זה מהמעלות לשלמה מ"ג אות יוד—כ"ד.—ולונץ במאמרו "קורות היהודים בירושלם" (ב"ירושלם" שנה י"ג) כתב בטעות שהר"י חזן נתמנה לרב בירושלם בשנת תקע"ג, וצ"ל תקע"ה. וגם מה שכתב שם שהיה רב בירושלם שבע שנים, ושנפטר בש' תק"פ,(והוא עפ"י "שלשלת היוחסין" של משפחת חזן,שנדפס בסוף ס' "ישרי לב" ו"זכרון ירושלם"), צריך תיקון. ושם ב"זכרון ירושלם" אומר: שבא לחברון בש' תקע"א, ולירושלם בשנת תקס"ג, אבל הנכון כמו שהובא מ"המעלות לשלמה". החכם לונץ במאמרו הנזכר, מביא על פי מה שנדפס בספרי "ישרי לב" שהרב חזן נהג את רבנותו בכל תקף ועוז מאד, כי הכמתו והדרת שיבתו שתו לויות חן למשרתו הגבוהה ובימיו נעשה נס, ולא פורש בספרים ולא מפי זקנים מהותו של הנס הזה. א. ר—ן].

2) [הרב אליעזר חזן נח נפשיה בשנת תקפ"ג, ביום אחד עם הרב יום טוב דאנון, כמו שנזכר בדברי המחבר בספר "כסא שלמה" למהרש"ח דקכ"א ע"ג. והניח אחריו כתיבות הרבה. ובנו הוא רבי ישראל משה חזן, ר"מ ומ"ץ בעיר רומא. ("המעלות לשלמה" מע"ג אות א' י"ג, ובסוף הספר). ובסוף ספר "זכרון ירושלם" מזכיר ספריו: "ספר גדול על ספר יראים, ונקרא בשם "עמודי הארזים" ושו"ת ודרושים, וחי' על חכמת הקבלה, וכלם בכת"י". א. ר—ן].

3) [ר' אליהו חזן נספר באזמיר, והיה לבו כלב האריה, ויש לו הרבה שו"ת בספר אביו "חק"ל", וחבר ספרים הרבה. המעלות לשלמה מ"ג אות א' סימן כ'. א. ר—ן].

הראש"ל ר' דוד חזן בעל המחבר ספר תורת העבר, וישרי לב, ונדיבי לב[1].

ונפטר הגאון ר"י חזן, והלך לעולמו הצדק בשנת התקפ"א ליצירה.

ונטמן בהר הזיתים, וזה כתוב על מצבתו: "לב נבורים עת האסף, נעורים כי אין יוסף, אין שלחני מסחר כסף, מחוקק חוקר חקרי לב. לב צדיק הוא מלאך השם, כתר תורה גם כתר שם, גאון הדור נקרא לשם, דורש חוצב מערכי לב. לב יודע מרת נפשו, יום ה' אור ביאת שמשו, בגר שער בית מדרשו, זוכר את זאת ימם כל לב. לב האריה הרב הגדול מורינו ורבינו כמוהר"ר יוסף חזן זללה"ה"[2].

והגאון ר' רפאל אשכנזי בספר מראה הגדול, אפטיר עלוהי, וכו"ש בספרו: שהיה רב גדול בישראל, ותורתו מכרזת עליו מסוף העולם ועד סופו, כי לא נמצא כמהו. ובעיר אזמיר קשרו עליו מספד מר על ידי הרב ר' דוד אמארו, ונדפס בספרו תהלה לדוד. הגאון הישיש ר' חיים פולאגי האבד"ק אזמיר היה בן בתו של הר"י חזן זלל"ה[3].

ן אחרי מות מרן הגאון בעל "חקרי לב", נתעלה לראש בשנת התקפ"ב ליצירה, הרב הגדול המפורסם ר' **יו"ט דנון**, מהדיינים המצוינים אשר במתא אזמיר, ועלה להר הצבי בנחלת ה', ושרת שם שנים רבות בכב"ד ירושלם עם הרבנים הגאונים שלפניו, ובמות הגאון שר התורה ר' יוסף חזן, נתעטר הוא בכתר הנשיאות ראשון לציון בירושלם, קדושת יו"ט. ועוצם יראתו הטהורה נודעת עוד לסבי דמתא. הרב הנזכר נפטר בעיה"ק ירושלם.

ונטמן בקברו אשר כרה לו בחייו, ורשם עליה המלים האלו: "זאת מנוחתי עדי ישקוף וירא ה' משמים. זאת המצבה אשר כריתי לי בעיה"ק ירושלם. זאת מאתי איש צעיר אשר ישא את שמו, יו"ט דאנון ס"ט, דיין מסתא

---

1) [הוא הראשון לציון בירושלם, ותולדותו להלן בפרק ח' א. ר—ן].

2) [כ"חלקת מחוקק" חוברת ב' שורה י"ד אות ה' נעתקה המצבה הזאת, ושם במקום "יום ה' אור ביאת שמשו", כתוב "יום חשך אור ביאת שמשו". ושם שורה ט"ו אות ל': "מ"ק הרבנית מ' ריינה אלמנת עש"ר מורינו הגדול ראשון לציון בעל חקרי לב, תנצב"ה". ונכדה הרב חיים פאלאגי הספידה בפרשת ואתחנן בשנת תקפ"ז, בק"ק עץ חיים באזמיר, ונדפס בספרו "ארצות החיים" צד ע"ז. ושם מספר בשבחה, וביחוד שחיתה אחוזת בפלך השתיקה ודבורה בנחת וכו'. א. ר—ן].

3) [הר"י חזן הסכים על "לב מבין" (בשנת תקע"ו—בחברון), שו"ת הרשב"א (תקע"ח) ותורת נזיר (ניסן תקפ"א). (מפתח ההסכמות No. 756. ומה שנדפס שם שעל לב מבין הסכים בשנת תקפ"א, צריך תיקון), וההסכמתו על תורת נזיר מוכח שנפטר בשנת תקפ"א, ולא כמו שכתב הח' לונץ בירושלם" שנפטר תק"ס. א. ר—ן].

אזמיר, וכחר עוד בירושלם". שנת פטירתו לא נרשם שמה1), והג"ר רפאל מעיר אלנאזי בספרו מראה הגדול אפטיר עלוי, ועל החכם השלם הרב הכולל ר' אליעזר בחגאון ר' יוסף חזן, ביום החמישי לסדר חוקת ובלק בש' תקפ"ג, וכתב שם שנפטרו שניהם ביום אחד2), וכן הספידם הרב א מ י ד ו בק"ק אזמיר. וגם הר"ש חכים אפטיר עלוי, ונדפס בספרו "כסא שלמה"3).

ז הרב הצדיק המפורסם לגאון ותפארת ירושלם. החכם הכולל ר' **שלמה משה סוזין**. נתמנה לראשון לציון אחרי מותו של הרב ר' יו"ט דאנון, בשנת תקפ"ד ליצירה, היה לו חבור גדול בכתובים, והיה אוהב דבק מאד לחגאון החסיד ר' מנחם מענדל תלמיד הגר"א ז"ל, כי הכיר את ערכו הרם, והבין את גדולת תורתו של מרן רבנו הגר"א ז"ל מווילנא. פעולותיו - ונפלאות מעשיו הבהירים, יספרו עוד היום הרבה מזקני שער בעיה"ק ירושלם, וקב"ה תבע ביקרו מאיש א' שנתחייב בבית דינו והתרים כנגדו. ועי' לשון מכתבו אשר מסר להשד"ר הרב ר' אברהם שלמה זלמן אשכנזי מצרות ירושלם אשר ביסיו, ומרבית הטסים והחובות שהיה עליהם בעת הזאת עד ארבע מאות אלף אריות, שנדפס ב"ירושלם" שנה יוד צד 3—301.וחתומים שם הוא ובית דינו ר' חזקיה אברהם הכהן, ור' יהודא רפאל נבון, ר' שמואל הלוי, ור"ם הלוי, ור' ישראל חיים רפאל סנרי. ובקיום כ"ד לענין חזקת החצרים מצאנו בבית דינו גם את ר' יונה משה נבון, הרב ר' רפאל יהודא עוזיאל, ור' שלמה יצחק בנימין מיוחס4). ועיין לשון הסכמתו על ספר מועדי ח' על

---

1) [בח"מ חוברת ב' שורה י"ח צ"ז, נעתקה המצבה הזאת, ובסופה ר"ת הב"ד, ופירושם לא נתברר, ושם בהערה מביא מחבר החי"ם שרי"ם דאנון נפטר בח' מנחם אב תקפ"ג, וב"ירושלם" א' במאמר קברי ארץ הצבי No. 243, נדפס בטעות שנפטר בשנת תקפ"ב. א. ר—ן].

2) [בהמעלות לשלמה בערכו מספר ע"ז: "ונפטר ביום אחד עם הרב סהר"ר **אליעזר חזן** ז"ל, בנו של הגאון חק"ל ז"ל, משום מעשה שהיה שעברו דברי ריבות ביניהם (אולי על דבר ירושת הכסא של ראל"צ במקומו של הרב חק"ל. א. ר—ן]. והם אמרו: "כי אחרי שאין מי שיכול לדונם למטה, מסרו דינם לשמים, ומתו ביום אחד. ומגידי צ"ק שהיו שם באשכבתיה דהרב החסיד ר' אליעזר הגדול, ספרו שבחיותו כמעט גוסס, היה שואל אם כבר נל"ע הרב יו"ט ז"ל, וכשחגידו לו שכבר נח נפשיה קרא קריאת שמע, ושכיב על ימיניה ונח נפשיה. א. ר—ן].

3) [בשנת תר"ג (או תר"ן) נדפס בשאלוניקי ספרו של הרב דאנון "כבוד יו"ט", והוא חדושים על הרמב"ם ושו"ת, ובסופו קונטרס "בד קדש" מבנו הרב ברכה דאנון שנזכירהו להלן. א. ר—ן].

4) [הרש"ם סוזין חתום ראש עם "חכמי ורבני וטובי ומנהיגי ומשגיחי כוללות ירושלם"

הסמ"ג אשר לר' יהודה נגאר אשר כתב בשנת תקס"ח1). הרב הגדול הזה שמש גם בקודש גם בזמן הריט"א ז"ל, ונזכר מתשובותיו הרבה בספר חקקי לב להרי"ח פולאגי, ובס' חוקי חיים, ובס' חקרי לב בסימן י"ד ועוד, ועיין בספר "היא שיחתי" מה שטביא משמו פירוש מדרש פליאה שמובא שם, מהו ירושלם י'ה'ו'א', ופירש ששואל למה ירושלם חסר יוד ומתרץ שמציינו שחסרים בתורה כל אותיות יהו"א, אלף מתיבת כסא, כי יד על כס יה, והי"ו משם הוי"ה. ונפטר הצדיק הזה ככ"ח כסלו התקצ"ו.בעיה"ק ירושלם, ונטמן בהר הזיתים.וכתוב בציונו:

"ציון כמר תבכה, בכי נהרות קבעוה לדורות, אל הלקח ארון האלקים, גדול ארונינו ורב, ציון כל הדרה. משה איש האלקים, רבן של בני הגולה, משורר כנסת הגדולה, נדול העצה ורב. ציון קרית מועדנו, נהפך לאבל מחולנו, נפלה עטרת ראשנו, מורינו ורבנו, עמד בפרץ ירושלם, רעיא מהימנא, אבינו, מלכנו המלך שלמה משה מוזין זלה"ה, נלב"ע ב"ח כסלו התקצ"ו, יתומים היינו ואין אב מושיע ורב"2).

והרב ר"ש חכים אפטר עלוי, ונדפם בספרו כסא שלמה3).

ח הרב המאוה"ג הצדיק ר' **דוד שמואל אלקעלי**, ובנו הרב המובהק ר' **יוסף אלקעלי**, מיקירי עיה"ק ירושלם, הרב ר' יוסף היה מוכה אלקים ומעונה, ועסק תמיד בדפואה, ובאו לעיר אזמיר, והגביר ר' יוסף

על "הרשאה משנת תקפ"ה" ו"שטר כולל משנת תקפ"ו.(ב"זכרון לחובבים הראשונים" י"א צד 22). ובספר "התקנות וההסכמות" הובא בראשו תשובתו הארוכה והנמרצה, לקיים את תקנת העזבונות שבירושלם נגד המערערים, ושם מרבה לספר בשבח ירושלם וחכמיה, ע"ש. ועיין חלופי מכתביו עם החכם כרמולי בשנת תקצ"ה במחברת "מבשרת ציון" לכרמולי. וב"הוראה דבית דין" אות א' איכל מביא שסדר גט לאשכנזי בירושלם באב תקצ"ג. וראיתי חתימתו בקיום שטרות שונים, אשר באסף הסופר עגנון. ובספריה הלאומית בירושלם יש כתב יד שלו עם רשימות שונות וחרושים, ומשם נראה שהיה בשליחות ירושלם בערי המערב. וכן הסכמתו על ספר מועדי ה' נתן בטונים, וכפי שנראה מהסכמותיו היה מקודם מושבו בחברון א. ר—ן].

1) [עוד הסכים על: עבודת התמיד (תקנ"ב), מזבח כפרה (תקס"ו), מנחה טהורה (תקפ"ג) ופאת השלחן ואברהם יגל (תקצ"ו). (מפתח ההסכמות, וחלקם במספרים 27—3355,3426 3354), והכל אחד. א. ר—ן].

2) [המצבה נעתקה ב"חלקת מחוקק" ח"ב שורה י"ז אות פ', וגם שמה יום הפטירה כ"ח כסלו. ובטעות נדפס במאמרי החי לונץ ("ירושלם" שנה ה' צד 227, ושנה י"ג צד 243) כ"ז כסלו. א. ר—ן].

3) [עוד נספר בירושלם ביום שבת חנוכה תקצ"ו בספר "שנות יטין" ה"ב, דרוש ב' להספר. מפתח ההספדים ב' צד 33. א. ר—ן].

חמצי החזיקם, והספיק להם צרכיהם למעלה מעשר שנים, וכו בפרק הכביד החולי על ר' יוסף, ומת שמה על פני אביו, אך אביו הצדיק חזר לירושלם, וימת בשיבה טובה בעשרה לחודש אדר תקפ"ט.

וכתוב על ציונו: "קבר איש אלקים קדוש הוא הרב המובהק כהר"ר דוד שמואל אלקעלי זצללה"ה, נלב"ע יום יוד לחדש אדר שנת קפ"ט"1).

הרב ר' יוסף אלקעלי חבר ספר יקר בשם "אמר יוסף", והוא חדושים על הרמב"ם וחדושים על הש"ס ודרושים לפי סדר הפרשיות, ואחרי מותו סדרן הרב הגדול ר' רפאל פנחס די סיגורא, ונדפס בשנת תקצ"א בעיר שאלוניקי.

ט הרב הנדול החריף ר' **משה אהרן** מעיר קושטא, בעל המחבר ספר "מטה אהרן" שני חלקים, פלפולים בנופי הלכות ושטות הש"ס בסדר א"ב, ועוד לו בכתובים ספר "משך אהרן" לפי סדר השו"ע, וחתנו ר"מ זכות מפליג בשבחו: שהיה מהדר לכולא תלמודא ספרא וספרי, נשאר משיורי כנסת הגדולה, וכל דבר הקשה יביאון אל משה. בזמן הגאון מהרי"ט אלגאזי היה בעיה"ק ירושלם ספרא ודיינא, וכל דברי העיר היו נחתכין על פיו, וביום שפרצה רשעת הגוים על חרדי ציון, הוכרח לעקור דירתו אל עיר קושטא מקום מגורי אבותיו, ויהי שם קרוב לשתנה שנים2), ואח"כ שב לעירו ונחלתו אשר קנה אותה בירושלם לנחלת עולמים, ויוסף להתקדש בקדושת ירושלם על התורה והעבודה, והרבה בפלפול וסברא בשקידה נפלאה, וימת משה עבד ה', ויאסף אהרן אל עמיו בשיבה טובה. בן שבעים שנה, זקן ושבע במצות ומ"ט, בשנת וי"ק"ר"ב א"ה"ר"ן אל המזבח [תקע"ד].

וזה לשון מצבתו: "בית אשר אני בונה באשכבתיה דרבי ליש ולביא ומספר קומי כאבל רבתי ששם הארון ננגו בי גזא דרחמנא יאסף אהרן בית חדש אוכל בהרים משך תורה רב חוזאה לבי קברי יושב בסדר עליון הוא משה אהרן הלוי. ז' לחודש תמוז שנת ויקרב אהרן אל המזבח תקע"ד"2).

י הרב הדיין המצוין ר' **יקיר מרדכי גירון** הרב מעיר אדריאנופלי, ומובא בספר חקרי לב חלק חו"מ סימן ק"א, שהיה לו חזקת רבנות ושררות על כל העיר ובני הכפרים והכרכים הסמוכים למתא דא, ונמשך זאת עוד מזקנו הרב הנדול הנאון ר' אברהם גירון בעל המחבר ספר "מקרא סופרים

---

1) [עיין להלן בתוספת לפרק זה תולדות הרב חיים דוד אלקלעי. א. ר—ן].

2) [באסף הסופר עגנון מצאתי "כתב סמיכה" שנתנו רבני ירושלם לרמ"א הלוי, ושם מרבים בשבחו, ומספרים שבא בן שבעה עשר שנה מקושטא לירושלם ללמוד תורה ולישא אשה, ונעשה כמעין המתגבר, וחזר לקושטא. א. ר—ן].

3) [בכתב יד של הרב פרומקין נעתק רק קטע מן המצבה, והעתקתיה במלואה על פי חלקת מחוקק חוברת ב' שורה י"ח נ"ב. א. ר—ן].

ותיקון סופרים", חבור רחב על ספר העיטור, וכן אח"כ מסר אביו הרב ר' אליקום גירון שהיה ג"כ רב בעיר הנ"ל, ועל ידו החזיקו כל רבני קושטא, ואחרי פטירת מר אביו החזיקו הרבנות ההיא לר' יקיר, והסכימו ע"ז כל רבני קושטא וירושלם, ובראשם הגאון סופת הדור הרי"ט אלנאזי, ובשנת תקס"א נתגלגל הדבר שנתיישבו ישראל בעיר חדשה אוחזוק, אשר תושביה היו אנשים מלוקטים מאנדרונא, בורדון ובילוגראדי. ומתחלה היו מסתופפים רובם בצל הוראותיו והשגחתו של ר' יקיר הנ"ל, ובכל זאת קבלו עליהם בשטר חתום להרב הכולל מוהר"ם ב"ר מרדכי ז"ל, אכן אחר כך על ידי איזה מריבה בשנת התקס"ט ליצירה חזרו לקבל את ר' יקיר עליהם לטו"ץ, והרב מוהר"ם התרעם על זה, ובא הדין לפני הגאון בעל חקרי לב, ולא הכריע ברבר, וכותב שהוא עצמו היה מפשר שינהגו המנוי בין שניהם, וכפי הנראה עשו כרברי הגאון הנ"ל ונעשה שלום ביניהם, ראיתי את שניהם חתומים בעיר אנדרינופולי על פסק דין אחד. ועלה הרב הזה לעיה"ק ירושלם, והיה שם מרבני העיר בזמנו של הרב הגדול ר' יעקב משה עייאש, והחתימו אחריו בהתקנה הנעשית בחדש אדר שנת התקע"ד לענין חלב שחלבו גוי, ומצאנו תשובות הרב הזה בספר "מירא דכיא" על פסק דין לענין עגונה מעיר פליבנא מן ז' תמוז ת"ק"ן, וחתום שם עם הרב ר' יהודא יוסף דאנון, ויש לו עוד שם תשובה מיוחרת לענין אם מנכין כתובת אם מחשבון המם.

בציוני הקברים כהר הזיתים מצאנו את ר' **יקיר אסתרוג גירון**. שנפטר כ"ו אייר התקע"ז, והוא א' ממשפחתו שהיה פרנס העדה בעיר אינדרונו[2]).

וזה לשון המצבה ההיא: "והאבן הזאת אשר שמתי מצבה, על קברי אשר כריתי לי, המנוח רודף צדקה וחסד, כמו"ה יקיר אסתרוג גירון זצוק"ל, דבר מנהיג מעיר.. נפטר יום כ"ו לחדש אייר משנת התקע"ז ליצירה"[1]).

יא הרב המובהק ר' **אברהם יהודא כנרי**, נולד בטוריגנו, ובהיותו בן כ"ה שנה הלך לצפת, ולמד תורה עם הרב כמו"ה ישראל אשכנזי, א' מרבני פולוניא. ולקח לו לאשה את בת הרב ההוא. חבר כמה חבורים על משניות ורמב"ם ושו"ת ודרושים והיו לו תשעה בנים ושתי בנות ומכללם היה לו בן אחד חכם גדול בנגלה ונסתר ר' ישראל סגרי, שפעל ועשה כמה ספרים, ומכללם תפארת ישראל, עטרת ישראל, כנסת ישראל, הנם ביד בנו ר' יהודה סגרי, אחד מרבני טבריה. והיו אומרים על הר"ר ישראל הנ"ל שהיה

1) [בטעות נזכר אצל לונץ ("ירושלם" שנה ח' צד 198 ועוד) בשם גירון א. ר—ן].

2) [כמעט כרור שר' יקיר אסתרוג גירון הוא א' עם יקיר מרדכי גירון, והוא הוא הרב והפרנס בעירו, וכן הוכא במאמר "גירון" ב"אוצר ישראל" לאייזנשטיין, וע"ש על השתלשלות המשפחה גירון עד הדור האחרון, ועיין במאמרו של ר"מ גראיבסקי על ר' יקיר גירון האחרון ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ד צד 21—26. א. ר—ן].

נצוץ הארי ז"ל. ובהיותו בן כ"ב שנה כשהיתה מרה"ד והמגפה בצפת, שלשים יום קודם פטירתו אמר לאמו שבקרב היטים יפטר מחעולם עם כמה רבנים אחרים, ובאותה שנה נחרבה צפת מפני הרעש, [כוונתו על הרעש הראשון שהיה בצפת בשנת תקי"ח], והר"ר אברהם הנ"ל היה אז בשליחות מצוה. וכשחזר לצפת וראה שהגליל נחרב, עלה לעיה"ק ירושלם. והוליד בן עשירי ושמו ר' **ישראל רפאל סגרי**, שהיה בשליחות מצוה בש' התקם"ט1), ואביו הר"ר אברהם נתבקש בישיבה של מעלה בשנת התקל"ב [כל זה ספר לי כמוה"ר ישראל רפאל סגרי הנ"ל, ושאלתי ממנו אם אבותיו היו קרובים של כמוהר"ר אברהם סגרי מו"ץ בקזאי או של כמוהר"ר חיים סגרי? ואמר לי שאינו יודע, אמנם הוא בחזקת קרוב להרב הנ"ל". [לשון ספר רבני איטליא], והאב והבן מנו"כ בהר הזיתים זה אצל זה.

וכתוב על ציוניהם: "קבר הרב אברהם סגרי". "הנה מקום, הנה מלון מנוחתי... הצעיר ישראל חיים רפאל סגרי".

וספרו לי הרר"י פראג והר"ר נינו ז"ל על ר' ישראל רפאל, שהתענה הרבה בזמן עצירת גשמים, ונתן נפשו בתפלתו עד שנסתכן ומת בש"ק במנחה, כ"ג טבת תקע"ג, והשאיר אחריו חבור כתי' שמו "קרן ישראל".

יב הרב הגדול ר' **יוסף זאמירו** ואביו הרב ר' **זכריה זאמירו** שהיה הפקיד והפרנס בעיר ירושלם בזמנו של הרב יעקב משה עייאש וחתום עמו ועם שאר הרבנים בהסכמות העיר בשנת תקע"ד2). הרב ר' יוסף חבר שו"ת נקרא "הון יוסף", ומצורף לתשובות הרדב"ז חנקראים "דברי דוד", ובסימן א' מספרו הנ"ל מובא שם ההג' ר' יעקב קוראל, ור' יו"ט דאנון, שהסכימו על פסק דין שלו, ושקיל וטרי בספרו הרבה עם הרב הגדול הרש"ט סוזין, והרר"ח

---

1) [הרב ישראל חיים רפאל סגרי ס"ט,חתום עם הרב סוזין ושאר רבני דורו על מכתב מעיה"ק ירושלם בשנת "העיר הזאת לעולם" על דבר הציר אמונים ראש"ז אשכנזי, שנתפרסם ב"ירושלם" יוד צד 3—301. ועוד חתום שני להרב סוזין על "שער הרשאה משנת תקפ"ה" שניתן לרי"ד עייאש. ונתפרסם ב"זכרון לחובבים הראשונים" י"א צד 20. במאמר "סגרי" ב"אוצר ישראל" לא נזכר ר' ישראל סגרי, וגם הובא שם שר' אברהם סגרי מת בצפת, ולא נכון. א. ר—ן].

2) [עי' לעיל סימן ג' ורבי זכריה זאמירו נפטר כ"ח תשרי תקפ"ח. ונעתקה מצבתו בח"ט ח"ב שורח ט"ו כ"ו, וז"ל: "מ"ק של החכם המרומם, עמד בפרץ ירוש',כמה"ר זכריה זאמירו נ"ע, נפ' יום כ"ח לח' תשרי מש' התקפ"ח, ונצבב"ה". ושם למניו מצבת קבורת אלמנותו שהוקמה כנראה ע"י בנה ר' יוסף, וזה לשונה: "אוי לי אמי נחרו בי כרוי לחמי אשר כמוהו אין על עפר, אוי כי שמחה נעדרה אותי עזבה לאנחות תובלנה בשמחות דבקה לעפר, אוי לו לאדם כי יראה כי אולת אשת חיל עטרת מרת שמחה לאיש החסד אי"א [אדוני אבי] זכריה זאמירו זללח"ה, והיתה מ"כ יום ט"ו לחדש אלול ש' הקיצוי ור'ננו ש'ו'כ'נ'י עפרי". א. ר—ן].

בניימין עשאל, והרב ר' מאיר ן' שושאן, ור' מרדכי הלוי, והר"א הכהן. ויש לו עדיין בכתב ידו ספר "הון יוסף חלק ב', וחבר ג"כ ס' נקרא בשם "טשפט לעשוקים"1).

הרב הזה נפטר בעיה"ק ירושלם בראש חדש סיון תר"נ לפ"ק.

וכתוב בציונו: "ספוד ונהי על שבר י ו ס ף . . . [נטחק שורה], הרב המופלא כהר' י ו ס ף ז א ט י ר ו , נפ' ר"ח סיון שנת תר"נ"2).

וכציוני הקברים מצאנו: "קבר החכם ושלם ר' **מאיר ן' זאמירו**, שנפטר י"ז ניסן תקמ"ז", הוא היה זקנו של הרב הנ"ל3).

יג הרב ר' **רחמים נסים מזרחי**, אבי הרב ר' חיים נחום מזרחי, מגזע הרא"ם, אחד מרבני עיה"ק בדור הקודם,מופלג בחסידות וענוה יתרה, ולמד תורה לשמה [תולדות נדולי איטליא].

יד הרב הנדול ר' **חיים א**ל**יהו הלוי**, מיקירי עיר ירושלם וחכמיה. הוא אשר הדפים תורת זקנו הרב הגדול ר' אברהם מוטאל על מסכת נזיר, ויקרא שמו "תורת נזיר", והוסיף שמה הנהות רבות וחדושי תורה בפלולא של תורה, וחתום שמיה עלה "אמר המגיה", ועשה עליו הנהות וציונים בשלחי סיון התק"ף4).

---

1) [ר' יוסף בן הרב זכריה זאמירו היה סופר נעלה, וידע על בורים שפות עברית וערבית, והוא העתיק בשנת תקצ"ז מלשון ערבי ללשון הקודש את ה א ע ל א ם (חם האשורים לזכות היהודים האשכנזים על החורבה), שנתפרסמו ב"זכרון לחובבים הראשונים" חו' י' צד 4—10. ועיין שם דבריו על דבר ההעתקות שמשם נראה את ידיעתו הרבה בלשונות והעתקות. הר"י זאמירו הסכים על ספר "תפלת ישראל" בירושלם (תר"ב) בחדש איר, וחתום עם רבני ירושלם על סופס ההסכמה בדבר העזבונות בסוף ספר "טוב ירושלם" לר"י פרחי. א.ר—ן].

2) [כאן יש ערבוביא שקשה לברורה. כי ב"חלקת מחוקק" ח"ב שורה ח' ו', נעתקה מצבה זו: "ט"ק ספוד ונהי, נהי תאניה ואניה על שבר יוסף, אלקים חשבה כאש להבה, שם... לבית יוסף בבכי תמרו, הורידי נחל, עינות מים ושבעים תמרים, איכה נהיתה הרעה הזאת מרוב פרק יוסף, וי לארעא דחסרא גדול מרבן מטרן רבנן סבי דור יוסף מלאך א' מליץ סרוי הרב המופלא כמ"ו **יוסף זאמאל** זללה"ה, בעל ס' כי א' יוסף נלב"ע י"ג לח' איור שנת כי ר ב ת אנחותי". ואני משער שטעות נזרקה ב"חלקת מחוקק", וצריך לומר זאמירו, כי לא מצאתי בשום מקום זכר רב גדול וגדול מרבן שהיה אז בירושלם בשם יוסף זאמאל, גם ראשית המצבה מתאים להעתק המצבה אשר בדברי הרב פרומקין, ואולם תמוהים הסתירות על דבר יום הפטירה שכאן כתוב א' סיון תר"ג, וכח"מ י"ג איור תר"ב. גם מה שכתוב בחלקת מחוקק בעל ספר "כי א' יוסף", אין לו ביאור, והדבר צריך עיון. א. ר—ן].

3) [היה אביו של ר' זכריה זאמירו. וכבר נזכר לעיל חלק זה פ"ג סי' מ"ו. א. ר—ן].

4) [בחלקת מחוקק ח"ב שורה י"ט סימן נ"ב יש מצבה מפוסית לחרב "אליהו הלוי" שהקימה בחייו זמן פטירתו לא הוזכר בה, והיא מיוחדת במינה ובסגנונה. ואני משער שהוא הוא רח"א הלוי דנן, וזה לשונה: "האבן הזאת שמתי מ צ ב ה , באשר הוא סוף כל ה א ד ם ,

פז הרב המובהק מופת הדור ר' **מרדכי אשיאו**. חבר שו"ת כסדר הטורים. ויקרא שמו "הגיד מרדכי", פרח ועטל תמיד בישוב הארץ בשלישות צפת ועיה"ק ירושלם, ומרבית חדושי תורתו חברם בהיותו בדרך מסעו, במקום שמצא לו מרגוע ללינת לילה או יומם ואשר השיב לגדולי ישראל, שהריצו לו שאלות וספקות בדרך עברו, והרואה ספרו ישתומם על החריפות והבקיאות שחדש במקומות אלו, ובדלא צילא דעתייהו, בהיותו עיף וינע מטרדות חדרך, והרב מהר"ם כרמי מרבני איטליא בתשובה סימן ח' מאריך בשבחו וקורא עליו מתניתא דלית לה טימי, טובויינא דחכימי, לא פסיק פומיה מגרסא לילי ויומי, אסא קרו ליה ואסא שטיה, כו'. וזכה לשוב לעיה"ק ירושלם, ונפטר בה בט' לחודש סיון שנת התקצ"ח.

וכתוב על ציונו: "מ"ק נתבקש בישיבה של מעלה הרב המובהק כמו"ה מרדכי אשיאו, יום ט' לחודש סיון בשנת התקצ"ח"[1].

פח הרב הגדול מקובל אלקי ר' **שלמה הבהן**. חבר ספר "מזל שעה" על הרמב"ם, והוציאו לאורה שנת תקע"ט,[ושם בתשובה סימן ב' מובא שמר אביו נסע גם כן לארץ ישראל מעיר מולדתו בילאגראדי, ולפני נסיעתו חלק נכסיו לו ולאחיו הגדול ממנו], וספר "שעת הכושר" על דרושים ולשונות הרמב"ם, וספר "שעות דרבנן" שו"ת בחריפות ובקיאות ודרושים והספרים, ובחכמת הקבלה חבר ספר "יפה שעה", שני חלקים באור על אדרא רבא וזוטא, ופירוש על ספרא דצניעותא, וספר "הוראת שעה", באורים על הזה"ק והתיקונים, ונקרא גם כן "שעת רצון". כל הספרים האלו המה יקרי ערך למאד, ומלאים חריפות ובקיאות. נפטר בעיה"ק שנת התקפ"ז.

וכתוב על ציונו: "זה קבר הרב החסיד המקובל אלקי רבן חסידא, כמו"ה שלמה הכהן זלה"ה, נלב"ע ח' תמוז מו"ש התקכ"ז".

וצ"ל תקפ"ז, כמו שהעיד לי הרה"ג ר' יוסף קארו שהיה בעת פטירתו. וספר לנו שכמו חמשים שנה לא עבר עליו לילה אחת שלא נעור ברנה ש"ת, והיה ישן רק מעט. הרב הזה הוא אבי הרב הצדיק והחסיד ר'

אשר ימות יונק עם איש שיבה, מן היום אשר ברא את האדם, ולקברות יובל אל ארץ טובה, כי שם ביתו שיבור לו האדם, ובנה אצלו ציון כטיפ עבה, אשר לא תעבור בו רגל אדם, בקברי אשר כריתי לי, צעיר אנכי מצוערי הלוים, כמוהר"ר אליה הלוי". ועל ירו: "מצבת קבורת האשה הכבודה מרת לונא אשת החכם כמהר"ר אליה הלוי". א. ר—ן].

1) [המצבה נעתקה ב"ירושלם" א' צד 138, ושם הובא שהיה בחכמי שאלוניקי א. ר—ן].

יהודה, בעל המחבר ספר "אהל יחודא" על שיטות הש"ס בדרך א"ב, ושני חלקים ס' "אשמורת חבקר", באורים על ספר חזהר, ובנו הרב חנזכר נפטר לעולמו בעיר תונים1).

יז הרב הגדול הנגיד ר' **שלמה חאטים** רב מופלא מרבני קושטאנטינה, חיח לו יד ושם במלכות התורה, ושר גדול בישראל, ומובא בספר התקנות לענין פרעונות והעזבונות, וכתוב בזה"ל: וגם הרב הנגיד שר גדול הוא הרב מוהר"ש חאטים ז"ל, אחרי שהיה לו יד ושם במלכות, עם כל זאת נתפשר עם הכולל בסך רב, כי חוא בהיותו בחוץ לארץ היה מהמעריכים ומפקפקים בענין הזה התטוח קצת לבני אדם, וכשבא בירושלים וראה את מכות הארץ ואת תחלואיה, וראח את פנקס ההסכטות, אף חוא נתועד עמנו עם עטרת ראשנו הרב חקרי לב ז"ל, כו' מצבתו נמחקה מרוב ימים, ומה שהיה עוד באפשרי לקרות הם המלים: "הרב המופלא מוהר"ר שלמה חאטים, שחיה מרבני קושטאנטינה"2).

יח הרב המוכהק ח"ק ר' **אברהם פארדו**, מצאתי זכרו בההשכבות בפנקס הישיבה של חסד לאברהם, שנמסר לי מאת הרחי"ג ר' יעקב שאול אלישר זצ"ל, וז"ל: "טי שברך כו', לעטרת ראשנו הרב חמובהק רב הדומה למלאך ה' צבאות הוא עט"ר וצניף, מלכא צדק מלך שלם, מרן אבא כמו"ה אברהם פארדו הוא חקדוש וצ"ל זי"ע, נפטר ששה באייר יום חמשה בשבת שנת התק"ף". הוא היה חתנו של הגאון חיד"א ז"ל3), ונפטר בקוצר ימים אחרי שהוציא לאזרה ספרי דבי

---

1) [מוהר"ש בכ"ר יהודה חכהן ז"ל, אחד המיוחד סובר הרזים (שהיה מקובל) מרבני עיה"ק ציון... המחבר ספר "מזל שעה" ועוד ספרים. והרב הגדול מחריט"א הסכים עמו בספר א' בספר "מזל שעה" דק"ד ע"ג ובספר "שמחת יו"ט" סימן כ"ט, עיין שם. (חמעלות לשלמה ט"ג אות ש' ח'). ועי' על הרב יהודה בר"ש הכהן להלן בפ"ח א. ר—ן].

2) [בחלקת מחוקק שורה י"ג ני"ח נעתקה המצבה בשלימות, וז"ל: "לב כל הרבה ידאג ונמס, עת זוכר כל חכמת שלמה. לב טוב שונא גזל וחמס, כושר יושר חשק שלמה, לב צדיק עזב כל רכושים לבא ציון אהב שלמה. לב יודע דעת קדושים כותב ספר דברי שלמח. לב הארי ה ידח חזקה יושיע ציון יד שלמה, לב שומע עשה צדקה, לחמו לרל לחם שלמה, מר ניהו רבה הרב שלמה חאטים זצ"ל. מנוחתו כבוד יום כ"ז לחי חשון משנת וצדקה עשה (תק"ם) לפ"ק". ונראה מלשון המצבה שחבר ספר "דברי שלמה", ולא נזכר במקום אחר. א. ר—ן].

3) [ר"א פארדו נזכר לעיל פרק ג' סימן ז', ע"ש. ועיין ב"ירושלים" שנה שביעית צר 345 מכתב הר' חיד"א אל מחותנו רד"ף, והוא הוא ר' דור פארדו. ושם מדבר על דבר גמר

רב למר אביו חגאון ז"ל סורנו.ר' דוד פארדו.
ועל ציונו כתוב רק: "קבר הרב ר' אברהם פארדו".

יט הרב חמוכהק הדיין המצוין ר' **אליעזר ירוחם אלישר** זלחה"ה, הננו מעתיקים בזה מכתב ידידנו חגאון ר' יעקב שאול אלישר ככתבו וכלשונו.מה שכתב אודות הרב הנ"ל(1),וז"ל: "הרב הזה הוא בן להרב חגדול כמוה"ה יעקב אלישר [הובא בספר חיים שאל ח"ב סימן ז'], אשר מרוב קדושתו וישרותו קרא אותו בחניכתו אלישר, וחיה תושב עיה"ק חברון, וחותם שמו יעקב מווילנא, והיה בן הרב החסיד כש"ת חיים ירוחם ווילנא בן הרב הקדוש המקובל אלקי כסוה"ה יעקב מווילנא ז"ל, אשר עשה הנהות על תקוני זהר וחתם שמו "ימין". ונדפסו בקושטאנטינא יע"א [והאריך בתולדות הר' חיים ירוחם, ובנו ר' יעקב, אשר העתקנום למעלה]. כאשר נתבקש הרב ר' יעקב לישיב בעיה"ק צפת. נשארו שני בניו: הגדול מאשתו הראשונה, שמו ר' חיים והשני חוא הרב ר' אליעזר ירוחם הנ"ל. והיה ר' חיים הנ"ל ש"ץ בבית מדרשו של הנביר השר הגדול חחסיד ר' חיים פרחי ז"ל בעכו, וע"י היו כל הוצאותיו, וחרב ר' אליעזר הנ"ל היה דיין, שו"ב ש"ץ, סופר ומוהל בעיה"ק צפת, ובשהרג חפחה עבראללה פאשא להשר הגדול הנ"ל, בקש להתעולל על ר' חיים אלישר הנ"ל, כי בידו חיו כל ממון הנגיד השר ז"ל, ולא מצאו, ותפס במקומו לאחיו הרב ר' אליעזר, והביאו מצפת לעכו, ביום י"ז תמוז התקפ"ב. בתענית הוציאוהו מביהכ"נ והוליכוהו בידים אסורות לעכו,ובא שמה לעת ערב, והכניסוהו לפני הפחה הצורר, ואחר שגזר עליו לחתוך ראשו, תיכף תוך כדי דבור חזר בו וגזר להניחו בביה"ס. והקול נשמע בעיר עכו שכבר נהרג הרב הנ"ל, ועשו עליו הספד גדול בשתיקה מפחד הפחה כי היה תקיף ורוצח נדול. והיחודים נתנו דעתם לפדותו כדי להשיג רשיום לקוברו ליום המחרת, ובליל י"ח תמוז בא פתאם חיל גדול מאת המלך שלטן מחמד

השידוך של ר' אברהם עם בת החיד"א, וחיד"א שמח על זה מאד. ונראה משם שהשידוך נגמר בשעה שחיד"א היה בחו"ל, והוא ידע את ר' אברהם בפגישתו אתו בדרך שונים— ארגיל, ע"ש. ועיין לעיל בפרק א' סימן ל' על דבר יחסם לישיבת "חסר לאברהם". ובו"חלקת מחוקק" ח"ב שורה ט' י"ב הובא: "ציון קברת ארץ החכם השלם, כמה"ר אברהם פארדו, נלב"ע יום ט"ו לח' תמוז ש' התקנ"ט", והוא אחר. א. ד—ן].

1) [הספור הזה על ר"י אלישר הובא במאמרי הח' לונץ גם כן בשם הרב הגאון יעקב שאול אלישר. ב"תולדות וזכרונות הגאון י"ש אלישר" בלוח ארץ ישראל שנה ו' צד 39, וב"ירושלם" שנה ה' צר 124 (בשם כת"י אחר של אחר הזקנים המופלגים. והוא הרי"ש אלישר). וב"ירושלם" ט' צד 310—314. ונרמה לי שכאן באו הדברים מכוון יותר על פי כת"י של הרב אלישר, ועל כן מסרתים כאן בארוכה אעפ"י שהדברים בעיקרם ידועים כבר ע"פ המאמרים הנזכרים ב"ירושלם" ולוח "ארץ ישראל" א. ר—ן].

שבקושטא עם שני שרים נדולים דרויש פחה ומוסטפי פאשא ללכוד עיר עכו .וכל זה היה בהשתדלות השר החסיד הג' שלמה פרחי ז"ל, על שהרג אחיו הג' חיים הנ"ל, ויצורו על עכו. ותחי סוגרת ומסוגרת, אין יוצא ואין בא, ונשאר הרב ר' אליעזר ירוחם הנ"ל בבית האסורים, והיהודים לא ידעו מאומה להביא מזון לחיותו כי חשבו שנהרג, וישב שלשה ימים בתענית, עד שראה אותו גוי אחד ישמעאלי מחסידי אומות העולם שהיה אסור שם גם הוא, ורחם עליו, ואמר לו: אני נותן לך שלשה גרוש בכל יום עד שנה תמימה בהלואה ותשלם לי אם נצא מכאן בחיים. והיה הרב קונה בגרוש א' וחצי פת וביצים, ובעד השאר היה קונה שמן ללמוד בלילה, ויהי שם בבית הסהר עד י"א שבט התקפ"ג, ולא יכול עוד נשוא, והתחנן לפני שר בית הסהר שיניח אותו לנקוב חור בכותל הנוטה לים,שהוא רוצה להשליך עצמו הימה ושר בית הסהר נדרש לבקשתו, ונתן לו רשות על הדבר. ובאותה הלילה נתן לו ה' ברחמיו כח ועצמה לפרוץ הכותל של החומה החזקה, ויקוב חור בתוכו, והכניס ראשו להשליך עצמו לים, ושר בית הסהר דחפו מאחוריו בכחו הגדול למען יטבע בים, כי חשב שהרב ז"ל כבר נתיאש מהחיים, אך ה' יתברך ברוב רחמיו הזמין שלא היה אז שם מקום עמוק, ויפול הימה ולא קרהו אסון, ויהי הולך באישון לילה בתוך הים על שפתו, עד אור הבקר שיצא משם ליבשה, וראוהו חיל הלוחמים מחוץ ויביאוהו לפני הפחה הגדול דרויש, ויספר לו כל קורותיו והאיך יצא מעכו, וישאלהו הפחה להגיד לו המקום הנוח לכבוש משם את העיר אם ידע, וייעצהו הרב ללכת למקום הנקרא "תאלים אל פוכאר", כי משם יכבשהו בנקל. ויצו הפחה ויחליפו שמלות הרב שלא החליף אותם יותר משבעה חדשים, ונתן לו עשרה רוכבים על סוסים, והרכיב אותו במרכבתו, וישלחהו לביתו לעיה"ק צפת, וביום י"ב שבט בערב בבואו לביתו מצא את אשתו לובשת בגדי אלמנות, אשר חשבה עליו שכבר נהרג, וישמחו שמחה גדולה. הפחה שמע לעצת הרב ויניח כל חילו במקום ההוא, ובתוך ג' ימים כבר חחריב שליש העיר. הרשע עבדאלה פאשא ראה כי כלתה עליו הרעה, שלח תיכף שלוחים לדראויש פאשא עם שוחד אין חקר הרבה מאד, ויעצהו להרוג גם את הג' שלמה פרחי, כי הוא היה המשתדל במלחמה, ונתרצה. והמיתהו על יד סם המות בזוג של ספרין בהתנלחותו, ואחרי שמת חזרו החיל לאחוריהם, ונשאר הצר עבדאלא בתוקפו,ולא עברו ימים ונתודע הדבר להפחה הצורר כי הרב ז"ל היה היועץ להניח החיל באותו מקום ללכוד העיר ויבא הוא עצמו בליל ערב שבת קדש לצפת לתפשו ולהנקם ממנו, וביום ערב שבת קדש בבקר, בלכת הרב לבית המטבחים לשחוט כמנהגו, והנה איש אחד כטו ערבי לפניו אשר לחש לו באזנו: טהר המלט על נפשך, כי נתודע להפאשא העצה אשר יעצת לילה אשר ברחת מעכו כדי שילכדו העיר, ושר בית הסוהר הוא עתה בכלא בסיבתך. הרב בשמעו הדברים מפי הערבי, אשר לא ידעו ולא הכירו, אהזתו רעדה

וברח תיכף מבית המטבחים בבגדיו המלוכלכים, ומכין השחיטה בידו, ויטלט וילך רגלי לבדו ועיניו נשואות לשמים נחלים נחרי נחלי דמעה, ויבא טרם ערוב היום לעיר חספייא, כי חספייא לא היתה ממשלת חצורר הנ"ל. וביום שבת קדש הלבישו אותו חיחודים מחלצות, ויודה לה' על פרות נפשו, וביום חראשון נסע לדמשק. ולא עבר עוד כשתי שעות לבריחתו, וחמשים אנשי חיל באו בזעם גדול לבקשחו בצפת, וכל הגוים שחיו שם נשבעו שבא לבית המטבחים בבקר כמנחגו. ולא אסיקו ארעתייחו שברח, כי חשבו שהוא נחבא בחוך העיר, ויחפשוהו בביתו ובכל העיר, ולא מצאוהו עד הלילה ששלחו פרשים בכל חדרכים לחפשו, וחזרו בידים ריקניות. ואחרי שידע חצר שברח ואיננו, הרג את חגוי חאסאן שאחין שחיה בעל סודו, אשר חשד אותו שהוא נלח הדבר, ואחרי ד' חדשים ברחה גם אשתו בהחבא, והגיעו לפעיה"ק ביום ט"ז תמוז התקפ"ג. ויצאו נקי מנכסיהם. כי הניחו את רכושם לחפקר ולשלל, וחן בעון ביום י"ט אדר ב' התקפ"ד, נחלה בחולי מעיים ונתבקש לישיבה של מעלח, תנצב"ח. וזכותו יגן עלינו ועל בנינו לעד לעולם". עד כאן לשון המכתב.

ועל מצבתו חרות: "מצבת קבורת חכם חשלם, כמו"ח א ל י ע ז ר י ר ו ח ם אלישר נ"ע, נפטר יום כ' אדר שני תקפ"ד"1).

כ הרב החסיד המקובל האלקי,ר' **אברהם שלום מזרחי דידיע שרעבי**. נכד הרב הקדוש ר' שלום שרעבי, חבר ספר "דברי שלום", בדרך שו"ת ופירושים על כתבי האריז"ל, וחתנו הגאון הראשו"ל הרב אנ"ן [אברהם גאגין] חוזל כסף מכיסו להדפיסו ולחוציאו לאורו. ושם ששה ועשרים מחכמי ורבני ירושלם, מעידים על גודל חסידותו ופרישותו: "כי תורת אמת היתה בפיהו, גלי עמיקתא ומסתתרא, ושמענו הרבה מנפלאות מעשיו ומתריו, אשר אין חקר לקדושתו", חרב חזה נודע ומפורסם בשערי ירושלם, כי גדול כחו גם בקבלה מעשית. ומופר לי מפי תלמידו הישיש חרב הגדול ר' שלמה הלוי זי"ל: שחשר הגביר פרחי בהיותו בדמשק חיה מספיק לכל חלומדי תורה וחויר ירושלם פרנסתם, ופעם א' נודע הדבר בעיה"ק ירושלם, שחעלילו על חשר חזח בדמשק עלילות נוראות, ונתנוהו בבית חסוהר,ונגזר דינו להמיתו. ואז צוה הרב

1) [מצבת ראי"ו אלישר נעתקה בס"חלקת מחוקק" ה"ב שורה י"ד, נ"ד, ושם: "הרב הכולל נזכי" (נעים זמירות בית ישראל. ור"ל שהיה חזן וש"ץ), ח"ק לישראל כמוה"ר אליעזר תנצב"ה, מ"כ יום י"ט ו א ד ר ש' התקפ"ד זלה"ה, וכנראה שהנכון כמו שהובא בס"חלקת מחוקק", ועיש בס"חים" ח"ב שורה י"ע י"א: "מצבת חכם שמת בקוצר ימים ושנים, עמד בפרץ, כה"ר אליעזר ירוחם אלישר, שנפטר ב' סיון תרל"ח". והוא נכדו של ראי"ו דנן, ונקרא על שמו. א, ר—ן].

שרעבי ז"ל לר' יצחק פרחי ולחר"ח פיזאנטי ללכת אתו לדמשק. וביומים ההם היתה מלחמה עצומה בדרך שכם אשר חוכרחו לעבור שם, ויעברו בין חיצי רעם וסות, ולא אונה להם כל רע. ובבואם עירה דמשק צוה הרב למסור להשר פרחי בבית מאסרו זוג ציצית שהביא למענו מעיר ירושלם. וישבתו החכמים את השבת ההוא בעיר דמשק, ויצוה לאנשי בית הנביר הנ"ל להכין סעודה שלישית ברוב כבוד, כי אתם יאכל גם הגביר חר"ח פרחי הנ"ל, ויתמהו מאד על דבריו, ויחרו להתפלל, אך הרב התמהמה עד סוף זמן מנחה, וישבו לקיים מצות סעודה שלישית. ויהי אך ישבו אל השלחן, והגביר הנ"ל בא חפשי מבית כלאו כי בחצות חיום הזה נתעורר פתאום שר בית המשפט לשוב לעיין בדינו, וימצא את השקרים והעלילות אשר בראו חעדים שהעידו עליו והוציאו תיכף לחפשי.

הרב המקובל ר' ידידיה אבולעפיה, היה תלמידו ומופרו הנאמן של הרא"ש מזרחי ז"ל, וכאשר התקשרו הפלאחין תושבי ירושלם בשנת תקפ"ד באדוניהם סוליטאן פאשא מדמשק, אשר חכביד עולו עליהם, לכדו את המבצר מגדל דוד, ושר חמבצר שב לדמשק, ואחרי שנתים ימים בהודע הדבר הזה להמלך בקושטאנטינה צוה על עבדאללא פאשא מעכו, להלחם עמהם, ויבא ויצור על עיר ירושלם, ויעמוד במעלה הר חזיתים והשליך תותחים רבים על העיר. הרב הקדוש הנז' צוה על סופרו ר' ידידיה הנ"ל לכתוב דברים של קבלה מעשיות, ויאמר שלא יזוז ממקומו עד שיחדלו הקולות, ופלא פלאות נעשו באותו יום, כי מכל הכדורים שחושלכו לא ניזק אדם א' מהם, וכדורים גדולים נפלו בחוצות ובחצרים ובתים ולא נגעו באיש לרעה, אך לעת ערב כאשר יצא הרב ר' ידידיה מסוכתו החוצה, בתשוקתו לדעת מח נשמע בעיר, נפלה חתיכת כדור אחד על רגלו, ויהי צולע על רגלו. וההכאה חחיא חדאיבה אותו עד אשר מת בכאובים מחלתו זו. [מפי הר"י פראג ששמע כן מפי הצדיק ר' ידידיה, והעתיקו גם כן הר"י שוואריץ ז"ל בספרו תבואת הארץ. וכן שמעתי גם כן מפי חזקן ר' אריה שהיה באותו מעמד, אכן חר"ל מפי אחד הזקנים, יאמר: שהסכה היתה שכלם נצפנו בטרתפים, והפחה ירה בתותחים על מקומות חפנויים מהבתים, כי לא אבה להחריב העיר]. עוד יספרו בשם ר' יעקב אבולעפיה הרב מטבריא, בנו של ר' יוסף דוד האכר"ק דמשק, שחיה שם נוצרי א' שהטיר דתו באמונת ישמעאל שהיה משנה להפחה, והציר מאד לישראל, והעלה עליהם עלילות מזויפות, ונזדמן הדבר שבא הרב הרא"ש ז"ל לדמשק, ויבקשו ממנו שישית עצות, איך להנצל מכף המעול הצורר הזה, וילך חרב להשתטח על קברו של הר"ח ויטאל, ויתפלל שם לה' גואל ישראל ומושיעו, ותפלתו לא שבה ריקם, כי תיכף נשמע אצל הישמעאלים שהנוצרי ההוא מכחש באמונתם

ונושא עוד את צלם הנוצרי עליו, וישפיטוהו משפט מות, ויסירו ראשו מעליו1).

ונפטר חרב חזה והלך לעולמו בעיה"ק ירושלם בכ"ה בסליו התקפ"ז, ויגדל המספד בירושלים, כי יצא שמנה כל הדרה.

וזה כתוב על ציונו: "מצבת קבורת הרב החסיד, המקובל האלקי, רבן חסידא כמרה רפאל אברהם שלום מזרחי דידיע שרעבי, נלב"ע ביום כ"ה לחודש כסליו משי התקפ"ז2)

גם חרב ר' דוד אמאדו אפטיר עליה, ונדפס בספרו "תהלה לדוד".

---

1) [הרב א"ש מזרחי שרעבי היה ראש ישיבת המקובלים בית אל, ושבחו מסופר בדברי הגאון ריא אלישר במאמרו "תולדות וזכרונות" בלוח ארץ ישראל שנה ו' צד 45, וזה לשונו: "מורי אבי—של ריא אלישר—הלך להתפלל בקהל חסידים קק בית אל יכבץ, ואז היה רבן של חסידים הרב וכו' בעל "דברי שלום" נכדו של הרב הק' שר שלום שרעבי זצוקוללה, והייתי הולך עמו...וראיתי בעיני להרב הק' זל כשהיה מתפלל בכל יום מימות החול, כשהיה אומר "ודבק לבנו במצותיך, ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך" וכו' היו יורדים מעיניו נהרי נחלי דמעות דבר יום ביומו. וראיתי התפלות של ר"ה ויוהכ והזאות שהיה מונה בסדר העבודה שהיה נראה ככהן גדול ממש בסדר עבודה".—"...ובחדש כסלו התקפ"ז [ברור שיש כאן טעות, וצל תקפ"ז] נתבקש בישמ...הרב המחבר ס' "דברי שלום" בן ג' בשנה. —וחכורני שהיו אומרים עליו שהיה בו "ניצוץ שמואל הנביא" זיע"א.—והיה יום צרה ותוכחה, ומספד מר בחוצות ירושלם שלא הניח כמותו וקדושתו". ובשו"ת חוקי חיים לחתנו של הראש שרעבי הוא הרב אגן, סימן לז, הובא שלשלת הראשים של קק חסידים ושנקראת אחכ בשם בית אל, מימי המיסד ר' גדליה חיון עד ראש שרעבי, ושם הובא שכלם דרו בחצר הישיבה זה אחר זה. ועש עד המחלקת של יורשי הראש שרעבי (הוא הרב אגן) עם שכנו עד פתיחת חלון. א. ר—ן].

2) [המצבה נעתקה ב"חלקת מחוקק" חב שורה יח עד.—ועיין לעיל פרק ג' סימן כב בסופו, שהראש שרעבי היה בנו של הרב הצדיק יצחק שרעבי, שהמחבר הזכירו שם רק דרך אגב, ועש בהערה 2.—הר' יצחק שרעבי נקרא בשם חזקיה יצחק מזרחי. נפטר בשנת תקסח. ונזכר בשם הרב החסיד במעל חב דרוש בן. גם בספר אמת ליעקב לכמוהרישש ניניו זל בקונטרס "שפת אמת" דף קכא עא הזכירו בשם רבין חסידא הרב החסיד כמהר חי (רת חזקיה יצחק. א. ר—ן) מזרחי זל, בן מגדול של מוהר החסיד רב שר שלום דל, יעוש. ומלשונם נראה שהיה ממלא מקום אביו ("המעלות לשלמה" מגאות יוד—נג — וכן מוכח מחוקי חיים" (שם) שהיה מט אביו בישיבת בית אל. וב"חלקת מחוקק" חב שורה יח עב (קרוב לקבר ראש מזרחי שרעבי): "מצבת קבר זק חק הח' חזקייהו יצחק בן הרב החסיד כמוהרש מזרחי דידיע שרעבי זצוקוללה". ויש שם הערה ממחבר ה"חלקת מחוקק" שכשיצא בשליחות מצוה לעיר תונים, הוליך אתו סדר התפלות על פי הכוונת מכתב יד אביו, ומאז נתפשט שם סדר התפלה הזה. ונח נפשיה בש' תקסח, עכ. ושם שורה טו סימן עו: "מק האשה רבה, הרבנית המעטירה גם חסידה בת מלכים מ' שמחה די מזרחי דידיע שרעבי, תנצבה". נפטרה ביום כט ניסן ש' התרח ליצירה". כתוב שם בהערה שהיא היתה אלמנת ר' יצחק —. הר"י שרעבי הסכים על הספרים מראה

כא הרבנים ר' **רפאל יהודא עוזיאל**1), ור' **שמואל הלוי**2) ור' **שלמה יצחק ב"ר בנימין מיוחס**3), בדורו של הרב ר' יעקב משה עייאש וחתומים עמו בחסכמה. חרב ר' רפאל עוזיאל נפטר בד' תשרי תקפ"ח, והרב ר' דוד אמארו אפטר עלוי ונדפס בספרו "תהלה לדור", וכן הספיד שם על הרב ר' שלמה יצחק מיוחס ועל הרב **ברכה דאנון**. הרב ר' שלמה יצחק היה משנה להראשון לציון ר' משה סוזין, וחבר ספר "חשק שלמה" על חרמב"ם, וס' "חכמת שלמה" דרושים. הרב ר' ברכה דאנון נפטר ג"כ בעיח"ק ירושלם, וקברו סמוך לקבר הראשו"ל ר' חיים דוד חזן ור"א חזן, ועל מקום מנוחתו מצבת אבן בלתי חרות4).

כב הרב המופלא ר' **יצחק אבולעפיה**, פקיד ומסונה דק"ק צפת וטברי"ה על קהלות הספרדים והאשכנזים. מרום גזע היחש והמעלה, נכד להגאון ר' חיים אבולעפיה, ואבי החסיד המופלא הרב חנ"א זלל"ה. בא לעיה"ק ירושלם בשנת תקפ"א ליצירה ובשנת תקפ"ד בא שר אחד מדמשק, אשר משל על ארץ סוריא, ויאמר יהודים וישמעאלים, לבעבור יתנו מס כבד אשר שם עליהם, וענה אותם בענוים קשים ומרים, וחפצו לאסוף גם את חרב הזה אל המשמר, ומרוב פחד רץ בבהלה לחדר המסוך, והוא היה איש גבוה מכל העם משכמו

האופנים ומזבח כפרה בירושלם (בשנת תקס"ו). (מפתח ההסכמות 3211). א. ר—ן].

1) [הר' רפאל עוזיאל חתום עם ב"ד הר"ש סוזין בשנת תקפ"ה על שטר הרשאה לר' י"ד עייאש (בזכרון לחובבים הראשונים" י"א צד 19—20). ועל "שטר כולל משנת תקפ"ו עם ר"ש סוזין ופרנסי ירושלם (שם צד 21—22). א. ר—ן].

2) [ר"ש הלוי חתום עם ב"ד של הרב סוזין על "מכתב מירושלם" ברבר השד"ר אברהם שלמה זלמן אשכנזי, ("ירושלם" שנה יוד צד 303). א. ר—ן]

3)[הוא בנו של הרב בנימן משה שנזכר להלן בסי' כ"ו. "ר' שלמה יצחק בה"ר [?] מיוחס" חתום בב"ד הר"י קוראל בשנת תקע"ז על קיום שטר ההסכמה על זכות הש"ץ ושמשי הקהלות בירושלם. ("זכרון לחובבים הראשונים" ז' צד 46). ובאסף מכתבים של הסופר עגנון מצאתי מכתב מרבני ירושלם, ובראשם מהרי"ט אלגאזי משנת תק"ס, להגביר עמנואל בליליוס במצרים, על דבר ה"שליח ציון" החכם שלמה יצחק ב"ר בנימין מיוחס, נין ונכד למורינו הרב בעל "ארי האדמה", על דבר פדיון חובות ירושלם 200 אלף אריות. הר"ש ב"ר בנימין מיוחס הסכים על ספר מזבח כפרה ומראה האופנים (בירושלם תק"ס) וגם על ספר פאת השלחן—שלמה יצחק מיוחס—בשנת תקפ"ו[?]. מפתח ההסכמות 10—2309 .No). א. ר—ן].

4) [מצבתו נעתקה ב"תולדות מחוקק" חי"ב שורה י"ג וי"ח: הציעיר כמוה"ר ברכה דאנון הי"ו (אולי הקימה בחייה?. א. ר—ן]. דידיע בכור. ושם אצלו: "מ"ק מזל טוב". מ' נ"ב כמוה"ר ברכה דאנון דידיע בכור הי"ו. והוא בן הרב יום טוב דאנון בעל "כבוד יום טוב". ונדפס ממנו ספרו "בד קודש" בספרו של אביו "כבוד יו"ט". ועיין להלן בהוספה שלי לפרק זה, הרב חיים יום טוב דאנון. א. ר—ן].

ולמעלה, וירוצץ את גלגלתו בכפת אבן, ויחלה מזה את חליו אשר מת בו. נפטר לעולמו ביום ז"ך לחודש אייר שנת תקפ"ה. ובעת מיתתו לווהו כל עם ישראל בכבוד גדול, כי עסר בפרץ עניי עמו בכל ימיו ועשה טובות רבות בהרבה ענינים. ותושבי כפר סילואן, הסמוכה להר הזיתים, היה מנהגם מאז, כשהיו רואים שמוליכים איש חשוב לכיחי"ק היו רצים לבקש "בקשיש" [מתן] ביד חזקה ובפלכי עץ וברזל, וכאשר לא היתה בידי הקהל לתת להם די חפצם הושלך הנפטר בבזיון לתוך קברו, וברחו על נפשם העירה. על ציון מקום מנוחתו חרות:

"פה נטמן. פאר הזמן, רועה נאמן, בישראל גדול שמו, כמו"ה יצחק אבולעפיא, תנצב"ה, והיתה מנוחתו כבוד יום ז"ך לחודש אייר שנת תקפ"ה".

חרב הנזכר היה על שתי העירות הנ"ל גם כן המושל והפקיד בתוקף ממשלת הגביר השר ר' חיים פרחי ז"ל, כנזכר בפנקס צפת המובא לעיל פרק ר', וכל דבריו היו כדבר מלך שלטון, בין אצל בני ברית ואינם ב"כ1).

כג הרב המובהק ר' **רפאל בנימין עשאר**, עשאל שם משפחתו2). היה מרביץ תורה ברבים, וכל תלמידיו היו רבנים גדולים. במותו עשו לו כבוד גדול, שכל תלמידיו נשאוהו חלוצי כתף עד בית מועד לכל חי, והספידו אותו כל שבעה בבקר ובערב. ובעונות לא עזב בנים. נפטר כ"ה ניסן התקצ"ג.

וכתוב בציונו: "ציון הרב החשקן בתורה, כמו"ה רפאל בניטין עשאל, נלב"ע כ"ט ניסן תקצ"ג".

כד חרב ר' **רפאל קאלימארו**, חסיד גדול, ונפלאים מעשיו ברור חזה. תשובותיו מובאות בספר הבחיר "חקרי לב" להגאון הר"י חזן, ובס' "חוקי חיים3). [הערת ר' יצחק פראנג]. ועל ציון מצבתו, רשום:

"ציון מצבת הרב המקובל, אור גולל, ח"ק לישראל, רודף צדקה וחסד, כמו"ה רפאל קאלימארו, נלב"ע כ' לחודש תמוז ש' התקצ"ב".

---

1) [ר' יצחק אבולעפיא הסכים בצפת על ספר חמדת ישראל (בשנת תקס"ז). (מפתח ההסכמות No. 105). וב"חמ" ח"ב שורה י"ב ס"א, הובא: "מ"ק ה"ח השלם" המתחסר עם קונו". כמוה"ר יצחק אבולעפיא זה"ה, נלב"ע ביום ט"ו אלול ש' התקע"ט", והוא אחר. א. ר—ן].

2) [עיין לעיל פרק ג' סימן ס"ו—כ"ב, ר' יעקב עשאל א. ר—ן].

3) [שם בסימן ג' מחליף תשובותיו עם הרח"א גאגין, והרב אג"ן קוראו "רב אחאי, הרב הכולל בישראל להלל". "רב אחאי גאון ורב נהוראי כמוהר"ר קאלמארו נר"ו". ועיין להלן בפ"ח ר' יצחק קאלמארו. א. ר—ן].

כה הרב ר' **שלמה נהוראי**, איש צדיק וחסיד. סדוכה ביסורים. ואצל מקום מנוחתו קבר הצדיק הרב ר' **אברהם ב"ר דוד**, רב סובחק, צדיק גדול וחסיד. וציוו שלא לכתוב תוארים על קברם [הרש"י ניניו] על זה האחרון רשום שנת פטירתו: כ"ח כסליו התקצ"ד.

כו ואלה המה הרבנים אשר לא מצאנו זכרם בספרי התשובות, והעתקנו שמותיהם מציוני המצבות, אשר על מקום מנוחתם, ולפעמים נזכרו גם הספרים שחברו ושם אבותיהם:

א] "הרב הכולל זרע קדושים, ר' **בנימין משה מיוחס**, נל"ע יום ב' תשרי התקס"ח", והוא בנו של החסיד חרב בעל "שדה הארץ", ואבי הרב ר' שלמה יצחק בעל ספר "חשק שלמה" שנזכר לעיל.

ב] "הרב הישיש מתנהג בחסידות, ר' **אליעזר סוזין**, נל"ע ח' ניסן תקס"ח" והוא אבי הרב הגדול ר' שלמה משה סוזין הראש"ל.

ג] הרב המובהק מגזע היחש, הנפ' בקוצר ימים, כמו"ה ר' **רפאל אברהם מיוחס**, בנו של הגאון ר' מרכי יוסף בעל ספר "שער המים" הראשו"ל בירושלם. והוא אבי הרב ר' יוסף מיוחס בעל ספר "מלבושי יו"ט. הרב ר' רפאל ז"ל חבר ס' "באר המים. ועלתה נשמתו למרום יום ד' אב תקס"ט1).

ד] "הרב הכולל חסידא קדישא ר' **יעקב פלורינטין**", בנו של הרב ר' דוד פלורינטין. היה בדור הזה, ולא נרשם שנת פטירתו.

ה] החכם השלם זרע קדושים כמו"ה ר' **יאודה אברהם עזריאל**, בנו של הגאון הרב הקדוש ר' אבינדור עזריאל חנ"ל, נלב"ע יום ו' אלול תקע"א.

ו] הרב המובהק החכם השלם הדיין המצוין ר' **שמואל דאנון**, נלב"ע ה' לחודש ארך תקע"ה2).

ז] ר' **יוסף דאנון**, ולא נרשם שנת פטירתו3).

ח] הרב המדוכא ביסורים, המופלא ר' **יאודה בורלא**, סבית דינו של רי"ט אלגאזי. נלב"ע א"ך לחודש תשרי תקע"ד-הוא חתום שני להגאון רי"ט אלגאזי לפני הרב ריי"צ קובו, והרב המליי"ץ, והרב בעל שה"מ4).

---

1) [נזכר לעיל סימן א' בתולדות אביו, שצוה שבנו רפאל ישב במקומו בבית הכנסת, והיה מבית דינו של הרב המליי"ץ, כנזל"ד סי' ב'.—בשנת תקס"ו הסכים על ס' מזבח כפרה ומראה האופנים (מפתח ההסכמות No. 2307). א. ר—ן].

2) [נעתקה בחי"מ חיב שורה כ"ב מ', עי"ש. א. ר—ן].

3) [בחי"מ חיב שורה י"ג ע"י: ציון מצבת קבורת מר קשישא הרב כמוהר"ר יוסף דאנון זלהי"ה מ א ר י דאתרא סאריי דמן בוסנא יע"א. נלב"ע חי' תשרי שנת התקע"ה. ונראה שהוא הוא שהכיא המחבר, ולא הובר לו לקרוא שנת פטירתו. א. ר—ן].

4) [הוא בנו של הרב ישראל יעקב בורלא שנל"ד פ"ב סימן ס"ו—וי"ם, ועיין שם בהערתי. בחי"מ חיב שורה וי"ם סימן כ"ד נעתקת המצבה כמלואה: פ"ק הרב חסר הסדוכה ביסורים נזב"י [נעים ומירות כישראל], כמהר"ר יאודה בורלא זל. נח נפשיה ביר [תשעגא רבתי] ביום

ט] הרב חישיש ירא את ה', החה"ש עמד בפרץ ירושלם, ר' **חיים יצחק פיזאנטו**, נלב"ע יום א"ך תשרי תקע"ו1).

י] הרב החכם ר' **יוכף מיוחס**, נלב"ע כ"ד תשרי תקע"ח. והוא הרב בעל ספר מלבושי יו"ט, בנו של הרב ר' רפאל אברהם מיוחס.

יא] הרב הצדיק החכם הכולל, ר' **בנימין חיים מיוחס**, נלב"ע כ"ד שבט התק"ף.

וכתוב בציונו: "נשמה קדושה, כליל לאשים, חכם חרשים, החכם הכולל מ' בנימין חיים במו"ה... מיוחס, נלב"ע כ"ד שבט תק"ף".

יב] הרב החכם השלם הכולל נעים זמירות ישראל, ר' **רפאל יעקב מטאלון**, נלב"ע יוד לחודש מנחם אב תקע"ו2).

יג] הרב המופלא,הדיין המצוין ר' **יהודה עוזיאל**, אחד מרבני ירושלם בזמנו של הרב ר' יעקב משה עייאש, וחתום אתם בהסכמה לענין חלב שחלכו עכו"ם ואין ישראל רואהו כמו שנזכר לעיל. נלב"ע יום ח' ניסן תקפ"ז3).

יד] הרב הצדיק ר' **רפאל חיים יצחק אלקביץ**, נלב"ע כ"ו חשון תקצ"ב.

וכתוב בציונו: "מצ"ק איש צדיק כוציגא דנהורא, הרב המובהק סובר הרזים הנדכה ביסורים, כ"ה ר פ א ל ח י י ם י צ ח ק אלקביץ, מנוחתו ככוד כ"ו חשון שנת תקכ"ץ4).

א"ך לח' תשרי ש' ה ת ק ס "ד, תנצב"ה. והנכון תקס"ד, ולא כמו שכתב המחבר תקע"ד כי כן —תקס"ד—הובא בחקרי לב ח"מ ח"ב סימן ח"ן, ובטעות ציין "המעלות לשלמה" (מ"ג אות יוד סימן מ"ז) שהחק"ל שם כיון לר' יעקב בורלא, כי הלה נפ' בתקנ"ז, כמו שהובא לעיל. חרב יהודה בורלא הסכים בירושלם, עי': חדושי הרב המאירי (תקנ"ג), שו"ת מים שאל (תקנ"ז), חדושי הרב המאירי (תקנ"ח).מפתח ההסכמות No. 618 ושם No. 615 מובא הרב **אביגדור עזריאל בורלא**, שהסכים בירוש' על מים שאל בשנת תקנ"ז. ואני משער שנפל בזה טעות, והכינוי בורלא נשתרבב לשם הנכון אביגדור עזריאל?. הרב יהודה בורלא חבר ספר "נחלת יהודה", ונדפס עם ספר אביו "מקור ישראל". א. ר—ן].

1) [עיין לעיל פ"ג סימן מ"ו ט', יהודה ב"ר יצחק פיזאנטי, ועיין להלן בפרק ח' הרב חיים משה פיזאנטו וחיים יצחק פיזאנטו. א. ר—ן].

2) [הוא נסע בתור שד"ר ירושלם עם הרב יעקב דוד יקותיאל הכהן ראפאפארט, להביא נזר הגבאות מכוללות ירושלם אל פקידי ואמרכלי אמשטרדם בשנת תק"ע בערך. (החי' לונץ במאמר "החלוקה" "ירושלם" ט' צד 51. ובמאמר "קורות היהודים בירושלם במאה האחרונה" ב"ירושלם" י"ג צד 217, ומקורו כנראה תעודות שהיו לפניו מפוא"ם אמשטרדם. א. ר—ן].

3) [כמעט ברור שהוא הוא ר' רפאל יהודה עוזיאל, שנז"ל בסי' כ"א. א. ר—ן].

4) [המצבה נעתקה ב"ח"ס" ח"ב שורה י"א פ"ז. א. ר—ן].

טו] הרב השקדן בתורה ויראה חסידא קדישא, כו"ה ר' **שאלתיאל ניניו** נלב"ע ח' טבת תקצ"ב1).

טז] הרב המובהק ר' **דוד הלוי**, נפטר בחודש כסליו תקצ"ח.

וכתוב בציונו: "מצבת פני דוד... [נמחק], אבדה מרגניתא טבא, הרב המובהק כמו"ה דוד הלוי, נפ'... כסליו ש' תקצ"ה2).

יז] הרב המובהק רודף צדקה וחסד ר' **רפאל אשר אליהו הלוי**, נלב"ע יום י"ד אלול תקצ"ה.

וכתוב בציונו: "ארץ מגדלת גבורים, בני ציון היקרים, מיקירי ירושלם, אשר מתחת לארץ... ארץ נזרה, היא מן השמים ויגדל המספר בירושלם לקדושים אשר בארץ, ארץ אשר אהבתי את ארוני3) ה"ה הרב המובהק רודף צדקה וחסד, משכים ומעריב בבתי כנסיות ובי"מ שבארץ, מו"ה רפאל אשר אליהו הלוי, י"ד אלול תקצ"ה נטמן בארץ".

יח] הרב המובהק ר' **חזקיה אברהם הכהן**, [נכד הרב הגאון ר' יצחק הכהן בעל "בתי כהונה", הערת ר' שלמה הלוי]. נלב"ע י"ד סיון ש' תקצ"ג.

וכתוב על ציונו: הרב המובהק ואח לברק, מו"ה חזקיחו אברהם הכהן, מ"כ י"ד סיון שנת תקצ"ג, תנצב"ה4).

יט] ר' **חיים הלוי פולאקו**, רב גדול מחברון, וידע כל תלמוד ירושלמי בע"פ [מפי הרה"ג יש"א אלישר, וראיתי אצלו גם כן כתביו מחדושי תורתו. ונמצא בהר הזיתים אבן גדול אשר נמחק קצתו, ולא נזכר עת פטירתו, ואמר לי הרב הנ"ל, שנפ' ש' ת"ר. וגם נזדקר ט"ס בציונו, שחרות שם חיים אליהו, וצ"ל הלוי]5).

1) [כ"ח"מ" ח"ג שורה י"ב סימן כ"ז נעתקה המצבה, ושם שנת התקס"ב. ושם על ידו קבר הבחור אברהם ניניו והארוס יוסף ניניו. ועיין להלן בפרק ח' שאלתיאל יעקב ניניו הוא אחר. א. ר—ן].

2) [הוא הרב **דוד הלוי קאראסו**. והמצבה בשלמותה נעתקה ב"ח"מ" ח"ב שורה ט' ג', וז"ל: "האבן הזאת שכתבי מצבה פני דוד, אבן גדולה עלה, עלה ויעל דוד, אבן תזעק, צעוק יצעק ויהי דוד אבן טובה, אבדה מרגניתא טבא, ויפקד בקום דוד, הרב המובהק כמהר"ר דוד הלוי קאראסו ז"ל, והמ"ך ח' כסלו שנת התקצ"ה". א. ר—ן].

3) [המצבה נעתקה ב"ח"מ" ח"ב שורה יוד ט"ו. ועל ידו שם הרבנית שרה אלמנת הרב המופלא רפאל הלוי המכונה בכורי". ונראה שהיינו הך. א. ר—ן].

4) [היה מבית דינו של הר"ש סוזין, כנז"ל סימן ו'. וחתום עם הר"ש סוזין על "שטר מולל משנת תקפ"ו", ב"זכרון לחובבים הראשונים" י"א צד 22. א. ר—ן].

5) [הרב שאול יעקב אלישר במאמרו "תולדות וזכרונות" ב"לאו"י לונץ ש' ו' מזכיר את הרב הגדול סבא דמשפטים, ר"מ ור"מ מעה"ק חברון ת"ו, כמהר"ר חיים הלוי פולאקו זצוק"ל זיע"א. ואמר שם: "הוא—הרב פולאקו—ספר לי בישנת הת"ר שהיה הוא ז"ל אז "בן תשעים שנה"

וכה אמר לי בזה הלשון: מזה חמשה ושבעים שנה, ואני הייתי אז בן מ"ו שנה, וזוכר שחרב הקדוש המקובל האלקי כסה"ר יעקב אלישר זצוק"ל זיע"א היה תושב עיה"ק חברון ת"ו, וחיה לו קרקע ובתים בעיה"ק חברון". ובאסף הכתבים של הסופר עגנון מצאתי תעודה מענינת מאד שבה מעיד הרב חיים הלוי פולאקן בתורת עדות גו"ש ביד הרב יעקב שאול—אלישר—שהוא —אלישר—הנהו מגזע היחס, בן הרב המופלא יעקב מווילנא—בן הרב ירוחם מווילנא—שהיה בן להאשל הגדול הגאון... רבינו יעקב מווילנא, ובא על החתום בח' סיון משנת "כי אנשים אחים אנחנו". וחותמו כחתימת האשכנזים, וחתום פולאקן. ואני משער על כן שהרב הזה היה אשכנזי מפולין, ובהיותו אשכנזי יחידי בין הספרדים בחברון, נקרא בשם זה פולאקן ובשביל שהיה אשכנזי האמינו לתעודתו ועדותו על הרב אלישר שגם הוא הנהו מבני האשכנזים. גם הפרש כי "אנשים אחים אנחנו", רומז לדעתי שהוא ואלישר הם שניהם מבני האשכנזים.— פרש השגה של "כי אנשים אחים אנחנו" עולה תר"ה. והוא לפ"ג. א. ר—ן].

הוספה

[לפרק זה יש לי להוסיף את שאר חכמי ירושלם ממחצית השניה של המאה הששית שאספתי ממקורות שונים, וביחוד מספר "חלקת מחוקק", היא רשימת הקברים של הר הזיתים:

א הרב אביגדור טוריאל [?] הובא בפנקס ההסכמות No. 3497. שהסכים בירושלם על ספר "טים שאל" (בשנת תקנ"ז).

ב הרב אביגדור מנחם—אולי הוא הקודם. הספידו הרב יום טוב דאנון בסוף ספרו "כבוד יו"ט", ונאמר עליו: "חנקצץ שלא בזמנו המר ונאנח", מרבה שיבה מרבה חכמה הדר הוא החכם השלם והכולל, שלם הוא ושלטה משנתו, כמו"ה אביגדור בכה"ר מנחם ז"ל מת בלא בנים. ונספר בשה"ג תקע"ט. (העירני לזה ר' מיכל ראבינוביץ).

ג הרב אברהם בראשית הספרדי, נזכר ב"שמר חזקה משנת תקצ"ב", ב"זכרון לחובבים הראשונים" י"א צד 24, שמכר חזקת חצר לרנ"נ ברמ"ם האשכנזי. ועיין לעיל פרק א' בהוספה (צד 45), אברהם בראכאת, ואולי שניהם הם ממשפחה אחת.

ד הרב אברהם נולי, נספר בשנת תקצ"ו, ונזכר ב"חי"ם" ח"ב שורה כ"א ד', וז"ל המצבה: "אקרע מעילי, כי נחפך גילי, בפטירת הרב מדוכת ביסורים, אברהם נולי [תיבת נולי מפורשפש ובספק]. זי"ל, כ"ח חשון ש' צ"ר".

ה הרב **אברהם רפאל לב אריה**, במפתח ההסכמות No. 2920 הובאה הסכמתו על „מים שאל״ שנתן בירושלם (בשנת תקנ״ז) ושם במפתח ההסכמות כנראה משובש השם, וכתוב ליב במקום לב, ונראה שהוא ממשפחת לב אריה שנזכר לעיל פ״ג סימן י״ח.

ו הרב **אברהם הלוי** הובא ב„חלקת מחוקק״ ח״ב שורה ט׳ י״ח, וז״ל המצבת: „ק׳ החכם המדוכה ביסורים כמה״ר אברהם הלוי ז״ל, נפטר לב״ע יום ג׳ לח׳ אייר שנת התק״פ״.

ז הרב **אברהם מהדאר**, מצבתו נעתקה שם ח״ב שורה י״ט ל״ב, וז״ל: „מ״ק המנוח יקר התפארת, כלו כהדרת, גומל חסדים טובים, עמר בפרץ ירושלם, ה ח כ ם כמה״ר אברהם מהדאר תנצב״ה, והיתה מנוחתו כבוד ביום י״א לחדש אדר א׳ שנת התקס״ה. ושם אצלו קבר בסעד מהדאר, שנלב״ע ח״י אדר״ב תקנ״ט. ואשתו—של בסעד—מ׳ שולטנה, שנפטרה ז״ך מבת תק״ן, וקבר סעדיה מהדאר. ועיין להלן בפרק ח׳ הרב אליהו צמח מהודר.

ח הרב **אברהם פינסו** מעיר סאראי דמן בחנא, תלמיד הגאון ר׳ דוד פארדו הנד״ל, ואביו של הרב חד״ש פינסו, שנזכר להלן בפרק ח׳. מצבתו נעתקה ב„ח״מ״ ח״ב שורה י״א ל׳, וז״ל: „פה נטמן צנצנת המן, שמו נודע בשערים, יחוסיו מאירים ב ס פ ר י ו אפי׳ ז ו ט ר י את השני תולעת שני, וגם במכתב (הוא ספר „משפט כתוב״). שלשה המה נפלאו בעליל לא נראו אלה בעלי ברית **אברהם** זלל״ה מבוזנא יע״א, נלב״ע ביום ח״י מר חשון ש׳ י ר ע ״ ש כלבנון פריו״. ונראה מזה שחבר ספרים אחדים.

ט הרב **אליעזר גאלימידי** שליח ירושלם וצפת בארץ המערב. נאבד בדרכים והספידו בעל „חיים וחסד״ בספרו דרוש י״ד בשנת תקס״א, ושם יאמר: א׳ מן המתים בני ציון היקרים שר״ר הרב הכולל כמוהר״ר **אליעזר** גאלימידי שנתעלם מן העין, בין כפר לכפר, „לא ידענו מה היה לו, איש גבור חיל במלחמתה של תורה, גבר בגוברין, כרכא דכולא ביה, שליח ציון אף צפת, רבי **אליעזר הגדול** בתורה ובמצות... ויהי בדרך במלון נ ש ב ה . . . ולא ידענו אם חי או מת...״. (הערת ר׳ מיכל רבינוביץ).

י „החכם השלם הנפטר בקצרות יו״ש, כמה״ר **אלעזר אברהם הלוי** נ״ע. והיתה מנוחתו ביום ר״ח אב ש׳ התקפ״ד״. (נוסח המצבה ב„ח״מ״ ח״ב שורה ט׳ י״ד).

יא הרב **ברוך קובו**, בנו של הרב יוסף בכור קובו, (כנראה הוא חזקיה יוסף קובו שנזכר לעיל פ״ג סימן ל״ג). ואחיו של הרב יצחק קובו הראשון לציון בראשית המאה השביעית שנזכר להלן בפרק ח׳. היה חכם ונסע לערי מערב פנימי וחצון, להביא מרף לביתו. ונפטר שם. (כל זה מ„הרשאה משנת תקפ״ח״, שנתפרסמה ע״י ר״פ גראיבסקי ב„זכרון לחובבים הראשונים״ י״א צד 19, ושם מדובר ע״ד הסך שלש מאות וששים דורים שהשאיר רבי ברוך בעיר תילמסאן לריוח״ ע״ש).

יב הרב **דוד שמואל** ב״ר יעקב **פארדו**, שהיה סו״ץ בק״ק וירונא, ונפטר בירושלם. הובאה הסכמתו בשנת תקפ״ט על ספר „יד אבשלום״. נזכר לעיל פ״ג סימן ז׳.

יג „הרב הישיש הח׳ הש׳ כה״ר **דוד קופאנו** נ״ע״.—נוסח מצבתו ב„ח״מ״ ח״ב שורה י״ד ל״ג, ולא נזכר יום הפטירה. ומשורת הקברים נראה שהיה בתקופה של הפרק הזה.

יד „החכם השלם הד׳ המ׳ [הדיין המובהק] הרב הכולל סרי״ו [ספרא רבא ויקירא], כמה״ר **חזקיה בעלול** ז״ל״. חל״ש יום ד׳ לח׳ סיון ש׳ התקס״ז. (שם ח״ה שורה כ׳—נ״ם). ועיין לעיל בהוספה לפרק ג׳ הרב חזקיה בעלול שנפטר בשנת תק״ח, ואולי היה זקנו ונקרא על שמו, ע״ש. **ועל ידו (שב**

טז "הרב הנבון וחכם כה"ר חיים אלגאזי, נ"ע ד' אלול תקפ"א". (נוסח המצבה שם ב"ח"מ" ח"ב שורה י"ג כ"ח), ונראה שהיה ממשפחת הרי"ו ומהרי"ט אלגאזי שנזכרו לעיל.

יז הרב הגדול "חכם הרזים, חכם ומבין מדעתו אין חקר לתבונתו תפלתו קבע ותהלתו ב ק ה ל ח ס י ד י ם, החכם השלם והכולל הדר הוא לכל חסידיו, כמה"ר חיים דוד אלקלעי ז"ל, חסין קדוש יאמר לו מעין דוגמא שנשתבח דהע"ה שמעולם לא עבר עליו חצות". מת בלא בנים, ונספד ע"י הרי"ט דאנון בשה"ג תקע"ט, והובא בסוף ספרו. (הערת ר"ם רבינוביץ). וכנראה שהוא הוא בעל המצבה ב"ח"מ" שורה כ' ל"ו, ונוסחה: "ק' חיים דוד אלקלעי ז"ל, נפ' יום ש"ק ר"ח ניסן התקע"ט". ונראה שצוה שלא יכתבו עליו שום תואר, גם "ר". ואין להחליפו עם הרב דוד שמואל אלקלעי שנזכר לעיל בפרק זה בסימן ז'. ועיין לאלן בפרק ח' ר' שלמה אלקלעי.

יח הגביר ח ח כ ם המרומם כמה"ר חיים יצחק ן' גיאט המכונה מורינו". נוסח המצבה ב"ח"מ" ח"ב שורה כ"ב ל"א. ועל ידו שם: מ"ק אשתו "מ' גוייא נ"ב הגביר החכם המרומם", וכו'.

יט "החכם יאו"מ כה"ר חיים יו"ט דאנון נ"ע". נוסח המצבה ב"ח"מ" ח"ב שורה ל"ג—י"ז. וקברו אצל קבר הרב ברכה דאנון, בן הרב יו"ט דאנון בעל "ככוד יו"ט" הנזכר לעיל בפרק זה. ונראה שהם ממשפחה אחת.

כ "החכם המרומם הנבקי"ו בנש"ק [הנפטר בקוצר ימים ושנים, בנן של קדושים, ונראה שהיה מנכדי ר' שלמה מולכו הנ"ל], כמה"ר חיים יצחק מולכו נ"ע תנצב"ה, נפ' ביום י"ז חדש תשרי התקע"ד ליצירה". (נוסח המצבה ב"ח"מ" ח"ב שורה י"ד—ל"ז),

כא הרב המובהק כמוה"ר חיים יצחק מוסאפויא. "נולד בע"ה ק' ירושלם ת"ו. והיה אב"ד ור"מ בעיר אישפלטרו. ונח נפשיה שם ביום ה' לחדש סיון שנת התקצ"א לב"ע, והיו ימיו ע"ז שנים וב' חדשים, והניח אחריו ברכה ספר "חיים וחסד" ב' חלקים, וספר "משכיל לאיתן" על פירש"י והרא"ם על התורה. כל זה כתוב בהקדמת הספר "חיים וחסד" ח"א שו"ת, ובסופו הלכות ברכות להריטב"א וחדושי דינים לרבני ירושלם הקדמונים שנדפס בליוורני—(ע"י בן המחבר)—שנת התר"ד. (המעלות לשלמה בערך חיים וחסד).

כא הרב החסיד חיים אליהו ב"ר יצחק מנשה [מנשה שם המשפחה ועי' להלן יוסף מנשה]. נספר בש' התקע"ח, וז"ל מצבתו (ב"ח"מ" ח"ב שורה יוד—מ"ו): "ציון היא דורש הן לה החכם חסיד ועניו, מדוכה ביסורים, כמה"ר חיים אליאו ב' יצחק מנשה ז"ל ביום ב"ך לח' שבט ש' התקס"ח".

כב "הרב הכולל כמה"ר חיים רפאל נבון ז"ל, נח נפשיה ז' שבט ש' התק"ס". (שם ח"ב שורה י"ז—ע"ח), וקברו שני לקבר הרב יהודה נבון בעל "קריית מלך רב" שנזכר לעיל.

כג "החכם המרומם כה"ר וגו"י [ונעים זמירות ישראל, בי היה ש"ץ וחזן] יאודה ישראל, נפ' יום ר"ח אב תקס"ר". (שם שורה י"ג—כ"א).

כד הרב "החכם המרומם כה"ר יאודה שטבון נ"ע. נספר יום ח' לח' אדר ש' תק"ס. (שם שורה ט"ו קי"א).

כה הרב "איש צדיק רב זרע, הח' השלם והכולל, כמוהר"ר יחושע גירון, נלב"ע ה' תמוז ש' התקצ"א". (נוסח מצבתו ב"ח"מ" ח"ב שורה ט"ז—ט'), ועיין לעיל ממשפחת גירון הרב

יקיר אברהם גירון.

כן הרב "הנבון וחכם, ר ו ד ף צ ד ק ה ו ח ס ד, כהי"ר יאושע לובזו נ"ע, נפ' יום כ"ג לח' תשרי ש' התקנ"ט". (שם שורה ט"ז ק"ט).

כן "הח' השלם הנפטר בקוי' כמהי"ר יאישע צבי, תנצב"ה. נלב"ע יום כ"ד אלול מש' התקס"ד". (שם שורה יוד י"ח). ועיין לעיל הרב אליהו צבי. בראשית הטאה הששית.

כה החכם השקדן בתו' משכים ומעריב בבתי כנסיות ובתי מדרשות, טוב לשמים וטוב לבריות, כמהי"ר יום טוב הלוי ז"ל, ה צ ד י ק א ב ד ששה ח' אב ש' קע"ב. (נוסח המצבה שם שורה יוד—י"ב).

כט "הח' הש' נזבי' הנבקי"ו [נעים זמירות בישראל, הנפטר בקוצר ימים ושנים], כמהי"ר יוסף בכ"ר אברהם, נלב"ע יום ו' לח' מנחם אב ש' תקע"ט". (נוסח המצבה שם שורה י"ח ל"א).

כד "הח' המרו' כהי"ר יוסף אבוזן נ"י, נפ' יום ז' אלול ש' התקע"א". (שם ח"ב שורה יג—ס"ג).

לא הרב בנן של קדושים. חזן וש"ץ, רבי יוסף יחיאל טאראגאן, סבית רינו של הרב יעקב עייאש. וחתום על ההסכמה בדבר עשית הגבינות בירושלם בשנת תקע"ד (בספר "התקנות" בסופו). והוזכר לעיל פ"ג. נפטר במבחר ימיו ביום ו' חשון תק"ף, וזה לשון מצבתו. (שם ח"ב שורה י"ד—ז'): "מ"ק הנפטר במבחר ימיו בשם טוב מן העולם, בנן של קדושים נזבי' [נעים זמירות בישראל] כמהי"ר יוסף יחיאל טאראגאן ביום י' לח' מר חשון ש' תק"ף תנצב"ה. ושם לפניו: מ"ק הישיש כמהי"ר רפאל אפרים טארגן, נפ' י"ג אדי"ר ש' תקמ"ז, ואולי הוא אביו של ר' יוסף יחיאל, וקבריהם סמוכים אצל קבר הרב יוסף חזן בעל "חקרי לב".

לב הרב יוסף מנשה, (עיין לעיל בהוספה זו "חיים אליהו מנשה"), חתום שני להרב שלמה סיזון עם רבני ירושלם ופרנסיה על "שטר כולל משנת תקפ"ו" ב"זכרון לחובבים הראשונים של ר"מ גראיעבסקי חוברת י"א צד 22.

לג הגביר החכם המרומם יוסף צלמונה. והגביר החכם המרומם יוסף בן אהרן צלמונה. בציוני הקברים ב"חלקת מחוקק" נעתקו שתי מצבות לשני חכמים, בשם יוסף צלמונה, שהיו שניהם פקידים ועומדים בפרץ ירושלם, ושניהם נפטרו בשנת תק"ס. והדבר לכאורה פלא. ועיין לעיל פרק א' סימן כ"ז על נ ש י א י ר ו ש ל ם יוסף צלמונה שנפטר בשנת תקי"א, והיה זקנם של החכמים שאנו מדברים עליהם בזה.

וזה לשון המצבות:

א) "ק' הגביר החכם המרומם הפקיד המפואר, עמד בפרץ ירושלם כמוה"ר יוסף בן אהרן צלמונה, תנצב"ה. נלב"ע ביום ב' חשון ש' התק"ס. (שם שורה י"ג ל"ג ושם על ידו קבר בתו "מ' ביילא אלמנת הגביר וח' יעקב אביגדור.

ב) "ק' הגביר הח' הש' עמד בפרץ ירושלם, הפקיד המפואר כמוה"ר יוסף צלמונה, ב"ש [כנראה בן ש...] ז"ל. נח נפשיה ביום ג' כסליו ש' התק"ס". (שם שורה י"ד כ"א). ו"בחי"ס חוברת ד' חלקת זבריה הנביא מערב סימן ב' ג', יש "קבר הישיש יוסף צלמונה". ואולי הוא של ר' צלמונה הזקן שנזכר לעיל.

לד הרב יעקב אלגאזי, ונראה שהיה ממשפחת רם סהרי"ם אלגאזי הנ"ל. נפטר ג'

אדר תקנ"ו, ונעתקה מצבתו ב"ח"ס" ח"ב שורה י"ט כ"ו, וז"ל: "ציון היא קברת ארץ לאחר כריתי מבני עליה רב משרשיא בנשי"ק המב"י כמה"ר יעקב אלנאזי תנצב"ה, נח נפשיה יום ג' אדר א' ש' חמחנה ה נ ש א ר לפלישה לפ"ק".

לה "החכם השלם ה מ ת ח ס ד ע ם ק ו נ ו, כהה"ר יעקב פרחיא ז"ל. נפ' יום י"א איר ש' תקס"ד". (שם ח"ב שורה י"ז צ"ט).

לן "הישיש הגביר הח' המ' [החכם המרומם] המחזיק ביד לומדי התורה רצ"ו כמה"ר יעקב רובין, כ"ו לח' מנחם מ' התקע"ו". (שם ח"ב שורה כ"ב כ"ז. וקרוב אליו שם קבר אשתו הכבודה וצנועה המעטירה מ' אסתר).

לן הירא את דבר ה' חזרן במצות רצ"ו עב"י [רודף צדקה וחסד עמר בפרץ ירושלם], הגביר הח' המרומם כהה"ר יצחק אריה, גלב"ע יום רביעי לח' כסליו ש' התקע"ד". (נוסח המצבה שם ח"ב שורה י"ט נ"א), וכנראה שאיננו ממשפחת לב—אריה שנזכרה לעיל פרק ג'—י"ח.

לח "הנבון וחכם כהה"ר יצחק סולם נ"ע. נפ' ח' לח' תשרי ש' התקע"ח". (שם ח"ם ח"ב שורה י"ד כ'). ועיין להלן רפאל יצחק שלם.

לט "החכם המרומם כהה"ר יצחק ענתבי, תנצב"ה. יום ד' לח' חשון ש' התקפ"ד". (שם שורה י"ג ס').

מ הרב יצחק דוד בן רבי. שד"ר מירושלם, ויש לשער שהוא בנו של הרב רפאל יוסף בן רבי, שהיה גם כן שד"ר מירושלם, ונזכר לעיל פ"ג כ"ה. בשנת תקע"ג נמצא באמשטרדם וחתם שם על גזר הגבאות שהכתירו בו רבני ירושלם את פקוא"ם אמשטרדם.(עי' על זה ב"ירושלם" ש' צד 52, ו"ירושלם" י"ג צד 218,והמקור כנראה "תעודות" מהארכיו של הפקוא"ם באמשטרדם) ובשנת תקס"ד נדפס בקארעץ ספר "ארבע מאות שקל כסף" שהביא השד"ר ר"ד בן רבי מירושלם. ויש שם הקדמה ממנו. ובשנת תקס"ג נדפס על ידו ספר "חדושי דינים" על הלכות פסח, מרבני ירושלם. (קהלת משה No, 876 והמעלות לשלמה ס"ם אות ח' מ"ד).

מא הרב יצחק ישראל שיריזלי, ראש משפחת שיריזלי בירושלם. בא מעיר שיריז ירושלימה בשנת תקס"ז. ועמו באו שני בניו ר' חיים משה ור' אליהו. ר' אליהו ישראל נסע כשליחות לבירת מצרים, ונתקבל לרב העדה בקיירה, ויכהן במשרתו זו עד יום פטירתו. ואחיו ר' חיים משה היה פקיד בועד העדה של הספרדים, וחבר במגלש אדרה ונפטר בשנת תרכ"ג. (מאמר "משפחת שיריזלי בירושלם" מר"פ גראיעבסקי ב"זכרון לחובבים הראשונים" י"ג צד 34, ושם כל שלשלת המשפחה הזאת).

מב הרב ישועה הכהן טנוגי, חכם כחכמת איש אלקים. נפטר פרשת שמיני תקנ"ו בירושלם. ונספד בעיר פונים ע"י בעל "חיים וחסד" (מערותא דחסידא ש'). (הערת ר' מיכל רבינוביץ).

מג "חרב מכובד משני [מישישים?], ח כ ם ו נ ב ו ן כאישים כה' ישעיא ענבי נ"ע". (נוסח המצבה בח"ם ח"ב שורה י"ז י"ז, ומשורת הקברים נראה שנפטר בתקופה של פרק זה).

מד "חנבון וחכם נדכא ביסורין, הר' מורינו ביטון [בושוק?] מ"כ כ"ב חשון ש' צד"ק. (שם ח"ב שורה י"ח צ"ה).

מה הישיש ונשוא פנים רצ"ו עמד בפרץ ירושלם, כמה"ר **מנחם הלוי** זלה"ה. נלב"ע ביום ח' לח' כסליו ש' התקצ"ם. תנצב"ה. תושב בוזנה יע"א. נוסח המצבה שם שורה יוד נ"ד—ועל ידו שם, הכבודה והצדקנית מרה רבקה, אלמנת הנבון וחכם עכ"י [עמר בפרץ ירושלם], כמה"ר מנחם הלוי, שנפטרה ב' מבת תקצ"ם. — ונמצאת חתימתו עם הר"ש סוזין ושאר רבני ירושלם על שטר שליחות לפדיון שבויי ירושלם, שנתן להשד"ר ר' אברהם שלמה זלמן אשכנזי ז"ל (ב"ירושלם" יוד צד 303). ועל שטר כולל משנת תקפ"ו (ב"זכרון לחובבים הראשונים" לר"פ גראיעבסקי חוברת י"א צד 22). ולפי השערתי הנהו אביו של הרב יהודה הלוי שנשלח ליפו בתור ב"כ רבני ירושלם, ונזכירהו להלן בפרק ח'.

מו "הגביר הח' הפרומם ע"ב מ"ר [עומד בפרץ ממשפחת רם] רודף צ"ו, כה"ר **מרדכי אלידו**. נלב"ע ביום כ"א אדר תקע"ו". (שם ח"ב שורה ט"ז כ"ד).

מז "החכם השלם, הנפטר בקצור ימים ושנים, מורינו ורבינו ב"י ז"ק, כמה"ר **מרדכי בעלול**, נלב"ע ביום כ"א אדר תקע"ו". שם ח"ב שורה ט"ו ע"ט). ועיין לעיל ולהלן ר' חזקיה ור' אברהם בעלול, והוא ממשפחתם.

מח "הגביר החכם הפרומם, רודף צדקה וחסד, כה"ר **מרדכי הכהן שולאל** נ"ע. נפ' יום י"ט לח' חשון ש' התקפ"א. (שם שורה י"ח י"ג).

מט "הנבון וחכם כה"ר **משה אלזראקי** נ"ע. נפטר יום א' לח' אדר שנת קע"ו". (שם ח"ב שורה י"ט מ"א. ושם על ידו "קבר הישיש הגביר, נבון ומעולה, כהר"ר **חיים אברחם אלזארקי**. נלב"ע ביום י"ב לח' תשרי התקנ"ד", ועוד ממשפחתם שם קרוב להם. ועיין להלן בפרק ח' אברהם אלאוראקי).

נ "החכם השלם והכולל עצום ורב, כמה"ר **משה חיים בראזה** ז"ל, נח נפשיה יום כ"ג לח' תשרי התקע"ז, מבורוסה". (שם ח"ב שורה י"ז ס"ז).

נא "הנבון וחכם הנבקו"י [הנפטר בקוצר ימים ושנים], כה"ר **משה פרחי** נ"ע. נפטר י"ז אלול משי התקע"ה". (שם שורה ט"ז ס"ז).

נב הרב משה קואינקה, נפטר י"ו שבט תקע"ם, וזה לשון מצבתו (שם שורה י"ג ע'): "מ' האור כי טוב הגביר החכם השלם רצי"ו, כמה"ר **משה קואינקו** נ"ע. נלב"ע בי"ו לח' שבט משנת התקע"ט". (ושם סימן ע"א קבר אלמנותו **לונה**). והוא הראשון לבאי הארץ ממשפחת קואינקו, עיין "זכרון לחובבים הראשונים" י"ד, בתולדות הרה"ג רבי"צ קואינקה.

נג "החכם המרוכה ביסורים, מרביץ תורה בתלמידים, כמה"ר **משה רולו**. מ"ך י"ד אדר ב' שנת [ת]קב"ע". (נוסח המצבה ב"ח"מ" ח"ב שורה י"ז ס"ט. וסמוך לו קבר משה רולו ממשפחתו).

נד הרב **משה שאול**, ממשפחת הרב חיים אברהם שאול, שנזכר לעיל פרק ג' סי' ם' וקבריהם סמוכים זה לזה. נפטר בשנת תקע"ג, וז"ל מצבתו (שם שורה י"ז ק"א): "סיק הישיש החכם הפרומם, כמה"ר **משה שאול** נ"ע. נפ' ח' לח' אלול ש' תקע"ג", ושם על ידו: "קבר לונא די שאול, שנפטרה כ"ט חשון תקע"ה", ונראה שהיא אשתו, והוא כנראה אביו של הרב רפאל גרשון שאול, שנזכר להלן בהוספה זו סימן ס"ב.

נה "הישיש וחכם כמה"ר **עובדיא הלוי**. (שם שורה כ"ב י"ם, ומקום קברו גם כן

מוכיח שנמנה בין החכמים. ושנספר במחצית המאה הששית).

נן "הישיש נבון וחכם עמד בפרץ ירושלם, רפאל בכה"ר נפתלי אשכנזי. תושב וידין יע"א". (נוסח המצבה שם שורה כ"א כ"ה. ועל ידו שם "קבר וידה רבקה, המכונית בכורה, אשת חכם רפאל נפתלי אשכנזי". וברור שהיו ספרדים. ולא נרשם שם יום הפטירה, אבל ממקום הקברים נראה שנפטרו בתקופה של הפרק הזה.

נן "החכם כה"ר רפאל דוד באשאן. נפ' ו' לח' איר תקע"ז" (שם שורה י"ז ל"ד).

נח "האיש הטוב והישר החכם המעולה רצ"ו, עומד בפרץ ירושלם, מדוכה ביסודים, כמה"ר רפאל משה דאלבה, תנצב"ה. נח נפשיה ביום ר"ח שני מרחשון שנת לולי משה בחירו (תק"ע)". (נוסח המצבה שם שורה כ' מ"א. ועל ידו קברות "האשה רבת המעלות וכו' מ' רחל די דאלבה", שנפטרה ר"ח כסלו תקע"ד. ונראה שהיא אשתו, ו"קבר הנבון ומעולה שנספר בקוצר ימים ושנים, כה"ר ישראל יעקב דאלבה. נספר ד' חשון תקנ"ט").

נט איש החסד והרחמים הגביר הנבון וחכם רצ"ו, כה"ר רפאל חלוי נ"ע, נלב"ע יום ט' לח' תשרי ש' התקס"ט". ועל ידו שם "קבר אשר כריתי לי... יעקב בכ"ר חיים רפאל חלוי די בוסנא. נלב"ע ביום כ"ח תשרי תק"פ". וקבר "בר ליוואי נדל בש"ם, רודף צדקה וחסד, ולו פנה אל רעבים, גומל חסדים טובים, ירא א' ה' מרבים, כהר"ר חיים רפאל בכ"ר אברהם חלוי נ"ע, מיקירי בושנא, נספר כ"ה אלול תקנ"ד". (שם ח"ב שורה ט' סימן כ"ב כ"ד).

ם הרב רפאל אלעזר נחמיאש, והוא כנראה בן הרב רפאל חיים שמואל ב"ר רפאל אליעזר נחמיאש שנזכר לעיל בפרק ג'. וזה לשון מצבתו ב"ח"מ" שורה י"ז צ"ג: "חד מן קמיא, בחור כארזים עודנו באבו, והוא לקברות יובל, וי להאי שופרא דבלי בארעא הדא, ה"ה הרב רבנן חסידא, כהר"ר רפאל אלעזר נחמיאש, זלה"ה, נספר בקצרות ימים, יום י"ז חשון ש' התקס"ו ישי' עמהן" [יבא שלום ינוח על משכבו הולך נכוחו].

סא "הישיש הגביר וחכם רצ"ו, כמה"ר רפאל משה רוסו נ"ע, נלב"ע ביום כ"ו לח' מבת מש' התקע"ט". (שם שורה כ"ב י"א).

סב הרב רפאל גרשון המכונה טורינו, בכמ"ר משה שאול, שנזכר באות נ"ד, הקים לו מצבה בחיים, ונספר כ' שבת תקפ"ג, וזה חרות על מצבתו: (שם חוברת ד' שורה ג' ד'). "האבן הזאת שמתי מצבה כאשר הוא סוף כל האדם, אשר ימות יונק עם איש שיבה, מן היום אשר ברא את האדם, ולקברות יובל אל ארץ טובה, כי שם ביתו שיבור לו האדם, ובנה אצלו ציון בשיש עבה, אשר לא תעבור בו רגל אדם, בקברי אשר כריתי לי צעיר אנכי כמוה"ר רפאל גרשון המכונה טורינו בכמה"ר משה שאול. נלב"ע ביום חנוכת המזבח ב' שבת מ"ש לעולם אשמור לו' חסדו לפ"ק תקפ"ג, תנצב"ה". —ונראה שהוא ושיב הרב חיים אברהם שאול, חיו גם עשירי נכסים ובעלי צדקה. ושם על ידו קבורת אשתו "מרים שרה נ"ב של הגביר החכם המרומם רצ"ו, כמוה"ר רפאל גרשון המכונה טורינו שאול".

סג "החכם המעולה המר ונאמן, כמה"ר רפאל יצחק שלום נ"ע, נלב"ע יום ש"ק, חוה"מ דסוכות ד' תשרי התק"פ. (שם שורה י"ב ס"ד. ועל ידו שם קבר סולטאנה די שלם והיא אשתו. וקברות של חישיש הנבון משה שאלים, נספר י"ג סיון תקס"ג, וקבר אלמנותו

מ׳ לבה. ונראה ששאלים ושלם היינו הך.

סד איש החסד, בחור כארזים, משכים ומעריב בבתי כנסיות ובתי מדרשות, החכם השלם והכולל בנש״ק, כמה״ר שבתי יעקב, המכונה מירקאדו מולכו. נלב״ע ביום ט״ו לחודש מנחם ש׳ התר״ג ליצירה״. (שם שורה ט״ז ס״ח). ונראה שהיה מצאצאי ר׳ שלמה מולכו.

סה ״החכם השלם ח״ק [חסידא קדישא], כמה״ר שלמה ן׳ בשט״. (שם ח״ב שורה י״ב כ״ב), וממקום הקבר נראה שנפטר קרוב לתקופה זו או בתקופה שלפניה.

סו ״החכם כמה״ר שלמה פאדרן ז״ל. נפטר ו״י כסליו ש׳ התקנ״ה״. (שם שורה י״ט—י״ח).

סז ״הישיש וחכם, הגביר כמה״ר שלמה פאדרן נ״ע, נפ׳ יום ו׳ אייר ש׳ תקע״ה״ (שם שורה כ״ב י״א). ואין להחליף פאדרו במשפחת פארדו שנז״ל.

סח ״הרב המובחק רב משרשיא, כמהו״ר שמואל נח מוצירי ז״ל נח נפשיה יום ו׳ לח׳ כסליו ש׳ קפ״ז״ (שם שורה ט״ו ל״ח, ויש שם הערה מהמחבר שהוא בנו של הרה״ג חיים נסים רפאל מוצרי ז״ל, בעל ספר «באר מים חיים»).

סט ״החכם כה״ר שמואל פיראנקו, נפ׳ כ״ז אב [ת]קע״ג״. (נוסח המצבת ב«ח״מ» שורה י״ג כ״ט).

ע ״הישיש החכם השלם והכולל בנש״ק [בנם של קדושים], כמה״ר שמחה הכהן ז״ל״. (שם שורה כ״ב ז׳, ולא נזכר יום הפטירה. ומשורת הקברים נראה שנפטר בתקופה של הפרק הזה). א. ר—ן].

פרק שביעי

חכמי האשכנזים בירושלם בשליש הראשון למאה השביעית.

א הרב הגאון צדיק יסוד עולם, ר' **יוסף זונדל** ב"ר בנימין ביניש מעיר **סלאנט**, נולד בראש השנה שנת תקס"ו, ובן שמונים שנה ושלשים ושלשה ימים היה במותו. בא לעיה"ק ירושלם ביום ח' כסליו התקצ"ח, בהיותו בן נ"ג שנה, ונפטר לעולמו הצדק בשלשה למרחשון תרכ"ו בעיה"ק ירושלם. וצוה באזהרה חמורה שלא להספידו, ושלא להציב שום תאורים על מצבת קברו, ונתקיימו דבריו, וכתבו בציונו: "פ"נ ר' יוסף זונדל ב"ר בנימין ביניש מסלאנט, נלב"ע ג' למר חשון תרכ"ו".

הוא היה משרידי דור הישן. משיירי אנשי כנסת הגדולה, ומעשרה הראשונים אשר זרח עליהם אור שמשו של הגאון האמתי ר' חיים מוואלאזין ז"ל, וזכה לקבל מפיו רוב תורתו בגלה ובנסתר, על פי הדרך אשר סלל לו הגר"א ז"ל. ועליו אמרו המושלים שהיה פה שלישי לאליהו. ואחרי פטירת רבו מהר"ח מוואלוזין בש' תקפ"א, הלך לדרוש אפקים בבית מדרשו של הגאון שר התלמוד ר' עקיבא איגר זללה"ה והביט אחרי תרומות מדותיו של ר' עקיבא. הוא היה בעל מקרא גם ע"ד הפשט, ומדקדק עצום במסורה, וכל דקדוקי לשון הקדש. ובעל משנה ותלמוד ופוסקים שהיו ערוכים על לשונו להלכה ולמעשה, ונוסף על כל זה היו שגורים כמעט על לשונו כל כתבי האר"י ז"ל וכתבי מהן הגר"א ז"ל בגלה ובנסתר. והיה חכם מדיני בכל הידיעות הנחוצות בתכל, ויותר מכל זאת גדלה מדת ענותנותו ושפלת רוחו שהיה מחשיב עצמו לאין ואפס, ולאדם שלא ידע אותו לא היה ניכר שהוא מכלל צורבא מרבנן, ובצדק נוכל לומר עליו: משמת ר' יוסף בטלה ענוה. בהיותו בחוץ לארץ בעירו התפרנס רק מעמל כפיו, ולא קבל מעודו שום משרה ורבנות, רק חיה סוחר בפרייסין (גרמניא), ואיש לא ידע ממנו מטעלת גדלו וגבורתו בתורה ומע"ט, היה נחבא אל הכלים והצנע לכת, ספר תורתו לא מש מפיהו, וישב לו אחוז בקרן זוית וספרו בידו או שונה וקורא בעל פה. ותלמידו הגאון הנודע רשכבה"ג, ר' ישראל סאלאנטר, בהקדמתו לספר התבונה שיצא לאור בשנת תרכ"א כתב, וזה לשונו: "ויצקתי מים על ידי מורי הרב ר' יוסף זונדל היושב בירושלם תוב"ב, ועד כה לא הנעתי לקרסולו. הוא היה סולם מוצב ארצה טרוד ברעיוני המסחר לבקש טרפו כדרך בעלי בתים אשר מחייתם כבר לפניהם, וראשו מגיע השמימה בטרדה גדולה מדי לחיי נפשו. משפט למודו העקרי היה בעיון הנצרך לו למעשה, למד הגמרא כו', הב"י וכל האחרונים בעיון, וב'תר, העיון הנדול בבאורי הגר"א ז"ל וכשלמד המעיף ש"ע או הענין עם כל אבזרייהו, היה הציור לפניו כמו שבא הדין אליו למעשה, ועיון וחקר היטב משפטו, עד שהעמידו לפסק נצב, ואז חזר פעמים

רכות עד שהיה בידו כמונח בקופסא. כל למודו בתנ"ך, גמרא, מדרשים וזהר היה היסוד לחפש ידיעת המעשה, ועל כל אלה גודל הידיעה לישר המדות ולחובת הלבבות. הארכתי מעט במעלת האדם הגדול הזה — אור עולם לפי השערתי — יאריך ה' ימיו ושנותיו, למען ישמעו הבעלי כתים וילכו באורחותיו, עכ"ל.

בבוא הצדיק הלז לעיה"ק היה מורה הוראה בין לאשכנזים ובין לספרדים, ולא נהנה מזה גם כאצבע קטנה, זכותו וזכות תורתו יגן עלינו ועל כי"ש.

הגאון ריזה"ם זי"ע היה הראשון שנתמנה למו"ץ לעדת האשכנזים בירושלם, ובבית הועד שבחורבה נתייסדה ישיבת בד"צ, אשר בראשה עמד חתנו הגאון ר' שמואל סלאנט זצלה"ה, ואחרי זאת נעתק ישיבת הבד"צ לחצר כולל ווארשא תחת פקודת הגאון הר"מ אויערבאך ז"ל[1].

ב הגאון ר' **נחמן שלמה הלוי**, בן הרב הגדול המפורסם בחסידות ופרישות, ר' טשה זצ"ל. חבר ספר "עטרת שלמה", באור רחב על הש"ך בסימן כ"ה בח"ום אשר העמיק הרחיב אחרי יגיעות רבות בעיון, והפליא עצה ומצא חדשות נפלאות אשר גדולי הראשונים הניחו לו מקום להתגדר, עד אשר עלה לו חבור שלם, והציפו כל גדותיו נהרי נחלי שמן משמנה של תורה לכל ההוגים

---

1) [רוב הדברים הנאמרים כאן על רבי זונדל — מלבד אלו שהובאו בשם תלמידו ר' ישראל סלאנטר, לוקחו ממאמר ההספד והקינה" שנשא על ר' זונדל תלמידו הסופר הירושלמי רבי יעקב ספיר ז"ל, בבוא אליו השמועה בחיותו באירופא, ונדפס בלבנון ובהמגיד שנת תרכ"ו. ושם באריכות דברים היוצאים מן הלב. ואני הצעיר זכיתי והוצאתי לאור בשנת תרפ"ו ספר גדול "הצדיק ר' יוסף זונדל מסלאנט ורבותיו", הכולל: א) תולדות הצדיק הזה. ב) כתביו. ג) כתבי הגר"א מווילנא והגר"ח מוואלאזין שנמצאו בכת"י ריז"ה. בו כתבתי בארוכה את תולדות ריזה"ם שאספתי מפי ספרים נדפסים וכת"י, ומפי זקני הדור, ומפני שהספר כבר נתפשט בעולם ונמצא לרבים, לא אאריך כאן, ואסתור רק פרשים אחדים בקצור נמרץ: הצדיק ריז"ה התיחס למעלה ראש לר' אורי פיוויש אשכנזי אב"ד ווילנא, שהיה מהעולים הראשונים לירושלם בשנת ת', ונזכר לעיל בתולדות חכמי ירושלם ח"ב. בנו יחידו היה ר' ליב ושלש בנות היו לו. שנשאו להרבנים הגדולים: הגאון ר' שמואל סלאנט ור' אורי שבתי ריץ בירושלם ור' נתן נטע ברדקי שנזכרים להלן. וברור שהוא הוא שסבב את עליית הגאון הרשה"ם לירושלם. כתביו שנמצאו בכתב יד ביד נכדו ר' יוסף זונדל סלאנט בנויארק, ושפרסמתי בספרי הנז' נמצא העתק צואתו. ומכתביו לבנו חבריו ותלמידיו, ותשובותיו בהלכה, גם חדושי הלכה וש"ס, מאמרי מוסר ומדות. הספר על אביו, ורשימות שונות. בכתבים אלה משתקף לעינינו כל השיעור קומה של האדם הגדול הזה. כאשר בטא לו תלמידו הגדול הריה"ם שהיה כולם ארצה וראשו מגיע השמימה. בזמן האחרון הופיעו עוד מכתבים ותעודות שונים מישוב הישן בירושלם, ורובם ב"זכרון לחובבים הראשונים" של ר"פ גראיבסקי, שחתם עליהם הצדיק ריזה"ם בין ראשי העיר ירושלם, ועוד נוספו בידי פרטים רבים לתולדות האיש הזה, אשר יבואו בעזה"י בתוצאה השניה של "ספר הצדיק ריז"ם מסלאנט ורבותיו". א. ר—ן].

ומעיינים בו. החבור הזה נדפס בעיה"ק ירושלם, ומספר בו הרבה מנדולת יחוסו וצדקת מר אביו החסיד ז"ל אשר קרוב לשלשים שנה היה פרוש מכל חמדת התבל וכל ימי פרישותו לא בא מאכל חם ולא משקה חמה לתוך פיו, וגם בעת אכלו לא אבה ליהנות בגרונו, ותחב המאכל לפיו, וישב כל ימיו בחדר מיוחד, ולא שח שיחות חולין, ויהי מעוטף בטלית ותפלין, ולומר תורה כל היום בנגלה ונסתר. וגם בעת מלחמת עם פולין עם הקיסר יר"ה, והיתה מלחמה כבדה לפני עירו של הצדיק הזה שאנשי החיל בזזו את העיר, וכמה מהתושבים נהרגו ונפצעו והוא ז"ל לא עשה שום תחבולה לנום, וישב בבית מדרשו מעוטף בטלית ותפלין על התורה ועבודה. ופעם אחת יצאו כל העיר לקבל פני חכם ספרדי אשר שמעו הלך בכל המדינות, ושאל להנכבדים על ר' משה הנ"ל, והשיבוהו שאין דרכו לזוז מקירות ביתו וחוצה כל ימות החול, וגם בבית הכנסת אינו הולך, רק בשבת קדש. אח"כ הלך גם הרב ר"מ לקבל פני החכם הספרדי, ודברו ביחד בד"ת יותר משלש שעות, והחכם הספרדי עמד כל העת הזאת על עמדו, ולא רצה לישב מפני כבודו של ר' משה. אחר זאת הלך החכם הנזכר לביתו של מר אביו, ומר אביו לוהו אחרי כן מביתו דרך רב, ותהום כל העיר, ויהי בעיניהם לפלא, והנכבדים שאלו את החכם אדותו, ויען הספרדי בזה"ל: "ר' משה יחיד בדורו הוא". הרב ר' נחמן שלמה היה אבד"ק זאמוטש חדש, ואח"כ אב"ד דאשכנזים בירושלם. ונפטר בעיה"ק ירושלם ביום ד' טבת תרי"א.

וכתוב על ציונו: "ציון כמר תבכה על האי שופרא רבלי בעפרא, ה"ה הגאון המפורסם בנן של קדושים, הרב כמו"ה נחמן שלמה הלוי זללה"ה, בהמחס"ם עטרת שלמה, שהיה אב"ד ור"מ בק"ק זאמושט חדש וזכה להיות אב"ד ור"מ בעה"ק ירושלם תוב"ב אצל קהל אשכנזים הי"ו, כן לאדוננו מו' הצדיק וחסיד, הרב הגאון מו"ה משה הלוי זצללה"ה. עלה לשמים יום ד' לחודש טבת התרי"א לפ"ג, תנצב"ה"[1].

ג הרב הצדיק התמים במעשיו, ר' **אהרן משה** בי"ר שאול זצללה"ה מגזע רש"י מק"ק בראדי. הוא היה תלמידם של הקדוש הרב ר' יצחק יעקב מלובלין, ור' אורי ממטרעלסק. ועלה לעיה"ק ירושלם ושם מנו"כ. ובספר "שם חדש" להרב ר' שלמה פינסו, מובא שם מה שהשיב הרב הנזכר לענין ז' כריכות של תפלין ע"ד הסוד, וחיה איש צדיק תמים ומתאבל תמיד על ישראל וכבוד שמים

---

1) [המצבה נעתקה ב"חלקת מחוקק" שורה מ"ז פ"ה. ובאוצר הספרים לבן יעקב אות ע' No. 256 מביא בשעות את שטו נחמן בן שלמה, ונראה משם שלא ראה את הספר "עטרת שלמה". וב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ז צד 45 נדפס פסק דין ע"ד החורבה משנת תר"ם, שחתם בה הרנ"ש בתור אב בית דין בירושלם. א. ר—ן].

שנתמעט מאז אשר חרב הבית, והיה מעטיק עצמו בהתבוננות, ושופך שיחו לפני ה' על אריכות הגלות המר, ופעם א' העלה על ספר ערך מלים כדברים חוצבים להבות אש לזכריהו בן יהוידע הנביא שימחול מה שפשעו בני ישראל לנגדו, ויטליץ עליהם לקרב הקץ. כי לפי דעתו, כל הגלות המר והצרות העוברות על ישראל הן בעון אשר חטאו ישראל נגד הנביא הגדול הזה, וספרו בירושלם שמסר את הגליון הלז להאמן ר' מרדכי מחוק לחצוב ולחוק דברים אלו על גג קברו של הנביא ההוא, אשר בשפוע הר הזיתים, זיתן שכרו, האמן הנזכר אם אמנם שהיה טומחה בעבודתו, והיה רגיל לעטור כמלאכתו גם על בנינים רמים ונשאים הנבוהים מאד, בכל זאת קרה לו בפעם הזה אמון נורא, וכאשר הציב רגלו לעלות על גג הקבר הזה, נפל ארצה, וירוצץ את גלגלתו, ויהי כפתע בינו ובין המות, ומשך חצי שנה אח"ז היה חולה מסוכן. הרב ז"ל נפטר בעי"ק, וזכה למקום קבר סמוך לקבר הנביא זכריה. ועל ציון מצבתו חרות: "איש צדיק תמים אוהב ישראל", ורמזו בזה סנגוריא עליו, כי ברוב תמימותו ואהבת ישראל, באה לפניו המשנה הזאת.

וז"ל המצבה: "מ"כ הרב הקדוש, איש צדיק תמים אוהב ישראל, מורנו אהרן משה ב"ר שאול זצלה"ה, סנזץ רש"י ז"ל"[1].

ד הרבנים שני נטעי שעשועים ונאמנים, יושבי נטעים וגדרה, גודרי פרצות ישראל, באי הארץ הראשונים, ר' **נתן נטע** בהגאון החסיד ר' מנחם מענדיל תלמיד הגר"א, הנקרא ר' נטע **הגדול**, אדם גדול וצדיק, והוא הרב אשר נתפס בטלחטת הפלאחין בשנת תקצ"ד בעי"ק צפת, ונקרו את עיניו, אחרי אשר בזזו

1) [נשתרבב כאן טעות דמינכר, כי ב"חמ" ח"ר בתוך חצר קבר זכרי' הנביא רף כ' ע"א נעתקה מצבת הרב אהרן משה, ובה כתוב: "מנוחת איש תם ארומ"ר הרב הצדיק המפורסם בוצינא קדישא מגזע צבי, מוה"ר **אהרן משה** זצוקלה"ה, בהרב הגי' ר' שאול מבראד. נתבקש בישיבה של מעלה ז' תמוז ש' תי"ר תנצב"ה". וברור שמה שכתב המחבר סגזע רש"י ש"ם, וצ"ל מנזע צבי, וכן כל העתק המצבה שהביא והספור ע"ד אוהב ישראל בשעות ושייך כנראה לאחר. ובאוצר הספרים אות צ', No. 43 הובא ספר צואת הרב אהרן משה מגזע צבי, שנדפס בטשערנאוויץ בשנת כי טוב לישראל (תרי"ה) וזכרו הסכמותיו (מפתח ההסכמות No. 264) על ספר תפלת ישראל (תר"א), תיקוני הזהר (604) ושערי צדק (608). ומה שכתוב בח"מ שנספר שנת תי"ר, הוא טעות, כי חי גם אחרי שנת תרי"ח כמוכח מהסכמתו על ספר "שערי צדק", וגם מהסכמתו על "חבת ירושלם", והוא הוא שהשתדל להדפיס את הספר ההשוב "חבת ירושלם", ושם בהסכמתו יאמר שנולד בשבת חוה"מ סוכות שנת תקל"ה, ועלה והתישב בירושלם בשנת תקצ"ט, והיה חתנו של הרב מרדכי הורוויץ, בעל ה"הוספות" ל"חבת ירושלם". ועיין ב"האסיף הרמ"ה" II 114 שהוא היה הרב הראשון והמיסד את עדת החסידים בירושלם. א. ר—ן].

את כל אשר לו. ובא לאה"ק בשנת תקס"ט, יחד עם החסיד ר' סעדיה כנז' לעיל בפרק ד'. ונפטר לב"ע בי"ד תשרי תר"ז.

וכתוב בציונו: "פה נטמן הרב חסיד ועניו מו"ה נתן נטע בהרב הנ' המקובל אלקי מוהר"ר מנדל זללה"ה, מנוחתו כבוד ביום ג' כ"ך לחודש תשרי ש' תר"ז לפ"ק"1).

והרב ר' **נטע בהרב ר' סעדיה**, איש צדיק תמים ורב גדול וחסיד אשר זכה לגשת גם את פני האספקלריא המאירה רבינו הגר"א ז"ל, וחזר לפניו משניות בעל פה, ואחר כך עלה לעיה"ק. עסק בתורה לשמה, ולא זז מחכבה אפילו בעת פטירתו, והיה מדוכה ביסורים תמיד, נפטר לב"ע יום ו' טבת תר"ט.

וכתוב על ציונו: "פ"נ ה"ה המפורסם שקדן בתורה ומצות מ ו ק י ר י ירושלם מו"ה נ ת ן נ ט ע בהנאון המקובל ר' ס ע ד י ה זצ"ל, ו' טבת תר"ט לפ"ק"2).

ושני הנטעים הללו השתדלו הרבה בישוב צפת וירושלם. וקבעו מוסדות לתורה ולישוב אה"ק, ובשנת תקפ"ב היו שניהם בחו"ל. ובשובם נשלחה על ידם מעות התרומה, כסף הקדשים לעזרת אחיהם לישוב האשכנזים, כמובא שם בפרק הנ"ל סימן י"ד.

ה הרב הנדול ר' **משה ריבלין**, הוא הרב הדרשן המפורסם בשם "ה מ ג י ד" והמוכיח מק"ק שקלאב, וכן בנו של הנאון החסיד ר' בנימין תלמיד הגר"א ז"ל שנזכר לעיל פרק ה' סימן י"ב. היה מסונה על צאן עניי עמו ק"ק פרושים אשכנזים בעיה"ק ירושלם. ועסק הרבה בצורכי צבור, והיה לו לב טוב להראות פנים צהובות ומסבירות לכל עניי עמו, והיה חכם נפלא לדבר עמם דברי פיוסים, ולהחיות את נפשם ככל מה דאפשר. וביום ש"ק יום כ"ח אלול שנת התר"ו התחזק בחליו ועלה לתורה, וקראו לפניו פרשת "הן קרבו ימיך למות", ונתאנח. וצוה אחריו על הנהנת הכולל, וכו ביום נסתלק השכינה, ונעלה ארון ה' לבית עולמו לחיי עד.

---

1) [המצבה נעתקה "בח"מ" ח"ב שורה י"ח ו'. ורנ"ג ברמ"ם נזכר בחתימתו עם ראשי ירושלם בהרבה תעודות של הישוב הישן, ומהם נתפרסמו ב"זכרון לחובבים הראשונים" של ר"פ גראיעבסקי (חוברת יוד צד 12. י"א צד 14. י"ג צד 21). וב"זכרונות קדומים" לר"פ גראיעבסקי (צד 135). ובקונטרס ל"חברת משמורים" ובמאמר "כתב מנוי להרה"ג משה ריבלין" בלא"י שנה כי בסופו. ותחום על התזכיר בדבר ישוב חקלאי למונטיפיורי בשנת תקצ"ט, ב"יהודית" צד 275" א. ר—ן].

2) [גם הוא חתום בתעודות שונות של הישוב הישן. ועיין ב"זכרון לחובבים הראשונים חוברת ה' צד 39. חוברת יוד צד 12, 15, 16 וחוברת י"א צד 24. וב"חוברת "זכרונות קדומים צד 5. ובקונטרס ל"חברת משמורים" הנז' א. ר—ן].

ונזכר בפנקס הישן של הח"ק של האשכנזים, וכתוב עליו: "הרב המפורסם, שלשלת היוחסין, בש"ת מוה"ר משה ב"ר הלל, המגיד המפורסם משקלאוו זללה"ה, יצתה נשמתו בטהרה ביום ז' ב"ח לחודש אלול ש' התר"ו ליצירה"1).

ן הרב הגדול דיין מצוין לעדת אשכנזים בעיה"ק, **אשר לעמיל** בהרב אברהם ז"ל, אב"ד בק"ק גאלין. אירע לו מחלוקת לשם שמים עם רבני עיה"ק בעסק גר צדק א' ממדינת מהזקו, שנימול וקבל עליו דת יהודית כהלכה, ויען שלא נתרפא עדיין ממילתו, לא טבל עוד לשם יהדות, והחזיקו הרב הזה לגוי בכל פרטיו עדיין, וחייבהו לעשות מלאכה ביום השבת בטרם שטבל, כיון שמוזהר על "יום ולילה לא ישבותו", ועכו"ם ששבת חייב מיתה, ועל פי פסק הרב הנ"ל רשם הגר צדק בחרש אדר שני תר"ח אותיות אחדות בשבת קדש לאחר תפלת מנחה, ולמחר ערערו עליו כל החכמים, והרצו פסקים ותשובות הרבה במו"מ של הלכה שנדפסו במ"ע "שומר ציון הנאמן" מן נומר קמ"ד עד קמ"ו, ושם ג"כ תשובות הרח"ג ר' אשר לעמיל הנ"ל בסימן צ"א, והאריך שם לחזק פסקו הנזכר, משום דקיו"ל כחכמים (יבמות מ"ו) דלעולם אינו גר עד שימול ויטבול, וקיו"ל כרשב"ל (סנהדרין נ"ח) דגר ששבת חייב מיתה, אולם גם הגאון ר' יעקב עטלינגער חלק עליו והסכים לחכמי הספרדים והאשכנזים החולקים2). ונפטר הרב ז"ל יום ר'

1) [הרב ר' משה ריבלין החליט לעלות לירושלם בסוף המאה הששית, ואז נמנה ע"י גאוני ווילנא, שקלאוו וסינסק, ובראשם הגאון ר' יצחק מוואלאזין להיות "מגיד מישרים ודורש במקהלות בירושלם... בשבתות ובימים טובים ובימים הנוראים וביומי תעניתא ובכל יומי דכנופיא ... וכל מילי דמישך שייכי למנוי מגיד מישרים לעיין ולפקח במילי דשמיא וצבורא... ולנטוע מפעי השלום". והוא עלה יחד עם הגאון הצעיר אז לימים, ר' שמואל סלאנט. ר' משה מגיד נתקבל בכבוד, ומנויו למגיד ולמנהיג העדה נהאשר מרבני ירושלם, ככתוב בהעתק הכתבים ע"ד האמור במאמר "כתב מנוי של הי"ג משה ריבלין" בלוח א"י לונץ שנת תרע"ה. ושם מסופר מחכמת לבו וממה שעלה בידו לעשות שלום בין הסיעות בירושלם, בניו היו: הרב יצחק אייזיק רבלין שהיה מכלא מקומו בתור מגיד בעיר שקלאוו, והרב אברהם בנימין ריבלין ור' אלי' יהושע ריבלין בירושלם, הנזכרים להלן בפרק זה. ובנותיו נשאו לטובי הרבנים בירושלם: הגאון ר"ש סלאנט והגאון ר' נחום משאדיק ועוד. בשנת תרכ"א נדפס בווילנא ספר "בית מדרש" דרושים לר' משה מגיד, ובו דרושים מבנו ר' יצחק אייזיק הנז', ומבן בנו ר' בנימין מ"מ דק"ק מאלאצין. ועיין במאמר "לקורות ההלוקה בירושלם" מאת א. ר. מלאכי בלא"י שנה י"ח. והסכמתו על ספר תפלת ישראל בירושלם תרי"א (בכתבת הסכמות No. 2944 נדפס בטעות משה ב"ר בנימין ריבלין, וצ"ל ב"ר הלל). ובימים האחרונים נתרפסמו תעודות מכתבי הר"מ מונטיפיורי לר"מ מגיד, ותעודות שונות בקובצים וספרים שונים. ונזכר בהם המכתב לר"מ צורף ("ציון" א') "הרב מ"מ ומנהיג דכוללינו מוהר"ר משה הי"ו". א. ר—ן].

2) [המעשה הזה קרה בחרש אדר תר"ח, ונזכרה בתשובות ר"י שוואדרן סימן כ"ה, ע"ש. ושאלה זו והשובה עליה הובאו בהפאכיד שנה ח' חוב' א' ביסן ב', ולא הוזכרו שם בעלי התריסין שרבו ע"ז בירושלם בראשית המאה הזאת, א. ר—ן].

כסליו תרי"א.

ונטמן בהר הזיתים, וכתוב על ציונו: "פ"נ הרב הגאון אשר היה ס נ ה ל לעדת ה' ד י י ן מ צ ו י ן לעדת אשכנזים אשר בפה עה"ק תוכ"ב, סו"ה א ש ר ל ע מ י ל בהרב אברהם ז"ל אב"ד דק"ק גאלין, נלש"ם יום ד' לח' כסלו תרי"א"1).

ז הרב המאור הגדול החסיד וקדוש ר' **נחום** בהר"ר אברהם **אבד"ק שאדיק**, רוב ימיו היה בצום ותענית, ולא נהנה מעולמו. כל היטים היה מעוטף בטלית ותפלין, לסד ולימד לתלמידים רבים והנונים. וגם בלילה לא שכב לבו, לא עבר עליו לילה בשינה, ולא פסק פומיה מגרסא. ועליו ועל כיוצא בו, אמרו המושלים: שראוי שתשרה עליו שכינה, ושיהיה אליהו נגלה כבית מדרשו. ועוד ככתוב בציונו2):

---

1) [שלשת האחים הצדיקים והגאונים: ר' אשר לעמיל שהיה אב"ד גאלין, ר' נחום משאדיק שנזכר בסימן השני, ור' יעקב ליב לעווי שאזכירהו בהוספה לפרק זה. עלו לירושלם בראשית המאה הששית, ובירושלם השתלמו בתורת הסוד אצל הרב המקובל ר' יהודה הכהן, כמסופר בס' בית לאבות על פרקי אבות מר' יעקב יהודה לעווי, ושם הובא(בחדושים סי' ג)תשובה ארוכה מר' אשר לעמיל ע"ד גט על תנאי, שכתבה בשנת תרי"ו, וחותם בה אשר לעמיל . . . אב"ד דק"ק גאלין יע"א, כעת ד"ק פעה"ק ירושלם תובב"א. ועיין חתימתו בב"ד ירושלם על פסק דין משנת תר"ם ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ז צד 44. משפחת האחים האלה נחשבה למשפחה גדולה ומיוחסת בירושלם, וממנה יצאו ענפים נהדרים גדולים בתורה ובמעשה בוני ירושלם ועומדים בפרץ. כאשר נזכיר עוד להלן. א. ר—ן].

2) [הצדיק ר' נחום נפטר במחלת החלי רע ר"ל, שעשתה שמות באר"ק בקיץ תרכ"ה וחורף תרכ"ו. ולקחה מירו' ערך אלף נפש מהיהודים.ודברי המחבר על ר' נחום לוקחו מכתב ר' בנימין זאב הלוי ספיר, בלבנון תרכ"ו No23. ומדברי אביו ר' יעקב ספיר הלוי שם, ותמהני על הרב המחבר שלא הביא כאן המקור לדבריו—ור' יעקב ספיר אומר שם: ... לא בשפת יתר נאמר על החסיד חקדוש הרב ר' נחום זצוק"ל שהיה שקול כששים רבוא, ובצדק היה יכול לישא עשר אצבעותיו, ולומר גלוי וידוע כו' שלא נהניתי מעוה"ז כו', . . . היה כמעיין המתגבר בחריפות ובקיאות וגודל חסידותו פרישותו וקדושתו, לא אדע החל וכלה ולא יכילום גליונים רבים... ליח דין בר נש רק מבני אלקים בני עליון אשר גם גויתו כתרשיש .. ומה אספר משוב לבבו ויפת עינו חונן לדל ורחמן . לא אכל פתו לבדו...".

ועיין בהערתי הקודמת שהבאתי מספר בית לאבות לאחיו הרי"ל ז"ל, שהוא ואחיו למדו בירושלם תורת הסוד, מאת החכם הספרדי המקובל ר' יהודה הכהן ז"ל. וזקני ירושלם ספרו שהוא ור' זונדיל היו לומדים ביחד, והיה להם גלוי אליהו ומגיד מן השמים. ושם בבית לאבות בחדושים סימן ד' וה' הובאו תשובותיו של ר' נחום בחקר הלכה, ועיין ביחוד בסימן ה' דבריו חחמים ומלאי רגש על מות אחיו בחו"ל. ונזכר ב"אמרי בינה" חלופי תשובתו עם הגאון מקאליש. וב"חמ" על יד ציון מצבתו מביא שהתחילו להרשים כתביו בשם "אבני קודש", ולא ראיתים. בנו היה הרב ר' זלמן בהר"ן ז"ל המיסר העקרי של שכונת "מאה שערים" בירושלם.

פה נטמן איש קדוש וטהור כן שטונה שנים החל לדרוש ה' והקדיש כל ימיו לתורה ועבודה ותעניות וסגופים בסמירת נפש, לא פסק פומיה מגירסא יומם ולילה, זכה ללמוד וללמד, והעמיד תלמידים הרבה, הרב המאוה"ג מיני ועוק"ה, חסיד ועניו, כקש"ת מו"ה נ ח ו ם זצללה"ה בהרב אברהם ז"ל, אשר היה אב"ד בק"ק שאריק, עלה ב ס ע ר ה השמימה יום ד' י"ב מרחשון ש' תרכ"ו לפ"ק, תנצב"ה1).

ח הגאון הספורסם חכם הכולל ר' **ישעיהו** בה"ר ישכר בער **בורדאקי**, וחתנו של הגאון הרב ר' ישראל בעל המחבר ספר "פאת השלחן", ומוכא שם בהקדמתו, וז"ל: "את בתי הצנועה מרת שיינדיל נתתי לאיש חשוב ות"ח, הוא חתני הרב החריף ובקי, ירא ה' המפורסם, כבוד מו"ה ישעיה נ"י, מעיה"ק ירושלם ת"ו". הוא עסק הרבה לחזק כוללות האשכנזים הפרושים אשר באה"ק, ואחרי מות חותנו הגאון נתמנה להיות הממונה הראשי עליהם, וברוב תבונת שכלו והנהגתו עלתה בידו להעמיד מוסדות הישוב על בסיס קיים ונאמן, והיה רועה נאמן לעדתו, ושקדן גדול בתורה, משים לילות כימים בנגלה ונסתר, גאון מקובל וצדיק יסוד עולם. יצתה נשמתו בטהרה ביום ח"י מרחשון שנת ר"כ' ל'ה'ו'ש'י'ע' [תרכ"ג] בעיה"ק ירושלם2).

שאוכירהו להלן.

אשתו השניה היתה בת הרב משה מגיד ריבלין, ובנם הוא הרב דוד כהר"ן הי"ו. הר"ר נחום ואחיו עמדו בראש כולל פולין ווארשא — והם היו מהפרושים—והיה חותם נחום בהרמ"א. עיין התימתו ב"זכרון לחובבים הראשונים" ח"ה צד 18. והתימתו עם רבני ירושלם נגד ר"מ יאנווער ב"אמת ומשפט" ("ירושלם" — תרכ"ג) דף ג' ע"א, ועיין מאמר "האחים הצדיקים לבית לעווי בירושלם", בזכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ז מצד 21 ואילך א. ר—ן].

1) [מקום קברו בין אחיו הגרי"ל והגאון מקופנא-והמצבה נעתקה בח"ם ח"ז שורה י"ט י"ח, וב"ירושלם" לונץ א' צד 150. הר"ג בהרמ"א לעווי נספד בפ' פנחס תרכ"ו, בספר "לקוטי חבר בן חיים" ח"ב דף פ"ח ע"א (מפתח ההספדים א' צד 45), ובספר "הזכרון (לר' אהרן משה מסלאנים, ירושלם שנת משפט וצדקה) דף י"ג ע"א. א. ר—ן]

2) בפנקס החי"ק של ירושלם (הועתק ב"ח"מ" ח"ש דף י"ז ע"ב) כתוב: "ציון במר תבכה... על השרפה אשר שרף ה' בציון איך שנלקח ארון האלקים... הרב הגאון המפורסם שמו הולך מסוף העולם עד סופו, מנהל ומנהיג צאן קדשים בעה"ק ירושלם ת"ו". — ושם בהערת בעל ה"חלקת מחוקק" הובא שהיה "חכם באשי" וראש הרבנים מטעם הממשלה לעדת האשכנזים בירושלם, וציר לממשלת אוסטריאה. והשאיר אחריו בכתובים הרבה בתורה ובחכמה, דברים עמוקים בקוצר נמרץ על גליוני ספריו ועל גליוני הש"ס שלו, וביחוד בסדר קדשים". גם ד"ר פריינקל בספרו "ירושלימה" (צד 149) בדבריו על ה"פרושים" בירושלם, אומר שם: . . . העומד בראשם הוא רבי ישעיה ברודקי מפינסק, ורובם

וזה כתוב על ציונו: "רום המאורות אספו נגהם מאפיליה, שם אראלים נצחו, וכמרומים הופיע שלהבת יה, על כבוד ישראל כי גלה אי כבוד אבן השתיה, יללת בת ציון תצרח מר כי נצל עדיה, הדרה ונאונה הורד פנה זיוה במות ישעיה, רועה הנאמן כל חמדת ירושלם תורה ותושיה, רכב ישראל צדקת ה' עשה בצל שדי חמיה, משים לילות כימים בנגלות וסתריה, מר ליום חי' חשון ציון תזעק בחבליה, שנת ר ב ל ה ו ש י ע תרכ"נ אוה למושב יה, הרב הנאון המקובל צדיק יסוד עולם מו"ה י ש ע י', במו"ה ישכר בער, רוח ה' תניחנו ותהי נצב"ה.

תחת ממשלת עמפריין, ושם (צד 201—204) מספר ע"ד אספת רבני ירושלם כנגד יסוד בית ספרו, ואומר: איש בא בשנים אשר פניו כשלג חורו, עשוי מעיל פולוניא, זקנו ארוך ופאות שער רקתו יורדות על פי מדיו, פתח אמריו בדרכו את חצי עיניו הנוצצות כברק למולי, הנהו המדבר בשם האשכנזים אשר החרישו כלמו כל עת האספה, הוא הרב ברדקי אשר כל מ ד ב ר ו ת י ו ב ש פ ת ע ב ר ... (ושם דבר הרב ברדקי קשות נגד חנוך ההשכלה, והביא ראיה ממשה מדעסויא) בעצם היום הזה קדם הרב ברדקי עם שני רבנים את פני לבקרני להשיב מפני הכבוד עלי בקרי אותו ואף כי היה האיש הזה כאחד הלוחמים טול מפעלי בכל זאת שמחתי לראות כי ידע להפליא בין המעש לעושהו, וכי נכבדו בעיניו חוקי תהלוכות החברה", ור' יהושע ילין בספרו "ברונות לבן ירושלם" צד 5 מספר על ר"י ברדקי שהיה נוהג ממשלתו ברמה ומנה לו מ ש "קוס" ונתן בידו משה גדול וגולת כסף בראשו ללכת לפניו בעת בקור רשמי, כן מנה לו למתורגמן את ר' יצחק פ"ח (בן שלמה פ"ח הנז"ל), אשר ידע את השפה הערבית היטב, ויהי לו לפה לפני הממשלה", ועיין אשורו על מנוי הרב משה מגיד ריבלין למ"מ בירושלם, במאמר "כתב מינוי" הנ"ל בלוח א"י שנת כ"א—כ"ב בסופו. הוא היה ראש המיסדים והגבאים של הת"ת עץ חיים בחורבת רבי יהודא החסיד (מאמר חצר רבינו יהודה החסיד בלוח א"י לונץ שנה ט' צד 132. ומאמר "לקורות החורבה" בזכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ז צד 39), ועיין ב"שערי ירושלם" שער ד' הספור הידוע על ר' ישעיה, שערבי אחד הכהו עד מות, וכפותו לשאת לו על כתפו שק חשים אל ביתו, וזה היה לפני שנת הת"ר בעוד שלא היתה חסות הקונסולים בירושלם. ועיין המאמר היפה "הגאון ר' ישעי' ברדקי" לר"מ גראיעבסקי ב"זכרון לחובבים הראשונים" ח"א צד 3—6. וספור האגדה שפרסם ר"פ גאריבסקי בעתונים וב"זכרון לחובבים הראשונים" ח"ג צד 23. "הערבים מביאים לחם", אינגו לר"י ברדקי, כי אם לחותנו בעל פאת השלחן, כמובא בלוח א"י שנה י"ז צד 149. ועיין במאמר "היהודים בארץ הצבי" להח' לונץ (ב"ירושלם" שנה ה' צד 4—232) ובשאר מאמריו, על דבר הפרוד בין רבי ישעיה והחצר "סוכת שלום", ובין החורבה, ולא מצאתי סמוכים לדבריו. וחתום עם רבני ירושלם ע"ד יסוד מושבות חקלאיות בא"י, י"ב תמוז תקצ"ט ("יהודית" צד 275). ועיין עוד חתימותיו בראש מו"ם הפרושים בירושלם בתעודות שונות שנתפרסמו ב"זכרון לחובבים הראשונים" ח"ה צד 17, וח"ח צד 39. ובחוברת י"ג צד 15, 16, 17, 19, 23, 25, 57. וב"זכרונות קדומים" (לר"פ גראיבסקי) צד 13. ובקובץ "היחס" (ירושלם תרנ"ו) צד 32. וב"נר לבית הלוי" צד 11. הגאון ר' ישעי' התחתן עם הגאון ר' שמואל סלאנט רב ירושלים, כי בנו רבי שלמה הש"ץ הראשי בחורבה, נשא את בת הג"ש. הסכים על ספר תפלת ישראל (ירושלם תר"א). ונספר בספר "תורת משה ניתן" דף ע' ע"א (מפתח ההספדים א' צד 34). ועיין לעיל ברשימת השר"רים בפרק ד' סימן י"ד. א. ר—ן.

זכרו לתחייה.1)

הוא עמד בראש הנהגת בית המדרש "סוכת שלום", בחצר שקנה הרב הצדיק ר"ע לעהרן והקדישה לבית הכנסת כולל הפרושים, במקום שהיה שם ישיבת הגאון ר"ח ז' עטר, והחצר הזה נקרא עד היום בשם "חצר ר' ישעיה".

ט הרב הגדול הצדיק ר' **מאיר** בהגאון ר' אליהו [ראגאלער] האבד"ק עיר חדש סוגינד, בנו של הגאון החסיד קדוש ישראל ר' אברהם אחי מרן הגר"א ז"ל. חבר ספר "דרך אבות", על פרקי אבות, והדפיסו בעיר ווילנא טרם נסעו לעיה"ק בש' התקצ"ו ליצירה, ושם כמה מאמרים נעימים וחדושים רבים מופלאים בדרך המוסר והדרוש, וצרפם להנהות דודו הגאון ז"ל, ובסוף הספר הרבה לקוטי תורה על הפרשיות. וחבר גם כן ספר "נחלת אבות", והוא צואה קדושה ונעימה לבניו [חותם שם שמו כמה פעמים מאיר, וקורא שם לבעל ספר מעלות התורה אא"ז הגאון כו']. ושם מובאות הנהגות קדושות ויקרות, וכותב עליהם בדף ט"ו שם: "אורה לה' חסדו, אשר נתן בלבי מעודי זה הסדר וההנהגה שנהגתי בעצמי בזה האופן". יצתה נשמתו בטהרה פעיה"ק ירושלם כ"ח ניסן התר"ב.

ומצאתי זכרו בפנקס הישן של הה"ק של האשכנזים: "הרב המובהק הצדיק המפורסם מו"ה מאיר [בהגאון אליהו] בהגאון החסיד ר' אברהם זצללה"ה ממשפחת רבן של כבוה"נ הגאון החסיד מווילנא זללה"ה, נלב"ע יום ו' כ"ח ניסן התר"ב ליצירה".

י הרב ר' **אביעזר מטיקטין**, ראיתי ספר ממנו נקרא טהרת הקודש מיוסד על קדושת וטהרת קרי, וכותבים עליו תואר: "הגאון הגדול, צדיק יסוד עולם, מו"ה אביעזר בהגאון הצדיק מו"ה יצחק מילידי עיר טיקטין, ומיושבי עיה"ק ירושלם". ובעל שה"ג החדש כותב שחבר עוד ספר "ברכה משולשת" כולל מקור הברכה, ביאור על חמשה פרקים משניות מברכות, ונדפס, תוספות ברכה על לשון הגמרא במסכת ברכות. ברורי ברכה על ספקות בדיני ברכות וספר שערי צדק, דרושים. וספר משמרת הברית2).

יא הגאון הרב ר' **ברוך מרדכי [איטיננא]** בהרב ר' אליעזר ליזר

1) המצבה שלו נעתקה בח"מ ח"ט דף י"ז ע"ב. וב"ירושלם" לונץ צד 147. א. ר—ן.

2) [עיין באוה"ס לבן יעקב "מקור הברכה". והשער א' מספרו שערי צדק, הנהו הספר מר על הביזה, הרעש והדבר שעברו על ישראל בארה"ק בסוף המאה הששית, ומספריו נראה שהיה גם מקובל גדול. ובסוף ספרו שערי צדק מביא חשבון לקץ אשר נבא על שנת תרפ"ז—תרפ"ח. א. ר—ן].

מלעסבערג, האבד"ק **באברויסק**, הוא היה חתן המלך הגאון הגדול מוה"ה שמואל האבד"ק ווילנא רבתי, וביולדותו היה בווילנא, ונתגדל שמה. וזכה לגשת לעלות אל פני המנורה הטהורה, ראש גלות ישראל רבנו הגר"א זי"ע וליהנות מאורו. ואחר כך נתקבל לאב"ד ור"מ בעיר באברויסק, ושרת שם בקדש יותר מארבעים שנה. גדולת תורתו ושקידתו והפלגת חכמתו בקבלת פני כל בעלות חן ופנים מסכירות, יספרו עד היום יודעיו ומכיריו מאז. ושמעתי מפי יקירי הה"ג ר' מיכאל מרגאלין, שזיה איש נפלא ונעלה, וחכם מדיני, והיה מושך כל אדם כאבן מאגניטי באהבת תורה ויראת שמים, וגם בשיחת חולין שלו היתה חכמה מופלאה בשנינת הלצה חדה ונעימה. וזכה להתקדש ולעלות אל הקדש, ונפטר מהעולם בשנה הראשונה לביאתו בשיבה טובה, זקן ושבע במצות ומעטים טובים, בי"ד לחודש אלול שנת תרי"ז.

וכתוב בציונו: "מ"ק הרב המאור הגדול החריף ושנון חכם ועניו, מוה"ה ב ר ו ך מ ר ד כ י אב"ד דבאברויסק בחרב אליעזר ליזר מלעסבריק, חתן הרב הגאון מוה"ה שמואל זצ"ל אב"ד דק"ק ווילנא, נתבקש בישיבה ש"מ י"ד לחודש אלול שנת הברי"ת לפ"ק"1).

יב הרב המאור הגדול ר' **דוב בער** ב"ר יהורה **הלוי** האבד"ק טוש, חריף מפורסם וצדיק נפלא, היה מבאי הארץ לעיה"ק צפת, ובשנת תקצ"ז בעת ההפכה ביום ה ר ע ש נזדמן לו נ ס נ ל ה, כי היה סגי נהור, והאיש שהוליכו, בהחפזו לנוס, נהרג על ידי הרעש. והוא שנשאר לבדו נשאר תחת כפת אבן אחת אשר הניחה עליו ונמלט לחיים. אחרי המהפכה החיא חובילוהו לעיה"ק ירושלם, ובלה שם יתר שנותיו, עד יום כ' לחרש ניסן התר"ג, אשר שבת נשמתו למעונה לחיי עולם.

ונזכר בפנקס הישן של הח"ק של האשכנזים, בזה"ל: "הרב המאוה"ג החריף המפורסם, מוה"ה דובער ב"ר יהודה הלוי אב ב"ד דק"ק ט ו ש זלה"ה, נלב"ע יום א' שני לחודש ניסן התר"ג ליצירה".

יג הגאון הצדיק ר' **שבתי יפה**, בהגאון המפורסם ר' א ב ר ה ם א ב ל י האבד"ק פאניוויעז ומיטאוי, והרה"ג ר' שבתי שמש בכתר הרבנות בעיר וועקסנא, במדינת זאמוט שלש וחמשים שנה. למד תורה לשמה בשקידה עצומה, והיה לו רוחב לב בפלפל וסברא, חבר ספרים רבים בגפ"ת ושו"ת, וכלם עדיין ב כ ת " י. וראיתי פה בעיה"ק אצל ח ת ג ו 2) חבור גדול על מסכת

1) [המצבה נעתקה ב"ירושלם" שנה א' צד 143. א. ר"ן]

2) [הוא הרב הידוע ר' ב"צ שלעז בעל מחבר ספרים שונים, עיין בספרו "שארית ציון"

ברכות ושבת, נקרא בשם: "מתק שפתים", וזה לא כביר נדפס מעט מזעיר משו"ת שלו ומאביו ז"ל על ידי נכדו הה"ג בעל ספר "פרי אשל". אחיו של הנ"ר שבתי היה הגאון הרב ר' **יצחק יפה**, מפורסם בחסידות, וחוקר ומהגדם גדול, ובעל סברא ישרה. ושני הגאונים מנו"כ בעיה"ק ירושלם. הרה"ג ר' שבתי ז"ל סבל הרבה בעברו באניה בלב ים, באשר חשבה להשבר, ותעל שטים, ותרד תהומות, ותהי כקצף על פני מים, עד אשר נואש מחייו, ואחרי ימים שקט הסער. ונטלט בחיים. ונפטר הרב הזה ביום ז"ך כסליו התרי"ו.

וכתוב על ציונו: "קבר הרב הגאון מו"ה ש ב ת י י פ ה מווענסנא בחגאון מו"ה אברהם אבלי זצ"ל, נלש"ם יום ז"ך כסליו התרי"ו לפ"ק, תנצב"ה"[1]

אחיו הרב ר' יצחק נפטר יום א' שבט תרכ"ג.

וכתוב על ציונו: "פה נטמן הרב ר' י צ ח ק בהרב הגאון ר' אבלי יפה ז"ל מווענסנא נלש"ם יום א' לחודש שבט תרכ"ג לפ"ק, תנצב"ה".

יד הרב הגאון הצדיק ר' **שמואל** הרב **דראנאלי** זללה"ה, ראיתי הרבה מחדושי תורתו בכת"י בחריפות ובקיאות עצום, אצל בעל נכדתו הה"ג ר"י ארי' טור נ"י, וכתוב שם גם מוסריו ומנהגיו הטובים, כי היה מחשב תמיד חשבונו של עולם, וגדולים מעשיו וחסידות דרכיו, מהונו פזר לצדקה, וקנה בית בחורבת הכולל אשר לחאשכנזים, והקדישו לבית הכנסת אורחים, גם בנה שמה מקוה טהרה, ועדיין עומדת שם בחצר חורבת רי"ה חסיד. בהיותו בעיה"ק נתקבל ל ר א ש ב " ד אצל האשכנזים בעיה"ק ירושלם והיה חשוב מאד גם אצל רבני הספרדים יצ"ו. ויצתה נשמתו בטהרה ביום ז' כ"ה אלול שנת התרט"ו ליצירה.

וכתוב עליו בפנקס הישן של הח"ק של האשכנזים: "הרב המאור הגדול החסיד מו"ה שמואל רב דראנאלי וראש ב"ד בעה"ק ירושלם ת"ו, נלב"ע ז' כ"ה אלול תרט"ו לפ"ק".

טז החסיד הרב הגדול בתורה ויראה, ר' **שמואל** ב"ר יהושע זעליג **מדאלהינוב**, שמש בכתר הרבנות בעיר דאלהינוב ואיליע חבר ספר "מנחת שמואל", על מסכת ברכות, ונחלק בשני באורים: "הלכה ברורה" ו"משנה ברורה", והגאונים: הרב המניר טווילנא, ור' אלימלך מליזא מפליגים בשבחו מאד. וחבר גם סדר תפלות ובקשות לאומרם בבואו לפני כותל מערבי, ועל קבורת רחל, ושארי

דף י"ב ע"ב ועוד שהביא שם מחדושי הר' אברהם יפה. ובספרו תקונים והשמטות דף ז' ע"ב מזכיר את כת"י חותנו ר' שבתי יפה ואומר שנאבדו, ושם מיחס את חותנו לבעל הלבוש. ע"ש א. ר—ן].

1) [המצבה נעתקה שם בירושלם צר 142, ושם שנת הפטירה תרי"ד א. ר—ן].

קברות הצדיקים, ואצל סערת הטכפלה ועל כל צרה שלא תבא. והרב הסקובל ר' אהרן משה בטו"ה טרדכי מסלאנים העתיקם, והוסיף עליהם עוד בקשות מתד"א ומאמרי זהר, ועשה הקדמה ארוכה לענין כונת התפלות, והדפיסם בשם "שערי דמעה", בירושלם עיה"ק. ונתקבלו ונתפשטו הרבה בעיה"ק אצל כל עובר ושב וכל חבא למקומות הקדושים האלו בעיר עז לנו סלת. ונפטר הרב הזה ביום ג' לחודש מנחם אב התרי"ח1).

וז"ל מצבתו שהקימה בחייו: "מצבת אבן וס"ב שכרתי בחיים לאו"י ושנים הקטן שמואל מראלהינאוב הי"ו, בעמ"ח ס' מ נ ח ת ש מ ו א ל וס' ש ע ר י ד מ ע ה, נלב"ע יום ד' ג' לחודש מנ"א ש' תרי"ח לפ"ק, תנצב"ה"2).

מז הרב הגדול הצדיק המפורסם ר' **משה יהושע הכהן**, חאב"ד דק"ק האזינפורט במדינת קורלאנד. נודע ומפורסם בחבת הקדש, בחבורו אשר כתב ממסעו לארץ ישראל, ואין הספר עתה בידי להודע תולדתו בפרטות ספעליו3), יצתה נשמתו בטהרה יום ה' י"ד סיון התרי"ג.

ונזכר בפנקס הישן של הח"ק של האשכנזים, בזה"ל: "הרב הגדול הצדיק המפורסם מו"ה מ ש ה י ה ו ש ע ה כ ה ן, אב"ד בק"ק האזינפורט במדינת קורלאנד. י"נ בטהרה יום ה' י"ד סיון התרי"ג".

מח הרב הגדול הצדיק מו"ה **שמעון** בטוהר"ר מנחם נחום זצ"ל מפלוננויאן, עזב את ארץ מולדתו בהיותו כבן שלשים וחמש, והיה בקי בחדרי התורה בנגלה ונסתר, וישב סגור באהלו שנים רבים, ולא ראה פני העיר, ובשנת

---

1) [שני חתניו היו הרב ר' אליהו דייכעס והרב ר' אליהו בהצדיק ר' משה סטרעלצער, והיה קורא להם אליהו "רבא" ואליהו "זוטא". ועיין מאמר "הרב הצדיק ר' שמואל דאלהינובר" בזכרון לחובבים הראשונים" ח"ו צד 5—6. ובשנת תרפ"ו יצא לאור ע"י הרה"ג ר"מ חרל"פ שליט"א פה עיה"ק ספר "אמרות פהורות", ובו מאמר יקר "מנחת שמואל" — מראלהינוב, כולל מוסר ומדות אשר הכין בשנת תרמ"ז. ובתשובות" של ר' יוסף שווארץ דף נ"ד ע"ב יש תשובת הר"י שווארץ לר"ש מדלהינוב. ונתן הסכמתו על ספר בית נתן — קורנילֿ בירושלם תרי"ד, א. ר—ן]

2) [נמצן בשדה הקברות של הספרדים, ובפנקס החי"ק של האשכנזים (נעתק בח"מ ח"ט דף מ"ג ע"א), רשום: "נתבקש לי"ם הרב המפורסם **שמואל הקטן**, בע"ם מנחת שמואל ושערי דמעה, מראלהינוב, ונקבר בבה"ק של הספרדים". והמצבה נעתקה גם בירושלם לונץ שנה א צד 144. א. ר—ן]

3) [לא ידוע לי שמו וטהותו של הספר הזה. ובח"מ ח"ב שורה ז' נ"א "ס"ק הרבנית רחל אלמנת הרב משה יהושע זעליג הכהן" שנפטרה כ"ח כסליו תרי"ד, ונראה שהיינו הך, א. ר—ן].

המפ"ז [ואולי לפני זה מעט] אוה את ירושלם למושב לו, ולא האריך ימים, ומת כבן חמשים שנה.

יח הרב הגדול, החכם הכולל, בקי בחדרי תורה, הגאון **יוסף שווארץ**. וזה סדר תולדתו, כפי המובא בספרו "דברי יוסף", וז"ל: "אמר יוסף בן מנחם בן יצחק בן יוסף, אחד מארבעה האחים אשר התישבו ויסדו קהל ישורון, כעת ערך ק"ם שנה, בעיר מולדתי פלאם, במדינת בייערן בארץ אשכנז, כאשר נגרשו בגרוש ניישטעטיל הסמוכה לה, אשר יושביה היו יתר הפלטה שנגרשו מעיר לאנדסהוט עכ"ל. הרב הנזכר יצק מים על ידי הגאון החסיד שבכהונה הגאון האמתי ר' נתן אדלר מו"ר של בעל ההפלאה ז"ל, ולמד אצלו בעירו בווירצבורג. והיה הרב ר' יוסף חכם גדול וצדיק נעלה גם בהיותו עוד צעיר לימים, ויהי חרד על המצוות גם בהיותו באוניווערזיטעט אחר, מהלך שלש שעות מעיר פלאם, ולמד לשונות העמים וחכמת הגאגראפיה וחכמת התכונה והמדות אצל פרופעסור חכם מחכמי העמים, כי מרגלא בפומיה היה שמוטב ללמוד אצל גוי, ממה שילמוד אצל אחד מאפקורסי ישראל. דרכו היה ללמוד שם בבית הספר ביום ולישון מעט למען יהיה פנוי ללמוד בלילה, והיה עוסק בלילה בהתלהבות גדולה בגפ"ת ופוסקים, ועובד ה' בסתר אהלו בקדושה וטהרה, והגם שהיה שמה באוניווירזיטעט הנ"ל יהודי יחידי בין שלש מאות תלמידים מאינם יהודים, לא נם לח צרקתו ויראתו חטהורה ואהבתו לתורת ה'. בכל יום ויום היו שולחים לו די מחייתו מביתו של הגאון טווירצבורג, ופעם אחת מכל עינוי רעבון נורא, וקרוב לשני ימים התענה מפני שלא הגיע לו מביית הרב הנ"ל פת ישראל, ולא רצה ליהנות מפת עכו"ם. בהיותו לאיש עסק הרבה בתעניות וסגופים, וערך חמש שנים רצופות לא בא בשר לתוך פיו והתענה בכל יום שני וחמשי ויום הששי, ונחלה על ידי זה,ולכן שאל על נדרו, והחמיר לעצמו מאד בכל מה שחשש ונסתפק, ולא נזחר מבלי לאכול משום דבר שהיה נצרך ללקט אותו מתולעים. [כל זה ספרו לי חתנו הרב הנדול ר' א ל י ע ז ר ד ן ז"ל ואשתו הרבנית][1].

האיש המצוין והדנול מרכבה הזה, הגם שהיה חכם גדול בלמודים ומדעים, ובקי בלשונות העמים, בכל זאת לא צעדו רגליו ממפתן ביהמ"ד ואהלה של תורה. בשנה תקצ"א עלה על דעתו ללכת להר הקדש ירושלם, ויהי במדינת אונגארן, ושם נחלה חולי גדול, ונמשך הדבר עד שנת תקצ"ג, משם בא לעיה"ק כי"ג להודש

---

1) [תולדות הר"י שווארץ נכתבו בארוכה בידי החכם לונץ, ונתפרסמו בראש ספר "תבואות הארץ" תוצאת לונץ, ובלוח א"י ללונץ שנת תרס"א. וכאן יש פרטים נוספים שלא נזכרו במאמרי לונץ.ועיין המכתב מירושלם מאת ה. ז. ן. ע"ד פטירת ר"י שווארץ ב"לבנון" שנה ב' No. 6. א. ר—ן].

ניסן, ובבואו שם עינו ולבו על מחקרי אה"ק, כפריה, תחומיה, ועריה, ומעמדה, איכותה ומהותה, וכל קורות יושביה, ורבים ושלמים הפציר בו להעלות הדברים על ספר, וגם אחיו הגדול האבר"ק הירבין הרה"ג ר' חיים שוואַרץ, כתב אליו: "מה לך נרדם, כאשר יד ושם לך בחכמת התכונה והגעאגרפיה, ואי אפשר לעשות מלאכה זו על ידי שוקדי תורה אחרים", כמובא זאת בספרו דברי יוסף. וחבר ספרים נכבדים וחשובים מאד במקצעות אלו, אשר שקל וכתן אותם לפי המובא בש"ס, ומדרשים וירושלמי, ועל פי דעות חכמי העמים וספריהם, והם:

א] ספר "תבואות הארץ", מעמד הארץ, הגבולים והתחומים, הכפרים והעיירות, הימים והנהרות, ותוצאות כל החי, וצמח האדמה, דברי הימים למלכי הנוצרים והעותמנים, ומדרי החכמים שהיו בעיה"ק עד זמנו של הרב, וכמו שמובא מזה הרבה בספרנו. ואסף גם בזה חומר יקר לסדרי התולדה לחכמי ירושלם, צפת וטבריא, ואף על פי שנזדקרו לפניו גם טעיות ושגיאות, כי מקצוע זה לא היה מעיקר מלאכתו, מ"מ הועיל הרבה לקוראי דבריו וחוקרי הדורות. ובדרך כלל יסד ספרו זה על פי מציאות ההקירה אשר טרח בה כמו שבע עשרה שנה, ועבר בעצמו במקומות הללו למושבותם בחצרותם, ונעזר בזה גם כן על ידי ידיעותיו המרובות ובקיאותו העצומה בכבלי וירושלמי. תוספתא ומדרשים, ספרא ומכילתא, זהר ופסיקתא, ותרגום ר"ם גאון, ועל פי דברי היוסיפון לרומיים, אייזביום והוראמאנוס. הספר הזה נדפס בירושלם שנת תר"ה, ואח"כ בעיר לעמבערג שנת תרכ"ה. [ושלישית ע"י החכם לונץ בירושלם תר"ם. א. ר—ן].

וחבר עוד ב] ספר "דברי יוסף", כולל תשובות וחדושי תורה, ומעט גם בחכמת התכונה, ופרושים ובאורים, סובב בעניני אה"ק, ונדפס בעיה"ק ש' תרכ"ב[1].

ג] ספר "פרי תבואה" בשני חלקים, פרי התעלויות היוצא מחבוריו הקודמים וחדושים ובאורים במקרא ותלמוד בדרך פרד"ם, נדפס בעיה"ק שנת תרכ"א.

וחבר גם כן ספר גדול בלשון אשכנז במקצעות אלו, המובאים בספרו "תבואות הארץ", וצרף שמה קארטע מסומנה בדיוק מכל מחוזי אה"ק, והגישו להקיסר פראנץ יאזעף בהיותו בעיר הקדש בשנת תרי"ט ליצירה, ובשובו לארצו

---

1) [ספרו זה איננו מצוי, ויש בו חמר השוב ומחקרים חשובים מאד לתולדות א"י, כי כל התשובות שם הם מהלכות ועניינים התלויות בארץ אשר השיב לגדולי הזמן שפנו אליו בעניינים אלו בהיותו מרא דעובדא, בתשובותיו משיב לק"ק: צידון ע"ד שני ימים טובים של גליות בצידון, להרב שמואל העליר בצפת, להרב יהודה בושיפו, להרב דוד ווייסקאפף, להרב המקובל ר' ידידיה אבולעפיא, ר' שמואל מדלהינאוו, ד"ר היידענהיים בווירצבורג, ר' שאול פאלק, ר' אליעזר בערגמאן ור' שאול בנימין הכהן מראדישקעוויץ. ויש שם ג"כ בתשובותיו מה שהשיב לשואליו בהיותו בניויארק ובלונדון ופריז בחזרתו מאמריקא, ובהיותו בלונדון חקר שם עלכת"י אשר בספריות שם. א. ר—ן]

צוה הקיסר ללמוד מתנו לנערי כ"י בכתי ספר הגבוהים, ובהיותי בעיה"ק ירושלם בשנת תרל"א נתכבדתי מאלמנתו הרבנית לראות יתר הכתבי יד שנשארו ממנו ומצאתי שם עוד שלשה ספרים שנדרש עוד לסדרם. והם:

א] "לקוטי דרושים" על הפרשיות ומאמרי רז"ל באגדה וקבלה.

ב] חדושים רבים על ש"ס וירושלמי ורמב"ם, והגהות על מסכת נזיר, שכתבם בשנת תקצ"ה.

ג] חדושים ושו"ת שהתחיל לכותבן ביום ט' חשון תרכ"ד. ודברים רבים מהם כבר נדפסו בספריו הקודמים. ונפלאתי לראות, כי רוב חדושים הללו נכתבו בדרך נדודו ומסעו בספינות ועגלות הקיטור בשנת תר"ט, בדרך עברו בשליחות מצוה לעיר פאריז ולונדון, וכן בשנת תרי"א עד שנת תרי"ד, בעברו לעיר נויארק, עד שחזר לעיה"ק ירושלם, ורשום שם כל הנסיעות הרבות והדרכים המסוכנים שעבר בם בים וביבשה. בלקוטים אלו מצאתי רשום כמו תשע או עשר פעמים, בכל אותן השנים שהיה על הספינות ולא עלתה בידו לשמוע קריאת התורה בצבור, וקבל על זה תעניות בתשובת המשקל, לקיים מה שנאמר: וחטאתי נגדי תמיד, וכתוב עוד שם בכתב יד קדשו: שבהיותו בעיר פהילאדעלפיה, לא היה תחת ידו תפלין של רש"י, ותפלין של אחרים לא אבה להניח, והוכרח להניח תפלין של ר"ת, וכנראה קבל על זה גם כן אחת מתשובת המשקל, ורשום עוד שם זכרון תענית שקבל להתענות בכל שנה ביום ט"ו אלול, שבו ביום נחלה בק"ק אונגרין, בשנת תקצ"א בחולי רע ר"ל, וכאשר מלטהו ה' לחיים קבל להתענות באותו יום, ולעשותו יו"ט לערב.

בהיותו בעיה"ק בחר דירתו במקום אשר יוכל לכוין בו בצמצום את זריחת השמש והתנוצצה לפאת קדים, וחקר ובחן לכוין את צמצום זריחתה משנים רבות ועלה לו עי"ז לתקן "ליח זריחת השמש", בשביל ק"ש ותפלה כותיקין, ולא מנע עצמו מלהתפלל כל ימיו עם הצבור זולתי ע"י אונס גדול, וגם בשבת האחרון לשנות חייו התפלל כמנהגנו עם הצבור, וזכה לקרות בעצמו בס"ת, ובמוצאי ש"ק יצתה נשמתו בטהרה.

הרב ז"ל היה נביאי הצדקה והממונה לכולל הוי"ד, והיה נדר אצלו שלא לקבל צדקה מהעכו"ם בלי שום הוראת היתר, ופעם א' נפל ספק ברעתו בשם המשלח אם הוא ישראל. והיה סכום הגון יותר מעשרים ר"ט, וכדי שלא יפסיד להעניים שלח המעות בחזרה, ושלם להעניים מכיסו.

נפטר בעיה"ק ירושלם בשנת הששים ליטי חייו, ואחיו הרה"ג הר"ח האבד"ק הירבען כתב שהיה בן ס"ד. ויצתה נשמתו בטהרה ביום ט' לחדש שבט ש' תרכ"ה.

ועל מצבתו חרות: "מאנה הנחם כי דודה שב עד דכה, פה בקרן זוית התורה מונחת, חכמה וצדקיחד על עפר נחת, מאור לארץ ולדרים, נותן בינה להועים.

יוסף אינגו כי לקח אותו אלקים, מעשיו הבריקו כשוהם, וצבע מפה שלו ש ח ו ר. קרש שם שטים בגלוי וכסתר והשיב מפתאים אחור, הרב הגדול פ ט פ ט ב י צ ר ז צדיק ונשגב מו"ה יוסף שוואר"ץ בהרב מו"ה מנחם זי"ל, בעמחס"ם "דברי יוסף" וספר "תבואות הארץ". נלב"ע ט' שבט עת הפדיון [תרכ"ה]"1).

יט הגאון הצדיק המפורסם ר' **שמעון בי"ר זרח, הזרחב** שרת במדינת זאמוט לאב"ד ור"מ בעיר טוראנען ועיר יאקאבשטאט. גאון מפורסם וחריף נפלא. ולבסוף ימיו עלה ונתעלה בקדושת ציון וירושלם, ובכואן לעי"ק ראה ראשית לו ליסד מוסד התי"ת "עץ חיים" בחורבת ר' יהודה החסיד לתינוקות של בית רבן, ולבחורים ואברכים שוקדי תורה, הלומדים שם ופוסקים. והפריש מהונו ורכושו יותר מסך שלשת אלפים רו"כ2). ואחריו החזיקו הרב הגביר ר' דוד ריי"ז עם סך אלף וארבע מאות רו"כ. והטנוח הצדיק ר' צ ב י ז א ב מעיר מעזריטש עם סך יותר מאלף רו"כ. ועוד נדבות מסויטות. עד אשר הצליח אחר כך להה"נ ר' שאול בנימין הרב מראדעשקאוויץ, נכד הצדיק ר"מ שלום הכהן מקארעליץ, והרחיב את חמוסד והגדיל אותו לתורה ולתעודה, וחלקו לשש מדרגות:

א] ילדים רכים ילמדו בטחלקה הראשונה עד אשר ידעו לקרא בספר בלי משגה.

---

1) [מצבתו נעתקה בח"מ חי"ז שורה י"ם סימן ש'. ועיין שם קבר אשתו סימן ח', וקבר בתו היחידה א"ר אליעזר דן זי"ל שורה כ' סימן ב'. והמצבה נעתקה גם במאמרי לונץ. א.ר—ן]

2) [בשנת תרנ"ב יצא לאור מעה"ק ירושלם ספר "זכרון תנחום", מר' תנחום זרחי בנו של הרב שמעון זרח' זי"ל, ובו באו דברים נפלאים מר' שמעון זרחי, וביחוד מפעולותיו לבסוס המוסד עץ חיים, ושם צד 6 מספר המחבר שר' שמעון זרחי היה דור תשיעי להפיימן אלי' הזרחי, שנהרג על קידוש השם בשנת ת"ח, ור' שמעון זרחי קבל סמיכה בשנת הי"ג. ועיין שם סעיף ט' וסעיף י"ב, ל"ו, ל"ח (שם כתוב מה שדרש הר"ש זרחי בביהכ"נ הגדול בחורבה), מ"ג, נ"ש, ס'. ובסוף הספר מכתב מר' ליב יעבץ לבן הר"ש זרחי המודיע בו סדר הספדירה והחלויה של אביו זי"ל. ועיין במאמר "חצר רבינו יהודה החסיד" מאת חבר ר' יחיאל מיכל טוקאצינסקי בלא"י שנה ט'. וכ"חלקת מחוקק" (על יד ציון קברו ח"ש שורה ד' כ"ב) סעיר שבן בת הרה"ג ארי' ליב אבד"ק שניפישאק הדפים ספרו "נחלת שמעון" בשנת תרכ"ז, ומצאתי תשובתו בירחון "תורה מציון" ירושלם שנה ד' ח"ג סימן ה'. ועיין עליו ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוב' י"ז צד 9. ושם מוזכר נדבת ותתנו הר' רבינוביץ ממלז לישיבת פרי יצחק בעץ חיים, שנכרו הגאון ראשקעס היה מנהלה, ומביא שם רשימה יפה שכתב עליו במותו תלמידו החכם ברי"ל, ע"ש. והובאו חלופי תשובותיו משנת תרי"ג עם הגאון אליהו יאצלסאן ב"המאסף" ("ירושלם" שנה ה' חוב' ה' סימן מ"א). ועיין גם ב"האסיף" תרמ"ז I צד 88. א. ר—ן].

כ] המחלקה השניה, ילמדו תורת ה' ופירושה וסעד דקדוק.
ג] התחלת גמרא.
ד] לימוד נפ"ת כל דרכיה וענינים עד אשר יבינו גם סוגיות עמוקות בפלפול וסברה.
ה] ילדים אשר לא יצליחו בלמוד נפ"ת, ילמדו מקרא משנה והלכות הכרחיות, לדעת המעשה אשר יעשון גם בהיותם עמוסים משא מסחר או מלאכה.
ו] היא הישיבה הגדולה שנוסדה למופלגי תורה, ויקבלו פרס מהמנהיגים מדי חדש בחדשו.

מקום התלמוד תורה הוא בחצר החורבה, על גג בית המדרש המכונה "מנחם ציון", ועל שארי בנינים, אשר כללו בס"ה עשרה חדרים למקרא משנה ותלמוד. והרב הזה, מראדעמשקאוויץ, עצמו היה מניד השעור בגפ"ת למופלגי תורה, ויתן להם בלמודם בגמרא סולת מנופה משיטות כל ראשון עד כל אחרון היוצא מדבריהם להלכה למעשה, כאשר ספר לי מר אבי זללה"ה, ושבח לפני מאד דרך למודיו.אולם אח"כ מררוהו ורזבו עליו—על הרש"ב הכהן—בעלי תרסין ע"י מלחכי פינכי ולשון הרע, והיתה זאת שכרו לפעולתו הנעלה[1]. הגאון הר"ש הזרחי ז"ל נפטר לעולמו הצדק ביום ט' אלול שנת התר"ך.

וז"ל מצבתו: "פ"נ הרב הגאון הצדיק מו"ה ש מ ע ו ן בהר"ר זרח ז"ל, שהיה רב ומורה בעיר טאוריג ויאקובשטאט. ביום ט' אלול שנת כת"ר לפ"ק[1].

כ הגאון הרב ר' **אליהו יהודא דייביש**, גאון מהולל ומפורסם משערי ציון הסצוינים, וציון מצבתו אמריה תאמר: "על האי שופרא דבלי בעפרא קא בכינן, וי לה אמרה ציון כי אבדה כלי חמדתה, נטע שעשועים מנזע קדושים

---

1) [הרב המחבר צדד לזכותו של הרש"ב הכהן ז"ל, ותלה כל המחלוקת במלחכי פינכי, אבל גם הוא מודה שרבו עליו בעלי תריסין, והם רוב טנין ורוב בנין של גאוני הדור ההוא, וכל דברי המחלוקת הנוראה הזאת שאכלה את בית ישראל בירושלם במשך עשרים שנים, הלא הם כתובים במחברות "אמת ומשפט" ו"רמעת עשוקים" שיצאו לאור בירושלם תרכ"ג. ועיין במאמר "ירושלם בארבעים שנה האחרונות" ב"לאי" תרע"ב. ומאמר "להצדיק את הצדיק מר' חיים הירשנזון ב"לאי" תרע"ג, ומאמר "דברי ריבות בירושלם" ב"זכרונות לבן ירושלם"— לילין פרק ט', ובספרי "הצדיק ר"ז סלאנט" מכתב ח'. ובמאמר חצר רבינו יהודה החסיד" להרב ר' יחיאל מיכל טוקאצינסקי ב"לאי" שנה ט', ושם תולדות התי"ת והישיבה הגדולה הראשונה בירושלם, והמוסר הזה הלך והתגדל עם הגדלת הישוב בירושלם, והנהו היום בית האולפנא היותר גדול שבירושלם התנודע בשם "עץ חיים", ומלבד מרכזו בחורבת ריהי"ח יש לו מרכז בתוך לעיר, וסניפים בשכונות היהודים. א. ר—ן].

2) [המצבה נעתקה ב"ח"מ" שם, וב"ירושלם" שנה א' צד 143. וקברו בצר קבר הגאון ר' ישעיה ברדקי ז"ל. א. ר—ן].

וטחורים, שר גדול בתורה, פה המפיק מרגליות,וכל רז לא אנים ליה בכלא תלמודא ומדרשות חה"ק, ראשונים ואחרונים, ומנעוריו זכה ללמוד וללמד תורה בחוץ לארץ, ומה עיר הקדש, עד ששקע- שמשו באבו, גם היה עצום בכילי דחסידות דתוה"ק לקיים בכל נפשו ובכל מאדו, וכל פעולותיו ברשפי האמת והצדק בטהירת נפש, חרב הגאון המפורסם בתורתו וצדקתו ועוצם תריפותו ובקיאותו, מרה אליהו יחודה דייכיש זי"ע, אב"ד דק"ק נייטשטאט שירווינט, בן הרב הגאון צדיק וחסיד מרה דוד זיע"א, אב"ד דק"ק איישישאק. בנו של אותו צדיק קדוש עליון ספורסם ברורו, חרב הגאון החסיד איש אלקי, מו"ה אריה ליב אב"ד דק"ק לידא, נתבקש לישיבה של מעלה יום כ' כ"ד לחודש שבט שנת התרי"ח ליצירה, תנצב"ה. הציון חלז חיא תולדה שלמה מגדולת תורתו ויחוסו1).

כא הגאון האמתי רבן של ישראל, ר' **משה יהודה ליב** כ"ר בניטין כיניש מילידי ק"ק לונטשיץ במדינת פולין, **האב"ד** בק"ק **קושנא**, צדיק נשגב אור ישראל והדרו, ותפארת נדולתו נודעת למדי בכל תפוצות ישראל בחבורו הטחור "תפארת ירושלם",שנדפס פעמים רבות בטוף המשניות, והוא לישב בכל מקום תמיהות הגאון אור עולם ר' עקיבא איגר אשר נשאר בצריך עיון, בו נודע נבורות תורתו והדרו, לשרד וללבן ולברר כל שיטות הראשונים בדרך האמת והישר לאמתה ש"ת, חברו בעיה"ק ירושלם אשר שכן בה ערך שמונה שנים, ולא עסק בה רק בעוסקא של הלכה להנדיל תורה ולהאדירה, וקודם בואו אל הקדש חבר שו"ת שני חלקים "זית רענן", על סדר הטורים. והעמיד תלמידים רבים מורי הוראות בישראל2).

---

1) [נזכר ב"ירושליטה" לפרינקיל צד 178, בתור פקיד (מנהל) כולל וארשויא. ובמאמר "חצר רבינו יהודה החסיד ז"ל הנ"ל (בלא"י שנה ט' צד 114). וחתום עם רבני ירושלם על ה"סמיכה" של השוחט ר' נפתלי (מחברת "נר לבית הלוי" מר"ם גראיעבסקי צד 11), וחתום ראש לגבאי החורבה על שטר השליחות של חשד"ר אברהם ניסן בשנת תזר"ח ("זכרון לחובבים חראשונים" ח"ג צד 13), ועיין בעיר ווילנא צד 105. וכבר הזכרתי לעיל שהיה חתן הרב שמואל מדלחינוב. ובחלקת מחוקק אצל ציון קברו (ח"ש שנה ד' ט"א) כתוב "שנספר בן מ"ב שנה, וחשאיר אחריו חרשי תורה בכתובים חבילות חבילות. וביחוד על גליוני הש"ס ושאר ספריו". א. ר—ן]

2) [מגדולי תלמידיו היה הצדיק ר' יהושע צבי מיכל ז"ל, שאזכירתו להלן, ובמאמר "חצר רבינו יהודה החסיד" הנ"ל ("לא"י" שנה ט' צד 135), הנבא שהיה מגיד שיעור אחר חצות היום בישיבה שבחורבה והיה גם מראשי הגבאים של התי"ת והישיבה שבחורבה. והוא יצא בראש נגד הרי"ם יאניווער וחבריו בעלי האופטיציה בזמן ההוא והגין על חבריו חרבנים הגדולים בתשובתו הנמרצה שכתב ופרסם בחברת "אמת ומשפט" חנ"ל. ור' יהושע יעלין ב"זכרונות לבן ירושלם" צד 28—29, מספר "והיה מגיד שני שעורים ביום, אחד בתלמוד ואחר בפוסקים ובלי קבלת פרס, והיה עטוף כל חיום בטלית ותפילין, ועיין שם מנחגיו וספוריו. ונזכר ב"אבן ספיר" א' דף א' ע"ב "הרב הגאון האמתי חסידא קדישא" שחתם על

הוא היה שר הסמכים על ספר "שר האלף" להרא"ל מצונץ בשנת תרט"ו1). ונקרא אל עלי ויצתה נשמתו בטהרה ביום ג' שבט תרכ"ה לפ"ק.

וכתוב על ציונו: "פה נטמן הגאון הגדול הצדיק המפורסם בקצוי ארץ, ומנעוריו עד זקנותו נטה שכמו לסבול עול תורה ועבודה, ויחדיו היו תואמים משה זכה וזיכה את הרבים, ויהודה גבר באחיו, הרבין תורה והעמיד תלמידים הרבה מורי הוראות בישראל. מוהר"ר משה יהודה ליב זצ"ל, בהרבני מו"ה בנימין בינוש זצ"ל, מילידי ק"ק לונשיץ בפולין המדינה. בעהט"ח ספר זית רענן, תפארת ירושלם. נלב"ע יום ג' שבט תרכ"ה, תנצב"ה"2).

כב הרב הגדול החריף המפורסם לגאון ותפארת ר' **אליהו יוסף ריבלין** מדריהבין,בן הרב מו"ה אריה ליב, תלמיד הגאון ר' מנשה אוליעיר. זכה ללמוד וללמד מנעוריו, ומעשיו ידועים בטהרתם במקום אשר גדלו שעשועיו, ויותר מעשרים שנה בלה את שנותיו בקדש בקדושת הארץ בלימודי הנסתר על הרוב. ומתלמידיו היה הגאון ר' זלמן מק"ק לובלין. אשר התנוסס בילדותו לתפארה בק"ק לאדי וכסוף ימיו עלה ונתישב בירושלם. שרת את אחיו בכולל חב"ד בתור ממונה ומנהינם, והשאיר אחריו ברכה חבורים רבים בכת"י בגנלה ונסתר, ואחד מהם נדפס על ידי אלמנותו ובניו בשנת תרכ"ח, והוא ספר "אהלי יוסף", בחריפות עצומה, וחדושים מפליאים בהלכות קדוש ה' ודיני וסתות וצדקה וכלאי בגדים ועוד. נפטר י"ב תמוז תרכ"ה3).

שטר שליחות הר"י ספיר בשנת תרכ"ד, ובאבן ספיר ב' דף ק"ג יש פסקו שכתב לר"י ספיר ע"ד גם, ע"ש. ועיין ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ז צד 6—7, ועיין שם הספור שראה עמודא דנהורא בשעת הסתלקותו של הצדיק ר"י ברדקי. א. ר—ן].

1) [עוד הסכים על ספר "שערי צדק" לבעל חיי אדם, שנדפס בירושלם תרט"ז ע"י ר' יהושע יעלין טביא. וחתם ראש לכל רבני ירושלם האשכנזים והספרדים בהסכמתם בשנת תרי"ם על ענין ח"חזקות" בירושלם ("זכרון לחובבים הראשונים" חוברת יוד צד 22). א. ר—ן]

2) [בלבנון תרכ"ה No. 4 באה הידיעה על פטירת הגאון הזה, ושם הכתיה העורך לספר בגליון השני פרטים מתולדתו, אבל לא מצאתי הדברים בגליון השני וגם לא בגליונות שאחרי זה. והמצבה שלו נעתקה בח"ם ח"ז שורה י"ט י"ם, וקברו על יד קברי הגאונים ר' נחום משאדיק וריו"ם מסלאנט והגרש"ם, ועיין שם שורה ק"ז סימן ג' מצבת בתו שרה ליבא, שהיתה אלמנת הגאון ישראל יעקב הלוי אבד"ק פלונסק וראבד"ק פעה"ק ירושלם, ושורה מגזע מרן הבית יוסף. נספר ע"י ראי"ם מסלאנים בספר "הזכרון" דף ה' ע"ב, ושם יאמר עליו שלא הלך ד"א בלי תורה ותפילין, ותיכף אחר פטירתו התחיל לשופט בירושלם היוקר והרעבון והחגבים. א. ר—ן].

3) [ר' אלי' יוסף ריבלין הניהו נצר אחד ממשפחת ריבלין הגדולה, וממשפחת הגר"א

ונמטן בכית עולם של החסידים, וזה כתוב בציונו: "פ"נ הרב הגדול חריף ובקי, שנון בנגלה ונסתר החסיד המפורסם אשר רבים הלכו לאורו ומאור תורתו וקדושתו הופיע להם להורותם דרך ה' וחרושי תורתו בנגלה ונסתר אשר השכיל, הלא המה בכתובים, מו"ה אליהו יוסף ז"ל, בהרב הג' מוהר"ר ארי' ליב ז"ל מק"ק דריבין יע"א, ונלב"ע יום ה' י"ב תמוז תרכ"ה, תנצב"ה".

כג הרב הגדול, עניו ושפל רוח, ר' **יוסף יואל ריבלין** בהרב ר' אלי'. סופר ומנהיג הכולל, ודרכו דגול מרבבה, רב וגדול בתורה, ומעלה בקודש היה אשר לא פנע מיטיו בכבוד אדם, והיה מנקיי הדעת ונקיי כפיים, רוב שניו לא אכל בשר,

---

וזה יחוסו: ר' אלי' יוסף בן ר' ליב אוליער, בן ר' אלי' פלאשקעס, בן ר' שלמה זלמן ריבלין, בן ר' צבי הירש מווילנא. כ"ר אליהו חסיד, ב"ר משה קרעמער מווילנא, ובה בשעה שהרוב מצאצאי ר"מ קרעמער, ובראשם הגר"א ורבי בנימין ריבלין משקלאוו עמדו במתנגדי החסידים, נפנו ר' ליב אוליער ואחיו ר' זלמן להאדמו"ר ר' שניאור זלמן בעל התניא, ויהיו מגדולי תלמידיו של האדמו"ר האמצעי רבי דובער זצ"ל. ועיין על זה "בית רבי" (ח"א דף ע"ב ע"א, ח"ב דף ס"ו ע"א וח"ג דף י"ט) ושם מספר על ר' אליהו יוסף: "תחלה היה מסתופף בצל קדושת הרה"ק משפּראשיאלע, אך אח"כ מה' היתה נסבה שהתקשר לרבינו (האמצעי) והרה"ק משפּראשיאלע בשמעו זאת, אמר שהוא מוחל לו, כי הוא יודע שכל מעשיו לש"ש. אחר פטירת רבינו האמצעי היה איזה שנים שלא התקשר לאדמו"ר בעל צ"צ, אך אח"כ התקשר אליו . . . היה גאון בנגלה ונסתר, וכל א נ"ש עונים אחריו מקודש מקודש, ויספרו ממנו גדולות גם בעניגים רוחניים כו' רבותינו הקדושים היו מחבבים אותו מאד — אחד אמר עליו שהוא יורד לעומק דעת רבותיו יותר מכל החסידים הגדולים — והיו שולחים אליו בחורים ללמוד . . . מתחלה היה בעיר דריבין ואח"כ נעשה לרב בעיר פאלאצק . . . פתאם נתעורר בו רצון והסכם חזק לעזוב הרבנות ולאור באור ארץ החיים אה"ק תוב"ב, וכן עשה... בהסכם אדמו"ר בעל צ"צ... בשנת תרט"ו כלתה נפשו להתראות עם אדמו"ר, ובא לחו"ל.. ואנ"ש קבלוהו בכבוד גדול... ואח"כ שב לארה"ק...". בבואו לירושלם עמד בראש עדת החב"ד שבאה"ק, ומצודתו פרושה על עיר האבות חברון ת"ו, ויבסס שם את הישוב של אנ"ש חב"ד שהם עד היום רוב מנין של תושבי חברון האשכנזים, ובניו נתישבו בחברון, ויבנו בה בתים. בהיותו בירושלם חי באהבה רבה עם רבני הפרושים—המתנגדים ושאר הסיעות, והלך יד ביד עמם בכל ענייני הצבור, (עיין "אמת ומשפט" דף י"ד ע"ב ודף כ"א ע"א, ועיין הסכמת רבני ירושלם על ספרו אהלי יוסף). ועל תלמידיו עיין באהלי שם צד 74 זלאבין, וצד 196 בהערה שם. ועיין בספרי "הצדיק רבי יוסף זונדל ורבותיו" דף מ"א תשובת הצריז"ס לר' אליהו יוסף וכותב עליו י ד י נ . ר' אליהו יוסף נספר בספר "הזכרון ע"י ר' א"מ מסלאנים, וכותב שם (דף י"ג ע"א) "שנפלקח בקצרות שנים, בן ששים שנה, ע"ש. וב"לבנון" שנה ב' No. 10 כתב העורך: "הרב הגדול בתורה ומפורסם ביראה כקש"ת מו"ה אלי' יוסף ריבלין זצ"ל, כבוד גדול עשו לו במותו, הספידוהו כהלכה, וכל העם הרבו לבכות עליו, כי אהוב ורצוי היה לכל, דרכו בקדש מאד נעלה היה, יומם ולילה הגה בתורה, ברוח שקט כלכל את כל המוצאות אותו באי', בנקיון כפים שרת את אחיו בני כולל חב"ד—מאד מאד התרחק מבא בעצת בעלי מדון, אך בשלום בחר תמיד...". ועיין חי"ו דף ג' ע"ב י"ד ט"ו. א. ר—ן].

ועל פת לחם יבש החית את נפשו, וסבל ברוח נכון כל המוצאות אותו, וכל צרות הפרט והכלל, וכבוד גדול עשו לו כמותו. נפטר ביום י״ב כסלו תרכ״ו[1].

ובתוב על ציונו: ״מ״ק איש יקר מנוע ישרים עוסק בצ״צ בא׳ מוה״ר יוסף יואל במו״ה אלי׳ ריבלין זצלה״ה, נלב״ע י״ב כסלו תרכ״ו לפ״ק, תנצב״ה״.

כד הרב המאוה״ג ר׳ **שמריה האבד״ק רימלוב**, השאיר אחריו חדושי תורה וחבורים הרבה, ובפרט חבורו הגדול ״ראש פינה״ על אבן העזר[2].

---

1) [אבי אבי ר׳ יוסף יואל ב״ר אלי׳ ב״ר הלל ריבלין שנזכר לעיל, שרת בתור סופר הכולל של הפרושים משנת תר״ע עד יום פטירתו בי״ב כסלו תרכ״ו. והוא היה האחרון מהגדולים במחלת החלי רע, שאכלה יותר מאלף נפשות במשך השנה ההיא, ונחשבה לו זאת לצדקה, כי הוא עצר בעד המגפה. ור׳ בנימין זאב ב״ר יעקב ספיר מירושלם כתב ע״ד פטירתו ב״לבנון״ שנה ג׳ No. 1: ״... זה כשבועים כי יצא המשחית מירושלם, דמינו כי ירע שבעה... אכן בטרם הרחיק את העיר ראה כי אין מונה וסופר לצבאיו וישב ירושלימה, וישב את הרב המובהק איש צדיק תמים עניו ושפל רוח לפני כל, מו״ה יוסף יואל ריבלין זצ״ל, סופר הכולל הרצוי לכל אחיו, ביום י״א כסלו דנא הדביקתהו המחלה, ולמחרת נאספ בן מ״ה שנה, וכל העדה קראו עצרה ויבואו לבכות ליוסף ולבכותו, והרה״ג מוהרמ״נ אבד״ק חסלאוויץ עשה לו מספד כבד מאד, וכל העדה הגדולה והקדושה בקשה ממנו סליחה, כי כחמשה ועשרים שנה עבד עבודת הקודש באמונה, ולא פגע אדם בכבודו ובממונו, אין מלה בפי לתאר תכונת נפשו היקרה יראת ה׳ אשר התנוססה בו על פי מדותיו היקרות, הוא היה יכול לאמוף לפני מותו כל יושבי ירושלם לאמר להם: ענו בי את מי עשקתי... את מי הונתי—אונאת דברים אונאת ממון, את מי חרפתי... על מי כתבתי שטנה... אם לא בכיתי לקשה יום... לא יום אחד היה סופר וגאמן הכולל, אך כיה שנים רצופות, ולא אגורת כסף אחת נתחלקה על ידו, ולאאמר אדם מעולם אין דעתו נוחה מיוסף הצדיק, ואחריתו מעידה על צדקתו ונקיון כפין, כי יצא נקי כעוהי״ן, ואין כסות ליתמי האביון—הוא היה מנקיי הדעת ונקיי כפים שבירושלם, רוב שניו לא אכל בשר (גם בשבת ויו״ט), ועל לחם שחור וקאספע שחורה החיה את נפשו רוב ימי חייו (גם זקנו רבי בנימין שקלאוו נהג ככה, עיין בקריה נאמנה. א. ר—ן), ואחר יגיעת בשר ורוח כל היום בעבודת הצבור, גם בלילה לא שכב לנוח בביתו, ותהי לו הלילה למשמר בביהכ״נ ותלמודו בידו, כל ימיו לא ראה בטובה, והמיד צרות צרורות, אשכולות מרורות כתרוהו... ויש שכתו לסבול בלב טוב וברוח נמוכה, ולא מלאו לבו להגיד רגליו החוצה בדרך כל הארץ... האיש החסיד... לא עזב לאחרים חילו ולא לבניו אחריו, אך זאת עזב עליהם נשית נושיו שהלוהו ללחם צר... ולא היה לאלמנותו ויתומיו מזון סעודה אחת...״. וזקני ירושלם מרבים לספר ממדותיו התרומיות—וסבלנותו עם העניים, ושקידתו בתורה וענותנותו, ועיין ב״זכרון להובבים הראשונים״ חוברת ח׳ צר 4. וב״זכרון תנחום״ סעיף מ״ה. נספד בספר הזכרון דף י״ג ע״א, ושם ג״כ אומר שהוא היה האחרון בהמחלה הרעה ר״ל, ואומר עליו: סוף דבר הכל נשמע, הכל משמיעין את מעשיו, כשר היה וכו׳. הוא היה חתנו של הרב ראובן כהן ממינסק מראשוני העולים באה״ק ופקיד העדה. והשאיר דור ישרים. ועיין ציונו על יד ציון אביו רבי אלי׳, ב״ח״מ ח״ם מ״ב שורה כ׳ י״ב—י״ג. א. ר—ן]

2) [לא נרשם ברשימות הספרים. א. ר—ן]

וכתוב על ציונו: "פ"נ הרב המאוה"ג המופלג צדיק ועניו תם וישר, הר"ר שמעריל בכמוה"ר יעקב זצ"ל אבד"ק רימלוב בעהמ"ח חיבורים הרבה ובפרט חיבור נדול ספר ראש פינה על אבן העזר זכותו ינן עלינו ועל כ"י נתבקש בישי"ם יום כ"ב לחודש טבת שנת תרטו"ב".

כה הרב הגדול ר' **שלמה** בהגאון המפורסם ר' משה דוד, האבד"ק צפת חבר ספר "כתנות אור"1).

וכתוב על ציונו: "פ"נ הרב ר' שלמה אב"ד דק"ק באשקאוויץ, בע"ה מח"ם כתנות אור, בהרב הגאון מו"ה משה דוד זצ"ל אב"ד דעיה"ק צפת, נלש"ם עש"ק א' אדר שנת תרכ"ב".

כו ואלה המה הרבנים הנדולים האשכנזים אשר בא זכרם בציוני המצבות אשר על מקום מנוחתם בבית עולם הישן, ולא מצאתי זכרם במקום אחר:

א] הרב המופלא בתורה ויראה, התמים במעשיו, ר' **אלכסנדר זיסקינד** בן מו"ה צבי הירש מאמשטרדאם, נלב"ע ש' תר"ג.

ב] הרב הצדיק מו"ה **משה מלעלוב** בחרב הקדוש ר' דוד זצוקו"ל, י"ג טבת תרי"א2).

נ] הרב ר' **יהודה ליב** ב"ר משה מקארלין, י"ג אלול תרי"ב.

ד] הרב המופלג איש ירא אלקים, ר' **אהרן זעליג** בהרר"ם, ערב ראש השנה תרי"ג3).

ה] הרב המפורסם, מנהל עדת ישראל ק"ק פ', מהר"ר **דוב בער** במו"ה

---

1) [לא נזכר ברשימות הספרים. א. ר—ן]

2) [המצבה נעתקה ב"ח"מ" ח"ד, מזרח לקבר זכריה שורה א' סימן ט"ז, ושם מביא מחבר החי"ם משם הגדולים החדש: הרב משה מלעלוב רב חסיד וקדוש בן הרב הגדול ח"ק מו"ה דוד מלעלוב וצ"ל, חתן הגאון הקדוש היהודי מפרשיסחא...", ע"כ. הרב משה מלעלוב הוא אבי משפחה גדולה ונהדרה בירושלם, שנסתעפה משני בניו שנחשבו גם הם לצדיקים, והם ר' יצחק דוד ור' אליעזר מנחם ז"ל. ועיין ציוניהם בח"ם ח"ן שורה י"ח ד' ח'. ובספר "קהל חסידים" הובא ספור יפה ע"ד נסיעת ר"מ מלעלוב להסגיד רבי מרדכי ממשרנוביל, ועל רוב צדקתו של אביו ר' דוד מלאלוב, ע"ש. ועי' בהאסיף תרמ"ז 851. א. ר—ן]

3) [קברו אצל קבר רנ"נ ברמ"ם משקלאוו, ונעתקה מצבתו בח"ם ח"ב שורה י"ח ז', ונראה שהוא הוא ר' אהרן זעליג אשכנזי שנזכר לעיל פ"ד סימן י"ז, שנסע בשנת תקצ"ז בתור שד"ר בער פריון החורבה, ונזכר — בשם ר' אהרן זעליג ב"ר מנחם מן — בין גבאי החורבה בתעודות שונות שנתפרסמו ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת יוד צד 13—16. והוא מחותנו של ר' מרדכי צורף, כמוזכר בסוף "מכתב מר"מ צורף ב.ציון" א', ו"בזכרון לחובבים הראשונים" חוברת ח' צד 34 וחוברת ז' צד 77 מזכיר שם את השד"ר הרב אהרן זעליג אשכנזי, שנסע לאמריקא בשנת תרי"ח, ויש לפקפק בתאריך זה, כמובן מן המצבה, א. ר—ן]

אריה סג"ל, נלב"ע ב' תמוז תרט"ו[1].

ואלה אשר מצאתי זכרם בפנקס החו"ק נחש"א של אחינו האשכנזים ום"ק בבית עולם הישן של הספרדים:

ו] הרב ר' **בנימין מטשערנאוויץ** ב"ר משה, נ' טבת תר"א.

ז] הרב הצדיק ר' **משה אהרן** ב ר"ג מאיטליא, נלב"ע יום ב' ג' אייר תר"ב.

ח] הרב ר' **שאול הלוי** ב"ר יוסף מאמטשיסלאב, ז' תמוז תר"ב.

ט] הרב ר' **אריה ליב** ב"ר חיים מווילנא, ה' ב' חשון תר"ג.

י] **הגר ר' אברהם**, ה' כ"א כסליו תר"ג[2].

יא] הרב ר' **שמואל מווילנא**, חתנו של הרב הגדול ר' עזריאל מווילנא נפטר מיתה פתאומית, ד' ב' כסליו תר"ה.

יב] הרב הדרשן ר' **יוסף** ב"ר **מרדכי**, ב' י"ט שבט תר"ה.

יג] הרב ר' **דוד מסטאניסלאב**, ג' כ"ו שבט תר"ז.

יד] הרב ר' **ליב בהן מווילנא**, ו' כ"ט אלול תר"ז, הוא היה מנהיסדי הישוב בעיר צפת, שמש גדולי תלמידי הגר"א ז"ל, ואח"כ בא לעיה"ק, ומכל מאר מיסודי אה"ק.

טו] הרב ר' **נתן** ב"ר מאיר מפיורדא, נל"ע ו' יוד שבט תר"ח.

טז] הרב ר' **שמואל מווארשא**, ו' כ' אלול תר"ט.

יז] הרב הצדיק ר' **מאיר ליב** מווילנא, ז"ך אלול תר"ט.

יח] הרב ר' **אליעזר** סק"ק יאסי, ו' כסליו תרי"ו.

יט] הרב ר' **אברהם בנימין** ב"ר משה **ריבלין** מגיד משקלאב[3]. ד' י"ט טבת תרי"א. מקום קבורתו בבית החיים הנקרא באראק.

כ] הרב הגדול ר' **שלמה מאונגארין**, ג' י"ט אלול תרי"א.

כא] הרב ר' **דוד טעבלי** כהרב הגאבד"ק לונדון,[4] ט"ז חשון תרי"ב.

---

1) [חתום עם רבני ירושלם על כתב הסמיכה לשוחט נפתלי יצחק ביום כ"ג ניסן תרי"ג, (מגיר לבית הלוי לר"ש גראיבסקי צד 11). א. ר—ן]

2) [כנראה מפני חבת המחבר לגרים העמידם בין החכמים. ושם מקומם בין חכמי האשכנזים, מפני שהתאזרחו ביניהם ויחיו בתוך עדתם. א. ר—ן]

3) [הוא אביהם של הרה"ח יוסף ריבלין מנהל ועד הכללי ומנהיסדי נחלת שבעה ושאר שכונות ירושלם, והרה"ח זלמן חיים ריבלין מנהל ישיבת עץ חיים, והרה"ח משה ריבלין ז"ל. א. ר—ן].

4) [הוא הגאון ר' שלמה כהגאון צבי הירש ברלין ז"ל. הגאון ר' שלמה היה מקודם אבד"ק פרנצבלוי, ואה"כ משנת תקנ"ב עד תר"ג היה לרב בלונדון, עיין עליו בדעת קדושים צד 122—,

כב] הרב הגדול ר' **יודל** ב"ר **משה** מפינסק, י"ג אלול תרי"ב.
כג] חרב ר' **אליעזר** בהדיין המצוין ר' יחודא ליב מהאלברשטאט, כ"ה שבט תרי"ג.
כד] הרב ר' **משה** בהרב ר' דוד רב סבוקארעסט, י"ט אב תרי"ג.
כה] ר' **אברהם גר צדק**, ח' חשון תרט"ו.
כו] הרב ר' **זאב וואלף מווילנא**, אדר"ח טבת תרט"ו.
כז] הרב ר' **הירש ליב** מצפת, י"ג שבט תרט"ו.
כח] "הרב הזקן המופלא מוה"ה **שלום** זצ"ל, בהגאון מוה"ה דוד **משערשוב** נלב"ע... מרחשון שנת תרי"ג".
כט] הרב היקר מוה"ה **מנחם משה** ב"ר יהודא מהאמבורג. נלב"ע יום ה' ח"י תשרי תר"י לפ"ק.
ל] הרב הגדול מוה"ה **שמואל דוד חיות** מווילנא זצלה"ה.
לא] חרב החסיד ר' **אלחנן דוב**, חתן הרב הגדול ר' אלעזר משה ז"ל. נלב"ע יום ה' ב"ך שבט תרי"ב[1].
הרב המאוה"ג החריף ובקי מוה"ה **יחיאל אשר שמואל**, אב ב"ד

123, ושם 130 נזכר גם בנו ר' דוד טעבלי דנן. ונראה שהוא הוא הרב מלונדון שנזכר לעיל פרק ד' שעזר לישוב הפרושים באי"י. ר' דוד טעבלי עלה עם ביתו וירושלימה, יחד עם חתנו ר' יוחנן צבי שלאנק הנזכר להלן בשנת תקצ"ח, („זכרון לחובבים הראשונים" צד 11), ע"ש. ר' דוד טעבלי התום עם מיסדי חברת משמורים והיה מן העשרה הראשונים של החברה בשנת תרי"ז (קונטרס ספר התקנות — משמורים צד 3—6). וחתום שם דוד הוא הקטן טעבלי בהרה"ג וכו' מוה"ה שלמה ז"ל האבד"ק לונדון והמדינה. וחתום — דוד הוא הקטן שבלי ברלין—עם מטוני ומורשי ק"ק אשכנזים פרושים בשטר פשר עם משפחת אמזליג בירושלם תרי"ז לפ"ק. („זכרונות קדומים" לר"פ גראיעבסקי צד 11). ובשטר השליחות של הגאון ר' שמואל סלאנט בשנת תרי"ח („זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ה' צד 39). ובשנת תרי"א היה הגזבר והנאמן של חורבת רבינו יהודה החסיד, וחתום עם גבאיה על תעודות שונות (שם חוברת יוד צד 13—16, וחוברת י"ג צד 14). ונזכר בפרישת הרבנים „הרב מוהר"ר טעבלי בהגאב"ד דלונדון" במאמר „לקורות החלוקה בירושלם" בלוח „אי"י" שנה א' צד 86. ועיין על עזרתו בידי תמרפים ר"י ב"ק להרפסת הזהר בירושלם, בחקרמת ר"י בק להזהר. אחיו של ר' דוד טעבלי, הרה"ג ר' **צבי הירש ברלין** עלה גם הוא אחרי אחיו בשנת תרי"ג, והיה מן הבונים את חרבות ירושלם, וביחוד את „כתי מחסה" בעיר העתיקה, וסבל הרבה יסורי אי"י ונספר ביפו ביום ד' מנחם אב תרל"ב, והובא לקברות לירושלם בכבוד גדול, (עיין עליו ב„זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ז צד 34), וח"מ ח"ז שורה י"ט יוד. א. ר—ן].

1) [אולי הוא הר"ר אלחנן שנזכר בין מטוני הפרושים ב„שטר חכולל למשפחת אמזליג" בחוברת „זכרונות קדומים" ח"א צד 13. א. ר—ן].

דק"ק זאלין זצללה"ה. נלב"ע יום ו' כ"ד שבט תרי"ב.

לג] הרב המופלא מו"ה **צבי קאסוויענער**, דיין צדק בכולל פולין. נלב"ע ט' טבת תרט"ו.

כז ואלה הטה חכמי האשכנזים אשר נטמנו בבית עולם אשר להאשכנזים השייך להפרושים:

א] הרב ר' **אברהם** ב"ר יקותיאל דיין דק"ק נאישטאט — שירווינדט. נלב"ע ג', י"ג אדר ש' תרכ"ג, תנצב"ה1).

ב] הרב ר' **אברהם צבי**, נין ונכד להגאון ר"א מווילנא זצללה"ה. נלב"ע כ"ג מרחשון תרכ"ט, תנצב"ה.

ג] הרב המובהק, הדיין המצוין, מו"ה **אורי יצחק אייזיק** במו"ה אבא קדש ז"ל מבריסק, ולזקנותו זכה להיות מיושבי על מדין בפעה"ק ירושלם. ונלב"ע י' שבט שנת תזכ"ר לפ"ק, תנצב"ה2).

ד] הרב הישיש, הדיין המצוין, ירא וחרד על דבר ה' מנעוריו, מו"ה **אריהו** ב"ר ליטמאן ז"ל, ד"ץ **מלאמזע**. נפטר ביום י"ב מנחם אב תרכ"ט, תנצב"ה3).

ה] "הרב ר' **אליהו** ב"ר דוד **ממעזריטש**. נלב"ע כ"ו מרחשון שנת תרכ"ו, תנצב"ה"4).

ו] החכם המפורסם אשכול הכופר הרב החסיד, מו"ה **אפרים פישל סג"ל מפונשוב**. נלש"מ...5).

ז] "להבל אדם דמה,עד שובו לאדמה,אך זאת ילונו,תורתו היא תנחנו, ה"ה הרב הישיש הטופלג, הדיין המובהק, מו"ה **גרשון** בטו"ה זאב **הלוי**, לא טש מאהלה של תורה מימיו, ונפטר בש"ט, ביום ו' עש"ק ב' דר"ח טבת שנת כ"ת"ר"ה לפ"ק תנצב"ה"6).

---

1) [נעתקה המצבה בח"מ ח"ט דף כ"ו ע"ב כ"ה, ושם י"ב אדר. א. ר—ן]

2) [המצבה נעתקה בח"מ ח"ט חלקה י"א שורה א'—ה'. ושם שורה ב'—ו' מצבת אשתו שנפטרה כ' איר תזכ"ר, והיתה בת הרב הצדיק מו' שמואל פוזין. הוא היה מהנוסים לצד הר"מ יאניווער במחלקותיו נגד רבני ירושלם, כנזכר ב"אמת ומשפט" דף כ"א ע"א. א.ר—ן].

3) [נעתקה שם חלקה יוד שורה א' ל"ו,ושם מובא שבפנקס חברה קדישא רשום שנפטר תרכ"ח. א. ר—ן].

4) [ב"ח"מ ח"ז דף מ"ג ע"א כ"ם, ושם בתוך בהערה שהיה אב"ד בק"ק סעמיאטין— נזכר בשם המאוה"ג הצדיק יכו' בספר "אכל כבד" (ירושלם תרל"ה דף ס' ע"ב). א. ר—ן]

5) [אולי הוא פישל רובין לוי שחתם עם חו"ר פולין בירושלם בשנת תרפו"ב על התעודה לר' מיכל הכהן (זכרון לחובבים הראשונים" ח"ה צד 18. א. ר—ן]

6) [נעתקה ב"ח"מ" ח"ט חלקה י"א שורה ב'—י"ז. א. ר—ן]

ח] הרב הגדול בתורה ויראה, המפורסם ונודע בשערים, באהבה וחשק עסק בתוה"ק כל ימיו, ושמש נאוני עולם, והיה דיין מצויין בק"ק פרויקירכען באוננארין במוי"ה **דוד** בן [אהרן] יהודה **שעפער**. נלב"ע ח' אדר ש' תרכ"ט לפ"ק1).

ט] "הרב המופלג בתורה ויראה, מוי"ה **יוסף יעסיל** במוי"ה יצחק ז"ל, אב"ד **דקאדינוב**. נלש"ם ביום ג' י"ג מנחם שנת תרכ"ג2).

י] ת"ח ירא אלקים הרב ר' **יוסף** בהרב הגי' אברהם **האבד"ק סוואלק** ז"ל. נלב"ע י"ד טבת שנת תר"ל, תנצב"ה.

יא] הרב ר' **יוסף** ב"ר יהודה **מרומסיסאק**. נפ' ט"ו שבט שנת תר"ל.

יב] "הרב המפורסם ומופלג ושקדן בתורה כל ימיו, כש"ת מוי"ה **יחזקאל שרוש** בהרב מוי"ה שמואל זצ"ל מווערזאן. נלש"ם יום ב' דר"ח תמוז משנת תרטז לפ"ק3).

יג] הרב ר' **יחיאל** בהרב ר' יהודה ז"ל **מסלוצק**. נלב"ע כ"ד כסלו תרכ"ח ליצירה, תנצב"ה.

יד] חרב ר' **יחיאל מקעלים**. נלב"ע ח"י כסליו תרכ"ז, תנצב"ה4).

טו] הר"ר **יעקב** ב"ר יהודה ז"ל **ברלין**. נלב"ע י"ד חשון ש' תרכ"ח תנצב"ה5).

---

1) [ר' דוד שעפער חתום עם רבני ירושלם ביום כ' שבת תרכ"ג ב„אמת ומשפט" צד י"ד, ומצבתו בחי"ט שם חלקה י"ד שורה כ', י"ד. א. ר—ן]

2) [נזכר ב„אמת ומשפט" דף כ"א ע"א „הרב ר' יעסיל מקאדינאווי' א. ר—ן]

3) [נזכר במאמר „לקורות החלוקה בירושלם" בלוח א"י שנה י"ח צד 86, והמצבה שלו נעתקה בחי"ט הי"ט דף י"ט ע"ב מ"ה. א. ר—ן]

4) [נעתקה בחי"ט ח"ט חלקה י"א שורה א' ד', ועמד בצד ר"ט יאנווער במחלקותיו, כמו שנזכר ב„אמת ומשפט" דף כ"א ע"א „הרב יחיאל מקעלים שהיה מ"ץ בציטוויאן איזה שנים ע"ש. א. ר—ן]

5) [הוא היה אבי הגאון הנצי"ב ברלין ראש ישיבת וולוזין ואבי הגאון ר' חיים ברלין ז"ל, ובתו מיכלא אשת הגאון יחיאל מיכל מיכל עפשטיין זצ"ל. נזכר בין חו"ר ירושלם ב„אמת ומשפט" א' דף א' ע"ב, וחתום עם רבני ירושלם נגד הרש"ב מראדישקעוויץ—ב„אמת ומשפט" צד ט"ו ע"ב, יעקב במוהר"י ידל ברלין זלההי"ה מק"ק מיר, ונזכר ב„זכרון לחובבים הראשונים" ח"ב צד 17–18. והובא שם שעלה לירושלם בשנת תרט"ו, ודירתו היתה בחדר צר אשר בחורבה, והוא היה מורם של ה„מדקדקים" הירושלמים בעלי הקוראים בתורה המומחים. וחתום עם גבאי חורבת ריה"ח על שטר השליחות של השד"ר אברהם ניסן בשנת תזר"ח. („זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ג צד 13), ועיין חתימתו על שטרי כולל בשנת תרכ"ו, במאמר „חלוקה" (ב„ירושלם" כרך ט' צד 47–48), ונמנה בין גבאי עץ חיים בשנת תזר"ח (במאמר „חצר רבינו יהודה החסיד" ב„לאי' שנה ט' צד 132 133. ו„זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ו' צד 77), מצבתו נעתקה בחי"ט ח"ז דף מ"ג ע"א כ"ג, ומקומו סמוך לקבר

טז] הרב ר' **יעקב** בהרב דוד **תאומים**1).

יז] "הרב ר' **ישראל** ב"ר יהושע **אוזלאנער** מטינסק. נפ' א' דר"ח אד"ש תרכ"ז לפ"ק, תנצב"ה"2).

יח] הרב המופלא מו"ה **מאיר** בן מו"ה משה, בעט"ח ספר ג ש מ י ה ט ל על מדרש. נלב"ע יום ט"ז אייר תרכ"ד לפ"ק, תנצב"ה3).

יט] איש צדיק ועניו, ירא ה' מנעוריו, לא מש מאהלה של תורה יומם ולילה ידיו רב לובננלה..שפט דין, בצדק ידין אלמנות ויתומים,עני ואביון החזיקו ידיו,הרב ר' **מרדכי מאיר** ז"ל כהר' ר' אליהו האבד"ק טעזריטש בפולין. נתבקש בישיבה שים בליל ש"ק ז' לחודש תמוז שנת תרכ"א לפ"ק, תנצב"ה4).

כ] הצדיק המפורסם ר' **משה** ב"ר שלמה ז"ל מאישישאק, ונפטר בש"ט ביום ד' ב' ניסן שנת תרכ"ב5).

הצדיק ר"ז סלאנט ז"ל, ובעיר ווילנא צד 224 נדפס בטעות שנפטר בשנת תר"ל. א. ר—ן]

1) [בח"מ ח"ס ט"ג שורה ו' מ"א נעתקה מצבה זו, וגם שם אין זמן הפטירה, ומובא שם מפנקס ח"ק "הרב המפורסם ר' יעקב ב"ר דוד רב דוואלאן, נפטר ד' אלול תרכ"ו", וחתום בשטרי הכולל בשנת תרכ"ו (במאמר "החלוקה" "בירושלם" כרך ט' צד 48, וב"אמת ומשפט" הנ"ל דף ג' ודף ט"ו, והוא החתום הרביעי אחרי הגאונים מקוטנא ומקאליש והגרי"ז סלאנט). א. ר—ן]

2) [גם הוא חתום ב"אמת ומשפט" דף ג' ע"א. ומצבתו נעתקה בח"מ ח"ז שורה י"ט י"ג, ומובא שם מפנקס ח"ק שהיה מו"צ במינסק, וכתוב עליו הרב הצדיק המפורסם שפל כרך ועניו, מוכתר במדות ובקי בהוראה, ועיין שם בסוף החוברת: הרה"צ ר' ישראל אוזלאנער ב"ר יהושע ז"ל שהיה גבאי ומנהל בתי"ת עץ חיים משנת תרי"ט. א. ר—ן]

3) [המצבה נעתקה ב"ירושלם" לונץ שנה א' צד 147, ובח"מ ח"ס דף כ"ו ע"א, וכתוב שם בהערה: "הרב ר' מאיר **עמק שושן**, המכונה ראזענטהאל, היה מיליוני פרייסין, וגר בספר"ם, נולד ט"ז בסליו ש' תקס"ח, וקרא ספרו "נשמי השל" לזכר שם אביו ואמו משה וגוטל, וחבר עוד קונטרס "פנים מאירות", ע"כ. א. ר—ן].

4) [נעתקה בח"מ ח"ס דף ט"ז ע"א כ"א, וכתוב שם: "היה דיין רבות בשנים במעוריבש ובפה", ומפנקס החק"ה הובא שם: "נפטר בפתע אתאם, הרב המפורסם מו"ה **מרדכי מאיר הדיין** ז"ל", ונזכר בין גבאי ומנהלי עץ חיים בשנת תזר"ח (שם בלא"י שנה ט' צד 132), וחתום בב"ד עם הגאון מקוטנא והגרש"ס על הסכמת החזקות בשנת תרי"ט, ("זכרון לחובבים הראשונים" חוברת יוד צד 22), ועוד בב"ד ירושלם בשנת תרטו"ב (שם חוברת ה' צד 18), ועם גבאי החורבה בשנת תזר"ח על שטר מכשרת ציון (שם חוברת י"ג צד 13), ונראה שהוא הוא ר' מרדכי מאיר **מביאלא** הדיין, שהיה ממונה לכולל פולין, ונזכר "בזכרונות לבן ירושלם" (לר"י יעלין) צד 11, והוא הוא כנראה גם ר' מרדכי מאיר **ראבינזאהן** ממונה כולל וארשוי, שנזכר ב"ירושלימה" (לפריינקל) צד 138, א, ר—ן].

5) [הוא אביו של הרב אלי' סטרעלצער שעלה ג"כ לירושלם, ונפטר בה בשנת תרנ"ט, ושניהם קבורים זה אצל זה, ונזכרים בה"ט ה"ט דף י"ה ע"ב ל"ט ם', וחרב ר' אלי' סטרעלצר

כא] איש חסיד צדיק יסוד עולם, נדול בתורה, רעיא מהימנא לעמא קדישא המאור הנדול מו"ה **משה יהודה** בהג"מ צבי אב"ד דק"ק טאלצין. נלש"ט י"ט אדר תרכ"ו תנצב"ה1).

כב] הרב המפורסם מו"ה **נפתלי הירש פרוש** מבאברוויסק, שבק חל"ח במוש"ק י"ט מרחשון תרכ"ו2).

כג] הרב **פיוויש** דיין דק"ק מיר, בהי"ר ר' משה ז"ל. נלב"ע יום ט"ו אלול תרח"י לפ"ק3).

כד] איש צדיק תמים, הקדיש כל ימיו לתורה ועבודה ונמ"ח, ושם לילות כימים זכה וזיכה את הרבים במצות ומע"ט, הרב המאוה"נ חויב ותיק ועניו מתלמידיו של אהרן, חסידא ופרישא, ככש"ת מו"ה **צבי יהודה הכהן** ז"ל, בהר"ר זאב ז"ל, שהיה אב"ד בק"ק זאגראוויי, ע ל ה ב ס ע ר ה השמימה יום כ"ו לחודש כסלו שנת תרכ"ו לפ"ק, תנצב"ה 4).

כה ואלה הם אשד נטמנו בקברות האשכנזים אשר לכולל החסידים:

א] הישיש החסיד המפורסם מורנו ורבינו **אברהם רב דחארסאן**, אשר הפריש כל הונו על דבר מצות הרבים בחיים. והניח את עצמו ברוחק. נלב"ע ב' שבט תרכ"ה.

היה חתנו של ר' אליהו דייכעס כמו שנ"ל, א, ר—ן].

1) [נעתקה בח"מ ח"ז דף מ"א ע"ב סימן י"ד, וכתוב שם בצד, ששמו היה משה יהודה מעביל [?]. א ר—ן].

2) [ר' נפתלי פרוש צדיק וחסיד, מגזע היחס של מהר"ל מפראג, ונקרא פרוש על שם שנהג בפרישות וחי בהתבודדות, ארבע עשרה שנה למד בפרישות בעיר מיר, ובשמונת שנות מגוריו בירושלם למד ולימד ולא שח שיחה בטלה כלל וכלל, ולמד תמיד בעמידה. הוא אביהם של משפחת "פרוש" בירושלם משפחה חשובה ונכבדה, ובניו ר' שלמה זלמן ור' גרשון. רש"ז פרוש היה מיסד הגמ"ח הכללי בירושלם, וסופר ומנהל החב"ה קדישא בימיו, (עיין ציונו בח"מ ח"ז שורה י"ז מ', ועיין "זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ו' צד 39), מצבת הרנ"צ פרוש נעתקה בח"מ ח"ט חלקה י"א שורה ה', ונזכר ברשימת הרבנים מחללי החלי רע ר"ל, במאמר הר"י קפיר ב"לבנון" שנה ב' No. 23, א, ר—ן]

3) [נעתקה בח"מ ח"ט חלקה י"א שורה ד' ל"ח, א, ר—ן]

4) [המצבה נעתקה בח"מ ח"ז שורה י"ם ט"ו, וחתום עם רבני ירושלם נגד הר"מ יאניווער בשנת תרכ"ג ב"אמת ומשפט" דף ג' ע"א, ונספר שם ר' משה מסלאנים, בספרו "הזכרון צד י"ג, ואומר שם: "הרב הגדול צדיק מפורסם בקש"ת צבי הירש ארי' ליב, אשר היה אב"ד בק"ק זאגראוויץ בפולין, ולעת זקנותו בא לפה, וישב כמה שנים בפעה"ק ירושלם על התורה ועל עבודת ה', א, ר—ן]

ב] הרב הישיש החסיד מו"ה **בן ציון**, מורה צדק דק"ק טרשקין. נלב"ע ביום ה' כ"א כסלו ש' תרכ"ה.

ג] הרב המפורסם בתורה ובחסידות, מו"ה **יעקב** ב הרב ודכיד ונכפונם מו"ה משה שלמה זלמן, חתן א ד מ ו"ר זיע"א הקדוש טלובאוויץ, בן איש אלקים עמודא דנהורא הגאון הקדוש, מאור הגולה, אדמו"ר מלאדי זצוקללה"ה. נתבקש בישיבה של מעלה יום כ' לחודש טבת שנת תרטו"ב.

ד] "הרב המאור הגדול, מו"ה **ישראל דובער** בן הר"ר יוסף דיין ומורה צדק בק"ק קאליש. נלב"ע יום א', י"א תשרי תרכ"ט, תנצב"ה".

ה] הרב החסיד, בנן של קדושים, מו"ה **ישראל נחים** במו"ה צבי מטשער-נאביל. נלב"ע ט' סיון תרכ"ט, תנצב"ה.

ו] הר"ר **מנחם נחום** בהר"ר נפתלי מפאלאצק. נלב"ע ט' שבט שנת תרכ"ח ליצירה1).

ז] הרב החסיד המופלג, מו"ה **משה שלמה**, שהיה אב ב"ד וטו"ץ לעדת ישורון בק"ק פעטריקאוו. ונפטר יום ג' שמונה יכים לחודש טבת ש' תרכ"ו פעח"ק ירושלם, תנצב"ה2).

ח] "אדם שפל הרב מהאיסין, מו"ה **שלמה פנחם** במו"ה אלקנה זלל"ה. נלש"ט יום ג' כ"ח לחודש ניסן ש' תרכ"א.

כט3) אבי מורי הרב הגדול ר' **שמואל קעלמער** זצ"ל.

אבי אבי היה הצדיק רבי יעקב, ויחוסו עלה למעלה ראש אל החכם צבי ור' מרדכי יפה בעל הלבושים,והוא, ר' יעקב, הוליד שני בנים, והם הגאון הצדיק ר' אליהו אב"ד קאליש, שהיה ידוע כשם ר' אלי' נייטשטאדטער, ומו"ר אבי זצ"ל.

אבי מורי הצדיק נולד בעיר הדשה סוגינד בערך שנת תקנ"ז ליצירה. ראשית למודיו קבל גם הוא באחיו—מרן אליהו אב"ד קאליש — מאביו ז"ל, וגם

---

1) [נזכר באמת ומשפט" דף כ"א ע"א שעמד לצד ר"מ יאניווער וחבריו, ובתוב שם שהיה מו"ץ מהסידי הב"ר והוא זקן כבן ע"ה, וקצבו לו שכר א' רויך לשבוע מבולל הורדנא ונתפתח להם וכו', ונתן הסכמתו על "המדה גנוהה" (ירושלם תרכ"ג) א, ר—ן]

2) [בנראה שהוא הוא "הרב רפיטרקאבי" שנזכר שם ב אמת ומשפט", ויהיה גיסו לצד ר"מ יאניווער, ונתקבל אצלם לדיין, ע"ש. א ר—ן]

3) [במפתח הקצר של הרב הטהבר רשום בסוף החלק השלישי ש"ק מיוחד "תולדות מוהר אבי זלל", ואולם בב"י לא נמצא תולדתו, והעתקתי הדברים בקצור מדברי הרב פיומקין שבאו בארוכה בספרו "תולדות אליהו", הכולל תולדות דודו ר' אליהו מקאליש ומעט מתולדות אחיו. פרטים נוספים לתולדות ר"ש קעלמער אשר יש להם יחס לבנו המחבר יבואו בתולדות הרב המחבר אשר יבואו בראש החלק הראשון. א. ר—ן]

אהז טעלותיו וטרותיו הנעלות, וביחוד התום והענוה... ותטיד השתדל להוסיף אמץ בטעלת העבודה התטימה, וללון בעומקה של הלכה, והיה צנוע במעשיו טאד ומסתירם טעיני כל.

רוב ימי עלומיו התחבר לאחיו הגר"א טקאליש, ושנו את משנתם יחד.

בהגיעו לשנת השש עשרה נשא לאשה את הצדקנית טמשפחה רמה ומיוחסה זלאטה בת הצדיק ר' אריה ליב ברווידא טעיר קעלם, ותלד לו שלש בנות, והלכה לעולמה באביב ימיה, ונשא אבי לאשה את אחותה, היא אמי פרומא ז"ל.

טעטים המה הימים אשר הייתי כטחיצתו, כי נפרד טמני בעודני נער בן י"ג שנה, אולם המעט אשר נשקף לי טבעד חביון ענותנותו אשים לפני הקוראים:

הוא הרבה בצוטות... ויותר טארבעים שנה לא טעם טעם בשר, ואיש לא ידע טזה, וכל טאכל שהיה חביב עליו ביותר היה טושך את ידו טמנו.

את הכבוד שנא תכלית שנאה, וחרה אפו על האנשים אשר תארוהו בתואר של כבוד.

דרכו היה לטייל טחוץ לעיר ולהשתעשע בד"ת עם תלטידיו, ושטעתי טמנו נדולות ונצורות בכל ענפי היהדות והטוסרים.

בטחונו היה חזק ואטיץ בה', ובכל זאת לא ישב בטל טעולם, והיה אומר שאסור לאיש לשבת בחבוק ידים טבלי לבקש עצה ותחבולה לפרנס עצטו ועוללין.

הוא אחז בדרכי הגר"א טווילנא ז"ל, טנהגיו היו לו לקו ומוסריו למשקלת כטו טרן אחיו ז"ל, והצטיין באהבת הבריות ולא התערב טעודו בשום טחלקת. אהב את הכל והיה אהוב לכל, וכל דבריו בנחת ורצון, ורבים השיב טעון.

נדיבת לבו היתה נפלאה. והרבה לעשות לטובת זולתו בכבודו ובטטונו. ובעיני ראיתי כי אחרי עטלו כחצי שנה, טסר את שכר הלטוד אשר קבל בעד הזטן לאשה אלטנה אחת לצורך נשואי בתה ונדוניותה.

ביתו היה פתוח לרוחה וביח ועד לחכטים וגאוני זטנו. התרחקותו טכל חשש וטפק איסור עברה כל נבול, וביחוד בדברים שבין אדם לחברו.

הרעיון והנסיעה לא"י החלט אצלו כאשר נפלה טמנו עטרת ראשו הוא טרן אחיו הנדול—רבי אליהו—אשר היו כנפש אחת בשני גופים, ולא טצא נוחם ולא ידע שלו, ורק תקותו האחת כי יעלה בידו לבלות יתר שנותיו בהר הקודש עורדה את רוחו. ויעש לו טעמד אצל יודעיו ומכריו להתערנם טזה בארה"ק, ויאמר לעלות עם ביתו, אך בשובו הביתה טצא את אטי חולה, והרופאים הזהירו עליה טעבור ארחות ימים. והטאן לעלות עטו.

וגם הוא ראה אטנם שהצדק כדבריה,ובכל זאת נשאר על דעתו לעלות, טפני חשש חלול שם שטים,אחרי שכבר קבל עזרה ותטיכה לצורך חטסע טאנשים אחרים, ולבל יעצרו שהשלה את נפשם,ונכר בלבו לעזוב את רעיתו וכ"ב ואותי בנו יחידו

וכה נפרדתי אז מאור היו ומדריכי באביב שנותי.

בינתו הישרה הפיקה תמיד הדושים יקרים ואמתים, ויש בידי ממנו חדושים רבים ונפלאים על כל מסכתות הש"ס, ושו"ת רבות וקונטרס ארוך על השאגת אריה, והגהות על פרקי דר"א, והם בכת"י, מלבד שו"ת אחת שנדפסתי בספרי תולדות הכמי ירושלם" (ח"א — ווילנא תרל"ד)1).

מר אבא ז"ל היה חובב וטוקיר חכמת ישראל, וביחוד השתלם בחכמת הדקדוק, וכאביו כן היו בניו אחריו כותבים נפלאים, אותיותיו היו כחרוזי פנינים ומרגליות ושתי מגלות וס"ת אחד כתב לו בכתב טפואר מאד. והחליף אתי מכתבים ע"ד צורת האותיות, [הס"ת שלו מסר במתנה לביהכ"נ בחורבת ריה"ח].

מר אבא ז"ל זכה לחתני רבנן, גדולי תורה, הם: הגאון ר' דוב מרדכי סלוקניק, הרב בענדיט נכד הגאון ר' שמואל חסיד מראסיין, הרב יונה שלאם, הרב הצדיק נפתלי איוויענסקי, הצדיק הלל טסלאבאדקע והיקר אריה ליב שלאם.

בשנת תרי"ח נפרד מר אבא לעשות דרכו לארץ הקדושה, בימים ההם היו דרכי ציון אבלות, והדרך ארכה וקשתה, שם מצא את הגאונים רי"ל מקוטנא, ר' זונדל סאלנטר ור' מאיר אויערבאך והשתעשע עמם, גם שם לא התערב במחלקת, וזן את כל הסיעות לכף זכות,וכלם היו חשובים בעיניו.

אחרי שלש שנים נעתר לבקשת בני ביתו לבוא לחו"ל להשיא בניו, ויהי שם עד שנת תרכ"ו, אז חש כי ימיו קצרים, וימהר לשוב לירושלם, ובא שנית בער"ה שנת תרכ"ו. והתאכסן בבית הצדיק הרב זאב אסיא מסלאנט רופא העיר. וביום י"ז אלול תרכ"ז יצאה נשמתו בהיותו בדעה צלולה. ושעה מועטת לפני יציאת נשמתו התפלפל עם הגאון הרש"ם בחדושי הוס'.ונטמן במטחר המברים בהר הזיתים, סמוך לקברי הגאונים ידידיו.ואוהביו בחיים הנז"ל.

וז"ל מצבת קדשו: "פה נטמן הרב הישיש ר' שמואל בהרב ר' יעקב מקעלם ז"ל. נלב"ע יום י"ז אלול שנת תרכ"ז. תנצב"ה".

בי"א תשרי תרכ"ח בא אלי מכתב המודיע מפטירת מר אבא ז"ל, בצירוף מכתב צואתו, והחריד כל עצמותי עד אשר שכחתי כל עניני, והסכמתי ברעתי לחונן עפר קברו... ובשנת תר"ל זכיתי לבוא ירושלימה... שם נודעתי לאוהבי ומכירי מר אבא ז"ל, ובתוכם הגאון מהר"מ אויערבאך ז"ל, והגאון ר' אברהם אשכנזי... אשר קרבוני ועוררוני לחבר ספר הנוסף תולדות חכמי ירושלם... ואנכי מלאתי אחר עצתם...2)

---

1) [קובץ כתבי הרש"ש קעלמער נשארו ביד בנו הרב המחבר, ובעת הוא ביד יורשיו, ואוכיחהו בתולדות הרב המחבר, בראש החלק השלישי. א. ר—ן].

2) [עד כאן מתוך הספר .תולדות אליהו", ויש להזכיר את ספרו הקטן "מבן אבן שמואל", וספר "אבן שמואל—תולדות הכמי ירושלם" (ח"א תרנ"ו). שקראו המחבר על שם אביו ר' שמואל קלמר ז"ל. א. ר—ן].

הוכפה.

[הרב המחבר הגביל לו בסיום פרקיו האחרונים את שנת התר"ל ליצירה, ולא הביא את תולדותיהם של אלו החכמים, אף גם את החשובים והגדולים שבהם ואפילו שהיו שייכים ברובם לתקופה שלפני שנת תר"ל, שחיו זמן מה פחות או יותר אחרי שנת תר"ל.

ואולם מכיון שעדיין לא נכתב חלק הרביעי של תולדות חכמי ירושלם שיכלול את תולדותיהם של החכמים האלה בתקופה שאחרי שנת התר"ל, ישארו הפרקים האחרונים חסרים במדה מרובה. ועל כן הוספתי כאן בקיצור נמרץ את תולדותיהם של החכמים שהיו שייכים בעקרם וברובם לתקופה שלפני שנת תר"ל, אלא שנפטרו אחרי שנת תר"ל. וכמו כן הוספתי שורה שלמה של חכמים שגם חיו וגם נפטרו לפני שנת תר"ל, ולא נזכרו בדברי המחבר, ומצאתי זכרוניהם במקורות ישנים וחדשים, שלא היו לעיני הרב המחבר, כמו "חלקת מחוקק" לבריסקר ואחרים. וסדרתי הוספותי לשני סדרים. וכל א' עפ"י סדר א"ב. א. ר—ן.

סדר א': שאר חכמי ירושלם האשכנזים, מראשית המאה השביעית עד שנת התר"ל ליצירה, שנפטרו לפני שנת התר"ל:

א הרב ר' **אברהם מאיר** בהר"ר מו"ה ירמיה, חתום על תקנות הת"ת עץ חיים, (לוח א"י שנה ט' צד 132). וידידי ר"ל מן מצא בביהכ"נ "משכנות ישראל" פעה"ק שטר שליחות כתוב על קלף יפה מאד משנת תקצ"ז, ובו מבואר שנסע "החכם השלם והכולל בישראל להלל, המופלג בתורה ויראת ה', זרע קודש, הורתו ולידתו בקדושה, כמו"ה **אברהם מאיר** הי"ו בהרב כמה"ר ירמיה זללה"ה מכוללנו" לעי"ת וואליחוי ומונסייאן ובוגדאנייא עד ווין, בעד בנין בית הכנסת הגדולה, שהחלו כבר אז לראות לבנינו. והוא היה מראשוני חנולדים בארץ, מאחרי עלית הפרושים. ולפי השערתי יש לאחד את אביו עם ירמיה ב"ר מאיר, שנזכר לעיל פרק ה' סימן ט"ז סעיף כ"ג, שעלה עם הרב ר' סעדיה, ונזכר בקריה נאמנים". ונראה גם כן שהוא הוא הרב ר' ירמיה מווילנא שנזכר לעיל (פ"ד בימן א'), בין העולים הראשונים בדברי ר"י משקלאוו.—וברור ג"כ שר' אברהם מאיר זה, הוא ר' אברהם מאיר בהרב ירמיה כ"ץ מוואלקאמיר, שחתום בשנת תר"ז במיסדי חברת ה"משמורים" בירושלם, ע"ש.

ב הרב המופלג ר' **אברהם ניסן** בהרב ראובן, היה שד"ר ירושלם ימים רבים לארצות רבות ורחוקות, והגדיל לעשות לטובת עניי עה"ק, נפטר בתחלת כסלו תרכ"ו בחלי רע, ובו ביום מת בנו יחידו עלם יקר ראובן דוד, אשר חובל לחופה באלול הקודם. ("לבנון" שנה ב' צד 372). ושטר שליחותו בעד בנין בית הכנסת הגדול משנת תזר"ח, נתפרסם ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ג צד 11.

ג הרב ר' **אברהם** בן מו"ה דוד ז"ל מסינסק. נלב"ע ר"ח אדר שני תרכ"ז. (ח"ם ח"ט דף כ' ע"א ט"ב).

ד הרב **אברהם יצחק** בהר"ר צבי הירש **פרוש**. (כנראה הוא ר' צבי פרוש שנזכר לעיל). היה סופר ונאמן הכולל, וחתום באשור שטרות בשנת תר"ח ותרי"א. ("זכרון לחובבים הראשונים" ח' צד 40 ויוד צד 14). ובשנת תרכ"ג יצא בשליחות בעד בקור חולים לערי רוסיא (שם חוברת ח' צד 35). והוא ראש כשפחת **טראכטענבערג** בירושלם, עיין "שכתי טראכטענבערג" ב"זכרון לחובבים הראשונים" ח"ד צד 66.

ה "הרב ר' **אברהם** [שו"ב] כ"ר יעקב **הכהן משאר**. נלב"ע ח"י אלול תרכ"ג, תנצב"ה" נוסח המצבה ב"ח"מ" ח"ט דף כ' ע"ב, ושם בהערה שצ"ל ת ר כ "ו.

ו הרב **אהרן בער** מעיר טרעבישט בפהערען. וזה נוסח מצבתו (ב"ח"מ" ח"ט דף ל"ב ע"ב א'): "בכו בכה ע"ז הגבר, אשר במבחר יפיו נטמן בקבר, ה"ה הרב הצדיק תמים היה בתורתו ובאמונתו, עבד את קונו בכחו ואונו, נודע בשערים שמו, גודר גדר ועומד בפרץ ועשה חסד צדקה ומשפט, כש"ת מו"ה אהרן בער, מתושבי ק"ק טרעבישט במדינת מעהרען המדוכא ביסורין, והלך למנוחות, ויודעיו וטכיריו עזב לאנחות, בש"ק לעת מנחת ערב, י"א לחדש מנחם אב תרכ"ד לפ"ק". חתנו היה הרב הגדול ר' **ישכר בער צוויבענער** ז"ל, שהיבאו חדושיו ב"הירח" ובמקומות אחרים.

ז הרב ר' **אורי שבתי** כ"ר חיים. היה דיין בעה"ק בראשית המאה הששית, ונקרא בשם ר' אורי שבתי דיין, חתן הצדיק ריז"ז סלאנט ז"ל, (עיין ספרי הצדיק ריז"ז מסלאנט עמוד כ"ב). ונמנה בין גבאי ומיסדי התי"ת והישיבה בחורבה (לאי"ט צד 132). ונזכר בין הרבנים הגדולים וזקני העדה ב"אבן ספיר" א' דף א' ע"ב. וב"מכתב מר"ט צורף" בקובץ "ציון" א' בסופו. וחתום עם רבני ירושלם על תעודות שונות ("זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ה' צד י"ז—בשנת תרטו"ב, וחוברת יוד צד 27—28 על שטר הודאה ע"ד חזקה, ושם מזכיר את חותנו ריז"ז וגיסו הגרש"ס, וחוברת י"ג צד 13—על שטר שליחות בעד החורבה, וצד 22—קיום שטר חזקה בשנת תקצ"ח. וגיר לבית הלוי" צד 11—שם סמיכה לשוחט ר' נפתלי). בנו היה ר' **אברהם הסופר** שנקרא בשם רבי אברהם ר' שבתי"לס, והיה סופר הבקו"ת וסופר כולל ווילנא.

ח "הרב הישיש המופ', הדיין המצוין, השוקד על דלתי התורה, מו"ה **אלי'** בה"ר יוסף זצ"ל **מסטאוויצק**. נפטר ד' לח' כסליו תרכ"ח, תנצב"ה". (נוסח המצבה "ח"מ" ח"ז דף ל"ט ע"א כ"ב).

ט "הרב ר' **אלי'** בהרב ר' הלל זצ"ל. נלב"ע יוד שבט ש' תרכ"ד". (ח"מ ח"ט דף י"ג ע"ב י"ג). והוא בן הרב הלל **ריבלין**, ואחיו של ר' משה מגיד. ואבי הרב יוסף יואל ריבלין סופר הכולל, שנז' לעיל. וקברו על יד קבר בנו ר' יוסף יואל זצ"ל. וברשימת הנהרגים ברעש בצפת בשנת תקצ"ז (ב"ספר השנה" ב' שיצא לאור בחל אביב) נזכרת הילדה בת ר' אלי' ריבלין. ונראה מזה שגר זמן מה בצפת. ועיין חתימתו עם ראשי ירושלם ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ז צד 40.

י "האברך יקר הערך מופלג וי"א, מגזע ישישים, מו"ה **אלי' יהושע** זצ"ל—**ריבלין**—בהר' משה זצ"ל, מ"מ דק"ק שקלאוו — שנזכר לעיל — נלב"ע ואו חשון תרכ"ו. (לשון המצבה "ח"מ" ח"ט דף י"ד ע"א ט"ו 1). היה מגבאי הבקור חולים בירושלם, וחתום עמהם, ונזכר בשם "המופלג החריף מיקירי בני ציון היקרים" ברשימת החכמים שמתו בחלי רע בשנת תרכ"ו, שהביא הרי' ספיר ב"לבנון" שנה ב' צד 355. וחתום בקונטרס המשכורים בשנת תר"ז עם מיסדי החברה. והיה ממופלגי תלמידים הראשונים בישיבת עץ חיים.

יא "איש תם וישר וי"א, מו"ה **אליעזר דוב** זצ"ל, בהר' מו"ה ארי' ליב זצ"ל מקארלין, נלקח **ארון אלקים** חי' אלול תברך [תרכ"ב], תנצב"ה". ח"ט ח"ט דף ל"ג ע"ב ו' וכתוב שם בהערה: שהיה איש צדיק תמים ובקי בש"ס ופוסקים, ושקדן גדול בתו"ע, ומחמת רוב שקידתו לא קבל עליו שום משרה, ולא התערב בשום ענין, ועלתה נשמתו בן ל"ה שנים הוא אבי הרה"ג **ארי' ליב העכר שלעזר** זצ"ל, שהיה רב בירושלם ואחר מבוני הישוב בירושלם

מיסד השכונות בית ישראל, גבעת שאול ועוד. הנודע בשם ר' ליב ר' מלך"ס, ונזכר בס"זכרון לחובבים הראשונים" חי"ו צד 68.

יב הרב **אליעזר בערגמאן** בהרב יוסף בנימין, מראשוני העולים האשכנזים מארץ גרטניא. נולד בשנת תקנ"ח בעיר היידענהיים בבייערן, ולמד תורה אצל הגאונים ר' אברהם בעהם בגינצינה יזען, ר' אברהם וואלף הכבורגר בפיורדא, ור' אברהם בינג בווירצבורג, (עיין על זה בספר "זכרון אבותם" 9—11). ונישא את רבקה צילה בת הרב מענדיל ראזענבוים מעיר ציעל, מי שהיה שר האוצר של לעאפולד מלך בייערען.

עלה עם בני ביתו לירושלם בשנת תקצ"ד בערך, ועם שקידתו הרבה בתורה ועבודה עבד בבנין הישוב, וביחוד ביסוד כולל הונ"ד, ונסע בשביל הכולל הזה וכוללות הספרדים בשליחות מצוה לארצות אלה. ובגלל זה היו לו סכסוכים עם ראשי הכוללות של הפרושים שהתנגדו לפרודם של כולל הונ"ד. וחי בידידות רבה עם ראשי הספרדים וביחוד עם הגאון ר' יצחק קובו ז"ל. ואת בנו ר' יהודא השיא לספרדיה וכנה שמו למיקאדו, כמנהג הספרדים.

מגדולי תלמידיו היה הרב יוחנן שלאנק, שנזכר להלן בהוספה זו.

ר"א ברגמן הנהו אבי משפחה גדולה ונהדרה בירושלם הנודעה בשם **משפחת בערגמאן**. ובידי נכדיו ראיתי אחדים מכתבות ידו, והם חדושי ש"ס ופלפולים עצומים וחלוקים יפים בצורות מדעיות גפלאות ומקוריות מסודרים בלוחות שונים, שלא ראיתי דוגמתם, שם נראה את רוחב יריעותיו בסדעיות התורה ומלאכת סת"ם, וסגנונו יפה ומצוין, בחדושיו מזכיר את רבותיו הר"א בינג, ראב"ד פרנקפורט ואחרים, ר' משה סופר ור' מרדכי בנעט ור' נתן אדלער ועוד. ובאחת מתשובותיו עונה לשאלת הרב ישכר אבולעפיא מצידון, ששאל מרבני ירושלם ע"ד צידון אם היא א"י, והוא מברר שם שיש בזה ל"ב חלוקים ונפקא מינה אם היא א"י או חו"ל.

ר"א ברגמאן עסק בירושלם במסחר של ארג לבגדים. ומכל יסורי א"י, ובפרט מצער גדול בנים. ונפטר בגולה בחיותו בשליחות מצוה בעיר ברלין, ביום י"ב ניסן תרי"ב. ושם מנוחתו כבוד.

ועיין עוד בנוגע לתולדותו: ב"ירושלם" שנת ש' צד 57, ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוב' ח' צד 34, וחוב' י"ג צד 24, וחוברת י"ח צד 14—18, ועיין ב"תשובות" ר"י שווארץ דף ק"ס, ובספרי "הצדיק" ריי"ז סלאנט" שבאו שם תשובות הגאונים האלה לר"א בערגמאן ע"ד שאלתו בדיני שביעית ומעשרות בזה"ז. ועיין ב"לבנון" שנה ב' צד 259, שנזכר שם בשם "הרב הגדול בישראל צדיק נשגב", וכו'.

יג הרב המופלג מו"ה **אליעזר יהודא הלוי**. חתום עם גדולי ירושלם על תקנות התי"ת (לא"י שנה ש' צד 132). נסע לחו"ל ונפטר שם בערך תרי"ך—תרי"ל. ובחר הויתים יש מקום קבר, ועליו מצבה בזה"ל: "לזכר עולם, שזה הקבר הוא אשר קנה הרב המופ' מו"ה **אליעזר יהודה הלוי**, ונסע לחו"ל ונפטר בשם טוב, וצוה לפני מותו שלא ימכרו הקבר לשום אדם, ויעמוד כך עד בל"ג, כב"א. (חי"ט ח"ש דף כ"ב ע"ב מ"ו 1).

ונראה שהוא "יהודה אליעזר במו"ה משולם הלוי" החתום בשנת תרי"ז בקונטרס ה"משמורים" בין מיסדי החברה משמורים.

יד הרב **ארי' ליב ליאזן**. חתום בתור ב"ד עם הרב חיים הורוויץ שנזכר להלן, על קיום שטר חזקה משנת תקצ"ב ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"א צד 24, ולא מצאתי זכרו במקום אחר.

טז הרב הקדוש׳ **אשר** בר׳ יעקב **גולדמאן** ז״ל, עלה לפני שנת התרש״ז, וההיה בירושלם, ובשנת תרט״ז נסע בשליחות ירושלם לערי טורקיה, ובערי סאלוניק נפל בידי שודדים וירצחוהו נפש. בנו הוא הרב החכם הסופר **יעקב גאלדמאן** הי״ו. וביד בנו זה נשארו כתבי אביו המעידים על גדלו בתורה.ר׳ גאלדמאן הוציא לאור (יפו תרפ״ד) ספר בשם ״בני אשר״ על חקירות שונות לזכר אביו ז״ל, ועיין הקדמתו לספר בני אשר. ובזכרון לחובבים הראשונים״ חוב׳ יז צד 40.

יז ״הרב הישיש ישר ונכבד מו׳ **אשר** בטו״ה יוסף **מאניקשט** ז״ל, מהונו פיזר ונתן לאביונים, וגם זיכה לנפשו להתפרנס א״ע [אולי ר״ל שלא נהנה מאחרים] עת ישיבתו בקודש עד פקידתו ביום י״ט אלול בתר״ן, תנצב״ה״. (נוסח המצבה ה״מ חז״ן שורה י״ח כ״ב). ושם בהערה מנכדו בעל ״חלקת מחוקק״, שהוא הוא הרב אשר **קאמאיקא**. ועלה לירושלם בשנת תרי״ז, ונמנה בין גבאי החי״ח וישיבה עץ חיים, ובנו הוא הרב מאיר אניקשטר שנזכר להלן.

יח החכם הרופא דר׳ **בנימין ראטהציגעל**. ״איש תם וישר אסיא דעל כרכא קדישא הגין, הקדיש גופו בפרט בעת שהיתה על עיר קדשינו מתוח מדת הדין ב״ט (מגפת החליירע ר״ל), מו״ה בנימין ראטהציגעל ע״ה. נלב״ע ביום עש״ק ר״ח אדר שנת הרכ״ו, ושם דף כ׳ ע״א ה׳, קבר אשתו מרת פעסעל, שנפטרה ביטי המגפה, ו׳ חשון תרכ״ו. ועיין ע״ד פעולותיו להצלת החולים במגפה, ב״לבנון״ שנה ב׳ צד 274, ונזכר שם בשם החכם הנכבד, איש יר״א, והוא נפקד גם על בית החולים של רוטשילד. ונרגנים הלשינו עליו בפריז שהתאכזר עם העניים, אבל רבני ירושלם הכחישו הדבר, ויעידו צדקתו, שם ב״לבנון״ צד 356. ועיין ב״לבנון״ שנה ב׳ נומר 4, שדרש הרר ראטציגעל בבית התפלה אשר בבית החולים רוטשילד, לכבוד משפחת רוטשילד.

יט הר״ר **בצלאל בהרא״ש**. נזכר בין החכמים שנעדרו במחלת החלי רע בראשית שנת הרכ״ו, בטאמר הר״י ספיר ב״לבנון״ שנה ב׳ צד 355, והוא הוא ״איש יקר יראה ה׳ כו׳ כהר״ר בצלאל בהרב ר׳ אורי שבתי זצ״ל [שנזכר לעיל], אשר בעודו באבו נקטף ביום ח׳ אחר עשר יום לחו׳ חשון שנת תרכ״ו״. (חי״מ חי״ט דף ט״ו ע״א א׳).

יט הרב **ברוך בנימין זאב**. חתום עם גדולי הרבנים נגד הר״מ ירושלימסקי ב״אמת ושפט״ דף ג׳ ע״א בשנת תרכ״ג.ויש לשער שהוא הוא הרב **ברוך וואלף** מן ההפידים ומכונה כולל פולין (הנזכר ב״זכרונות לבן ירושלם״ צד 11).

כ הרב **גבריאל שטאקלישמאוויץ** בהרר דן משקלאוו, אבי אביו של הרה״ג אליעזר דן המכונה ר׳ לישקה ז״ל, וראש משפחת רלב״ג באי״ו. וזה לשון מצבתו (חי״מ חי״ט דף ל״ג ע״א ג׳): ״הרב אשר שם לילות כימים, ויגע בתו״ע, הרב מו״ה **גבריאל** בהרר דן נפ׳ ב״ב טבת תרי״ז, תנצב״ה״.

בנו הוא הרב ר׳ **ארי׳ ליב**, אביו של ר׳ אליעזר דן, ונודע בשם רלב״ג ״ר׳ ליב בר׳ גבריאל״, נזכר בסוף מכתב מר״מ צורף ב״ציון״ א׳, ועל שמו נקרא שם משפחתו רלב״ג עד היום הזה.

כא הרב **דוד ליב זילבערשטיין** מבאניהארד, בן הר׳ אהרן לייפניק.חבר ספר שבולי דוד יהודה על ח״מ ואה״ע (דפוס בק תרכ״ה ירושלם), וספר קול קורא על התורה. וחתום ב״אמת ומשפט״ (ירושלם תרכ״ג דף י״ג ע״ב). ונודע בירושלם בתור חריף גדול. ונסע לחו״ל, ומת שם.

כב הרב ר' דוד בהר"ר יהושע טביא, הוא ראש משפחת יעלין שבירושלם, יליד ותושב לאמזא, עלה משם לצפת אבל לא השתקע שמה, ובשנת תקצ"ד התישב בירוש' ברובע באב חוטה (שער האריות) אשר בצפון העיר העתיקה, הוא עסק בתורה ובמסחר ובבנין הישוב, ונמנה בין ראשי העדה, ממוניה ופרנסיה. וחתום עמהם על תעודות שונות בשנת תר"ח—תרי"א—תרט"ו, (זכרון לחובבים הראשונים" חוברת יוד צד 13—16 ולוח א' י' צד 132), ועל תקנות משמורים בשנת תר"ז (קונטרס המשמורים") ועל האסורים על בתי הכפר, (בחוברת "מעשה אבות"). ונזכר בכתב מר"ם צורף (בציון" א' בסופו). נפטר בן ששים שנה ממחלת "שושנה" כבדה, ביום ד' איר תרכ"ג. בנו הוא הרה"ח יהושע יעלין ז"ל (אבי הח' דוד ילין), מכיסדי נחלת שבעה והמושבה מוצא, ותולדתו עם תולדות אביו, כתובים בארוכה בספר "זכרונות לבן ירושלם". וז"ל מצבתו של ר"ד טביא: הרב המובהק מיקירי ירושלם, רצויח מויה דוד בהר' יהושע זצ"ל מלאמזע נלב"ע יום ד' לח' אייר שנת תרכ"ג. (חי"מ חי"ט דף ל"ב ע"ב ד'). ובנו ר' יהושע הוציא לאור בשנת ספירתו ספר "שערי צדק" להרב בעל חיי אדם לעילוי נשמת אביו ז"ל.

כג "הגר צדק באמת שוכנם תחת כנפי השכינה[1], איש תם וישר וי"א, דוך בן אברהם ז"ל. נפטר בשם טוב ביום ב' ט"ז חמוז ש' תרכ"ה לפ"ק. (חי"מ חי"ט דף כ"ד ע"ב י"ב), והוא ר' דוד קלאסין, ושם על ידו קבר אלמנותו מירקה ב"ר שמעון, שנפטרה כ"ג אדר א' תרמ"ו, ורשום שם מסנקס החברה שהיה מיסו. ועיין בלבנון" שנה ב' צד 290 ושנה ג' צד 54 שמספר שם שר"ד קלאסין חית לו פרדס סמוך ליפו, והוא התגיר עם אשתו ובתו, ואחרי מותו חיו משפטים בין בתו היהודיה ובנה הנוצרי, והוזכר שם שהיה יליד פרייסען.

כד הרב חיים בחרב דוב בעריש הלוי הורוויץ, נין ונכד לשל"ה, היה תלמיד של הקדוש מרדכי מק"ק קרעמניץ, והיה אצלו סופר אגרות. בשנת תקע"ז עלה והתישב בצפת וכבר נמצאו שם מלפני שנתים אביו ובני ביתו. בשנת תקפ"ו התישב בירושלם, ושם חקר תולדות הארץ, ויכתוב על ספר "חבת ירושלם" שנדפס פעמים רבות, ונתקבל בתור ספר מקורי חשוב ליודעית הארץ. ונמצאת חתימתו במושב ב"ד שקיים שטר חזקה בשנת תקצ"ב. (בזכרון לחובבים הראשונים" חוב' י"א צד 24) ובירושלם" שנה י"ג צד 27 הובא בפעות שר' מרדכי סג"ל הורביץ, חבר את חבבת ירושלם, וצ"ל חיים הורוויץ, ור' מרדכי סג"ל עזר לו בעבודתו, ועי' זכרו להלן בהוספה זו. נפטר לפני שנת תר"ד, ואולי בסוף המאה השישית. ועיין עליו בהקדמה ל"זכרון ירושלם" לר' שניאור זלמן.

כה הר"ר חיים יקוט. נזכר ברשימת הצדיקים והחסידים שנעדרו בחלי רע בחשרי תרכ"ו, בדברי ר' ספיר ב"לבנון" שנה ב' צד 355.

כו הרב המופלג מויה חיים חיוקיל יפה ז"ל מפריאסלוב, ב"ר אריי ליב. היה מן הגבאים הראשונים של החת בשנת תרט"ו. נלב"ע ביום ג', ב' שבט תרי"ז. (חי"מ חי"ט דף ל"ג ע"א ב') ותחום עם הרבנים הראשונים על תקנת חברת המשכורים בשנת תר"ז.

כז הרב חיים ראצקער. ז"ל מצבתו (חי"מ חי"ט דף א' ע"א ט"ו): "צ"נ איש יקר תם וישר, זקן ונשוא פנים, מוהר"ר חיים במוה"ר אריי יהודה ליב זלה"ה. נלב"ע יום ו' עש"ק א' דר"ח מר חשון שנת תרכ"ו לפ"ק תנצב"ה".

כח "הרב הגי' המובהק, איש ירושלם, גבאי דח"ק, שקדן בתורה, צדיק וענין ב נ ש"ק מויה חיים יוחנן צבי הירש בהרב ר' מרדכי (הנזכר להלן) שלאנק ז"ל, תלמיד הגאון

1) עיין לעיל עמוד 243 הערה 2.

ההם כופר ז"ל. נלב"ע ביום שב"ק י"ב תמוז ש' תרמ"ד. נולד תקע"ה בעיר שולאנק בפוזין לאביו ר"מ. שהיה סגן החתם סופר ז"ל, ובשנת תקצ"ח עלה לארץ עם חותנו הרב ר' דוד מבלי בדין הנזכר לעיל, ומלבד שקידתו על התורה ועבודה בקדושה וטהרה, עסק בבנין הארץ ויהי מראשי המיסדים את התח"ת והישיבה עץ חיים, בקור חולים הוספיטאל, ובתי מחסה. ועיין תולדתו בזכרון לחובבים הראשונים' ח"ו צד 11—12. ומצבתו בחי"ם ח"ט דף ט"ו ע"ב י"פ, אצל קבר אביו. ובשנת תרט"ו חתם עם גדולי ירושלם על תקנות התח"ת, (לוח א"י פ' צד 132, וח"ם שם בעמוד האחרון), ונזכר בין גדולי הרבנים ברשימת החלוקה בירושלם, (לא"י י"ה צד 86). והוזכר שם שהיה חתן ר' דוד פעביל בהגאב"ד מלונדון שנזכר לעיל, ועיין עוד חתימותיו עם רבני ירושלם ומטוניה שם בשומר ישראל" דף ה' ודף ט'. ובזכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ג צד 13, על שטר שליחות מבית כנסת הגדול. וראש ממוני כולל הו"ד (שם צד 26).

כט "הרב המפורסם מוה"ה **טובי'** בהרב יהודא ליב בן להגאון ר' אלי' מווילנא, נפטר י"ד בסיון תרכ"ח, תנצב"ה". (ח"ם ח"ז שורה י"ט כ"ה).

ל הרב **יהודה ליב גולדשמיד**. עמד עם הרב יוסף שוואַרטץ בראש כולל הו"ד ונזכר ב"ירושלימה" לפריינקל צד 118 בשנת תרט"ו. בנו היה הרה"ח משה יצחק גולדשמיט אשר הרבה פעלים בבנין ירושלם, וביהוד בבנין שכונת בתי מחסה בעיר העתיקה. והתנו היה הר"ר יעקב יוסף גולדשמיט, ומוצאם מאמשטרדם. ועיין זכרם בזכרון לחובבים הראשונים" חוברת ו' צד 27—28, וחוברת י"ז צד 3.

לא הרב ר' **יהודא דמשקר**. מתלמידי הגאון ר' חיים מוואלוזין גראה שעלה לירושלם, ומשם עבר ונתישב בדמשק, ונקרא ע"ש כך "ר' יודא דמשקר", והסיבה שהתישב בדמשק, גם מה שעשה שמה לא ידוע לי. בתשובת "זית רענן" להגאון מקומנא יש תשובת המחבר לר' יודל דמשקר (תשובה א'). ובח"ם חוברת ט' דף ג' ע"א כ' קבר אלמנותו: הצדקנית דינה רחל בת מ' יהושע נאטקין נ"א, א' הי"ר יהודה מדמשק, נפטרה א' דר"ח אדר שני תר"ל. ובחוברת ז' שורה ז' ל': "קבר ה י ש י ש הר"ר יהושע העשיל בהרב ר' **יהודה נאטקין** ז"ל, שנלב"ע ב' אדר ב' תרמ"ג. וגרשם שם מפנקס החברה על ר' יהודה נטקין שהוא מדמשק. בניו וניניו ההישבו בירושלם, ובניו למדו על בוריו את השפה הערבית, ויהיו למליצים וסופרים בעניני המדינה. ועיין תולדות בנו "השופט ר' יוסף בלאנקי בזכרון לחובבים הראשונים" חוברת ז' צד 25.

לב "הרב ר' **יהודה** במוה"ה משה **מאַרלין**. נלב"ע י"ג לח' אלול תרי"ב". (ח"ם ח"ב שורה ט"ו י"ג). ושם על ידו: "קבר אשתו רחל בת הר' ארי' ליב הכהן".

לג "הרב החסיד וי"א מוה"ה **יוסף** במוה"ה משה ז"ל **מברזין**. נלב"ע ג' חשון תרכ"ו, הנצב"ה". (ח"ם ח"ט דף ט"ו ע"ב י"ב).

לד "הרב החסיד המפורסם. יראת ה' היא אוצרו. כל מעשיו צדקה והסר ואמת, היה שליח היוחסין, מוה"ה **יוסף שאול** בהר' מאיר **הלוי**. נלב"ע ביום ב' ג' מרחשון לפרט צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו. (ח"ם ט"ז שורה י"ם ל'. ושם בהערה כתוב, שהפרט עולת תרכ"ה. אבל צ"ל תרכ"ו). והוא נו"נ להגאון יחזקאל לאנדא בע"ס נודע ביהודה. והיה חתן הגאון ר' ישראל בעל פאת השלחן. והיה גבאי בת"ת עץ חיים בשנת תרכ"ד, (שם בסוף החוברת). ונזכר ב"לבנון" שנה ב' צד 355 בין הרבנים חלפי החלי רע ר"ל.

לה "הרב החריף, י"א מפורסם, מו"ה יוסף במו"ה אהרן משמרגאן. נלב"ע יום א' חוהמ"ס תר"ך לפ"ק תנצב"ה". (ח"מ ח"ט דף כ"ב ע"ב מ"ז). ונראה שהוא הרב יוסף שטיינהרט מסמארגאן, שנקרא בשם יוסף חריף. והיה מבאי ביתו ואוכלי שלחנו של הגאון ר"ח מוואלוזין, ורבו המובהק של הצדיק ר' צבי הירש מיכל (נזכר להלן), כמובא בספר "צבי לצדיק" צד 5.

לו "הרב הגי' המאוה"ג החסיד שקדן בתו"י, כש"ת מו"ם יוסף שמואל במו"ה יהושע ז"ל פרוינד מקראלי. נו"נ ביום ב' ו' אלול ש' תרכ"ח לפ"ק תנצב"ה". (ח"מ ח"ז שורה י"ח כ"ה. ושם על ידו קברות אביו ואחיו "הרב המאוה"ג הצדיק וכו' ר' טוביא גדליא שנפטר י"ט שבט תרל"ט. ואחיו אברהם יעקב משה, שקנה בחיים, ונפטר בחו"ל בסאטמאר).

לז "הרב מ' ר' יחזקאל בר זאב כ"ץ מזאגר. נ' ט"ו תשרי ש' תר"ל". (ח"מ ח"ט דף א' ע"ב כ"א).

לח הרב יעקב במו"ה דובער טמינסק. חתום עם רבני ירושלם בשנת תרכ"ג, נגד הר"מ ירושלימסקי וחבריו, ב"אמת ומשפט" דף ג' ע"א, ודף י"ד ע"ב. ונמצאת חתימתו על "שטר התקשרות" משנה תר"ל ב"יהודי המזרח באי"י" (גאון צד 255).

לט "הרב ר' יעקב בר' יצחק הלוי, מ"מ דק"ק האסלאוויטץ. נלב"ע יום ו' לח' אדר ראשון שנת תרכ"ט, תנצב"ה. (ח"מ ח"ט דף ב' ע"א כ"ו)

מ הרב יעקב בהר' מענדל מלוצין, מגדולי ישיבת ולוזין. ועלה לירושלם בראש המאה. חתום בשנת תר"ז בחברת משמורים, ועם גבאי בהב"ג הגדול בשנת תזר"ח על שטר שליחות השד"ר ר' אברהם ניסן. ("זכרון לחובבים הראשונים" י"ג צד 13). ונזכר ב"מכתב סר"ם צורף" בסוסו, (פרסמתיו בקובץ "ציון" א'), בשנת תר"ה, ויצא בשליחות לאירופא בשביל ה"ביקור חולים" בשנת תרכ"ג. ("זכרון לחובבים הראשונים" ח' צד 35). הוא נסע בשליחות הרב יעקב ממיר למוריא וארם צובא, לחקור שם על ספרי התורה כת"י בדבר המסורה, בהיותו מדקדק נפלא. ונפטר י"ט שבט תרל"ב, ומקום קבורתו בעיר האבות חברון, והוא ראש משפחת יעקבזוהן בירושלם.

מא "הרב המפורסם זקן ושבע ימים, מזקני תושבי ירושלם ת"ו, מוהר"ר יעקב בהרב ר' אלחנן הרכבי זצ"ל, (מפנקס חח"ק של הפרושים), וקברו על יד קבר אביו ר' אלחנן בבית הקברות העתיק של הספרדים, (ח"מ ח"ט דף מ"ז ע"א), ועיין לעיל פרק זה סימן כ"ו סעיף ל"א, ובחצרה שם זכר רבי אלחנן ר' יעקב הרכבי הוא אבי החכם דר. הרכבי מפטרבורג ז"ל. נמנה בין הרבנים גבאי ת"ת והישיבה עץ חיים בשנת תרכ"ב, והיה משגיח הישיבה, (לוח א"י מ' צד 144).

מב איש תם וישר י"א, צדיק באמונתו ומדוכא ביסורין כל ימיו, ה"ה היקר, הרב ר' יצחק יוסף בהרב ר' אברהם הכהן זצ"ל, ממיר. נו"נ בשם מוב ביום ו' תמוז בשנת כת"ר לפ"ק, תנצב"ה". (לשון המצבה בח"מ ח"ט דף ל"ג ע"א ר'). ונראה שהוא הרב יצחק יוסף שנמנה לבורר מאת הרב ישראל בק מדפיס, במשפטו עם משפחת אלקלעי, שהוזכר ב"זכרון לחובבים הראשונים", (חוברת י"א צד 25).

מג הרב יצחק יעקב בהר' מאיר. חתום עם גדולי ירושלם נגד הר"מ ירושלימסקי בסיון התרכ"ג, ב"אמת ומשפט" דף ג'. ועיין להלן ר' יצחק יעקב מחסלאוויץ.

מד הרב המופלג בתורה ויראה, מו"ה **יצחק ש"ץ דקהלתינו** (הזרושים), נוכר בשנת תר"ח בסוף „מכתב מר"מ צורף" ב„ציון" א'. ובח"מ ח"ם דף ס"ז ע"ב ס"ב נמצא: „ציון הרי"ר הישיש המפורסם, יצחק ש"ץ, בן הרב מאיר ז"ל. מ"ך ב' אלול תרי"ח, וגראה שהיינו הך.

מה „הרב המפורסם בתו"י, מו"ה **ירמיה** ז"ל משקלאוו. נלב"ע יום ש"ק א' אדר א' תרפ"ז לפ"ק. ח"ם ח"ם דף מ' ע"ב ב'. ושם הובא מפנקס החק שהיה **שו"ב**.

מו **ר' ישראל בועז גר צדק**. וכגיותו היה שמו **וואדדער גראסייל**, ממדינת פנסילוואניא. עזב ביתו ואמונתו והצלחתו, וביבא ללונדון. ויחל שם לעבוד בעד יסוד מושבות חקלאיות בא"י. אח"ז עלה לירושלם (אחרי שנת התר"), והתיהד בפומבי, ויקח בה אשה וילד בנים. נזכר ב„ירושלימה" לפרוינקיל צד 199. ובמאמר „מגנזי ירושלם" מר"פ גראיעבסקי ב„הארץ" היומי תרפ"ח י"ג כסלו. וב„זכרון לחובבים הראשונים" ח"ם צד 52.

מז הרב המופלג בתורה ובחסידות, **מרדכי** בהרב שמואל הלוי **הורוויץ**. מגדולי ומיוחסי ארץ, גאוני עולם דור אחר דור, ומצד אמו נין ונכד להרב בית הל', היה חמיו של הרב אהרן משה מגזע צבי מבראד, הנזכר לעיל. בא לירושלם בסוף המאה הששית, והוא סדר את כתב היד חבת ירושלם לשארו הרב חיים הורוויץ, והוסיף עליו הוספות. [ובטעות יחס לונץ ב„ירושלם" שנה י"ג צד 27 את הספר „חבת ירושלם" אליו עצמו]. נפטר עוד לפני שנת תר"ד (כל זה מהקדמתו והסכמתו של הרא"ם מגזע צבי, ל„חבת ירושלם"). ועיין לעיל בהוספה זו הרב חיים הורוויץ.

מח הרב **מרדכי יהושע מביאליסטאק**. נזכר בין הרבנים בראשית הבאה הששית, ברשימת החלוקה במאמר „לקורות החלוקה בירושלם", כלוח א"י י"ח 86. ולא מצאתי זכרו במקום אחר.

מט „חת גבר תמים וענותן הרב מו"ה **מרדכי זלה"ה, מנאוויגראד**. נלשם ש"ז טעת תרי"ט תנצב"ה". (לשון המצבה ח"ם ח"ם דף כ"ב ע"ב מ"ז).

נ הרב **מרדכי צורף (סלומון)**, בן הרב אברהם שלמה זלמן צורף, שניהם נזכרו לעיל פ"ה סי' ח'. היה כריעה ראכוהו ומצוין במעלותיו, חכם וגדול בתורה, ורב פעלים לישוב הארץ. וגם הוא באביו התפרנס מיגיע כפו, עבודה, מסחר ונדודים, ובמסירות נפש עבד ביסוד הישוב, ובפקחות נפלאה ערך תכניות. והניח יסודות להישוב החקלאי, והתעשיתי בארצנו.

בשנת תר"ה נסע ללונדון ולאירופא, וישתדל ביסוד בית חרושת לאריגה בירושלם. בשנת תרי"ח—תרכ"ב נמצא בשליחות מצוה של התי"ת בחורבה, וגם הוא ערך תכניות למוסדים האלו, הראויות לשימת לב ביחוד, ועיין עליו במאמרי „מכתב מר"מ צורף", שפרסמתי בקובץ „ציון" א'. וב„זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ח' 35. ו„ביהודית" צד 247. ועיין לעיל סוף פרק ו', שהזכרתי שהיה חתן הרב טוביה ב"ר שלמה מפאלאציון. והוא אבי הרה"ח יואל משה סלומון הכוהב הגדול. שנזכר להלן

ר' מרדכי צורף ואשתו נפטרו במחלת החלי רע ר"ל. הוא ביום ט' חשון תרכ"ו. וכתוב בציונו: „הרב המופלג י"א באמת, מו"ה מרדכי בהרב המפורסם אברהם שלמה זלמן צורף, אשר טרח עם אביו ז"ל להציל חורבת ריה"ח ז"ל מיד הגוים, והשתדל בבנינה, נלב"ע ביום ט' חשון ש' בתר"ו לפ"ק (ח"ם ח"ם דף ט"ו ע"א ב') ואשתו נפטרה ביום י"ט חשון תרכ"ו, וציונה שם דף י"ז ע"א ג'. ועיין ב„לבנון" שנה ב' צד 365.

נא הרב הזקן שעסק בתורה יומם ולילה, מוה"ר **מרדכי שלאנק** בתרב טו"ה שלמה ז"ל. נלש"ם ביום ער"ח אלול שנת תרכ"א לפ"ק, תנצב"ה. (חי"מ ח"ם דף ט"ז ע"א כ'). והוא אביו של הרב חיים יוחנן צבי שלאנק שנזכר לעיל, וראש משפחה גדולה שלאנק בירושלם. והיה תלמידו המובהק של החתם ס"ס, ועיין בתולדות בנו ר' יוחנן שלאנק.

נב הרב הישיש המפורסם מו"ה **מרדכי** במהור"ר שמואל **שניצער**. נלב"ע י"א חשון תרכ"ו לפ"ק. (מצבתו בחי"מ ח"ם דף כ"ג ע"א כ'). ונזכר בין יקירי ירושלם שמתו בחלי רע ר"ל, ב"לבנון" שנה ב' צד 355, בשם היקר המפורסם. ונקרא ר' מרדכי **פתח** על שם מלאכתו. והזכירו דר. לעווי במכתביו משנת תקצ"ח ("דבור" גיזנזבורג צד 50) שהיה מן העשרה הראשונים של העולים האשכנזים, והיה אומן נפלא, ע"ש. אבל עם זה היה גדול בתורה וחכמה ונכתר בשם רב. ביחוד נודע שמו בתור בעל מסתורין, ויודע קבלה מעשית, ובידו נמצאו הרבה כת"י נקבלה, והיה ממיסדי הכקור חולים בירושלם, והוא ראש משפחת שניצר בירושלם, ועיין עליו ב"זכרון לחובבים הראשונים" ח"ד צד 48, וח"ו צד 33 ובחוברת "האומנים הראשונים" (נראיבסקי) צד 1, ועיין עליו לעיל פרק זה סימן ג', שנזכר שם בשם ר' מרדכי מחוקק.

נג הרב הצדיק **משה בוימגארטען** בי"ר בנימין זאב. נזכר בין הרכנים בשנת תרי"ח ב"אבן ספיר" ח"א דף א' ע"ב. והוא אבי משפחת בוימגארטען בירושלם.

מוצאו ממשפחת רם באונגרן, והוא היה תלמיד של גדולי הגאונים במדינה ההיא. בן כ"ב שנה עלה לירושלם, לפני הרעש הגדול, ויחי בקדושה ושהרה, טהרת הגוף ושהרת הנפש, ועמד בראש כוללות אונגרן באי"י. נפטר בשנת תר"ל, וכבוד גדול עשו לו בהספדו. (מדברי ר"י ספיר, חובאו ב"זכרון לחובבים הראשונים" י"ז צד 31—33).

הוא יסד בירושלם את ביהכ"נ "אהל משה" אצל בית המקדש, ע"ש רבו החתם סופר, ועיין מאמר "עולי אונגריא" ב"זכרון לחובבים הראשונים" ב' צד 19.

נד הרב **משה שמעלקע הורוויטץ**. נזכר בתור פקיד [ראש וממונה] חסידי עסטרייך בירושלם בשנת תרט"ז, ב"ירושלימה" (פריינקיל צד 177).

נה הרב הזקן מ' **משה** בן אהרן **הרדאקער**, והוא היה הראשון שנתעסקו בו חאשכנזים. נלב"ע ד' לחו' תשרי התרט"ז, תנצב"ה". ושם מועתק מפנקס החי"ק שנפטר בדר"ה תרט"ז, ונקבר בליל מוצאי ש"ק בכבוד גדול, שיצאו כל האשכנזים וכל גרוליהם לגמול חסד אתו, והוא היה הראשון שנקבר על בית החיים שקנו כולל פרושים.

נו הרב **משה יחזקאל** בי"ר יואל. נ' כ"ה חשון תרכ"ט. (חי"מ ח"ם דף כ' ע"א כ').

נז הרב המפורסם מו"ה **משה** בהרב מו"ה מרדכי **זאקס**, אשר שמש גאוני ארץ מוסרי חדור, וזכה לשבת באה"ק ארבעים שנה (משנת תק"ץ) על התורה ועבודה. ונפטר ביום ג' ויו לחו' תמוז בשנת תר"ל. (מצבתו בחי"מ ח"ז שורה כ' ט'). היה תחן הרי"ר צדוק הלוי, שעל שמו נקרא החצר "ר' צדוק-ס חאשי". ומוצאו מגרמניא, והוא ראש משפחת זאקס הירושלמית. בשנת תרכ"ג נסע בשליחות כולל הוד ובתי מחסה לאירופה. ("זכרון לחובבים תראשונים" ח' צד 35). נזכר במכתב הפואי"ם דאמסטרדם ב"ציון" א' צד 96, ומוכח שם שידע על בוריו שפת אשכנז.

נח הרב הישיש **משה נאמן** ב"ר עקיבא **מאנטיפאליע**. מזקני העולים הראשונים במאה הששית. וחתום עם ראשי ה"פרושים" ("לפני הצדיק ריז"ל סלאנט) על שט"ח מנבאי ה"חורבה" למשפחת אמזליג. ("זכרונות קדומים" לר"מ גראיעווסקי צד 4). והיה מקודם בצפת

ושם היה ה„נאמן" של כוללות הפרושים. (עיין „ירושלם" שנה י"ג צד 245). האריך ימים, ונפטר ח"י ניסן תר"ה. ומצבתו ב„חלקת מחוקק" ח"ד מזרח לקבר זכריה שורה א' י"ד.

נט הרב **משה ריישער**. עלה לירושלם עם הוריו בראשית המאה הששית. וחבר ספר (כתבו בשנת תרכ"ו) נכבד „שערי ירושלם" על חבת הארץ, קדושתה ומצבת החומרי והרוחני, מנהגיה וכו'. שנתפרסם הרבה, ונדפס פעמים אחדות.

ס הרב **נחום** ב"ר ניסן **משקלאוו**. חתום בקונטרס ה„משמורים" בשנת תר"ז.

סא ר' **נתנאל מווילנא**. נזכר במאמרו של ר"י ספיר ב„לבנון" שנה ב' צד 355, בין החכמים שנעדרו בראשית שנת תרכ"ו, במחלת החלי רע ר"ל. והוא: „איש תמים ועוסק במצות באמונה, והודף צו"ח, י"א כמו"ה ר' נתנאל כה"ר יעקב זצ"ל מווילנא. נלב"ע יום ט' מרחשון שנת תרכ"ו. (ח"מ ח"ש דף ט"ו ע"א ג').

סב הרב **פישל לוי רובין**. חתום בתור ממונה כולל פולין עם הגאונים ר' נחום ור' יעקב יהודה לעווי, בשנת תרטו"ב. („זכרון לחובבים הראשונים חוברת ה' צד 18).

סג הרב **פסח אהרן מניקלשבורג**. יצא בשנת תרכ"ב בשליחות בית החולים „בקור חולים". („זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ח' צד 35). ולא מצאתי זכרו במקום אחר.

סד הגר צדק **פעטער רומפף חורש יתדות** מפרייסין התחתון. הכיר דת היהודים בעבדו אצל ר' משה ראזענבערג בעיר צעלל אצל ווירצבורג, ונתגייר בערך תר"ה בעיר אמשטרדם. ומשם נדד לאמריקא, שם נפגש עם החכם ר' יוסף שוואַרץ, ועמו עלה ירושלימה. („ירושלימה" לפריינקיל צד 200).

סה הרב **צבי יצחק ליפשיץ**. נזכר בין הרבנים וזקני העדה, שחתמו על שטר שליחות הר"י ספיר בשנת תרי"ח, בתור נאמן הח"ת. („אבן ספיר" ח"א דף א' ע"ב).

סו הרב הישיש ר' **צדוק הלוי** מאהילב, מזקני העולים. עלה לירושלם בשנת תקפ"ב והשתדל בישובה, קנה חצר גדול בקצה רחוב חב"ד, ועד היום נקרא החצר הזה בשם „רבי צדוק'ס חאַוי". הרבה צדקה בירושלם, ובנה בחצרו בית כנסת לאנשי הוד בשם „אהבת ציון", והיה מהמיסדים והגבאים של ת"ת וישיבת עץ חיים. נפטר ה' ניסן תרכ"א, ונטמן בשדה הקברות של הספרדים. חתנו הוא הרב משה זאקס הנזכר לעיל. ועיין ח"מ ח"ש בעמוד האחרון וב„אבני זכרון" לגראיץ־וובקי צד 7.

סז „הרב הישיש ר' **ראובן** ב"ר ירוחם **כהן**. יראי"ם ועוסק בצ"צ באמונה. היה מראשוני העולים לצפת, ובזמן הביזה בשנת תקצ"ד היה שם מן המצילים, והשתדל להצלת נפשות הר"י משקלאוו ואנשיו, כמוזכר בספר „קורות העתים ר"ד. אח"כ עלה לירושלם, והיה שתדלן העדה לפני הממשלה, והיה נוסע לקושטא להביא את התיבה עם החלוקה שהובאה לשם מווילנא נלב"ע כ"ח איר תרכ"א. (מצבתו ח"מ ח"ז שורה ו' כ"ז). חתניו היו: הרב יוסף יואל ריבלין סופר הכולל, והר"ר אברהם ב"ר אורי שבתי ז"ץ, והר"ר נתן צבי המבורגר ז"ל.

סח „נפש יקרה, הרב החסיד וצדיק המפורסם, חכם גבר בעוז, מופלג בתורה, בגלה ובנסתר, ירא אלוקים, הוא האדם השלום ובורך ה', לה' עלה למרום, עוטר ז' רחמים ש' תרח"י פ"ק, תנצב"ה". (ה"מ ח"ש דף י"ח ע"ב ל"ה). ובהערה מפנקס החברה: „הרב המפורסם ר' **שלום ברוך** מכו' ווארשא". ושם על ידו, קבר בנו החסיד **צבי אליטלך**. נלב"ע ח"י אד"ר תר"ס.

סט "הרב הישיש מ' **שמואל אברהם** בהר"ר בצלאל **מסלאנים**. נלב"ע כ"ד תשרי תרכ"ט, תנצב"ה". (ח"ם ח"ש דף ב' ע"א ל"ב). ושם בפנקס החברה הובא **המחאנק**, ואולי ביאורו שהיה מכני ומכונן.

ע "הרב המופלג בתו"י, מו"ה **שמריהו** בהר"ר צבי ז"ל **מקראכינאוו**. נלב"ע י"ב לח' אלול משנת כת"ר לפ"ק". (נוסח המצבה ח"ם ח"ש דף ל"ו ע"א ג').

סדר ב': הכמי האשכנזים בירושלם משליש הראשון למאה השביעית, שנפטרו אחרי שנת התר"ל ליצירה:

א הרה"ג **אברהם אייזנשטיין מדארהיטצין** בר' צבי ז"ל ד"ץ בירושלם. חתן הרב אריה נאטן ז"ל, ונקרא על שמו ר' אברהם ר' אריה"ס. בשנת תרט"ו נמנה בין גבאי התי"ת והיה ראש ונשיא למטוני ומנהלי כוללות האשכנזים. עלה לצפת עם חותנו הראשון, הגאון ר' חיים מפינסק הנזכר לעיל, בשנת תקפ"ג, ויהי מבית דין של הפרושים בצפת, ברעש הגדול משנת תקצ"ז, נהרגו אשתו ובניו ובנותיו, אז עלה לירושלם, ויסע בשליחות הכולל לאונגרין, בשובו ירושלימה עסק בהעתקת כתב יד שטה מקובצת לחר"ב אשכנזי, ומשנת תרכ"ו עד יום פטירתו עמד בראש ועד הכללי וחברת גחש"א, חברת הגמ"ח ושאר מוסדות הצבור. ויהי מבות דינו של הגאון הרמ"א אויערבאך שלא עמלק"פ. האריך ימים ונפטר בן שמנים ושש שנה. ביום ואו אלול תרמ"ו, (ממאמר "נפש צדיקים" שכתב רבי יוסף ריבלין בה.צבי" שנה כ' גליון מ"ה וכחוברת "חורב יוסף ריבלין" שיצא לאור בירושלם תרפ"ו). ומצבתו בחי"ם חיז שורה י"ז ד'. ועיין חתימתו-וזכרו: ב"אמת ומשפט" (דף י"ר ע"ב), ב"שומר ישראל" (דף ו' ע"ב ודף פ' ע"ב), וב"ירושלם" מ' (צד 48), בלוח א"י י"ח (צד 88—98), וב"זכרון לחובבים הראשונים" (חוברת ח' צד 34, וחוברת י"ז צד 40), ובש"ם ווילנא הגדול נדפס שטה מקובצת מכי"ר ר"ב אשכנזי שהעתיק הר"א מדארהיצין בירושלם, ועמל ע"ז עשרים שנת. עיין ע"ז ב"אחרית דבר" שבסוף הש"ם ווילנא.

ב האורח הרב **אברהם** המכונה **אלבערט הכהן** מפריז, שעלה לירושלם בשנת תרי"ד, בשליחות בית רוטשילד, והיה מורה דרך לבית רוטשילד והתעניותם בירושלם ומוסדותיה וראג בעדם כל ימיו, (עיין "האסיף" תרמ"ז I 94). נפטר שנת תרל"ו, בד' ניסן תרל"ז, ובד' אייר הספידוהו בירושלם בבתי כנסיות הגדולים של האשכנזים והספרדים.ועיין בכתביו ועל דבר פעולותיו בירושלם במחברת "זעליג הויזראדף".

ג "הרב הגדול, אהוב ורצוי, צדיק יסוד עולם, באור תורתו הוסיע כל נעלם, רב רבנן העמיד תלמידים, הרבה לעשות חיל בלמודים, מו"ר הרי הגי ר' **אברהם אבלי קאפאווסקי** מווילקאוויסק בהר"ר הגי מ' יהושע זצ"ל. נ' י' שבת תרנ"ה, תנצב"ה". (לשון מצבתו בחי"ם חיז שורה י"ד א'). היה מהמשגיחים והבוחנים בתי"ת עץ חיים בשנת תי"ב (שם). ודיין בבית דין הגדול בחורבת ריח"ח. והוא אבי הרב החכם יהוסע חיים קאפאווסקי שלים"א, בעל ה"קוירקדנ־ציות" על המשנה והתלמוד.

ד הרב ר' **אברהם פראסט**, בן אחיהם של הגאונים האחים ר"נ משאדיק ויי"ל לעווי שנזכרו לעיל, וחתן הרב משה ריבלין המגיד משקלאוו. עלה בילדותו עם דודיו הנזכרים, והיה מבחירי תלמידיו של הגאון מקופנא ז"ל, והרביץ תורה בשיעורים לרבים, היה ממיסדי שכונת מאה שערים ושכונת בית דוד, חברת נחלת ישראל רמה, וגבאי ראשי לח"ק גחש"א, ועמד שנים רבות בראש הבקור חולים. נפטר פתאם בן נ"ד שנה, ביום ד' חנוכה תרנ"ו, («זכרון לחובבים הראשונים» ח"ג צד 9—10).

ה הרב ר' **אהרן משה** בהרב הצדיק מרדכי **מסלאנים**. חבר ספר «שערי דמעה וישועה», תפלות אצל מקומות הקדושים (דפוס ב"ק תרכ"א), ופפר ה ז כ ו ן, (ירושלם שנת טשפט וצדקה, והוא הכפדים על גאונים קדושים מהוי"ל ואי"). היה נין ונכד להגאון ר' שמואל בעל «בית שמואל», ובא לירושלם בשנת הר"ך.והיו לו על ספריו הסכמות גאוני ווילנא ובריסק משנת תקצ"ב—תקצ"ו. נפטר י"ד אב תרל"ח,ומצבתו בח"מ ח"ו דף ו' ע"א ש"ו. ועיין לעיל פרק זה סימן ט"ו.

ו הרב הג' **אורי** בר' משה **אורינשטיין** וחתן הגאון מוה"ר יצחק אבד"ק קארלין בעל «קרן אורה». עלה לפני הרעש לצפת, ואחר הרעש עלה לירושלם והאריך בה ימים. והוא ראש משפחת אורינשטיין הירושלמית. ובנו היה הרב ישעי' אורינשטיין, וגבדו הרח"ג יעקב אורינשטיין. ושלשתם הצטיינו במרצם הכביר ובקנאותם הנפרזה. ועיין דבריו ב«שומר ישראל» דף ו' ע"ב.

ז האורח הרב **אליעזר הלוי**, המכונה **דר. לעווי** בהרב ר' מרדכי. יד ימינו ויועצו של השר משה מונטיפיורי, היה בן לויתו של השר ורעיתו יהודית במסעיהם השונים לארץ הצבי, והתעניין הרבה בבנין ירושלם. נולד יוד חמוז תקנ"ט בעיר צילץ באשכנז, ונלב"ע בשלו תרמ"ט. עיין עליו במבוא לספר «יהודית», ובמאמרי «טבתב מר"מ צורף» ב«ציון» א'. ובמכתביו שנתפרסמו ב«רביר» לגינזבורג, וב«בנסת ישראל» לפין, ובחוברת «אבני זכרון» א' צד 46.

ח «הרב הצדיק כו', מ' **אליעזר מנחם מענדיל** בן הרב הצדיק משה (תנ"ל) בהרב הקדוש מ' דוד **מלעלוב** זיע"א. נלש"מ ביום א' ט"ז לחודש אדר שני תרמ"ג. (מצבתו בח"מ ח"ז שורה י"ח ה', אצל קבר אביו ר' דוד). והוא אביו של הרב הצדיק ר' דוד בירערמאן ז"ל. נפטר פתע פתאם בטסיבתו עם חסידיו בסעודת מלוה מלכה, ועיין «זכרון לחובבים הראשונים» חוברת י"ט.

ט הרב ר' **אריה** ב"ר יחזקיאל **מרקוס**, ונקרא בשם ר' אריה **נאמן**, על שם שהיה ה«נאמן» של כולל הפרושים, נזכר לעיל עם אחיו רבי מרדכי בפרק ה' סימן מ"ז סעיף י"ז, ע"ש. והרב המחבר מזכירו הרבה פעמים, וממנו לקח פרטים רבים לתולדות החכמים בדורות האחרונים. הוא הוא אשר הקריב את כל נפשו על מזבח אהבת ארץ נחלתנו. בא לאה"ק בן י"ב שנה עם העשרה הראשונים, טרח ועמל כל ימיו... ובעת הרעש והדבר והביזה הציל נפשות רבות מיד שאול, ובנה החורבה ובתי כנסיותיה. בתו יחידתו היתה אשת הרב אברהם אייזיק שפיין הנזכר לעיל, ובמותו נשארו בעירום ובחוסר כל (ממאמר ההספד ב«יהודה וירושלם»). נפטר פתע פתאם בליל מוצש"ק ה' אדר תרל"ז, ונשמן בביה"ח של הספרדים. הוא היה מראשי המנהיגים בירושלם, מילדותו ועד יום מותו, וראוי שיכתבו עליו ספר גדול מיוחד. ועיין זברו ב«חלקת מחוקק» ח"מ דף ב"ז ס"א, וח"י דף י"ח ע"ב ו' טבת, ובמחברת «מבשרת ציון»(כרמולי) בסופה, וב«יהודית» (צד 264—275, שם הובא תזכירו למונטיפיורי בשנת תקצ"ח, ע"ד יסוד

מרשבות חקלאיות), חוברת „שומר ישראל" דף ט' ע"א, „ירושלם" ט' 158, ו„ירושלם" י"ג 235 235, ובּ„זכרונות לבן ירושלם" ילין (צד 66, שם ע"ד יסוד ישוב חלקאי ביריחו, ע"ש דברים מענינים מאד), ובּ„זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ב' צד 1, חוברת ח' צד 39, חוברת יוד צד 12—20—25, חוב' י"ג צד 11—14, וחוברת י"ז צד 40, ובּ„זכרונות קדומים" צד 11, וב„לבנון" שנה ב' צד 310, וב„אבן ספיר" א' דף א' ע"ב. ובמכתבי פ"א"ם אמשפרדם ב„ציון" א' צד 106—105. ועי' ע"ד פעולותיו נגד המיסיון בזכרון לח"בבים הראשונים ח"ב צד 48.

ו ... הרה"ג זקן ונשוא פנים, מדוכא ביסורין, מו"ה **אשר אנשיל** ז"ל, שהיה **אב"ד** ל' שנה בק"ק **ווייטצען** במדינת אונגרן, בן להרב מו"ה משה שמואל **נאיומאן** ז"ל. ונבש"ק יום ג' כ' לחודש איר שנת התרמ"ב, תנצב"ה. עלה לירושלם בשנת תרכ"ב, והיה משולח וממונה כולל אונגרן, ועסק כל ימיו בתורה ועבודה וגמ"ח, ונפטר בן פ"ב שנה. ואחד מחתניו הוא חרב הג' מו' יוסף מפראג. (מלשון מצבתו וההערה בח"מ ח"ז שורה כ' י"ב, והערה שם).

יא הרב הגאון ר' **בנימין דוד** בי"ר שמואל, **מווילנא**. עלה לירושלם בשנת תקצ"ט, ועוד בשנת תר"ט היה למו"צ וד"ץ בירושלם ומגיד השיעור בביהמ"ד הגדול סוכת שלום בחצר ר' ישעי'. ומשנת תרט"ו נמנה בין מנהלי הת"ת. נפטר בן פ' שנה, ו' חשון תרנ"ג, ועיין זכרו בח"מ ח"ז שורה י"ח י"ד, ובסוף החוברת. ב„אמת ומשפט" דף ה' ע"א, „לבנון" שנה ב' צד 338, ב„פסקי חלה" (קורנאל בסוף הקדמות קורנאל), בלוח „א"י" ט' 133, „זכרונות קדומים" צד 23, וחתימתו עם ב"ד ירושלם ופרנסיה ב„זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ז צד 40—44. וב„זכרון ירושלם" דף ד' ע"ב.

יב הרב **דובער הלוי** ראש השוחטים בירושלם, חתום עם רבני ירושלם על כתב סמיכה להשוחט ר' נפתלי יצחק ראהלד בשנת תרי"ג. ובביתו נתגדל קרובו החכם ר' מיכל הכהן („זכרון לחובבים הראשונים" ה' צד 4 וחוב' ט' צד 6).

יג הרב החכם השלם ירא אלקים מרבים. הרופא ר' **זאב וואלף** בי"ר משה **לעווינ־זאהן**, המכונה **־דער סלאנטער דאקטער"** ור' **זאב אסיא**. היה מצוין בתורה וחכמה ומוסחה גדול בחכמת הרפואה ומפורסם שמו במדינת זאמוש ולימא, חוצר מגזע אצולתי עיר מינסק וראשי הפרושים בירושלם הזמינוהו לעלות לא"י בתור רופא העיר הקדושה אחרי התחלת פעולת המיסיון בירושלם בשנת תר"ד. ויעל בשנת תר"ן, ויתישב בירושלם, ויהי רופא העיר עד יום פטירתו. בביתו התאכסן הרב שמואל קלכר, אביו של הרב המחבר ר' אריה ליב פרומקין, (כמוכר בסוף ספר „תולדות אליהו"), ונכדו היה הרב החריף ר' **יעקב ליב סלאנט**, בעל מחבר „שארית יעקב" ו„שלמי הזהב" ועוד, מי שהיה מו"צ בפרור מזכרת משה בירושלם. וחתנו היה הרב זלמן חיים ריבלין. בידי נמצאים העודות שונות ביחס לתולדות הרב זאב אסיא וביניהם מחברת חשובה בעברית יפה, שכתב לעת התפרצות מחלת החלי רע באה"ק בשנת תרכ"ן, בשם „מבוא וסיבת מחלת החלי רע ותרופותיה". ועיין: בספרי „הצדיק ר"ז סלאנט", מכתבו של הצדיק ר"ז אל ר' זאב אסיא, ובמאמר ה„רופא מסלאנט" ב„זכרון לחובבים הראשונים" ה' 42, וע"ד פעולותיו בזמן החלי רע ב„לבנון" שנה ב' צד 274. נלב"ע יוד כסליו תרל"ג. ועל פי צוואתו לא כתבו שום תאר על מצבתו. (ח"מ ח"ו דף ח' ע"ב כ"ג, ועיין חוברת ד' שורה י"ם ח').

יד הרב **זאב וואלף וואלפענזאהן**, המכונה ר' **וועלוויל באבעס** (על שם אמו) מן העולים הראשונים, ואביו ר' אברהם היה דיין בצפת. נזכר בשם החכם בשטר מכירה של חזקה בירושלם משנת תקי"ם (נתפרסם על ידי בקובץ הראשון של „המשפט העברי"). והיה

מראשי העדה וגבאי הת"ת, וש"ר ירושלם בשנה תרי"ב—תרט"ז. והיה המגיה ספרי הרבנים שנדפסו בירושלם בימיו, וממונה כולל ריישין, וסובן הת"ת שבחורבה, וגבאי החברה קדישא האריך ימים, ונפטר פתע פתאום באדר"ח אייר תרמ"א. (עיין מצבתו בח"מ חז"ו שורה י"ז כי"ו) ועיין: בזכרונות לבן ירושלם" צד 111. בלוח "א"י" ש' צד 17, ובסוף ספר "חוקי חיים" להרב אג"ן וספר "אהלי יהודה—הכהן (ירושלם תר"ג), ובזכרון לחובבים הראשונים" י"ז צד 40.

טו הרב זאב לוריא ממוהלוב, דור תשיעי למהרש"ל ומיוהס לרש"י, עלה עם בנו הר"ר נתנאל לוריא. ר' נתנאל נשא את בת הגאון ר' ישעי' ברדקי ז"ל. והיה סופר ומזכיר בכולל ריישין, בעל קורא בביהמ"ד שוכת שלום. וגבאי וסובן בביקור חולים בשנת תרכ"ב ונפטר י"ב חשון תרע"ר.

טז מיקירי ירושלם הרה"ג בתורה ויראה כו', מו' זבולון חרל"פ בהר"ר יצחק זצ"ל. עלה בסערה השטימה ט" שבט תרנ"ח, חבר ספר "מאורי חיים" פירוש על משלי. (לשון המצבה וההערה בח"מ חז' שורה ז' ג'). עלה לארץ בילדותו בערך שנת תרט"ו. והיה תלמיד מובהק של הגאונים ר' נחום משאדיק ור"מ אויערבאך מקאליש ז"ל. היה ספרא דדיינא, ואח"כ דיין בבית דין הגדול שבירושלם, וזכה לבנים גדולים ומצוינים בתורה ובמדות, ואחד מהם הוא הרה"ג רבי יעקב משה חרל"פ שליט"א, רב ומו"צ בפרור שערי חסד פעה"ק ירושלם.

יז הרב ר' זלמן חיים ריבלין בהרב ר' אברהם בנימין ריבלין (הנ"ל פרק זה סימן כ"ה סעיף י"ט) וחתן הרב זאב אסיא מסלאנט שנזכר לעיל. היה גדול בתורה ובחכמה ופרנסן נפלא. ומנהל בת"ת עץ חיים. על ידו נבנו בתים חדשים בחורבת ריה"ח, והיה חכם ופקח, פה מפיק מרגליות, ובעל הדרת פנים נפלא, כאב היה לאלפי התלמידים אשר בת"ת הגדול, ועד היום יזכרו בני ירושלם את נועם שיחו, בחינותיו הנעלות ומדותיו התרוסיות, לא השאיר בנים כי אם בנות, והתינו היו ממופלגי ובחירי ירושלם. נפטר ז' סיון תרס"ב. ועיין עליו בחוברת "ר' יוסף ריבלין" (ירושלם תרפ"ו צד כ"ח). ובזכרון לחובבים הראשונים" חי"ד צד 26—31 וב"האסיף" תרמ"ז I צד 90. והספדו על תלמידו ר"ש מאנדילמאהן ב"תורה מציון" א' כ"ה.

יח החכם רבי חיים פרס, מראשוני המשכילים בירושלם, ערך העתון "שערי ציון", וכתב מאמרים רבים במדע הלשון ובנין הארץ בעתונים שונים. נלב"ע כ"ט אדר א' תרנ"ד, ובנו הוא החכם הגיאוגרפי של א"י מר ישעי' פרס. ועיין בזכרון לחובבים הראשונים" חוב' ו' צד 26.

יט הרב הישיש, רודף צדקה וחסד, מוה"ר יהודה ליב במוה"ר אלי' יעבץ זצ"ל מיליזי עיר קאלנא, ונקרא בשם ר' ליב קאלנער. ישב פעה"ק עשרים שנה על התורה ועבודה וגמילות חסדים. ונפטר בש"ט יום ש"ק ג' ניסן תרל"ד. (ת"מ ח"מ דף י"ח ע"א ושם על ידו קבר אשתו מנוחה, וחותנו הרב יצחק ארי' ליב מסטאוויישאק), והוא זקנו של החכם הכופר זאב יעבץ ז"ל. והיה מהעומדים לצדו של ר' מנדל ירושלימסקי, ונזכר ב"אמת ומשפט".

כ הרב ר' יהודה ליב בהר' משה ז"ל טפריעסבורג. עלה לירושלם בשנת תקצ"ט. ומת בן פ"ב שנה ביו"א ניסן תרנ"ד". (ח"מ ח"ז שורה יוד י"ד). ועיין להלן ר' יונה ליב מפרעשבורג.

כא הרב הצדיק, חסיד וקדוש, רבי **יהושע צבי מיכל [שפירא] בן** הרב ר' **יעקב קאפיל** בהרב **זאב מטיקטין**, המכונה ר' **וועלווול חריף**. ר' זאב מטיקטין היה מהעולים לצפת בסוף המאה הששית, והוא ובנו התישבו בירושלם ובחברון. והצדיק ריי"צ מיכל נולד בחברון בשנת ת"ר—תר"א, והתחנך על ברכי הרבנים הגדולים בחברון וירושלם, וביחוד אצל רבו המובהק, הגאון בעל "זית רענן" (ורבו מזכירו בתשובותיו), ויגדל ויהי לציץ הקדש, נזר תפארת לירושלם בקדושתו וחסידותו ומדותיו שאין להעלותם על ספר, ויעמיד תלמידים רבים ומופלגים, וכל גדולי ירושלם הרדו מקדושתו ויראתו, וכבר נכתבו תולדותיו. בארוכה ובהצלחה, בספר "צבי לצדיק" מתלמידו המובהק הרה"ג ריי"מ חרל"פ שליט"א, ונדפסו ממנו בחייו ס' יקר "תיקון חצות" בעלום שמו, וחדושיו בספר "בית לאבות", ואחרי פטירתו ז"ל ע"י תלמידו הנ"ל ספרו שרית "ציץ הקדש", וחבורת "אמרות טהורות" הנ"ל, ועוד הרבה כתבי יד יקרים נשארו ממנו בידי תלמידיו. נפ' י"ב אלול תרס"ו. ועי' מצבתו ומצבת אביו בח"מ ח"ו דף י"ב ע"ב כ"ג. וכ"ד, ו"זכרון לחובבים הראשונים" חוב' י"ב צד 8.

כב הרב ר' **יואל משה סלומון** בי"ר מרדכי, בי"ר שלמה זלמן צורף הנ"ל, שמו ידוע ומפורסם בתור ראש הבונים של הישוב העירוני והחקלאי, ראש הזי הראשונים ב"נחלת שבעה", ומיסד פתח תקוה. נולד בשנת התקצ"ח, ועוד בתקופה שלפני תר"ל תפס מקום חשוב בתור חכם ורב (עיין חדושיו ב"לבנון" ב' צד 217 בשנת תרכ"ו). והיה תלמיד מובהק לגאונים הגדולים מקושנא ומקאליש, והשתעשע בתורתו. הוא היה מהצעירים ה"חכמים" אשר כהם ירושלם תתפאר עד היום הזה. האריכימים, ותסיד היה רוח החיים של כל תנועת הבנין החומרי ותרוחני בארץ, וכבר נתפרסם שמו ונכתבו תולדותיו במקומות רבים אשר בספרותנו החדשה נלב"ע י"ב חשון תרע"ג.

כג חרב חגי הצדיק י"א, מוה"ה **יונה ליב מפרעשבורג** בה"ר יהודה ז"ל, תלמידו של בעל החתם סופר, בן כ' שנה עלה לאה"ק בתס"ג, וישב בה כחמישים שנה, ושקד על התוה"ע ויראת ה', נפטר א' דר"ח איר תרמ"ו. (מלשון מצבתו בח"מ ח"ז שורה ז' ז'). והוא אב למשפחה גדולה בירושלם הנודעת בשם **מענדעלסאהן**, ועיין לעיל ר' יהודא ליב מפרעשבורג.

כד הרב ר' **יוסף ריבלין** בי"ר אברהם בנימין, בי"ר משה מגיד שנזכרו לעיל. היה מצעירי ירושלם אשר תפסו מקום בתור חכמים ומנהיגים עוד לפני תר"ל. היה חכם וסופר וגדול בתורה, ומצוין בתור עסקן רב פעלים, על ידו נבנו רוב שכונות ירושלם שמחוץ לעיר, והיה ממיסדי הישוב היהודי מחוץ לעיר העתיקה, והישוב החקלאי. אף הוא ארגן ואחד את כוללות ירושלם שהיו נפרדים לגמרי, ב"ועד הכללי", ועמד בראש המוסד הזה עד יום מותו, ולא השאיר לאלמנתו וליתומיו אפילו מזון סעודה אחת. נלב"ע בשנת תרנ"ד. והחכם ריי"מ פינס אמר עליו בהספדו: "וכשיבואו סופרי אמת לכתוב תולדות הישוב באה"ק, ורשמו את שם האיש הזה באותיות זהב". בשנת תרפ"ו יצא לאור בירושלם מחברת בשם "הרב יוסף ריבלין ז"ל" חוברת זכרון לשנת השלשים לפטירתו, ושם באו תולדותיו וחלק ממאמריו של ר"י ריבלין ומאמרי הערכה מגדולי ירושלם, ואז חתליפו ראשי השכונות מזכרת משה וסביבותיה, לקרוא על שם חרי ריבלין רחוב במרכז השכונות בשם "רחוב יוסף". ועיין עליו ב"זכרון לחובבים הראשונים". ומאמריו השונים ב"יהודה וירושלם" "לבנון" "המליץ" "המגיד" ושאר עתוני זמנו.

כה החכם והסופר רבי **יחיאל בריל** עורך ה"לבנון", יליד ארץ הודו. עלה לירושלם עם אביו בשנת תר"כ, ובה נשא את בת החכם ר"י ספיר, ויהי זמן מה סופר הכולל לעדת האשכנזים, בשנת תרכ"ג הוציא לאור בירושלם את ירחונו "הלבנון", ואח"כ המשיך להוציאו כעשר שנים בפריז ובמינץ. אח"כ עלה שנית לאה"ק, ויעמוד בראש השיירה שיסדה את המושבה עקרון. וכל דברי הימים ההם כתב על ספרו "יסוד המעלה". אח"כ חזר שוב ללונדון ושם הוציא לאור את העתון "השולמית" באידית, ואת עתונו "הלבנון". ונפטר בי"ד חשון

הרמ"ץ, ועיין ב"האסיף" שנת תרט"ח צד 65, וב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ז' צד 1, וחוברת ו' צד 76.

כן הרב הגאון רבי **יעקב מרדכי** בן"ר צבי **הירשענזאהן**. היה מקודם בצפת, והרביץ שם תורה ברבים, ועלה לירושלם לפני שנת תר"ך. ויסד ישיבת "שנות אליהו" ועמד בראשה, חבר ספרים רבים, ומהם נדפסו: דבר השמיטה, קדושת ארץ ישראל, ביאורי עינות מים, מי נאר, בכוד התורה, אבן שלמה, חקור דבר וגר מצוה. ומאמריו השונים נתפרסמו ב"המסדרונה" ובשאר ספרי בניו. בניו הם: הרה"ג **יצחק הירשענזאהן** זי"ע, ויבדל לחיים הגאון **חיים הירשענזאהן** שליט"א, בעל "המסדרונה" ושאר ספרים. ועיין במצבתו הי"מ חי"ז שורה ח' א' וב"האסיף" תרמ"ז 1 80, וב"זכרונות לבן ירושלם" ליקין צד 87—88.

כן הרב הגאון **הצדיק**, רבי **יעקב יהודה ליב**, הנודע בשם "ר' יעקב ליב' צעיר האחים הצדיקים ר' נחום משאדיק וד' אשר לעמיל מגאלין שנזכרו לעיל פרק זה. היה רב בסלעשין—פולין, ועלה עם אחיו בשנת תרי"ד, ולמדו יחד חכמת הסוד מהמקובל ר' יהודה הכהן, ואחרי פטירת רבם זה, למד הרויי"ל תורת הסוד אצל המקובל ר' רפאל ידידיה אבולעפיא, הרויי"ל האריך ימים, והיה דיין ואב"ד בירושלם ומסונה כולל ווארשא שנים רבות, וחוליד בנים מופלגים בתורה ובבוני הארץ, חבר ספר "בית לאבות" על אבות, ועיין שם הקדמתו, (שם מזכיר שאחיו ר' נחום אמר עליו ששורש נשמתו היא מאיש ששמו עקיבא—הכסום אצלנו—) סבל נוראות מצער גדול בנים. ונפטר י"א אלול תרמ"ט, ועל ציונו כתוב: איש טהור, גדול הדור, מקדושי ירושלם עיה"ק, וכו', ("חלקת מחוקק" ח"ז שורה י"ם ט"ז, אצל קברי אחיו, ועי' שם שורה ט"ו ד' ושורה כ"א ה'). ונמצא זכרו: ב"שומר ישראל" (דף ה' ודף ט'), וב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ה' צד 18, חוברת ו' צד 71, חוברת י"א צד 28, וחוברת י"ז צד 19, וב"ירושלם" שנה ט' צד 48, ולא"י י"ה צד 99, וב"זכרונות לבן ירושלם" צד 84. וב"שבר פושעים" דף ט"ו ועוד. והתימותיו בב"ד ירושלם במקומות רבים.

כח הרב החכם **יעקב** בהר"ר נתן הלוי **ספיר**, המפורסם במסעותיו ובספריו הנפלאים **אבן ספיר**. בא עם הוריו בהיותו בן עשר שנים ושבעה ירחים מפולין לצפת, בשנת תקצ"ג, ובל בית אביו נשדדו ונזוקו בזמן הביזה הגדולה בצפת בשנת תקצ"ד. ואחרי מות אביו ואמו בשנת תקצ"ו, עלה לירושלם, ובה נתגדל ונתחנך על ברכי התורה החכמה והיראה, בשנת תרי"ח נסע בשליחות ביהכ"נ הגדול והח"ת שבחורבה, ושנית בשנת תרכ"ד, ומאז סבב בעולם וכתב את דברי מסעותיו על ספריו "אבן ספיר", ובמאמריו ב"לבנון" של חתנו ברי"ל ועוד, וכבר נכתבו תולדותיו במקומות רבים, ועיין: בקונטרס "חברת משמורים" שנמנה בשנת תרי"ז בין "העדה הקדושה" של חברת משמורים, בהיותו רק בן עשרים שנה, ובשנת תרפ"ג היה סופר החברה קדישא של האשכנזים ("האסיף" הרמ"ח 1 29), וב"זכרונות לבן ירושלם" צד 11 מוזכר שהיה הרי"ש ספיר מן המלמדים הראשים בת"ת שבחורבה, ועי' ב"ירושלימה" של פריינקל צד 161—162. ובלוח א"י שנה ט' צד 129, ועיין תולדתו ותמונתו ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ז' צד 1—4. נפטר יום המה התר"ם. ומצבתו בח"מ חוברת ז' שורה כ' כ"ם. ושם רשימת ספריו ושיריו.

כט הרב **יצחק יעקב** הסופר מחסלאוויץ, יצא בתור שד"ר בשנת תרל"ג והרל"ט עבור הכולל עץ חיים, ("זכרון לחובבים הראשונים" צד 35). ואולי הוא הר' יצחק יעקב בר' מאיר שנזכר לעיל בסדר א' סימן מ"ב.

ל ההה"ח רבי **יצחק מיכל אליהו הכהן** זי"ע, נולד שנת תקצ"ה, וילדותו עלה עם

אביו חרב הגאון רבי **אליעזר הכהן**, כי שהיה רב ואב"ד יאסווין בואמוס בתשרי שנת תר"ח, ובירח כסליו של השנה ההיא נפטר הר"א הכהן.והצעיר מיכל נתגדל בבית שארו חרב דובער הכהן ראש השוחטים בירושלם, ויגדל על ברכי התורה והחכמה, ויהי סופר נפלא בעל כתב ולשון. ולמד מלאכת השו"ב ונסע על פני חוצות. בשובו היה לסופר כולל ווילנא וזאמוס, ואח"כ סיפר המשגב לדך. יחד עם ברי"ל ור"ם סלומון הוציא לאור את ה„לבנון", וערך את העתון „האריאל". ויהי מן השבעה הראשונים של מיסדי השכונה נחלת שבעה בירושלם. האריך ימים, ונפטר בסוף אלול תרע"ד. ועיין תולדתו באורוכה ב„זכרון לחובבים הראשונים" ח"ה צד 3—18.

לא הרב הצדיק החסיד, ר' **יצחק דוד** בן הרב הקדוש מוה"ר משה [הנ"ל] בהרב הקדוש מו' ר' **דוד מלעלוב** זיע"א. נלפ"ת ביום ש"ק ג' לחודש תשרי שנת תרמ"ז. (ח"ם שורת י"ח ד', אצל קבר אחיו ר' אליעזר מנחם מענדיל. ועיין „זכרון ירושלם" דף ד' ע"ב, וב„זכרון לחובבים הראשונים" חוב' י"ם.

לב הר"ר **יצחק פ"ח** בהרה"ח שלמח פ"ח, שנזכר לעיל. נזכר בשם „ה"ה המופלג" ב„שפר חזקה משנת תקצ"ח", („זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ג צד 21). והיה מתורגמנו של הרב ישעי' ברדקי, כי ידע היטב את השפה הערבית, ויהי לו לפה לפני הממשלה, („זכרונות לבן ירושלם" ילין עמוד 9, ועיין שם דברי קנטורין מאת ר"י יעלין בשביל ענינים משפחתיים שחפרידו ביניהם).

לג הרב הגאון ר' **יצחק פראג**, המכונה גם בשם ר"י **אופלטקה**. היה יליד פראג ותלמיד חחתם סופר, עלה לארץ בסוף המאה הששית, והתאבק בין גדולי חכמי הספרדים והאשכנזים של המאה הששית, ונתגדל בין הספרדים, וגם נשא את בת בנו של הרב יעקב עייאש הנ"ל, ועל כן נתגדלו כל צאצאיו בין הספרדים ויתחשבו לעדתם. הוא היה ראש ישיבת „דורש ציון" שבה למדו בני הספרדים תורה וחכמה. והגיד שעורים בישיבת כנסת יחזקאל, בנו היה הרב **רחמים יוסף חיים פראג**, שהיה ממלא מקום אביו, וגדל בתורה וחכמה, וכתב הרבה חדושי תורה, וחבר ספר „מסעי הירח" על תכונת הארץ. הרב יצחק פראג היה ירידו הנאמן של הרב פרומקין, מחבר הספר „תולדות חכמי ירושלם", וממנו שאב ידיעות רבות לתולדות חכמי ירושלם, והרבה מהערותיו הובאו בספר הזה, ועיין: ב„זכרון לחובבים תראשונים" חוברת י"א צד 1—5, וחוברת י"ג צד 26, וב„לבנון" שנה ב' צד 359, וב„ירושלימה" צד 219. האריך ימים, ונפטר י"א שבט תר"ם, ונטמן בשדה הקברות של הספרדים. ועיין מצבתו בח"ם ח"כ שורה ג' י"א י"ב, ועיין ב„ירושלם" ט' צד 48, ולא"י י"ח 86. וב„זכרון ירושלם" לרש"ז דף ה' ע"ב, ו' ע"א, ז' ע"א. ועיין לעיל פ"ג סי' כ"ב ופ"ח סי' ד'.

לד הרב החכם והדרשן, סופר ומשורר, הרב **ישעיה ראובן הלינגער**, מלפנים אב"ד סיוון, עלה לירושלם בשנת תר"ך, וחבר ספר „מעשה המנורה", ע"ד סעולות הברון סאיר רומשילד בירושלם, ועל הקדשות ירושלם.

לה הרב ר' **ישראל ב"ה מדפים** בהרב ר' אברהם.היה רב פעלים. גדול בתורה, ומופלג במעשים בתור שתדלן ובונה חישוב. עלה בשנת תק"ץ לצפת ושם יסד את בית דפוסו שנדפסו בו ספרים גדולים וחשובים, כמו תנ"ך עם מפרשים, פאת השלחן ועוד. וחי בצפת כזמן חבזות והרעש, ועמד שם בראשי העדות. וכימי הביזה השניה, בשנת תקצ"ח, נשדד ונהרס דפוסו בצפת, ונסע בתור שתדלן למצרים, והתמהמה שם עד אחרי שנת ת"ר. ואז בזמן העלילה בדמשק תשתדל במכתבים וישגיע על השר מונטיפיורי לבוא לעזרת יהודי דמשק, אח"ז נתישב

בירושלם, ובעזרת הרבנים אשר אסרו על מי שיסיג גבולו במשך עשרים שנה, יסד בית דפוסו הראשון בירושלם בסיוע השר מונטיפיורי, ובמשך עשרות שנים הוציא לאור ספרים רבים וחשובים, וגם הוציא לאור עתון בשם "חבצלת" שיצאו ממנו לאור רק ששה גליונות, ולא נמצא כלל. (נזכר רק ב"אמת ומשפט"). בצפת וכן בירושלם היה לו בית מדרש ומנין מיוחד בחצרו. וגנו היה הרה"ח ניסן בק רב פעלים שנזכר להלן. ועיין בהקדמתו ובהסכמות ל"סידור תפלה", ירושלם תר"ב, וספר "עבודת הקודש" ירושלם תר"א, וב"יהודית" צד 163, וב"חבת ירושלם" (מאסר "מבשרת ציון" ט"ז), ובשו"ת "חוקי חיים" דף כ"ב ע"ב ודף ג' ע"ב, ו"באמת ומשפט" דף ג' ע"א ובסופו, וב"ירושלם" שנה י"ג צד 26, וב"זכרון לחובבים הראשונים" א' צד 12 וי"א צד 25, וספר "התקנות" בראשו וסופו, וב"זכרון ירושלם" לרש"ז דף ד' ע"ב.

לן הגאון האדיר, רבי **מאיר אויערבאך**, הנודע גם בשם הרב **מהאליש**, בעל התשובות "אמרי בינה", היה הרב הרשמי הנבחר הראשון לאשכנזים במאה השביעית. עלה לירושלם בשנת תר"ך, ומאז עמד בראש האשכנזים עד יום פטירתו, והיה מראשי הבונים של הישוב, והמעורר לישוב החקלאי. תולדתו כתבתי בארוכה בשורת מאמרים בירחון "הדביר" שיצא לאור בירושלם על ידי המתדרות הצעיר הארץ ישראלי, (ירושלם תרע"ט—תר"ף), ועיין עוד ב"לבנון" שנה ב' צד 51, וצד 339—356, ותעודותיו ב"יהודה וירושלם", ב"אמת ומשפט" ו"שומר ישראל", ובלא"י י"ז צד 23, וב"זכרון לחובבים הראשונים" ב' צד 21, וחוברת ו' צד 3 וצד 71, וחוברת י"ז צד 11—25, והולדות הפוסקים עמוד 143, ובערכי אויערבאך, ב"אוצר ישראל" ו"האשכול". נפטר ח' אייר תרל"ח, ומצבתו בח"מ חוברת ז' שורה כ' י"ג, ע"ש.

ועיין בתולדות ר"ש קעלמער, שהרמ"א היה המעורר להרב פרומקין לחבר ספרו "תולדות חכמי ירושלם", ועיין הסכמתו בראש חלק א' של הספר.

לן "הרב הג' בתורה ויראה, שקדן גדול, משים לילות כימים, מנהל עדת ישורון, נאמן רח"ק גמ"ח ש"א והת"ת דפעיה"ק ת"ו, מוה"ר **מאיר** זצ"ל **קמיוקין**, בהר"ר אשר ז"ל (הוזכר לעיל) **מאניקשט**. ונבש"ם בעש"ק ער"ח תמוז שנת תרמ"ה לפ"ק, תנצב"ה". (ח"מ ח"ז שורה י"ח כ"ג, ושם בהערה שהיה חתן הגאון משה מעשיל לוריא האבד"ק קראקינאווא).

עלה לירושלם בשנת תרכ"ב, והיה ממונה כולל ווילנא וסוכן עץ חיים, ונאמן כללי בעיר, ועיין עליו "זכרון לחובבים הראשונים" ח"ב צד 16, וח"ו צד 53, וב"יהודי המזרח באי" צד 255.

לח הרב הישיש **מאיר שעהנבוים** בר' יצחק. בא לירושלם בערך שנת ת"ר, ונפטר ביום ד' סיון שנת תרי"ן. השתדל הרבה בצרכי ציבור, והיה ממייסדי הישוב בבתי מחסה, ובנאי בתי מחסה עד יום מותו, וחתנו של ר' פנחס שלמה השו"ב הראשון באה"ק. היה חכם גדול ומקובל, ונשארו ממנו כ"י רבים בקבלה, והם בידי בניו. בנו היקר ר' **ישראל חיים** נרצח בחדש ניסן תרמ"ז בידי שודדי לילה. בן ל' שנה, כיצאו ללחום נגדם, כשהתנפלו על שכונת היהודים מאה שערים. גם ר' **מאיר** עצמו נפל לקרבן על דרך עבודתו בבנין הישוב, בלכתו לפתוח תעלת מים שנסתמה בבתי מחסה, למען לא תשתוף את הבהמים ונפל בשיחה עמוקה ויטבע, ואחר שלשה ימים מת. ר' מאיר הוא אבי בית שענבוים בירושלם. (עיין מצבתו ומצבת בנו בח"מ ח"ז שורה יוד ט"ו ט"ז, ובמאמר "קרבנות הישוב האחרון" מאת ר' זלמן ריבלין, בירחון "הדביר" של חברת המתדרות הצעיר הא"י שנה א' ירושלם תרע"ט חוברת זיין).

לט הרב **מנחם מענדיל מקאמיניץ**. מחבר ספר קורות העתים וסיג לתורה. עלה לארה"ק בשנת תקצ"ג, והתישב בצפת, ויהי שם ביסי הכזה בשנת תקצ"ד, והרעש הגדול בשנת

תקצ"ז, ואחרי זה התישב בירושלם. בשנת ת"ר יצא ללישא בשליחות מצוה, ושם פרסם את ספרו התשוב ויקר המציאות „קורות העתים", שיצא לאור בעברית ובאידית, ובו פרשת העבור בזמן תבזה הרעש הנז', ופרסים אחרים חשובים על מצב הארץ. בשנת תר"ב חזר ירושליטה ועסק בישוב העיר, יסוד בית הכנסת אורחים ועוד. ונפטר י"ג איר תרל"ג. בנו הוא ר' אליעזר ליפמאן קאמיניץ ז"ל מיקירי ירושלם, בעל המלון העברי והמוררני הראשון בעיר ירושלם. ועיין: בספריו הנז', ובספר „ר' אליעזר ליפמאן קאמיניץ" („ירושלם" תרע"ו). ועיין ציונו בח"מ חי"ו דף י"ב ע"א כ' כ"א, וביד נכדיו נמצאת תמונתו, ובקרוב יצא במהדורה שניה ספרו „קורות העתים" עם תמונתו.

מ הרה"ג משה אליעזר דן בהרב ר' אהרן ארי' ליב ז"ל הנ"ל, חריף נפלא בהלכה ואגדת וירא ה' שהורה, יליד ירוש' אשר בו תתפאר, הרביץ תורה ברבים ורבים השיב מעון. נולד בירוש' תקצ"ג, ונפטר תרכ"ה. היה מתלמידי הגאונים הרש"ם והרי"ל מקוטנא, ונכד הרב גבריאל שמאקלישקאווער הנ"ל, עוד בבחרותו היה מגיד שיעור בישיבת עץ חיים, והיה שני בשני, עם הגאון דיסקין מבריסק ומאנשי סודו. ועיין מצבתו בח"מ ח"ז שורה ז' ב', ובסוף החוברת דף מ"ח ע"א, ועיין בלא"י שנה ט' צד 132—143—155, וב„ירושלם" ט' 48, ב„זכרון לחובבים הראשונים" חוב' ד' 32, וחוברת י"ז צד 40, וב„יהודה וירושלם" (הספדו על הגאון הר"מ אויער־באך ז"ל), וב„דעת קדושים" (אייזינשטאפ) מאמר „יתרון דעת" צד 15. ונשארו ממנו כתבים רבים בנגלה ונסתר, ונתפזרו בידי בניו, ואין מאספם.

מא הרב הגי' המפורסם משה סג"ל המבורגר, מנאויאמיסטע (עיר חדשה) באונגרן תלמיד הגאון החתם סופר ז"ל. עלה לירושלם עם כל בני ביתו בירח אב תרט"ו, ויעמוד בראש כולל האונגרין אשר בירושלם, ונזכר דבר עליתו ברוב ענין ב„ירושלימה" של פריינקל צד 263. בניו היו רבי פעלים ומצויונים: רבי מאיר (שו"ב ומוהל ביפו משנת התר"ן), ור' נתן צבי, ור' פנחס, ור' אהרן ועוד. והיו מן הבונים את הישוב בירושלם ויפו. בידי נמצאת צואתו, שממנה יש להכיר אהבתו העצומה לא"י. וחדושים רבים ממנו נשארו ביד בניו בכ"י. נפטר זקן ושבע ימים בן פ"ז שנים ביום ג' כסלו תרמ"ח. וקברו על יד קבר הגאון רמ"א אויערבאך, ולא חרתו שום תואר על מצבתו, על פי צואתו. (עיין ח"מ ח"ז שורה כ' ט"ו).

מב הרב משה בהרב המפורסם יצחק חסלביצר, המכונה ר' משה חעשין. עלה עם אביו עם העולים האשכנזים הראשונים לצפת. ואביו היה גדול בתורה וחכמה, ומרביץ תורה ברבים, ונפטר בצפת בערך תק"ם—תק"ץ. ר' משה התישב בירושלם אחרי שנת תק"ץ, ובשנת תקצ"ד נמצא שוב בצפת, ועזר שם בתור שתדלן בזמן הביזה („קורות העתים" צד ד'). בירושלם עמד ר' משה בין ראשי העדה ובוני הישוב, ונסע בתור שד"ר לרוסיא, ויסד שם אחד מינסק, וחברת „שלום ירושלם" לתמיכות ביקור חולים שבירושלם, והיה גבאי ביהכ"נ הגדול. נזכר בין ראשי העדות ורבניה ב„אבן ספיר" ח"א דף א' ע"ב, ובין גבאי ביהכ"נ בשנת תרי"א („זכרון לחובבים הראשונים" יוד צד 13—16). וחתום על שטר חזקה משנת תקצ"ב בירושלם (שם חוב' י"א צד 24) ועוד על שטר חזקה משנת תקצ"ח (שם חוברת י"ג צד 22), ועל עניני החורבה בשנת תרי"א (שם צד 14). בנו ר' יצחק חעשין נמנה בין גבאי הביקור חולים בשנת תרכ"ו („לבנון" שנה ב' צד 310). נפטר ביב איר תרל"ב (ח"מ ח"ז שורה כ', ושם על ידו קבר בנו ר' יצחק שנפטר ז' שבט תרמ"ב). יהוא אבי משפחת חעשין בירושלם.

מג הרב הגאון חכם סופר ודרשן, מו"ה משה נחמיה ב"ר משולם כהנא ז"ל, המכונה מחאסלאוויץ. עלה לירושלם בשנת תר"ך והיה ראש ישיבה עץ חיים, וחעמיד תלמידים רבים,

ובשנת תרל"ז יצא בשליחות מצוה לארץ רוסיא בער המוסר חזה, והצטיין בחבתו לארצנו ובאהבתו ללאומנו ותרבותינו, הוא היה גם דרשן וסופר נפלא, וחבר ספרים יקרים על מצב הארץ והלכות התלויות בארץ, הלא הם: „שאלו שלום ירושלם" שנדפס בעלום שמו, „שנת השבע", ו„חוקת עולם", ואחרים. וכבר נכתבו תולדותיו באורבה כ„זכרון לחובבים הראשונים" הוברת ח' צד 1—25, ועיין שם צד 35, ועיין מאמרו המענין ב„יהודה וירושלם" שנה א' נומר ט'—י"א, (שם הציע ע"ד המשכת מים לירושלם, יסוד בנק עברי, ובתי חרשת של נייר ועוד), ועיין בלוח א"י ט' צד 149, וי"ז צד 95, והספריו על הגאון הרמ"א אויערבאך ועל הרב אלברט כהן שנשא בביהכ"נ הגדול, נדפסו ב„יהודה וירושלם", ומאמרו הגדול במבוא „סליחות לשובבים ת"ת, כפי שנהוג בירושלם". הוא היה מיסד הגמ"ח הגדול בירושלם, ומחבר ב„האסיף" שנת תרמ"ח I צד 29. נפטר כ' סיון תרמ"ו, וצוה שלא להספידו ולכתוב תואריס על מצבתו, (עיין ח"מ ח"ז שורה ז' ח', ושם רשימת ספריו), ועיין גם ב„האסיף" תרמ"ח I צד 69.

מד הרב **משה** ב"ר ארי' ליב **מפינסק**. נזכר בין הרבנים גבאי התי"ת משנת תרי"ו ואילך בלוח א"י ט' צד 132, וחי"מ ח"ז בסופה. האריך ימים, ונפטר ביום ח' חשון תרמ"ד, (עיין מצבתו שם שורה י"ב ו', ע"ש).

מה „הרב החסיד המפורסם, עסק בתורה כל ימיו, מו"ה **משה** ז"ל ב"ר חיים **האזניצער** בעהמ"ח „דברי תורה", אהבת ישראל" „ספר החיים", צדה לדרך", „קדושת הארץ", „נוסמות נשמת ישראל" (בעילום שמו). נפטר ר"ח אייר תרל"ד", (מלשון המצבה והעדה בח"מ חוברת ז' שורה כ' כ"ד) וב„אוצר הספרים" נזכרו הספרים בלי שם מחברם, ומכל ספריו נראה חבתו העזה לא"י וביחוד מספרו „קדושת הארץ" (שנדפס בירושלם תר"ל).

מו הרב **נחמן נתן קורוניל**, רב גדול בתורה ובחכמה, ומצוין בהכמת הביבליוגרפיא. נולד באמשטרדם בשנת תק"ע, ולמד שם בישיבת עץ חיים. בערך שנת תק"ץ בא ויתישב בצפת ושם נשא אשה, וסבל מרעש ביזה ומגפה, ואח"כ התישב בירושלם, ויתחקה בה על שרשי כ"י עתיקים ויקרי המציאות, והוציל ספרים יקרים על פי כ"י, עם הערותיו הנפלאות, והם: בית נתן, תשובת הגאונים, אלפסי זוטא, חמשה קונטרסים, זבר נתן, מסכת כלה, פסקי חלה, חקת הדיינים, מרפות הריאה, סדור רב ועוד. בהיותו בווין שלח תשורה לקיסר אוסטריא, הרבה כ"י יקרים, ונתכבד באות כבוד של זהב לחכמה ולמלאכה. נפטר כ"ז מנ"א תר"ן בירושלם, בן פ' שנה, ועיין „האסיף" תרנ"ד I צד 139, ו„זכרון להובבים הראשונים" ב' צד 18, ומזכר בירושלימה של פריינקל, וקורא לו „איש מכירי מקרית ויען הרב קראנעל", („ירושלימה" צד 216), אשר הסכים לו על בית ספרו בכ"ח תשרי תרי"ז (שם 475), ועיין מצבתו בח"מ ח"ז שורה ד' ה'.

מז הרב החכם ר' **ניסן בק**, בנו של הרב ישראל בק מדפיס, שנזכר לעיל. איש נכבד ונשוא פנים, ויודע ששות, עמד בפרץ ירושלם בתור כונה ושתדלן לפני הממשלה. על שמו נקרא בית הכנסת הגדול „תפארת ישראל" מרווין בירושלם, ושכונת היהודים אשר בצפון העיר ירושלם על יד שער שכם. נולד בשנת תקע"ג, ועלה עם אביו מחויל לצפת, ובראשית המאה הזאת עלו לירושלם, ומבחרותו עמד בראש העדות. ונפטר בח' כסליו תרי"ן, ועיין עליו: „זכרון לחובבים הראשונים" חוברת א' צד 14. וב„ירושלימה" צד 475, ו„ירושלם" פ' צד 48.

מח הרב **נפתלי יצחק רוהלד הלוי** שו"ב בהיר ברוך משה. נולד בערך שנת תקפ"ד, ובשנת תקצ"ג עלה עם אביו לצפת, והילד נפתלי יצחק היה בין הנצולים בדרך גם במפלת הרעש בשנת תקצ"ז, אח"כ עלו והתישבו בירושלם, ובשנת תרי"ג נמנה ע"י גדולי הרבנים בירושלם בתור שו"ב דמתא, ויהי ראש השוחטים בירושלם, והאריך ימים. ונפטר בשנת תרט"ב, הוא רבם של

שוחטי ירושלם הותיקים, ועיין תולדתו בארוכה עם תמונתו בחוברת מיוחדת „ניר לבית הלוי", שי"ל ע"י ר"פ גראייעבסקי ירושלם תרפ"ז, וב„זכרון לחובבים הראשונים" ח"ט צד 3.

טט הרב המאוה"ג צדיק וחסיד, ומרביץ תורה בתלמידים, מו"ה **נתן יוסף** במו"ה יעקב **מליסקא** באונגרן. בשנת תרכ"ב נמנה בין גבאי התח"ת והישיבה עץ חיים, והיה דיין בירושלם וראש ישיבת עץ חיים. נשארו ממנו ספרים בכתי „מרכבת יוסף" ו„זכרון יוסף", (ח"מ ח"ז שורה כ' י"א), וחתום עם רבני ירושלם בשנת תרכ"ג ב„אמת ומשפט" דף ה' ע"א ודף ט"ו ע"ב. ועס"ב ב"ר בירושלם ב„שבר פושעים" (תרכ"ב) דף ט"ו ע"א. נספר טו"ב שבת תר"מ.

נ הרב ר' **נתן נטע נאטקין**, מעיר פאריץ מחוז פינסק, גדול בתורה וחכמה, ומגזע היחס, נכד השאגת אריה. עלה לירושלם בתחלתו בראשית המאה, ובה נשתדך עם בת הצדיק ר"ז סלאנם, ואח"כ היה חתן הגאון ר' ישעי' ברדקי, נסע בשליחות הכולל בשנת תרכ"ו, ושנית בשליחות האשכנזים והספרדים בשנת תר"ל לאמריקא, ושוב נסע לאמריקא בשנת תרל"ו, ונספר בעיר נויארק, ועיין ב„עיר ווילנא" צד 244, ו„תולדות משפחת גינזבורג" עמוד 50 ועמוד 291. וב„זכרון לחובבים הראשונים" חוברת א' צד 11, ובעתון „יהודה וירושלם" שנה ב' גומר ד'. וכספרי „הצדיק רבי יוסף זונדל" צד כ"ב—כ"ג, וצד קל"ז—קל"ח. ופנקס שליחותו נמצא בספריה הלאומית פעה"ק.

נא „נריקה של תורה ואוצר יראת ה', הרב המופלג הי חסיד הי עניו, מו"ה **ראובן** בהרב הצדיק ר' מנחם מענדיל ז"ל, שתים ועשרים שנה היה שו"ב מובהק פה עירנו ת"ו ונלב"ע מוצש"ק ט' לח' שבט שנת ב'ש'מ'ש' לפ"ק". (ח"מ ח"ט דף י"ב ע"ב ט"ז).

נב הרב הגאון **שאול בנימין הכהן מראדישקעוויץ**. עלה לירושלם בשנת תרי"ז, ונזכר לעיל בפרק זה סימן י"ח בתולדות הר"ש זרחי, ושם הובא מה שרבו עליו בעלי תריסין במחלוקת החצר של הת"ת אחרי שעמד בראש המוסד הזה, וסדרו בסדרים חדשים, וכל פרשת המחלוקת הזאת מבוארת בשתי קונטרסים משני הצדדים, שיצאו לאור בירושלם בשם „אמת ומשפט" ו„דמעת העשוקים", וב„האסיף" שנת תרכ"ז I 87, ועיין תשובת ר"י שוואַרץ להרש"ב בתשובות שוואַרץ דף קמ"ב ע"ב, ובלוח א"י (לונץ) שנה ט' צד 137, ושנה י"ח צד 27, ובחוברות „זכרון לחובבים הראשונים" ח' צד 34, וי"ג צד 31. הרש"ב נספר בדרך מסעותיו בחוץ לארץ.

נג הרב ר' **שלום** בי"ר משה **מבויסק**, (אבי אמי). עלה עם אביו ואמו בסוף המאה הששית, ואביו ואמו נפטרו זמן קצר אחרי עליתם. והילד שלום נתגדל בבית הרה"ח מרדכי פתח הנ"ל. בשנת תרי"ב נסע הצעיר שלום בשליחות ירושלם למדינת רוסיא, ושם נשא והוליד בנים, וחזר בשנת תרי"ד. היה שקדן גדול בתורה, ולא מש מתוך האהל. ופרנסתו היתה מצויה ממסחר התבואות שעסקה בו אשתו. ונספר י"ם סיון תרס"ג. בנו הוא הרה"ח היקר ר' **בן ציון זילבערשטיין** שליט"א, מיקירי זקני ירושלם, ואחד מראשוני ה„סוחרים" בארץ. וחתנו היה אבי מו"ר **בנימין** בי"ר יוסף יואל **ריבלין** ז"ל.

נד „הרב המפורסם, מנהל ומנהיג צאן קדשים, וגבאי החי"ק בירושלם, איש ותיק, חי רב פעלים, גדול בתורה ומוכתר במעשים טובים, צדיק ומתחסד עם קונו מקטנותו, ר' **שלמה זלמן לעווי** בהרב המאוה"ג מוה"ר יעקב יהודה ליב (הנזכר להלן) נ"ע. נספר על פני אביו ביום ג' ו' לחו' ניסן ש' תרמ"ד לפ"ק. (ח"מ ח"ז שורה י"ח יוד), ועיין ב„זכרון לחובבים הראשונים" י"ז 24.

נה הרב הגאון ר' **שלמה זלמן** בהצדיק ר' נחום **לעווי** משאדיק. **מלבד** גדלו בתורה ובחסידות, הצטיין בענוה, ויהי רב פעלים, הוא היה המיסד העקרי של השכונה הגדולה „מאה שערים" בחוץ לירושלם בשנת תרל"ד, והיה איש קדוש, אהוב לקטן וגדול, והרביץ תורה לתלמידים רבים, ועיין זכרו ב„זכרונות לבן ירושלם" צד 115—135. וכבר נכתבו תולדותיו בארוכה ב„זכרון לחובבים הראשונים" ח"ב צד 11 וח"ו צד 51.

נו הרב הגאון ר' **שמואל מוני** בי"ר אברהם יצחק **זילבערמאן**. נולד בפינסק בשנת תקפ"ד, ובהיותו ילד, בשנת תקצ"ב, העלתהו דודתו אחות אביו לירושלם, ובה גדל, והיה מהמלמדים הראשיים בת"ת עץ חיים משנת תרט"ז, והעמיד תלמידים רבים, והיה עניו ושפל ברך, ואחי"כ היה ראש הממונים בועד הכללי. הזכירוהו תלמידיו, החכם יעקב גאלדמאן בהקדמתו לספרו „בני אשר", ור' יהושע ילין בספרו „זכרונות לבן ירושלם" צד 11, וצד 138, ועיין תולדתו ב„זכרון להובבים הראשונים" חוברת ו' צד 5, והובאו חדושיו בדברי ידידו ר' נתן קורניל בספר „פסקי חלה" מאמר „חקור דבי" צד 17. נפטר י"ר אדר תרנ"ד, וצוה שלא להספידו ולא לכתוב שום הואר על ציונו. (ח"מ ח"ט דף ל"ה ע"ב י"ח).

נז הרב הגאון, סבא קדישא רבי **שמואל סלאנט** בהרב ר' צבי, מוא דארעא דישראל שהיה רבה של ירושלם במשך שבעים שנה. נולד בעירה על יד בילייסטוק, ביום ב' שבט תקע"ו ונתגדל בעיר סלאנט. וגודע גם בשם העילוי מקידאן, והיה חתנו של הצדיק ר"ז מסלאנט. בשנת תי"ר עלה לירושלם, ומאז היה לאב"ד מויצ ורב ומנהיג ירושלם עד יום מותו, בהיותו בן תשעים וארבע שנים. ראוי הוא הגאון הזה שיכתבו תולדתו בספר מיוחד, ועלבון הוא לירושלם וסופריה שנתאחר יצירת הספר הזה עד היום, ורק נסיון לספר שכזה נעשה באדית ואנגליה בספר „זכרון רביעו שמואל סלאנט", שיצא לאור ע"י נכדו הרב נתן נטע סלאנט בנויארק בשנת תרפ"ב, והחמר לתולדתו נפוץ בעתונים ובספרים לאלפים, ובתעודות המפוזרות בכל העולם, בזמן האחרון נתפרסמו תעודות שונות מארביו שלו ומזכרונותיו במקומות שונים. ועיין ביחוד „לבנון" שנה ב' צד 51—356, וקונטרס „אמת ומשפט", ו„זכרונות לחובבים הראשונים" חוברת ה' צד 18. חוברת ו' צד 74. חוברת ח' צד 34—36, חוברת י"ג צד 14—27, וב„זכרונות קדומים" 15—23, וב„נר לבית הלוי" צד 11, ועיין במאמרו של ר"י גולדמאן ב„ספר הזכרון", תרמ"ט.

נח הרב המאוה"ג המפורסם, מוה"ר **שמעון דייטש** מאונגרן, ראש משפחת דייטש — מאונגריה בירושלם. היה מתלמידי החתם סופר, ועיד בימי ילדותו אוה ירושלם למושב לו וישקד על דלתי תורת ה', ועשה צדקה בעמיו, נפטר ט' שבט תרל"ח, וכל יושבי ירושלם נהו וספדו עליו ועשו לו כבוד גדול. (מדברי ההערכה ב„יהודה וירושלם" שבט תרל"ח).

נט הרב **שניאור זלמן** בהרב מנחם מענדיל **שניאורזון**. בא לירושלם בילדותו לפני תקיץ, והוא היה מן „חב"דים" הראשונים בירושלם, היה תלמיד הרב חיים הורוויץ בעל „חבת ירושלם" הנזכר לעיל, ועזר לו בחבור ספרו „חבת ירושלם", עמד בראש כולל חב"ד, ונסע בעדו בשליחות מצוה פעמים רבות לארצות רבות, כמו: בכל, טורקיא, הודו, אנגליא, צרפת, גרמניא רוסיא ועוד, ועל ידו נבנה בית הכנסת אשר ל„חב"די בעיר העתיקה, ועל שם זה נקרא שם הרחוב „רחוב חב"ד". חדשים ספר „קול אריה" לזקנו הגאון ר' ארי' חריף, וספר „אם למסורה" „זכרון ירושלם", והולל ספרים שונים מכת"י עד כאן ההוספה. א. ר—ן.

פרק שמיני

חכמי הספרדים בירושלם בשליש הראשון למאה השביעית.

א אחרי פטירת הרב הגאון ר' משה סוזין, נתמנה לראש בשנת התקצ"ז ליצירה, הרב הגדול חסידא קדישא ר' **יונה משה נבון**, גיסו של הרב ר' שלמה בכור וילנא. ולא נמצאו ממנו חדושים בכת"י, רק בספר נחפה בכסף לטר זקנו חגאון ר' יונה נבון נמצא ממנו חדושים רבים והנהות[1], ושמענו שלטר בע"פ מדר קדשים עם הפירושים. הרב הזה ככל רבני הספרדים אשר לפניו, ידעו לחבב ולחוקיר את הישוב החדש אשר כוננו הרבנים האשכנזים תלמידי הגר"א ז"ל, ועזרו בידם להוציא מיד הגוים את נחלת אבותיהם חורבת ר"י החסיד. ובשנת תקצ"ז פרסמו הוא ובית דינו: ר' יצחק קובו ור' אברהם חיים גאנין את חבשורה הטובה להפוצת הגולה אשר באשכנז, כי השיגו מאמר מאת מלך מצרים על בנין חצר החורבה, וכתב פטורין על כל שטרי חוב הישנים, שהיו ביד הגוים מזמן ר' יהודא חסיד שהם במלין ומבוטלין, וגם החזירו לחם האחת עשרה חנויות שנשקעו ביד הגוים, וכבר גמרו הבנין של ביה"ט "מנחם ציון", אשר נכספו וקוו לזה מימדי הישוב הראשונים, החסיד ר' מ"ט ז"ל, והרב המובהק המפורסם מוהרש"ז שפירא ז"ל, ושיטלאו ידם להי הבוחר בירושלם לבנין הביהכנ"ם הגדולה, ולכונן מקדשה על מכונה. [המכתב הזה נעתק בספר "ירושלם" כרך ט'][1]. ונפטר הרב הנזכר לחיי עד בעיה"ק ירושלם, ביום כ"ג טבת שנת התר"א ליצירה[2].

---

1) [תשובתו המעניינת ע"ד מחלקת פתיחת החלון בחצר ישיבת בית אל, נדפסה ב"חוקי חיים" — גאגין דף ס"ב ע"א, ומסופר שם ע"ד הפולמוס שהיה בינו ובין הרב גאגין בדבר המשמש ההוא. ובאמת הכתבים אשר ביד הסופר מר עגנון מצאתי: חוברת "חדושי הורה" ועליה חותמו של הרב משה יונה נבון, וחשבון שליחות מירושלם לערי המערב, שנסעו לשם הרימ"ג ושארו ר"י סעדיה נבון בשנים תקס"ב—תקס"ג. ותעודה משנת תקע"ו, שנתנו הרבנים יונה משה נבון ובניסין טרדכי נבון לשארם השד"ר ר"ס נבון, והסכמתו משנת תר"א נמצאת בסידור "תפלת ישראל" ירושלם. ובא בחתימתו ראש לחוי"ר הספרדים והאשכנזים על התזכיר בדבר ישוב חקלאי באי"י, שנמסר לשר משה מונטיפיורי ביום ד' תמוז תקצ"ט, ונתפרסם ב"יהודית" (צד 275).

וחתום עם הרב ש"ם סוזין בקיום תקנת ירושלם בספר התקנות (ירושלם תר"ב) דף ל"ט ע"ב. ופסקו ע"ד הקיזד בשבריא ב"חוקי חיים" דף מ"ז ע"ב. והסכמתו בשנת תר"א על איסור פתיחת דפוס בירושלם—זולת של הרי"ב בק—עד שנת התר"ך, בסוף ספר "התקנות". א. ר—ן].

2) [ב"ירושלם" תרס"ו צד 227—228 נדפס בטעות—שמוכח גם מתוך הדברים שנאמר

וכתוב על ציונו: "וי לארעא קדישא, דחסרא גברא רבא, נברשתא דדהבא, וירושלם תתן קולה, אל הלקח ארון האלקים, עטרת זהב נדולה, נפלה עטרת ראשינו, מורינו ורבינו, הוא הרב הגדול, טעוז ומגדול, הטר ונאנח, עומד בפרץ ירושלם, רעיא מהימנא, כמו"ה יונה משה נבון זצוקללה"ה. נתבקש בישיבה של מעלה, יום כ"ג לחודש טבת שנת התר"א תנצב"ה".

ב אחריו ישב על כסא הראשון לציון בירושלם עיה"ק, הרב ר' יהודה הכהן מורינו בכ"ר רפאל נבון הוא הר"ר רפאל חבירו של הסגי נהור ר' אברהם ציפיג הנ"ל, בנו של הגאון ר' יהודה נבון בעל ספר "קרית מלך רב". בהגאון האמתי ר' אפרים בעל ספר הבהיר "כחנה אפרים". הר"י מורינו חבר ספר "דגל מחנה אפרים", לתרץ כל קושיות המשיגים אשר הגיהו בעלי תרסין על ספרו של זקנו הנאון בעל "מחנה אפרים", ולא יצא לאור הדפוס. ולא האריך ימים בכתר נשיאותו[1]. ובכ"ג כסליו שנת התר"ב יצאה נשמתו בטהרה, ונפטר לחיי עולם הבא וכתוב על ציונו:

"קו"מ [קבר ומצבה], אבן מקיר תזעק בחבליה, למלכי יהודה ושריה, על הארץ מתחת, איש נבון, קל מן שמיא גודו אלנא, טמנו יתד ממנו פינה, המלמד לאדם דעת הן נבון, יהודה ועוד לקרא, הוא זיוה, הוא הוא הדרה, עמד בפרץ ירושלם ודעת לנבון, והרב הגדול, מבצר עוז ומגדול, בן מלכי קדם, בן מגדול, יאודה הסכונה מורינו לבית נבון, חשך השמש, חושך ואפלה, כ"ג כסליו

שם—שהרב נבון עלה על כסא הרבנות בשבת תקצ"ז, ומלך ארבע שנים, ונפטר ביו"ג שבת תר"ב וצ"ל שנפטר בכ"ג שבת תר"א. הרי"מ נבון נספד בשבה"ג (תרי"א), [צ"ל תר"א א. ר—ן]. בק"ק עץ חיים בשאלוניקי, הובא בספר אברהם במהזה דרוש ג' לשה"ג. ועוד נספד כ"ז שבט תר"א, בספר שנות ימין דרוש ה' להספד, ועי' "מר שניו" הרב בנימין מרדכי נבון בספר "איש אמונים" דרוש י"ג להספד. ("מפתה ההספדים" א' צד 43 וב' צד 20—32. א. ר—ן].

1) [הרב יהודא נבון חתום שני להרי"מ נבון על התזכיר למונטיפיורי שהזכרתי בהערה הקודמת, (ביהודית שם). ועיין ב"תולדות וזברונות" הרי"ש אלישר בלוח א"י שנה ו' צד 47, שמספר שם שבשנת תקפ"ו היה הרי"י נבון נכד בע"מ מחנה אפרים, ורבינו ב' אברהם פקידי העיר, ונכנו ע"ז סמושל עכו, ונתן לכל אחד ש א ל של מצנפת בתור אות כבוד. ונראה שהוא הוא הרב יהודה רפאל נבון, החתום על "שטר שליחות הרא"ש אשכנזי ע"ד החורבה" בשנת תקצ"ו, ("בירושלם" שנה יוד צד 304). וחתום על "שטרי הבוללי" הספרדים משנת תקפ"ו, עם בית דינו של הרש"מ סוזין ב"זכרון לחובבים הראשונים" (חו' י"א צד 22). ובשנת תקפ"ט נמנה לאפוטרופוס של היתום רבי יעקב שאול אלישר, כמובא בשטר האפוטרופסות, שם (חוברת י"ז צד 41). ובאסף הכתבים של הסופר ענגנן מצאתי העודות אחדות מהרב יודא נבון ורבי בנימין נבון, שחתמו עליהם בתור ראשי ישיבת "בית אהרן קאצין" שבירושלם. ואף הוא הסכים על סדור "תפלת ישראל" (ירושלם תר"ב). ועל דפוס הרי"ז בק, בשנת תר"א(בסוף ספר "התקנות") וב"יהודי המזרח באי" צד 147 נעתק מה שחרות על האבן בבית כנסת אסטמבולים, שהוזכר שם הרי"ז נבון בתור גבאי ומשגיח בשנת תקצ"ו. ועיין גם ב"זכרון לחובבים הראשונים" ח"ט צד 27. ונזכר פעמים אהדות במכתבי אקואי"ט משנת תקצ"ד—תר"ה, שנתפרסמו ב"ציון" א' ע"י מר דינבורג. א. ר—ן].

קוד ילפה, שנת ע ל ה ר ש לפ"ק, ובעצבות לב, רוח נכאה, לב נכון"1).

ג אחרי הר"י נבון נהמנה לראש בישנת התר"ב ליצירה הגאון הצדיק ר' **חיים אברהם גאגין**, המכונה וכפורסם בשם הרב **אג"ן** ז"ל, בן הרב ר' משה גאגין מילידי עיר קושטא2). הרב הזה עלה לעיה"ק בכחרות ימיו, ורוב שנותיו היה בקדש, עוד בעלומי יטיו חבר את ספרו הבהיר "מנחה טהורה" על מסכת מנחות, וספר "חוקי חיים"3) שאלות ותשובות, והניה ספר "קדושת יו"ט" להגאון הגדול ר' יו"ט אלגאזי, והוסיף עליו הנהות רבות וחדו"ת במאמרים מוסגרים, וחתם עליהם "אמר אג"ן". הספר הזה שלח אותו להדפיסו בעיר שאלוניקי, ויהי לנם כי נטלט הכת"י מתוך השרפה הגדולה שהיתה בעיר ההוא כאור מוצל מאש, ומה, היתה נסיבה, כי נתכונן דפוס בעיה"ק ע"י ר' ניסן בק אשכנזי, אז נתן לכסף מוצא, והדפיסו על הוצאותיו בעיה"ק4). והרב הנדול ר' אברהם אשכנזי טרח והניה ועשה לו מפתחות. הרב האגן ז"ל היה התנו של החסיד הקדוש ר' אברהם שלום מזרחי שרעבי — נכדו של הרב שר שלום שרעבי — בזיווג השני. אחרי שנפטר החסיד הנ"ל ונפטרה גם אשתו של האג"ן ז"ל, ובתו של החסיד הנ"ל נשארה יתומה מאביה, ואלמנה כ"ז שנים מבעלה הראשון, והתיעץ בזה את הגאון הר"ם סוזין והר"ם סוזין מתחלה לא היתה דעתו נוחה לזה מפני טעם ידוע אליו, ואח"כ אמר לו: יודע אני שהצדיק הזה היה מתאוה שתהיה חתנו ורואה אני שמן השמים מסכימים לזה, והיכף ננמר הענין.

---

1) [המצבה נעתקה ב"חימ" ח"ב שורה כ' ל"ג, וב"ירושלם" א' צר 140. ושם מובא בהערה שבהמנותו היו דברי ריבות בין הצד שהמליכו את ר' יהודה נבון ובין הצד השני שרצה להמליך את הרב האג"ן הנזכר בסימן שאח"ז, וכן הובא ב"ירושלם" שנה ה' צד 228, ומקור הדברים לא הובררו לי. ועיקר המחלקת שבין הצד של האחים ר"י ור"י נבון, והצד של הרב גאגין היה דבר סתימת החלון נגד חצרו של הרב גאגין. שנעשה ע"י האחים נבון, שהיו פקידי העדה ומנהליה. וכאשר אזכיר פרטיה להלן בהוספה לפרק הזה בתולדות הרב אברהם בי"ר אברהם. א. ר—ן].

2) [ב"המעלות לשלמה" מ"ג אות י"ג מביא שהיה מזרע קודש הר"ח גאגין, ממגורשי קאשטיליא, שנפלט בשנת רנ"ב למערב, ושמרובר עליו באריכות בספר פר"ת בי"ד סימן ט"ל, ע"ש. ועיין לעיל פ"ג ס"ג, זכר אביו הרב משה גאגין ז"ל. א. ר—ן].

3) [בספרו זה יש הסכמה רב לתולדות א"י ביכיו. וע"ש בהקדמתו ובדף ס"א ע"ב ודף ק"ו ע"ב ע"ד מחלקותיו עם שכניו על דבר סתימת חלונו בחצר ישיבת "בית אל", ובתשובותיו באו הסכמותיו של הרש"ם סוזין על רבים מפסקיו, וחלופי תשובותיו עם רבים מרבני ארץ ישראל וחו"ל. א. ר—ן].

4) [עיין בהקדמת ספר "עבודת הקודש" (ירושלם תר"א), שמספר בה הר"י בק בשבחו של הרב האג"ן. אשר החזיק בידו שנים רבות, ועזר לו לעלות וליסד את בית דפוסו הראשון בירושלם. ועיין גם הסכמתו של הרב האגן ל"זהר" דפוס ר"י ב"ק, והוא היה ראש המסכימים על החרם שלא לפתוח עוד דפוס באי"י עד שנת התרי"ך, מלבד דפוסו של ר"י בק. ככתוב בהסכמתו שבסוף

ימים רבים נלחם הרב אג"ן עם המסיתים, וקירב את ישראל לאביהם שבשמים, ועשה גדרים וסייגים לדבר, שלא לדור גם בשכונתם, ונם כחלותו את חליו אשר נפטר בו לחיי העולם הבא, והיה על המשכב ערך שלשה חדשים שלמים אשר לא יכול לזוז ממטתו, שלח אליו רופא בית החולים שלהם [מאחייאר הרופא האנגלי], לאמר: שחפץ לבקרו והוא קוה שירפאהו רפואה שלמה ויהי כאחד הבריאים במשך שלשה ימים. ויען הרב: טוב מותי ביד ה' מלעבור על דברי חברי.

הרב הגדול הזה היה הראשון ברבני ירושלם אשר הגיע תעודה [פירמאן] מאת הממשלה, ע"י מאמר מלך מיוחד בעז שלטון, לדון ולהורות, וכל דבריו ופסקיו היו להם כח ועז גם בבתי דיניהם. ה"מאמר" הלז נשלח לידי הרב ע"י א' מפקידי בית ועד החכמים אשר בעיר הכירא. ונשאר בפקודת שולחיו כל ימי חיי הרב בירושלם להשגיח שיתנו לו העז והמשרה הראויה לו על פי חקי המלכות, ובלכתו נשא הפקיד לפניו טקל תפארה בעל גלת שן, כמו שנושאים לפני הפאטריאכים הגדולים. ולפני בית מעונו הציבה הממשלה המקומית עשרה אנשי צבא להגן על שכונת היהודים ועל שלום הרב וכבודו. ומאז היטים הוטב מצב אחינו היהודים, והתושבים שהורגלו לרמס ברגל גאוה, נוכחו לדעת כי המלך השלטן חופף עליהם בכנפי חסדו כעל יתר התושבים ועבדיו הנאמנים. [הח' לונץ בהגהותיו לספר תבואות הארץ דף תצ"ה]1).

לכל הספרים הנז"ל חבר עוד ספר "סביב לאוהל", ביאור על ספר אוהל מועד [ונדפס אה"כ ע"י בן הרב הנ"ל], לר' שמואל ב"ר משלם ירונדי, חבור קדמון שמזכירו הרב הב"י, וכולל ה' ספרים בכת"י: שער ק"ש, תפלה, ברכות, תפלין ומזוזות ושער ראשית חכמה. ועליו באור רחב מהרב אג"ן ז"ל. וראיתי עוד ממנו בכת"י אצל בנו הרה"ג ר' חי גאגין, קובץ דרשות רבות ויקרות2).

כפר "התקנות". א. ר—ן].

1) [מאמר המלך להרב מירקאדו גאגין, נעתק כולו במאמר "החכם באשי בתוגרמה", ב"ירושלם" שנה ד' צד 202. ועיין גם ב"ירושלם" שנה ה' צד 228, ובלוח א"י לונץ שנה א' צד 12. וסדר ההכתרה והמנויים של הרבנים הראשים בתוגרמא, מסופר במאמר "בגדי הלבנון צופה פני ירושלם". ב"לבנון" שנה ב' No. 4. א. ר—ן].

2) [נדפסו בירושלם בשם "חיים מירושלם" בשנת תרמ"ה. ע"י בנו הרב שמ"ח גאגין ועוד נדפס קונטרס "אמת מארץ תצמח", והוא מהרב האגין לר"צ לעהרין באמשטרדם, ע"ד סדרי החלוקה בירושלם, הרח"א גאגין הנהו ג"כ המחבר העקרי של הספר היקר והחשוב מצד ההלכתי והמדעי "התקנות והסכמות ומנהגים" מירושלם, ומרוב טרדותיו מסר את עריכת הס' לתלמידיו הצעירים הר"א אשכנזי ור"י קאפילוטו, כמוזכר בהקדמה של הספר ובספנים. ועיין שם (דפוס בק) דף מ"ח ע"א סימן כ"א, ודף נ"ז ע"ב סימן ל"ב—ל"ד, שתלמידיו הכריעו את המנהגים עפ"י עדותו והכרעתו של רבם הרב אג"ן. ועיין ע"ד השפעתו על הברון ב. יהודי המזרה גאג"ן ישראל" צד 185. וחלופי מכתבים רבים בין בקואים אמשטרדם והרב האג"ן, נתפרסמו

הרב אנ"ן ז"ל היה ג"כ העובר לפני התיבה ורבן של חסידים בבית הכנסת בית אל, אחרי אשר נפטר לעולמו חותנו הרב החסיד ר' אברהם שלום שרעבי ומטנו ירש גם את כל אוצר הספרים ובית נכאתו של זקנו הקדוש ר' שלום שרעבי זללה"ה. ובביתו היה גם הבית הכנסת "בית אל", בית התפלה אשר למארי דרזין ע"פ כונת האר"י ז"ל.

ונפטר הרב הזה והלך לעולמו בכ' אייר שנת תר"ח בהיותו בן ס"ג שנה בערך, והספידו עליו כל גדולי ירושלם. ובספר "ויטב לב" נדפס שם הספדו של הרב ח"ד חזן ז"ל. [העתק ממכתב בנו הרב הגדול ר' חי נאנין][1]. וכתוב בציונו:

"הדור אתם ראו, ספר תורה גנוז, מאור הגולה, משיורי כנסת הגדולה, ראש גלות אריאל, ראשון לציון, גאון ירושלם ומוכתר בכתר טלכות, עטרת ראשנו, מורנו הרב הגדול, רב תנא ירושלמאה, המקובל אלקי, חסידא קדישא, רודף צו"ח, ראש הפשטנים ורבן של חסידים. הנפטר בכתר שם טוב, אביר הרועים, כטו"ה חיים אברהם גאגין, בעל מנחה טהורה וספר חקי חיים, תנצב"ה. נתבקש במתיבתא דרקיע עם בני עליה. ביום כ' לחודש אייר התר"ח ליצירה, יש"י עמה"ן [ר"ת יבא שלום, ינוח על משכבו, הולך נכוחו]"[2].

ד "כשלשה ירחים אחרי פטירת הרב אנ"ן נתמנה לראש הרב הגדול, ר' **יצחק קובו**, הרב הזה חבר עוד ביסי עלומיו ספרים רבים, ועודם בכתובים, ובשנת תרי"ד נעתר לבקשת ראשי העדה ונכבדיה [גם כי כבר היה אז בן פ"ד שנה], ללכת למצרים וללאנדאן לאסוף נדבות, למען הקל משא החובות שרבץ על העדה לרגלי רבוי העניים שבאו, והגדלת בתי הכנסיות ותקוניהם, ושליחותו פעלה המטרה הרצויה, ואהינו שבארץ מצרים הזילו נדבות ביד רחבה. אך ביום כ"ד מנחם אב תרי"ד, בהיותו בארץ מצרים שבק חיים לכל הי", [לשון הרב בעל "תבואות הארץ"][3].

ע"י מר דינבורג, בקובץ "ציון" א'. ועיין גם במאמרי "מכתב מר"מ צורף" בקובץ "ציון" הנזכר צד 17. הרב האגן הסכים על: סדר תפלת ישראל (תר"א), אזהרות (תר"ב), דברי יוסף (תר"ג) מועדי ה' וקריאי מועד, תקוני הזהר, לחם מן השמים וחבת ירושלם (תרי"ד), עטרת שלמה (תר"ז) ושערי צדק (תר"ח). (מפתח ההסכמות No. 1119). ויש להוסיף ע"ז הסכמתו על ספר טוב ירושלם, ועיין שם בסוף הספר. א. ר—ן.

1) ["עוד נספר בספר "אברהם במחזה" דרוש ט' להספר, ועיין ילינק צד 13". ("מפתח ההספדים" א' צד 18). וע"י הר"ח פאלאגי בספרו "ארצות החיים" דף ע"א ע"ב, ושם מזכיר את הטובות שעשה הרב האג"ן עם המספיד. א. ר—ן].

2) [המצבה נעתקה ב"ירושלם" לונץ שנה א' צד 140. א. ר—ן].

3) [משפחת קובו מקורה מעיר Covo אצל מילאן באיטליא, וממנה יצאו רבנים וחכמים

ה אחרי הרב ר' יצחק קובו קבלו חכמי ירושלם עליהם לראש את הגאון הצדיק, שלשלת היוחסין ר' **חיים נסים אבולעפיה**, הרב דק"ק טבריא הנקרא בשם "הרב הנ"א". בנו של הרבי הגדול ר' יצחק אבולעפיה, הראש והפקיד מעיר טבריא, ושמה ישבו כסאות למשפט הוא ואביו על מקום זקנו הגאון הנודע מופת הדור ר' חיים אבולעפיה המפורסם בעל ספרי עץ החיים, מקראי קדש, יוסף לקח, ישרש יעקב, שבות יעקב, וחנן אלקים. ואשר תקן כמה תקנות בעיר אזמיר, ולעת זקנותו בנה ק"ק טבריא1), ורבו נוראותיו ועניניו וקדושתו כאחד מהראשונים, כמפורסם.

[וכתב המע"ס ע' פ"ה: שמעתי מרב א' ששמע מפי הרב ז"ל, שקבלה בידו שהוא משבט יהודא ומזרע המלוכה, ולזה כיון בספר עה"ח פ' ויחי שכתב ומש"ה הבטיחני שלא יפסק כו'. והוא היה נכדו של הגאון המוסתך ר' יעקב אבולעפיה מרבני עיה"ק חברון. ביתי הרב ר' אברהם ן' חנניה שהזכרנו בח"ב פ"ה אות ג'. בן בתו של הרב ר' יעקב בי רב רבו של הבית יוסף, שנחלק עם הרלב"ח ז"ל, בענין הסמיכה. [לשון הרב בעל שה"נ].

הרב חנ"א ז"ל נתקבל לרב בעיה"ק בשנת תרי"ד, והיה דן בהורמנותא דמלכא, כמובא לעיל אצל הרב אגין ז"ל, והיה צדיק נשגב, תמים במעשיו, נוח

נודעים בתולדה. והוא, ר' יצחק קובו, היה ממשפחת ר' אשר בעל שו"ת "שער אשר" על ש"ע, וחבר "גירסא דינקותא" ו"תפארת בחורים", והם בכ"י. (כל זה מ"אוצר ישראל" ערך קובו). ועי' ב"ירושלם" לונץ שנה ד' צד 211, ובמאמר "תולדות וזכרונות הגאון רי"ש אלישר" בלוח א"י שנה ו' צד 51, שמזכירו שם בשם סבא קדישא, אביר הרועים שאין לנו תמורתו", ומספר שם שלוהו הרי"ש אלישר ליפו בדרכו למצרים, ומה שאמר לו אז הר"י קובו, רגלוהי דבר איניש וכו'. היה זקן לימים וקודם בחתימותיו להרב גאגין, וחתום עם הר"י נבון והרב אגין על "מכתב מחכמי הספרדים" בדבר בנין ה"חורבה" בשנת תקצ"ז, (ב"ירושלם" כרך ט' צד 384), ועם חו"ר ירושלם על ההזכיר שנמצר למונטיפיורי בד' תמוז תקצ"ס, ע"ד ישוב חקלאי יהודי בא"י, ב"יהודית" צד 275. ובפסק משנת התר"ב "חוקי חיים" דף ס"א ע"ב, ועיין ב"הרשאה משנת תקפ"ה" (ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"א צד 19), שנזכר שם "הרב הכולל המוה"ר יצחק, הטכונה מורינו קובו, אשר יבם את אשת אחיו הרב ברוך קובו, שנסע לערי מערב, ונפטר שם", ע"ש. והכבים על דפוס בק בסוף ספר "התקנות". ונזכר במכתב מפוא"ם באמשטרדם להרב אגין ב"ציון" א' צד 97. ועיין בהקדמה למחברת "ירושלם דהבא" להרב יצחק באהב היו"ן, נכד הר"י קובו שמזכיר שם שיש תחת ידו כתבי היד של ר"י קובו ועי' על סכסוכיו עם עדת האשכנזים, ויחסו אל הגאון הרש"ס, בהאסיף תרמ"ח I צד 119. ואלמנותו הרבנית נזברת ב"זכרון ירושלם" לרש"ז. דף ז' ע"א, בתור גבאית קופת ביקור חולים והבנסת כלה, שיסדו נשי ירושלם הר"י קובו הסכים על: ספר דיין אמת (תקס"א) [? א. ר—ן] וסדור תפלת ישראל (תר"א), ועיין לעיל פרק ג' סימן ל"ג והערתי שם. ר"י קובו נספד ע"י הר"ח פאלאג'י בספרו "ארצות החיים" דרוש ד' ושם מזכיר שהמירו, ושהיה פעמים באזמיר — כנראה בשליחות ירושלם, — ושנפטר באלכסנדריא של מצרים, ע"ש. א. ר—ן].

1) [עיין לעיל חלק שני בהערה האחרונה. א. ר—ן].

ורצוי לבריות. והיה לו כתבים רבים מחדו"ה, ולא ראו עוד אחד הדפום. וזכה לשבת כששה שנים על כסא נשיאותו1), ושבה רוחו אל עלי ביום כ"ח שבט תרכ"א2).

הרב חנ"א זלל היה איש מצוין מאד, ובדברים רבים עלה במעלה על כל הרבנים הקודמים לפניו, והבאים אחריו, מחזה פניו הנוחים והחביבים, וענותנותו הגדולה, ויראתו הקודמת לחכמתו לא שכחו תושבי עיה"ק גם היום, וטרבים לספר בהדרת הכבוד בשבחו של הצדיק הלז. וכבור גדול עשו לו במותו. שכל תושבי העיר, אנשים, נשים וטף הלכו ללוותו, אף על פי שהיתה עת גשמים וטרה גדול, אולם כאשר הוציאו את המטה פסקו הגשמים, ונתלו הענגים באויר השמים, וזכו להובילו בכבוד גדול, וגם בנרות מאירות. [ספורי ר' יעקב סופר שהיה באותו מעמד].

וכתוב על ציונו: "ציון מכלל יופי, היכל מלך חיים נסים, בציון היא מצבת קבורת, אבן בוחן פינת יקרת, זרע קדש מצבתה, דרופתיקא דאורייתא, איש זרוע החכמה אליו נגלתה, תורתו דיליה היא... רב פעלים מקבציאל, חקיו ומשפטיו עם ישראל, צדקת ה' עשה, קים אמרינן, למד אמרינן, דעת ותורה יבקשו מפיהו תורת חיים, רב קטינא, בעל השם עודינו באבו, זה יעצור בעמי, יקרא זרבו הבו ליה, ויקראו לפניו אברך, קרי ליה רבי, הרובץ בין המשפטים כארי ובלביא, הברת פניו ענתה בו, כי באור פני מלך חיים. רב נפוק לקרייתא, שנה ופירש

---

1) [בירושלימה" של פריינקל מזכיר את החכם באשי הרב חנ"א, והוא מתאר אותו שם: "איש שיבה אשר כבר חלפו עליו שמונים שנה, על ראשו צניף תבלת שחרחר... וזקן לבן יורד על פי מדו, מצמר לבן, תמונה יקרת המראה..." ("ירושלימה" צד 158, ועיין שם כל המשך השיחה שביניהם, ושם צד 171 על דבר החרם שאמר הרב חנ"א להחרים את פריינקל ואח"כ (שם צד 202 וצד 474) היה מן המסכימים לפתיחת בית הספר למל, ושם צד 20. העתק "שטר חזקה משנת תרט"ז", שחתם עליה הרב חנ"א בראש חו"ר ירושלם. ו"בלוח א"י" שנה ו' צד 52 מזכיר הר"י אלישר זלל את הרב חנ"א שהספיד בירושלם ביום י' מבת תרי"ב את הרב בנימין מרדכי נבון זלל, ובלוח א"י שנה י"ב נדפס "שטר ההתקשרות בין חו"ר ירושלם ופריינקל ע"ד פתיחת בית ספרו, והתום עליו הראשון לציון וחכם באשי הרב חנ"א, ועי' תעודותיו לר' מיכל הכהן, ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ה' צד 15—19. ומכתביו בקונטרס "שבר פושעים" (ירושלם תרכ"ב) ובירושלם שנה ד' צד 212 ושם הובא שהרב חנ"א עלה על כסא הרבנות ביום כ"ט תשרי תרט"ו. הרב חנ"א הסכים על סדר תפלת ישראל (מבריא הר"ב). אמת ליעקב (שם תר"ג) ושו"ע או"ח ווי"ד (ירושלם תר"ח). מפתח ההסכמות No. 103. ויש להוסיף ע"ז את הסכמתו על אשמורת הבקר (ירושלם תריב). והסכמתו על טורים (תרכ"א) א. ר—ן].

2) [הר"י אלישר בזכרונותיו בלוח א"י שנה ו' צד 56 אומר שהרב חנ"א נפטר בן פ"ה שנה, בשנת הבת"ר, ועיין שם הערת לונץ שמסכים לדבריו שנפטר בשנת תר"ך ולא תרכ"א אבל האמת הוא שנפטר בשנת תרכ"א, כמובא מהספדו של הרב חיים פאלאגי, שהספידו בי' כי תשא שנת תרכ"א, (נספר .ארצות החיים" דרוש ו'). א. ר—ן].

דנלי מסכתא, וספר כתב איש רבי, קורא הנא "ארש צבי", "הוצאת ח י י ם" ר ב ביד המלך עושה צדקה גדולה, הכ"א פתו מצויה בכ"ע בשוקי טבריא, דולה ומשקה מים ח י י ם. ר ב טוב לבית ישראל, ולציון יאמר איש ירושלם. אי חסיד, אי עניו שקדשוהו שמים. אוי נא אמרה רקת עדי יהודה וירושלם. הנמצא כמוהו בן החיים על אשר הם ח י י ם. ר ב סליק לבי קברי, אוי נא לנו כי פנה, הדר יה זויה ויקריה, עטרת תפארת שיבה, הוא היה משיירי הגבורים אשר מעולם, כר באתריה ומד באתריה, צדיקים כמיתתן קרויים ח י י ם. ר ב ח' נ' א' ורב חסדא, הרב הגדול ע"ט"ר דלביש מדא ראשון לציון, רב משרשיא. הגדיל עצה ותושיה הורם הגזר והוסר העטרה, צרה כמכבירה, נגזר מארץ חיים הוא ר' חיים נסים אבולעפיא"1).

ך הרב המופלא חכם הכולל, הגאון ר' **חיים דוד חזן**, בנו של הגאון האמתי שר התלמוד ר' יוסף חזן, בעל ספר חקרי לב. נתקבל לראשון לציון בעיה"ק ירושלם אחרי מותו של הרב חנ"א ז"ל. הרב הזה נולד שנת התקנ"א ליצירה, ועוד בבחרות ימיו היה מחיר וזריז במלאכת השו"ב, ויהי ראש לכל זובחי הזבח בק"ק אזמיר, ובן כ' שנה היה כשהלך לק"ק קושטאנטינה להדפיס שם ספר חקרי לב חלק ב' מטר אבוי הגאון ז"ל, עם תוספות הנהותיו, וימצא הן בעיני הרבנים הגדולים אשר בקושטא, ובעיני השר קרסונא, אשר השתדלו בעדו להשיג מאמר מלך כתב פטורין מכל ערעור ומסים. בשנת התר"ז ליצירה נתקבל לאב ב"ד ור"מ בעיר אזמיר, ובשנת התרט"ו, בהיותו בן ס"ד שנה, אוה למושב לו בהר הצבי. ונתקבל לראב"ד ומשנה למלך ירושלם הרב חנ"א ז"ל. בשנת תרי"ט נעתר ללכת בשליחות מצוה עם חמשה רבנים מירושלם לקרית מ"ר עיר וויען, וחזר לעיה"ק. וברי"ח חשון התרכ"א יום מלאת לו שבעים שנה, חגג את משתה הזהב ליום הולדו, וברי"ח ניסן ש"ז הוא החודש השני לפטירת הרב הגדול רב חנ"א ז"ל, נתקבל לראשון לציון, וכל גדולי חכמי האשכנזים והספרדים כבדוהו ככבוד גדול, וזכה לאות־כבוד מטעם המלך השלטן ומכתב שלומים מאת הקיסר הגדול נפוליון מלך פראנציה, אשר כתבו בעצם ידו, ובלם כאחד ששו לקראתו, ויברכוהו2).

1) [המצבה נעתקה בירושלם' כרך א' צד 145, ובאן עם תקונים דמגברים. א. ר—ן].

2) [הר"י אלישר בזכרונותיו (לוח א"י שנה ו' צד 56), מזכירו בשם הרב "ארי בן ארי" ו"חיד בדרא" [ר"ת חיים דוד], וכן בהמצבה. והרי"ח מזכ פראג בהערתו ל"תבואות הארץ", בירושלם' שנה ו' צד 156 טעיר שהחי"ד חזן השתדל שיסעו אילנות ערבות בכפר סילוואן, למען יהיה ערבות להג לבני ירושלם, ועיין זכרו בירושלימה' לפרוינקיל צד 200 וצד 203 — (שם מזכירו בשם ראש הרבנים מאזמיר וממלא מקום החכם באשי בירושלם)— וחתימתו בראש החכמים, שם צד 349 וצד 475. ועל אותו הענין של בית ספרו של פרוינקיל בלוח א"י שנת תרס"ז

ספרי הרב הזה הם: ספר "תורת הזבח", על הלכות שחיטה. "נדיב לב", שו"ת שני חלקים. "ישרי לב", קובץ פסקי דינים. יצאו לאור ע"י נכדו הרב ר' אליהו חזן הראב"ד באלכסנדריה. וספר "יטב לב" דרושים. והרבה כתבי יד נאבדו בזמן החולי רע ר"ל. שבה נשמתו למעונה, יום ה' לחודש שבט שנת התרכ"ט, בהיותו בן ע"ח שנה, תנצב"ה. וזה כתוב על ציונו:

"מצ"ק לב נשבר אל הלקח ארון האלקים, שמה שבר גדע קרן ישראל חסק עבר, ויגדל המספד בירושלם. לב מלך, רבן של בני הגולה, מרן הגאון הגדול, מפורסם לש"ט ולתהלה ח"ד בדרא, כתר תורה מאד נעלה, ראשון לציון מלך ירושלם. לב דוד, גלת אריאל, גאון עזנו, חק לישראל, כמו"ה חיים דוד חזן זצוק"ל, אלוף מגדיאל ותהלתו בירושלם. לב האריה, בעהמ"ח ס' תורת זבח ום' נדיב לב, אבי יטב לב, לב טהור, לב ירושלם. שר וגדול נפל ביום ח' שבט תרכ"ט, תנצב"ה"1).

ז ובשנה זו ביום ר"ח ניסן התרכ"ט נתמנה על מקומו לראש, עטרת ראשנו וידיד נפשנו, הגאון ר' **אברהם אשכנזי**, האדם הגדול בענקים בתורה ויראת חטא, יאריך ה' ימיו ושנותיו, וביטיו וכימינו יושע יהודה, וישראל ישכון לבטח, בבוא משיח צדקנו, בב"א2).

צד 148, וחתימתו בראש בית דינו על דבר ה"מנורה" של עדת האשכנזים ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת יוד צד 24, ביטיו התפרצו האשכנזים מתחת יד האפוטרופסות של עדת הספרדים, וביחוד בענין ה"בשר", ועי"ז זה היה לאיש ריבם של רבים מחוי"ר האשכנזים, וסופריהם יצאו כנגד הרב הזה, ויפגעו בו בתעודות שונות, וגם הכתירו אז את הגאון ר"מ אויערבאך לרב רשמי של האשכנזים, ועיין ב"לבנון" שנה ב' צד 179—227—356, ושנה ג' צד 35. ובמאמרי "תולדות רבי מאיר אויערבאך" ב"דביר", ובספר "זכרונות לבן ירושלם" צד 42, ובספרי "הצדיק רבי יוסף זונדל מסלאנט" צד קמ"א, ובקונטרס "שבר פושעים" דף ה' ע"ב, ומכתביו על דבר חברת ישוב הארץ החקלאי (שם ב"לבנון" צד 179, ובספר "דרישת ציון" לרצ"ה קאלישער). והסכמותיו על ספר "קונטרס הגהות והערות והארות לש"ז שניאורזון" (ירושלם תרכ"ה) ועל חדושי הר"ן והשורים (תרכ"א) ועל חמדה גנוזה (תרכ"ג). ועיין בספר התקנות דפוס סלומון דף מ"ג ע"א, ועיין תיאורו ב"שערי ירושלם" שער ד': "...הרב הגדול... דוד חזן... גדול בתורה, זקן ושבע ימים ובעל צורה זקנו ארוך..." א. ר—ן].

1) [המצבה נעתקה ב"ירושלם" א' צד 151, ובח"מ ח"ב שורה י"ג ט"ו, ושם י"ד קבר אלמנותו סולטאנה. ונספד בספר "הזכרון" לרא"מ מסלאנים דף י"ג ע"ב, וע"י בן גיסו הרב אברהם ב"ר חיים פאלאג'י בספר "ארצות החיים" דרוש ט', ושם פרטים חשובים לתולדתו וגדלו של הר"ד חזן, ומכתבו הגלוי והספדו של הר"א אשכנזי על הר"ד חזן נתפרסם בשעתו בעתונים שונים, ונעתק בספר "זכרון ירושלם" לחזן צד 28—29, ושלשלת יחוסו נדפס בסוף ספרו "ישרי לב" וב"המעלות לשלמה", ובסוף ספר "זכרון ירושלם" לחזן. א. ר—ן].

2) [מסימן א' עד כאן הם ראשי הרבנים בירושלם מת"ר עד תרכ"ו, ומכאן ואילך חושב ומונה את שאר החכמים מהזמן ההוא, והמחבר תפס בשיטתו שלא הביא את תולדותיהם

ח ואלה הכמי הגדולים אשר חיו בתקופה ההיא:

הרב הגדול ר' **חיים דניאל שלביה** בן אברהם **פינסו**, אביו היה הראב"ד דק"ק שיראיי וחבר ספר "אפי זוטרי", "משפט כתוב" ו"תולעת שני"1).

הר' חר"ש פינסו גולר בעיר שיראיי ומשם בא לאה"ק, ויהי בעיה"ק מ' שנה והיה גדול בתורה וחסיד מפורסם. למד אצל הגאון ר' דוד פארדו, וחבר ספר "שם ח'ד'ש" [ר"ת משמו], על ספר יראים להר"א מטיין, מביל שני חלקים גדולים בחריפות ובקיאות, והיה שקדן גדול בתורה, ולא עבר עליו חצות לילה בשינה.

של ההכמים שהאריכו ימים אחרי שנת תר"ל, ואני לרגל מלאכתי אומיף כאן תולדתו של הר"א אשכנזי בקצרה, יחסו ומוצאו לא נזכר במקורים אשר היו לפני. ולא נודע לי המקור לשם משפחתו אשכנזי, ואם היה מגזע האשכנזים. ויש להעיר שלא להחליפו עם רבי אברהם אשכנזי — מן האשכנזים — שחי בירושלם בסוף המאה הששית, ונזכר לעיל פרק ה' סי' ד'. כנראה היה מיליד ציון ומגדוליה, ועוד בימי עלומיו ערך עם הר"י קאפיליו את הספר ההשוב "תקנות ירושלם", (ירושלם תר"ב). בא' ניסן תרכ"ט עלה על כסא הראל"צ בירושלם. וגספר בט' שבט תר"מ בהיותו בן ס"ה שנים. הוא היה גאון ובקי, והניח בכת"י ספרים שונים, ופקיו נדפסו בספרי חכמי בני דורו, (עיין בתבואות הארץ נוספות צד תצ"ו, ובי"ירושלם" שנה ד' צד 214) וזכה לכבוד וגדולה ולאותות כבוד מקיסר פרנץ יוסף (בבקרו ירושלם) ומלך קושטא, ועיין התימתו בראש חוץ הספרדים על שטר החלוקה עם האשכנזים בשנת תר"ל, (לוח א"י שנה י"ח צד 99) ועל ההסכמה בדבר החזקות בשנת תרי"ם, ("זכרון לחובבים הראשונים" חוברת יוד צד 22), ומכתביו והספדיו על הר"ר חזן, הר"מ אויערבאך, הר"א עזריאל ועוד, נתפרסמו בחבצלת, יהודה וירושלם, ובעתוני חוץ, וב"זכרון ירושלם" לחזן צד 22. הר"א אשכנזי והר"מ אויערבאך היו המעוררים להר"ל פרומקין לחבר את ספרו "תולדות הכמי ירושלם", כמוזכר לעיל בתולדות הרב שמואל קעלמער, ונדפסו הסכמותיהם בחלק הראשון שנדפס בשנת תרל"ד, ובשמו הביא פרטים רבים לתולדות הרבנים האחרונים. ר"א אשכנזי הסכים על הספרים: דברי שלום בית נתן, קדושת הארץ, פסקי חלה, קונטרס הערות והארות של ר"ש שניאורזון אם למסורת וזכרון ירושלם, חדושי הר"ן, חדושי מהר"מ חלאווה, ספר יצירה, ידיו אמונה, חמשה קונטרסים ועוד. ועיין הסכמתו על פסק הר"א חזן ב"זכרון ירושלם" צד 84. [ובמפתח ההסכמות" יחס לו הסכמות שלא נדקדוק]. וחתימותיו על שטר פשר החלוקות בשנת תר"ל, ב"יהודי המזרח באי" צד 252—255 ובחוברת דמעת עשוקים (ירושלם תרל"ט). ואף הוא היה ראש ישיבת בית יעקב פיורדה, ונשיא חברת שבת אהים, ("זכרון ירושלם" לר"ש דף ה' ע"ב ודף ז' ע"א). ובספר התקנות מהדורא ב' דפוס שלומון דף מ"ד—מ"ה.

מצבתו נעתקה ב"חמ" חיב שורה כ' ל', וכה כתוב: "...אין לנו תמורתו מושיע ורב. ראשון לציון... כשיירי כנה"ג. עמד בפרץ ירושלם, ומשל ומשל רב...". ונספד בספר "שבט שמעון" חיב ס' תצוה, בספר "גולת קינות". בראש ספר "גי הזיון", ובספר "אברהם את ידו" חיב דרוש ס' לשמועות, ובספר "איש אמונים" דרוש ז' להספד. ("מפתח ההספדים" א' צד 3 וב' צד 3). בנו היה הרב **יצחק אשכנזי** מיקירי ירושלם, גדול בתורה, ומצוין בתור פקח ומנהיג בירושלם. עמד בראש מוסדות הספרדים, וחבר הכי"ד. נלב"ע ביכי המלחמה בגלותו באלכסנדריא ביום כ"א אלול תרע"ו. והרושיו הובאו ב"המאסף" הירושלמי שנה ז' ושנה י"א ועוד. א. ר—ן].

1) [הוא ר' אברהם פינסו שנזכר לעיל בתוספת פרק ו' סי' ח'. א. ר—ן].

בספרו הנ"ל שקיל וטרי עם הרב האשכנזי ר' אהרן טשה כנז"ל פ"ז סימן ג'. נפטר בכ"ב אייר שנת תר"א. ונקבר בקבר שכרה לו בחייו.

וכתוב בציונו: "ציון קברי אשר כריתי לי בחיי, ש ם ח ' ד ' ש ' פ י נ ס ו ם " ט. לאחר אריכות ימים ושנים. נח נפשיה, יום כ"ך לחודש אייר שנת תר"א"1).

ט הרב הגדול החריף ובקי בנגלות ונסתרות, ר' **יהודה הכהן** בהרב ר' שלמה הכהן2),(מדייני ירושלם המצוינים), חבר ספר "אהלי יהודה" על הרטב"ם ומאה ושמונה פלפולים עצומים בשיטות הש"ס בדרך א"ב, מלאים חריפות ובקיאות, נדפס בעיה"ק ירושלם שנת תר"ג. וחבר עוד שני חלקים, באורים על ס' הזוה"ק עד פרשה בא, ובראש כל פרשה נדפם דברי רבנו האר"י ז"ל, שהעתיקן הגאון הר"ש ויטאל בן הרר"ה ויטאל מכתב י"ק. ואח"כ באים פרושי המחבר הזה ונקראים בשם "אשמורת הבקר", ונדפסו לאחר מותו של הרב ז"ל, ושם בהקדמת הרבנים מובא מנורל שקידתו בתורה שלא עבר עליו חצות לילה בשינה, וקדמו עיניו אשמורות בהלכתא ושמעתא להבין ולהורות, ובדברים העומדים ברומו ש"ע בננזי סתרי הקבלה. מעודו לא נסתה כף רגלו לצאת מהקודש, ולמד מתוך דחק ועניות ומסתפק במועט, אולם בסוף ימיו נצטוה מפי חבורה קלכת בשליחות מצוה ובהיותו בעיר תונים עלתה נשמתו למרום, ועשו לו שם מספד גדול וכבוד3), הרב הזה בא בהסכמה על ספר דברי שלום להרא"ש שרעבי ז"ל4).

וזה לשון המצבה: "זה קבר הדיין המצויין, הרב השלם, כמו"ה י א ו ד ה ה כ ה ן " 5).

---

1) [הר' חד"ש פינסו חתום בקבלת עדות עגונה בירושלם, עם הרב גאגין ור"א פרץ, בשנת תקצ"ת, ("חוקי חיים" סימן י"ט). א. ר—ן].

2) [המצבה נעתקה "בירושלם" א' צר 139, וב"ח"מ ח"ב שורה יוד ל"ד. וקברו אצל קבר הרב המקובל ר' חיים די לה רוזה, שנזכר לעיל. א. ר—ן].

3) [הוא שנזכר לעיל פרק ו' סימן ט"ז, וע"ש בהערה שלי. א. ר—ן].

4) [עיין לעיל מה שהבאתי בתולדות הצדיקים ר' נחום משאריק ואחיו שלמדו תורת הסוד בירושלם מהרב יהודה הכהן. כמו שהובא בהקדמת "בית לאבות", ונראה משם שהיה ראש המקובלים ובחורם, וגם ר"ל לעווי אומר עליו שמנעוריו לא חסר לקום בחצות. חתום בבסק עם מחותנו הרב אג"ן בשנת תר"ב בתשובה לרבני סבריא, ("חוקי חיים" סי' נ'), ובתשובה (שם סימן י"ט), וחתימתו בהסכמת ירושלם בסוף ספר "טוב ירושלם" לר"י פרחי. עוד הסכים על ספר "ההקנות" ודפוס ר"י בק, (התקנות תר"א), ועל סדור תפלת ישראל (תר"ב). ונזכר עם גדולי הרבנים שחתמו על קבלת הכספים מחו"ל במכתבי פקוא"ט אמשטרדם להרב אג"ן בציון" א' צר 108—112. א. ר—ן].

5) [אולי יש כאן טעות, כי לא כתוב כאן שהובא לקברות בירושלם, ואפשר שהמצבה

י הרב נדול הדור ר' **שמואל חיים אסטרוג**, ר"ט ור"ג בעיר קושטאנטינה, הבר ספר "שמן המשחה", ולא ראיתי ענינו, נלב"ע ו' חשון התר"ב ליצירה.

וכתוב בציונו: "ט"כ נדול הדור דאחרון, הוא המופלא שבמנהרין, ר"ט בעוב"י קושטא יע"א, כמו"ה שמואל חיים בן אסטרוג זצוק"ל, פעל' וחבר ס' "שמן המשחה". נל"ש [נלקח לשמים] מ"ע [מנוחתו עדן] ו' חשון שנת התר"ב ליצירה"1).

יא הרב הנדול ר' **יו"ט אליקום** מעיר סופיה, רב נדול וחסיד אבר"ק חברון תו"ב, טורו ורבו של הרב אנין ז"ל. ומביאו בספר חוקי חיים בסימן כ"ז, וכותב אליו ברוב ענוה, וז"ל: "לפי רוב ענותו דמר, ארי נעשה שואל, עיני ראו הכתב והמכתב דשדר לנא מורי ורבי הרב המופלא", כו'. עלה לירושלם, ושם מנו"כ ביום י"ו תשרי תר"ו.

וכתוב בציונו: "מצבת קבורת הרב הנדול, מו"ה יו"ט אליקום ז"ל. נפטר י"ו תשרי שנת תר"ו, תנצב"ה.

בנו היה ר' **רפאל ישראל אליקום**, איש נדול ושקדן בתורה, והרב אלישר פתח עליו בהספדו: השליך משמים ארץ תפארת ישראל. נפטר י"ז תשרי תרכ"ה2).

יב הרב הקדוש ר' **יעקב עינתיבי**, בנו של הרב המאוה"ג אור המופלא מו"ה אברהם עינתיבי ר"ט ור"ט בק"ק ארם צובה בעל המחבר ס' "יושב אוהלים", בנו של הרב הדומה למלאך ה' צבאות עדינו העצינו מו"ה יצחק עינתיבי, בעל המחבר ספר "אהל יצחק", [כן חתם עצמו הרב ז"ל, בהקדמת ספר "אהל ישרים" שו"ת, שחבר אביו הרב ז"ל]. הוא הצדיק המפורסם רב העיר דמשק, אשר מסר עצמו לסבול כל העינוים הקשים והמרים ממות, בשביל העלילה הבדויה שהפיצו הרשעים והקונסול מצרפת שיודה על עלילת הדם בשנת התי"ר ליצירה, ויותר מהצי שנה היה אסור בכלא צר, שלא החזיק יותר מאסה מרובעת ודרך חור שבבותל עינוהו כל עדל עובר ושב, ועינויו הקשים והמרים א"א לשום רגש אנושי אשר אין לבו לב אבן לציירם ולשער שיהא בכח בן המותה בעולם

היא של ר' הכהן שני ז'. א. ר—ן].

1) [המצבה נעתקה ב"ירושלם" א' צד 139. א. ר—ן].

2) [כנראה שהוא "הרב המופלא, דרופתקא דאורייתא, ר' ישראל אליקום, שהיה סיפר ומזכיר ראשי של כוללות—הספרדים—בירושלם". המוזכר ב"המעלות לשלמה" דף קט"ז ע"א. ומוזכר הרבה בקונטרס "שבר פושעים" (ירושלם הרכ"ב), ומדובר שם ע"ד שליחותו מעיר חברון לערי מערב החיצון. ע"ש. ועיין על בני משפחת אליקום מעיר סופיא, לעיל פ"ג סי' ל' ובהערה שם. והרב יום טוב אליקום מכיים על כדור הפלת ישראל (בחברון תריב). א. ר—ן].

לסובלם, ובאחרונה נהלץ מצרתו על ידי מאמר כלך מקושטא, בהשתדלות השר הצדיק ר"מ טונטיפיורי. ויבלה את יתר שנותיו בקדושה וטהרה בעיה"ק ירושלם ת"ו. וכבר נדפסו בענין הזה כפרים בה"ק ולשונות העמים, ובמכ"ע שונים[1].

ויצתה נשמתו למרומים, ביום כ' תשרי תר"ז. ונטמן בהר הזיתים, וכתוב על ציונו:

"מצ"ק הרב המופלג, ריש מתא וריש מתיבתא מדמשק יע"א, עמד בפרץ, אשר מסר נפשו על קדושת ה', במו"ה י ש ק ב ע י נ ת י ב י זללה"ה. נלש"כ יום כ' תשרי שנת תר"ז, תנצב"ה".

יג הרב הצדיק ר' **שאלתיאל יעקב נינייו**[2]), "חבר ספר "אמת ליעקב" להבין את כתבי האר"י ז"ל, והוא יקר ערך למאד. והיה חסיד ופרוש מתענוגי העולם הזה, עוסק בתורה לשמה, רב חיליה ורב גבוריה לאורייתא. והיה לו עוד הבור מוכן להדפסה, אך בעונות נקרא אל השמים במחצית ימיו". [לשון תולדות רבני איטליא].

הרש"י נינייו הוא בן הרב הבולל ח"ק ר' **יהודה** מאנשי ירושלם ת"ו[3]), שליח עיר טבריא. וספרו מסודר על פי סדר א"ב, כל כללי ספר עץ חיים, וסבוא שערים ושער ההקדמות ותוספות טרבותיו חסידי גאוני עליון שלמד אצלם, ונדפס בליוורנו שנת תרי"ג. והרב ר' שמואל חיים הכהן, מר חטיו של המחבר, בהקדמתו כותב: כי הרבה טרח ויגע להבין אמרי בינה עד מקום שידו מגעת, ואף טעם שנה לא טעם, עד אשר זכה לדעתם ולהבינם. ומקטנותו ישב והגה כל הימים והלילות הארוכות בראש אשבורת כנרניר יחידי בחצרות ק"ק "בית אל" בעיה"ק ירושלם. ובהכבד עליו טרדת הפרנסה הוכרח לשנות מקומו בעיה"ק טבריא, וגם

---

1) [כן דודי הר' יוסף יואל ריבלין נ"י, מצא בדמשק טופס מכתבו של הר"י ענתבי ששלח מירושלם להשר משה טונטיפיורי, אחרי שניצל מעלילות הדם בדמשק. ובו כל פרשת העבור עליו ועל חבריו הרבנים בדמשק מעלילת הדם. המכתב הזה יהפרסם בקרוב על ידינו, בצירוף תולדת הר"י ענתבי אשר תבוא בארוכה. ועיין חלופי תשובותיו, בפסק המענין שבין הר"י מדפיס ואפושרופסי יתומים, עם הר"ש העליר מצפת והרב חאג'ין בחוקי חיים סימן י"ב, ועיין בהקדמת המדפיס (ר"י בק) לעבודת הקדש (ירושלם תר"א), והסכמתו היפה על ספר "חבת ירושלם" (ירושלם תר"ד), ומכל זה נראה עוד אהבתו והבתו לציון וירושלם. ונזכר פעמים אחדות במכתבים שבין פוא"מ אמשטרדם והרב האג'ין שנתפרסמו ע"י סר דינאבורג, בקובץ "ציון" א'. הר"י ענתבי עמד ביחסים קרובים עם חכמי האשכנזים, ואת בתו השיא לאשכנזי הר"ר שמואל עקיבא (מזכרון לחובבים הראשונים" ו' צד 14). ועיין לעיל אות ג' סימן כ', ובהוספה לפרק ו' סימן ל"ט, ושם זכר רב בשם יצחק ענתבי. א. ר—ן].

2) [עי' לעיל אות ג' סימן כ"ד סעיף ט"ו, זכר ר' שאלתיאל נינייו, ובהערה שם. א. ר—ן]

3) [לא נזכר בשלשלת, ולא ידוע לי מבקור אחר. א. ר—ן]

שמה נטה שכמו לסבול לילות כימים על ההורה ועבודה לעבדה ולשמרה, ומספר שם חסדי ה' והנסים שעשה עמו בשנת תקצ"ו: כשהלך בצפת בהלולא דרשבי היה כדעתו לחוג שמה חג השבועות, נודע לו בחלום כל המאורע שלשה ימים מקודם, ויסהר לצאת מהעיר בליל ערב החג, אשר נשלמה אחר כך באמרו חג שבועות. ובשנת תקצ"ז התפלל בק"ק אשכנזים, ושמע הרעש, הניח ידיו על ראשו, וכפף קומתו ומגר עיניו, ואמר שמע ישראל, ואחרי שנשקט הרעש ננער מעפרו, שלא היתה עליו משא כבדה רק עפר דק, ופתח עיניו, וירא עצמו תחת כפת השמים, כי נפל כל הבית הכנסת הגג והכתלים, וסכיבותיו לא ראה אדם, וחמשים בני אדם נמצאו מתים תחת המפולת, והיה הוא באמצעם, והלבוש העליון שלו היה מלא דם מאותם שמתו ושהיו דבוקים עמו יחד. ובשנת תתקצ"ט, כאשר דר בירושלם, והיתה מגפה ר"ל, אף הוא נפגע, ונשאר בחיים, וגם לשארי בני אדם שהיו בביתו ובני ביתו לא נדבק בם ממנו. ובשנת תת"ר, כשיצא בשליחות, והיו כעשרה בני אדם בשיירה שלו, ופגעו בם הפלשתים אשר שללו את כלם, והוא נמלט, ולא שלטה ידם על רכושו, ואחרי זאת דמו להרוג את כלם, וחרב חדה מונח על צוארם, וה' ברוב רחמיו הצילם.

יד הרב הצדיק הדרשן המפורסם ר' **יצחק פרחי** בהרב ר' ש ל מ ה טעיה"ק צפת, שליח ירושלם עיה"ק1). הניח אחריו שם טוב בחבוריו המתוקים והמושכים לבו של אדם, נתגדל תמיד בין ברכי תלמידי חכמים, והגאון הרי"ט אלגאזי סמך ידיו עליו, כמוכא בספרו "מתוק לנפש", וז"ל: "מנעורי חשקה נפשי לזכות את הרבים בכתבי כנסיות ובתי מדרשות, וזאת היתה לי ירושה מאת עטיר אבא מארי", כו', והיתה מנוחתו כבוד ז"ך סיון התקנ"ח. ואני כבן ט"ז שנה [נולד שנת תקס"ב, ונפטר בשנת השבעים ואחד ליומי חיוי, בשנת התרי"ג ליצירה], ובעוה"ר לא ראה חופתי, ותיכף אחר תשלום השבעה סמך ידו עלי גאון עוזנו כו' הרב ר' יו"ט אלגאזי הראשו"ל, ונתן לי תנחומים, ואמר אנכי אהיה לך לאב, ותהיה ממלא מקום אביך, והדבק במדותיו, ומאותו היום ואילך אני עוסק במלאכת הקדש לדרוש ברבים בדברים המושכין לבו של אדם", אחר כך שמש את גדולי הדור החסידים הגדולים, וביחוד את החסיד הרא"ש מזרחי שרעבי זללה"ה2), ובספרו "שבט מישור"

---

1) [זה מלשונו של בעל "תולדות גדולי איטליא" בערכו, ואומר שם: "זה עשר שנים אני זכיתי לקבל פניו היקרות... וראיתיו מתנהג בחסידות ובקדושה...". א. ר—ז].

2) [עיין לעיל פ"ו סימן כ' שנסע ר"י פרחי עם הרא"ש שרעבי לדמשק להציל את חשר פרחי משם, ונראה שר"י פרחי היה מהמשפחת האפרתים פרחי אשר בדמשק ובעכו, ועיין בסימן השני. ונזכר בין גדולי הרבנים שחתמו על קבלת הכספים לירושלם, במכתבי פואים אמשטרדם לחדב אגין בשנת תקנ"ח—תרי"ד. ב.ציון" א' נר 93, 103, 108, 112. א. ר—ן].

בפ"ד, בסופר שם ענין נפלא מהחסיד הנז', ע"ש.
הבוריו היקרים הם:
א] ספר "מתוק לנפש", "מרפא לעצם", "שבט מישור", שלשה חלקים אלו מדברים בעניני מדות מוסר וירא"ש.
ב] "מתוק מדבש", מיני מתיקה, לקוטים.
ג] "זכות הרבים", דרשות.
ד] "צוף דבש", הדרשות שדרש בק"ק פרינצי, בהיותו בשליחות מצוה.
ה] "מעשה אבות", חבור נחמד על מסכת אבות.
ו] "אמרי נועם", לקוטים ודרשות מהנ"ל.
ז] "טוב ירושלם", על מצות הארץ ותפארת א"י1).
ח] "אמרי בינה", הדפיסו בלשון לעז, כולו מוסר וירא"ש2).
הרב הצדיק הזה גדל בשם טוב. ונפטר בשם טוב מהעולם, זכה וזיכה את הרבים, ועלה לשמים בשיבה טובה, ביום ג' לחודש אייר שנת תרי"ג.
וכתוב על ציונו: "מצבת קבורת הרב המזכה אה"ר, חזן במצות, גדל בש"ט, ונפטר בש"ט, רצ"ו ונזב"י [שהיה חזן], כמו"ה יצחק פרחי ז"ל. נח נפשיה ביום ג' לחודש אייר שנת תרי"ג, תנצב"ה"3).

טו הרב החכם הכולל ר' **לוי נחמיאש**, נתגדל בין רבני שאלוניקי, ואח"כ עבר לשבון כבוד בהר הקדש, ובשנת תר"ח יצא בשליחות חברון, הוא והרב הצדיק ר' יצחק פרחי, ובשנת תר"ט ישב חדש ימים בעיר פאדובה, וחבר פירוש על הזהר ודרושים, [ספר תולדות רבני אטליא].

טז הרב הגדול ר' **אליהו פריז**, מעיר קושטאנטינה, חסיד ובקי בש"ס למד תורה מתוך הדחק, ומבל צער עניות, וחי פה יותר מששה שנים4),[חר"י פראג] נפטר לעולמו כ"ד טבת שנת התר"ג.
וז"ל מצבתו: "מצבת רמים... הרב ועצום... המתחסר עם קונו, כמו"ה אליה פריז ז"ל, מנו"כ יום כ"ד לחודש טבת שנת התר"ג, ישי' עמהון".

---

1) [בספרו זה יש חמר רב להולדות א"י בזמן המחבר. א. ר—ן].

2) [עוד נשארו מכנו בכת"י שיטות וביאורים על הש"ס והרמב"ם ז"ל, ("תולדות גדולי איפליא" בערכו). ובחי"ם ח"ב בסופו מזכיר עוד מספריו: זכות המישור ומיני מתיקה. ומצאנו הסכמותיו על ספר התקנות (תר"א) סידור תפלת ישראל (תר"ב) ודברי שלום (תר"ג). א. ר—ן].

3) [המצבה נעתקה בירושלם" א' צד 142. ובחי"ם ח"ב שורה ח' יפ. א. ר—ן].

4) [חתום עם הרב אגין והרב חדי"ם פיסקו על קבלת עדות ענונה בירושלם באלול תקצ"ח, (ר' וקי' אוצה"ס ח"ט) א. ר—ן].

יז הפרנס ר' **יצחק חאטים**, בנו של הגביר ר' שלמה חאטים טעיר קושטאנטינה, היה פקיד בפה עיה"ק ת"ו[1]). נפטר לעולמו שנת תר"ז, ביום א' ד' אלול. ועל ציון מצבתו חרות: "פ"נ גדול בשם טוב, רב פעלים ככל פינות. צדיק אזור מתניו איש אמונות. קולע אל השערה. איש תכונות, עמד בפרץ ישראל בשרי המדינות, על העיר ועל העזרות, ערי משכנות. החכם הטרוסם, כמוה"ר י צ ח ק ח א ט י ם. והיתה מנוחתו א' ד' אלול שמן הטוב ע"ל ה'ר'א'ש' [תר"ז]".

יח הרב הגדול החכם הטופלא, ר' **יעקב פינסו**, אב ב"ד דק"ק ספרדים בעיר בוקארעסט יע"א. חבר ספר "תולעת יעקב" פינסו. ועלה לעיה"ק בתחלת המאה הזאת2), ונפטר שם. וציון מצבתו נמחק, עד שאין לדעת זמן פטירתו בצמצום.

"מצבת קבורת... אביר הרועים... הרב המופלא... כמוה"ר י ע ק ב פ י נ ס ו ... בעל ס'...

יט הרב הצדיק התמים במעשיו, ר' **עבדאללא**3), בנו של הגאון הצדיק. קדוש יאמרו לו, ר' משה חיים רב ומרביץ תורה בעיר בגדד בבבל. משפחתו היא מבוחסי בבל, מנשיאי הגולה, והרב עבדאללא היה צדיק גדול וחסיד למאד, וא"א לספר כל מעשה הצדקות והחסדים שהרבה האיש הזה לפזר לאין שיעור, לעניים וללומדי תורה, שהחזיקם על שלחנו, נזכר בספר "חיים וחסד" להרב אנ"[?], ומר אביו היה שר המסכים על ספר "פאת השלחן" להרי"ש משקלאוו. צוה שלא להספידו לאחר מותו, ושיקברוהו בשפל הקברות, אך רבני וחכמי קהל חסידים מהספרדים והאשכנזים, עשו לו כבוד גדול, ויללוהו לבית עולמו, והספידוהו על פתח קברו בשביל יקרא דחיי.

וכתוב על ציונו: "מ"ק, ו לחאי גברא רבא. גדולים מעשה צדיקים, זכה וזיכה את הרבים, יסד בית ועד להכמים4), קדש הלולים, בנן של קדושים, הרב

---

1) [אפשר שהוא הוא ר' יצחק בי"ר שלמה, המסכים על ספר "דברי שלום" בשנת תר"ג. ועיין לעיל פרק ו' סימן י"ז זכר הרב שלמה חאטים, ונראה שהוא אביו של ר' יצחק דנן. ועיין הערתי להלן בהוספה זכר ר' יצחק בי"ר שלמה שאביר שהיה גם הוא פקיד. א. ר—ן].

2) [כמעט ברור שצ"ל **פינצו**, והוא ר' פינצי שהובאה תשובתו בארוכה על דבר העגונה מיפו. משנת תקצ"ח, ב"חוקי חיים" סימן י"ם. ובא לירושלים בסוף המאה הששית, ונמצא הסכמותיו על: ספר התקנות, סידור חסלת ישראל, טוב ירושלם ודברי שלום (בשנת תר"ב—תר"ג), וחתם שמו: "תולעת יעקב פינצו ס"ט". ונזכר ג"כ בין הכמי ירושלם בשנת תרצ"ז, ב"ירושלימה" לפרייזינקל צד 200. א. ר—ן].

3) [תרגום ערבי מהשם עובדיה, והשם עבדאללא מצוי בין רבני ארץ בבל מאז ומקדם. הרב החסיד עבדאללא דנן נזכר ב"אבן ספיר" א' דף א' ע"ב בין גדולי הרבנים והמרכזים בירושלם בזמנו. א. ר—ן].

4) [הזא ביהמ"ד בשנת יחוקאל בקיץ חבר אל בהוסב הסיר בציר העתיקה א. ר—ן].

הסתחסר עם קונו, הנרכה ביסורים, כט"ה ע ב ד א ל ה , בן להרב הגדול סבא דמשפטי, רב בכבל ט ש ה ח י י ם זללה"ה. מ"כ יום כ"ט לחודש חשון התרכ"ו"1).

כ הרב הקדוש ר' **פנחם רפאל די סיגורא**, [או שיגורה]. נודע בשמו הטוב "הרב בעל ה'פ'ר'ס'", בן הרב החכם המרומם ר' שמואל בהרב ר' יצחק [בעהמ"ח ס' קטן תיקון ל"ג בעומר, לקוטים ממאמרי זוהר ותפלות]. בהרב ר' אברהם די סיגורא. נזכר בספר יסד המלך להרב נח"ם מודעי בזה הלשון: "מה שבאזנינו שמענו מפה קדוש, עטרת ראשנו, הרב הקדוש הפרד"ם ז"ל. בעל המחבר ספר "אות היא לעולם", שהיה מרגלא בפומיה פומא קדישא לומר בכל העניינים שבעולם אין עוד מלבדו כתיב", ובספרו הנזכר מובא בזה"ל: "שבח לאל יתברך, כי מעולם לא יצאתי מבית המדרש לבתי בראי, לישא וליתן, לבקש לחם ופרנסה, וה' בחסלתו זן ומפרנס אותי ואת כל בני ביתי הא כמה שני, לפי כבוד הבריות", עכ"ל הספרים שחבר הם:

א] "אות היא לעולם" ב' חלקים, מחזיקים שע"ב דפים, על פי מערכת א"ב בשיטות הש"ם.

ב] "אות אמת", דרושים על סדר פרשיות התורה.

ג] "אות הברית", על שירי דוד המלך ע"ה. ובסופו חדו"ת מהרב ר' מרדכי הכהן, נרשם בשם "אמר הכהן".

ד] "אות לישועה", דרושים שדרש פ"ק לפי סדר המועדות.

ה] "אות לטובה" על התפלות, ועיין בתשובת הרב הזה בספר חקקי לב להגאון הר"ח פולאגי2).

ולפי הנראה מספריו היה תלמידו של החסיד ר' חננאל. ויצתה נשמתו בקדושה וטהרה, בח"י אדר התרי"ו, ובספר "ירושלם" א' להח' לונץ מועתק ח"י אדר ראשון התרי"א3).

---

1) [המצבה נעתקה בח"מ ח"ב שורה ו' ל"א, ושם ל' מצבת אשתו רחל. בנו היה הפקיד של חברון, החכם ר' **יוסף שלום**, בעל מחלקותו של הרב פיריירא, ככתוב בחו' "שבר פושעים" (ירושלם תרכ"ב). ועיין עליו ב"זכרונות לבן ירושלם" לשארו ר"י יעלין, וב"יהודי המזרח באי"י" מצד 185 ולהלן. א. ר—ן].

2) [עיין לעיל פרק ו' סימן ח'. שר"ם די סיגורא סדר והגיה את ספר "אמר יוסף" לר"י אלקלעי, ושם גם הקדמתו. א. ר—ן].

3) [ב"ח"ט ח"ב שורה ד' י"ח נעתק ג"כ ח"י אדר א' התרי"א, וכנו שכתוב ב"ירושלם". וכן נכון כמוכח מן ההספד בספר "אברהם בכחזה" דרוש י"א להספד ומפורש יותר בהספד של ש"ב הר"ח פאלאגי בארצות וביום ירוש כ', ושם מוכיר שהיה מרא דאתרא באוניר

"פה נטמן הרב חסידא קדישא, פנחס קנאה, כמוה"ר רפאל פנחס די סיגורא, בעהמח"ם אות היא לעולם ואות הברית, מ"ך ח"י אדר התרי"ו".

כא הרב החכם הכולל ר' **אברהם אלאזרקי** מק"ק קושטא, מבני ישיבתו של הגביר ר' רפאל ניסים פואה. נזכר בספר "מקרא קדש" להה"ג ר' אפרים היוג, בתואר "תם וישר, חכם ושלם וירא אלקים". ואצל ידיד נפשי הפקיד הרב ר' משה בנבנשתי נמצא ממנו חכור גדול בכתב יד על הלכות א"י, והרבה ספרי דרוש1). וכתוב על ציונו:

"מנוחת כבוד החכם הכולל, הרב ר' אברהם אלאזרקי".

כב הרב הגדול החכם הכולל, ר' **יהושע אברהם יהודה** אב"ד ור"מ בק"ק אזמיר, ולעת זקנתו עלה לאח"ק, והיה בעיה"ק ירושלם קרוב לשלש שנים, ונפטר בשנת תר"ט. [חערת ר"ש הלוי].

ועל מצבתו כתוב: "הרב החכם הכולל ר' יהושע אברהם יהודה בן האשה רוינה, בעל ספר "עבודת משא". נלב"ע ח' טבת תר"ט1).

ומרבה שם מאד בשבחו, ע"ש. וע"ש דף כ"ז זכר חכם בשם ר' יהודה די שיגורה. הרר"פ שיגורה הסכים על בית הזבח (תר"ד) ושו"ת שמע אברהם (תרי"א). ("מפתח ההסכמות" No. 3302 א. ר—ן).

1) [עיין לעיל בהוספה לפרק ו' סימן מ"ט משה אלזראקי וחיים אברהם אלזרקי ובנראה שכלם ממשפחה אחת, ובספר "זכר נתן" קורניל דף ל"ח ע"ב מביא ש"הרב אברהם שלמה אלזאראקי האריך בסוף כת"י "שלום ירושלם", והוא להרב המלי"ץ ר' מרדכי הלוי", ע"ש דף כ"ג ע"א ודף ל"ח ע"א. ואולי יש בזה סמוכים לספר הכת"י על הלכות א"י המוזכר כאן. וכתב היד הזה נמצא בידי הרב הישיש יצחק באדהב מילידי ירושלם הי"ו, ובשנת תרנ"ה — תרנ"ו הוציא ממנו לאור שתי חוברות בדיני שביעית ושמיטה בספים, ואח"כ הוציא לאור חוברת בשם "עיר של זהב והיא ירושלם דרהבא" על מעלות א"י, ורובו לקוח מתוך כתב יד "שלום ירושלם". והרב בדהב בהקדמותיו שם איננו מזכיר את שם הרב מרדכי הלוי ויחסו לספר שלום ירושלם. אבל מיחס את הספר להרב אברהם בר שלמה אלזראקי עצמו, ומספר שם שהרב אלאזראקי, עלה לירושלם מחו"ל בשנת תק"ין, והיה בן בתו של הרה"ג שלמה אמארילייו, בעל ברם שלמה, והוא מרבה לספר שם בשבח הספר, ואומר שהמחבר קרא שם הספר "שלום ירושלם" שהוא גימטריא שמו ושם אביו. א. ר—ן].

2) [ועיין ב"המעלות לשלמה" בערך עבודת משא, שכתב שם שהיה "בן הרב שמחת יהודה". נספד בק"ק אלגאיש באזמיר ע"י הרח"ם פאלאגי, בספרו "אבצות החיים" (דרוש א'). וקוראהו שם: "מורנו סבא קדישא בעל ספר "עבודת משא". ושם מזכיר כי בחי' בעליו שלפניו מת — בירחא ראזמיר — בנו הגדול חיי"א מר רפ. ואיני לא ידע מפשיטתו. א. ר—ן].

כג הרב החסיד מקובל אלקי, ר' **בנימין מרדכי נבון**, המכונה **גיליבין**. "הרב הנ"ל היה נכדו של הרב הגאון בעל "נחפה בכסף", ועל ידו נדפס ספר "נחפה בכסף" ח"כ1). והיה חסיד ומקובל אלקי, מופלג בתורה ויראה, לא עבר עליו חצות לילה בשינה, וביום עמדו על דעתו לא פסקו מעל שלחנו אוכלי לחמו, יתומים ויהומות עד יום פטירתו, והיה אפוטרופום גדול לכל היתומות שבפעה"ק. והרביץ תורה הרבה בישראל. ובעת פטירתו צוה: שלא יתארוהו בשום תואר כלל, כי אם: "מר ונאנח ונרכה ביסורים קשים". וכחצי שעה קודם פטירתו, התחיל לבאר מאמר של רבינו הקדוש, והן בעון אשתקיל מיולויה, ואיסתלק מן העולם, ותהי צעקת יתומים, יתומות ואלמנות, רבה מאד בשוקי ירושלם, על אבדן הצדיק הנזכר.

חבר ספר משו"ת ודרושים נחמדים, שמו "בני בנימין, יהי רצון שיצא לאורה, לזכר עולם יהי צדיק", [לשון מכתבו של ידיד נפשי הגאון "יש"א ברכה" ז"ל]2).

---

1) [באוה"ס לבן יעקב אות נ' 158 שגה בציונו על דבר מחברי הספר "נחפה בכסף" ח"א וח"ב. ועיין לעיל פרק א' סימן ז'. א. ר—ן].

2). [הוא הרב יעקב שאול אלישר ז"ל, בן חורגו— כבנו האמתי—ותלמידו של הרב"מ נבון. והרי"ש אלישר מזכירו הרבה וברוב ענין בזכרונותיו, בלא"י שנה ו' צד 47—71, ומספר שם שאמו אלמנת הר' אליעזר ירוחם אלישר הנ"ל נשאת "עם מורי הרה"ג החסיד המקובל כמהר"ר בנימין מרדכי נבון". ורי"ש אלישר היה אז בן י"א שנה, ולר"מ נבון לא היו בנים, וגדלו כבנו. והיו חכמים אברכים לומדים אצלו עומק הענין שהיה מפורסם למופלא לכל חו"ר עה"ק. רב"מ נבון השיא אותו בשנת תקצ"ב, ופרנס אותו ואת ב"ב עשרים שנה, והוא הרי"ש אלישר היה מסיעו ומשרתו כל ימיו, ושם (צד 52) כספר שלפני פטירתו עשה הרבמ"נ חשבון קופתו, ויצא כי היה חייב לאחרים כ"ו אלף גרוש, ואחרים חייבו לו י"ד אלף גרוש, וצוה למכור את כל נכסיו, כדי לשלם את חובותיו. במותו הספידוהו הרב חיים נסים אבולעפיא. והוא—רי"ש אלישר—קבל עליו מיד, אחריות כל חובותיו של הרבמ"נ על עצמו. בשנת תר"ל הוציא לאור הרה"ג ישי"א ברכה את חדושיו ותשובותיו של הרב"מ דאנון (ובו פסקי הגרי"ש אלישר ושאר רבני א"י בשם בני בנימין וקרב אי"ש. וגם נדפסו דרשותיו בכפר "איש אמונים", דרושים לרי"ש אלישר (ירושלם תרמ"ה). וחתום עם ב"ד ירושלם הרי"י קובו והרב האג"ן במשפט החלון של חצר ר"ש שרעבי ב"חוקי חיים" סימן ל"ו. ונזכר לשבח בהקדמת הרי"י בק לפ' "עבודת הקודש" על אשר עזר לו ביסוד בית דפוסו בירושלם, ומכתבו לד"ר אליעזר הלוי יועץ מונטיפיורי, נזכר ב"מכתב מרי"מ צורף" (קובץ "ציון" א' צד 13). ועיין תעודותיו והתערבותו בענין ההלואה של בית אמאזלאג לכולל הפרושים בירושלם, בחוברת "זכרונות קדומים" לר"פ גראיעבסקי צד 15—17. והסכמותיו על: סידור תפלת ישראל (ירושלם תרי"א) ושי"ע א"ח וי"ד (ירושלם תרי"ח). ובאסף הכתבים אשר ביד המופר עגנון (והם מארכיו של הרב ישי"א אלישר ז"ל) ראיתי תעודות שונות ע"ד הרב"מ נבון, וביניהם מכתבו לחרב שלמה משה סוזין ז"ל, מכתב מחו"ל אל ר' יונה משה נבון ורב"מ נבון בירושלם ע"ד קבוץ השד"ר ריי"ם נבון (בשנת תקע"ו), מכתבים שונים ע"ד ישיבת "בית אהרן—קאצין" שרב"מ נבון ור' יהודה נבון הראל"צ היו ראשיה, ושטרות שונות ע"ד נכסיו של הרב"מ נבון. שטר חזקה שלו על חצר "בחאוה אל ריש בתוך העולה לציון" בירושלם, המחזקה על הצד ישיה שהיה לו בהכרון. ועיין

נפטר בעיה"ק ירושלם, יום ה' לח' טבת שנת התרי"ב.

וכתוב על ציונו: "אי לך ארץ, וי לארעא דישראל דחסרא גברא רבא, אוי לנו, שכך עלתה בימינו, הי חסיד והי עניו, לן יאות למבכי, לן יאות למספד, אל הלקח ארון האלקים, המר ונאנח, הנדכה ביסורים קשים, כמו"ה ר' כ נ י מ י ן מ ר ד כ י המכונה ג' י ל י ב י ן נ ב ו ן זללה"ה. והיתה מ"כ יום חושך ואפלה, יום ה' לחודש טבת שנת התרי"ב ליצירה, תנצב"ה"1).

כד הרב המקובל אלקי, חסידא קדישא, ר' **דוד חייט** מעיר שאלוניקי. איש צדיק וחסיד, וחי קרוב לט"ו שנה בעיה"ק ירושלם. נלב"ע כ"א סיון ש' תרי"ו.

וכתוב על ציונו: "מצבת קבורת איש ירא את ה', המקובל האלקי, חסידא קדישא לישראל, כמו"ה ד ו ד ח י י ט זללה"ה. נלב"ע יום א"ך לחודש סיון ש' תרי"ו, תנצב"ה".

כה החסיד והעניו, הנפטר בקוצר ימים, ר' **רפאל חיים שלום הלוי** טעיר קושטאנדינה. חי בעיה"ק קרוב לשמונה שנים, ולא עזב בנים אחריו. נלב"ע יום י"ג חשון תרכ"א.

וכתוב על ציונו: "וי להאי שופרא דבלי בארעא, הי חסיד, הי עניו, וי לאזלא. רך בשנים, חכו ממתקים וכלו מחמדים, ויצא מבת ציון כל הדרה הניע לארץ. וי לנו שאבדנו את רב מובהק, רודף צדקה וחסד, משכים ומעריב בב"כ ובת"מ, טר ונאנח הורידו לארץ, וי לחבלא, איכה יועם אשכול הכופר, כמו"ה ר פ א ל ח י י ם ש ל ו ם ה ל ו י ז"ל. מנו"כ יום י"ג לחודש חשון שנת התרכ"א, השליך משמים ארץ".

כו הרב המופלא ר' **ברוך עייאש**, נכדו של הגאון ר' יעקב משה עייאש זלל"ה. היה רב נודע בתורה ומע"ט, והוא חותנו של ידיד נפשי הגאון ר' יצחק פראג.

קנין (נעשה בירושלם תקצ"ג) של גינה בטבריא, שקנה הרב"מ נבון מהרב סאמון משם. ועוד ספרות ותעודות שונים. ועיין עוד חתימותיו עם ב"ד ירושלם ב"אוה למושב" צד 120, ובסוף ספר "תקנות ירושלם", ונזכר פעמים אחדות עם הרבנים שחתמו על קבלת הכספים מחו"ל, במכתבים מפואי"ם אמשטרדם להרב אגין ב"ציון" א' צד 90—97, א. ר—ן.

1) [המצבה נעתקה בח"מ חיב שורה י"ג י"ג. ונספד בספר "איש אסונים" הנ"ל דרוש א' להספד, וב"ארצות החיים" (פאלאגי) דרוש ג', ושם יאמר: "בנימין הצדיק אין נבון חכם כמוהו... גדול בנגלה ובנסתר וענוה מכולם, כי הגם שהיה ס כ ו י ן בראוי בתפילותיו, לא רצה לעבור לפני התיבה. במדרש קדוש ביה אל... היה דבר וכנהיג בהנהגה ישרה, ועל פיו יחנו, ועל פיו יסעו..." א. ר—ן.

וכתוב עלֿ ציונו: "מ"ק הרב הגולֿ ב ר ו ך ע י י א ש". (ולא נזכר זמן הפטירה).

כז הרב הגדולֿ ר' **יעקב הלוי**, אב"ד בק"ק סופיאה, רב מופלג וגדולֿ בתורה, צדיק ועניו. נפטר יום ו' אדר תר"ו.

וכתוב עלֿ ציונו: "קולֿ התורה צועקת במרה, איה שוקלֿ, איה סופר... כתרי אותיותיה, הצדיק אבר לדורו אבר, הרב המופלא, ענותן כהללֿ. נפטר במכחר ימיו, כמו"ה י ע ק ב ה ל ו י זצוק"ל. נלב"ע יום ו' אדר ש' תר"ו[1].

כח ואלה המה החכמים אשר בא זכרם בציוני הקברים, ולא מצאתי ענינם במקום אחר:

א] הרב המובהק, אביר הרועים, זרע קדושים, ר' **דוד בכ"ר אברהם**. נלב"ע יום ז' לחודש תשרי תר"ה.

ב] הרב חסידא קדישא **נסים חיים לחמי**. נלב"ע ח' כסלו תרי"ד.

ג] הרב הדיין המצוין, מרביץ תורה בתלמידים, ר' **מאיר בנימן מנחם דאנון**. נלב"ע כ"ב חשון שנת הרט"ו. מבית דינו של הרב אנ"ן, חבר ספר "באר בשדה"[2].

ד] הרב החסיד ר' **יוסף מינדיש**. נלב"ע ב' שבט תרי"ו[3].

ה] הרב המובחק ח"ק, ר' **דוד אברהם קאריו**. י"ו שבט התרי"ט[4]

---

1) [ב"ירושלימה" צד 200 מזכיר בין חכמי ירושלם בשנת תרט"ז את הרב יעקב הלוי, וכאן זמן הפטירה תר"ו, ואולי יש כאן טעות בקריאת המצבה, או אולי היו שני חכמים בשם זה. א. ר—ן].

2) [היה ר"מ ור"מ בעיר שאראי דיין בוסנא, ובסוף ימיו קבע דירתו בירושלם, ונתמנה לב"ד הגדולֿ שם... חבר "באר בשדה", ביאור עלֿ פירש"י ועלֿ הרא"ם.. נדפס ירושלם תר"ו ("המעלות לשלמה" מ"ג ב' ד' ומ"ס ב' יוד). נתן הסכמותיו עלֿ: סידור תפלת ישראל (תר"ב), דברי שלום (תר"ג) ובסוף ספר "טוב ירושלם". ועלֿ ספר "תקנות ירושלם", ונזכר בין הרבנים שחתמו עלֿ קבלת הכספים מצוא"כ אמשטרדם, כמכתבים לאנ"ן, ב"ציון" א' צד 103, 108 112, 119. א. ר—ן].

3) [בח"ם ח"ב שורה י"ז ס"ו נעתקה כלֿ המצבה שלו, וז"לֿ: "מה נדבר ומה נאמר, עלֿ כי חסיד גמר, צדיק כתמר, חרב ועצום, מרובא ביסורים ושדי המר, כמוה"ר יוסף מינדיש ז"לֿ. ומ"ך ב' שבט שנת הנה לשלום מר, תרי"ו לפ"ק תנצב"ה". א. ר—ן].

4) [חתום עם חוי"ר ירושלם עלֿ שטר התקשרות בינם ובין דר. פרייניקלֿ בדבר ביהכ"ס שלו, לוח א"י שנה תרסי"ו צד 148. ועיין לעיל פרק ג' ס' כ"ב שהביא הרב המחבר סיפור בשמו ומזכירו שם בשם "הרב הצדיק זקן מופלג". ונראה שבנו הוא הרב יוסף יהושע קאריו, שהיה ראב"ד בירושלם אחרי הרב עזריאלֿ בעלֿ כפי אהרן, וגם הוא הוזכר לעיל בדברי הרב המחבר

ו] הרב חטובהק, החסיד ועניו, ר' **שמואל פראנסים**. ו' חשון התר"י.
ז] הרב המופלא ר' **אברהם הכהן**. ט' שבט תרי"ו[1].
ח] הרב הכולל ר' **משה שמואל פליאנ'ו**. כ"ה סיון תרי"ט[2].
ט] הרב הכולל, מרביץ תורה בתלמידים, ר' **עזרא מיכאל** המכונה **בכור מולכו**. נלב"ע חי' מנחם תרכ"ב[3].
י] הרב החסיד המקובל אלקי, מחזיק ביד לומדי תורה, **וידאל קואינקו**. נלב"ע ב' לחדש אדר שני תרכ"ב[4].
יא] הרב הכולל ר' **מיכאל יעקב ישראל**. בעל המחבר ספר "שנות ימין", ו"יד ימין". נלב"ע ד' איור התרי"ו[5].

פרק ו' סימן ש"ז, וגראה משם שעוד בשנת תקפ"ז נמצאו בירושלם. הרי"י קאריו חתום גם כן ב"רמעת עשוקים" (תרל"ש). א. ר—ן].

1) בח"מ ח"ב שורה ח' כ"ו, נעתקה מצבתו כולה: וז"ל: "פ"נ—תושב וידין—אוי מה נדבר ומה נאמר, על כי חסיד גמר, הרב המופלא צדיק כתמר, שימש בכהונת קול רם ואמר, נדכה ביסורין ולבו חמרמר, הי"ה **אברהם הכהן** ז"ל, ומ"ך יום אוי שנת התרו"י שדי לי המר תנצב"ה". א. ר—ן].

2) [מצבתו נעתקה בשלימות בח"מ ח"ב שורה ז' ס"א, וז"ל: "קול התורה צועק במרה איו מקום יריעותי מרביץ תורה בתלמידים, וי לארעא דישראל דחסרא גברא רבא זה משה קול יתומו צועקים, יתומים היינו ואון אב, אנה פנה אבא רחמנא, במקום אב קאי מר ו נאנח רצ"ן, הרב הכו' כה"ר **משה שמואל פאליאנ'ו** ז"ל. נלב"ע יום ה"ך סיון ש' התרי"ט". ושם שורה ח' י"ט מצבת אלמנותו "הרבנית אשת חיל, בת מלכים מרת מרים". שנפטרה ר"ח אדר א' תרכ"ב. א. ר—ן].

3) [המצבה נעתקה בח"מ ח"ב שורה יוד ע"ד, ע"ש. א. ר—ן].

4) [בזכרון לחובבים הראשונים" חוב' י"ב בסופה. פרסם הרב בן ציון קואינקה ראב"ד הספרדים בירושלם את תולדות עם תולדות אביו ר' אברהם ואחי אביו "רבי וידאל, אשר עשה לו שם עולם בגודל חכמתו בנגלה ובנסתר, ותוקף חסידותו, וכמעט כל חכמי ירושלם בדור ההוא היו מתלמידיו, ולא האריך ימים. ונפטר בן י"ב שנה, בשנת תרכ"ב או תרכ"ג, ועיין שם פרטים מעניינים לתולדות הקואינקאים בירושלם, וכתב שם שמיצא משפחתם מעיר Cuenca בספרד, ע"ש. א. ר—ן].

5) [המצבה בשלמותה נעתקה בירושלם" א' צד 142. ובח"מ ח"ב שורה ח' ל"א, וזה לשונה: "שנות ראינו רעה, כל הקריה הומיה, ויבער ביעקב אש שלהבת יה, רב מבצל ורבי מא"י, כמוה"ה **מיכאל יעקב ישראל** זצוק"ל, בע"ם שנות ימין ויד ימין, ח"נ בע"ג אלקים והיתה מ"ך יום י' לח' אייר שנת התרי"ו, תנצב"ה". ושם בח"מ אצלו, קבר אשתו: "מזל טוב רבקה, שרביטו של מלך חרב גאון יעקב קדוש ישראל", שנפטרה ח' חשון תרכ"ז. בנו היה הרב **רחמים יהודה ישראל**, והספידו בספרו "שנות ימין" ח"ב דרוש ח' להסבד. ("מפתח הספרים" ב' צד 29). א. ר—ן].

יב] המר ונאנח כמ"ו הרב המופלא **מרדכי אליעזר סוזין**. נלב"ע כ"א אלול התרכ"ח1).

יג] הרב הכולל ר' **מנחם אלשייך**. נלב"ע י"ז סיון תרכ"ג,

יד] הרב המובהק ר' **אברהם בונאן** מעיר טונים, בן הרב הצדיק ר' **יצחק בונאן** מחבר ספר אהלי יצחק. נלב"ע כ"ב השון תרכ"ז2).

טו] הרב החסיד ר' **יוסף מורדוך**. נלב"ע כ' אייר תרכ"ח.

טז] הרב המובהק, הדיין ר' **אליהו נסים**. נלב"ע כ"ג סיון תרכ"ט3).

יז] הרב הכולל ר' **רפאל יצחק בוטיטו**. נלב"ע ט' טבת תר"ל.

יח] הרב המובהק ר' **יאודה בוטיטו**. נלב"ע יום ג' אייר תר"ף4).

יט] הרב המקובל אלקי חסידא קדישא פרישא מבטן והריון, פום ממלל רברבן, איש מכאובות וידוע חולי, ר' **ידידיה רפאל אבולעפיה**. נלב"ע יום ט"ו סיון תרכ"ט. ועיין למעלה פ"ז אות ב"א, שהיה סופרו ותלמידו המובהק של הרב הקדוש ר' אברהם שלום מזרחי שרעבי. וע"י כדורי רובה אשר הושלך ממחנה האויב עבדאללא פאשא בשנת תקפ"ו, נקטעה רגלו הימנית ויהי צולע עד יום מותו. הרב הגדול הלזה היה מזרו ורבו של הגאון ר' מאיר אויערבאך, בחלק חכמת האמת, יהי זכרו ברוך5).

---

1) [חתום בהסכמה על ספר "דברי שלום" (תר"ג), ועם ב"ד ירושלם (תחת נשיאות הרב ח"ג אבולעפיא), על שטר חזקה בירושלם משנת תרס"ז, (ב"ירושלימה" של פריינקיל צד 220). ועם חו"ר ירושלם על "שטר ההתקשרות" עם ד"ר פריינקיל, (לוח א"י תרס"ו צד 148) ועל מעשה ב"ד — עם הרב חנ"א — (ב"שבר פוצעים" דף ה' ע"ב). ועל תקנת החזקת בשנת תרי"ח בספר התקנות מהדורה ב' דף מ"ג ע"א. ומצבתו נעתקה בח"ס ח"ב שורה כ"א ע"א. וקברו אצל קבר הרב רפאל סוזין שנזכר להלן. ולא הובר לי יהסו להרב שלמה משה סוזין הראל"צ שנזכר לעיל פרק ו' סימן ז'. וב"ירושלימה" צד 200 הוזכר בשם מוסעה "מרדכי שאשון", וכן ב"אוה למושב" צד 120 נשתבש שמו ל"מרדכי אליפז פוסין", ובשניהם צ"ל "מרדכי אליעזר סוזין". א. ר—ן].

2) [המצבה נעתקה בשלמותה ב"ירושלם" א' צד 148, וז"ל: "הביטו אל צור חוצב, אל קבר בעל כנפים, ארך האבר, ראש להי"ק (לחברות קדושות—הערת הח' לונץ) בתונס, מנהל ומדבר, אוי היך נפל בגבורים גבר מר בכו אבר על שוד ושבר על פשירת ירא וחרד, תמים בטעשיו, סי' **אברהם** בונאן, בן הרב הצדיק מו"ה יצחק בונאן חיבר ספר "אהלי יצחק", ויי"נ זמן קדוש [? א. ר—ן] כ"ב חשון תרכ"ו". א. ר—ן].

3) [חתום עם חו"ר ירושלם בהסכמה על "דברי שלום" (תר"ג). ועל התעודות בדבר בית ספרו של ד"ר פריינקיל, שם ב"ירושלימה" צד 220. ובלוח א"י צד 148. א. ר—ן].

4) [נזכר ב"תשובות" ר"י שוואריץ סימן ו', והר"י שוואריץ השיב שם על קושיתו, וקורא לו "ידידי החכם ר' יהודה בוטיטו". א. ר—ן].

5) [נקרא ג"כ בשם חיים רפאל ידידיה המכונה גיליבין אבולעפיה, ואף הוא נזכר ב"תשובות" ר"י שוואריץ סימן י"א, והר"י שוואריץ עותה שם: "נדרשתי מידידי הרב המקובל

ר״י אבולאפיא נ״י, על דבר הצטוקים שמביאים הפלחין פה ירושלם ממחוז זצאלם... אם מברכין על פרותיה...״. וכבר הזכרתי לעיל בתולדות הר״ל לעווי שהר״ל לעווי למד אצל הר״י אבולעפיא הכמת הנסתר במשך ט״ו שנים כמשך איזה שעות בכל יום, כמובא בהקדמת ״בית לאבות״. והספור ע״ד הכדור ששרף רגלו, נזכר ב״זכרונות הרישא אלישר״ (בלוח א״י ו׳ צד 47 ובמקומות אחרים. הר״י אבולעפיא הסבים על: דברי שלום (תר״ג), ש״ע א״ח ויו״ד (תר״ח), חדושי הר״ן (תר״ך), חמרה גנוזה (תרכ״ג), ועל קונטרס הגהות והערות של רש״ז שניאור־סון (תרכ״ה). ועיין הקדמתו על ספר ״התכונה״ לרח״ו שנדפס ע״י חכמי ישיבת בית אל בירושלם תר״ך. ב״ירושלם״ שנה א׳ צד 151 נעתקה מצבתו, וז״ל: ״קול נהי נשמע מציון אל הלקח ארון האלקים יושב בסתר עליון. גדול מרבן, פום ממלל רברבן, חסידא קדישא פרישא מבשן ומהריון, הרב המקובל האלקי, תורת אמת היתה בפיהו לילה ביום יאיר חזיון, איש מכאובות וידוע חולי, והוא מחולל מפשעים מחלי וכליון, כמוה״ר ידידיה רפאל אבולעפיא זצ״ל. ויעל השמים יום שלישי בש׳ ט״ו סיון בסדר ויהי בנסוע הארן שנת תרכ״ט״. וב״חלקת מחוקק״ חיב שורה י״ב ס״ב, יש מצבת הרב ידידיה גליבי אבולעפיא, והוא אחר, ולפי השערתי הוא זקנו של הר״י אבולעפיא דנן. הר״י אבולעפיא נספד (באזמיר) בספר ״אברהם את ידוע״ חיא דרוש א׳ לשבת זכור (״מפתח ההספדים״ ב׳ צד 17). ובספר ״הזכרון״ דף י״ד ע״א. א ר—ן.

הוספה.

[עיין דברי לעיל בראש ההוספה לס״ז. וגם כאן הפסיק הרב פרומקין בחכמים שנפטרו עד תר״ל ולא הזכיר את הרבנים מלפני תר״ל, אשר חיו כמה שהוא אחרי תר״ל. ואנכי מזכירם כאן בהוספה, יחד עם תוספת של חכמים מטוג א׳, שנפטרו לפני תר״ל, ולא נזכרו בדברי הרב פרומקין וסדרתי הוספה זו ג״כ לשני סדרים ועפ״י א״ב:

סדר א׳: שאר החכמים הספרדים מראשית המאה השביעית עד שנת התר״ל, שנפטרו עד שנת התר״ל:

א החכם השלם **אברהם בכ״ר אברהם** המכונה **רבינו**. תולדותיו עם מצבתו באו ב״חלקת מחוקק״ חיב שורה כ״ב ס״ב, וז״ל: ״אי לך ארץ... וי להאי שופרא דבלי, הלא זה הגדיב החכם, השלם והכולל, עמד בירושלם בפרץ. ויבן ארבע בתי כנסיות, בחכמה יסד ארץ. ומצבת קבורת רחל זיע״א בעוד כברת ארץ. כמוה״ר אברהם בכ״ר אברהם, המכונה **רבינו**, נ״ע. מ״ב יום ד״ך ונבלם לה׳ יסעדנו על ערץ. בשנת התרס״ז, תנצב״ה ושבו מארץ״. הוא היה אחד מפקידי העיר, ואוהב למלך ושרים, ופרח הרבה להוציא רשיון מהממשלה לבנות הארבעה בתי כנסיות הגדולים לעדת הספרדים (הנודעים בשם ק״ק תי״ת, רבן יוחנן בן זכאי, ק״ק עזרת נשים וק״ק איספמבולי. והשתדל בבנינם בשנת תקצ״ה. ועל ידי השתדלותו בנה הישר מונטיפיורי את הבית על קבר רחל״. ושם (בחי״מ סימן ס״א): מצבת אשתו וידה רחל די בכר אברהם. הוא הציל את עם ישראל בירושלם מכמן ומשיסה בימי המרד שטרדו הפלחים באברהים פתה וכבשו העיר. (ר״י פרחי בספרו ״אמרי בינה״, מובא במאמר ״משפחת ברוך״ ב״זכרון לחובבים הראשונים״ חוברת י״ד). והוא השתדל והרחיק את בית המטבחים ממקומו הישן שהיה קרוב לביהכ״נ ר״י בן זכאי אל חוץ העיר, (הר״ג ברוך שם צד 53). ונראה שהוא הוא הר״ר **רבינו בן אברהם** דודו של הרב ר״י אלישר ז״ל שמזכירו בזכרונותיו (לוח א״י שנה ו׳ צד

47) ומבער שהיה בשנת תקפ"ו פקיד בירושלם יחד עם הגאון ר"י נבון. ועיין שם ע"ד משלחתם לעכו, שקבלו שם מצנפות כבוד בתור פקידים רשמיים על יהודי ירושלם. בתור פקיד העדה נבנס במחלקת עצומה נגד הרב חיים אברהם גאגין, בבנותו קיר בחצר הקדש ישיבת רוסו נגד חצר ישיבת בית אל שהיה שייך להרח"א גאגין, הרבנים יונה נבון והפקיד ר' יהודה נבון עמדו על צדו, ועי' הערכאות סתמו החלון של חצר הרח"א גאגין, המחלקת נמשכה שנים אחדות, ואחרי פטירת הרב יונה נבון והרב יהודה נבון ומנוי הרח"א גאגין לחכם באשי ההקנאו לכבודו של הרח"א גאגין, וע"י הממשלה נשלח ראב"א למאסר בקושטא, ואח"כ נגזר עליו לשבת בסבריא, עד כי הורשה לו לשוב לירושלם, ובה נפטר. ועיין "רמזים" על מחלקת זו בשו"ת "חוקי חיים" סימן ל"ו, ובהקדמת הספר. ואנכי בררתי הדברים עפ"י כתב יד שמצאתי בארכיו של הרב ישי"א אלישר באסף הסופר עגנון. ועיין עוד בשבח הר"א בי"ר אברהם בי"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ט' צד 27. בנו הוא הרב **משה** בכ"ר אברהם חתן הגאון רבי יעקב שאול אלישר, הנ"ל בסדר זה סימן מ"ח.

ב הרב **אליהו ישראל**, רב ב"מצרים" בראשית המאה הזאת. היה כנראה מילידי ירושלם, מצאצאי הרבנים לבית **ישראל** הנזכרים לעיל פרק א' סימן י"ח—י"ט. והרב אהרן בן שמעון בספרו "שוב מצרים" דף ל"ב, מספר "שראה בירושלם שעלה — הר"א ישראל — לרגל, והיה נאדר בקודש רוח קדושה וטהרה חופפת עליו". מלך במצרים משנת תר"ז עד תרכ"ז. ובנו הר"ט ישראל מלך אחריו משנת תרכ"ז, וגם הוא עלה בסוף ימיו בשנת הרמ"ד ירושלימה, ונפטר בה באב תר"ן. ועיין לעיל בהוספה לפרק ו' סימן מ"א. ובתולדות משפחת ישראל ב"יהודי המזרח באי"י" צד 193. ונראה שיש כאן ערבוב גדול, ותולדות משפחה זו צריך עיון מרובה.

ג הרב **אליהו יום טוב צמח מהודאר**, נמנה בין רבני ירושלם בשנת תרכ"ב, נפטר ט' לחודש זיו תרכ"ג, וזה לשון מצבתו (ת"ם ח"ב שורה ט' ס"ב א'): "וי להאי שופרא דבלי בארעא, טרבה ישיבה רצ"ן, הנדכה ביסורים קשים, כמוה"ר אליהו יום טוב צמח מהודאר. מיך יום ט' לח' זיו ש' הרכ"ג, תנצב"ה". ושם סימן ס"ג מ"ק אשתו "אמאדה המכונה מירקאדה די מהודאר הנדכית ביסורים קשים". חתום עם רבני ישיבת "בית אהרן" על ספר ש"ע א"ח ויו"ד (ירושלם תר"ח), ומצאתי חתימתו עם ר' יהודה נבון על מכתב (באסף הסופר עגנון) למחזיק הישיבה בית אהרן אבי קאצין שנכתב בשנת תר"ב. וב"ירושלימה" לפריינקל צד 200 נשתבש שמו אליהו מוגדר, וצ"ל מהודר.

ד הרב **אפרים משה** בכ"ר משה ס"ט. חתום עם ב"ד ספרדים בכ"ח שבט תרכ"ו, על "שער שובר" שנתפרסם ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת יוד צד 26. והיה ראש ישיבת הגביר רפאל משה, ("זכרון ירושלם" לרש"ז דף ו' ע"א). והוא אחיו של הרב ששון בן משה הנז' להלן כי ס"ט וביניהם היו "רבנים מפורסמים בהורה ומצות, מבני עליה מרשומי יחידי קי"ק בית אל תיודעים והמכוונים", והו"ל ביחד את ספר "התכונה" לר"ח, בירושלם תר"ך, כמוזכר שם בהקדמה.

ה הרב **אפרים חיים** בן הרב יהודה טורנו **נבון**, הסכים: על ש"ע א"ח ויו"ד (ירושלם תר"ח), ועל "שער ההתקשרות של בית הספר למל" בשנת תרט"ז (לוח א"י תרס"ו צד 148). ומצאתי חתימתו על שטר מסוף המאה הששית (באסף הסופר עגנון), שחתם בו בתור בא כח ישיבת "יסוד עולם" בירושלם. ושם—באסף מר עגנון—מצאתי פסק בית דין הכולל פשר שנעשה בין הרב אפרים נבון ההובע בזכות אבותיו חלקו מישיבת גדולת מרדכי. [עיין לעיל פ"א צד 145, והתובע היה ראש הישיבה ר"א הלוי. ונראה שהוא הוא הרב חיים אפרים נבון בן הגאון יהודה טורנו נבון, שנפטר ו' כס"ו הרב"א. ומצבתו בת"ם ח"ב שורה ח' ל"ג, וז"ל: "כ"ק הרב המוג'

הטזכה את הרבים, כמה"ר חיים אפרים נבון, ן' להרה"ג סבא דכשפטים, עכד בפרץ ירושלם, כמהר"ר יאודה טוריגו נבון זי"ל, נין ונכד להרה"ג הגי בעהמחי"ם "מחנה אפרים" זצוקו"ל. נתבקש בישו' של מעלה יום ו' כסלו ש' כתר"א, תנצב"ה". ושם סימן ל"ר: .ס"ק הרבנית בת מלכים מ' רחל אלמנת הרב... אפרים נבון". שנפטרה ו' אייר שנת כתי"ר. נספד בספר "שמש ומגן" דף קצ"א ע"ב ("מפתח ההספדים" ב' צד 15).

ן הרב **אשר הלוי**. חתום עם רבני ירושלם הספרדים בשנת תרש"ז על "שטר ההתקשרות" ע"ד ביהי"ם למל. (לוח א"י תרס"ו צד 148). ואני משער שהוא הוא הר"א הלוי ראש ישיבת גדולת מרדכי, שהוזכר בשטר פשר עם הר"א נבון, שהבאתי בסימן הקודם. ואפשר שהוא הוא גם הרב ועצום **אברהם אשר הלוי** מיקירי ירושלם, שהתרועע עמו הרח"ח מדיני, בהיותו בקושטא, כמוזכר בתולדותיו שנתפרסמו ב"המאסף" שנה יוד.

ז הרב החסיד **בכור אברהם** ן' יקר, מעולי אזמיר. נספד כ"ב מרחשון תריי"ג, והספידו בק"ק אורחים באזמיר חתגו הרב יוסף בן הרב חיים פאלאגי', בספר "ארצות החיים דרוש ז'.

ח הרב **בכור משה יהודא עזיאל** בן הרב רפאל יהודה עוזיאל (שנזי"ל בפרק זה) נקטף באבו בשנת תרי"ב. ועור אחריו בדפוס ספר דרוש פלפלי והלכתי, שדרש בחוהי"ם סוכות בחברת "תפארת בחורים", אשר יסדה בחייו, מלבד הרבה הדו"ת בכת"י. (מאמר "משפחת עזיאל בירושלם" ב.זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ד צד 7, ושם בשם ספר "איש צעיר". דרוש אחרון, ע"ש).

ט הרב המובהק **דוד חי גאגין**. נזכר ב"לבנון" שנה ב' No. 10 שנמצא בשנת תרכ"ה בפריז, בשובו מדרך שליחותו בארצות המערב שאסף שם כספים בעד ירושלם במשך שלש שנים.

י "הרב הכולל שקדן בתו"י רצ"ו, כמו' **דוד דבש** זי"ל. מנוחתו כבוד י"ט תשרי מש' התריי"ז, תנצב"ה". (חי"ם ח"ב שורה ו' ע"א). ועד היום יש ברחוב המידאן בעיר העתיקה חצר שהיתה הזקתו, ונקרא חצר הרב דבש. [מפי הרב נסים אלישר].

יא הרב **דוד יאודה הכהן**. נספד יום כ"ג טבת תרכ"א, וזי"ל מצבתו (חי"ם ח"ב שורה ט' ג"ה ב'): "קול יללה וקול שבר, אנוש מתמרמר ואומר לי מר, קול נהי נשמע באף ובחמה, כי נח נפשי די מע', הר' המו' הטחסד עם קונו, הנס' בקציע"ו, כמוהר"ר דוד יאודה הכהן זי"ל. נתבקש בישו' ש"ט ביום כ"ג לח' טבת ש' תרכ"א, תנצב"ה". ונראה שהוא הרב דוד הכהן, שנזכר ב"ירושלימה" צד 200 בין רבני הספרדים בשנת תרש"ז.

יב הרב **דוד מזרחי**. חתום עם חוי"ר ירושלם על ספר "דברי שלום" (ירושלם תרי"ג).

יג חכם **דניאל אלקלעי**, מחכמי ירושלם בראשית המאה. בשנת תר"א עזר להריי בק ביסוד בית דפוסו בירושלם, והוא אסף בעדו הסכמות חוי"ר הספרדים עם חרמם שלא יפתחו דפוס אחר עד שנת התר"ך. וגם הוא סדר ואסף את שבעת ספרי חיד"א הקטנים לאחר בשם "עבודת הקודש". והיה בן אחיו של הרב "זכור לאברהם" ושות' "חסד לאברהם". (עיין ע"ז בס' "עבודת הקודש" ירושלם תר"א בהקדמה ודף נ"א ע"א. חסכים על "דברי שלום" (ירושלם תר"ג), וגלכ"ע לפני שנת תרי"א. בנו הוא הרב שלמה אלקלעי שנ"ל. ועיין "שטר ביורים משנת תרי"א" (ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"א צד 25) ע"ד משפט חוב הריי בק לר"ד אלקלעי.

יד "חרב **חיא אברהם** ן' בנשת. נלב"ע ד' כסליו התרי"ה. וזי"ל מצבתו (בחי"ם ח"ב שורה ט' ס"א): "קול נהי וכספד מר על האי צריק כתמר, תצארת זקנים, ארי שנחבודה

השקדן בתורה, ה"ה הרב המובהק כמהר"ר חייא אברהם ן' בנשת ז"ל. נלב"ע יום ד' לח' כסליו שנת התר"ה. ושם לפניו קבר אשתו רוינה, שנפטרה ג' שבט משנת הדר"ת.

טו הרב חיים יעקב בירבה. נפטר כ"ח שבט תר"י. וז"ל מצבתו (חי"ם ח"ב שורה ח' כ'): "מ"ק ווי לאזולא, ווי לחבילה דשכיב ואזיל בלא זמניה, שרף טורף, נאסף הרוח. איש התכונה, גבור חיל, סרו"י [ספרא רבא ויקירא], ה"ג נזב"י [נעים זמירות בישראל], שהיה חזן א. ר—ן], כשמש הזרות. החי' הש' והכולל, זר"ק כמהר"ר חיים יעקב בירבה, פוב ושפל רוח. היתה מ"כ כ"ח לח' שבט שנת תר"י, ויבא על כנפי רוח".

טז הרב הנכבד, עמד בפרץ ירושלם, הפקיד חיים משה בר' יצחק ישראל ז"ל. נפטר כ"ג איר תרכ"ג. וז"ל מצבתו (חי"ם ח"ב שורה ט' נ"ז): "ציון במר תבכה, וירושלם תתן קולה, ווי להדה דאזלא, כי הבר שדי מר ממות. ציון במספד ספדו ספדיא תאניה ואניה, אנה פנה ויהי לפנינה הלך לחצר מות. ציון וירושלם הקדשה היא בעינים בכו בכי לדורות וחלחלה בכל מתנים, כי נכרע בך מות. ציון ששמם, שומר שמים. ע"ד ודאי קא בכינא כי נפקד ממנו איש רב טוב לבית ישראל עומד בפרץ ירושלם. פקידא בגו צדיקיא הרב ח"ר חיים משה ב' יצחק ישראל ז"ל. מ"ך יום כ"ג איור ש' תרכ"ג, הנצב"ה", ועיין להלן סימן כ"ב.

יז "הישיש ונשוא פנים, הח' הט', הר' חיים המכונה בכור כהן נ"ע. מ"ך ביום ו' לח' אב שנת התרט"ו, תנצב"ה, מעיר סמאקוף יע"א. (חי"ם ח"ב שורה ח' ז'). וב"ירושלימה" צד 200 נזכר בין החכמים בכור כהן, ונראה שהיינו הך.

יח הרב חיים דניאל הלוי. ב"חוקי חיים" סימן י"ש הובא חתימתו על קבלת עדות עגונה במושב ב"ד, בעיר יפו בשנת תקצ"ג. ואפשר שהוא הוא הרב חיים דניאל החיתום בשטר —ע"ד טשפחת אמזאלג—משנת תר"י. ב"זכרונות קדומים" צד 10.

יט הרב חיים שלמה הלוי. חתום עם רבני ירושלם באיר תר"ב בהסכמה על דפוס ר"י בק בסוף ספר התקנות, ועל סדור תפלת ישראל (ירושלם תר"ב). ואולי הוא הוא הרב חיים דוד[?] שלמה הלוי. שחתום בתור אב"ד לספרדים על "שטר שובר" משנת תרכ"ו ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוב' יוד צד 26. והרב "שלמה הלוי" שנזכר בין חכמי ופקידי הספרדים בשנת תרט"ז ב"ירושלימה" לפריינקיל צד 200. ועיין להלן סימן נ"ז.

כ הרב חיים הלוי ויאפאקגי. נלב"ע ב' שבט תרטו"ב, וז"ל מצבתו (חי"ם ח"ב שורה י"ג ח'): "אשרי איש ירא את ה', יראת ה' היא אוצרו. אשרי מי שעמלו בתורה, עושה נח"ר ליוצרו. אשרי מי שבא לכאן צדיק וישר הולך בישרון. אשרי האיש החכם המעולה רצי"ו, כהר' חיים הלוי ז"ל ויאפאקגי, יום ב' שבט ש' תרטו"ב".

כא "הרב המובהק כמו' חיים נחום מזרחי ז"ל. מ"כ י"ב תשרי תרחי"ו הנצב"ה" (חי"ם ח"ב שורה ז' ל"ה).

כב הרב חיים משה פיזאנטי. חתום בפסק תשובה לטבריא, עם הרב האגי"ן ובית דינו בשנת תר"ב. ("חוקי חיים"—גאגין סימן נ'), ונז' ב"מכתב מר"ם צורף" (משנת תר"ה ב"ציון" א' צד 78). והוא הר"ח פיזאנטי שנזכר לעיל פ"ו סימן כ', שנסע עם הרא"ש שרעבי ור"י פרחי להציל את השר פרחי מהעליליה, ע"ש. ונראה שהיינו הך חיים משה פיזאנטי, שנתן הסכמותיו על: דברי שלום (תר"ג) ושו"ע א"ח ושו"ע י"ד (תר"ן) ועל הסכמת רבני ירושלם בשנת תר"ו, שבסוף ספר "טוב ירושלם" לר"י פרחי (ירושלם, שנת טוב ירושלם). וחתום עם ב"ד הגדול בשנת תרט"ז על שטר התקשרות (בדבר בית ספרו של פריינקיל, לוח א"י תרט"ו צד 148), ובאטף הכתבים אשר ביד הסופר מר עגנון (מארכיו הרה"ג י"ש אלישר ז"ל) כתאהי

כתב שליחות לערי מערב להשד"ר הרב הכולל משה פיזאנטי, ונראה שהיינו הך. ואפשר שהוא הרב חיים משה בכ"ר יצחק. החתום עם ב"ד, בקבלת עדות ע"ד עגונה בעיר יפו בשנת תקצ"ג. שהובאה ב"חוקי חיים" סימן י"ט. (ועיין לעיל ר' חיים משה ב"ר יצחק ישראל). והרב כמהר"א [?] משה פיזאנטו שהוזכר במכתבי פקוא"מ אמשטרדם משנת תקצ"ח—תר"ד. ("ציון" א' צד 103—119). שהיה בין החותמים על קבלת הכספים מחו"ל.

כג "הישיש החכם המרומם, הנדכה ביסורים, כה"ר חיים שבתי צבי נ"ע. נפטר יום כ"ד תמוז שנת תר"ל, תנצב"ה. (לשון המצבה ח"מ ח"ב שורה ז' ל"ט).

כד "היציץ [הישיש?] הנכבד הח' המ' הנפטר בשם טוב, כה"ר חנוך הכהן נ"ע נלב"ע ביום א"ך לח' יוד שנת התרכ"א, תנצב"ה". (ח"מ ח"ב שורה ז' ס"ד).

כה הרב ידידיה סוזין. החתום עם רבני ירושלם, בהסכמה על "דברי שלום" (ירושלם תר"ג), ועל שטר פשר ע"ד ה"מנורה" בחדש רחטים תרכ"ד. ("זכרון לחובבים הראשונים" יוד צד 24).

כו הרב ההזן יהודה, המכונה בכור בורלה. נפטר כ"ג שבט תרח"י, וז"ל מצבתו (ח"מ ח"ב שורה ז' ס"ב): אוי יאבוי, עצבון ודאבון, אין הדמע לפי החשבון, על האי שופרא דבלי בארעא, רודף צדקה וחסד, הח' הש' והכו', ונעים כמהר"ר יאודה המכונה בכור בורלה ז"ל. מ"כ יום כ"ג לח' שבט ש' התרח"י, תנצב"ה". ועיין לעיל פרק ו' סוטן ח', שהובא שם ר' יהודה בורלא הראשון.

כז הרב יהודה פאפו המכונה ן' פלא. נמצאת הסכמתו על "דברי שלום" (ירושלם תר"ג), והוא הו"ל את החוברת "שבר פושעים" נגד הר"י שלום (ירושלם תרכ"ב). וכנראה משם ישב אז בחברון, ועמד בראש המחלוקת, והוא הוא בן הרב אליעזר פאפו בעל הספר הנודע "פלא יועץ", ועל שמו נקרא ג"כ בן פלא, ר"ת אליעזר פאפו. והוא מזכיר את אביו ואת ספרו שם ב"שבר פושעים" דף י"ז. ובמכוא של הספר פלא יועץ דפוס ווין נדפס אזהרה מהרב יהודה פאפו על דבר זכות ספר אביו פלא יועץ—ונזכר בין חכמי ירושלם בשנת תרמ"ז—יהודה פאפא—ב"ירושלימה" צד 200. ושמעתי שעסק במסחר, והיה שותפו של הרב יעקב ולירו.

כח הרב יוסף יום טוב בכ"ר רפאל מיוחס. נזכר במכתב משנת תקצ"ח מפוא"ם אמשטרדם לרח"א גאגין ("ציון" א' צד 90). והוזכר שם שהוא והרבנים הגדולים רח"א גאגין ורב"מ נבון חתמו על קבלת הכספים שנשלחו מאמשטרדם. בנו היה "הירא את ה'—מגזע היחס — ה ר ב כסו"ה רפאל אברהם המכונה בכור ב"ר יוסף יו"ט מיוחס ז"ל. מ"כ כ"ט כסליו תרל"ד". (העתקתי מצבתו מהר הזיתים).

כט החכם החזן יוסף פיזאנטי, משפחת רבני פיזאנטי שנזכרו בפרק הזה. היה ראש ה"משוררים" של חברת שומרים לבקר ב"קהל ציון". (עיין להלן סדר ב' בתולדות ר' יצחק אלמאראם). ונזכר בספר "יצחק ירנן" (דף ס' ע"א) בהאר: "החכם וחשוב זר"ק בנש"ק, נעים זמירות ישראל, שלם בתידות ובדעות, כה"ר ה"ר יוסף פיזאנטי הי"ו, ראש הטשוררים...".

ל הרב יחיאל ב"ר יוסף מירושלם. בידי ד"ר נתן שלם פעה"ק נמצא מפת א"י ויציאת מצרים, שנכתבה על ידי החכם הנזכר מירושלם, ונדפסה עם תמונת מחברה בנויארק בשנת התר"ו. וזכר הרב הזה ודבר בואו לארצות הברית וחזרתו משם, הוזכר בארכיוים שונים שבבתי הכנסיות חיהודיים בנויארק. ומר בר־אדון כהב ע"ד המפה ההיא וע"ד החכם הנוֹ מאמיוחד ב"ציון" קובץ ג' שיצא לאור פעה"ק ביטים האלה.

לא הרב יעקב אישטרומשה. חתום עם רבני ירושלם בהסכמה על ספר „דברי שלום בירושלם תר״ג. ולא מצאתי זכרו במקום אחר.

לב „הרב זר״ק מסג״ל [זרע קדש מסגן לויה] ישר באדם, כמה״ר יעקב הלוי, תנצב״ה. נלב״ע יום כ״ש תשרי שנת הורם ה כ ח ״ ר (תרכ״ה לפ״ק). (ח״ט ח״ב שורה ז׳ כ״ב. ושם על ידו קבר אלמנותו הרבנית אסתר די לוי. נספרה ז׳ טבת תרי״ב).

לג החכם המרומם יעקב בין נון. נספר י״ו שבט תרכ״ג. וז״ל מצבתו (ח״מ ח״ב שורה ז׳ י״ט): „וי להאי שופרא דבלי בארעא, זה האיש אוהב התורה ולומדיה, רצ״ו המדוכה ביסורין, הח׳ המרומם כמה״ר יעקב בין נון ז״ל. נלב״ע ביום ו״י לחודש שבט שנת התרכ״ג ליצירה, תנצב״ה״.

לד הרב יעקב ן׳ צחל. מחכמי ירושלם בראשית המאה השביעית[?]. נדפסו שני פסקיו מכת״י בדיני חלה. בספר „פסקי חלה״ לר״י קורוניל, (עיין שם בשער ודף כ״ב—כ״ג).

לה הרב יעקב קאפילוטו. מתלמידי הרב האג״ן. בשנת תר״ב ערכו הוא והרב אברהם אשכנזי (הנ״ל) את ספר „תקנות ירושלם״ תחת סקוח רבם הרב האג״ן, כמוזכר שם בהקדמת הרב האג״ן ובמאמר הר״י קאפילוטו ור״א אשכנזי דף מ״ה ע״ב. ונראה לי שהוא הוא הרב יעב״ץ בעל ההערה שם בספר „התקנות״ דף מ׳ ע״א. ונמצא חתום בהסכמה על ספר דברי שלום (תר״ג), ועל „שער התקשרות״ של ביה״ס למל בירושלם בשנת תרמ״ז (לוח א״י תרמ״ו צד 148). ועל קיום שער פשר בין משפחת אמזלג ועדת האשכנזים משנת תר״ו שנתפרסם ב„זכרונות קרומים״ לר״פ גראיעבסקי צד 10. והיה מורשה ובורר במשפט משפחת אלקלעי ור״י בק בשנת תרי״א („שער בירורים״ משנת תרי״א ב„זכרון לחובבים הראשונים״ חוב׳ י״א צד 25), ועל הסכמת החזקות בשנת תרי״ם בספר „התקנות״ מהדורא ב׳ דף מ״ד—מ״ה. ונראה משם שהיה אז בבית דין הגדול שבירושלם.

לו הרב יעקב יוסף תורג׳מאן. חתום בתור עד בקיום שטר—למשפחת אמזלאג—בשנת תרי״ו, ב„זכרונות קרומים״ צד 14—22. ושם בשטר האשור של חתימתו נזכר בשם ה ח כ ם. ויש לשער שהוא ה„איש נכבד מעדת היהודים בני אפריקא, ר׳ יעקב תורג׳מאן, אשר נתגרש ע״י רבני ירושלם״, המוזכר בכתב השטנה שנדפס בגאזיטו דפרנקפורט דמיין, בשנת תר״ח, ונעתק ב„זכרון לחובבים הראשונים״ חוב׳ י״ג צד 25. והוא החכם יעקב תורגימאן שעמד לצד החכם הגביר יוסף שלום סקיד חברון במחלקותו הגדולה, כמוזכר בקונטרס „שבר פושעים״ דף א׳, כ״ג, כ״ם, ל״א. וגם שם נפגע בכבודו מצד מתנגדיו.

לז הרב יצחק אבולעפיא בה״ר חנ״א אבולעפיא (הנ״ל), היה שד״ר מירושלם. ונתן הסכמתו בדרך שליחותו על ספר „ויקן יוסף״ לר׳ יוסף בורגל („קהלת משה״ No. 3323).

לח הרב יצחק בכר חיים. הסכים על חדושי הר״ן (ירושלם תרכ״א) ועל חמשה קונטרסים (ירושלם תרכ״ג).

לט הרה״ח יצחק בי״ר שלמה טאגיר. נמצא זכרו ב„אבן זכרון״ אשר בבית הכנסת איסטאמבולים לעדת הספרדים בירושלם, שהעתיקה הרה״ח פנחס גראיעבסקי בספרו „אבני זכרון״ חלק א׳ צד 2, וז״ל: „זכני ה׳ לעמוד לשרת בקדש בבנין בית הכנסת הקדוש הזה, הצעיר יצחק בכ״ר שלמה היזו, המכונה טאגיר יצ״ו... שנת תקצ״ג. ולא נמצא זכרו במקום אחר. ובנראה שהיה גבאי בית הכנסת. והשוה לעיל ס״ז סימן י״ז הפרנס יצחק חאשים, שהיה גם כן סקיד ומנצח על הבנינים, עיין שם ובהערה שם, ועיין ב„זכרון לחובבים הראשונים״ חוברת י״א צד 26, שחתום שם בשנת תרי״א בקיום עדות, הר׳ משה בכ״ר יצחק טאגיר, ונראה שהוא בנו של ר׳ יצחק דנן.

ט. החכם המרומם כה״ר יצחק צעדיה מהודאר נ״ע. מ״ך יום כ״ג אייר ש׳ תרכ״ו, תנצב״ה. (ח״מ ח״ב שורה ט״ו נ״נ).

מא הרב המופלא יצחק חיים עוזיאל, בן הרב יהודה רפאל עוזיאל שנזכר לעיל ואביהם של הרבנים בכור משה יהודה עוזיאל. ויוסף רפאל עוזיאל, בשנת תרי״א הלך בשליחות מצוה של כוללות ירושלם לערי תורכיה, ובחורתו בשנת תרי״ב נפטר פה בירושלם. ונספר בספר בנו „איש צעיר״ (מאמר „משפחת עוזיאל״ בירושלם בזכרון לחובבים הראשונים״ חוב׳ י״ד צד 7).

מב הרב יצחק רפאל. הסכים עם גדולי הרבנים על דפוס ר״י בק בשנת תר״א (סוף ס׳ התקנות) ועל סידור תפלת ישראל (תר״ב).

מג הרב ישראל משה חזן, בן הרב אליעזר חזן (שנזכר לעיל). נולד באזמיר בשנת תקס״ח, ועלה ירושלימה עם אביו בש׳ תקע״א, ונתגדל על ברכי זקנו רבי יוסף חזן בעל „חקרי לב״. בשנת תר״ב נמנה לב״ד הגדול בירושלם בב״ד של הרב יעקב פינצי (הנז״ל) ובשנת תרי״ח יצא בשליחות מצוה, ובעברו דרך רומא נתקבל שם לרב ומו״ץ, ויהי שם עד שנת תרי״ב. משם נסע לקורפו, ונמנה שם לאב״ד ומו״ץ עד שנת תרי״ז, שנקרא משם לשבת על כסא הרב שלמה חזן בנא־אמון במצרים, וישב שם עד שלהי תרכ״ב. אז חזר לארה״ק והתישב בחיפה. ובחרף תרכ״ג חלה, ונסע לבירות להחליף אויר, ונפטר שם בחדש מבת כבן נ״ה שנה. והובל לקברות בעיר צידון. מלבד גדלו בתורה היה חכם ומלומד בשפות זרות ומדעיות, ועמד בפרץ נגד המהרסים המחריבים. חבר ספרים יקרים, והם: קנאת ציון (אמשטרדם תר״ה), קדושת יו״ט שני (נדפס בעיר וין), נחלה לישראל (חברו ברוכא, ונדפס בווין תרי״א), שארית הנחלה (נא אמון תרכ״ב) איי הים (ליוורני תרכ״ד) וכרך של רומי (שם תרל״ו). ועוד לו בכתובים: נצח ישראל, איי הים חב, חוקר לב, וישמה לב (המעלות לשלמה דף קי״ד, ושם תכן כל ספריו, ע״ש. ועיין גם בסוף ספר „זכרון ירושלם״ לחזן.) ועיין זכרו ב„ירושלימה״ של פרויזנקיל צד 14—22—24. שספר שם מישבהו של הרב חזן יליד ירושלם באי קורפו ומפעולותיו החשובות שם.

מד הרב מאיר יום טוב פרחי. הסכים על ספר „דברי שלום״ (ירושלם תרי״ג). ונראה שהוא הוא הרב יום טוב המכונה מירקאדן פרחי, שהיה אפוטרופוס של אלמנת הרי״ א אמזאלג ויתומיו. ובשנת תרי״ נמצא בחו״ל בשליחות מצוה, והשאיר למורשו את הרב רפאל פניזל, כמוזכר בחוברת „זכרונות קרומים״ (לר״ם גראיעבסקי, ירושלם תרפ״ה) צד 9—12, ע״ש.

מה „התנות הנפטר בש״ם מה״ע, ה״ר מנחם בכ״ר מאיר. נלב״ע יום הוש״ר חוד׳ השרי ש׳ תירא הנצב״ה״. (ח״מ ח״ב ח׳ ל״ב).

מו הרב מרדכי חיים בן יוסף מיוחס. הסכים בשנת תרי״ג על ספר „דברי שלום״ וחתום עם בית דין הגדול שבירושלם (הר״ר חזן ורפאל פניזל) בהסכמתם על בית התי״ת (בית הספר של דר. פרויזנקיל „ירושלימה״ צד 475), ועם שאר רבני הספרדים על ענין ההוא (בלוח אי״ תרס״ו צד 148), ועל שטר פשר בדיני חזקה עם גדולי הרבנים האשכנזים בשנת תרי״ב בספר „התקנות״ מהדורא ב׳ דף מ״ג וכ„שבר פושעים״ (ירושלם תרכ״ו)דף ה׳ ע״ב.

מז הח׳ מרדכי רפאל ן׳ נון. חתום עם חכמי ורבני וגזברי ק״ק גדול של הספרדים על הפשר עם האשכנזים על דבר „המנורה״. בחדש רחמים תרכ״ד. („זכרון לחובבים הראשונים״ חוב׳ יוד צד 24).

מח „וי להאי שופרא דבלי בארעא, מת בחצי ימיו, נקצרו ימי עלומיו, נדכה ביסורים קשים, הח׳ הש׳ כה״ר משה בכ״ר אברהם. מ״ך יום כ״ו סיון ש׳ התר״ל לפ״ק, תנצב״ה״. (ח״מ ח״ב שורה ט׳ כ״ה). והוא בנו של חכם אברהם ב״ר אבי־הם רבינו הנז״ל, ותחן הגאון יש״א ברכה ז״ל. [מפי הרב נסים אלישר].

מט הרב **משה ברדע** מטוניס. עלה לירושלם בערך שנת תי"ר, והסכים על "דברי שלום" בשנת תר"ג, ולפני זה הסכים במטוניס על: שפת רננות (תקצ"ו) זה ישרים (תקצ"ח) ויזרך יעקב (תקצ"ט). (מפתח ההסכמות No. 542)..

נ "הח המ', יקר ומשכיל, ישיש ונשוא פנים, רצ"ו, כמוה"ר ר' **משה** בן המנוח כמהר"ר אברהם הלוי **וולאנסי** זלה"ה. מ"כ ביום כ"ד תשרי משנת התרי"ג לפ"ק, תנצב"ה **תושב ארג'יל**. (ח"מ חי"ב שורה כ"א פ"א).

נא "החכם המובהק כמוה"ר **משה חנגאל** בן אברהם חנגאל נ"ע. מ"ך יום י"ג לח' אדר ש' תרכ"ה, תנצב"ה בכ"מ". (ח"מ חי"ב שורה יוד ע"א).

נב הרב **משה** בכ"ר דוד דידיע **מאגאר**. נזכר לעיל פרק א' סימן י"ט.והוא אחיו של הראב"ד שמואל בר"ד מאגאר בסדר זה סימן ס"ח. וחתום בבית דינו של הרב רש"ם סוזין בשנת תקפ"ט על מיגוי אפוטרופוס להיתום יעקב שאול אלישר. ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ז צד 42.

נג הרב **משה** בי"ר יהודה **מזרחי**. התום עם "חכמי ורבני וגזברי ק"ק גדול של הספרדים על השער עם האשכנזים ע"ד "המנורה", בחדש רחמים תרכ"ה. ("זכרון לחובבים הראשונים" חוב' יוד צד 24). ומצבתו בהר הזיתים. "מצבת קבר החכם מוה"ם בכ"נ ובכ"מ, מדוכה ביסורים. נפטר בקוי"ש זר"ק בנש"ק[כנראה ממשפחת מזרחי,הנז' לעיל פ"א סי' ב-ג],כמוה"ה משה יאודה מזרחי. מ"כ מ"ו אב תר"ל. ואני משער שהיינו הך החתום בשטר ע"ד ה"מנורה".

נד הרב **משה** בן **נחמיאש**. חתום בתור ראב"ד על קיום שטר משפחת אמזליג בש' תרי"ד. (זכרונות קדומים" לר"פ גראיעבסקי צד 14). והוא היה ראש ישיבת כנסת יחזקאל יחד עם הר"י פראג. ("יהודי המזרח באי" צד 144).

נה הרב **נסים שמואל יהודה ארוואין**. הסכים על: דברי שלום (בשנת תר"ג) ושטר ההתקשרות על דבר ביהמ"ד למל. (בלוח א"י תרס"ו צד 148) בשנת תרמ"ז. וחתום עם רבני ירושלם על הסכמת החזקות בשנת תרי"ט. בספר "התקנות" מהדורא ב' דף מ"ג ע"א.

נו הרב **פרחיה מאראגוסי**. חתום עם רבני ירושלם בשנת תר"ג על ספר דברי שלום, ומצאתי חתימתו על כתב שליחות (נמצא באסף הכתבים של הסופר עגנון) מישיבת בית אברהם בירושלם. שהיה בא כחה ומנהלה. והוא הוא החכם **פרחיא שאדיגוסטי**. שנזכר ב"מכתב מר"מ צורף" משנת תר"ה. ("ציון" א' צד 78).

נז הרב **רחמים שלמה הלוי**. התום עם רבני ירושלם על ספר התקנות בשנת תר"א, ועל דבר מחלקת הר"י שלום בשנת תרכ"ב. ("שבר פושעים" דף ה' ועוד שם), ובפעות חשב פר גאון (על פי מה שכתוב ב"שבר פושעים") בספרו "יהודי המזרח באי" רב בשם **נחמיה** שלמה הלוי, וצ"ל **רחמים**. והתום עם ב"ד ירושלם על הסכמת החזקות בשנת תרי"ט. בספר "התקנות" מהדורא ב' דף מ"ג ע"א. ובפעות חתום שמו ב"אוה למושב" צד 120 שלמה קלני, וצריך להיות שלמה הלוי. ונראה לי שהוא ר' שלמה הלוי תלמיד הרא"ש שרעבי, שהביא הרב פרומקין שמועה מפיו לעיל פ"ו סימן כ',ועיין ב"תולדות חכמי ירושלם" ח"א צד XIX הסכמת הרב משה שלמה הלוי, והוא אחר. ועיין לעיל בסדר זה סימן י"ט.

נח הרב **רחמים פנחס מזרחי**. חתום בהסכמה על דברי שלום (ירושלם תר"ג) ובאסף הכתבים של הסופר מר עגנון מצאתי קטע משטר שליחות של ישיבת בית יעקב פיורדה בירושלם, שחתום עליה הרב ר"פ מזרחי בתור ראש ופקיד.

נט החכם ר' **רפאל יצחק אלמאראם** מארם צובא, ממשפחה גדולה וטיוחסת. בא לירושלם בשנת תר"ח, וסבל יסורים רבים וצער בנים. ולזכרון נפשו פאר את בית הכנסת הגדול ק ה ל צ י ו ן בסיוד וכיור, וארון ותיבה מאבני שיש וביסה מפוארה וכו', ויסד בה חברה "שומרים לבקר" מתינוקות של בית רבן ומלמדיהם שיהיו קמים באשמורות הבוקר עפ"י כרוזי השמש, וקראו שירי תהלים ופזמונים שונים. וחבר בשבילם ספר שירים לקוט ממשוררים שונים, ובהם שיריו שלו, ויקרא את שם החברה "ויעתר יצחק" ושם חבורו "יצחק ירנן", ונדפס בירושלם תרמ"ו, עיין שם הקדמתו, ושירו בדף כ"ה ע"ב, וחתימתו בסוף הספר. וב"יהודי המזרח באי"י צד 149 נעתק הכתבת אשר על אבן שיש מכביד ה"גולה", בבית הכנסת של ר' יוחנן בן זכאי אשר הוזכרו בה התקונים אשר עשה שם כי' רפאל יצחק אלמראם בשנת תרי"א.

ס הרב **רפאל אברהם חיים מבלוף**. הסכים על דברי שלום (ירושלם תר"ג).

סא החכם השלם והכולל, בנם של קדושים, הרב **רפאל כוזין**. נפטר בקוצר ימים ר"ח כסלו תר"י, וז"ל מצבתו (חי"מ ח"ב שורה כ"א ע"ג): "אי לך ארץ שמלבך נהר, וי להאי שופרא, אחד חכם משים לילות כימים, נהרא נהרא, לחצות בנועם ה' לא ימיש מתוך אהלה של תורה, חח' השי' והכולל בנש"ק, כל רז לא אניס ליה, הנבקיו"ו בש"ם [?]. כה"ר רפאל כוזין, תנצביה תבש"מ [?] יום ר"ח כסלו שנת התרי"ו ליצירה".

סב הרב **שאול יהודה** (הנ"ל). מלבד גדלו בתורה היה בבוני הישוב. והוא היה הראשון מבית אביו, אשר קנו את אחוזתם בקולוניא — מוצא, ויסדו שם ישוב חקלאי יהודי עוד לפני שנת תר"ך, ובאחד הלילות של שבט הרב"ד, בשחזר ממוצא לביתו בירושלם, פגעהו גשם שוטף והצטנן, ונחלה בדלקת הריאה, ונפטר בכ"ד שבט תרכ"ד (זכרון לחובבים הראשונים" ד' צד 60, ו"זכרונות לבן ירושלם" פרק ג').

סג החכם **שלמה אלקלעי**, בן החכם ר' דניאל הנ"ל סי' י"ג. נזכר במשפט של עזבון אביו בידי ר"י בק בשער ברורים משנת תרי"א. ("זכרון לחובבים הראשונים" הוב' י"א צד 25).

סד הרב **שלמה יעקב נתן אריה**. הסכים על דברי שלום (ירושלם תר"ג).

סה הרב החסיד הגביר **שלמה יהזקאל** לבית **יהודה**. עלה מבגדד—בבל עם כל ב"ב בשנת תרפ"ז. מעודו היה יושב אהל ועוסק בתו"ע, וחי בעושר מעזבון אביו נחלאות בתים ורכוש בעיר בלכותא שבמודו. בשנת תר"ך קנה הצר ברחוב חב"ד, ובנה ישיבה למכוונים בשם "חסד אל" ועמד בראשה, ויסד ישיבת "כנסת ישראל", אשר עמד בראשה הרב יצחק פראג ז"ל. בניו הם הרבנים: שאול, פרג', ובנימין לבית יהודה ז"ל, הנזכרים בהוספה זו. ויבדל לחיים הרב שמעון היזי. ועיין זכרו בזכרונות לבן ירושלם" צד 24, ב"זכרון ירושלם" לרש"ז דף ו' ע"א. וב"יהודי המזרח באי"י" צד 143. ונזכר לעיל סוף פ"א בדברי הרב פרומקין, ובטעות הזכיר שם שם ישיבתו **שושן**, ואולי צ"ל **ששון** על שם קרובו למשפחת ששון, שהמכו בו גם הם?

סו "הרב **שלמה** המכונה **בכור ששון** זלה"ה. והמ"ך ביום י"ט לח' כסלו נש' התרכ"ז, תנצב"ה". (לשון המצבה ח"מ ח"ב שורה ו' ל"ט).

סז "החכם השלם רצ"ו, כבוד רבי **שמואל הבחן חסיד** ז"ל. נ"ך ביום ר"ח כסלו מ"ש תרכ"ג, תנצב"ה". (ח"מ ח"ב שורה י"ד ע"ג).

סח הרב **שמואל** בי"ר דוד **מאג'אר**. נזכר לעיל פרק א' סימן י"ט. בין "הרבנים ממשפחת מאג'ר", עיין שם, ונזכר לעיל פ"ו סימן ד', שמועתו ששמע הרב המחבר מפי הרי"ו פראג, ע"ש. והוא הוא הרב **שמואל מאדיאר**, ההתום עם ראשי ירושלם על ההזכיר בדבר ישוב חקלאי ששלחו למונטיפיורי בשנת תקכ"ב. ("יהודית" צד 275), ונזכר בכתבי הפוא"מ דאמשטרדם

משנת תר"ד (כ„ציון" א' צד 103—119), ומוכח משם שהיה התחותם השני על קבלות הכספים אחרי הרב האג"ן.

סט הרב ששון בן משה. אחיו של הרב אפרים בן משה הנזכר לעיל, ושניהם „רבנים ספורסמים בתורה ובמצות מבני עליה מרשומי יחידי קי"ק בית אל היודעים והמכוונים", הוציאו לאור — בהוצאתם — את ספר „התכונה" לרח"ו (ירושלם תר"ך), כמוזכר בהקדמה לספר „התכונה".

סדר ב' חכמי הספרדים בירושלם משליש הראשון למאה השביעית, שנפטרו אחרי שנת התר"ל:

א הרב הגאון חמקובל, ראב"ד של עדת הספרדים, ר' אהרן עזריאל, בעל „כפי אהרן" (דינים ושו"ת) ו„אזן אהרן" (כללים). יליד ירושלם וגידולה, גדול בנגלה וגמתר, חכמה ומדות, והיה ראב"ד, ראש ישיבת שבת אחים וראש ישיבת המקובלים בית אל וראש חברת כשכיל אל דל. נפטר ט' סיון תרל"ט במחלת לב בעיר יפו, שנסע שם להחליף האויר. והספידוהו הרה"ג אברהם אשכנזי והרי"ש אלישר. („חבצלת" י"ד סיון תרל"ד ו„זכרון לחובבים הראשונים" י"ב צד 29—32). ונמצא החיכתו עם רבני ירושלם הגדולים בשנת תרט"ז, על שטר ההתקשרות ע"ד ביה"ם למל, (בלוח א"י תרס"ו צד 148). והפכמתו (תרל"ו) על ספר פסקי חלה לר"ב קורוניל ועל ידיו אמונה (תרל"ב). ועיין מאמרו „מוסר אב" שכתב לבנו, ושיריו בראש וסוף ספרו אזן אהרן ומשם נכר גדלו בתורת המדות והחנוך וכחו בתור משורר. ועיין עוד חתימתו ב„דמעת עשוקים" (ירושלם תרל"ט), וזכרו ב„זכרון ירושלם" לרש"ז דף ג' ע"ב ודף ז' ע"א, ועיין זכר בית מדרשו ואוצר ספריו בהקדמה ל„תולדות חכמי ירושלם" ח"א, וילנא תרל"ד. ושם הסכמתו של הר"א עזריאל. ועיין לעיל פ"ג סימן כ', שהביא הרב פרומקין שמועה מפיו .ושיבתה שבת אחים הוזכרה לעיל פ"א סימן ל'.

ב הרב אהרן רפאל חיים משה בן הרב יצחק פיורירה, המכונה **אפר יצחק** יליד שאלוניקי וגדולה. עזב משפחתו ועשרו בשאלוניקי, ועלה לירושלם עם בניו ובנותיו הגדולים בשנת תר"ח, ומאז נמנה בין חכמי המקובלים ויחידי קי"ק בית אל. חבר: „תולדות אהרן ומשה" ו„אפר יצחק" (ירושלם תרכ"ב) על קבלה, וספר „דבר ה' מירושלם" (תרל"ג) על שבחי ירושלם. ו„מכתם שלום ישראל וירושלם" (ירושלם תר"מ).ועיין בספרו זה דף ט"ו ע"ב וי"ח ע"א ובסוף הספר. ואין להחליפו בהרב משה בכ"ר אברהם פיורירה הרב בחברון בימים חתם.

ג הרב אליהו חזן, רב הראשי וחכם באשי בנא אמון. מגזע היחס וחמעלה, הגאונים בעל חקרי לב ורח"ד חזן הנזכרים לעיל. נולד תר"ה באזמיר, ועלה לירושלם בשנת תרט"ו יחד עם זקנו הרח"ד חזן, ונסמך ממנו בשנת תרכ"ה. בשנת תרכ"ו נמנה לסופר ומכיר ראשי של כוללות הספרדים בירושלם, ובכסלו תרכ"ט נמנה לב"ד ירושלם, תחת נשיאות הראשון לציון הר' אברהם אשכנזי. בשנת תרל"א יצא בשליחות מצוה לערי מערב החיצון, ובשנת תרל"ד נמנה לראב"ד ור"מ בטראבלוס המערבית, על פי מאמר המלך, וקבל אות כבוד נישאן מיג'ידיא וביד זהב על צוארו. בשנת תרמ"ח נמנה לרב ומו"צ בנא אמון, ושם נפטר כ"א סיון תרס"ח. הוא היה חתן הגאון האשכנזי ר' ישעיה ברדקי הנ"ל. וחבר ספרים רבים: „טוב לב" (דרושים שדרש בירושלם לפני שנת תרכ"ח) הגהות לספר „ישרי לב" לזקנו, קונטרס „ישמח משה", „זכרון ירושלם", „תעלומות לב" שני חלקים, „נוה שלום" ו„קונטרס הכללים", ודבר אליהו. והם ספרים מעניינים רבי הערך ועשירי התכן. (ועיין עליו ב„המעלות לשלמה" בסופו).

ד הרב הגאון המקובל, הקדוש והחסיד ר' **אליהו מני**. עלה מבבל (בגדד) עיר מולדתו בשנת תרי"ז, והתישב בירושלם, ואחרי שנים מעטות עבר לחברון, ויכונן בה את הישוב היהודי ומוסדותיו. בשנת תרכ"ה נמנה שם לרב ראשי וחכם באשי, וגם המושלמים וראשיהם הוקירוהו מאד. וישתדל ג"כ לפרות מקום שמם אצל המערת המכפלה להקים עליו ביב"נ יהודי אבל לא עלה בידו. נלב"ע י"ז תמוז תרנ"ט, ונפטר בחברון. כניו מצוינים בחכמה ובמדעי המזרח, וזכו לעושר וגדולה, ומהם עורכי דין ושופטים נכבדים בירושלם ובשאר עירות ארץ ישראל. ועיין "זכרון לחובבים הראשונים" (ח"א צד 9—10). חבר ספרים שונים בנגלה. ובנסתר: "מעשה אליהו", "זכרונות אליהו", "שיח יצחק" ואחרים. ועיין על המחלוקת בדבר "רבנות חברון" בזמנו כ"רמעת עשוקים" (ירושלם תרל"ט), ושאר שבחיו במאמר "הערות וזכרונות" מרי"י יהודה, ב"זכרון לחובבים הראשונים" (ח"ד צד 62—63).

ה הרב **בנימין** בהרב יחזקאל (הנזכר להלן) **יהודה**. עלה מבבל עם אביו בקטנותו, ויחד עם אביו, אחיו, וגיסם ר' יעלין יסדו את הישוב החקלאי הראשון אצל ירושלם בקולוניא מוצא בשנת תרט"ו, בשנת תרל"ד נמנה לראש ישיבת "חסד אל". ("זכרון ירושלם" לרש"ז דף ג' ע"ב). והוא אביהם של החכמים ר' יצחק יחזקאל יהודה ופרופסור אברהם שלום יהודה נ"י. ועיין עליו "זכרון לחובבים הראשונים" ח"ב צד 14—16, וח"ד צד 62—63. ועל ידו נדפס קונטרס חברת "החרש והמסגר" ע"ד תכנית המשכן, אשר התענין והתמחה בדבר.

ו הרב הגי' ר' **דוד** בהר' שלמה **פאפו**. נולד בקושטא בשנת תר"ב, ובילדותו בא ירושלימה ולמד אצל גדוליה, וביחוד אצל הרב מנחם ב"ר יצחק ז"ל. ויחיה בכבוד מעזבון אביו אשר נשאר בקושטא, ואחרי השרפה הגדולה שם נאבד רכושו, והלך בשליחות כוללות ירושלם לערי גורגיסטאן ותורקיה, ובדרכו נמנה ממעם החכם באשי הרב משה הלוי בקושטא לחכם באשי בעיר סמירנא, ואח"כ בעיר טונסטיר, ובשנת תרנ"ט נמנה לרב הכולל בבבל רבתי, ויסד שם בית תלמוד תורה ובית יתומים. בזמן המלחמה נמתח עליו מרת הדין משלטון טורקיא, אשר חשדתו למתנגדה, ובעת צרתו נדר לשוב לציון, וישב בשנת תרע"ב, ויהי לראב"ד ונשיא הועד וס"ט במגלש אידרה בירושלם, ופרסם שני ספרים חשובים: "בני מאיר" דרשות, ו"פני דוד" שו"ת, ונפטר ביום כ"ב ניסן תרפ"ז. ("זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ד צד 38).

ז הרב הגאון **דוד בן שמעון**, המכונה **דב"ש** מעיר רבאט ממאריקו במערב. עלה לירושלם בערך שנת תרט"ו, ועמד בראש עדתו "עדת המערבים" בירושלם בתור ראב"ד ור"מ, ובנה לאם בחי' ת"ת ובתי מושב לעניים. היה גדול בתורה ובמדות ומצוין בחכמתו העזה לעמו וארצו. (ר' גאלדמאן ב"האסיף" תרמ"ט 88 I) החזיק ישיבה בביתו, וחבר ספר גדול ונכבד "שער התשובה" (אסף מאמרים המדברים בשבח א"י), שנדפס בירושלם תרכ"ב, ועוד ספרים: "שערי צדק", "שער המטרה", "שער הקדש", "שער המפקד", ולא נדפסו. והוא יסד את השכונה "מחנה ישראל" למערבים בירושלם. נפטר י"ח כסלו תר"ם. ועיין מאמרי א. אלטליף בלוח א"י ר"ד (צד 53). וב. סלושץ ב"ירושלם" כרך ז' (צד 131). והיה נוהג לחתום "הצב"י מעט דב"ש" ועי' חתימתו באשור בי"ד המערבים על שטר חזקה משנת תרל"ב (ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוב' י"ג צד 20). והסכמותיו על ידיו אמונה (ירושלם תרל"ב), ועל ספר תולדות חכמי ירושלם ח"ד (תרל"ד) ועי"ם אם למסורת וזכרון ירושלם (תרל"ו) ועוד. נספר באזמיר שבט תר"ם בס' "אברהם את ירוי" ח"ב דרוש ט' לשבועות. ("מפתח ההסכמות" ח"ב צד 13). ועל שמו נקרא ביהכ"נ אשר למערבים בעיר העתיקה בשם "צוף דבש", ועיין גם "זכרון ירושלם" לרש"ז דף ע"א, ו"זכרון לחובבים הראשונים" ז' צד 23. בניו הם: הגאון המפורסם **רפאל אהרן ן' שמעון** ז"ל אשר היה יד ימינו של אביו, ומטלא מקומו בירושלם בתור ראש עדת המערבים. וחרב **מסעוד ן' שמעון**. הר"א בן שמעון נמנה לחכם באשי במצרים בשנת תרנ"א. ואחיו ר' מסעוד

לאב ב"ד. ר' אהרן בן שמעון חבר ספרים יקרים רבי הערך: נהר מצרים, טוב מצרים, מצור דבש ושער המפקר וחדושיו רבו במאספי הזמן: "המאסף" ו"תורה מציון". ותקן תקנות רבות ליהודי מצרים. לפני שנים אחדות חזר לא"י והתישב בתל אביב, ונפטר ביום י"ב חשון שנת זו, וחובא לקברות בכבוד רב להר הזיתים, על יד קבר אביו, ועיין עליו באוצר ישראל ערך מצרים, ובמאמר אלמליח בדאר היום כ"ח חשון תרפ"ט. מכרון לחובבים הראשונים חוברת י"ט.

ח שלשת האחים ה ח כ מ י ם **חיים, שלמה, ורפאל אמזאלג**, בני הגביר הנעלה רבי **יוסף אמזאלג**. נזכרו בשם "חכמים שלמים" בשטרות שונים משנת תרי"ז תרכ"ד ע"ד המשכנתא של כולל הפרושים לאביהם הגביר יוסף אמזאלאג ז"ל, שהלוה להם סכום גדול בשנת תקצ"ט, שנתפרסמו בחוברת מיוחדת בשם "זכרונות קדומים" (ירושלם תרפ"ח). ושם צד 24 הובא שהיה להם אח רביעי נ"כ חכם, בשם **יצחק דוד**. שנפטר לפני שנת תקפ"ט, ועל שמו קנה אביו חדר בחורבת ריה"ח. ושם בראש החוברת הובא שמוצא משפחתם **מגיברלטר**, ועלו לירושלים באמצע המאה הששית. ובבוא השר מונטיפיורי בפעם הראשונה לבקר ירושלם התאכסן בביתם. ועיין ב"זכרון לחובבים הראשונים" ח"ח צד 28—32 פרטים מעניינים על בני אמזאלאג האחרונים אשר התישבו ביפו, ושם נזכר שרפאל אמזאלאג נפטר ביום כ"ז שבט תרל"ז, בהיותו בן ל"ו ש'. ועיין ב"זכרון ירושלם" לרש"ז דף ד' ע"א שהוזכר שם "בית הכנסת בירושלם, שהיה בבית הרב הגביר טו"ה שלמה אמזעלג" וחתום עם רבני ראשי ומנהלי כוללות הספרדים על כתב התקשרות בעניני החלוקות בשנת תר"ל ב"יהודי המזרח באי"י צד 255. ועיין לעיל פ"ג סימן מ"ו סעיף י"ז, שהובא שם "הרב הדיין המצוין ר' יוסף אמזאלג שנפטר קרוב לשנת תקי"ן. ונראה שהוא היה ראש משפחתם. ועיין בהקדמת ר"י ב"ק ל"זהר", שנדפס (בירושלם תרי"ד) על ידי הגביר ר' יוסף אמזאלאג, שעזר לו להוצאת ההדפסה של הזוהר.

ט הרב **[חיים] נסים ברוך** בן הרב שמואל ברוך, וגיסו של הרב ש מ ו א ל ברוך שנפטר בירושלם בשנת תקנ"א. נולד לאביו בדרך מסעיו בחו"ל ועל שם הנסים שנעשו לו אז נקרא שמו נסים, והיה חתן הפקיד חרב אברהם בכ"ר רבינו הנזכר לעיל. ועמד בראש עדת הספרדים ויהי לראב"ד, וחתום עם ראשי ישיבת בית אהרן על ש"ע א"ח וש"ע י"ד (ירושלם תר"ח), ובס' בכורי שלמה. הוא היה חובב ציון ורב פעלים, והשפעתו גדולה על גדולי המערבים. בחבתו לארץ התיר אתרוגי א"י המורכבים והקדימם לאתרוגי חוץ לארץ שאינם מורכבים. האריך ימים ונפטר בן פ"ז שנים בשנת התרנ"ז והניח דור ישרים. ועיין "משפחת ברוך" ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ד צד 33, וחתימותיו על שטר שליחות (תר"ל) ב"יהודי המזרח באי"י צד 252, וב"דמעת עשוקים" (ירושלם תרל"ט).

י הרב הגאון הגדול **חיים חזקיה מדיני** המכונה **החי"ם**, ונודע בשם "שדי חמד" הנחו יליד ירושלם וגידולה. נולד לאביו הרב **רפאל אליהו** בהרב **רפאל אשר אליהו**. ביום ז' חשון תקצ"ה, ונתגדל על ברכי רבני ירושלם, וביחוד אצל רבו המובהק הרי"י קובו ז"ל.

בשנת תרי"ג מטה משען לחמו, ונסע לקושטא, ושם הרביץ תורה לחברים ותלמידים, וישב שם כשלש עשרה שנה, והדפיס שם את ספרו "מכתב לחזקיה". בשנת תרכ"ו נענה להצעת אורח מקרים לבוא למדינה זו בתור רב. שם מצא כר נרחב לשקוד בתורה ולהשרישה בלב יהודי קרים, ויסד שם בתי אולפנא ומוסדי תורה. פרסם שם את ספרו "אור לי" וכתב שם את הספר היקר וחמפורסם "שדי חמד" (אנציקלופדיה הלכותית) אשר נתפרסמו ממנו ח"י כרכים, והשאר עדיין בכ"י. בשנת תרנ"ט חזר לארה"ק והדפיס כאן ספרו "פקועות שדה" מלואים והשגות. ואחרי זמן קצר נענה לבקשת יהודי חברון לקבל עליו משרת הרב הראשי וחכם באשי בעיר האבות. ויסד שם ישיבה אשר הגיד בה שעור לתלמידים, ביום ז' חשון תרס"ח חגג את יום הולדתו השבעים, ואחרי ימים מועטים בערב חנוכה נפטר לעולמו. ב"שדי חמד" כרך י"ד נדפסה צוואת

בה צוה לחלק סעריו לישיבות שונות, ורובם לבית המדרש אשר לבית החולים "משגב לדך בירושלם, היא ישיבת "שדי חמד". (מתוך מאמרו הגדול של החכם רחי"ם מיכלין ב"המאסף" שי יוד חוברת ד' לי"ט. וב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת יי"ב צד 5 והלאה, ושם גם תמונתו ועיין ב"יהודי המזרח באי"צד 188, וב"אוצר ישראל" בערך מדיני, ספור מעשה פלא ע"ד בריונו, חכרון שחפצו לגנוב גופת הרב מדיני מקברו ולא עלתה בידם, ומאז נערץ שם הרב הזה בתור קדוש לכל ערבי חברון, ועיין "אבני זכרון" לר"ם גראיעבסקי צד 63, ועיין שם ב"המאסף" שנה יוד זכר הספרים על הרחח"ם בירושלם ותכן צואתו ועוד, ועיין העתק התפלה שהתפללו חכמי חברון על הרחח"ם בחליו במאמר "מגנזי ירושלם" לרס"ג ב"הארץ"מיום ו' אלול תרפ"ח, ושם ב"המאסף" מביא שהרב חי"ם מדיני הזכיר את דברי זקנו הירושלמי הרב רפאל אשר אליהו, ודברי אביו הרב רפאל אליהו, בחדושיו למסכת ר"ה, ודברי אחיו הגאון נסים שמואל מביא בכמה מקומות. ופלא בעיני שלא מצאתי זכרם בירושלם בשום מקום אחר. ולעיל פי"ו סימן כ"ו סעיף י"ז יש זכר הרב רפאל אשר אליהו הלוי שנספר בשנת תקצ"ה. אבל לא מצאתי מוזכר בשום מקום שהרב מדיני היה לוי.

יא הרב חיים יעקב פאדרו. נמצאת הסכמתו עם חכמי ישיבת בית אהרן על ש"ע א"ח וש"ע י"ד (ירושלם תר"ח). ומצאתי חתימתו עם ראשי ישיבת בית אהרן, על מכתב מחכמי הישיבה למחזיקת ר"ש אבו קאצין בשנת תר"ב. שנמצא באסף הספר מר עגנון. וכנראה שהאריך ימים, והוא הוא הרב חיים פאדרו שנספר בשנת תר"ם, ונספר ב"איש אמונים" דרוש י"ב לשבת כלה. ("מפתח הספרים" ב' צד 17)

יב הרב חיים יצחק פיזאנטי השני. [עיין לעיל פי"ו סימן כ"ד סעיף מ', שנזכר שם הרחי"י פיזאנטי—הראשון, שנספר תקע"ו—]. הוא היה בן הרה"ג יהודה יהושע פיזאנטי. אשר עלה מקושטא באמצע המאה הששית. והיה ספרא דדינא, ואח"כ דיין בבית דינו של הרה"ג דוד בן שמעון והרה"ג משה נחמיאש. ("זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ג צד 38). ובאו חתימותיו בקיום ב"ד ב"זכרונות קדומים" צד 14 (שנת תרי"ד), ועל שטר חזקה (בשנת תרל"ב) ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ג צד 20. והוא הרב יצחק חיים פיזאנטי ראש ישיבת זרע יצחק רוסו המוזכר ב"זכרון ירושלם" דף ז' ע"א.

יג הרב ר' יהודה הלוי מירושלם, נמנה לבא כחם של רבני ירושלם ופקידיה בעיר יפו, ותפקידו היה בעיקר לגמור עם העולים העשירים בדבר התחייבותם במסי העדה, וביחוד ע"ד עזבונם אחרי פטירתם כפי תקנת ירושלם. ונראה לי שהוא הוא הרב יהודה הלוי התתום בתור אב"ד על קבלת עדות בעיר יפו בשנת תקצ"ג, שהובאה ב"חוקי חיים"—גאגין סימן י"ט. בשנת תרט"ז מצאוהו ביפו הד"ר פריינקיל. ("ירושלימה" צד 149), ומזכירהו בשם הרב יהורה הלוי מראגחה, ועיין חתימתו בשנת תרפ"ו "הצעיר יאודה בכמוה"ר מנחם הלוי הי"ו, פוים דק"ק יפו". ("זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ג צד 17). וכבר הבאתי לעיל השערתי שאביו הוא הרב מנחם הלוי שנ"ל בהוספה לפי"ו סי' מ"ה. הוא היה המיסד העקרי של הישוב העברי ביפו, והוכתר בתאר "חכם באשי" מהממשלה, והאריך ימים רבים, ונספר בן תשעים שנה. בגלל פקודתו בדבר המסים והעזבונות שהיה למורת רוח האשכנזים, דברו עליו שטנה ב"לבנון" (שנה ב' גומר 4 מאמר "מגדל הלבנון"), ע"ש. ועיין לוח אי"י תרנ"ט צד 81. ומה שהוזכר שם שר"י הלוי עבר ליפו בשנת תר"ג לא נכון, כי נמצא שם כעשר שנים ויותר לפני זה, כאשר הזכרתי לעיל. ובפירוש הובא בתב המינוי שלו וביאות הכח אשר נתנו רבני ירושלם ע"ד חמסים לחרב יהודה בן מנחם הלוי, המכונה מירקאדן, העומד היום בגוה חיפה בשנת תקצ"ו "בספר "התקנות" סימן נ"ו, ועיין שם בספר "התקנות" סימן מ"ז, שהוזכר שם החי' מירקארו לוי, שהיה פקיד ירושלם בשנת תקס"א, ונראה לי שהיינו הך, וכבר מלא תפקיד חשוב בשנת תקס"א, והאריך ימים רבים כאמור לעיל.

יד הרב **יוסף רפאל עוזיאל** בן הרב הגאון יצחק חיים עוזיאל שנז"ל בסדר א'. בש' תרי"א הלך בשליחות הכולל יחד עם אביו לערי תורכיא ושב בשנת תרי"ב. ובשנת תרי"ט נסע בשליחות לעיר בבל, ובשובו ירושלימה נמנה לראש השוחטים של הספרדים בירושלם, ועמד בראש העסקנות הצבורית בירושלם, ובראש ישיבת פחד יצחק, והיה מבית דינו של הרב יוסף יהושע קאריו. הוא היה מהעסקנים בבנין השכונה "אהל משה", ויהי אפוטרופוס לאלמנות ויתומים, וסבל הרבה מצער גדול בנים, ואחד מבניו הוא הרה"ג בן ציון מאיר חי עוזיאל שליט"א (הדב הראשי בתל אביב). הרב יוסף עוזיאל כתב ספר דרושים בשם "איש צעיר", ותשובתו נמצאת בס' "מעשה אי"ש" לרי"ש אלישר (ממאמר "משפחת עוזיאל" בירושלם" ב"זכרון לחובבים הראשונים" חובר' י"ד צד 7, וב"מלואים" חוב' י"ט. ועיין "זכרון ירושלם" לרש"ז דף ו' ע"א).

מן הרב הגאון הגדול "ראשון לציון" וחכם באשי בירושלם, רבי **יעקב שאול אלישר** ונודע בשם **בכור אלישר ו"יש"א ברכה"**. בן הרב אליעזר ירוחם אלישר הנ"ל פרק ו' סי' י"ש ונינו של הרב יעקב אשכנזי מווילנא. וכבר הובאו תולדות השלשלת הזאת של רבני אלישר בספר הזה, כאו"א על מקומו. נולד בצפת ביום כ"ג סיון תקע"ז, ונתיתם מאביו בילדותו ואמו נשאת להרב בנימין מרדכי נבון הנ"ל, ויהי לו לאב ולרבו הסובהק. ומאז נתגדל בין הספרדים ויהי כאחד מבני עדתם, מרביהם ומעסקניהם, עד כי נמנה לרבם הרשמי והראשי, ראשון לציון וחכם באשי. (עיין לעיל מה שכתבתי בהערה לתולדות הר"ח פולאקו בפ"ו סי' כ"ו סעיף י"ש). עוד בראשית המאה נמנה בין הרבנים החשובים ובשנת תק"ב חתם כבר עם ראשי ישיבת בית אהרן (בסכתב באסף מר עגנון), בשנת תרי"א ישב כבר במושב ב"ד ירושלם. ובשנת תרכ"ג היה לאב ב"ד ואחד מעסודי התוך של יהודי ירושלם. פעמים רבות נסע לארצות חוץ שונות בשליחות העדה והצליח בכל דרכיו. עוד בימי כהונתו של הראל"צ שקדמוהו, הרב מאיר פאניזל, היה הוא יד ימינו של הראל"צ, ראש הועד והמנהיג העקרי של העדה. ובחדש שבט תרנ"ג נמנה בסכם רב למשרת חכם באשי וראל"צ בירושלם, וזכה לכבוד וגדולה גם מצד העדה וגם מצד הממשלה. (עיין על זה בפרשות "בירושלם" שנה ד' צד 214—217). הגאון הזה פרסם בלוח א"י לשנת תרס"א מאמר חשוב בשם "תולדות וזכרונות", שבו באו בכלל זכרונותיו על תולדות ירושלם בימיו בכלל, גם פרטים חשובים לתולדתו בפרט. ומזכיר שם נסיעותיו לאזמיר (בשנת תרי"ה), לדמשק (תרי"ד), לנוא אמון (תרט"ו) וללוווגו (תרל"ג). ושם נזכרו תארי הכבוד והמדלים השונים שקבל מאת הממשלות הארירות, בימי כהונתו בתור חכם באשי.

מלבד חריפותו ובקיאותו בכל חדרי תורה היה סופר מהיר, ובימיו הארוכים השיב אלפי תשובות לשואליו מכל קצוי ארץ בארצות הספרדים והאשכנזים. וגם כתב הרבה חדושים. רבים מכתביו נשללו מאתו בלכתו לדמשק, ורבים מהם, שו"ת ודרושים נדפסו, והם: "בני בניטין" ו"קרב איש", "איש אמונים", "שמחה לאיש", "מעשה איש", "דרך איש", "ישא איש", "דבר איש" "עולת איש", "פני איש" ו"שאל האיש". ואחרי פטירתו יצא עוד על ידי בנו הגאון ר' חיים משה אלישר זי"ע, "כבוד לאיש" (דרושי הריש"א, והספרים ודרושים מרבני א"י וחו"ל על הרב יש"א ברכה). ושו"ת "שאל האיש" ו"פני חמ"א" (שו"ת על סדר השורים). ונשאר ממנו ארכיו גדול ועשיר של תעודות למאות ולאלפים, שנאספו בידו בימיו הארוכים בירושלם, ורובו כבר נאבד וכלה והשאר נתפזר לכל רוח, ומעט ממנו נמצאים ברשות הסופר עגנון, והשתמשתי בחלק מזה בעבודתי בספר הזה. הוא נתן הגהותיו לספר התקנות "מהדורא ב' (דפוס סלומון). ובאו חדושיו בקובצי ירושלם: "תורה מציון" ו"המאסף" ובקונטרס "קועות שרה" של הרחמים מדיני.

הרב הזה ידע גם שפות זרות: ערבית, תורקית, אשלקית ויונית. וחונן בכשרון שירי, ועוד בימי עלומיו חבר שירי קודש מלאי אהבה לציון, אשר כתבם בשביל חברת המשוררים "שומרים לבוקר" ונדפסו בספר "יצחק ירנן", (ירושלם תרט"ו) וחתם שמו בראשי התחרוזים, וגם נדפסו בקשותיו ושיריו להזדמנויות שונות בספריו האחרים. (עיין סוף הקדמתו לספרו "שכחה לאיש"

ועוד). ועיין ב„זכרון ירושלם" לרש"ז ו' ע"א. שעמר בראש ישיבת „חסד לאברהם". וחתימותיו על „שבר בירורום" משנת תרי"א. („זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"א צד 26). ושטר שובר משנת תרכ"ו (שם חוברת יוד צד 23). ומכתבו לעורך „יהודה וירושלם" (ב„יהודה וירושלם שנה א' נומר ט'). ושם הספדו על הגאון רמ"א אויערבאך. והסכמותיו על ספרים רבים שיצא בזמנו בירושלם. וחתימתו הראשונה על ש"ע א"ח ויו"ד תרי"ח.

הרב פרומקין ז"ל לקח מהרב ישי"א ברכת פרטים רבים לתולדות חכמי ירושלם, ומזכירו הרבה בספרו. הרב ישי"א ברכה נפטר כ"ה תמוז תרס"ו. ומצבתו נעתקה בלוח א"י שנה י"ג צד 89. וההספדים עליו בספר „כבוד לאיש" הנ"ל. ועיין ביחוד הספד בנו הרח"מ אלישר ב„המאסף" שנה י"א כרך ב' חוברת ה'.

הגאון ישי"א ברכה הוליד בנים גדולים בתורה וחכמה, והם: הרב הגאון **חיים משה אלישר** זצ"ל, שהיה ממלא מקום אביו בתור ראב"ד בירושלם. הרה"ג **אליעזר אלישר**, שנפטר בכחרותו ב' סיון תרל"ה. (עיין ח"מ ח"ב דף י"ט ע"א ע"ב) ונזכר בהקרמה ל„בני בנימין וקרב אישי". ויבדל לחיים השלישי הרה"ג הישיש **נסים בנימין מרדכי אלישר** הי"ו, אשר עסק במסחר כל ימיו, ונחשב עם זה בין גדולי הרבנים בירושלם, והיום הנהו נשיא הסתדרות הספרדים בא"י.

מז הרב הגביר **יעקב ולירן**, ראש הפירמא ולירו בירושלם. היה עשיר נכסים, והשלחני (בנקיר) הראשון אשר סחר עם ארצות הון, וקנה לו שם נאמן בכל בתי הבנקים הגדולים בחוץ. מקודם היה שו"ב דמתא, ואח"כ נמנה לראש העדה וגזברה, ונכתר בשם רב, וחתום בקונטרס „שבר פושעים". („ירושלם" תרכ"ב דף ד' ע"ב), ועל מכתב התקשרות ע"ד שד"רים בשנת תר"ל. („יהודי המזרח באי"י" צד 253—255) ועוד. ויש לשער שהוא נכד הרב יעקב ולירו שנ"ל פרק א' סימן כ"ט סעיף י"ח. נספד בספר „שמש ומגן" דרוש ס"ג. (מפתח ההספדים ח"ב צד 23).

יז החכם **יצחק קאלמארו**. חתום בתור עד בחשון תרי"ד על שטר משפחת אמזלאג. („זכרונות קדומים" לר"פ גראיעבסקי צד 14—22). ונזכר בתור שד"ר של עיר חברון בשנת תרי"ד בקונטרס „שבר פושעים" דף י"ט ע"א הערה ו'. ובח"מ ח"ב שורה ז' ס"ה יש: מ"ק של יצחק קאלאמארו ז"ל, יחיד ק"ק בית אל. נלב"ע ביום עשרה לח' תשרי ש' תרמ"ר, תנצב"ה", ואשר שהיינו הך. ושם על ידו קבר אשתו ושארתו שרה אלמנת הגביר בכור רפאל קאלאמארו. ועיין לעיל פ"ו סימן כ"ד, הרב רפאל קאלמארו.

יח הרב **משה בן וינישטי או בינישטי**. חכם ועסקן ובעל מרץ נפלא, יליד סלוניק, עלה לירושלם בשנת תקפ"ט, וגר בה עד תקצ"ב, אח"כ חזר סלוניקה, ובשנת תר"ג חזר ירושלימה, בשנת תרכ"ב נמנה לפקיד (מנהל) העדה, גזבר וגבאי העניים, וכל עניני הקהל והצדקות נחתכו על פיו, ובשנה תרל"ד הובא במאסר ע"י הממשלה בשביל חובות הצבור. בסוף ימיו היה לראב"ד לעדת הספרדים. ונפטר ביום י"ז שבת תרמ"ה בן שבעים וחמש שנים. („זכרון לחובבים הראשונים" חוברת א' צד 28). והובאו חתימותיו בקיום שטר עם ב"ד בשנת תרי"ד ב„זכרונות קדומים" צד 15, ועם ראשי עדת הספרדים וממוניה ב„שבר פושעים" (תרכ"ב, דף ד' ודף כ"ה), וב„יהודי המזרח באי"י" צד 149 נעתק האבן אשר הוקם לזכרו בחצר התי"ת והתמחוי, וכתוב שם: „...הרב הסופלא חי"ק ראב"ד רצי"ו... כ"ב שנה עמד בפרץ פה ירושלם, הערה למות נפשו לבנות תיה לתשב"ר וגבול אלמנה...", ועיין חתימותיו על שטרי פיטר החלוקה בשנת תר"ל. (שם צד 252—255), ובחוברת „דמעת עשוקים" (תרל"ט), ובמחברת „הרב יוסף ריבלין" צד כ"ה, ועיין לעיל צד 43 הרב יהודה בן וינישטי. שהיה מחכמי ישיבת יפאר ענוים בראשית המאה הו', ובמלואים אשר בסוף הספר נזכיר את הרב יעקב וינישטי שחי באמצע המאה הששית, ובמכתב מרבני ירושלם בשנת תר"ג בכתבי הסופר ענגון מצאתי זכר חכם רחמים ן' וינישתי. ועיין לעיל פרק זה סימן כ"א שהביא הרב פרומקין שמועה מהפקיד ר' משה ן' וינישתי דנן. ועיין ח"מ ח"ב שורה ז' ס"ט.

יט הרב **משה פארדו** איש ירושלם. הורתו ולידתו בקדושה, מגזע היחס והמעלה, הרב הגדול... דוד פארדו, בע"ם חסדי דוד ושאר ספרים (הנזכר לעיל). ומצד אמו נין ונכד לחיד"א. קיים את התורה מעוני, והפליג בשקידה עצומה יומם ולילות, היה אחד מדייני עה"ק שנים רבות ובשנת תרכ"ז נמנה לאב"ד קבוע בירושלם. בשנת תר"ל יצא בשליחות לערי אפריקא, ובחזרתו בשנת תרל"א דרך נא אמון נתקבל שם לרב ור"מ, וישב על כסאו עד חרש מנחם שנת תרח"ם. שנתבקש בישיש"מ. חבר ספרים רבים: "הוראה דב"ד", "צדק ומשפט", "שמו משה" הנהוה על ספר "חסדי דוד" כלם ספרים יקרים ומצוינים. ("המעלות לשלמה" דף קט"ו). והסכים על ש"ע א"ח ויו"ד (תר"ח), חדושי הר"ן (תר"ך) חמשה קונטרסים (תרכ"ג), ונזכר ב"זכרון ירושלם" לרש"ז דף כ"ד ע"ב.

כ הרב **פרג' חיים** בהרב שלמה יחזקאל (הנ"ל) **יהודה**. חבר ספר "ותהפלל חנה" "יערת הדבש" וספר "מלאכת המשכן" (אסף כל הנמצא על המשכן בשני התלמודים והבריתות) וגם עשה את המשכן וכל כליו, מעשה חרש נפלא. נפטר י"ז תשרי תרנ"ז בלכתו בשליחות מצוה להודו בעיר באגראד (זכרון לחובבים הראשונים חוברת ד' צד 61).

כא הרב הגאון הראשון לציון **רפאל מאיר פניזל**. היה מב"ד הגדול שבירושלם, עוד בראשית המאה הזאת, וחתום עם רבני הספרדים על ענין בית ספרו של פרוינקיל בשנת תרס"ז. ("ירושלימה" צד 349 וצד 475, ועיין שם צד 219, על דבר חזקת חצרו, ולוח א"י תרס"ו צד 48), ובא בהסכמה עם הר"י קובו בשנת תרי"ב על ספר אשכורת הבוקר (שאלוניקי תרי"ב), ונזכר בתור מורשה של הרב יום טוב פרחי לאפוטרופוס ביח אמזאלאג בשנת תר"י ("זכרונות קדומים צד 9—12). בימי כהונתו של הראל"צ הרב אברהם אשכנזי היה הוא לראש הועד של הספרדים, והיה לו ישיבה בביתו. ("זכרון ירושלם" לרש"ז דף ה' ע"ב), ועיין חתימתו על שטר פשר בדבר "החלוקה" בש' תר"ל ב"יהודי המזרח בא"י" צד 252—255 שחתום שם בתור ראש הועד. בשנת תרכ"ה נסע בשליחות הכולל לערי אירופא, (שם צד 286) ועיין חתימותיו ב"דמעת עשוקים" ובהסכמת ספרים רבים שנדפסו בירושלם בזמנו. בשנת תר"מ נמנה לראשון לציון ומ"מ חכם באשי, ואח"כ לחכם באשי אחרי פטירת הר"א אשכנזי ז"ל, והשתדל בבנין הבתים להת"ת הספרדים. בשנת תרמ"א הסבו על שלחנו בליל הסדר נסיכי מלך אנגליא — וביניהם המלך ג'ורג יר"ה—, ובשובם שלח אביהם יורש העצר מכתב תודה לרב פניזל, בלויח תמונתו. לפני מותו הוציא לאור ספרו "לב מרפא" (כולל שו"ת ודרושים). וגם נדפסו חדושיו ב"המאסף" הירושלמי וב"תורה מציון" א' ועוד. נפטר בשיבה טובה י"ב שבט תרנ"ג. ועי' "ירושלם" ד' צד 213—215, ו"זכרונות לבן ירושלם" צד 140. ומצבתו בלוח א"י י"ג צד 56.

כב הרב הגאון המקובל **שלום משה חי גאגין** בן הרב האגין. "נזר החכמים ופאר המליצים, מר דינא הרב המופלא וכבוד ח' מלא רב משרשיא, סולת נקיה, מזר"ק שהור בנש"ק שלום משה חי גאגין זי"ע. בעה"מ ס' "ישמח לב", וס' "שמח נפשי", וס' "יריעות האהל", וס' "שמח לב". מ"ך יום י"ב לח' רחמים ש' הרמ"ג". (לשון מצבתו ח"מ חוברת ב' שורה ו' ג"ר). מלא מקום אבותיו בישיבת בית אל. ("זכרון ירושלם" לרש"ז דף ג' ע"ב), ונזכר ב"דמעת עשוקים" ל"ב נשבר". ולפי השערתי הוא הוא חיים גאגין שנזכר ב"ירושלימה" צד 200 בין רבני ירושלם בשנת תרס"ז, ובטעות נדפס חיים, וצ"ל חי, ועיין לעיל דוד חי גאגין, ועיין הסכמת הרב שם"ח גאגין בראש "תולדות חכמי ירושלם" ח"א דפוס ווילנא תרל"ד, ושם מזכיר שהרב פרומקין השתמש בספרי בית מדרשו בית אל, ועיין זכרו ויחסו לישיבת בית אל לעיל פרק ג' סימן כ"ד. והריש"ש אלישר בזכרונותיו (לוח א"י תרס"ו צד 56). מזכיר שנסע בחברת "הרב המופלא זר"ק בנש"ק כמהר"ח [חי] גאגין ללוורנו, לאשר שם צוואת השנוח שמאמה, ובסוף ספר "דבר ה' מירושלם" [ירושלם שנת קומי אורי כי בא אורך] נדפסו פזמונים שיסד הרב שט"ח גאגין לכבוד הרב שר שלום [שרעבי], וישיבה בית אל ע"ש. א.ר—ן]